

~~50013~~
44 17509

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK
EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

HARMADIK FOLYAM. * LXII. ÉV.

1938. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

KIADJA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

1938.

017171

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

HARMADIK FOLYAM. * LXII. ÉV.

1938.

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

DOMANOVSKY ÁKOS, a pécsi Erzsébet-tudományegyetem könyvtárának igazgatója, ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FARKAS GYULA, berlini egyetemi tanár, a berlini Magyar Intézet igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, NAGY MIKLÓS, a Képviselőházi Könyvtár főigazgatója, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, SULICA SZILÁRD, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, SZABÓ BÉLA, min. tanácsos, az Országos Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának igazgatója, SZINNYEI JÓZSEF, ny. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, SZOMBATFALVY GYÖRGY, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumba beosztott középiskolai igazgató, TETTAMANTI JENŐ, egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában főkönyvtárnok, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

TARTALOM.

1. ÉRTEKEZÉSEK, ÖNÁLLÓ KÖZLEMÉNYEK.

	Lap
BERKOVITS ILONA: A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniatúrái (7 képpel)	I
CSAPODI CSABA: Három német könyvtár 1937-ben. — Drezda, Lipcse, Berlin. —	131
FITZ JÓZSEF: Schöffler Aladárné ravatalánál	353
GÁBR. EL ASZTRIK: A középkori kéziratok kormeghatározása	355
GORIUPP ALISZ: A magyar vonatkozású könyvek könyvtári problémája	365
HARSÁNYI ANDRÁS—MOKCSAY JÚLIA: Két ősnymtatványról	145
HORVÁTH ENDRE: Egy magyarországi görög könyvtára a XVIII. században	33
KNIEWALD KÁROLY: A „Hahóti-kódex“ (zágrábi MR. 126. kézirat) jelentősége a magyarországi liturgia szempontjából. Ford. KÜHÁR FLÓRIS. (8 képpel)	97
KOZOCSA SÁNDOR: A Lúdas Matyi-kiadások története (8 képpel)	123
KRISTÓF GYÖRGY: Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig (1867—1919)	41
MAKKAI LÁSZLÓ: Könyvek—Gyűjtők—Könyvárak	294
MOKCSAY JÚLIA—HARSÁNYI ANDRÁS: Két ősnymtatványról	145
MORAVEK ENDRE: A Deutsche Bücherei 25 éves jubileuma	279
PANKA KÁROLY: Deák Ferenc könyvtára	288
RADÓ ISTVÁN: Gróf Széchényi István könyvtárának töredéke Sopron sz. kir. város közkönyvtárában	113
TOLNAI GÁBOR: Legkisebb régi magyar nyomtatványok a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában (5 képpel)	369
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása	193
VARJAS BÉLA: Gismunda és Gisquardus históriájának első kiadása	21

2. KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

(a.) Az Országos Széchényi Könyvtár januári kiállítása	81
(a.) Hóman Bálint és Fitz József előadása a Nemzeti Múzeum közgyűlésén	81
A. M.: A második könyvtárosképző tanfolyam	82
A. M.: Szakosztályi hírek	81
ASZTALOS MIKLÓS: Bajza József	67
A műszaki forrás- és adattudakozó központ	322
Dokumentációs szolgálat a newyorki magyar könyvtárban	323
F. B.: Sine lege vagantur	322
GÁRDONYI ALBERT: A lőcsei nyomda veszedelme 1717-ben	319
GÁRDONYI ALBERT: Közkönyvtárból kölcsönvett könyvek sürgetése a XVIII. század végén	70
GÁRDONYI ALBERT: Közkönyvtári kézírathasználat a XVIII. sz.-ban ..	379
GÁRDONYI ALBERT: XVIII. századi magyar főúri könyvtár	156
VITÉZ HÁZI JENŐ: Kőtelep példányok kérdése a vidék szempontjából ..	76
JOÓ TIBOR: Ismeretlen Verseghy-kéziratok az Országos Széchényi Könyvtárban	72
JOÓ TIBOR: Korszellem és könyvkötészet	165
JOÓ TIBOR: Könyvbecsülés a XVIII. század elején	162
K. B. O.: Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagia-jához	70
KOZOCSA SÁNDOR: Adalékok a Gyöngyösi-kiadások történetéhez	317
TOLNAI GÁBOR: A kolozsvári Heltai-nyomda ismeretlen termékei	160
TR. Z.: A könyvkölcsönzés kérdése	167
TR. Z.: A legnagyobb és legkisebb könyvek	75
TR. Z.: Javaslat a betűk egyszerűsítésére 1840-ből	321
TR. Z.: Panaszok a könyvkiadók és az olvasók ellen a múlt század elején ..	73
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A szerzői tulajdonjog és az alányomtatók	158
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Az ajánlások történetéhez	77
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Egy XVIII. századbeli hírlapmelléklet-kolligátum ..	381
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Hírlaptári problémák	313

	Lap
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Magyar könyvek papirosai	153
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Miért nem jelentek meg világi könyvek a XVIII. században?	375
Y.: „Bucureştibe küldik a közintézmények könyvtárában található régi könyveket“	167
ZOVÁNYI JENŐ: Címlapnélküli régi magyar könyvek	383
ZOVÁNYI JENŐ: Seelmann helyett Urlsperger	76

3. ISMERTETÉSEK.

A német közkönyvtárak közös katalógusa. Ism.: SZENT-IVÁNYI BÉLA ..	178
A pápai főiskolai nyomda száz éve. Ism.: SUPKA ERVIN	390
„A Zalán futása“ első kidolgozásának kézírata. Ism.: TR. Z.	336
Az Országos Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár Szent István- emlékkiállításának katalógusa. Ism.: PALLÓS KORNÉL	329
Aurora. Hazai Almanach. 1822—1831. Összeállította és bevezetéssel ellátta: KENYERES IMRE. Ism.: TOLNAI GÁBOR	391
Bibliografia pismonictva slovenského na spôsob slovníka od najstaršich čas do konca r. 1900. Ism.: SÁRKÁNY OSZKÁR	181
Bibliotheca scriptorum medii recentisque Aevorum. Ism.: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	172
Bibliothèques. Organisation — Technique — Outillage. Ism.: DEZSÉNYI BÉLA	328
BOHATTA, HANS: Bibliographie der Breviere. Ism.: KELÉNYI B. OTTÓ ..	83
CRACIUN, JOACHIM: Bibliographie de la Transylvanie roumaine 1916— 1936. Ism.: MAKKAI LÁSZLÓ	333
CSATKAI ENDRE: Könyvgyűjtők, régiséggyűjtők a régi Sopronban. Ism.: RADÓ I.	392
Fővárosi Könyvtár Évkönyve. A —. Ism.: MÁTRAI LÁSZLÓ	172
GEREVICH TIBOR: Magyarország Románkori Emlékei. Ism.: BERKOVITS ILONA	387
HECKENAST DEZSŐ: Heckenast Gusztáv. Ism.: SZEMZŐ PIROSKA	187
HÓMAN BÁLINT munkái. Ism.: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN	385
HORVÁTH KONSTANTIN: Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások“ törté- nete. Ism.: CLAUSER M'HÁLY	177
KÁLTI MÁRK Képes Krónikája. Összeállította és fordította: KARDOS TIBOR. Ism.: BERKOVITS ILONA	332
KARADJA, CONSTANTIN I: Despre editiile din 1488 ale cronicei lui Johan- nes de Thurocz. Ism.: MAKKAI LÁSZLÓ	35
Két új bibliográfia. Ism.: T.	190
KOVÁCS IMRE: Régi magyar kalendáriumaink 1711-ig. Ism.: TR. Z.	393
KÖLCSEY ANTÓNIA Naplója. Bevezetéssel kiadta: KOZOCSA SÁNDOR. Ism.: TOLNAI GÁBOR	393
Lengyel könyvtárugy. Ism.: MAKKAI LÁSZLÓ	325
PAZMÁNY PÉTER ismeretlen magyar könyve. Ism.: VARJAS BÉLA	174
PINTÉR JENŐ: A magyar irodalom története. Ism.: KOZOCSA SÁNDOR ..	86
Régi magyar könyvek új kiadása. Ism.: TR. Z.	336
RÉZ, HEINRICH: Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918.	91
Rôle et formation du bibliothécaire. Ism.: DEZSÉNYI BÉLA	89
SCHRÖDDE ÉVA: A magyar vezércikk első évei. Ism.: K. S.	333
Újabb csehszlovák bibliográfiai munkák. Ism.: SÁRKÁNY OSZKÁR	183
VASS KLÁRA: A szellemtudományok magyar bibliográfiája. Ism.: KOZOCSA SÁNDOR	388
VARGA NÁNDOR LAJOS: A rézkarc. Ism.: NAGY ZOLTÁN	87
VARGA NÁNDOR LAJOS: Adattár a magyar művészi grafikához. Ism.: NAGY ZOLTÁN	87
LEVÉLSZEKRÉNY. TR. Z.	93, 337, 394
FOLYÓTRATSZEMLE, 1937. B. I.	339, 396
RÉSUMÉ — INHALTSANGABE	94, 190, 349, 406
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	409

01711

LXII. ÉV.

HARMADIK FOLYAM

1938. JAN.—MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1938. évi folyam * I. füzet*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1938

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

DOMANOVSKY ÁKOS, a pécsi Erzsébet-tudományegyetem könyvtárának igazgatója, ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FARKAS GYULA, berlini egyetemi tanár, a berlini Magyar Intézet igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, NAGY MIKLÓS, a Képviselőházi Könyvtár főigazgatója, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, SULICA SZILÁRD, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, SZABÓ BÉLA, min. tanácsos, az Országos Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának igazgatója, SZINNYEI JÓZSEF, ny. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, SZOMBATFALVY GYÖRGY, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumba beosztott középiskolai igazgató, TETTAMANTI JENŐ, egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában főkönyvtárnok, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

A KÉPES KRÓNIKA ÉS SZENT ISTVÁN KIRÁLYT ÁBRÁZOLÓ MINIATURÁI.

I.

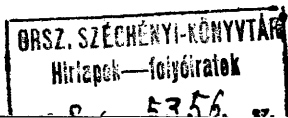
A Képes Krónika a bécsi Nemzeti Könyvtárból a trianoni szerződés és a velencei egyezmény alapján 1933-ban került haza, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának tulajdonába. A kódex külső történetére vonatkozólag már TOLDY FERENC megállapította a Képes Krónika 1462-ben készült másolata (M. T. Akadémia, Lat. Cod. 4° 12.) alapján, hogy a kódex a XV. században BRANKOVICS GYÖRGY rác fejedelem tulajdonában volt, aki VII. KÁROLY francia királytól kapta ajándékul.¹ TOLDY szerint a kódex még a XIV. században került Franciaországba, amikor NAGY LAJOS V. KÁROLY-nak ajándékozta, leányának az orleansi herceggel történt eljegyzésekor. A Képes Krónika, a benne lévő török bejegyzések tanúsága szerint a XVI. században valószínűleg török kézen volt és legkésőbb a XVII. század első évtizedeiben került Bécsbe, mivel TENGNAGEL SEBESTYÉN-nek, a bécsi Udvari Könyvtár könyvtárosának (1608—1636) írása már föllelhető benne.²

JAKUBOVICH EMIL a Krónika szövegszerzőjét KÁLTI MÁRKUS székesfehérvári őrkanonokkal azonosította,³ aki a szö-

¹ TOLDY FERENC: Marci Chronica de Gestis Hungarorum. Pest, 1867. Praefatio 7 lap. A TOLDY által leközölt kromolitografiák nem a Képes Krónika, hanem annak XIX. századi BICSÉRDY-féle másolata után készültek.

² ZSINKA FERENC: A Bécsi Képes Krónika török bejegyzései. MKSzemle, 1923. évf. 248—250 lap.

³ JAKUBOVICH EMIL: Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. M. Nyelvtud. Társ. Kiadványai 20. sz. 1924. 14—19. lap.

veget 1358-ban írta és ennek későbbi másolata a pompás miniaturákkal díszített Képes Krónika.

A Képes Krónika miniátorától ezenkívül mindössze egy kódex díszítése ismeretes eddig. HOFFMANN EDITH állapította meg, hogy a Képes Krónika illuminátora festette az oxfordi Bodleianában lévő, Nagy Lajos részére készült *Secretum Secretorum* díszítését is.¹ Az oxfordi kódexnek azonban csupán címlapját látta el díszítésekkel. A kezdő iniciáléban Nagy Lajost ábrázolja, kezében jogarral és a király pajzsdíszével ellátott pajzssal. A lap alsó szélén pedig, aranytallérok és kis díszítő motívumok között, három négyszög-pajzsban a hármashalmú kettős keresztet, az egyesített magyar-Anjou-címert, továbbá a fehér sast, a lengyel címert festette meg. Viszont a Képes Krónika címlapjának három címerpajzsában az egyesített magyar-Anjou-címert, a hármashalmú kettős keresztet, továbbá a lengyel címer helyett Nagy Lajos pajzsdíszét festi meg. HOFFMANN EDITH a Régi magyar bibliofilek c. 1929-ben megjelent munkájában ennek alapján a Képes Krónika keletkezési idejét 1370 tájára teszi, mégpedig mindenestre Nagy Lajosnak lengyel királlyá koronázását közvetlenül megelőző időre.²

JAKUBOVICH EMIL a Képes Krónika keletkezési idejét a Magyar Könyvszemle 1930. évfolyamában írt cikkében szellemes következtetésekkel igyekszik meghatározni.³ Szerinte a címlap *A* iniciáléjában lévő *Alexandriai Szent Katalin* ábrázolás folytán a Képes Krónika kétségtelenül Nagy Lajos leányának, Katalinnak az eljegyzésére készült és a „kis menyasszony védőszentjét festették rá a nagy pompával kiállított eljegyzési ajándéokra. Más magyarázatát nehéz is lenne adni a kitüntetett helyre festett szentképnek. A vőlegény, Lajos orléansi herceg egyik védőszentjének — a másik IX. Szent Lajos francia király volt —, Szent Lajos toulousei püspöknek (1275—97) miniatűr-kepe szintén megvan a Krónika végén (70b l.) az egyik, ugyancsak *A*-betűs iniciáléban.“⁴ JAKUBOVICH EMIL továbbá

¹ HOFFMANN EDITH: Régi magyar bibliofilek. Budapest, 1929. 21 lap.

² I. m. 21 lap.

³ NAGY LAJOS király oxfordi kódexe, a Bécsi Képes Krónika kora és illuminátora. MKSzemle 1930. 382—393 lap.

⁴ I. m. 389. lap.

a címlap *A* iniciáléjában Szent Katalinhoz fohászzkodó, Nagy Lajossal szemközt térdepelő királynét Erzsébet anyakirálynéval azonosítja. Ezt a nézetét az újabb irodalom teljes mértékben magáévá teszi. JAKUBOVICH szerint a királyné haja „szürkés-fehér színnel ősznek van festve és határozottan megkülönböztethető a Krónikában sárgásbarna színnel szőkehajúnak festett nőketől. A térdepelő koronás női alak ezért tehát nem ábrázolhatja Nagy Lajos király feleségét, a bosnyák Kotromanics Erzsébetet, akinek 1370-ben és a következő években még három leánygyermek született.”¹ Végül szintén JAKUBOVICH szerint „az eljegyzési tárgyalások ideje: az 1374—1376 közti két év tehát egészen pontosan meghatározza a Krónika korát. A 146 lapnyi szöveg tisztázása és a közel másfélszáz (147) kép vázlatának megrajzolása s felettébb gondos kifestése bizonyára lefoglalta ennek a két évnek nagy részét.”² HOFFMANN EDITH későbbi tanulmányaiban a Képes Krónika keletkezési idejére vonatkozó korábbi feltevését elveti és elfogadja JAKUBOVICH állításait.³

JAKUBOVICH EMIL érveléseivel, — bármennyire is meggyőzőeknek látszanak, — nem tudjuk magunkat azonosítani. A miniátor toulousi Szent Lajosban nem ábrázolhatta a völegény védőszentjét. A szent, akinek mellét az egyesített magyar-Anjou-címer díszíti, a kódex 70b lapján, Nagy Lajos születésének leírásánál szerepel és így minden kétséget kizáróan Nagy Lajos védőszentjét jelképezi. De téves JAKUBOVICH EMIL-nek az az állítása is, hogy a miniátor a címlap *A* iniciáléjának királynéjában az öreg Erzsébet anyakirálynét ábrázolta volna, mert a miniátor a királynét nem ősz hajjal, hanem aranykoronás fehér főkötőben festette, ami ennek elkopott volta mellett is tisztán fölismerhető. Ez a főkötő gazdag bodorban övezi az arcot, és a tarkóhoz símulva, dús esésű kis ráncokban leomlik

¹ I. m. 387 lap.

² I. m. 389 lap. A Krónikában 139 miniatura található, és pedig 43 kép, 96 iniciálékép, továbbá 59 lapszéldíszítés és 6 növényi díszítésű iniciálé.

³ HOFFMANN EDITH: A Bécsből hazakerült műkincsek kiállítása a Nemzeti Múzeumban. III. Kéziratok. Magyar Művészet IX. évf. 1933. 290 lap. — HOFFMANN, EDITH: Die Bücher Ludwigs des Grossen und die Ungarische Bilderchronik. Zentralblatt für Bibliothekswesen. 53. évf. 1936. 654 lap.

a vállakra. Igaz, hogy a későbbi miniaturákon Erzsébet anyakirályné — kivéve Nagy Lajos születésének jelenetében — mindig ilyen főkötőben szerepel, de ugyanilyen főkötőben ábrázolja a miniátor Gizella királynét és kísérlőnjét (22b lap), Béla király és IV. István feleségét (57a és 64a lap), továbbá a Nagy Lajos születését ábrázoló miniaturán a koronás csecsemőt tartó asszonyt is (70b lap). Egész természetes, midőn a Krónika címlapján Nagy Lajos környezetét festi a miniátor, hogy akkor megörökítse a király feleségét is, és Nagy Lajos elsőszülött leányának védőszentjéhez a király felesége, nem pedig az anyakirályné fohászodik, akit a miniátor később még amúgy is több ízben szerepeltet. Különben HERMANN JULIUS HERMANN is Nagy Lajos feleségének tartja a királynét, akinek fejét — szerrinte — fehér fátyol borítja.¹

Hogy Szent Katalin a kis Katalin hercegnő védőszentjeként szerepel a címlapon, teljes mértékben valószínű, de semmiesetre sem fogadható el JAKUBOVICH feltevése, hogy a miniátor a kódexet 1374—1376 között eljegyzési ajándékkul készítette volna. Ha, miként JAKUBOVICH EMIL írja — a kódex pazar kiállítása azt mutatja, „hogy directe reprezentatív célra, eljegyzési aján-déknak készült“,² úgy teljesen megmagyarázhatatlan az a tény, hogy ebből az alkalomból a miniátor nem festette meg a lengyel címert akkor, amikor Nagy Lajos már 1370 novembere óta lengyel király volt — és különösképen akkor, amidőn Nagy Lajosnak egy igénytelenebb díszítésű kódexében, az oxfordi Secretum Secretorumban megtaláljuk. Sőt, már föllelhetők Nagy Lajosnak 1367 előtt Aachenben küldött kincsei között is.³ Ha JAKUBOVICH föltevése helyes és a kódex 1374—1376 években készült volna, akkor miért nem festette a miniátor a Képes Krónika címlapjára is — miként az oxfordi kódexben — har-

¹ HERMANN, JULIUS HERMANN: Die italienischen Handschriften des Dugento und Trecento. 1930. 291 lap. Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. Neue Folge V. Bd. 3. Hermann közli a Képes Krónika részletes leírását.

² I. m. 389. lap.

³ „Ami azt bizonyítja, hogy Lajos király középkori szokás szerint előlegezett magának oly címert, amelynek reális birtokában még nem volt.“ GENTHON ISTVÁN: A régi magyar festőművészet. 1932. 21. lap.

madik címer gyanánt a lengyelt, s miért helyettesíti ezt Nagy Lajos pajzsdíszével? És főleg, miért fosztja meg Nagy Lajost a lengyel címertől akkor, midőn általában olyan nagy súlyt helyez a címerek ábrázolására, és a legnagyobb gonddal és aprólékossággal festi meg például a nemzetségek, családok címérét? Az oxfordi kódexben a lengyel sas kiszorította, másodrendűvé degradálta és igazi rendeltetési helyére, a király pajzsára száműzte a pajzsdíszet. A miniátor a Képes Krónika címlapján is elhelyezhette volna másutt, például a lapkeretdíszítés külső, hosszanti oldalának szalagfonatos motívumában lévő hatyú helyére. Mindebből csupán az a következtetés vonható le, hogy a Képes Krónikának feltétlenül Nagy Lajosnak lengyel királlyá való koronázása, tehát 1370. november 17.-e előtt készen kellett lennie. Ez persze nem csökkenti annak valószínűségét, hogy a kódex akár az 1374—1376 évek magyar-francia kapcsolatai útján, akár pedig eljegyzési ajándékként került a francia udvarba. Viszont a Képes Krónika a címlap iniciáléjának Szent Katalin ábrázolása folytán Katalin hercegnő születése, vagyis 1370 júliusa előtt nem készülhetett. Már FRIZ JÓZSEF felveti azt a gondolatot, hogy Szent Katalin megfestésére a kis Katalin megkeresztelése is alkalmat adhatott.¹

JAKUBOVICH nézete szerint a kódex díszítéseinek elkészítése lefoglalta „két évnek nagy részét”.² Eddigi érvelésünk alapján viszont a kódex elkészítésére a miniátornak mindössze négy hónap állott volna a rendelkezésére. Figyelembevéve a miniátor nagy tudását és technikai fölkészültségét is, ezt az időt mi is keveseljük. De nem tételezhető-e fel, hogy a Képes Krónika Katalin születése előtt már korábban munkában volt, és Nagy Lajosnak s környezetének ábrázolására szánt díszes címlap már Katalin születése után készülhetett? Számos félbenmaradt díszítésű kódex szolgál tanubizonyságul arra, hogy a miniátorok általában nem a lapok egymásutánjában díszítették a kódexeket. Töbnyire külön festették az ornamentális díszítést, vagy előbb rajzban vázolták fel a képeket s csak azután színezték őket. Igen gyakori, hogy a befejezetlen díszítésű kódexek

¹ MKSzemle 1937. évf., Folyóiratszemle 189. lap.

² I. m. 389 lap.

későbbi lapjain kidolgozott díszítéseket találunk, míg az előbbi részek befejezetlenül maradtak. GRÓF ZICHY ISTVÁN a Képes Krónikáról viselettörténeti szempontból írt tanulmányában rámutat arra, hogy a miniátor a címlapon, a királyt s udvari környezetét ábrázoló miniaturán „megfigyelt típusok individualizált visszaadására” törekedett. Míg a Képes Krónika más miniatúrjein az arcok — ritka kivétellel — konvencionálisak és kifejezéstelenek, itt csupa marcona arcot látunk¹. A miniátor itt a jelent, saját korának élő környezetét örökítette meg és személyes ismerőseit kellett egyénítő jegyekkel felruházni. Amint GRÓF ZICHY ISTVÁN írja: „... fel kell tennünk, hogy a miniátor-nak kimondott feladata volt a képen szereplő egyéniségek arcvonásainak, külső megjelenésének megfigyelése és lehető hű visszaadása.”² Ez a valószerűsége való törekvés nehéz feladata sokkal több munkát és sokkal gondosabb kivitelet igényelt, mint a többi, egyöntetűbb miniaturák megfestése.

A miniátor Nagy Lajost s udvari környezetét megszemélyesítő miniaturán, egyénítésre való törekvéseit fokozottabb művészi eszközökkel, kifejezőbb technikával támasztja alá. Általában a miniátor, a figurák sematikus arctípusának megmintázásában régieskedőbb, zöld tónusokkal dolgozik. A fényeket világosabb zöld és fehér színnel festi, továbbá halvány, elmosódottabb kontúrokat alkalmaz elnagyoltan, ennekfolytán a plasztikai hatás csekélyebb. Ezzel szemben a címlap alakjainak arcát barnáspiros színnel festi, s fehér fényfoltok alkalmazásával, s sötétebb kontúrozással fokozza az arcok plaszticitását. Részletező, elmélyedő gondossággal igyekszik egyénivé varázsolni a figurákat. A szemet keretelő sötétebb árnyékok mélyítik a tekintetet, az arcélek keményebb hangsúlyt kapnak. De nemcsak a címlapképen találkozunk az egyénítésre való törekvéseivel. Megtaláljuk az 1b lap S iniciáléjában ábrázolt scriptor képmásánál is. A szövegmásoló arcát is a címlapképen alkalmazott technikával, sötét, barnás tónusokkal festi, és még karakterisztikusabbá alakítja a dúsán tömött, nagy, fekete szakáll ki-

¹ GRÓF ZICHY ISTVÁN: A Képes Krónika miniatúrjei viselettörténeti szempontból. Petrovics Elek emlékkönyv. Budapest, 1934. 60 lap.

² I. m. 60 lap.

emelésével. Meglepő a scriptor öltözete is. A miniátor a scriptort abba a kettős, könyöknél nyitott felső ujjas bő esésű ruhába s sapkába öltözteti, amely a század közepén oly általános volt Bolognában, Lombardiában és különösképen Velencében. Ez az öltözet ezenkívül csak még egy alkalommal szerepel a Képes Krónikában, és pedig a Velence alapítását ábrázoló miniaturán, a csónakban levő velenceieken (8a lap). — A Képes Krónika scriptora talán velencei származású volt? — A miniátor különben az arcoknak sötétebb színekkel, fehér fényekkel és részletezőbb gondossággal való festését a kódex első 14 lapjának miniaturáiban továbbra is alkalmazza, különösképen az iniciálékban ábrázolt vezérek megfestésénél. E lapok csatajeleneteiben a sötét barnás-piros tónusokkal festett arcok árnyékát sötétebb zölddel jelzi. A 14b lapon, Hedricus ábrázolásánál találkozunk utoljára a sötétebb tónusokkal s fehér árnyékolással festett arccal. Ezután ez a festő-modor hirtelen megszakad és a 15a laptól a kódex utolsó, 73b lapjáig egyöntetűvé válik az arcok zöldes mintázása.

Hogy a miniátor a kódex első lapjain, munkájának korábbi periódusában ezzel a részletezőbb, gondosabb és fejlettebb technikával dolgozott volna, és később tért volna át a régieskedőbb, s sematizálőbb festő-modorra, — talán vitatható — de mi nem tartjuk valószínűnek. A miniátor minden bizonnyal különböző részekre tagoló módszerrel, s nem egyhuzamban s folytonosan festette s dolgozta ki a miniaturákat. Szerintünk a kódex első lapjainak miniaturái munkája későbbi periódusai-ban keletkeztek és különösképen a címlap Katalin megszületése utáni, de feltétlenül még Nagy Lajos lengyel királlyá való koronázása előtti időben készült.

II.

JAKUBOVICH EMIL-nek sikerült a Képes Krónika szövegíróját KÁLTI MÁRKUS-ban felfedezni; de megoldatlan kérdés marad a Krónika festőjének kiléte. JAKUBOVICH felveti annak lehetőségét, hogy Nagy Lajos király kedves képírója és címerfestője MEGGYESI MIKLÓS — HERTHUL mester, királyi festő fia —, akit 1352 és 1356 évekből való oklevelek említenek, lehetett esetleg a miniátor. Bár kérdésesnek tartja, hogy a Képes Krónika

keletkezése idejében életben volt-e még.¹ HOFFMANN EDITH rámutat arra, hogy a miniátor „teljesen járatos volt a magyar dolgokban, a magyar legendákat s a magyar történelmet igen jól tudta, a magyar családok címereit, a Magyarországon élt népek viseletét igen jól ismerte. A legendákat illetőleg Szent István és Szent László története az, melynél a miniátor többet mond, mint a krónikás.”² A miniaturákban ezenkívül több helyütt találhatók olyan eseményábrázolások, amelyekről a szövegíró nem tesz említést, például IV. István koronázásánál, Róbert Károly családjának történeténél stb. De rámutat HOFFMANN EDITH a miniátor német nyelvtudására is: a HUNT-PÁZMÁN-család címerét a Hunt szó félreértéséből kutyafővel helyettesíti.³ HOFFMANN EDITH a Képes Krónikáról szóló legújabb tanulmányában, összegezve előbbi kutatásainak eredményeit, a kódex festőjének kétségtelen magyar voltára is rámutat és a miniátort nápolyi iskolázottságú magyar művésznek tartja.⁴ A Képes Krónika mesterét már korábban nápolyi iskolázottságú magyar művésznek tekinti GEREVICH TIBOR.⁵ GRÓF ZICHY ISTVÁN szerint a miniátor német nyelvtudása, esetleg németnyelvűsége a német nyelvterületről származó MEGGYESI MIKLÓSSAL való azonosításának lehetősége mellett szól.

III.

A Képes Krónika miniátorának művészi stílusára vonatkozóan általában megegyezők a vélemények abban, hogy a miniátor olasz hatás alatt dolgozott, illetőleg nápolyi iskolázottságú volt. Stílusával részletezőbben eddig HERMANN JULIUS HERMANN foglalkozott, aki a Képes Krónikát az olasz trecento miniaturafestészet legjobb termékei közé sorozza. HERMANN szerint bár a kódexet német vagy magyar scriptor másolta, a miniaturák a sienai hatás alatt álló XIV. századi nápolyi festett kézira-

¹ I. m. 391 lap.

² I. m. Magyar Művészet. 1933. 290 lap.

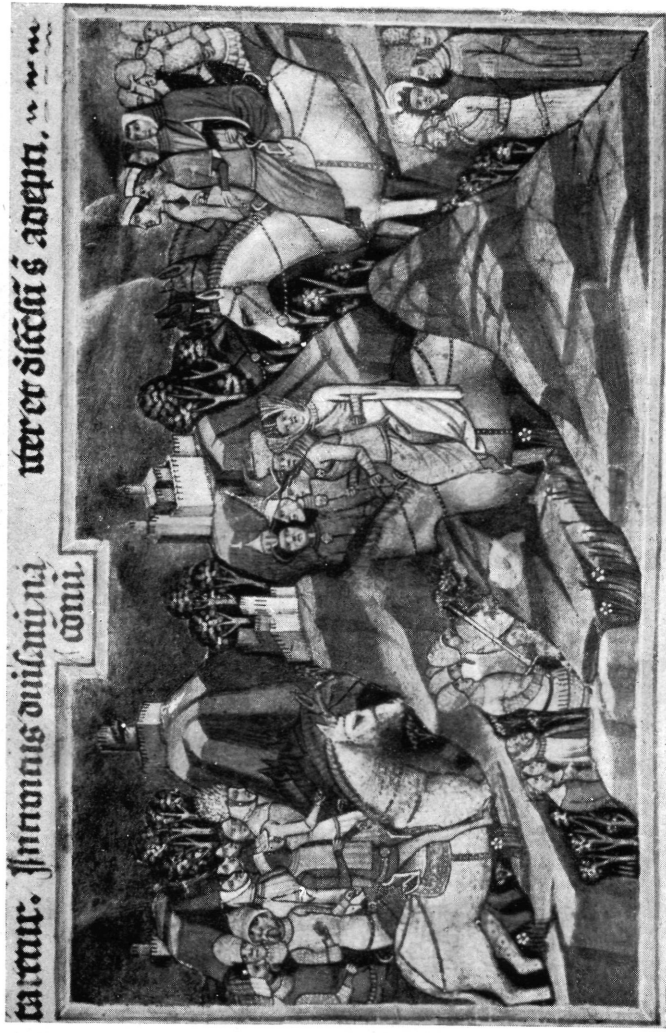
³ I. m. Magyar Művészet 290—295 lap.

⁴ I. m. Zentralbl. für Bibliothekswesen, 1936. 653—660 lap.

⁵ GEREVICH TIBOR: A régi magyar művészet európai helyzete. Budapest, 1924. 10 lap.

A Képes Krónika címlapja.

Idegenek bejövetele. (16b lap.)

tokhoz kapcsolódnak és mesterük Nagy Lajos udvarában, ugyancsak sienai hatás alatt dolgozó nápolyi miniátor volt. Ezenkívül a jelenetek és alakok megmintázásában a XIV. századeleji francia miniaturákkal való kapcsolatát látja, viszont a lapszeldíszítésekben és iniciálékban bizánci mintaképeket, míg a hegyi tájak képzésében a bizánci és a giotteszk művészet modorát követi a miniátor, aki az arcok egyénítésére való törekvéseiben is giotteszk.¹ HOFFMANN EDITH legújabb tanulmányában általában elfogadja HERMANN meghatározásait azzal a kiegészítéssel, hogy a művész nápolyi iskolázottságú magyar volt.²

Amint látjuk, HERMANN a miniátor művészi stílusában többféle, egymással szinte ellentétes stíluselemeket különböztet meg. Ami a Képes Krónika miniatúráiban a bizánci hatást illeti, nézetünk szerint csupán annyira jöhet figyelembe, amennyire a XIV. század művészetében bizánci motívumok felfedezhetők. Ugyanígy a giotteszk elemekről is csak annyiban eshetik szó, amennyiben a trecento művészi felfogásában benne él GIOTTO hatalmas művészegyeniségének szelleme. A bizánci és giotteszk elemek nyomai tehát a Képes Krónika miniátorának stílusában lényeges, jellemző motívumoknak nem tekinthetők s csupán a trecento-művészet általános sajátosságait képviselik. Hogy a Képes Krónika a sienai hatás alatt élő XIV. századi nápolyi miniaturaművészet függvénye volna, ugyancsak nem tudjuk elfogadni. Hogy a nápolyi művészi kapcsolatok fennállnak, az tagadhatatlan, de semmiesetre sem olyan nagymértékben, amint ezt mindezideig vélték. Nápolyi elemeket elsősorban és hangsúlyozottan a lapszeldíszítésekben észlelhetünk. A Képes Krónika a XIV. századi nápolyi kéziratok között leginkább talán a bécsi *Biblia sacra* (Nat. Bibl. Cod. 1191),³ a londoni DURANDUS, *De Divinis Officiis* (Brit. Mus. Add. Mss. 31032),⁴ az avignoni *Missale Romanum* (Bibl. mun. d'Avignon, ms. 138)⁵

¹ I. m. 289—290 lap.

² I. m. Zentralbl. für Bibliothekswesen. 1936. 659 lap.

³ HERMANN i. m. 250—288 lapok és CV—CXXI. táblák.

⁴ Képét közli WARNER, G. J.: Reproductions from illuminated manuscripts, II. kötet. XLI. tábla.

⁵ Képét közli LEROQUAIS, V. abbé: Les Sacramentaires et les Missels Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France. Paris. 1924. LXIII. tábla.

továbbá a berlini *Hamilton-Biblia* (Kupferstichkabinet)¹ és a párizsi *Statut du Saint-Esprit aux trois désirs* (Bibl. Nat. Ms. franç. 4274)² díszítéséhez áll a legközelebb. A Képes Krónika lapszéldíszjeiben megtaláljuk e kódexek díszítéseinek jellegzetes sajátosságait; a kis csomókkal díszített indaszárra fodrosan csavarodó levélkéket s az indaszárnak kis csigakörben megtörő vonalát, továbbá a szalagfonatos motívumokat. Ezek az elemek föllelhetők a Képes Krónika miniátorának lapszéldíszítő modorában, amely ennek ellenére mégis mennyire más! Hol van meg a Képes Krónikában a nápolyi díszítések sűrű, tömött, nyugtalan vonalú gazdagsága, állatok, madarak, emberi alakok, drôleriek, kelyhek s vázák változatosan tarkított ábrázolásai? És végül hol van meg a nápolyi kódexek legkarakterisztikusabb díszítőeleme? Magának az indaszárnak is bonyolult szalagfonatos mintákba való szövődése, amely a legváltozatosabb formákban uralkodik mindenütt és fontos szerepet játszik az iniciálék alapjának térkitöltésében és a betűk megmintázásában is? A nápolyi kéziratok gazdag állatdíszítése a Képes Krónikában a címlap két kúszó majmára csökken le, míg a figurális díszítő motívumok egyáltalán nem szerepelnek. A szalagfonatos elemek viszont egyes, önállóbb szerepet játszó motívumokként jelentkeznek a Képes Krónikában és korántsem szerves részei az indaszárnak, mint a nápolyi kéziratokban. A nápolyi kódexek lapszéldíszítéseinek ehhez a jellegzetességéhez például sokkal jobban igazodik a XIV. századi magyar miniaturafestészetnek egy másik terméke, Henrik csukárdi plébános misekönyve.³ A nápolyi elemek mellett a Képes Krónika miniátora más olasz motívumokkal is gazdagítja lapszéldíszítéseit; mégpedig a bolognai és velencei miniaturafestészet egyes jellegzetes díszítőelemeivel. Így a fonatos bolognai nodusok kedvelt alkalmazásával — amelyekkel a nápolyi kéziratokban egyáltalán nem találkozunk —, továbbá a lapszéleken aranytallérok módjára elszórtan alkalmazott kis szívalakú levélmotívumokkal, és az indaszárak kereszteződésénél elhelyezett négy szíromlevéllel.

¹ Képet közli D'ANCONA, PAOLO: La miniature italienne. Paris. 1925. XLIV. tábla. — ² Képet közli D'ANCONA I. m. XLIII. tábla.

³ Képet közli HOFFMANN E. Régi m. bibl. III—IV. tábla.

Mindezen díszítőelemek mellett a Képes Krónika lapszél-díszítéseiben azonban a legerősebb hangsúlyt a miniátor teljesen egyéni jellegű díszítő motívumai kapják; az indaszárra helyezett színes alapozású változatos kis négyszögek levelekkel, arany tallérokkal díszítve, továbbá az állandóan visszatérő hosszú, elnyújtott, egyenletesen csipkézett levél, amely többszínű szakaszokra oszlik és a közepén harántcsíkos vékony erezet húzódik végig. Miként HOFFMANN EDITH írja, az ornamentika „egyes igen jellegzetes motívumai a nápolyi ornamentikában nem is használatosak, például az alsó lapszélek sarkaira biggyesztett s az oldalak margóira felkúszó, vagy akárhol más-
hol is elhelyezett, tollszerű nyúlványok, melyek öt különféle színre osztva, mindig újra megjelennek, s ezzel a díszítmények legfeltűnőbb elemét alkotják“.¹

A miniátor a nápolyi, bolognai, velencei stílusjegyeket, továbbá jellegzetes egyéni motívumait nem részletekben alkalmazza, hanem ezek összességéből egy sajátosan egyéni díszítőmodort alakít ki s a leegyszerűsített ornamentikát józan, kiegyensúlyozott formaérzékkel alkotja meg. A részletezések alapján díszítő-modorában a nápolyi befolyástól inkább tudatos eltávolodást, mint ahhoz való szerves függőséget állapíthatunk meg. Amint a későbbi oxfordi kódexben — ahol a miniátor lapszél-díszítést nem alkalmaz, hanem csak egészen egyénien elhelyezett díszítőelemeket — nápolyi stílusjegyekkel egyáltalán nem találkozunk.

A Képes Krónika lapszél-díszítéseivel ellentétben a kétségkívül olasz hatást visszatükröző miniatúrákat egyes helyi iskolák termékeihez nem lehet bekapcsolni. A nagyobb miniatúrák növényi elemekből képzett egyéni módon való díszes keretezése a XIV. századi olasz miniaturafestészetben általában ritkább. Távollabbi motívumként előfordul a nápolyi kódexek között például a berlini *Hamilton-Biblia*, vagy a párizsi *Statut du Saint-Esprit aux trois désirs* címlap díszítésén, de ilyen határozott, gondos és aprólékos kiképzésű, élénk, friss színezésű miniaturakerettel a trecento miniaturaművészetében nem igen találkozunk. Lehet, hogy ennek alkalmazására az előző száza-

¹ Régi m. bibl. 21 lap

dok díszesebb kéziratai hatottak, de lehetséges az is, hogy a trecento freskók színes ornamentikájú keretszegélyei inspirálták a művészt. A címlap *A* iniciáléjának térdepelő figuráiban is nápolyi motívum, a párizsi *Statut du Saint Esprit aux trois désirs* térdepelő alakjainak visszhangja csendül meg. A Képes Krónika miniaturái mégis távolabb állnak a nápolyi miniatúrafestészet termékeitől. A nápolyi miniatura a jeleneteket síkszerűen ábrázolja, az események az előtérben játszódnak le s korántsem találjuk meg bennük a csoportjeleneteknek több síkra tagolt, mélybenyúló perspektivikus ábrázolását, amely oly jellegzetes a Képes Krónikában. Viszont a Képes Krónikában egyáltalában nem fedezhető fel a nápolyi miniaturákon érezhető sienai hatás, amely a formákat meglágyítja, az arcokat szelíddé varázsolja, és a ruharedők dús esését vibráló, nyugtalan festőiséggel hatja át. A Képes Krónika miniaturái plasztikusak, a franciás könnyedséggel festett figurák férfiasak, energikusak, csupa aktivitással telítettek, s teljesen nélkülözik a sienai művészet effemináló jellegét.

A Képes Krónika miniátora Nagy Lajosnak a derüs lovagkori társadalomban gyökerező udvarában, a fényes harci ütközetek, a hadjáratok világában élt. A Képes Krónika miniátora a lovagkor hősi világát és pompázó udvari életét eleveníti meg; csillogó fantáziával, széles epikával, a gazdag csatajelenetek tobzódó változatosságában színes, könnyed nyelven meséli el a magyar mult eseményeit. A miniátor elbeszélő kedvére és a történeti képek ábrázolására való nagy hajlandóságát mi sem jellemzi jobban, mint az, amikor az események történése magával ragadja és bár a scriptor a történetek ábrázolására a szövegrészben nem hagyott üres helyet a pergamenen, a miniátor szellemes megoldással segít magán. Így a szövegmásoló Géza és László hercegek Salamon királlyal való viszálykodása történeténél fukarkodott, és miniaturák számára nem hagyott üres helyet. A miniátor ekkor ügyes elgondolással és nagy dekoratív érzékkel négyizben a lapok alsó szélén kerek medaillonokba illeszti a jeleneteket; és pedig a 41a lapon Géza herceget és Villermus apátot, továbbá Géza herceg menekülését, a 42a lapon László herceg látomását és a 43a lapon Géza és Lászlóogyoródi győzelmét ábrázolja.

A Képes Krónika miniaturái nemcsak egyenrangúak a korabeli olasz miniaturafestészet legkitűnőbb alkotásaival, hanem meszterük sok tekintetben meg is előzi kortársait. A mozgalmas csatajelenetek megkomponálása, a történeti képeknek a tájba való beillesztése, miniatórának bőbeszédűsége, széles elbeszélő kedve szinte egyedülállóná teszi az egykorú olasz termékekhez viszonyítva. Szellemben, felfogásban, az udvari élet pompájával, a harci jelenetek gazdag ábrázolásával, továbbá a jeleneteknek a több síkra tagolt térbe való beillesztésével, az épületek valóságosabb megmintázásával az olasz miniaturaművészetben talán a francia szellemhez legközelebb álló lombardiai miniaturafestészettel való kapcsolata vethető fel. Mintha a századvégi lombardiai miniaturákban s GIOVANNINO DE' GRASSI művészetében csendülne meg hasonlóan a lovagkor harcias szelleme, az udvari élet pompája, az imperialista hatalom világa. A derűs lovagvilág karcsú, elegáns, komoly harcosai, a sokalakos csataképek, a lovasok ünnepélyes fölvonulása stb., a párizsi *Lancelot*-és *Guiron*-kódexekben (Bibl. Nat. Ms. franç. 349. és Cod. fr. Nouv. Acq. 5243.)¹ lelhetők fel, míg a Képes Krónika címlapján érezhető imperialista hatalom szelleme GIAN GALEAZZO VISCONTI kódexeiben él. (Milánó, S. Ambrogio és Bibl. Visconti di G. Galeazzo.)² De a korábbi lombardiai miniaturákban is nyomára bukkanunk a Képes Krónika jellegzetes sajátosságainak rokon megnyilatkozására, például az epikus elbeszélő kedv részletező bőbeszédűségében, a jeleneteknek a több síkra tagolt térbe való beillesztésével, az épületnek verisztikusabb ábrázolásával, továbbá a ló és lovasnak pompás rajzával. (Párizs, Bibl. Nat. Ms. lat. 4895, és Milánó, Bibl. Ambrosiana ms. P. 165.)³ S talán nem véletlen, hogy a Képes Krónika címlapjának filigrán vonalkás díszítésével lombardiai, sőt velencei munkákban is találkozunk; és hogy például a drezdai Landesbibliothek egy kódexében — amely nézetünk szerint lombardiai munka a XV. század első feléből — Julius

¹ Képüket közli TOESCA, PIETRO: La pittura e la miniatura nella Lombardia, Milano, 1912. 371—384 lap.

² Képüket közli TOESCA I. m. 312. és 328. lap.

³ Képüket közli TOESCA I. m. 153., 198—203. lapok.

Caesar diadalmenetének ábrázolása,¹ a Képes Krónika miniatúrára emlékeztet. De a lombardiai kapcsolatokra való utalással korántsem akarjuk ezeknek jelentőségét túlbecsülni.

A Képes Krónika miniatúráinak létrejötte elképzelhetetlen a korábbi francia és olasz világi, történeti tárgyú kódexek díszítéseinek ismerete nélkül. A Képes Krónika miniatúrájának feltétlenül ismernie kellett a XIV. századi világi témájú kódexeknek s lovagregényeknek csataképekben bővelkedő gazdag illusztrálásait. A XIV. században francia hatás alatt nagy számmal készültek számos miniatúrával díszített lovagregények és históriák Lombardiában és Emiliában, s szinte természetesnek vehető, hogy Róbert Károlynak vagy a Nagy Sándor kultuszát űző Nagy Lajos királynak a könyvtárában is föllelhető volt a makedón királynak históriáját tartalmazó olyan kódex, mint amilyen például a miniatúrákkal gazdagon díszített lipcsei *Historia Alexandri Macedoniae regis*. (Stadtbibl. Mscr. Nr. CCCCXVII.)²

IV.

A Képes Krónika miniatúrájának egyéni művészetéhez megfelelő analógiákat találunk a korabeli magyar művészet termékei között. A Képes Krónika lapszeldíszjeinek legjellegzetesebb motívuma, az elnyújtott, színes szakaszokra tagolt, egyenletesen csipkézett levél, a magyar miniatúrafestészet egy másik e korbéli termékében, a *Vatikáni Képes Legendárium* díszítéseiben ismerhető fel.³ S a Képes Krónika

¹ Képét közli BRUCK, RÓBERT: Die Malereien in den Handschriften des Königreichs Sachsen. Dresda, 1906. 172. lapon. Szerinte a kézirat olasz munka a XIV. század első feléből. Az itt közölt képen a gyermekeket tartó asszonyok jellegzetes csoportja elvész.

² Leírását és képét közli BRUCK I. m. 176—207. lapon.

³ A Vatikáni Képes Legendárium (Cod. Vat. Lat. N. 8541) 51 szent életét mutatja be képekben, és Szent Imre, Szent László és Szent Gellért életéből vett jeleneteket is ábrázol, amelyeket NICOLÒ DI GIACOMO DA BOLOGNA egy magyar követője festett. (Lásd GEREVICH TIBERIO: L'arte antica ungherese, Pubblicazioni dell'Istituto per l'Europa Orientale. Roma, 10 lap. és PÉTER ANDRÁS: A magyar művészet története Budapest, 1930. I. kötet 62 lap.)

lovagharcosai élnek a bántornyai Szent László freskók csatajeleneteiben. Miként a Képes Krónika lovasvitézeinek típusa a plasztikában tökéletesítve, kemény ércbe öntve, monumentálisan elevenedik meg a XIV. századi magyar művészet legpompásabb alkotásában, a KOLOZSVÁRI-testvérek Szent György-szobrában. A XIV. századnak e világviszonylatban is egyedülálló lovaszobor alkotásában a trecento miniaturák sárkányt ölő Szent György vitéze,¹ a Képes Krónika eszményített lovagkirályainak

A miniaturák a bolognai miniatúrafestészet termékeit követik, de művészi elgondolásukban ettől idegenebbek. A bolognai miniatúrafestészetben szokatlan a pergamenlapokon a négy képek mintegy a szárnyasoltárok modorában való egymáshoz illesztett ábrázolása. De még sokkal ritkább ezeknek növényi ornamentikával képzett külső, és belső elválasztó kerete. A keretek növényi ornamentikáját a bolognai miniatúrafestészet lapszeldíszítő elemeiből képezi a miniátor, amelyek között azonban más motívumok, a Képes Krónika mesterének jellegzetes díszítő elemei is visszhangra találnak. Így egész meglepő Szent Gellért legendájának ornamentikája (68b lap), ahol a miniátor a képek külső keretét a Képes Krónika mesterének nehezkesebb, hosszú, elnyújtott szabályos csipkészetű levélmotívumából képezi és szinte hajszálnyi pontossággal követi mintaképét annak a különböző színekkel való szakaszokra osztásával és a levél közepén végighúzó párhuzamos vonalakkal festett erezzel. És e lapnak a külső kerettől oly különböző belső keretének egyenlő, egymásba kapcsolódó levélkékből képzett ornamentikája is a Képes Krónika 20b lapjának miniatúra keretével rokon. Miként a Vatikáni Képes Legendárium Szent László életéből vett jeleneteinek szívalakú levélmotívumokból képzett keretdíszje is. (82b, 85b lap.) Különben a kódex 84b lapján ismét találkozunk a hosszú, elnyújtott levél ábrázolásával, és a többi lapok díszítéseinek is egyes részlet motívumai a Képes Krónika díszítő elemeivel mutatnak egyezéseket.

LUKCSICS PÁL írja, hogy a hiányos Vatikáni Képes Legendáriumból „Delahaye francia tudós szerint Párizsban is van több miniatúre-rel ellátott levél, mely eredetileg a vatikáni komplexumhoz tartozott“ (Szent László ismeretlen legendája. Budapest, 1930. 5. lap). De erre vonatkozólag közelebbi adatot nem közöl. A kódex hiányos volta arra enged következtetni, hogy a magyar szentek sorában Szent István király is méltóan volt képviselve. Szent István alakjával így is három ízben, kétszer Szent Imre (78b és 79b lapon) és egyszer Szent Gellért (68b lap) legendájában találkozunk, ahol is a miniátor a királyt dús ősz szakállal és hosszú hajjal ábrázolja. (A képeket közli Lukcsics I. m.)

¹ V. ö. a lombardiai miniaturák Szent György ábrázolásaival, a milánói Bibl. Ambrosiana ms. P. 165 sup. jelzetű kódexében (Toesca I. m. 202 lap) a párizsi Bibl. Nationale ms. lat. 757 jelzésű kódexében (Toesca I. m. 285 lap) a modenai Bibl. Estense ms. Lat. 842 jelzetű kódexében (Fava, Domenico

alakja kel életre a szobornak a miniaturák festői elgondolásában készített dús lombú törpe fákkal, párhuzamos vonalakkal jelzett füvekkel, levelekkel diszített és mély árnyékokkal mintázott sziklás talaján.

A Képes Krónika mestere az olasz trecento miniaturafestészet jelentősebb iskoláinak (Nápoly, Bologna, Velence, Lombardia) egyes stílusjegyeit eklektikusan magán viseli ugyan, de a különféle iskolák stílusjegyein egyéniségének alakító ereje fölényesen uralkodik. Így lesz alkotása a Nagy Lajos korának egyik legteljesebb és legkifejezőbb magyar művészeti megnyilatkozása. Ezen keresztül közelebb jutunk a XIV. századi magyarországi művészet megismeréséhez.

V.

Nagy Lajosnak — amint HÓMAN BÁLINT írja — „eszményképeivé a Gesta Ungarorum harcias ‚kegyes királya‘ a kereszties had vezérévé választott magyar lovagkirály és a Sándor-legendában már szinte elvont eszménnyé finomult világhódító makedón király lettek. Az ő emléküknél volt szentelve s Lajos király László- és Sándor-kultuszának tanujaként szól hozzánk könyvtárának korunkra maradt két kódexe: Kálti Márkus Képes Krónikája és az ál-arisztoteleszi Secretum Secretorum-nak Oxfordban őrzött példánya.”¹ A Képes Krónika miniátorának művészetében korának és Nagy Lajos udvarának szellemsége jut kifejezésre. A kor teljesen meghatározta a maga emberét és ez a meghatározottság annyira megkötötte, hogy minden történelmi előzményt csak saját korának szemléletén keresztül tud látni. Így lesz a Képes Krónika kora eszményítő szellemének méltó művészi megnyilatkozása. Szent László lovagkirály és Nagy Sándor eszményképének kultusza rávetül az előző korok eseményeire is.

Catalogo della Mostra Permanente della R. Biblioteca Estense. Modena, 1925. 10 lap). Továbbá SIMONE MARTINI vatikáni Szent György kódexének ábrázolásaival. (Arch. Capitolare di San Pietro. D'Ancona I. m. XXXVII tábla.)

¹ HÓMAN—SZEKFI: Magyar történet. III. kiadás, 1936. II. kötet. Nagy Lajos öröksége, gyermekkora, eszményei. 154 lap.

pugnati cū Gyula duce crāsi

uano.

Omnino bēns
Stephāns
postquā
regne cel
stidini
coronaz
diuinit
ē adept
famosi
et inuolūm bellum gest
contra amunicū suum
uonine Gyulam q̄ tūc
tempis totius ultra sūmā reg
ni gubernacula possidebat. An
no itaq; dñi dñ. ij. bēns rex ste
phanus cepit Gyulā dūce ē

uore ⁊ duob; filiis suis. et
in hungariam transiuit. h
autem ideo fecit. quia sepulc
amouit a bēns rege Stephā
nec ad fidem ⁊ conuersus nec
Absterenda hungaris iu
na conuenit. uniuersū uo
regnum eius latissimū et o
pulentissimū. ⁊ onaxthe
hungarie adiunxit. Dicit
autē regnum illud hūgaice
Credetū quod irrigatur plu
rimis fluuijs in quoz auis
aurum colligitur. ⁊ aurū ter
re illius optatum ē. Teratū
bellū sū Regi Stephā. dñ. hcam du
vā.

Szent István születése. (19a lap.)

Szent István
Koppány lefejezésénél.
(19b lap.)

Szent István és Gizella királyné
az ó-budai Péter Pál templommal.
(21b lap.)

Szent István Szár László fiaival.
(22b lap.)

A Képes Krónika miniátora a magyar mult történeti nagyjainak sorában Szent István királyt is a keresztes hadjáratok harcias vallásosságával átítatott lovagkirálynak festi. Amint a krónikás írja: „az isteni irgalom segítségével Szent István vezér dicsőséges győzedelmet nyere“ és „Istentől a királyi felség koronáját elnyerte“.¹ A miniátor Szent István királyt, mint győztes keresztes hadvezért, harcias vallásossággal telített lovagkirályt, hittedjesztő bátor uralkodót, egyházalapító szentet, a pogányság legyőzőjét s mintegy a magyar apostoli király eszményképét örökíti meg az idősebb, elmélyülő bölcs szent királyként való ábrázolások mellett; erős ellentétben a régebbi idők Szent István ábrázolásaival. Az 1031-ből való koronázási palást — amelynek megkopott patinájú mintázata csak halvány körvonalakban sejteti s érzékelteti Szent István alakját — a kor művészi szellemének megfelelő sematikus ábrázolásban, jobbában a jogarral, balkezeben az országalmával ábrázolja. Már sokkal kifejezőbb, de ugyancsak a középkor szentjeinek általános ábrázolási modorában készült a zsegrai freskótöredék hosszú őszhajú s szakállú jóságos szentje, avagy III. András berni diptichonjának hasonló fölfogású félalakos Szent István-ábrázolása is.

A Képes Krónika mestere csillogó fantáziával, fölényes tudással, könnyed elbeszélő készséggel meséli el Szent István életének s uralkodásának egyes eseményeit a gyakran szinte monumentálisan ható kis miniatúrákban. 12 képben ábrázolja Szent István királyt, s születésétől kezdve haláláig szemlélteti életének kimagasló eseményeit.

Lapostornyú, terraszos, és boltíves mellékfolyosóval ellátott palota díszes, gótikus termében születik meg Szent István (19a lap). Aranyos díszítésű vörös függönyös háttér előtt, széles ágyban, félülő helyzetben látható Sarolta fejedelemasszony, amint ölében a Kisdedábrázolásokra emlékeztető ruhátlan, glóriás kis csecsemőt tartja. Ágya mellett Szent István protomártír áll és aranykoronát nyujt át Saroltának. Sarolta mögött négy előkelő hölgy figyeli a jelenetet, míg a terem melletti oldal-

¹ A Képes Krónika idézeteit TOIDY F. idézett művéből, SZABÓ KÁROLY fordításában közöljük.

folyosón érdeklődő udvari előkelőségek várnak s tárgyalják az eseményeket. (Szent István születésének ábrázolásánál olyan eseményt örökít meg a miniátor, amelyet a Képes Krónika nem említ, és ami a Hartvik-féle legenda egy téves értelmezésére vezethető vissza. A legenda szerint Szent István protomártír István király születése előtt jelenik meg Saroltának, hogy fia születését megjövendölje.)¹ A következő képen (P-iniciálé, 19b lap) már István fejedelmet ábrázolja a miniátor. Zöld márvány padon, homloknézetben, kissé konvencionálisan ül Szent István, jobbkezeben országalma, baljában jogar. Ruhája vörös, palástja aranybarna. Elmélyedő kifejezésű arcát barna szakáll kereteli. Fejét a vezérek piros süvege borítja és a szentet glória nélkül ábrázolja a miniátor.

Majd „Szent István király már jókor ifjúságában dicső háborút viselt Kopány vitéz és hatalmas vezér ellen“ és „mind a két fél soká és erősen harczola, de az isteni irgalom segítségével Szent István vezér dicsőséges győzedelmet nyere“ és „Venczellin vezér Kopány vezért megölte“ — meséli a krónika és ennek megfelelően Koppány megöletését ábrázoló miniatúrán (19 b lap) a miniátor is fiatal harcos királyként ábrázolja Szent Istvánt. Törpe fákkal s virágokkal diszített sziklás tájban, piros kantáros fehér, lépkedő lován jelenik meg lovasok kíséretében. Férfias, energikus kifejezésű arca barna szakállal övezett, hosszú haja barna, és karimás, laposabb tetejű sisakján nyitott arany korona látható, s fejét széles glória övezi. Kék vértje fölött hermelinnel bélelt piros palástot visel. Komoly arccal figyel az előtte lejátszódó jelenetet, amint a bajor Vecelin lefejezi a hátrakötöttkezű, térdeplő Koppány vezért.

És ismét új alakban jelenik meg előttünk Szent István (S-iniciálé, 20a lap). Kék háttér előtt, sziklás talajon áll, férfikora teljében, jobb kezében a hármás zöld halmú apostoli kereszttel díszített vörös zászló hosszú rúdját tartja, míg baljában apostoli kereszttel ékesített vörös pajzsot. Karcsú alakján aranybarna páncélinge fölött ruhája a magyar címer fehér-vörös vízszintes pályáival csíkozott. Fiatalos arcát kis barna szakáll kereteli és széles

¹ PÉTER ANDRÁS I. m. I. kötet 60 lap.

aranyglóriával övezett barna hajú fejét arany korona díszíti. A diadalmas hittedjesztő, harcos király alakjában, mintegy a magyar apostoli király eszményképét dicsőíti a miniátor. Gyula vezér elfogatását ábrázoló miniaturában (20b lap) fehér lován, mellén az apostoli kereszttel, mint harcos, erélyes uralkodó jelenik meg vitézei élén Szent István. Intő és parancsoló mozdulattal mutat az elfogott Gyulára, akinek kezét, lábát egy lovag összekötözi. Szent István haja és szakálla itt már ősz, de alakja karcsú, nyúlánk, arca fiatalos. Aranykoronás fejét széles glória övezi. Majd ismét zöld márványpadon ülve aranysegélyezesű vörös ruhában látjuk a jogart és országalmát tartó glóriás királyt, „miután Istentől királyi felség koronáját elnyerte“ (*P*-iniciálé, 20b lap). És ismét hős lovagkirályként látjuk viszont Szent Istvánt, a Keánt legyőző harcában (21a lap). Sziklás hegyi tájban középen fekszik az íjját tartó halott Keán és a győztes Szent István jobbában karddal Keán holttestén áll. A háttérben az ütközet még javában folyik és Szent István elmélyedő arckifejezéssel tekint le a halottra. Az előtérben Szent István apostoli kereszttel díszített pajzsát és fehér paripájának piros kantárát egy csatlósa fogja. Szent István szakálla és vállára omló haja ősz, aranykoronás fejét glória övezi. Majd a következő képen (*P*-iniciálé, 21a lap) utolsó ízben van Szent István harcias lovagkirályként ábrázolva, kezében jogarral és országalmával.

Ettől kezdve a miniátor már az öreg, bölcs királyt, a harcokban elfáradt egyházalapító szentet ábrázolja. Virágokkal és törpefákkal díszített sziklás talajon hermelinnel bélelt kék palástban, vörös ruhában egymással szemközt térdel Szent István és Gizella királyné, s magasra emelt kezükben az ó-budai Péter-Pál-egyház kis modelljét tartják (21b lap). Majd Szent Imre herceg temetésének jeleneténél —, amelynek háttérben Vászoly megvakítása látható — megtörtén áll fia koporsója mellett Gizella királyné kíséretében az öreg király, hermelinnel bélelt kék palástban. Fájdalmát, jobb kezének arcához támasztott sajnálkozó mozdulatával igyekszik kifejezésre juttatni a miniátor (22b lap). S végül a szent, ágyban fekvő, beteg, öreg király, amint intő, de egyben jóságos mozdulatával menekülésre bízta Szár László három fiát (*P*-iniciálé, 22b lap).

De koporsóbatételének jelenlétében (*B*-iniciálé, 23b lap) a halott Szent István király karcsú testét lovagi ruhába öltözteti a miniátor. Lehúnyt szemű arca ismét fiatalos. Kezében jogart és országalmát tart. Szent István királyt megszépíti a halál; ismét a lovagkirály eszményi képe csillan meg alakjában.

BERKOVITS ILONA,

GISMUNDA ÉS GISQUARDUS HISTÓRIÁJÁNAK ELSŐ KIADÁSA.

A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár újabb rendezése folyamán előkerült egy „*Magyar História 3629/b*” jelzésű kolligált kötet, amely négy eddig nem ismertett régi magyar nyomtatványt tartalmaz. A könyvre GULYÁS KÁROLY hívta föl figyelmet, amikor 1937 májusában Marosvásárhelyt jártam, s ő volt szíves a kötet adatait rendelkezésemre bocsátani.

A Teleki-könyvtár 1796—1819. években megjelent nyomtatott katalógusában e kolligátum nincs fölvéve. A 13 × 18,5 cm nagyságú könyv félbőr kötése a mult század második felében készülhetett. Tartalma négy XVI. századbéli széphistória:

1. BOGÁTI FAZEKAS MIKLÓS: *Szép Historia. Az tökelletes Asszony állatokról...* Colosvárat 1577.¹ Terjedelme A—F ív = 24 számozatlan levél. A végén csonka: négy levél hiányzik. SZABÓ KÁROLY e marosvásárhelyi példányról nem tudott.

2. *Historia continens verissimam excidii Troiani causam, ...* Colosvarat 1576.² Terjedelme B—F ív = 20 számozatlan levél. Első négy levele, tehát a címlapja is hiányzik. Hogy ez a címlap-talan csonka példány tényleg a kolozsvári 1576. évi kiadás egyik darabja, az kitűnik a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában levő, címlapját megőrzött, de egyébként még sokkal csonkább példánnyal való összehasonlításból: az azonos sajtóhibákból. Különb en a két példány teljesen kiegészíti egymást, mivel az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött 17 levélnyi töredékben³ megvan az egész első ív,

¹ Teljes címlírását ld. RMK. I. 128.

² Teljes címlírását ld. RMK. I. 120.

³ SZABÓ KÁROLY csak 14 levelet látott belőle. Azóta előkerült a B₂, B₃, B₄ levél, amely HUNYADI FERENC trójai históriájához volt kötve.

a Teleki-könyvtár példányából pedig éppen az A ív hiányzik. E körülményt azért érdemes megemlíteni, mert e kiadás egyetlen teljes példányának, amely a tibolddaróci Fáy-könyvtárban megvolt, nyoma veszett. SZABÓ KÁROLY a Teleki-könyvtár példányát nem említi. Teljes betűhű másolata GULYÁS KÁROLY jóvoltából birtokomban van.

3. *Historia* // *ELEGANTIS-* // *SIMA GISMVNDAE* // *REGIS* // *TANCREDI FILIAE, SECRETARII REGIS* // *Gisquardi, amoris vinculo indissolubili mortem appetentium Nunc* // *primum lingua Tuscana opera Phocati* // *Latinitate donata, Modulamine vero* // *concinnata per* // *GEORGIUM ENIEDI* // *Transylvanum* // *DEBRECZENBE* // *Rodolphus Hofhalter Niomtatta: Anno* // *Anno Domini 1577.* — Terjedelme A—E ív = 20 levél. Gismunda és Gisquardus történetének pontos címléírását közlöm, mert erről eddig csak annyit tudunk, hogy az 1582. évi kolozsvári kiadásánál korábbi is létezett,¹ amelynek azonban ezideig egyetlen példánya sem volt ismeretes. A most leírt példány betűhű másolata birtokomban van.

4. SZAKMÁRI FABRICIUS ISTVÁN: *Historia ex Parteny Nicenensis* ... Colosvárat, ... TAJ GÁSPÁRNÉ műhelyében 1 ... esztendőben.² Terjedelme A—C ív = 12 levél. Foltozott címlapjáról hiányzik a HELTAI név első három betűje és a megjelenés évének három utolsó jegye. HELTAINÉ, mint ismeretes, 1575—1583-ig vezette a nyomdát, s így e példány a munka 1577. évi kiadásából való, amit az Akadémia könyvtárának ép példányával való összehasonlítás is igazol. SZABÓ KÁROLY e marosvásárhelyi példányt nem ismerte.

Az itt leírt négy széphistória közül könyvészeti és irodalomtörténeti szempontból is a *Gismunda és Gisquardus* történetének eddig ismeretlen kiadása érdekel bennünket leginkább. Mindenekelőtt tisztáznunk kell e kiadásnak a későbbiekhez való viszonyát.

HUNYADI trójai történetének ez a példánya HORVÁTH ISTVÁNÉ volt (RMK. I. 130.), amelyről SZABÓ KÁROLY tévesen állítja, hogy teljesen ép, mert az L4 és M1 levele hiányzik.

¹ V. ö. RMK. I. 126.

² Teljes címléírását ld. RMK. I. 134.

KÉNOSI TÖZSÉR JÁNOS 1753-ban készült, de kéziratban maradt *Bibliotheca Scriptorum Transylvano—Unitariorum* című munkájának 13. lapján e sorok olvashatók: „Igen szép *Historia az Tancredus király Leányáról Gismundáról és a királynak titkos Tanácsáról Gisquardusrol, kik között felbonthatatlan szeretet lévén, egymásért halálra adták magokat, Olasz Nyelvből az Bocatiusból Deakra fordittatván PHILIPPUS BEROALDUS által, Magyar nyelvre pedig fordittatván G. E. T. (i. e. GEORGIUS ENYEDINUS TRANSYLVANUS, ut ex intialibus Versuum Literis Collectis patet) által. In fine Historiolae: 1574. esztendőben.*“ Ebből a leírásból SZABÓ KÁROLY, valamint DÉZSI LAJOS is arra a következtetésre jutottak, hogy a mű első kiadása 1574-ben jelent meg. Még pedig DÉZSI szerint: „Állítólag már 1574-ben megjelent egy debreceni kiadása...“, amelyet „ha csakugyan megjelent, valószínűen megelőzött egy kolozsvári kiadás.“¹ Hogyan jutott DÉZSI az „1574-es debreceni kiadás“ gondolatára, annak csak egy magyarázata lehet. SÁNDOR ISTVÁN *Könyvesházának* (Győrött, 1803.) 4. lapján a következő adatot találjuk: „1577. Debretzen. *Historia Gismundáról* 4. Ir. versekben ENYEDI GYÖRGY.“² DÉZSI úgy látszik TÖZSÉR leírásából az évszámot, SÁNDOR ISTVÁNBÓL pedig a kiadás helyét találta elfogadhatónak, s e kettő összekapcsolásából következtetett az állítólagos 1574. évi debreceni kiadásra.

Különben TÖZSÉR JÁNOS és SÁNDOR ISTVÁN adataival SZABÓ KÁROLY hasonlóképen járt el, mint DÉZSI.³ Csakhogy SZABÓ a megjelenés helyére és idejére nézve is SÁNDOR ISTVÁN adatait fogadta el, viszont a história címét TÖZSÉR leírása alapján közli. Jegyzetében ugyan utal arra, hogy KÉNOSI TÖZSÉR kezében valószínűleg nem a „debreceni 1577-i, hanem

¹ RMKT. VIII. 474—475. l.

² BOD PÉTER: *Magyar Athenasának* 74—75. lapján kétszer is világosan megkülönbözteti egymástól a fordítás idejét és a kinyomatás évét, amikor így ír Enyediről: „Bétsben esvén múlatozása, Magyarra fordította Deák nyelvből a' Gismunda Históriaját 1574-dik eszt. ... Kinyomtatott az után Debretzenben 1577-dik eszt. 4. R. Mikor fordította, volt XXIII. esztendő.“ Nem lehetetlen, hogy SÁNDOR ISTVÁN BOD PÉTER adatait használta fel a maga közléséhez, minthogy előszavában BOD PÉTERRE hivatkozik is.

³ SZABÓ KÁROLY BOD PÉTERT meg sem említi. V. ö. RMK. I. 126.

egy hely és év nélküli kiadás forgott, mely a KÉNOSI által leírt colophonból következett, 1574-ben jelent meg.¹ SZABÓ KÁROLYNAK abban feltétlenül igaza van, hogy TÖZSÉR nem az 1577. évi debreceni kiadást látta, mert hiszen az —, amint most már tudjuk — latin címmel jelent meg. Lehetetlen az egyrészt azért is, mert kizártnak kell tartanunk, hogy TÖZSÉR latinul írt munkájában a história latin címét magyarra fordította volna; másrészt azonban azért is, mert a TÖZSÉR által közölt cím nem egyezik pontosan sem a most előkerült 1577. évi debreceni kiadásával, de nem egyezik az eddig ismert és TÖZSÉR munkájának befejezéséig (1753) megjelent nyolc kiadás egyikével sem. Mindebből tehát csak arra következtethetünk, hogy TÖZSÉR kezén egy ezideig ismeretlen magyar című kiadás fordult meg. SZABÓ KÁROLYNAK azonban azt a föltevését, hogy TÖZSÉR példánya 1574-ben jelenhetett meg, nem fogadhatjuk el. Kérdés ugyanis, hogy TÖZSÉRnek az „In fine Historiolae: 1574. esztendőben.“ tett megjegyzése, valóban a colophonra vonatkozik-e? HENRICH ARNOLD volt az első, akinek eziránt kétségei támadtak, mivel TÖZSÉR ezt az évszámot, mint az ének keletkezésének idejét, az utolsó versszak adataiból is kiírhatta, amihez hozzátehetjük még, hogy az „in fine Historiolae“ kifejezés is HENRICH felfogását igazolja.² Ezek mellett azonban egyéb okok is az 1574. évi kiadás ellen szólnak. *Gismunda és Gisquardus históriájának* eddig ismert összesen 10 kiadása közül a két legrégebb — a most fölfedezett 1577. évi debreceni és az utána következő 1582. évi kolozsvári — latin címlappal jelent meg, a többi kivétel nélkül magyar címet visel. Nem lehetetlen ugyan, hogy a két legrégebb latin című kiadást egy magyar című előzte meg, de a széphistóriák történetében egyetlen olyan biztos esetet sem találtam, hogy egy széphistória, amely első kiadásában magyar címmel jelent meg, későbbi kiadásában kapta

¹ Külön tételként nem vette fel munkájában SZABÓ KÁROLY ezen 1574. évi kiadást, mivel annyira hitelt érdemlőnek úgy látszik mégsem érezte TÖZSÉR adatára alapított feltevését.

² HENRICH ARNOLD: *Enyedi György Tancredus király leánya Gismunda és Gisquardus széphistóriája*. Kolozsvár 1912. 55. l. Értekezések a kolozsvári m. kir. Ferencz József Tud.-Egyet. magyar irodalomtörténeti szemináriumából. 2. sz.

volna latin címét. Azonban, ha mindezek az érvek elégtelenek lennének annak bizonyítására, hogy a TÖZSÉR által említett példány nem jelenhetett meg 1574-ben, a most megtalált 1577. évi debreceni kiadás címében előforduló „Nunc primum“ kifejezéssel, azt hiszem, véglegesen megoldható a kérdés. Ez a „most először“ megjegyzés ugyanis a 10 ismert kiadás közül csakis az 1577. évi debreceni kiadáson szerepel. Így tehát a Gismunda és Gisquardus históriájának első kiadása 1577-ben Debrecenben jelent meg latin címmel, s a Tözsér által említett példány egy eddig ismeretlen, de az 1577. évi debreceninél későbbi magyar című kiadás lehetett. Talán az 1624. évi kolozsvári kiadás elődje, mert TÖZSÉR címadatai ehhez állnak legközelebb.

Arra nézve, hogy a fent leírt 1577. évi debreceni kiadást még ugyanazon évben (mert hiszen 1574-ről most már nem lehet szó) egy kolozsvári kiadás előzte volna meg — DÉZSI feltevésén kívül — semmiféle biztos támaszunk sincs. DÉZSI hihetőleg azért gondolt erre, mert valószínűtlennek tartotta, hogy a Kolozsvárt lakó ENYEDI GYÖRGY munkája nem ott helyben, hanem először Debrecenben jelent volna meg. Ebben azonban semmi szokatlan sincs, mert arra nem egy példa akad, hogy Erdélyben vagy éppen Kolozsvárt lakó író munkája először Debrecenben került sajtó alá. Széphistóriáról lévén szó, még ENYEDI unitárius volta sem akadályozta ennek, s így el kell fogadnunk, hogy a Gismunda és Gisquardus históriájának első kiadása Debrecenben jelent meg.

Összevetve most már ezen 1577. évi debreceni kiadást az 1582-ben Kolozsvárt megjelenttel,¹ igen érdekes és jelentős különbségeket fedezhetünk fel bennük. A história 1582. évi, hasonlóképpen latin címéből kimaradt a „Gismunda“ név és a „Nunc primum“ kifejezés. Különben az 1577. évi kiadás címének második felében a nehezkesebb szerkezetet az újabb kiadás pongyolább latinsággal oldja fel, de a Phoca-

¹ A históriának ezen 1582. évi eddig ismert legrégebb kiadását újra kiadta először HENRICH ARNOLD idézett munkájában, majd DÉZSI LAJOS a RMKT. VIII. kötetében.

tius nevet a helyesebb *Bocatus*-ra javítja és elárulja a latin átdolgozó, *PHILLIPUS BEROALDUS*, nevét is, viszont a magyar fordító nevének csak *G. E. T.* kezdőbetűit tünteti föl.

A kolozsvári 1582. évi kiadás azonban — a magyar fordító nevéől eltekintve, amely a versfőkből amúgyis kiolvasható — nemcsak teljesebb címet ad, hanem szövege szerint is átdolgozott és bővebb az 1577. évi debreceni kiadáshoz viszonyítva. A különbségeket itt teljes részletességgel nem ismertethetjük. A históriásének megérdemelné a szövegkritikai kiadást. Általánosságban a mű terjedelmére, az átdolgozás stílusára és szellemére, valamint a tárgyi eltérésekre vonatkozóan a következőket állapíthatjuk meg. Az 1577. évi debreceni kiadás 68 versszakkal, azaz 272 sorral rövidebb az 1582-ben Kolozsvárt megjelent szövegnél és hiányzik belőle az *Ida-hegyi jelenet* prózai magyarázata is. Tehát a *HENRICH ARNOLD* és *DÉZSI* által kiadott 1582. évi versszöveg több mint egyötöd részében későbbi betoldásból áll. Ezek a hozzáköltések csaknem mind az ének második felére esnek.¹ Csak az *Ida-hegyi jelenetről* szóló jegyzet tartozik a költemény első feléhez. Hogy miért nincs meg ez a prózai rész a mi szövegünkben, azonnal kitűnik, ha összehasonlítjuk a két kiadás megfelelő versszakát, amelyhez az átdolgozásban a magyarázatot függesztették.

1577.

*Csalárd Venus Parisnak mint fogadá,
Szép Ilonát örökül neki adná,
De hirtelen mondását megmásolá,
Menelaust mert ellene inditá.*

1582.

*Csalárd Venus Parisnak hütöt ada,
Hogy az arany almának szép jutalma,*

¹ Későbbi betoldás a 393—396, 417—420, 609—612, 633—636, 713—716, 789—804, az első kiadás 198. versszakának feloldása a 825—860, majd a 877—880, 933—940, 955—958, 961—995, 1001—1004, az első kiadás 222. versszakának feloldása az 1009—1024, majd az 1093—1108, 1133—1228-ig terjedő sor. Itt, valamint későbbi hivatkozásaimban is a *DÉZSI*-féle kiadás szövegét és sorszámozását követtem.

*Kazdagsággal lenne Görög Ilona,
Végre alma Trója fogát váslatá.*

Az 1577. évi szöveg — miként a költemény többi példái-
nál is — dióhéjban elmondja az egész történetet, az 1582. évi
azonban csak céloz erre, s ennyiben itt a prózai magyarázat in-
dokolt. Talán kiadói érdeket is sejthetünk mögötte. A kolozsvári
nyomda éppen Heltainé vezetése idején két trójai tárgyú szép-
históriát is dobott piacra. Lehet, hogy ezzel is az olvasók érdeklő-
dését akarta felkelteni a két másik kiadvány iránt.

A nagyobb arányú szövegbeli gyarapodáson kívül alig találunk a Gismunda és Gisquardus históriájának 1577. évi kiadá-
sában néhány olyan versszakot, amelyet a későbbi kolozsvári
kiadás változatlanul hagyott volna. Az átdolgozás — amint az
alábbi példákban kitetszik — legtöbbször verselés és nyelv-
szempontjából is jobb a korábbi szövegénél.

(Az 1577. évi szöveg szerint.)

Mint az hea szokta az horgot czufolni.

*Aszszony álhatatlan voltát nem tugya,
Fogadását ebben csak egy sem állya.*

*Gyakran vesztek attyokat így az iffiak,
Álnok fogadásokkal az leánzók,
Kevés bánat mikor érkezik reájok,
Készek akkor Venusra eskedniek.*

*Mert gyakorta ifjak vesznek ezenképpen
Önnen nyelvek hozza keserves törben.*

*Eleibe jöjjon mint birájának,
Véget vetni mert akar életének.*

*Álhatatlan hiti aszszonynak látom,
Fogadása erőtlen már azt látom.*

De megczalá vén jámbort reménségben.

*Jó erkölchöt és tudománt megbechülj
Mert az kivül az szerencse halni ül.*

(A fenti sorok az 1582. évi szöveg szerint.)

Tanolt Heya az horgot is süvölti.

*Hogy férjfitől asszonyember bucsuja,
Éh farkasnak mint báránytól elállta.*

*Gyakran esik ifjaktól ez csalárdság,
Szép menyektől főképpen ily álnakság,
Midőn őket éri kevés bosszuság,
Ottan hűtre megyen az apácáság.*

*Mert gyakorta ifjak esnek oly törben,
Magok nyelvek hozza farkast veremben.*

*Mert homálya történt fényes napjának,
Vérrel fordult feredője az holdnak.*

*Mert erőtlen leánzóék hűti látom,
Hütek addig mig lábok belől ajtón.*

Sik reménség de marada kezében.

*Jó erkölcsöt és tudományt megbecsülj,
Szerencsének orrán kevélyen se ülj.*

Feltűnhetik, hogy az átdolgozás mily gyakran él köznyelvi fordulatokkal, sokszor közmondásszerű csattanókkal, míg a régibb szövegben ilyenek aránylag gyéren akadnak. A második kiadás rímelve és ritmusa is jobb, különösen az ének második felében — amint ezt már HENRICH ARNOLD is észrevette,¹ csak éppen az okát nem tudta, hogy tudniillik a betoldások és igazítások javarésze éppen itt történt.

Vannak az átdolgozott szövegnek tévedései is. Ezek jobbára

¹ I. m. 69. l.

értelmi hibák, amelyek az első kiadásban helyesen vannak ki-nyomtatva. Így például a 29—30. sor az 1577. évi kiadás sze-rint helyesen így szól: „*Sok urfiak, Hercegek Gismundáért, Udvarolnak királynak leányáért.*“ A második kiadás először Gismunda férjét hibásan o l a s z nak mondja, az elsőben mind-kétszer helyesen g ö r ö g ként szerepel (41. és 67. sor). Az át-dolgozás 364. sora ellentmond a következő versszaknak, ahol a király őrzőket küld Gisquardus elfogatására.

A tárgyi eltérések a két szöveg között nem nagyok, de ha az érzelmek festését is annak tekintjük, akkor eléggé jelentősek. Az első kiadás például mitsem tud a gyűrű-jelenetről (316—320. sor), valamint arról sem, hogy a királyt kockahányástól hívják el haldokló leányához (1021—1024. sor). Viszont az át-dolgozás nem említi, hogy a király Gismunda védőbeszéde után elájul.

DÉZSI a költemény egyik legnagyobb érdemét az érzelmek vázolásában, a lélekrajzra való törekvésben látja,¹ amelyre a XVI. század verses epikájában ezenkívül csak az *Euryalus és Lucretia* tesz kísérletet. Sajnos, az első kiadás a szereplők lelki-állapotáról sokkal kevesebbet árul el. Ez is az átdolgozás ér-deme, s főleg az ének második felében érvényesül. A három főszemély közül az 1582. évi szöveg a király alakját emeli ki leghatározottabb vonásokkal, csaknem a két szerelmes rovására. A régebbi szövegben nyoma sincs ennek. Itt a király, leányának védekezése után, kénytelen magában elismerni Gismunda érve-lésének helyességét, de „*nem engedhet igaznak, mert vak szíve*“. Éjjel egyszerűen megöleti az ifjút és kivágott szívét elküldi Gis-mundának. Az átdolgozás azonban ezeket a tényeket részben lelkileg is igyekszik megvilágítani. Tankrédus h i t e g e t i leá-nyát, hogy talán megkegyelmez, így tehát külsőleg is kifeje-zésre jut, hogy a király nem bizonyos ítéletének igazságában, amellyel Gisquardust hóhérkézre juttatja. A rossz lelkiismeret nem is hagyja nyugodni. L a k o m á t c s a p, mert „*Szabados-nak alittyá gondtól fejét*“. S mulatozás közben b o r o s f e j -j e l „*új bolondság üté oldalát, Nyaláncságra indítá király gyomrát*“. Ekkor születik meg benne a legördögibb terv, hogy

¹ RMKT. VIII. 477. l.

az ifjú szívét elküldi Gismundának. A király lelki egyensúlya Gisquardus meggyilkoltatásával megbomlik. Ezt az 1582. évi szöveg jól érezteti és többször céloz is erre (lakoma, kockahányás). Egy újabb betoldás hangsúlyozza ki, hogy Gismunda öngyilkosságának hatása alatt végkép megzavarodik és békétlen lelke őt is öngyilkosságba kergeti. A király fokozatos lelki és testi összeomlásának ezt a részletes rajzát az első kiadásban hiába keresnők.

A betoldásoknak azonban nemcsak jó oldalai vannak. A kor divatjának hódolva, az intéseket, oktató példákat is az unalomig hosszúra nyújtják. Erkölcsi tanítás és példázat a későbbi betoldások felerésze. A halálra készülő Gismunda Venushoz intézett imája az első szövegezésben például csak 20 sor, ugyanez az 1582. évi kiadásban 60 sorra dagad, s éppen legérdekesebb része, amelyben Gismunda kijelenti, hogy a pásztorórák helyét, a barlangot, Venus tiszteletére kápolnává alakította volna, ha nem kellene meghalnia — hiányzik az első kiadásból.

HENRICH ARNOLD a költemény erkölcsi felfogását vizsgálva, arra az eredményre jut, hogy az „keresztény-protestáns, de nem egy helyt antik-mithológiai elemeket is találunk“ benne, ami magában véve mitsem jelent. De „néha e két világnézet össze is ütközik egymással... nagyon is ellenmondás-számba megy Gismunda fohászzkodása Venushoz... A széphistória ezt a részletét, melyet BEROALDUSnál meg nem találunk, HEINRICH GUSZTÁV ENYEDI sajátjának mondja, de nézetét csak azon módosítással lehet elfogadni, hogy ENYEDI e fohászzkodást vagy egy újlatin írótól vette át, vagy pedig annak mintájára készítette“.¹ HENRICH ARNOLD tehát a históriás ének első szövegét nem ismerve is észrevette, hogy a Venushoz intézett ima nem származhat teljes egészében ENYEDITŐL s ami a mi szempontunkból még fontosabb: éppen azok a részei, amelyekről kiderült, hogy betoldások, nem egyeztethetők össze a költemény erkölcsi célzatával. ENYEDI, a komolyodó pap-tanár, aligha volt az, aki akár humanista minta nyomán, akár saját szerzeményeként

¹ I. m. 64. l.

ezt a részt a későbbi kiadásba iktatta. Ezzel azonban az átdolgozó személye is problematikussá válik.

Természetes volna arra gondolni, hogy az 1582-ben Kolozsvárt megjelent kiadást az ugyanott működő ENYEDI GYÖRGY dolgozta át. A kinyomatásról legalább is tudnia kellett. Erre enged következtetni e kiadás címlapján feltüntetett latin átdolgozó, PHILLIPUS BEROALDUS, neve, amelyet ENYEDI esetleg maga árulhatott el a kiadónak. Mint a kolozsvári felső iskola komoly ambíciójú tanára, talán ezzel is tudósságát, hiteletét (hiszen nem én találtam ki!) akarta bizonyítani, de egyszersmind saját magáról a „profán író“, a „világi asság“ vádját is elhárítani. Lehet, hogy ez okból, esetleg saját utasítására, nem nyomtatták ki teljes nevét a kolozsvári kiadás címlapján.

Az átdolgozott szövegben legfeltűnőbb néhány már fentebb említett tévedés, amelyet ENYEDI semmiképp sem követett volna el. Igaz, hogy ezek egynémelyike nyomdahiba is lehet. Az átdolgozás stílusa — amint az idézett példákbl láttuk — erősen elüt az eredeti szövegétől, amelyből a népies szólások,¹ lírizáló részek úgyszólván teljesen hiányoznak. A kolozsvári kiadás az átírt részekben, de méginkább a betoldásokban néhol szinte halmozza a népies kifejezéseket. A 789—804. sor, ebben az idegen tárgyú költeményben, már csaknem magyarkodásnak hat, amely az első szöveg hangnemétől merőben távol áll. ENYEDI stílusának ez a szembeszökő megváltozása, aránylag rövid idő alatt, alig hihető. HEINRICH GUSZTÁV után — akit az ének egyik helye Petőfi költészetére emlékeztetett² — HEINRICH ARNOLD és DÉZSI LAJOS is ENYEDIT, mint lírikust dicsérték. Azonban az eredetibb szöveg ENYEDI lírikus tehetségéből mitsem árul el. A méltatók által emlegetett idézetek, a szerelmesek nevét helyettesítő (*virág, szerelmem, mátkám*) kifejezéseken kívül, kivétel nélkül későbbi betoldások. Ha ENYEDI valóban lírai tehetség lett volna, akkor annak az első szövegben is lenne valami nyoma. De nemcsak a stílus és a lírai részek, hanem a betoldások oktató példázatai sem vallanak ENYEDIRE. Míg az 1577.

¹ Az első kiadás népies kifejezései alig egyharmadát teszik az átdolgozott szövegbelieknek.

² HEINRICH GUSZTÁV: *Boccaccio élete és művei*. Bp. 1881. 199. l.

évi kiadás szövegében az antik, mithológiai példák mellett a bibliai alakok egész sora áll, addig a betoldások kizárólag a görög-római történelemhez és mithológiához fordulnak hasonlatért. Mindez alig egyeztethető össze azzal az ENYEDIVEL, akit mint tanárt és papot KÉNOSI TÖZSÉR JÁNOSTól kezdve életrajzírói szigorú bíróként jellemeznek, aki „nem vala megelégedve századja kicsapongó, féktelen erkölcsével, — innen prédikációiban a gyakor keserű kifakadások“.¹ Sajnos, prédikációi máig kiadatlanok, s így a költemény stílusát nincs módunkban összevetni ENYEDI prózájával, amelynek segítségével talán határozottan el lehetne dönteni, hogy ő lehetett-e a széphistória átdolgozója, vagy sem. JAKAB ELEK *Enyedi György élete* című tanulmányában² idéz ugyan a prédikációkból, de e töredékek az összehasonlítás szempontjából teljesen jelentéktelenek. A felsorakoztatott okok ENYEDI ellen szólnak, de hogy valóban ki volt az ének „világiasabb“, „líraibb“ kedélyű átdolgozója, az egyelőre a XVI. század sok-sok felderítetlen titkának egyike.

VARJAS BÉLA.

¹ ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR: *Unitária vallás története Erdélyben*. Kolozsvár, 1839. 88. l.

² Keresztény Magvető, 1890. évf.

EGY MAGYARORSZÁGI GÖRÖG KÖNYVTÁRA A XVIII. SZÁZADBAN.

A XVIII. században, amint erre már másutt rámutattunk,¹ elég tekintélyes görög szellemi élet virágzott hazánk földjén. Ennek a szellemi életnek a hordozói — jobbára literátus papi és tanítóemberek, akik szülőföldjük szerint a szárazföldi Görögország és a görög szigetvilág minden részét képviselik s a magyarországi görög telepések főbb gócain tartózkodnak — nyelveket tanulnak, olvasnak, iskolákat látogatnak, egymással és a külföldiekkel érintkezést tartanak fenn, leveleznek, buzdítják, tanítják egymást és egyéb foglalkozású honfitársaikat, tanulmányozzák, másolják, terjesztik, nyomdába segítik egymás műveit. Munkásságuk csaknem mindig tanítócélnak. A vallás központi helyet kap ebben a környezetben, ahol a lelkek mélyén gyökerezett a keleti orthodoxia és a hellén nemzet azonosságának a hite. A „nemzeti“ egyház védelmére szükséges tudnivalók mellett azonban a profán ismeretek birodalma is érdekelte őket. A hazánk földjével kapcsolatba került görög tudósok szellemi termékei és idegenből fordított munkái közt egymás mellett — sokszor ugyanazon poliglott és polihisztor neve alatt — szerepelnek ábécés könyvek, számtan, mértan, földrajz, csillagászat, természetrajz, grammatikai kézikönyvek, német, francia nyelvkönyvek, szótárak, egyház- és világtörténeti összefoglaló munkák, az oláh fejedelmek története, Mihály vajda, Szkander bég, Paszvanoglu, Bonaparte élete; vannak köztük értekezések a kötelességről, a kalokagathiáról, a boldog élet-

¹ Ismeretlen görög munka a magyar szent koronáról. EPhK 60 (1936). 358—367. Zavirász György élete és munkái. Magyar—görög tanulmányok. Szerkeszti MORAVCSIK GYULA. 3. (1937).

ről, az illemről, az egészségvédelemről; vannak jogi tanulmányok, theológiai, filozófiai, pedagógiai kézikönyvek, egyházi beszédek, imák, vallásos és világi versek, himnuszok, epigrammák, lakodalmi ének, gyászének, históriás versezetek, továbbá — főleg antik tárgyú — modern szépirodalmi fordítások, végül magyar tudósok műveinek görög fordítása és számos magyar vonatkozású kisebb-nagyobb dolgozat. Ezek a személyek és ezek a munkák alkották azt a vallásos és nemzeti eszméktől fűtött szellemi légkört, mely a XVIII. században Magyarország különböző pontjain sok ezer számban élő, általában kereskedést folytató görögöket körülvette s a szülőhazához kapcsolta.

A magyarországi görög literátusok közt egyesek jelentékeny kézirat- és könyvgyűjtemény birtokába jutottak. Így például az 1800-as években szavahihető szemtanu látta GAVRIIL KALONÁSZ — pesti, majd diószegi, végül gyöngyösi lelkésznek — igen gazdag kéziratgyűjteményét a gyöngyösi görög plébánián.¹ Ebből, tudunkkal, hírmondó se maradt fenn.

Egy másik ilyen gyűjteményt — minden valószínűség szerint a legjelentékenyebbet — ZAVIRÁSZ GYÖRGY könyvtárát, a kedvező körülmények —, ha hiányosan is, — napjainkig átmentettek.

Ez a könyvtár, melyet ma a pesti görög egyházközség őriz, megérdemli, hogy közelebbről megismerjük.

ZAVIRÁSZ GYÖRGY (1744—1804), az univerzális érdeklődésű, művelődni akaró és nemzete művelődésével törődő poliglott és polihisztor patrióta —, aki mint számos tudományos munka írója és fordítója, de elsősorban, mint az újjörög irodalomtörténetírás megindítója, hazájának tudománytörténetében elsőrangú helyet foglal el — szülőföldjéről, a makedóniai Sziátisztából, 16 esztendőskorában került Magyarországra s itt maradt haláláig. Életét, melynek főbb állomásai: Ráckeve, Kalocsa, Kunszentmiklós, Dunavecse és Szabadszállás voltak, saját kifejezése szerint Hermes és Pallas kultuszának szentelte: kereskedett, tanult és írt — közben tekintélyes könyvtárat gyűjtött. „A tudásvágytól ösztönözve — írja önéletrajzában — s mint-hogy Hermes nem hagyott neki időt arra, hogy iskolákat láto-

¹ Zavirász: Nea Elász (újg.) 239—240. l. V. ö. Z. Gy. élete és m. 90. l.

gasson, idővel lassanként egy kis könyvtárat szerzett magának, melyre körülbelül öt ezer forintot költött.¹ Egyik kéziratban fennmaradt munkája bevezetéséből² következtetjük, hogy a kereskedéssel nem szerzett annyit, hogy abból tudós könyvgyűjtő szenvedélyének megfelelő módon szolgálhasson. E célra — a Magyar Kurír (1805, 370. l.) nekrológja szerint — külön forrást teremtett magának: „a’ maga hiti sorsosainak oskolát nyitott, az abból bé vett hasznot könyvekre fordította...”. A nekrológ írója érdekesen jellemzi ezt a gyűjteményt: „...Zabirával elvesztettünk olyan Bibliothekát, a’ mellyben midőn hajdan néhai Római sz. Birodalombéli Gróf és Korona őriző Teleki József Ó Excellentiája be ment volna, azt mondotta: hogy ez a’ Helység (t. i. Szabadszállás) Városi Titulust érdemel ezért a’ Bibliothekáért. Állott ez a’ könyvtár Magyar, Deák, Németh, a’ régi Görög és mostani, Orosz, Francia, Olasz és Rácز nyelvekenn írt munkákból, még pedig válogatottakból.” A pontos és rendszerető görög tudós könyveibe szokás szerint beírta a beszerzés módját, idejét, helyét, a könyv és a kötés árát, de elsősorban a saját —, mint tulajdonos nevét.

E beírások (a legrégibb 1764-ből való) alapján a budapesti görög egyházközség jelenlegi könyvtárának katalógusába fölvetv 57 kézirat és 895 (1632 kötet) nyomtatvány közül csak 552 munkáról állíthatjuk biztosan, hogy az eredeti könyvállományhoz tartozott. Vannak ezek közt vallási, bölcséleti, történelmi, földrajzi, természettudományi munkák, lexikonok, szótárak, nyelvkönyvek, nyelvtanok, néhány szépirodalmi mű, továbbá didaktikai, kereskedelmi könyvek, almanachok, kalendáriumok, folyóiratok és újságok. A könyvtár eredeti állományáról nem adhatunk teljes képet, mert a tulajdonostól készített katalógusnak nyoma veszett. Az eredeti állományra vonatkozó adataink azonban így is nagyon tanulságosak. Ha meggondoljuk ugyanis, hogy a jelenlegi könyvtárban található azon 552 munka közül, amelyek kétségtelenül megvoltak az eredeti ZAVIRÁSZ-féle könyvtárban is, csaknem egyötöd rész — összesen 106 munka — magyar szerző tollából származó, magyar- vagy idegennyelvű

¹ Z. Gy. élete és m. 7. l.

² Z. Gy. élete és m. 15. l.

alkotás, illetőleg idegen író magyar fordítása és magyarországi nyomdák (Buda, Debrecen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Komárom, Nagyszombat, Pest, Pozsony stb.) terméke, már ezen az alapon is fogalmat alkothatunk magunknak arról a szoros kapcsolatról, amely a görög telepések szellemi vezéralakját a magyarországi tudományos élethez hozzáfűzte. Mint a XVIII. századi magyarországi művelődésre általában is jellemző tényt említjük, hogy ZAVIRÁSZ könyvtárában a nagyszámú görög és latin, továbbá németnyelvű munka mellett tekintélyes hely jut a francianyelvű tudományos irodalomnak is, valamint franciából magyar, görög vagy német nyelven készült fordításoknak.

Végrendeletében könyvtárának külön fejezetet szentel:¹

„5. Meine Bücher aber, welche ich alle in einem Catalog (in blauem Papier als Buch eingebunden) registriert habe, wünsche und verordne, dass selbe von meinen Testaments Executoren, somit den oberwähnten Catalog in die Hände griechischer Vorsteher der in Pest griechischen Kirche mit Wissen seines bischöflichen Gnaden und der dortigen Vorgesetzten eingehändigt werden sollen, mit der Darzuschreibung des Catalogs (wenn er für gut befunden würde) in dem Kirchenprotocoll, dass selbe dorten in einer besondern Kammer ewig stehen und nicht von jemandem Gottesverräther entfremdet würden, sondern sie sollen dorten als eine öffentliche Bibliothek unter der Aufsicht eines bestimmt verständigen Verwalters seyn, damit selbe in bestimmten Stunden (nach der Ordnung und Art der Europäer) frey und ungehindert von allen unserer Nation Bücherfreunden, wie auch von den Schülern der griechischen Schule gelesen werden sollen ohne jemand (wessen immer auch Charakters Mann) erlaubt zu seyn, selbe von der Bibliothek herauszunehmen. 6. Die Bibliothek soll unabhängig seyn, und weder der Kirche, noch der Schule unterliegen, damit nicht jemand entweder von den Geistlichen... sondern diejenigen

¹ FRIEDREICH ENDRE kegyesrendi tanár, tanulmányi felügyelő úr szíveskedett rendelkezésemre bocsátani az itt közölt szöveget, melyet Budapest Székesfőváros levéltárában körülbelül másfél évtizeddel ezelőtt másolt le. Az eredetét 1936. tavaszán nem sikerült a levéltárban újra megtalálni. V. ö. Z. Gy. élete és m. 17. l.

welche selbe zu lesen wünschen, sollen sich (so wie die Gelehrten der deutschen und anderer Nationen zu thun pflegen) hingeben und selbe zu wissenschaftlichem Vorschritte und Geistesbildung lesen. 7. Mein oberwählter Erbe Constantin Zabira ist schuldig den oberwählten Vorstehern der ehrsamten Gemeinde alle Pester Jahrmärkte sieben und dreissig Gulden u. Kreuzer 50 d. i. jährlich Ein hundert fünfzig Gulden zu bezahlen, von denen soll der Verwalter der Bibliothek ein Hundert empfangen, die übrigen fünfzig aber sollen an griechischen oder auch anderen Sprachbüchern verwendet werden, jedoch an keine Comödien, Romane u. andere dergleichen Bücher, welche die guten Sitten verderben, wie auch an keine Kirchen Bethbücher als Breviarien, Anthologien etc., sondern an die der Kirchenväter, der älteren und jüngeren Theologen, der älteren Autoren Griechenlands, Geschichtsschreiber, Geographen, Philosophen u. an alle jene, welche erforderlich sind, unsere Nation auf den Gipfel des Musenburgs Helikon u. Gottesfurcht zum Wegweiser zu dienen und zu befördern, derjenige aber, der selbe kauft, soll der ehrsamten Gemeinde jährlich die Rechnung ablegen, nichts destoweniger auch der Verwalter der Bibliothek, ob alle Bücher, welche ihm eingehändigt worden sind, sich in der Bibliothek befinden. 8. Sollte mein erwählter Erbe Constantin die von mir jährlich angeordneten f. 150 zu bezahlen nicht zufrieden seyn, oder ein ausschweifendes Leben zu führen und mein Vermögen zu verschwenden anbeginnen, dann sollen die Vorsteher der Gemeinde die Erlaubniss haben, selbes von ihm wegzunehmen und es einem anderen sicheren Subjecte laut meinem Handlungsbuche zu übertragen, damit die Bibliothek nicht ohne Einkünfte bleiben möchte. Sollte aber Gott in dem Herzen anderer Nationsfreunde oder der ehrsamten und edlen Gemeinde andere Mittel zur Vermehrung der Bibliothek und ihrer Einkünfte einflössen, dann bleibt mein Erbe unbelästigt. 9. Sollte nach dem Ableben meines Erben, mein Vermögen sein Sohn erben, so soll er wie sein Vater das Obengeordnete bezahlen ausser, wenn Ihnen ein unglücklicher Schaden durch Feyer, Wasser und Diebe zustössen sollte, dann bleiben sie unbelästigt. Sollte er aber ohne Kinder oder nur mit Töchtern

bleiben, dann sollen sie nur das von ihrem Vater erworbene erben, mein Vermögen aber sollen, wie ich vorgesagt habe, die Vorsteher der Gemeinde übernehmen und solches auf ein sicheres Ort elocieren, damit die erwähnten f. 150 einkommen, sollte aber etwas weniger einkommen, so soll es dann proportionsmässig auf die erwähnte Art eingetheilt werden. Sollte ich widrigenfalls (aus Zulassung Gottes) zu einem hohen Alter kommen, oder bei einer langwierigen Krankheit mein ganzes Vermögen verzehren, dann soll mein Erbe als nicht davon Theilnehmender auch unbelästigt bleiben. Ich bitte die ehrsame und edle Pester Gemeinde flehend diese meine geringe Gabe so gütig, als... anzunehmen und auf selbe patriotische Ansicht zu haben. Gott gebe, dass auch andere Nationsfreunde meinem Eifer nachahmen möchten um die Bibliothek, und ihre Einkünfte zum Ruhm, Zunehmen und Fortschritte unserer Nation zu vermehren, welche (Gott weiss durch welche Verurtheilung) von ihrem Glanz u. von allen jenen, die jede andere mit guten Gesetzen und Verfassungen versehene Nation zieren, beraubt geblieben ist.“

A könyvtár további sorsáról gyér adatok állnak rendelkezésünkre. A Magyar Kurír idézett nekrológja említi, hogy a könyvtár 1805. március havában már a pesti görög egyházközség tulajdonában volt. Az egyházközség irattárában „Zavirász György könyvtára“ cím alatt őrzött iratcsomóban az egyik (1806. június 9-én kelt) levél megemlíti a végrendeletet: „Testament des zu Szabadszállás wohnhaftig gewesenenen Georg Zabyra“, beszél a kirendelt gyámról: „im Monath 9/1804. bestellten Tutor Stephan Pap“. Egyik helyéről az is kitűnik, hogy az átvétel után a könyveket még nem vették számba: „... das bis solche (sc. die Bücher) gehörig registriert ... sein werden, nichts gewisses derüber bestimmt werden kann“. Az ugyanott található alábbi magyar nyelvű irat is a fenti állapotot erősíti meg: „Minek utánna Pap István Bátyád Úr úgy mint meghalt Zabyra György Testamentoma Tutora commissiójából ezen specificatiot, a mellyben az Érdemes Görög Oláh Communitasnak hagyatott könyvek följegyezve vagynak pecsét alatt által adad és azoknak által adásáról hogy mind itt legyenek magamat nem obligalhattad így azon interimalis recepisse-t addig is, mig az említett

communitas a' valóságos találatról rendes nyugtató levelet adand, által vettem, ezzel bizonyitom. Pest 9 Juni 1806... Papp György." A szóbanforgó katalógus az eredeti végrendelettel együtt — úgy látszik, a hagyatéki eljárás során — elveszett. Erre vonatkoznak az említett iratcsomóban őrzött alábbi akták: 1. „Pest, den 29, 8br 1822. An... Löbl. g... Schulenfondsverwaltende Deputation. Die Pester gr. walachische Gemeinde bittet um die Verabfolgung des Georg Zabyraischen Original Testaments in Hinsicht dieser Gemeinde vermachten Bibliothek.“ 2. A deputáció válasza: „N. 675—30, .8bris 822... Siquidem Communitas Nationis Graecae Pestiensis in obsequium... intimati... 17... Maji 819 A 13301 quoad Bibliothecam Georgio—Zabyrianam emanati, Deputationi huic, ope peculiaris Declarationis, sub 8 Augusti 819 medio Spectabilis Domini Senatoris a Magistris Commissarii Boraros exhib. ad litteram H, non originale testamentum Zabyrianum, verum ejus in Germanicum Versionem submiserit, adeoque Originale apud se retinuerit, supplicansem Communitatem de his edoceri, atque ut ab illis qui versionem procurarunt, originale exigat, medio Extractus Protocollaris inviari... Ex sessione Deputationali, Budae, die 30, 8br 822.“ Az eljárás lassúságáról tanuskodik a fentemlített német irat folytatása: „...Nachdem die Georg Zabyraische Bibliothek vermög dessen Testament der hiesigen griechischen Gemeinde vermacht und infolge einer hochlöbl. Statthalterey Verordnung 23 April 822 No 10102 als Eigenthum der hiesigen griechischen Gemeinde auch anerkannt worden ist...“. Vagyis a birtokba vételt hivatalosan ZAVIRÁSZ halála után 18 évvel ismerték el.

A könyvtár legrégibb — a fenti iratcsomóban őrzött — jegyzékét 1820-ban állította össze SZEVASZTIÁNOSZ IKONÓMU könyvtáros. Külön sorolja föl a ZAVIRÁSZ-féle beírásokkal ellátott könyveket. A következő katalógus 1824-ben kelt. 18 szakcsoportban 673 munkát és 31 mappát sorol fel. Az 1845-ben kelt rövid pótkatalógus bizonyos NAUM GRABOVÁN adományát leltározza. A könyvtár a fenti adományon kívül GAVRIIL KALONÁSZ, SZEBETBOVSKY F., SZ. IKONÓMU és mások könyveivel gyarapodott. Jelentőségére a híres athéni történész: LÁMBROSZ

SZPIRIDON külön tanulmány keretében hívta föl a tudományos körök figyelmét.¹

A több mint száz esztendő leforgása alatt megváltozott állományú s a kutatók számára a legutóbbi évekig hozzáférhetetlen könyvtárat MORAVCSIK GYULA kezdeményezésére és útmutatása mellett GRAF ANDRÁS és TIÁLIOZ FÜLÖP 1934 nyarán rendezték. A kéziratokról és a görög nyomtatványokról a rendezés után kiadott speciális katalógus tájékoztat bennünket.²

A magyarországi újgörög kutatás érdekében áll, hogy a pesti görög egyházköztség a könyvtár teljes katalógusát — a fontosabb beírásokkal együtt — mielőbb közre adja.

HORVÁTH ENDRE.

¹ Neosz Elinomnimon 8. (1911) 70—79.

² Ieóρjiosz Zavirasz budapesti könyvtárának katalógusa. Összeállította GRAF ANDRÁS. Magyar—görög tanulmányok. Szerkeszti MORAVCSIK GYULA. 2. Budapest (1935). K. M. Egyetemi Nyomda könyvesboltja.

AZ ERDÉLYI IDŐSZAKI SAJTÓ A KIEGYZÉSTŐL A KÖZHATALOM VÁLTOZÁSÁIG (1867—1919)*

Az 1867-i kiegyezés helyreállította az alkotmányos életet. Hírlapirodalmunk fejlődésére kiváló fontosságú volt az 1848. évi XVIII. t.-c. ama rendelkezéseinek életbeléptetése, hogy „az előző vizsgálat (cenzura) örökre eltörültetvén gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti“. E nagy-szerű elvet, a teljes sajtószabadságot hírlapirodalmunk 1848-ban csak néhány rózsaszínű hangulattal telt hónapon át élvezhette. Száma mégis még e rövid idő alatt is magasra szökött. Szabadon evezhetett ugyan időszaki sajtónk, de viharos tengeren. Az ádáz ítéletidő végre is az állam és a nemzet alkotmányának, életének hajóját előbb a katonai abszolutizmus véres örvényébe, majd onnan a polgári abszolutizmus iszapos mocsarába sodorta. Az iszaptól kivergődést egyéb tényezők mellett a hírlapirodalom is nagyban elősegítette. Folyóirataink a tudományos közszellem és nemzeti művelődés megtartására, s tovább fejlesztésére fordították minden erejüket. Hírlapjaink pedig ápolva a nemzeti műveltséget s népszerűsítve a tudomány eredményeit, védtek a magyar gondolatot, követelték a magyarság számára a történelmi és politikai igazság elismerését, az alkotmányos országlást. Itthon DEÁK FERENC, KEMÉNY ZSIGMOND és JÓKAI, külföldön KOSSUTH, JÓSIKA és PULSZKY mellett hány magyar fő és hány magyar penna dolgozott a szabaduláson, a hinárból élővizekre

* Részlet a Hetven év (1849—1919.) az erdélyi magyarság szellemi életéből c. nagyobb tanulmányból. L. még Budapesti Szemle CCXIV. k. 140. (Székely Nemzeti Múz. Sepsiszentgyörgyön) és Erdélyi Irodalmi Szemle, 1929. évf., 25. l. (Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolutizmus alatt. I. A Kolozsvárt megjelent hírlapok és folyóiratok.)

jutásért? Ebben a küzdelemben az erdélyi hírlapirodalom, az erdélyi fők és tollak is tisztességgel kivették a maguk részét.

A kiegyezés a szabad fejlődés lehetőségét újra teljessé és állandóvá tette. Az erdélyi időszaki sajtóra nézve teljesebbé és állandóbbá, mint általában a magyar sajtótermékekre nézve. Az alkotmányosság helyreállta és a sajtószabadság életbeléptetése mellett ugyanis megvalósult az unió is. Ennek következtében az erdélyi hírlapirodalom megszabadult ama a csak általa érzett kötelék-től is, amely megindulása óta mostanáig állandóan vissza-visszarántotta attól, hogy kiszálljon az egyetemes és egységes magyarság vizeire.

Az a kérdés, hogy e szabadság birtokában, az egyetemes magyar élet vizein milyen irányban és milyen ütemben folytatta a fejlődés útját az erdélyi időszaki sajtó.

A tünetek sokszor azonosak az egyetemes magyar sajtó életében tapasztalhatókkal. Némelykor azonban szembeszökően különböznek. Voltak egészséges jelenségek, de bizony nem egyszer a rákosodás sebei tárulnak elő.

A számszerű gyarapodás például nem mondható egészségesnek sem a pangás, sem a hirtelen felszökkenés idején.

A kiegyezés évének elején Erdélynek összesen négy magyar nyelvű hírlapja és folyóirata volt. 1. *Kolozsvári Közlöny*, 2. *Korunk*, 3. *Ker. Magvető* (megjelent Kolozsvárt), 4. *Székely Néplap* (Marosvásárhely). Ez év folyamán megindult négy lap: *Magyar Polgár*, *Unió* (Kolozsvárt), *Székely Közlöny* (Marosvásárhelyt), *Egyházi és Iskolai Hetilap* (Gyulafehérvárt); megszűnt kettő: *Korunk* (Kolozsvárt), *Székely Néplap* (Marosvásárhelyt) ugyanebben az évben; a következő 1868-ik évben pedig szintén kettő: *Unio* (Kolozsvárt), *Székely Közlöny* (Marosvásárhelyt). Megjelent tehát Erdélyben az 1867-ik év folyamán összesen 8 hírlap és folyóirat. Ezek közül új alapítás 4, átvitt a következő évbe és korszakba 6; közöttük kettő (*Kolozsvári Közlöny*, *Ker. Magvető*) régebbi alapítás. Kettő közülök Marosvásárhelyt jelent meg (*Székely Közlöny*, *Székely Néplap*), az *Egyházi és Iskolai Lapok* Gyulafehérvárt, a többi öt Kolozsvárt.

A további gyarapodást tízévenként a következő táblázatok mutatják:

I. Az erdélyi hírlapok és folyóiratok száma volt:

1867-ben	összesen	8.			
1877-ben	„	20,	gyarapodás számokban	12,	százalékban 150.
1887-ben	„	34,	„	14,	„ 70.
1897-ben	„	48,	„	14,	„ 41.
1907-ben	„	165,	„	117,	„ 256.
1913-ban ¹	„	122,	apadás	43,	apadás % 71.

A negyvenedik év gyarapodása 1867-hez képest számokban 157, apadás százalékban 1962. A negyvenhatodik 1913. év gyarapodása 1867-hez képest számokban 114, gyarapodás százalékban 1425.

II. Ezzel szemben az összes magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok száma az erdélyiekkel együtt kitett:

1867-ben	összesen	80.			
1877-ben	„	268,	gyarapodás számokban	188,	százalékban 235.
1887-ben	„	539,	„	271,	„ 101.
1897-ben	„	1100,	„	561,	„ 104.
1907-ben	„	2069,	„	969,	„ 102.
1913-ban	„	1650,	apadás	491,	apadás 79.

A negyvenedik év gyarapodása 1867-hez képest számokban 1989, gyarapodás százalékban 2236. A negyvenhatodik év gyarapodása 1867-hez képest számokban 1570, gyarapodás százalékban 2062.

III. Az erdélyi hírlapok és folyóiratok viszonyát az összes magyar nyelvű hírlapokhoz és folyóiratokhoz a következő táblázat tünteti fel:

1867-ben	összesen	80	hírlap és folyóirat,	ebből erdélyi	8,	százalékban	100
1877-ben	„	268	„	„	20,	„	74.
1887-ben	„	539	„	„	34,	„	63.
1897-ben	„	1100	„	„	48,	„	44.
1907-ben	„	2069	„	„	165,	„	79.
1913-ban	„	1650	„	„	122,	„	75.

Az átlagos erdélyi évi arányszám negyven év alatt 6,9, vagyis körülbelül minden 14-ik időszaki sajtótermék Erdélyben jelent meg.

IV. A tízévenkénti gyarapodás százalékszámjai:

1867—77	magyar	235,	erdélyi magyar	150	százalék.
1877—87	„	101,	„	70	„
1887—97	„	104,	„	41	„
1897—907	„	102,	„	256	„

A gyarapodás átlagos százaléka 135, erdélyi magyar 129.

Az 1867-i állapothoz képest az első évtized alatt (1867—77) beállt változások minden tekintetben rendjénvalónak és egészségesnek tekinthetők. Egyenletes, egészséges és így szükség-

¹ A következő évek adataihoz, sajnos, nem juthattam hozzá. (A következő év a világháború első éve!) Az adatokat mindenütt Szinnyei és a MKSzemle alapján állítottam össze.

szerű fejlődés volt az, hogy az alkotmányát visszanyert országban a teljes sajtószabadság birtokába jutott időszaki sajtó száma megszorodott, s általánosan a 67-ikinek majdnem három és félszeresére ugrott. Igaz, hogy ezzel szemben az erdélyi hírlapok és folyóiratok száma csak pontosan két és félfannyira emelkedett és így nemcsak számban, de aránylagosan is elmaradt az erdélyi fejlődés az általános magyartól. Azonban a különbség okait vizsgálva rájövünk, hogy a viszonylagos elmaradás a megváltozott alkotmányjogi viszonyokból származván, természetes és egészséges jelenség. Minthogy ugyanis az unió következtében Erdély külön államisága megszűnt, a politikai élet központja is áthelyeződött Pestre, oda, ahol az irodalom, tudomány, a művészetek központosulása már régebben megindult volt és ahova sok erdélyi politikus, író, tudós és művész már a kiegyezés előtt elhelyezkedett a megélhetésre és sikerre megfelelőbb kilátást nyújtó környezetbe. A politikai élet és az állam fő szervei, a felsőbb hatóságok mind Pesten székelvén, — Erdély legjobb erői is ott fejtek ki tevékenységet. Kolozsvárnak és Erdélynek a nyilvános élete az egyetemes magyar élethez igazodott s tulajdonképpen helyi jelentőségűvé egyszerűsödött. Tehát sem szükséges, sem helyes nem lett volna, ha az erdélyi időszaki sajtó számszerűleg is aránylagos lépést tart az általános magyarral. Az erdélyi hírlapokra nézve is kedvező volt az alkotmányos élet és a sajtószabadság, de létjogosultságuknak országos jellege megszűnt. Legfőbb problémájuk, eddigi tartalmuknak állandó és legnagyobb részét adó tárgya, az unió, megvalósult. Nem kellett többé harcolni az unió kivívásáért. Legföllebb védeni kellett az uniót, az érvényességét támadó vagy módosítását kívánó törekvések olykor fel-felmerülő, de lassanként teljesen elhaló utórezgése ellen. HODOSIU román politikus pl. még 1872-ben is azt kívánta, hogy hívassék össze a külön erdélyi országgyűlés. Az ilyen vagy idejét mult, vagy utópisztikus hangok azonban utóbb elnémultak. Így az erdélyi hírlapok nyugodtan foglalkozhattak helyi kérdésekkel, meg az országos politika esetleges helyi vonatkozásaival. Mert magát a nagypolitikát Pesten végezte el az országgyűlés. Viszont ezzel szemben érthető, hogy az általános magyar fejlődés éppen, mert oly nagyon megnövekedett Pest központi és állampolitikai súlya, viszonylag is fokozottabb haladást mutat föl.

A második évtized (1877—87) jelenségei már kevésbé örövendetesek. Hogy a fejlődés üteme lassúbbá vált úgy általános viszonylatban, mint az erdélyi hírlapoknál és folyóiratoknál, természetes jelenség. Az első évtized az alapvető fejlődés, a nyilvános alkotó állami és társadalmi erők felszabadulásának és kellő barázdába állásának évtizede. A második már a benső fejlődés és erőkifejtésé. Ebből a szempontból az általános szám megkétszereződése és százszázalékos gyarapodása, noha ez az első évtizednek még felét sem teszi ki, mégis hatalmas fejlődést mutat. Az erdélyi azonban már kevésbé. A gyarapodás abszolút száma ugyanis (14) alig több, mint az első évtizedben, (noha a fejlődési hányadosok egymásközti viszonya majdnem azonos; az erdélyi és az általános szaporodás között a különbség három tized).

A harmadik és negyedik évtized adatai *általános magyar* viszonylatban újra egészséges és egyenletes haladást mutatnak: az abszolút szám általában megkétszereződik, a százalékszám pedig állandóan ugyanaz marad, 101 és 104 között változik. A különbség tehát igazán jelentéktelen.

Ellenben az erdélyi időszaki sajtó teljesen idült betegségére mutat a harmadik évtized pangása, majd a negyedik évtized rendkívül magasra ugrása.

A harmadik évtizedben (1887—97) az abszolút gyarapodás pontosan ugyanannyi, mint a másodikban (14—14) és csak kétszerezéssel több, mint az elsőben. A százalékos fejlődés pedig egyenesen visszaesik, a megelőző évtizednek felét alig haladja meg, az abszolút számé pedig az általánosnak csak negyztizedére zsugorodik.

A helytállást, sőt pangást legvilágosabban mutatja a III. táblázat. Míg ugyanis 1867-ben minden tizedik, az első évtizedben minden 13-ik, a második évtizedben minden 15-ik magyar időszaki sajtótermék volt erdélyi, addig a harmadik évtizedben csak minden 23-ik. Ez a negyvenhatévi átlagnak is (14) alatta marad egyharmaddal.

A második és harmadik évtized pangása, s fokozatos visszamaradása összeesik TISZA KÁLMÁN uralmával, a szabadelvűpárt fénykorával s a budapesti sajtó olyan megerősödésével, hogy a vidék legkiválóbb újságírói is a fővárosi lapoknál igyekeztek elhelyezkedni, melyeknek nagyobb olvasótábora, gazdag hirdetési rovata s a közgazdasági vállalatoktól beküldött közleményekért

fizetett átlányai tisztességes fizetést, megélhetést, sőt egyes kiváltóságosak számára politikai érvényesülést is tettek lehetővé. (Bartha Miklós, Györffy Gyula, Hegedüs Sándor, Horváth Gyula, Molnár Antal stb., hogy csak egynéhány nevet említsünk meg az ismertebb erdélyi újságíró-politikusok közül). Másoldalról az akkori erős központosítással és a személyes uralommal szembe szállani, küzdelemre kiállani: csak a fővárosban és a parlamentben lehetett megkísérelni a siker reményével. Erre a csekélyebb anyagi, erkölcsi és szellemi erővel rendelkező vidéki hírlapírók nem vállalkozhattak. (A vidéken, a perifériákon, tehát Erdélyben sem volt ehhez sem bátorság, sem erő.) Ezekből érthető meg, hogy az általános magyar fejlődés numerikusan és évtizedenként megkétszereződik, az erdélyi szám azonban ugyanaz marad (14), az első évtizednél alig több, a százalékos szaporodás pedig megdöbbentően alacsonyra hull alá.

A politikai, társadalmi, közművelődési és gazdasági életnek Budapestre összpontosítása és az erős párturalom mellett van még egy más, helyi ok is, amely az erdélyi hírlapirodalom kedvezőtlen fejlődését, helytállását magyarázza, s amely bekövetkezett volna még akkor is, ha az ország gyepelőjét nem a TISZA KÁLMÁN keze tartotta volna. Az erdélyi magyarság ugyanis az uniót szinte fanatikus lelkesedéssel akarta, létrejöttének őszintén s szíve mélyéből örvendett, mert abba a romantikus hitbe élte be magát, hogy az unió megszabadítja minden nyomorúságától, anyagi szegénységétől, elmaradott kereskedelmi, gazdasági és ipari viszonyait megjavítja. Hitte Erdély, hogy a nemzetiségi kérdést is a magyarabbá és hatalmasabbá vált magyar állam nyugvópontra viszi úgy, hogy Erdély egyszersmindenkorra megszabadul ettől a véres, hazajáró lidércnyomástól. Az erdélyi magyarság előbb boldog lelkesedéssel, aztán szótlán nyugalommal várt. Várta, hogy hite teljesüljön, jogos igényeit kielégítsék, hogy vele törődnek, mert hisz ő is magyar, sőt a legkülönb magyar, nem akárki ia-fia, hanem Attila népe. Ez a várakozó és igényei-nek jogosultságában bízva hallgató álláspont az előzmények után bármely kormányzati rendszer esetében is bekövetkezett volna Erdélyben a helyzet adva volt, a bajok ismereteseek. Vagy legalább is azt hitte az erdélyi magyarság, hogy a bajokat mások is ismerik, s így tudják azt is, hogy az ő sérelmei égetők is, de országos

jelentőségük is. Tehát logikailag következnie kell az égető és országos jelentőségű erdélyi kérdések gyors és intézményes megoldásának. A logika nem is volt hibás, a hallgatás indokolt és helyénvaló volt. Részemről nem is emlegetném az erdélyi hírlap-irodalom történetében a pangásnak még szavát sem, ha különben Erdéllyel megfelelően törődtek volna. Tekintettel az erdélyi magyarság számszerinti, vagyoni és közművelődési viszonyaira a Királyhágótól nyugatra lakó magyarsághoz, nem elsorvadási, de teljesen megfelelő arányszámnak tartanám azt, hogy csak minden 23-ik magyarnyelvű hírlap és folyóirat volt erdélyi.

Minthogy azonban az országos politika Erdélyt elhanyagolta,¹ a pangás, a késői önmagára ébredés tagadhatatlan. Tagadhatatlan ugyanis, hogy Erdélynek többet és hamarabb kellett volna megmozdulnia s hangosabban és szervezettebben kellett volna sebeit mutogatnia. Észre kellett volna vennie, hogy az erdélyi politikusok számszerű bevonulása az országházba, az erdélyi szellemi munkások elhelyezkedése a közhivatalokba nem nyújt és nem nyújthat kárpótlást azért, amit veszít az erdélyi magyarság, a budapesti pénzüzetek önző hitelpolitikája miatt a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem terén, a lassú és sokszor hibás vasútépítés² és egyéb nemtörődöm intézkedések miatt. Az idejében öntudatra ébredésnek elmulasztására hatással volt az unió-okozta politikai örömmön, s az ebből következő várakozó lelkiállapoton kívül (s a helyes megítélésnél ezt sem szabad mellőzni),

¹ L. NAGY MIKLÓS: Világostól Trianonig. Budapesti Szemle, 202. köt., 120. l.

² Köztudomású, hogy Erdély későn s rossz vasúti hálózatot kapott. Pedig Erdély, s kivált Kolozsvár, már kezdetben tisztán látta, hogy anyagi helyzetének javulása a jó vasúthálózat gyors megépítésétől függ. E fölismerés következménye volt SZÉCHENYI képviselővé választása Kolozsvárt, 1848-ban. Ebben a kérdésben Erdély és Kolozsvár világosan látott s ügyes taktikával küzdött. S mégis hátrányos megoldást nyert később is vasútügye. Ez az Erdéllyel nem törődés annál jellemzőbb, mert Magyarország második közlekedésügyi minisztere, a SZÉCHENYI utóda éppen gróf MIKÓ IMRE volt, Erdély Széchenyije. Utána is és vele együtt 1867-től kereken 20 évig vagy gyökeresen erdélyi (báró KEMÉNY GÁBOR, LUKÁCS BÉLA, HEGEDŰS SÁNDOR, LUKÁCS LÁSZLÓ) vagy Erdélyt családi okoknál fogva jól ismerő férfiak (TISZA LAJOS, báró DÁNIEL ERNŐ) töltötték be a kereskedelmi miniszteri méltóságot.

Ha ily mostoha elbánásban részesült Erdély ott, hol az ügyek élén legtöbbször és leghuzamosabb időn át erdélyi államférfiú állott, milyen sorsa volt az erdélyi jogos érdekeknek oly minisztériumokban, amelyeknek élén vagy soha, vagy csak nagy ritkán találni erdélyi embert?!

egy egész sereg valóságos és tüstént mutatkozó előny, ami a ki-egyezésnek szükségszerű és üdvös következménye volt. Csak két dolgot említek. Egyik az, hogy Erdélyben az első vasút tényleg a ki-egyezés után épült ki. A másik pedig tudományegyetem megszervezése és felállítása Erdély számára Kolozsvárt. Oly nagy dolog volt mindkettő és annyira áldásos, hogy nem csoda, ha az erdélyi magyarság nem vette észre, hogy ezek elszigetelt jelenségek, hogy ezeket lehetetlen volt meg nem alkotni.

Erdély magyarsága különben is társadalmilag megszervezve, kollektív állásfoglalásra elég erősnek kinevelve nem volt. E tekintetben még a magyarországi mögött is elmaradt. Magyarországon a konzervatívok és a főpapság az abszolutizmus idején olyan súllyal tudtak és mertek föllépni, hogy szinte az egész nemzet állott mögöttük. Maga Bécs is érezte ezt, különben elhanyagolható mennyiségnek tekintette volna azokat. Erdélyben a társadalmi megmozdulások száma sokkal kevesebb, s az se mindig örvendetes.

Míg a magyarországi konzervatívok pl. újabb és újabb emlékirattal ostromolják Bécsset, addig az erdélyi mágnások hódoló küldöttséget menesztenek a császár elé Nagyváradra, s részvétiratot szerkesztenek és írnak alá Schwarzenberg herceg halálakor a gyászoló családnak. S ha ezeket a politikai eszélyesség diktálta cselekedetnek minősítjük is, vajjon az Erdélyi Gazdasági Egylet új életre keltésén és az Erdélyi Múzeum megalapításán kívül nevezhető-e meg valamely más kollektív mozdulat, amely több volt, mint alkalmi nekibuzdulás. Nem veszem ki ebből a Kazinczy és Széchenyi ünnepeket se. Országosak voltak ugyan, de nyomtalanul pendültek el. Sőt hozzá kell tennünk, hogy sem az E. G. E., sem az E. M. E. nem a Bach-korszak alkotása. Amaz megalakult és működött már a szabadságharc előtt, 1844-ben. Az Erdélyi Múzeum Egyletről pedig törvényjavaslatot alkotott már az 1841—43. erdélyi országgyűlés. S ha ez utóbbi intézménynek a gyökerére nézünk, észrevesszük az erdélyi életnek egy másik jellemző, valamikor áldásos, ebben a korszakban azonban már nem kielégítő vonását.

Azt t. i., hogy Erdélyben a legtöbb intézmény személyes kezdemény, személyes alkotás. Az erdélyi régi híres református kollégiumok, továbbá a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár, a gyula-

fehértvári Batthyaneum, a szebeni Bruckental-múzeum mind-mind egyetlen személy eszméje s egyetlen férfiú anyagi áldozatkész-ségének testet öltött áldása a közösség számára. Templomot, iskolát Erdélyben legtöbbször nem a közösség, nem a polgárság, nem is a családok, hanem egy-egy patrónus fundált. Ahol még nem volt, ott vártak, amíg akad patrónus. Tudom, hogy ez némileg szükségszerű velejárója a rendi társadalomnak. De az is bizonyos, hogy az erdélyi magyarság e tekintetben elkényeztetettebb, s ebben az időben már kiskorúbb volt a magyarországinál még ott is, ahol valamilyen demokrácia és kollektív felfogás kialakulhatott. Értem a székelységet. A katolikusok számára a csíksomlyói (ma csíkszeredai), a reformátusok számára a sepsiszentgyörgyi főgimnáziumot nem a székelység egyeteme teremtette meg. Amazt a lánglelkű HAYNALD LAJOS, akkor gyulafehérvári püspök, majd a kárhágói érsekséggel megbüntetett, utóbb azonban a kalocsaival megjutalmazott kiváló főpap gondoskodása fejlesztette ki főgimnáziummá; emezt a gróf MIKÓ IMRE áldozatkész-sége. Hogy példaadó áldozatkész-ségük másokra is hatott s személyes agitációjuk elég széles rétegben fogatosnak bizonyult, nem változtat azon a tényen, hogy a sepsiszentgyörgyi ref. kollégiumnak MIKÓ IMRE az alapítója s a csíksomlyóinak HAYNALD az újjáteremtője.

Nem az volt tehát a baj, hogy a harmadik évtizedben csak minden 23-ik hírlap és folyóirat jelent meg Erdélyben, hanem az, hogy az erdélyi magyarság nem eszmélt magára, nem alakult ki egészséges és éber közvélemény, követelve a jogos helyi érdekek kielégítését. Kétségtelen, hogyha Erdély hamarabb eszmél önmagára, időszaki sajtója sem pangott volna. Így azonban Erdély egyrészt az országos politika távoli függvénye volt és maradt, másrészt mint függvényt is még kisebb jelentőségre zsugorította az erdélyi magyarság viszonylagosan akútabb, belső gyengesége és szervezetlensége.

A negyedik (1897—1907) évtized adatai azonban *számokban* busás kárpótlást mutatnak, mert a növekedés ugrásszerűen magas. A gyarapodás abszolút száma 14-ről 117-re, az arányszám pedig az előbbi évtizednek hatszorosán felülre szökken, holott az általános magyar fejlődés most is a régi egyenletes haladványt

mutatja: a fejlődési arányszám ugyanaz, az abszolútszám is csak megkétszereződik.

Vajjon örvendetes-e az erdélyi ugrás, vagy elszomorító? Fejlődés-e vagy kinövés az, hogy 1907-ben minden 14-ik hírlap vagy folyóirat Erdélyben jelent meg az előbbi 23-mal szemben? Hogy az összes folyóiratoknak és hírlapoknak nem 4, de 8 százaléka volt erdélyi?

Ha ezt az ugrásszerű emelkedést a józan magáraeszmélés, az erdélyi magyarság belülről kialakult összefogó öntudata idézte volna elé, még akkor is vitatható volna, hogy vajjon volt-e szükség ily nagyszámú hírlapra? Vajjon kevesebb sajtótermékben nem tudta volna-e magát elég érthetően és bőven kifejezni a magára ébredt magyarság? Mivel azonban az ugrás nem a józan magáraeszmélés és közösségi öntudat következménye, bátran felelhetjük, hogy az erdélyi hírlapirodalom számának ugrásszerű magas száma elszomorító kinövés, egyenesen kóros elváltozás. Nem kárpótlás, hanem további károsodás.

Biztosabb tájékozódás végett álljon itt az 1907. évi Erdélyben megjelent magyar hírlapok és folyóiratok jegyzéke hely és szám szerint:

<i>Hírlap Folyóirat és szaklap</i>		<i>Hírlap Folyóirat és szaklap</i>	
1. Angyalos	— 1	21. Medgyes	1 —
2. Barót	1 —	22. Mócs	2 —
3. Beszterce	2 1	23. Nagyenyed	2 —
4. Brassó	2 —	24. Nagynyere	— 1
5. Brád	1 —	25. Nagysármás	1 —
6. Csíkszereda	7 1	26. Nagyszeben	1 —
7. Dés	5 2	27. Petrozsény	1 —
8. Déva	2 1	28. Piski	1 —
9. Dicsőszentmárton	2 —	29. Segesvár	3 —
10. Erzsébetváros	1 —	30. Sepsiszentgyörgy	5 1
11. Fogaras	1 —	31. Szamosújvár	3 —
12. Gyergyószentmiklós	3 —	32. Szászsebes	— 1
13. Gyulafehérvár	2 1	33. Szászváros	2 —
14. Hátszeg	1 —	34. Székelykeresztúr	2 1
15. Hétfalu	1 —	35. Székelyudvarhely	4 2
16. Hosszúfalú	1 —	36. Szilágyosmlyó	1 —
17. Kézdivásárhely	4 1	37. Torda	4 2
18. Kolozsvár	26 12	38. Vajdahunyad	2 —
19. Marosújvár	2 —	39. Zalatna	— 1
20. Marosvásárhely	19 —	40. Zilah	4 2
		Összesen: 134 31	

¹ Itt említjük fel e korszak alatt Bukarestben megjelent magyar hírlapokat: 1860—61 *Bukaresti Magyar Hírlap*, 1877—81 *Bukaresti Híradó*, 1884 *Bukaresti Híradó* és 1884 *Bukaresti Közlöny*.

Az erdélyi nem magyarnyelvű hírlapok és folyóiratok megjelenési helye és száma 1907-ben:

	Német	Román		Német	Román
1. Balázsfalva	—	4	6. Medgyes	3	—
2. Beszterce	2	—	7. Nagyszeben	10	9
3. Brassó	4	4	8. Segesvár	2	—
4. Kistorony (Szeben m.)	1	—	9. Szászváros	1	4
5. Kolozsvár	—	3	10. Szilágysomlyó	—	2
			11. Vajdahunad	—	1

Megjelent 1907-ben összesen 7 helyen 23 németnyelvű hírlap és folyóirat; és megjelent 1907-ben összesen 7 helyen 27 románnyelvű hírlap és folyóirat.

Az egész kimutatásból ragadjunk ki s elemezzünk három adatot, a marosvásárhelyi 19, a csíkszeredai 8 és a mócsi 2 hírlapot.

Marosvásárhelyt megjelent 1907-ben politikai napilap 7, úgymint:

Ellenőr, felelős szerkesztő POÓR ANTAL.

Független Székelység: POÓR ANTAL.

Szabadság: DÉSY ZOLTÁN.

Székely Ellenzék: ADY ÁRPÁD—SEBESTYÉN JENŐ.

Székely Hírlap: LIPÓTFALVI H. ISTVÁN.

Székely Lapok: KATHONAY DOMOKOS.

Székelység: DR. SÁRKÁNY ZSIGMOND, DR. HEGYI ZSIGMOND, DR. SZÁSZ ALBERT.

Politikai hetilap: *Közérdek*: PÁLFY MIHÁLY.

Egyházi és iskolai: *Székely Tanügy*: MÁTHÉ JÓZSEF.

Szépirodalmi és vegyes társ.: *Székely Közlöny*: SZENTGYÖRGYI DÉNES.

Humorisztikus: *Derű*: OROSZLÁN GÁBOR.

Humorisztikus: *Kalapács*: CSUMOGI LEÓ.

Szaklap: *Székely Iparos*: BARABÁS GERGELY.

Nem politikai tartalmú lapok:

Marostorda: ORBÁN BALÁZS.

Marosvölgy: ÁVÉD OSZKÁR JÁNOS.

Hivatalos lap: *Marostordavármegyei Hivatalos Lap*: ORBÁN BALÁZS.

Vegyes: *Vasárnap*: NAGY KÁROLY.

Vegyes: *Székely Társadalom*: KATHONAY DOMOKOS.

Alkalmi: *Eleven újság*: SZEBENYEI ERNŐ.

Összesen: 19 hírlap.

II. Csíkszereda: Politikai hírlap: *Csíki Lapok*, szerkesztette: DR. FEJÉR ANTAL; *Csíkvármegye*, szerkesztette: VAKÁR P. ARTHUR; *Székelység*, szerkesztette: DR. NAGY BÉNI; *Órszem*, szerkesztette: DR. ÚJFALUSI JENŐ.

Szépirodalmi és vegyes: *Csíkszereda*, szerkesztette: SZÁNTHÓ SAMU.

Nem politikai, vegyes: *Az órség*, szerkesztette: ZÖLDI JÓZSEF.

Hivatalos: *Csíkmegyei hiv. lap*, szerkesztette az alispáni hivatal.

Gazdasági: *Csíki Gazda*, szerkesztette: T. NAGY IMRE.

Összesen 8 hírlap és folyóirat.

III. Mócs: *Mezőségi Híradó*, vegyes tart., szerkesztette DÉNIEL GÉZA; *Mezőségi Hírlap*, vegyes tart., szerkesztette DR. HAJDU DEZSŐ.

Ezek szerint Marosvásárhelyt összesen 8 hírlap, közöttük 7 napilap terjesztette a politikai bölcsesség varázsigéjét. Csak e 7 napilapot véve, de a csecsemőket és analfabétákat is számítva, a székely főváros valóban amerikai igényeket mutat, mert minden két és félezer lélekre esik egy politikai napilap. Azt kellene hinnünk, hogy Marosvásárhely lakossága mind politikai pártvezérekből és szaporán dolgozó jogtudósokból volt összetéve, hogy Kolozsvár 26 és Budapest tengerszámú politikai lapja mellett szüksége merült fel annak, hogy minden két és félezer léleknek a számára legyen *külön* helyi politikai napilap is. Még akkor is megdöbbenően nagy ez a szám, ha a fogyasztást a vármegye egész magyar lakosságára terjesztjük ki. Így is minden harmadik-negyedik ezer lakosra esik egy helyi politikai napilap, ha a 6 éven alóliak és az analfabéták számát (1910-ben 48.5 százalék volt) kivonjuk az egész magyarság számából. Hát nem elszomorító ez a felesleges erőpazarlás? És nem mélyen megdöbbenő a politikai életnek ez a túltengő kinövése? Pedig kicsi különbséggel hasonló politikai élénkség dúlt a többi székely városokban: Csíkszeredában és Gyergyószentmiklóson, Kézdivásárhelyt és Sepsiszentgyörgyön, Székelyudvarhelyt és Székelykeresztúron is. De a marosvásárhelyi kimutatás mégis a legelszomorítóbb valamennyi között. A többi városban ugyanis a politika és vegyes tartalmú hírlaptenger mellett a statisztika rá tud mutatni egy-egy szerény folyóiratfélére; Marosvásárhelynek ez időben folyóirat nem kellett, felesleges volt.

Szomorúan megdöbbenőek ezek az adatok, mert bennük lapozgatva még a mai nemzedék is, amely saját egykorú tapasztalatból már alig ismeri ezeket a viszonyokat, tüstént rájön, hogy a politikai élénkséget nem a józan ráeszmélés, nem az egészséges erdélyi öntudat kialakulása idézte elő, hanem az ádáz pártpolitikai küzdelmek. Emlékezetes, hogy országszerte ez az évtized volt a legharagosabb a politikai párthullámok szenvedélyétől. A TISZA KÁLMÁN uralma után a millenáris ünnepekig a politikai Aeolus-szelek még csak barlangjaikban kavartak. S bár a millenium éve éppen az APPONYI indítványozta treuga dei jegyében telt el, BÁNFFY DEZSŐ további miniszterelnöksége alatt

azonban a fogva tartott szelek kiszabadultak. Azóta fújnak állandóan és sivitva s az erdélyi völgyeken-bércceken száguldottak keresztül-kasul a magyar rónán — Trianonig. A heves pártküzdelem természetesen nem a tiszta fehér angyalok és a fekete ördögök harca volt. Volt hiba és nagymennyiségű személyi érdek jobbról is balról is. E tekintetben utólag sem tehetnek a pártok egymásnak szemrehányást. De az is áll, hogy az elfajulás gyökérszáalai a múlt évtizedekig, a TISZA KÁLMÁN kormányzásáig nyúlnak vissza. Az sem meglepő, hogy a messziből táplálkozó gyökérszálak Erdélyben több és fanyarabb gyümölcsöt hoztak, mivel az elmaradt, szegény és elhanyagolt erdélyi magyarság — persze tévesen — éppen a pártpolitikai sikerektől remélte még mindig meg nem fogalmazott, inkább csak ösztönösen érzett kívánságainak valóra váltását.

A Kolozsvármegye mezősegi részében fekvő Mócs község két vegyes tartalmú hetilapja az erdélyi hírlapirodalomnak egy másik tipikus, beteg jelenségét árulja el. Mócs magyar és román anyanyelvű lakosságának száma kereken két ezer. A község járásbíróság, szolgabíróság, adóhivatal székhelye s volt posta és táviró hivatala. E mellett a környék gabonakereskedésének központja. Ennyit mond minden lexikon Mócsról. Mi még tegyünk hozzá két negatívumot: *Mócsnak nem volt vasútja és Mócson nem volt könyvnyomda.* De volt két hírlapja. Hát nem dicső művelődési érzékre és nagyszerű haladásra mutat az, hogy Mócs maroknyi magyarsága vasúttól távol, nyomda nélkül is hírlapot tartott fenn, nem is egyet, hanem egyszerre kettőt? Csak még az Amerikában megtelepülő angolról jegyezték föl azt, (amit a mócsi magyarság csinált), hogy megérkezése után először utat és postát épít, aztán második dolga, hogy újságot szerkeszt. De Mócs túltett még ezen is, mert a hírlapon kezdte. Mi a mócsi és a mócsihoz hasonló exotikumnak a nyitja? Az esetek túlnyomó részében egy ügyvéd... a hírlapot szerkesztő, helyesebben a hírlaptulajdonos ügyvéd. A negyedik évtizedben ugrásszerűen emelkedő új hírlapok szerkesztői túlnyomóan ügyvédek. Ők voltak a műveltség terjesztői, a haladás szószólói, a politikai helyes fel fogás propagálói — újságjaik által. Sőt, ha nemzetiségi vidéken laktak, ők voltak a magyar állameszme őrei és a magyar szó, a magyar kultúrfőlény harcosai. A valóságban azonban másként

fest a dolog. A járásbíróság, vagy szolgabíróság székhelyén megtelepedett ügyvéd, hogy irodája meginduljon, vagy hogy elindult, de kátyúba jutott, irodáját kiemelve, avagy virágzónak megtarthassa, hírlapot indított. Ez volt az egyszerű, de biztos mód a klientúra felvirágoztatására. A hírlapban az ügyvéd szerkesztő közvetett és közvetlen módon önmagát ajánlgatta. Helyi, megyei tekintély lett azonnal, mihelyt hírlapja is volt. Hiszen a leg híresebb ügyvédek a fővárosban és a nagyobb vidéki városokban egyaránt szerkesztők, vagy legalább is újságírók is voltak. A szerkesztő ügyvéd aztán ügyesen irányította a közvéleményt lapjában. Anyagilag semmi szín alatt rá nem fizetett újságjára. A járásbíróság hirdetései, melyeket a különböző törvények előírtak, a nyomtatás költségeit nagyjában fedezték. Ha ehhez vesszük még a nyájas nyilttéri közlemények, a vasúti menetrend és más, különböző üzleti hirdetések díját és 20—25 előfizetőt (mert ennyire mégis csak lehetett számítani), akkor a kiadás éppen nem okozott gondot. Tehát anyagi kockázat nélkül lehetett szolgálni a „felvilágosodást“, a modern „haladást“. Egy bizonyos volt: a kliensek szaporodása. A hírlap szellemi része sem okozott különös gondot. A könyvnyomatosok és az olló bőséges anyagot ontottak. Olykor egy-egy eredeti vezércikk megszerkesztése igazán nem volt ördögös mesterség. A helyi híreket, a helyi bálók és iskolai ünnepek referadáját, megírta a jelölt úr, ennek hiányában az irnok, vagy valamelyik értelmes nyomdász. S mind ezért kijárt a szerkesztőnek a közönség részéről az újságíró megillető tekintély. Csak így érthető meg, hogy Mócson két újságot is lehetett szerkeszteni, ámbár mindkettőt Marosvásárhelyt nyomták az ADY ÁRPÁD műhelyében. Elképzelhető, hogy mily pontos és gyors volt az ilyen lapok hírszolgálat. Magam tudok esetet, mikor egyik vidéki lap visszaollózta egyik laptársa hasábjáról az eredetileg maga közölte helyi hírt — két hét múlva. Ha pedig a hírlapnak volt engedélye foglalkozni, nemcsak közművelődéssel stb., hanem napi politikával is, akkor egyéb szerkesztői előnyökhöz hozzájárult még a korlátolt, de legtöbbször korlátalan vasúti szabadjegy. Ez nem csekély megtakarítást jelentett, ha csak az ügyvéd-szerkesztő törvényszéki beutazásait vesszük figyelembe, nem is gondolva a fővárosba és a nyári üdülőhelyekre rehető kellemes kirándulásokra. Az ilyen vidéki lapocskák szer-

kesztője, ha nemzetiségi volt a vidék, egyúttal hivatalos szakértője és kiváltságos művelője volt a nemzetiségi kérdésnek is. Amit elmulasztott az országos politika, azt helyileg pótolta ő fulánkos, elbizakodott cikkecskéivel, s a hírekhez függesztett csipkedő, le-kicsinylő megjegyzésekkel. Sem a tényeket, sem a hangulatot, az egymással együtt lakók érzelmi világát nem ismerte alaposan (hisz sokszor maga egészen más vidéken nőtt föl). Így megjegyzései és cikkei csak arra voltak jók, hogy felélesszék, vagy szítsák a kölcsönös féltékenységet, bizalmatlanságot és idegenkedést.

De Mócs kínál még más tanulságot is. És ez a tanulság az erdélyi magyar időszaki sajtó nagyméretű decentralizációjára vonatkozik.

A szabadságharcot kivéve, 1867-ig Erdélyben Kolozsváron kívül csak Brassóban, Nagyszebenben, Marosvásárhelyt és Gyulafehérvárt jelent meg magyarnyelvű hírlap és folyóirat, 1867-ben is csak Kolozsvárt, Marosvásárhelyt és Gyulafehérvárt. 1907-ben pedig már 40 erdélyi városban és községben volt magyarnyelvű hírlap és folyóirat. 1867-ben a nyolc erdélyi magyar időszaki sajtótermékből nem Kolozsvárt, hanem vidéken, Erdély más községében jelent meg 3, azaz 37 százalék. 1907-ben pedig a 165-ből 127, azaz 75 százalék. Az 1867-diki kolozsvári 5 időszaki sajtótermék 1907-ben felszaporodott 38-ra, szaporodási százalék 760. Ugyanakkor az 1867-iki 3 vidéki időszaki sajtótermék 127-re ugrott föl; szaporodási százalék 4233, a kolozsvárinak szinte hat-szorosa. Összeállítottam 1907 után is 1916-ig mindazon erdélyi helységek névsorát, ahol valamikor hírlap és folyóirat jelent volt meg. Ez a nem érdektelen névsor, melyben az évszám az első időszaki sajtótermék megjelenési éve, itt következik:

Magyar nyelvű hírlap és folyóirat jelent meg 55 erdélyi városban és községben, úgymint:

1. Abrudbánya 1892. ¹	10. Csíkszereda 1849.
2. Alsószilvás 1911.	11. Deákgyarmat 1887.
3. Angyalos 1904.	12. Dés 1876.
4. Barót 1903.	13. Déva 1877.
5. Bánffyhungyad 1890.	14. Dicsőszentmárton 1892.
6. Beszterce 1887.	15. Erzsébetváros 1903.
7. Brassó 1838.	16. Fogaras 1888.
8. Brád 1902.	17. Gyergyóditró 1886.
9. Csernátfalu 1906.	18. Gyergyószentmiklós 1898.

¹ Az évszám a helyben megjelenő hírlap első évét jelzi.

19. Gyulafehérvár 1861.	38. Petrozsény 1897.
20. Hátszeg 1903.	39. Piski 1905.
21. Hétfalu 1906.	40. Segesvár 1899.
22. Hosszúfalu 1907.	41. Sepsiszentgyörgy 1849.
23. Kézdivásárhely 1849.	42. Szamosújvár 1888.
24. Kolozsvár 1790.	43. Szászrégen 1886.
25. Kraszna 1899.	44. Szászsebes 1895.
26. Lupény 1911.	45. Szászváros 1897.
27. Maroshévíz 1911.	46. Székelykeresztúr 1904.
28. Magyar-nemegye 1883.	47. Székelyudvarhely 1872.
29. Marosilye 1908.	48. Szilágycseh 1911.
30. Marosújvár 1904.	49. Szilágysomlyó 1883.
31. Marosvásárhely 1858.	50. Tasnád
32. Medgyes 1905.	51. Torda 1877.
33. Mócs 1904.	52. Vajdahunyad 1905.
34. Nagyenyed 1876.	53. Zilah 1877.
35. Nagyernye 1906.	54. Zalatna 1906.
36. Nagysármás 1904.	55. Zsibó 1911.
37. Nagyszeben 1790.	

Csak németnyelvű hírlap vagy folyóirat jelent meg 2 községben:

1. Bethlen (héber betűkkel, német).	2. Kistorony (Szeben m.).

Csak románnyelvű hírlap és folyóirat összesen 4 helyen:

1. Balázsfalva.	3. Naszód.
2. Nagysajó.	4. Sajósolymos.

Magyar mellett németnyelvű hírlap és folyóirat is jelent meg 5 helyen:

1. Erzsébetváros.	4. Segesvár.
2. Gyulafehérvár.	5. Szászrégen.
3. Medgyes.	

Magyaron kívül románnyelvű hírlap és folyóirat is jelent meg összesen 7 helyen:

1. Bánffyhunяд.	5. Szamosújvár.
2. Dicsőszentmárton.	6. Szilágysomlyó.
3. Fogaras.	7. Vajdahunyad.
4. Hátszeg.	

Magyar-, román- és németnyelvű 5 helyen:

1. Beszterce.	4. Nagyszeben.
2. Brassó.	5. Szászváros.
3. Kolozsvár.	

Hírlap, vagy folyóirat jelent meg tehát 61 erdélyi városban és községben.

Ezek közül magyar nyelvű hírlap és folyóirat is . . .	55 községben
Csak magyar nyelvű hírlap vagy folyóirat . . .	37 községben
Csak német nyelvű hírlap vagy folyóirat . . .	2 községben
Csak román nyelvű hírlap vagy folyóirat . . .	4 községben
Magyar és német nyelvű hírlap vagy folyóirat . . .	5 községben
Magyar és román nyelvű hírlap vagy folyóirat . . .	7 községben
Magyar, román és német . . .	6 községben
Csak német vagy román, de magyar nem . . .	6 községben

Ha a negyedik évtized ugrásszerű emelkedése úgy állott volna elő, hogy a nagyobb tiszta magyar városokban a közszükségletnek megfelelő arányban növekedett volna a helyi hírlapok száma és a kisebbekben, meg a vegyes lakosságúakban megindult volna egy jól és gondosan szerkesztett, a város és a vidék érdekeit és szükségleteit híven tolmácsoló újság, akkor lehetne beszélni üdvös haladásról, egészséges fejlődésről. Beszterce, Dés, Déva, Medgyes stb. helyi újságjai, amennyiben és amikor nem jelent meg bennük egynél több hírlap, a komoly és egyenletes közművelődési haladást tanúsítják. Azt t. i., hogy az értelmiségi rétegek törődni kezdtek az iparossággal, a kereskedőkkel, általában az úgynevezett városi polgársággal, s a vidék, a környék falvainak műveltebbjeivel s mindnyájan egymással, a közzel. Ez a törődés természetesen csak embrionális állapotú volt. Hiszen nálunk azonos vagy legalább is rokongondolkodású középosztály később, maig se alakult ki. De megindult valamelyes törődés, s már ez is nyereség. Biztató jel volt, hogy az értelmiségi osztály tagjai nem zárkóztak el már eleve a többitől, hogy lakóhelyükkel nemcsak megélhetési szempontból törődtek, hanem mint otthonjukkal, családi meleget, társadalmi örömeket nyújtó sajtójukkal is, melynek haladása és öröme nekik is örömet jelent. Nyereség volt, hogy a polgárság kezdett az *urakera* bizalommal nézni, mert a helyi hírlapban is kifejezést nyert a polgári munka értéke, városi, sőt nemzetgazdasági fontossága. És tagadhatatlan az is, hogy a városokban a komoly helyi újság általában terjesztette a közműveltséget, s fokozta a lakosság közművelődési fogékonyságát. Nagymértékben hozzájárult a polgári, különösen a kisebb hivatalnoki osztály az iparosság és kereskedelmet űzők magyarrá vagy magyarbaráttá áthasonulásához. De vajjon Mócson kívül Barót, Hétfalu, Hosszúfalu, Kraszna, Nagysármás, Szilágycseh belesznek ebbe a kategóriába? Hisz ezeknek maguknak is, de környéküknek szintén túlnyomóan ősfoglalkozást folytató, vegyesnyelvű lakossága van. Olyan, amelyiknek azok a bizonyos szépirodalmi és vegyestartalmú helyilapok semmit nem nyújthattak, már csak azért sem, mert nem is akartak. Az ősfoglalkozást folytató lakosságot magasabbrendű közművelődési igényességre kaptatni, csak egyenesen az ő számára szerkesztett osztály-, ha tetszik, szakújság által lehetséges. Ilyen újság pedig

egész Magyarországon a földművelésügyi minisztérium által kiadott néplapon kívül csak ritkán és rövid ideig jelent meg, még a világháborút közvetlenül megelőző években is. Ismétlem, hogy ezek a vidéki hírlapalapítások nem az előfizetők tömeges számán alapultak; az ösfoglalkozást űző lakosságra közvetlenül, sem mint olvasóra, sem mint előfizetőre, egyáltalán nem is számítottak.

Ha ez így van, ha a vidéki lapok a városi iparos és kereskedő osztálynál mélyebbre nem eresztettek gyökeret, akkor viszont megkérdezhetni, hogy miért kellett Mócsnak újság, kettő is? Csernátfalut és Hosszúfalut nem tudta volna kiszolgálni Brassó? Hátszeget, Piskit, Brádot, Marosilyét, Vajdahunyadot meg Déva? (Lupény és Petrozsény a maga valóban amerikai stílusú sajátos bányavilágával és vidékével kivethető.) Mócsnak, Nagysármásnak, Bánffyhunynak az igényét csakugyan nem tudta volna kielégíteni Kolozsvár? Nyilvánvaló, hogy csak a kiélesedett pártszempont és a nem mindig önzetlen egyéni cél érteti meg az erdélyi hírlapirodalom decentralizációját le egészen Marosilye kisközségig, melynek még 1910-ben is csak 1440 lakója volt s ebből magyar alig több kétszáznál.

Külön csoportot alkotnak Alsószilvás, Angyalos, Magyar-nemegye, Nagyernye és Zalatna. Ezekben a községekben nem hírlapot, hanem szaklapot szerkesztettek. Angyaloson gazdasági, Alsószilváson és Magyar-nemegyén tanügyi, Nagyernyében alkoholelles és Zalatnán ifjúsági folyóiratot. Személyes tapasztalat alapján tanuskodom amellet, hogy akik e helyeken folyóirat szerkesztésére vállalkoztak, éppen ellenkezőleg az említett szerkesztőtípussal, abszolute önzetlen munkára vállalkoztak. Ugyan mi vitte volna rá azokat a szegény állami tanítókat (mind azok voltak a nagyernyein kívül, aki római katolikus pap volt), hogy szaklapot szerkesszenek, ha nem kartársaiknak, a népnek, az ifjúságnak szenvedélyes szerelme? Használni akartak a köznek az önzetlen munka benső jutalmán kívül semmi egyébre nem számítva. Legfőlebb még egyre. Arra, hogy a végén esetleg anyagiilag is ráfizetnek. Meg is történt. Mennyire más, önzetlen, igazi erdélyi típust képviselnek ezek, mint az ügyvédszerkesztők és a városi hivatásos és fizetési újságíró urak! Mert voltak ilyenek is. Ha a laptulajdonos főszerkesztő hivatali személyzetének támo-

gatását is igénybevéve se tudta összeállítani a lapot, ha ez a munka rá nézve akár társadalmi, akár politikai helyzeténél fogva túlságosan kényelmetlennek bizonyult, akkor Budapestről vagy valamelyik nagyobb központból hivatásos újságírókat szerződtetett. Ezek a vidéki városba került u. n. hivatásos újságírók állították össze a hírlapot. Természetesen a szerkesztő, illetőleg a tulajdonos érdekeltségének stílusában. Vagyis befelé nagyjában parancs és utasítás szerint, ami elvégre nem lett volna visszatetsző, de kifelé, a lapon keresztül negligálva, sőt kicsinyelve mindent és mindenkit, ha nem vágott össze a lap személyi és pártérdekeltségével. Ezek a pesti újságírók — igaz — belevittek a vidéki hírlapokba is bizonyos elevenséget, szellemeskedő színt, de fokozták a helyi társadalomban a súrlódási felületet is felelősség nélkül. Sem ők, sem alkalmazóik nem gondolták meg, hogy a pillanatig tartó felelőtlen fővárosi szellemeskedés, igazában gúnyos csipkedés, mennyire megmérgezi a város és a vidék köz- és társadalmi életét. A vidékre *leereszkedő hivatásos* újságíró a kis vidéki várost és társadalmát csak átmenetnek, kirándulóhelynek tekintette. Ezért közönyös és érzéketlen maradt a helyi viszonyok távolabbi alakulásai iránt. A munkaadónak meg éppen csak a pillanatnyi, az adott eredmény és siker lebegett szeme előtt.

Említettük, hogy a hírlapok szellemi részének egyik bő és kényelmes forrása volt a többféle könyvmatos, másik a barátságos ollózás. Amazok politikai, nemzetgazdasági stb. tartalmú vezércikket, második nagyobb cikket s a tárca rovat számára meg az irodalmat (vers, novella, irodalmi kérdések) szolgáltatták. Az olló adta a hírek rovat nagy részét, amit aztán helyi vonatkozásúakkal kiegészített a szerkesztőség, az iroda. De az is tagadhatalan, hogy az elszaporodott újságok fokozták vidéken az írói kedvet. Majd minden hírlapnak és vidéknek megvolt a maga helyi költője vagy költői, novella, rajz és karcolatírója, humoristája. S a tanárság és lelkészi osztály adott tudományos, inkább tudományt népszerűsítő cikkeket is. Hozzá kell vennünk még a helybeli tanintézetek évmegnyitói és évzáró ünnepein, a március 15-iki és más helyi, u. n. hazafias ünnepeken elhangzott beszédeket, esetleg a kerület országgyűlési képviselőjének parlamenti és más beszédeit, a városi, megyei, kaszinói gyűlések, bálók referádáit, az esküvői és halálozási híreket, s akkor nagyjából

előttünk áll az a négyoldalos politikai, szépirodalmi és vegyes-tartalmú hírlap, melyet hetenként egyszer vagy kétszer pontosan kézbesített a levélhordó s amely sokhelyt azonmód érintetlenül maradt, máshol meg az elolvasásával öt perc alatt készen volt a legnépesebb család is. Hisz tartalmát részben úgy is tudta mindenki, részben pedig igazán nem érdekelte, nem érdekelhette, a könyvatosból átvett színtelen, általánosságokban mozgó elmélkedés. A helyi, a házi lírai költő újabb zöngeméneit nem kell komolyan venni, olyan, mint az eddigiek. A beszédeket, felolvasásokat már úgy is hallották füllel, olvasmánynak nem szórakoztató. A báli beszámolók és helyi hírek keltettek legalább pillanatnyilag érdeklődést. No meg a személyeskedés akár a báli tudósításokban, akár a hírek között, a nyílttérben, vagy a politikai részben. Ennyiből állt a legtöbb vidéki hírlapnak minden hatása.

Világos, hogy kicsinységekkel megelegedő, komoly olvasmányokhoz nem szokott, eltérő műveltségű s az egészséges és egyetemes közszellem kezdő állapotába is alig belépett társadalomnak, amelyben az elkeseredett pártpolitika mellett csak a nemzeti-ségi kérdés volt a fűtőanyag, magas színvonalú hírlapirodalomra nem volt szüksége. Kellott a sok és izgalmas, de nem a céltudatosan komoly kevesebb. Ez a betegség nemcsak erdélyi sajátosság. Sajnos, egyetemes magyar jelenség. Csakhogy Erdélyben, amint a statisztika mutatja, bár valamivel későbbben, de annál hevesebben lépett fel és annál rombolóbb következményekkel. Ugyhogy végeredményében sem a hirtelen magasra ugró számot, sem a meglepően messzi lenyúló decentralizációt üdvösnek mondanunk nem lehet.

Éppen ezért az ötödik évtized (1907—1917) hat első évének *csökkenő* irányát úgy általános magyar, mint erdélyi viszonylatban alapjában véve egészségesnek tartom. Az 1907-dik évi 2069, illetve 165 végösszeghez képest volt ugyanis időszaki sajtótermék.

1908-ban magyar összesen 2059, apadás 10; erdélyi 154, apadás 11; 1909-ben magyar összesen 2056, apadás 3; erdélyi 156, gyarapodás 2; 1910-ben magyar összesen 1685, apadás 376; erdélyi 122, apadás 34; 1911-ben magyar összesen 1588, apadás 97; erdélyi 115, apadás 7; 1912-ben magyar összesen 1626, gyarapodás 38; erdélyi 120, gyarapodás 5; 1913-ban magyar összesen 1650, gyarapodás 24; erdélyi 122, gyarapodás 2. A hatodik év végén apadás:

általános magyar 419, százalékban 22,5. A hatodik év végén apadás: erdélyi 43, százalékban 26.

E hat év alatt az általános és erdélyi magyar hullámvázis tehát meglehetősen azonos és arányos. Ezzel szemben az általános német szintén csökken ugyan az általános magyar százalékkal (22%), ellenben az erdélyi német helyt áll:

1908	német összesen	182,	erdélyi	18
1909	„	„	182,	„ 21
1919	„	„	150,	„ 19
1911	„	„	145,	„ 20
1912	„	„	138,	„ 20
1913	„	„	132,	„ 17

A hatodik év végén mutatkozó 5 százalékos csökkenés nem jelent lényeges változást.

Ugyane hat év alatt a román statisztika úgy általános, mint erdélyi viszonylatban határozott, bár lassan *emelkedő* irányzatot mutat.

1908	román összesen	37,	erdélyi	14
1909	„	„	37,	„ 15
1910	„	„	41,	„ 19
1911	„	„	49,	„ 19
1912	„	„	39,	„ 20
1913	„	„	39,	„ 19

A nagyobb és magyarabb városok (Kolozsvár, Marosvásárhely, Székelyudvarhely) társadalma és hírlapirodalma adta a fővárosi mellett és után a közelebbi ösztönző, de egészségtelen példát a heves és éles politikai pártharcokra, s ezeknek folytonos hírlapi tárgyalására. Az éles pártszínezetű hírlapirodalom hirtelen nőtt sűrű bozótjában bőven tenyészett az egyéni haszon, amelyet elkendőzött a pártérdek s amely éppen azért tudott gyakran a műveltség és hazafiság jelszavaiba öltözködve, önzetesen, érdemekre, önzetlen és nélkülözhetetlen szolgálataira hivatkozni. Egyáltalán nem azt mondom, hogy minden hírlap kloáka volt. Azt sem, hogy a szerkesztők, a hírlapírók egyénileg immorálisok voltak. Csak annyit, hogy a közélet egészségtelen volt, telve különböző bacillusokkal, hogy beteg volt a magyar társadalom és közélet, Erdélyben inkább, mint másutt. Tehát hírlapirodalma és hírlapírói sem voltak és lehettek mentesek a fertőzéstől. Talán ott legkevésbé, ahol legélesebb volt a politikai

harc, s ahol ennek következtében legtöbb hírlap jelent meg: a nagyobb magyar városokban.

De legyünk igazságosak, s ne feledjük e korszak hírlapirodalmának érdemeit se. Ide tartozik az, hogy ez a hírlapirodalom rákényszerítette, mintegy szuggerálta olvasóira a közügyekkel való állandó és közvetlen foglalkozást, azok kritikai nyilvántartását, fokozta a polgári, társadalmi és politikai jártasságot. Nem műveltséget mondok, mert ez csak az esetben volna egészen találó fogalom, ha a közügy mindig valóban közügy volt volna.

A közügyeknek folytonos nyilvántartása a hírlapirodalomnak elemi kötelessége. A nemzetnevelés eszményéhez viszonyítva azonban a pusztá kritikai nyilvántartás csak a kezdet kezdete s alkotó, teremtő munka nélkül üres demagógiává fajulhat el. A magyar és erdélyi hírlapirodalomban a hajlamosság tünetei kivált az ezeréves ünnepek után jól felismerhetők. Hírlapirodalmunk tevékenysége, szerencsére, mégsem merült ki teljesen a negatív kritizálásban. Az alkotómunkát, ha a kormányzat, ha egyesek vagy társaságok hozták létre, megbecsülte. Sőt maga is alkotott. Ilyen alkotás az Emke, az erdélyi magyarságnak ez a szépen kifejlődött közművelődési védő hálózata. Erdélyi hírlapírók agyában fogant meg az eszme s az erdélyi hírlapirodalom az édesanya gondjával becézgette a csecsemőt felserdüléséig. Hasonlóképpen erdélyi, újságírással is foglalkozó költők szervezték meg hírlapi úton az Erdélyi Irodalmi Társaságot, az erdélyi magyarság vezető irodalmi egyesületét, amely a maga akadémikus jellegével régebben is tekintélyes intézet volt. Az impériumváltás után pedig irodalmat irányító és vezető fontossága sokszorosan nagyobb hivatást és kötelességet jelent. Érdeme továbbá az erdélyi hírlapirodalomnak, hogy a magyar irodalom, tudomány, művészet nagyjainak tiszteletét és kultuszát mindenkor és lelkesen ápolta, terjesztette és a helyi közművelődési törekvések sikerét nagyban előmozdította.¹ S az sem kicsinylendő, hogy e hírlapok hasábjain nemcsak a fűzfalirikusok légiója, hanem később igen érdemesnek és értékesnek bizonyult írók meg-

¹ A tisztán tudományos tartalmú időszaki sajtótermékeket (folyóiratokat) a mű második, a tudományos életet tárgyaló része fogja ismertetni — külön fejezetben. Hasonlóképp külön fejezet ismerteti a tisztán szépirodalmi közlönyöket is — a mű harmadik, az irodalommal foglalkozó részében.

tehették az első szárnypróbálgatást. Igaz, hogy az első siker aztán a vidéki tehetségeket mind Kolozsvárra s onnan fel Budapest felé terelgette. (Pl. JAKAB ÖDÖN, RÉTHI LAJOS, VERSÉNYI GYÖRGY. E két utóbbi, ha már hamarabb nem lehetett, a hivatali nyugalomba helyezés után költözött Budapestre.)

Az érdemesebb hírlapírók névszerint való felsorolása és méltatása túlságosan felduzzasztaná e vázlatos összefoglalást. De a K. PAP MIKLÓS, CSERNÁTONI GYULA, PETELEI ISTVÁN, KERESKES SÁMUEL, TÖRÖK BERTALAN, SEBESS DÉNES, DÉSY ZOLTÁN és annyi más érdemes név közül külön kell kiemelni BARTHA MIKLÓST és SZÁSZ BÉLÁT, mint az erdélyi hírlapírók hiánytalan típusait. Eszes, széles műveltségű és nem közönséges tehetséggel megáldott férfi mindkettő. Meg nem ingó szívóssággal, kifogyhatatlan ötletességgel, fanatikus elszántsággal, a diadalra szomjas harcos fürgeségével forgatják a tollat mint hírlapírók s irányítják a lapot mint szerkesztők. Stílusuk színes és csillogó, logikájuk éles és kifogyhatatlanul leleményes. Érzés- és gondolatviláguk telve van emberi, polgári és hazafiúi eszményekkel, a szépnek, a jónak, a szentségesnek forró szeretetével és személyesen átélt, s azért törhetetlen hitével. De mindezeknél és mindenkor erősebb volt bennük a pártember. Mindenből engedtek, mindenről meg lehetett őket győzni. De BARTHÁT nem függetlenségi, SZÁSZ BÉLÁT meg szabadelpártpárti álláspontjának tévedéséről.

Szintén túllépnők e tanulmány vázlatosan összefoglaló kereteit, ha csak a legérdemesebb lapokat (*Brassói Lapok*, *Kelet, Magyar Polgár, Ujság* — ez utóbbi három megjelent Kolozsvárt —, *Székely Lapok* — megjelent Marosvásárhelyt —, *Székely Nemzet* — megjelent Sepsiszentgyörgyön —, *Közérdek* — Nagyenyed, *Közművelődés* — Gyulafehérvár) akarnók egyenként ismertetni. Itt is csupán kettőt említünk meg. Az *Ellenzéket* és az *Erdélyi Hírlapot*. Mindkettő Kolozsvárt jelent meg, az erdélyi magyar szellemi életnek s így a hírlapirodalomnak is mindenkor legelevenebb középponti városában. Az *Ellenzéket* BARTHA MIKLÓS alapította 1878-ban. A lap alapító-szerkesztőjének harcos ellenzéki szellemét tükrözte vissza minden sorában. Irányzatossága tagadhatatlan. De a magyar érdekeket annyi elevenséggel, olyan friss éberséggel és legtöbbször színes, kifejező magyar szóval védte, terjesztette, hogy kivált vidéken még a legkormánypártibb

házakban is csak az Ellenzéket, vagy az Ellenzéket is olvasták. Kétségtelen, hogy a kiegyezés után írókra és közönségre legnagyobb hatást gyakorló hírlap Erdélyben az *Ellenzék* volt és maradt még a BARTHA MIKLÓS halála után is. Megszakítás nélkül ma is fenn áll s megülte félszázados jubileumát. A PÓSTA BÉLA egyetemi tanár és társai alapításában és szerkesztésével 1906-ban megindított *Erdélyi Hírlap* minta hírlap volt, melynek párjára nem akadunk a mi újságirodalmunk történetében. A tények nyilvántartásában őszinte becsületességgel tárgyilagosságra törekedett. A tények értékelésében pedig ha volt is irányzatosság, mégis nem ismerte a felelőtlen demagógiát. Munkatársainak minden sorából kiérzett a komolyság, a tudományos és nemzeti lelkiismeretesség. Napilap volt, de a napi eseményeket nem a pillanatnyi érdekhajhászat, hanem az örök nemzeti szempontjához mérte. Az *Erdélyi Hírlap* a nemzetiségi kérdést is legtudatosabb állandósággal tárgyalta. Kiváló munkatársai, állandó rovatvezetői s mindenütt megbízható tudósítói voltak. Felülbírálás nélkül semmit sem közölt, csak azért, mert beküldték, mert érdekesnek látszott. Viszont egy sornyi ingyen munkát nem kívánt. Két évig jelent meg. Szellemi és anyagi szolidaritása versenyezni tovább nem tudott.

A kezdetben csak Kolozsvárt, s csak halkán és félénken megszólaló hírlapirodalom szinte pangásnak nevezhető háromévtizedes élet után a negyedik évtizedben hirtelen megsokasodva Erdélyszerte hallatta élénk, olykor vivótörpéngéshez hasonlóan élesen kiáltozó, olykor szürke madárcsevegéshez hasonló hangját. Az ötödik évtized utolsó négy évének pontos adataihoz nem tudtam hozzájutni. Az országos statisztika számszerű csökkenést mutat. Az 1906-ik évi 2292 abszolútszám hét év alatt, 1911-re fokozatosan 1588-ra szállott alá. Valószínű, hogy a világháború a létszámon nem sokat változtatott. A számszerű apadás az erdélyi magyar hírlapirodalomban is megállapítható. Az elkeseredett pártküzdelem a koalíciós kormány lemondása után valamennyire elült, hevességéből veszített. Ennek következtében a marosvásárhelyi 19, csíkszeredai 8, s a mócsi 2 hírlapból több megszűnt, s ugyanannyi új nem keletkezett helyükbe. De valószínű, sőt bizonyosan tudom, hogy az erdélyi hírlapok decentralizáltsága, területileg nem csökkent egészen a világháború végéig.

A világháború s az azt követő közhatalomváltozás aztán a

térképet lényegesen összeszűkítette, amennyiben 1919—1923 között (csak a történeti Erdély területét véve tekintetbe) 23 helyen jelent meg (Bukaresten kívül) magyarnyelvű újság, úgymint:

Brassó.	Nagyenyed.
Csíkyszereda.	Petrozsény.
Dés.	15 Piski.
Déva.	Segesvár.
5 Dicsőszentmárton.	Sepsiszentgyörgy.
Gyergyószentmiklós.	Szászváros.
Gyulafehérvár.	Székelykeresztúr.
Hagymásbodon.	20 Székelyudvarhely.
Kézdivásárhely.	Szilágysomlyó.
10 Kolozsvár.	Torda.
Marosvásárhely.	Zilah
Nyárádszereda.	

Hagymásbodon (tanügyi), Nyárádszereda (egyházi), Piski (kereszteti) és Segesvár (színházi) újságja időközben megszűnt. De a régi Erdély 19 különböző városában ma is megjelenő hírlapirodalom a Temesvárt, Aradon, Nagyváradon és Máramarosszigeten megjelenőkkel együtt bőségesen ellátja a romániai magyarság hírlapi szükségleteit. Szó sem lehet arról, hogy a romániai magyarságnak nincs elegendő számú hírlapirodalma. 1919—1923 között pl. 330 időszaki sajtótermék jelent meg, ebből a régi, a történeti Erdélyre esett 175.¹ Inkább azt lehetne és kell felpanaszolni, hogy ma sincs igazi vezető hírlap. Van több tekintélyes, de nincs egy, legfőljebb kettő, amelyik egyfelől mint a romániai magyarság hivatalos közlönye, másfelől, mint valamennyinél gondosabban céltudatosabban szerkesztett, s így tartalmilag is magasabb színvonalú, országos tekintélyű és általánosan elterjedt kellene, hogy legyen. Pedig el kell ismerni, hogy erre a lehetőség megvolt és megvan. A román sajtótörvény alapján véve megadja és biztosítja a teljes sajtószabadságot, új lap indítása elé akadályokat nem állít, és a vélemény szabad nyilvánítását, kivéve az időlegesen hadiállapotban levőnek minősített területeken (ahol persze

¹ Az itt közölt adatokat a GYÖRGY LAJOS statisztikai művéből vettem: A romániai magyar időszaki sajtó öt esztendeje (1919—1923), Erdélyi Irodalmi Szemle, 1924, 239—257. l. s külön is Kolozsvár, 1924.

szigorú cenzúra áll fenn) általában megengedi.¹ De új alapítás nélkül is lehetett és kellett volna egy magasszínvonalú, hivatalos jellegű, s így országos elterjedtségre hivatott hírlapot kifejleszteni valamelyik régiből. Ugyanis a 175 erdélyi időszaki sajtótermék között 57 van olyan, amely 1919 előtt keletkezett volt. És az átjött lapok között van olyan, amely 1933-ban hatvanötödik évfolyamát járja: *Szamos* (Szatmárnémeti) a kolozsvári Ellen-zék pedig az ötvenötödiket.

Az 1849-ben új politikai viszonyok közé jutott erdélyi magyarságnak a hírlapirodalom terén mindent újra kellett kezdenie, mert a megelőző korszak viszonylag eléggé fejlett és színvonalas hírlapjai közül egy se tudott életben maradni s az új korszakba is átjönni. A hetven év múlva ismét új politikai viszonyok közé került erdélyi magyarság azonban az újrakezdés tapogatózó és erővesztegetéssel járó tétovázása alól fel volt mentve. A megelőző korból átjött 57 hírlapjának olyan tisztos multja s a közösség lelkéig is leható olyan erős gyökérszállai voltak, hogy időszaki sajtónk az átmenet zimankós időjárását ki tudta állani annyira, hogy az erdélyi, a romániai magyarság idevágó igényeit ez a hírlapirodalom számban teljesen, tartalomban is mindenkor, ha nem is kifogástalanul, de tisztességgel tudta és tudja kielégíteni.

Ez is jelentős érdeme e korszak hírlapirodalmának.

KRISTÓF GYÖRGY.

¹ Hogy a gyakorlatban a sajtószabadság és véleménynyilvánítás szabadsága hogyan érvényesül Romániában a szerző által „időleges”-nek jelzett, hadiállapotban lévőnek minősített területeken, amelyek közé természetesen a Magyarországtól elcsatolt részeket kell elsősorban érteni, az alábbiakat jegyezzük meg. Az impériumváltozás óta Erdélyben életbeléptetett cenzúrát csak az 1928. november 20-i 2849. sz. miniszterelnöki rendelet függesztette föl. Rövid ötévi sajtószabadság után 1933. december 30-án az 1544. sz. minisztertanácsi határozat ismét az egész Romániára elrendelte a cenzúrát, amely ma is változatlan szigorral van életben s odáig megy, hogy a történelmi országrészek (Erdély, Bánság stb.), továbbá a városok, községek, folyók, hegyek, utcák, terek magyar elnevezésének a használatát nemcsak a lapok, folyóiratok szövegében, hanem a lapok címében sem engedi meg és magyar napilapokat és folyóiratokat címük, illetve nevük megváltoztatására kényszerített azzal az indoklással, hogy címükben magyar földrajzi meghatározás szerepel.

A szerkesztő.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

BAJZA JÓZSEF †

1885—1938.

Súlyos vesztés érte 1938. január 8-án a magyar tudományos életet. Délelőtt 11 órakor nagy lelkierővel viselt, rövid, de fájdalmas betegség után BAJZA JÓZSEF egyetemi tanár íróasztala mellett meghalt. Úgy halt meg, mint kötelességét teljesítő hős katona. Az egészségét aláásó gyilkos kór már hatalmába kerítette törekeny szervezetét, de ő még ott állt tudományos munkahelyén, íróasztalánál az utolsó pillanatig, telve tervekkel és munkakedvvel, míg a halál ki nem ütötte kezéből a tollat.

BAJZA JÓZSEF elvesztése súlyos csapás a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete s a Magyar Könyvszemle számára is. BAJZA tiszteleti tagja volt Egyesületünknek, melynek működését érdeklődéssel kísérte. A Magyar Könyvszemlének 1912 óta volt munkatársa s ha írásai nem szerepeltek is sűrűn folyóiratunk hasábjain, mindig komoly mondanivalót közöltek. Emlékét kegyelettel őrizzük s adjuk át az utánunk következőknek.

BAJZA JÓZSEF 1885. január 31-én született a biharmegyei Fugyivásárhelyen. Nagypja, JÁNOS, testvéröccse volt az író BAJZA JÓZSEFnek, kinek a kései unokaöccs maradandó emléket emelt életrajza megírásával. Bajza egyetemi tanulmányait a budapesti egyetem bölcsészeti karán végezte. 1906-ban szerezte meg a bölcsészettudori címet s a következő évben megszerezte a középiskolai tanári oklevelet is. A kitűnő előképzettségű és nagy reményekre jogosító BAJZA 1906-ban mint gyakornok lépett az Országos Széchényi Könyvtár kötelékébe, ahol előbb a nyomtatványi osztályra, majd kevéssel utóbb a kéziratárba osztották be. 1910-ben neveztetett ki segédőrré. 1913-ban németországi tanulmányúton volt, mikor is a drezdai, lipcsei és berlini könyvtárak kéziratári berendezését tanulmányozta. 1915 elején lett segédőr s a következő évben áttétetett a nyomtatványi osztályra. Itt az osztály

igazgatója a külföldi folyóiratok és újságok gondozását bízta rá. 1919. január 1-én neveztetett ki igazgatóórré s amikor 1923-ban az Országos Gyűjteményegyetemi megszerveztetett, február 6-án a VI. fizetési osztályba nevezték ki. 1919 őszén átmenetileg a külügyminisztériumba osztatott be szolgálattételre, ahol rá a béketárgyalások alatt mint a délszláv ügyek elismert szaktekintélyére volt szükség. 1920. augusztus 1-én került vissza a Széchényi Könyvtárba, ahol ekkor a hírlaptár vezetésével bízták meg. Ő indította meg a hírlaptár bekötetlen anyagának feldolgozását s hozta tető alá az 1848/49-es hírlapanyag végleges rendezését. A könyvtártól 1923 júniusában vált meg, amikor a budapesti egyetem horvát irodalmi tanszékére távozott.

A fiatal BAJZA JÓZSEF irodalomtörténeti és magyar nyelvészeti kérdések iránt érdeklődött. 1906-ban megjelent első tanulmányai KISFALUDI SÁNDORRAL, a nyelvújítással és a kuruc elbeszélő költészettel foglalkoztak. 1908-ban már behatóan foglalkozott nagyapja testvérének, az író BAJZÁNAK életével és munkásságával s 1911-ben BAJZA JÓZSEFRŐL írt életrajzával az Akadémia Ipolyi-pályázatán pályadíjat nyert. Bár érdeklődését az irodalom- és a nyelvtudomány iránt később is megőrizte, főérdeklődése az 1910-es évek elején a horvát, illetve a délszláv kérdés felé fordult. THALLÓCZY LAJOS hívta fel figyelmét a délszláv kérdés-komplexumra s ettől kezdve egész haláláig ennek a tárgynak szentelte érdeklődése és munkakészsége zömét. 1913. szeptember 25-én jelent meg első cikke a „horvát válság“-ról a Magyar Hírlap hasábjain, amelyet még ebben az évben három másik cikk követett. Ettől kezdve állandóan a kérdés ütőerén tartotta figyelő kezét és se szeri se száma a kérdés különböző fázisairól beszámoló publicisztikai cikkeinek, tanulmányainak. Amikor 1923-ban elfoglalta tanszékét, egész idejét kedvenc horvát irodalmi, történeti és politikai tanulmányainak szentelhette. Ritkán írt a saját neve alatt, amelyet nevének az író őse nevével való egyezése indokolt. Irodalomtörténeti tanulmányait többnyire SZÜCSI JÓZSEF névvel jegyezte még a Könyvszemlében is, publicisztikai munkásságának java pedig dr. BATHORYCH KORNÉL álnév alatt jelent meg.

A Magyar Könyvszemlében első kis közleménye 1912-ben jelent meg „Adat a legrégebb magyar nyomtatványok történetéhez“ címmel. Következő cikke 1915-ben jelent meg folyóiratunk hasábjain. Ez a vezető helyen közölt tanulmánya MADÁCH IMRÉNEK az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött könyvtárát ismertette. 1917-ben ismét tanulmányt közölt a Magyar Könyvszemle BAJZA tollából. Ezt a cikket már újabb irányú érdeklődése iratta meg vele s a tanulmány a Széchényi Könyvtár balkáni feladataival foglalkozott.

Folyóiratunkkal való kapcsolata egyetemi tanárrá történt kinevezése után sem szakadt meg. Az 1923-as évfolyamban még BAJZA JÓZSEF búcsúztatta el MELICH JÁNOST, aki ekkor került a könyvtár éléről az egyetem szlávisztikai tanszékére. 1926-ban és 1929-ben jelent meg folyóiratunkban BAJZA JÓZSEF nagy bibliografiai gyűjtésének két része „*Adalékok Montenegro magyar könyvészetéhez*” címmel. A közzel ötven lapos könyvészet kimerítő és igen hasznos tárháza a magyar-montenegrói irodalomnak. Ezután 1931-ben jelent meg írása a Magyar Könyvszemlében. Ez alkalommal ANDRIĆ, NIKOLA: *Katalog Zabavne Biblioteke* című jegyzékét ismertette, rámutatva arra, hogy ebben az 500 kötetes horvát szépirodalmi sorozatban mely magyar írók kerültek a horvát olvasó közönség elé. Utolsó ismertetése a tavaly felelevenített III-ik folyamú Magyar Könyvszemlében jelent meg (1937), mikor is BREYER MIRKÓ: *Südslavische Rara et Rarissima* című művet mutatta be a magyar közönségnek.

Amidőn 1923-ban folyóiratunk hasábjain GORIUPP ALISZ a volt kollegák nevében búcsút vett a távozó BAJZA JÓZSEFTŐL, ily szavakkal emlékezett meg róla. „Ügyszeretete, széleskörű szakismeretei, közismert tapintata egyaránt kivívták feljebbvalói és tisztviselőtársai becsülését, elismerését és szeretetét. Igazgatói — ép e tulajdonságainál fogva — értékes támaszt leltek benne s különösen az utóbbi években nem volt jelentékenyebb ügy, melyben megkérdezése nélkül döntöttek volna. Bár a könyvtár igazgatásában való részvétel s könyvtári teendői nagyon is igénybe vették, BAJZA mindig talált időt, hogy tisztviselőtársainak tanáccsal és tettel hivatali, sőt gyakran magánügyeiben is segítségére legyen. Valamennyiünk osztatlan öröme kísérte a tudományos ambícióinak jobban megfelelő egyetemi katedrára, mégis nehezen búcsúzunk tőle. Tudjuk, érezzük, hogy távozása érzékeny vesztesége mind könyvtárunknak, mind nekünk, barátainak és társainak.”

Az azóta elmúlt tizenöt év e szavak melegét és igazságát semmivel sem tompította el s így tudjuk csak igazán felmérni, hogy mit veszített BAJZA halálával barátainak, volt munkatársainak szerető köre, egyesületünk és folyóiratunk.

BAJZA nemcsak tisztviselője volt 17-éven át az Országos Széchényi Könyvtárnak, de egyik állandó gazdagítója is, aki ép oly szeretettel gazdagította adományaival a könyvtárat, mintha az nemcsak munkahelye, hanem igazi otthona, saját könyvtára lett volna. Valóban azután is állandóan visszajárt volt munkahelyére, egykori kollégái közé, amikor onnan fennebb ívelt pályája tovább emelte. Alakját ismerte mindenki a könyvtárban s kedves, kicsit fanyar, élcelődésre mindig kész, nevetős kedve, sajátos testtartása és mozgása élénken

hiányzik közülünk, könyvtárunkból, amelyhez elszakíthatatlanul tartozott.

Az ür, amit lelkünkben hátrahagyott betölthetetlen, de alakja emlékezetünkben és kegyeletünkben tovább is élni fog.

ASZTALOS MIKLÓS.

Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagia-jához.
A közelmúltban a Fővárosi Könyvtár a bécsi Gilhofer & Ranschburg cégtől ERASMUS ROTTERDAMUS *Adagia*-jának ALDUS műhelyében készült 1508. évi kiadását vásárolta meg. (ERASMI ROTTERDAMI *Adagiorum Chiliades Tres Ac Centuriae Fere Totidem*. Venetiis in aedibus Aldi Mense Sept. MDVIII. 4°. 249 ff.) A mű elsősorban azért keltette fel a könyvtár érdeklődését, mert előzéklapján olvasható kézirati bejegyzés szerint a magyar PELEI TAMÁS tulajdona volt, aki a könyvet Budán vette. A szurágott, de különben teljesen ép, egykorú borjúbőr kötésbe kötött könyv számos más helyén részben önálló, de leginkább az Adagia szövegéhez kapcsolódó kézirati bejegyzéseket találunk, amelyek elárulják, hogy PELEI izig-vérig ERASMUS szellemi köréhez tartozott. A glosszák ismertetéséről és PELEI TAMÁSNAK a magyar erasmisták sorába való beállításáról a Fővárosi Könyvtár igazgatója a Könyvtár kiadványaiban fog gondoskodni.

K. B. O.

Közkönyvtárból kölcsönvett könyvek sürgetése a XVIII. század végén. A közkönyvtári könyvkölcsönzés a XVIII. század végén még a kivételek közé tartozott, mert a közkönyvtár nem teljesített közművelődési feladatokat, s éppen ezért a kölcsönzött könyvek sürgetése terén nem alakulhatott ki megfelelő könyvtári gyakorlat, hanem adott esetben a közigazgatási hatóságokat kellett e célra igénybe venni. Ilyen közigazgatási hatósági eljárásra találtunk példát MARTINOVICS IGNÁC esetében, aki 1791-ig a lembergi egyetem tanára volt s minthogy ottani tanszékének feladása után az egyetemi természettani intézet könyvtárának több könyve nála maradt, a galíciai gubernium tett lépéseket azok visszaszerzésére. 1791. december 13-án ugyanis a galíciai gubernium átírt a magyar helytartótanácsához s megsürgette azon könyvek visszaadását, melyeket MARTINOVICS a lembergi természettudományi intézet könyvtárából elvitt. Az átírat az elvitt könyvek jegyzékét is közli, amely jegyzék szerint kizárólag matematikai, természet- és vegytani munkákról volt szó, amely munkák MARTINOVICS érdeklődési köréhez tartoztak. Nem állapítható meg az átíratból, vajjon elismervény ellenében kikölcsönzött könyvekről volt-e szó, avagy a nevezett intézet könyvvállományának felülvizsgálata közben állapították meg a hiányt, s minthogy az intézet MARTINOVICS felügyelete alatt állott, rajta követelték a hiányzó könyveket. Lemberg-

ben úgy tudták, hogy MARTINOVICS selmeci bányatanácsos lett, ezért fordult a gubernium a magyar helytartótanácsához. A valóságban azonban a sürgetés idején MARTINOVICS már bécsi lakos volt s a császári udvarban kapott vegyész alkalmazást.

A magyar helytartótanács abból indult ki, hogy MARTINOVICS pap s mint ilyen az esztergomi érsek joghatósága alá tartozik. Ez alapon a galíciai gubernium megkeresését 1792. január 7-én a primásnak küldötte át s felkérte, hogy a jegyzékben felsorolt könyveket a Pesten tartózkodó MARTINOVICSTÓL (Pestini diversante) szerezzze vissza. (Helytartótanácsi levéltár: Dep. politico-litter. anni 1792. fons 12. pos. 2.) A primás helynökét, KONDE MIKLÓS püspököt, bízta meg az ügy elintézésével, aki március 6-án azt jelentette, hogy MARTINOVICS Pesten lakó fivéréől sikerült megtudnia (apud quem Pestini habitaverat) MARTINOVICS bécsi címét s még január 28-án levélben felszólította a könyvek visszaadására, választ azonban nem kapott. Ezt a primás 1792. március 20-án jelentette a helytartótanácsnak, a helytartótanács pedig a galíciai guberniumnak. (Helytartótanácsi levéltár: Dep. politico-litter. anni 1792. fons 12. pos. 16.) Kevéssel utóbb megérkezett MARTINOVICS válasza a sürgetésre, de nem az egyházi főhatósághoz, hanem a helytartótanácsához intézte azt. Ahelyett, hogy a sürgetésre érdemleges választ adott volna, 1792. április 26-án kelt levelében erélyes hangon óvást emelt az ellen, hogy őt bármely magyarországi hatóság felelősségre vonja. Indokolásul azt hozta fel, hogy tíz esztendő előtt leMBERGI polgár lett s a leMBERGI egyházmegyéhez tartozik (decem annorum spatio civis evasit Leopolditanus et archidioecesi huius urbis adnumerari meruit). Kifogást emelt az esztergomi érsek illetékessége ellen azért is, mert tisztán polgári ügyről van szó s a papok polgári ügyei polgári hatóság elé tartoznak (clericus in negotiis profanis tantummodo ad forum civile pertineat), amint ezt az egyetemen használt tankönyv is igazolja. De nem lenne illetékes a magyar helytartótanács az esetben sem, ha a gubernium átiratának megfelelően selmeci bányatanácsos lenne, mert akkor is a bécsi udvari kamara joghatósága alá tartoznék. Végül nyomatékosan hangsúlyozza, hogy semmiféle magyar hatóság illetékességét nem hajlandó elismerni (me declaro, quod nullam pro me agnoscam in Hungaria jurisdictionem). Levelét mint a hit- és bölcsészettudományok doktora, királyi tanácsos és II. LIPÓT császár nyugalmazott vegyésze (pensionatus olim imperatoris Leopoldi II. chemicus) írta alá, a sürgetett könyvekről azonban egyetlen szóval sem emlékezett meg. (Helytartótanácsi levéltár: Dep. politico-litter. anni 1792. fons 12. pos. 18.) De a galíciai guberniumot sem értesíthette a könyvek hollétéről, mert ugyanazon gubernium 1792. szeptember 12-én új-

ból átírt a magyar helytartótanácsához a könyvek visszaszerzése tárgyában, mire a helytartótanács röviden azzal válaszolt, hogy MARTINOVICS nem tartózkodik az országban. (Helytartótanácsi levéltár: Dep. politico-litter. anni 1792. fons 12. pos. 27.)

Az úgy figyelemreméltó része MARTINOVICS álláspontja a magyarországi hatóságok illetékességével szemben, amit 1795. évi felségsértési perében is képviselt. (FRAKNÓI: *Martinovics összeesküvése* 317. l.). Fraknói ezt úgy magyarázta, hogy „aggaszthatá a magyarországi büntetőtörvények szigora“ (318. l.), pedig ez az előadottak szerint egyáltalában nem befolyásolta MARTINOVICSOT.

GÁRDONYI ALBERT.

Ismeretlen Verseggy-kéziratok az Országos Széchényi Könyvtárban. Az Országos Széchényi-Könyvtár hírlaposztályán régóta őriznek egy folyóiratkötetet, az „Uránia“ első évfolyamának harmadik kötetét, melynek lapjai a margón és a sorok közt tele vannak írva összefüggő verses és prózai szövegekkel. A bejegyzések szerzője ismeretlen volt és kiletére vonatkozólag, úgy látszott, nincsen is támpont a szövegekben, sem magában a kéziratpapirosként használt folyóirat-példányban.

A megfejtést a véletlen szolgáltatta. Történetesen egy másik hasonló módon teleírt könyv került kezünkbe, VERSEGHY FERENC névtelenül megjelent „*Mi a' poézis?*“ (Buda, 1793) c. művének egy példánya, mely hasonlóképen már régen, 1900 óta (Kézirattári növedéknapló sz. 1900/15. Jelzete 603. Oct. Hung.) a Könyvtár birtokában van, szennylapján pedig ez a feljegyzés olvasható: „A bejegyzések VERSEGHY saját kézírása, HALMY GYULA tanárjelölt úr állítása szerint, ki VERSEGHYnek kéziratát ismeri“. A feljegyzés S. Gy.-tól — nyilván SEBESTYÉN GYULA — származik. A két kézirat írása teljesen egyezik; nemcsak a betűik és az egész íráskép, hanem a fakó, rossz tinta színe és az a mód is, ahogy az írás a nyomtatott szöveg által üresen hagyott lapszéleken és sorközökben elhelyezkedik. Kétségtelenné vált, hogy ha S. Gy. gyanúja jogosult, akkor mindkét kézírás a VERSEGHYÉ, mégpedig mindkettő ugyanabból az időből. Meg kell jegyeznünk, hogy a „*Mi a' poézis?*“-ban olvasható szöveg maga is — összefüggő értekezés „*Philológiabéli jegyzések a' Magyar Nyelvrül*“ címen — VERSEGHY mellett vallott, valamint az is, hogy a nyomtatott szöveg versei számos helyen kéziratossal javításokkal vannak ellátva. Az „*Uránia*“-beli kézirat szövegei szintén VERSEGHY-re utalnak. A versek, melyeknek szerzősége rövid úton megállapítható volt, VERSEGHY alkotásai. Ennyi támponttal természetesen nem érhattük be. Kézirattárunk szegény VERSEGHY-kéziratokban, s azok is csak hasonló-

ságot, de nem azonosságot mutattak. Nyilván más időből származnak mint a problematikus anyag. Jobb bizonyíték híján ugyan, ez az erős és tipikus hasonlóság is elegendő lett volna az identifikáláshoz, de döntő és kétségtelen bizonyítékot szolgáltatottak VERSEGHYnek az Akadémián őrzött úgynevezett brünni kéziratai, melyeket a MARTINOVICS-összeesküvésben való részesség miatt elítélve, brünni fogságában írt. (Régi és újabb magyar írók, 8° 31. sz.) E két kötet kézirat hajszálla egyezik a mienkkel. Ez az egyezés arra a kérdésre is választ ad, mi vihette rá a két kötet tulajdonosát arra, hogy könyveivel ilyen barbárnak tűnő módon bánják, kéziratpapirosként használva azokat. A fogoly nyilván nem volt bővében a papirosnak és kénytelen volt könyveit is fölládozni. E feltevés irodalmi megerősítése SÁGHY FERENC VERSEGHY-életrajzában olvasható, *Verseghy Ferenc maradványai és élete*, 1824. 152. l.: „könyveit különféle jegyzetekkel beírta“. (V. ö. CSÁSZÁR ELEMÉR: *Verseghy Ferenc élete és művei*, 1903. 162—3. ll.)

Mindkét kötet tehát kétségtelenül VERSEGHY FERENCnek fogságában írt kéziratait tartalmazza. Provenienciáját, sajnos, nem lehetett kideríteni. A „*Mi a' poézis?*“ 1900-ban tétetett át a kéziratárba a nyomtatvány-osztálytól; hogy oda miként került, ismeretlen, mint-hogy már az első növedéki napló fölfektetése előtt ott volt. Ugyanez a helyzet az „*Uránia*“ körül is. (Most áttétetett ez is a kéziratárba, 1937/42. naplósám alatt, jelzete 994. Oct. Hung.) CSÁSZÁR ELEMÉR szeriut (i. m. 171. l.) a fogságban használt könyveit nem tudta magával vinni.

Filológiai beszámoló a kéziratok tartalmáról nem a mi hivatásunk, csupán annyit, hogy az „*Uránia*“ verset és prózát, eredetit és fordítást, sőt kivonatokat is egyaránt tartalmaz. A versek vagy korábban már megjelent művek új variációi, vagy a fogságban keletkezettek eredeti kéziratai. Van kiadatlan is köztük, többek közt két sikamlós elbeszélő költemény, miért is a kötetet *remotaként* kezeljük. A „*Mi a' poézis?*“ anyagát már jeleztük. Mindkét kötet elsőrendű irodalomtörténeti forrásértékkel bír. Még csak annyit, hogy mindkét kötet végén idegen kézzel írt szövegek is találhatók, mintahogy az akadémiai brünni kéziratok ötödik kötetében is. JOÓ TIBOR.

Panaszok a könyvkiadók és az olvasók ellen a mult század elején. A Hazai és Külföldi Tudósítások 1820. január 12-i számában egy névtelen szerző, nyilván a szerkesztő KULTSÁR ISTVÁN, áttekintve az utolsó harminc év magyar könyvtermelését, súlyos panaszra fakad a magyar könyvkiadók és olvasók ellen. Kevesli a sajtólól ez idő alatt kikerült „díszes“ könyveket és kevésli a magyar olva-

sókat, akik nemcsak könyvet, de még újságot sem igen olvasnak. Bécs példájának követését ajánlja, hogy neveljük a magyar „nemzeti kultúrát“.

A magyar könyvkiadás történetére érdekes adalékokat tartalmazó cikket — némi rövidítéssel — alább közöljük:

Ha eddig hazafiúi örömmel közlöttük mind azokat, amik a nemzetnek dicsőségét, vagy nyelvünknek virágzását illetni látszattak: ma nem lehet keserű panaszunkat elfojtanunk, midőn a közelebbi múlt 30 esztendőök által tapasztalt állapotát a nemzeti literatúránknak által tekintjük. Ugyan is ki gondolhatta volna, hogy az a nemzet, mely 1790-ben olyan nagy tűzre gerjedt, ennyi idő alatt oly kevés előmenetelt tégyen nyelvének virágoztatásában? — Alig készültek egynéhány tudománybeli könyvek, a folyó ékesszólásban semmi remek munka nincsen, jó poétai költemények csak imitt-amott csillognak „rari nantes in gurgite vasto“, tudósok nem dolgoznak, a nemesek nem olvasnak, a gazdagok a nemzeti literatúrára semmit sem áldoznak... — A nemzeti literatúrának ilyen alacsony állapotban létét szégyenünkre főképpen mutatja az, hogy e mostani új esztendőig a vevők fogyatkozása miatt csak egy díszes kalendárium sem jött napfényre. Vannak ugyan győri, komáromi, budai, pesti, kassai, szegedi, debreceni kalendáriumaink: de ezek belső érdemeikre és külső tekinteteikre nézve mind olyanok, hogy a jobb nevelésű ember csak nevetség végett veheti kezébe. Egyedül a parasztság számára készültek. De vajjon egyedül a parasztság teszi-e a magyar nemzetet? Nemde nem illenék-e a köznép és főrendnek kezébe is a díszes magyar kalendárium, almanach? Nemde nem volna-e kötelesség az ilyeneket készíteni, nyomtatni és megvenni? Egyszer kezdeni kell, ha nemzeti díszünknek örülünk. Kezdeni kell csak azért is, mivel Bécs városában oly szép példa van előttünk, hol 15 esztendő óta, amidőn még semmi szépet nem mutathatott, számos új kalendárium, almanach és zsebkönyvek szaporodtak. Az eféle könyvecskék és az újságok terjeszthetnék legkönnyebben és a legkellemetesebben az olvasás szeretetét, és ez által nevelnék a nemzeti kultúrát. De most szomorúsággal kell tapasztalnunk, hogy a falusi nemesek nem csak más könyveket, vagy almanachokat nem keresnek: hanem újságokat sem olvasnak, meglegedvén unalmas óráikban azon hírekkel, melyeket a zsidóktól, vagy görög kereskedőktől hallhatnak. Lehet-e ennél nagyobb aluszékonyság, gondatlanság, elvadultság? Londonban még a napszámások is újságot olvasnak, s kívánják tudni, hogy önön országukban, s más nemzeteknél milyen állapotok vannak. Mikor ébredünk fel igazán? Mikor fogjuk a nemzeti csinosodást állhatatos és hathatós buzgósággal gyámolítani? (25—26. l.)

TR. Z.

A legnagyobb és legkisebb könyvek. A hírlapokban időnként híradások jelennek meg a világ legnagyobb és legkisebb könyveiről. A világ legnagyobb könyve, a Magyarság híradása szerint (1927. nov. 26), a bécsi dominikánus templomban a főoltár mögött áll s annyira dísztelen, hogy a felületes szemlélő figyelemre sem méltatja. Magassága 4 láb, szélessége 3 láb (?). Különös horgok tartják össze az egyes lapokat, melyek ajtószerűen kinyithatók és forgathatók. Az egyes lapok pergamennel bevont vékony fatáblák, amelyekre a rend tagjainak személyi adatai vannak 1424 óta feljegyezve. — A 8 Órai Ujság híre szerint a világ legkisebb könyvét Oxfordban, a BODLIAN-könyvtárban őrzik. Ez OMAR KHAJAM: Rubayat (nyilván rézmetszetnyomás). 34 oldalból áll. Tükre 6×2 milliméter. — A Pester Lloyd 1937. ápr. 20-án adott hírt a világnak „ez időszerint legkisebb könyvéről, melynek nagysága tizennégy négyzetmilliméter, egy kávészem nagyságú. Tartalma az egész román alkotmány, KÁROLY román király arcképével, melyet DIDOR DURE román festő rajzolt. — A legkisebb régi magyar könyv: a „Der kleine Catechismus D. M. LUTH. Leutschau, 1686.“ — A mult század első felében a legkisebb lapokat (egyleveles nyomtatványokat) KARACS FERENC készítette. Erről a Rajzolatokban (1836. 583. l.) a következő híradás jelent meg:

KARACS FERENC pesti rézmetsző, ki Magyarország földképét nagyban és kicsinyben kiadta, ki a világ földképére 24 táblán előfizetést nyitott, de lelketlen pártfogás követte a lelkes vállalatot: a mult évben igen szép jelét adta ügyességének: egy hüvelyknyi átmérőjű körben, tisztán és olvashatóan metszette ki a „miatyánkot“, „üdvözetet“, „hiszekegyistent“, tízparancsolatot magyar nyelven, egy másikban pedig német nyelven. Ennél még inkább figyelmet gerjesztőbb apró, alig olvasható betűkkel metszett „miatyánk“-ja, külön-külön magyar s német nyelven 4½ vonalnyi átmérőjű körben. S ha egészsége engedné s lelkesebb pártfogás követné fáradozásaiban, műhelyében egy lencseszemnyi „miatyánk“ vár metsző kezét. Megtekinthetni ezeket magánál a szerkesztőségénél és a metszőnél Ősz-utca 840. szám alatt. És az utóbbinál meg is szerezhető, ára a „miatyánk“, „üdvözet“, „hiszekegyisten“, „tízparancsolat“-ot magába foglalónak magyar s német nyelven 40 krajcár, külön-külön 20—20 krajcár, magának pedig a „miatyánk“-nak mind a két nyelven 20 krajcár, külön-külön 10 krajcár pengőben. S mind azoknak, kik a művészet barátai, kik szeretik a külföld műveit s a hazait is, mennyire a művészet becsét érdeklí, nem vetik meg, ajánljuk e metszeteknek a megtekintését és — megvételét.

Megvannak-e valahol ezek a KARACS-féle miniatűr metszett nyomtatványok. (V. ö. Bibliofília c. cikkel a Benedek-féle Ir. Lexikonban.)

TR. Z.

Seelmann helyett Urlsperger. A MKSzemle 1890. évi 266. lapján SEELMANN KERESZTÉLY neve alatt szerepel egy „*Christliche Leichpredigt*“, mely SCHRÖTERNÉ STIRWITZ ANNA temetésén hangzott el 1631-ben Körmöcbányán. A szerző neve a múzeumi könyvtár példányáról van véve, melynek hiányzik az eredeti címlapja, de ezt a hiányt kézírattal pótolni igyekezett valaki.

Csakhogy SEELMANN KERESZTÉLY teljesen hibásan van szerzőül feltüntetve. Ő ugyanis még Magyarországra is csak 1650-ben került, nemhogy Körmöcbányára, ahova 1661-ben ment elsőapnak, s már 1665-ben Lőcsére vitték el onnan. Fölvethető volna ennél fogva, hogy ebből a néhányévi időközből való a beszéd. Ámde ebből magából kitűnik, hogy valósággal 1631-ben kellett kinyomatnia, és így semmi esetre sem lehetett SEELMANN a szerzője. Hogy ki volt a valódi szerző, arra egy minden bizonnyal címlapos példány alapján KLEIN JÁNOS SÁMUEL mutat rá „*Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger*“ című nagybecsű műve III. kötetének (Pest, 1873.) 128. lapján, mégpedig az 1631-ben tényleg Körmöcbányán lelkészkedő URLSPERGER JÁNOS személyében. Erre javítandó ki tehát a MKSzemle adalékja, és erre a múzeumi könyvtár példányának helytelen kézíratos címlapja is.

ZOVÁNYI JENŐ.

Kötelespéldányok kérdése a vidék szempontjából. Az 1897. évi XXXV. t.-c. a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára számára, ugyanezévi XII. t.-c. pedig a Magyar Nemzeti Múzeum és a M. Tud. Akadémia számára rendelte el a nyomdatermékek kötelespéldányainak beszolgáltatását. Az 1922. évi XX. t.-c. a képviselőház könyvtárát is kötelespéldányhoz juttatta, az 1929. évi XI. t.-c. pedig a korábbi rendelkezéseket e téren összefoglalta.

Ez röviden a kötelespéldányok beszolgáltatásának törvényeinkben gyökeredző immár 40 éves multja. Amikor szívesen elismerjük e törvényeinknek tudományos szempontból való nagy hasznosságát és szükségességét, ugyanakkor sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a vidék érdekei mostoha elbánásban részesültek. Míg ugyanis e nyomdatermékek kötelespéldányait Budapestnek most már négy országos jellegű tudományos intézete őrzi, arról nem történt intézkedés, hogy az illetékes törvényhatóság egyik tudományos intézete — legyen ez levéltár, múzeum avagy könyvtár — szintén hozzájusson ilyen kötelespéldányhoz. F. panasz jogosságát nem vonhatja kétségbe senki, mert ahogyan meg kell lenni Budapest országos intézményeiben pl. Sopron város területén megjelent nyomdatermékeknek, éppen úgy illenék, sőt elengedhetetlenül szükséges lenne, hogy ezek a Sopron város területén kinyomatott sajtótermékek Sopron város egyik tudományos intézetében is megőriz-

tessenek. Legkönnyebben ezt a kérdést az ügyészégi példányok elnyerésével lehetne megoldani, ha nem lenne tudtommal újabban olyan igazságügyminiszteri rendelet, mely a felesleges ügyészégi példányokat a terület szerint illetékes egyetemi könyvtárnak küldi meg, vagyis Sopron város esetében a pécsi egyetem könyvtára kapja meg ezeket. A helyzet tehát az, hogy a soproni nyomtatványokat Budapesten avagy Pécsen lehet keresni és ha a törvény végrehajtása hiányos, akkor e helyeken sem találhatók meg, más szóval sok-sok sajtótermék vesz el végérvényesen. Azt hiszem, ez a körülmény eléggé ismeretes.

A törvényhatóságok közül talán Sopron városáé az egyedüli, amely 1920 óta reménytelen harcot vív a város területén megjelenő sajtótermékek megszerzéséért, mert ez évben fordult feliratával először a nemzetgyűléshez és bár e lépését 1936-ban megismételte a levéltárügy országos rendezésével kapcsolatban, kilátása kedvező döntésre e fontos kérdésben annál kevésbé lehet, mert visszhangot a társtörvényhatóságok részéről sem kapott. De ha egyelőre legalább maga a vidék sem fogja fel az ügy jelentőségét, ezért — mivel közérdekű kérdésről van szó — foglalkoznunk kell vele legalább e helyen, mert véleményünk szerint a törvényhatósági intézetek bekapcsolásával a kötelepéldányok beszolgáltatásának ellenőrzését lényegesen hatályosabbá lehetne tenni, és ami ezzel összefügg, a sajtótermékek elkallódását nagy mértékben csökkenthetnők.

VITÉZ HÁZI JENŐ

Az ajánlások történetéhez. MÁTÉ KÁROLY *A könyv morfológiája* című művében részletesen foglalkozik a XVI., XVII. századbeli magyar könyvek ajánlásaival (dedicatio-ival), megállapítván egyebek közt, „hogy az ajánlások létrejöttét... a nagy Gond: a nyomtatási költségek megszerzése mozdítja elő“. A szerzők az ajánlásban sokszor elárulják, hogy nem csupán a nagy úr iránt érzett tisztelet és nagyrabecsülés, hanem a tőlük kapott, vagy remélt anyagi támogatás, a könyv kiadására adott, vagy adandó pénz indította őket arra, hogy könyvüket éppen neki ajánlják.

A XVIII. században, amelyet sokáig nemzetietlen kornak nevezett az irodalomtörténet, már érdemes volt könyvet üzleti vállalkozásként kiadni s nemcsak a nagyszombati, debreceni hatalmas „irodalmi és nyomdai műintézetek“ (ahogy a XIX. században nevezték el a könyvkiadással is foglalkozó nyomdákat), hanem az egri, kassai, kolozsvári katolikus, a kolozsvári református kisebb nyomdák is saját kockázatukra bőségesen adják ki a magyar- és latinnyelvű egyházi és tudományos műveket, kalendáriumokat és tankönyveket, néha szép-irodalmi munkákat. De a XVIII. században már nemcsak a felekezeti nyomdák (amelyek sokszor soha meg nem térülhető anyagi

áldozatokat is hoztak egyes könyvek kiadására), hanem magánvállalkozások is foglalkoztak könyvkiadással, amiből nyilvánvaló, hogy ebben a században már volt olyan olvasóközönség, amelyre a magyarországi könyvkiadó bizton számíthatott.

Azonban ezek a nyomdák sem vállalkoztak minden munka kiadására s nemcsak a XVIII., hanem még a XIX. században is sűrűn találkozunk ajánlásokkal, amelyek arra mutatnak, hogy egyes könyvek megjelenését még mindig a mecénások támogatása teszi lehetővé. MAROS-VÁSÁRHELYI BABA FERENTZ *Lelei élet* c. könyvét (Francofurtum, 1722), mely CAMPEGIUS VITRINGA műve után készült fordítás, hat főnemes özvegynek, „az Isten házának kegyes lelkű dajkáinak“: Hertzeg II. Apafi Mihály özvegye, BETLEN KATA, Gróf Teleki László özvegye VAJI ANNA, Gróf Betlen János özvegye ALVINTZI ERZSÉBET, Folti Bálint özvegye JOSIKA MÁRIA, Kun István özvegye RÉDEI MÁRIA, lutzai Nemes László özvegye, BOER Mária „patronáinak“ ajánlja. — „Hertzegsegedhez, Nagyságtokhoz s Kegyelmetekhez való tiszta Szeretetemnek és méltó háladatosságomnak bizonyos Jeléül és Címeréül... a' *Háladatosság' Oltárára* ez igen tsekély ajándékokskámat... feltésem...“ — írja az Ajánló Levél-ben.

BÉL MÁTYÁS a *Paraditsom Kertetske* c. művet, melyet ARND JÁNOS után HUSZTI ISTVÁN 1698-ban lefordított és kiadott, 1724-ben némi javításokkal és bővítésekkel újra kiadja „Noribergában, MÓNATHI PÉT. KONR. költségével.“ Ezt az új kiadást BÉL MÁTYÁS táblabíráknak, alispánoknak, jószágigazgatóknak, városi tanácsuraknak ajánlja. (L. bővebben *Könyvtári Szemle*, 1935, 6. szám A könyvajánlások a XVIII. században c. cikkemet.)

Idősb ABATS JÁNOS, a gerendai ref. sz. eklézsia lelkipásztora 1775-ben kiadott művét „*Az Istennek el-rendeléséről és a' szentek választatásáról való Tanítás*“ -t sógorának, DEBRETZENI KOVÁTS SÁMUEL-nek ajánlotta, mert az el-száná magában, hogy „ezen én tanításomat ki-nyomtattassa, semmit a' maga költségének nem kedvezvén“.

1801-ben jelent meg a következő mű:

Vér szeme a religiónak, 's vele járó erköltsi tudománynak, Magyarra fordította BIELEK László, kegyes oskolabéli szerzetes pap, mostanában, Nagy Károlyban az isteni ígének magyar hirdetője. Bétsben a Siket-Némák Tipográfiájában, SCHUENDER KÁROLY JÁNOS által. MDCCCI. Ennek ajánlásában már nem kerülgeti a szót a szerző, hanem megmondja magyarul, miért ajánlja könyvét pártfogójának:

„FŐ TISZTELENDŐ S NAGY MÉLTÓSÁGÚ FUCHS XAVÉR FERENTZ NYITRAI PÜSPÖK ÚRNAK, KEGYES PÁRTFOGÓ URÁNAK, ALÁZATOS AJÁN-LÁSÁT TÉSZI BIELEK LÁSZLÓ A' FORDÍTÓ.“

„NAGY (!) MÉRTÓSÁGU (!) PÜSPÖK ÚR!“¹

Mostani időbenn, mikor Országunkban szerte szélllyel egyebet nem hallani, hanem ezen, füleinket felette borzasztó, szíveinket szerfelett epezstő éneket: — Nintsen pénz! — igen igen szűk időket értünk! — Már sokáig tart a' szerentsétlen Frantzia háború,! — erre is kell majd nem a' fenekéig kiüríteni az erszényt, — itt a tűz,! — amott a' víz, szörnyű nagy tsapást tett rajtunk, 's. 'a. t. — Illyen megszorúlt időbenn még is NAGYSÁGODhoz pénzért járulni, (mert a könyvnek ajánlása, ki nem tudja, hogy pénz kívánás légyen?) annál is inkább, mivel alig telt-el még egynehány Hólnapja, hogy NAGYSÁGOD amaz első fordításomat is, mellynek a Czímje ímez: — ARANYGONDOLATOK, nagy summa pénz (Közel ezer tallérba került) közre botsátani méltóztatott, ilyen felette megszorult időben mondom, pénzért még is búsítani NAGYSÁGODAT, vakmerőség volna, hogy ha erre nem éb-resztene NAGYSÁGODnak ama határt nem tudó bőkezűsége főképpen az efféle munkáknak, mellyek a' mostani vásott erköltsök és vallástalan Hitelenségnek kiírtásában foglalatoskodnak, előmozdítására, 's megszorítására.

Én azonban most hoszszú életet, friss jó egészséget szívemből kívánván az Istentől NAGYSÁGODNAK, magamat, 's ezen Munkámat kegyes Atyai szárnyai alá, alázatosan ajánlván, maradok NAGYSÁGODNAK

alázatos szolgája Bielek László e' Sch. Piis.“

1761-ben megjelenik PADÁNYI BIRÓ MÁRTON prédikációinak gyűjteménye *„Ünnep-napokon, Diaetáknak alkalmatosságával egyéb jeles napokon mondatott külömb-külömbféle sok szép Prédikáziók, mellyek ki-bocsáttattak a' hiveknek lelki eledelére, és vigasztalására* M. PADÁNYI BIRÓ MÁRTON veszprémi püspök által. Nyomtatott Győrben, STREIBIG GERGELY JÁNOS által, 1761-dik Esztendőben.“

Ennek a könyvnek az egyik különlegessége, hogy a nyomdász, STREIBIG GERGELY JÁNOS ír a könyv elé előszó-félét, amelyben hat ívrét-oldalon keresztül méltatja, magasztalja a szerző érdemeit. PADÁNYI BIRÓ MÁRTON hatalmas, nagy úr volt, STREIBIG GERGELY adófizető városi polgár, iparos, kis ember s a több, mint ezerszáz-oldalas, ívrétalakú volumenhez ő írja az előszót, a méltatást, második személyben, szemtől-szembe, a nagy úrhoz intézve az elismerő szavakat: „Excellentziádnak, Méltóságodnak, Nagyságodnak, Kegyelmes Uramnak Lábaihoz borúló alább meg-nevezett leg-kisebbik Szolgája“, — így mutatkozik be az előszó első oldalán, fönt, mindjárt a megszólítás helyén. „...temérdek Virtusidnak sokaságátúl környülvétettem annyira, hogy azoknak Országunkra külömb-külömbféle

¹ Idézetek nyomdatechnikai okokból átírva.

üdvösleges áradásit ki-akarván szállani, rebegő nyelvem egészszen meg-némulhatott; mindazonáltal ám bátor hallgatást szenvedgyen nyelvem, a' néma érzéketlen könyv-nyomtató eszközeim magoknak tulajdonították a' szállást." — „Hallom, ismérem-is ugyan szép erkölcsös alázatosságodat, az Isten Fiának dicsértés, üdvösleges példáját követvén, nagyon irtózol, sőt iszonyodol minden leg-kissebb dicséretnek, és külső dicsősségnek még csak árnyékátul is;... de valamint az árnyék a' fényes napnak, avagy hódnak fényével a' testtül el-nem távozhatik; így ámbár erkölcsös mély alázatossággal... már Országunkra, Keresztény Apostoli Hazánkra ki-áradott Felséges, 's Istenes Virtusidat, erkölcsidet földözgessed, követnek még-is nyilván, mint árnyék a' testet."

Az egész előszó csupa magasztalás, barokkos hódolás, hizelgés, ami ebben a korban rendes dolog, csak az a szokatlan, hogy mindezt a könyvnyomtató mondja el, aki függő viszonyban volt a nagy úrral, megrendelőjével szemben.

A könyvnek a könyv elején való dedikálását haszontalannak és céltalannak mondja 1834-ben egy Ormós nevű szerző:

„Csekélységnek fog ugyan tetszeni, de csak elmondom, amit régen forgatok magamban, a könyvek ajánlásáról — írja. — *Fogatlan-nak látom én tudniillik és nevetségesnek a mai szerzők által a munkáik ajánlásában tartott utat.* Hiszen, vajjon mit is vastagodik általa becsületében, ahogy már megtiszteltetett? és miképpen fogja inkább elkerülni a koporsót; hogysen a hijján? miképpen még akkor is, ha a legragyogóbb elme karolná is körül, hogy magával a csillagos égbe ragadja fel, hol halál nem lakik? Hiszen az író elhunytával más adván ki művét abból azon oda teljességgel nem tartozó hálálkodásokat és orca nélkül mondott dicsérgetéseket ki merészli szagatni, és rstelli, sőt méltatlanolja is kinyomatását. Elveszti tehát a nevet a maradék szemei elől! De ami több, éltükben sem méltóztatik századik is elolvasni az ajánlásokat. Hol tehát a köszönet bennük?"

„Bezzeg különben bánnék azzal a mély belátású (régi) világ! Náluk, kik valamit írásban tettek fel, *munka közben, számtalan ízben megszólongatták, még pedig nevükön azokat, kiknek dolgozásaiikat ajánlották; szavaikat hozzájuk intézték untalan és így történék, hogy több ezer évek mulva is életben maradtak a tudomány néhai előmozdító!* Mely által nem csak az unalmas azon hanguságot kerülte el a mű, hanem annyira is beleszótték emlékezetüket foglalatosságaiba kedveseiknek, hogy neveiket azokból képtelenség kár nélkül kiirtani, valamint a kirántott nyilnak a hus is utána szakad."

„Ormós."

(Felsőmagyarországi Minerva. 1834. Második kötet. 281—282. l.)

Horatiusra és Maecenasra céloz Ormós. A Horatius-féle „dedicatiót” tartja foganatosnak, amely valóban halhatatlanná tette Maecenas nevét, ki egyebek közt a sabinumi birtokot adományozta a kor nagy költőjének.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

*

Hóman Bálint és Fitz József előadása a Nemzeti Múzeum közgyűlésén. December 21-én délután tartotta a Magyar Nemzeti Múzeum szokásos évi közgyűlését az Akadémia heti üléstermében. A nagyszámú s előkelő résztvevő előtt lefolyt ünnepélyes hangulatú ülésen foglalta el elnöki székét dr. HÓMAN BÁLINT m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, akit ugyanekkor nevezett ki újabb hatévi időtartamra a kormányzó úr a Magyar Nemzeti Múzeum elnökévé. HÓMAN székfoglaló elnöki megnyitójában vázolta a Nemzeti Múzeum szerepét és jelentőségét a magyar kultúrpolitikában. Utána dr. FITZ JÓZSEF, a Széchényi-Könyvtár főigazgatója nagy érdeklődéssel kísért előadásban ismertette az Országos Széchényi-Könyvtár feladatát, égető kérdéseit s legközelebbi munkatervét. A tetszéssel fogadott előadás után dr. PONGRÁCZ SÁNDOR számolt be a Természettudományi Múzeummal kapcsolatos tervekről.

(a.)

Az Országos Széchényi Könyvtár januári kiállítása a nevezetesebb külföldi és hazai közkönyvtárak propagandaeszközeiből mutatott be hét tárlónyi válogatott anyagot. Az angol, francia, belga, német, olasz és magyar könyvtárak levelezőlapjai részben a könyvtárépületeket, részben a könyvtári anyag kiemelkedőbb darabjait mutatják be. Az angol, francia és német könyvtárak színes kiállítású lapjai különösen izlésesek s bizonyosan sikerrel szolgálják az eléjük tűzött célt. Igen kívánatos lenne, ha a külföldi példákat követve, jövőben a hazai közkönyvtárak is minél több súlyt helyeznének az ilyen olcsó, bárki számára hozzáférhető, izléses könyvtári propagandára. Az idén különösen nagy idegenforgalomra számíthatván, nagyon is időszerű az emléktárgyként is hasznosítható könyvtári levelezőlapok és reprodukciók közrebecsátása és felrüssítése.

(a.)

Szakosztályi hírek. A könyvtári szakosztály január 29-én KAPLÁNY GÉZA elnöklete alatt harminckét érdeklődő jelenlétében felolvasó ülést tartott az Iparművészeti Múzeum előadó termében, amelyen NYIREŐ ISTVÁN dr. napirend előtt bejelentést tett Bólyai János tudományrendszerezéséről, mely véleménye szerint a könyvtári decimális rendszerrel kapcsolatba hozható. Majd PÁLFFY MIKLÓS az amerikai könyvtárosképzésről és a chicagói könyvtárosi szakintézetéről számolt be. NYIREŐ ISTVÁN dr. pedig a debreceni egyetemi könyvtár új épületét és

feladatait ismertette. — A szakosztály intézőbizottsága február 1-én népes intézőbizottsági ülést tartott, amelyen felhatalmazta az egyesület elnökségét, hogy tovább folytassa és tető alá hozhassa a GULYÁS PÁL-féle magyar írói életrajzi lexikon kiadására vonatkozó, sikerrel kecsegtető tárgyalásait. Ugyanekkor szűkebb bizottságot küldött ki az 1938. évi tisztújítás és kongresszus előkészítő megbeszélésére. Ez a bizottság javaslatait a február 28-án tartott újabb intézőbizottsági ülésen terjesztette elő. *A. M.*

A második könyvtárosképző tanfolyam előadásai mult év november 29-én megkezdődtek s április 13-ig tartanak. A záróvizsgákra április utolsó napjaiban fog sor kerülni. A tanfolyamra ezúttal is többen jelentkeztek, mint ahány hallgató felvételét a tanfolyam felügyelő bizottsága kívánatosnak látta. Így a bejelentett jelentkezők közül mindössze 29-en vétettek fel a tanfolyamra, amelyen az Országos Széchényi Könyvtárból és a Fővárosi Könyvtárból 8—8, a budapesti Egyetemi Könyvtárból 4, az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központból 2, a Szépművészeti Múzeumból, az Országos Közoktatásügyi Tanács könyvtárából, a Statisztikai Hivatal Könyvtárából, a Mezőgazdasági Múzeum Könyvtárából, a Nemzeti Színház Könyvtárából, a szegedi Egyetemi Könyvtárból és a soproni Evangélikus Hittudományi Kar könyvtárából 1—1 hallgató vesz részt. A második tanfolyamon tehát összesen 11 intézmény, közöttük 2 vidéki, hivatalból bejelentett alkalmazottai nyernekk kiképzést.

A mult tanfolyam tapasztalatai alapján az előadandó tárgyak némelyikének óraszámában változás történt. A gyakorlati könyvtár-tan a multkori 9 óra helyett most 10 órában, a katalogizálást a multkori 21 órával szemben most 18 órában, a bibliografiai ismereteket 10 óra helyett 11 órán, a decimális osztályozást 2 óra helyett 6 órán, a könyvtári szakrendszereket 14 óra helyett 12 órán, a könyvkereskedelmet 1 óra helyett 2 órán, a könyv- és hírlapkiadást 3 óra helyett 2 órán, a nyomdászatot 2 óra helyett 5 órán, a könyvkötést 2 óra helyett 3 órán, az őnyomtatvány meghatározást 7 helyett 6 órán, a régi magyar nyomtatványok ismertetését 6 óra helyett 5 órán, a középkori kéziratokat 2 óra helyett 3 órán adják most elő. A könyvtári igazgatás helyett (12 óra) ezen a tanfolyamon dr. FITZ JÓZSEF 10 órán könyvtártörténetet ad elő. Az elméleti órák száma a multkori 100-zal szemben 101 lett.

Néhány tárgyat most új előadók adnak elő; a középkori kéziratok meghatározását BARTONIEK EMMA dr.; a könyvkereskedelem előadását LÁNYI OTTÓ; a nyomdászatét KELENYI B. OTTÓ dr.; a könyvkötészetét GRONOVSKY IVÁN dr. vállalta. *A. M.*

ISMERTETÉSEK.

Bohatta, Hanns: *Bibliographie der Breviere.* 1501—1850. Leipzig, Verlag Karl W. Hiersemann. 8°. 1937. VII. 349 p.

A breviárium (liber breviarius) a papok és szerzetesek kötelező mindennapi zsolozsmáit foglalja magában, amelyeket egész éven át a nap bizonyos szakaiban jórészt karban, közösen olvasnak. Szélesebb kör számára kötelező erővel először SZENT BENEDEK, a nyugati szerzetesség pátriárkája írja elő regulájában. A breviárium az egyházi év kezdetétől, Adventtől az egész egyházi éven át tart. Kezdetben gyakran csak két részre oszlik: 1. a téli részre (pars hiemalis) Adventtől Szentháromság vasárnapjáig, 2. a nyári rész (pars aestimalis) az év hátralevő részére. Később rendszeren négy részben jelenik meg: 1. a téli rész Adventtől a Nagyböjt első vasárnapjáig, 2. a tavaszi rész Szentháromság vasárnapjáig, 3. a nyári rész szeptember 1-ig és 4. őszi rész Advent első vasárnapjáig.

A helyi szokások több egyházmegyében az ősi szöveg némi változtatását hozták magukkal, különösen a himnuszok, a szentek legendái és egyéb helyi emlékekre vonatkozó szövegek terén. Már X. LEÓ megkísérelte, hogy a változó szövegek terén bizonyos egységet teremtsen. VII. KELEMEN, III. PÁL és V. PIUS pápák brévéket adtak ki az egységes breviárium ügyében, míg végre a trienti zsinat (1545—63) elhatározta a breviáriumok általános reformját, amelyet V. PIUS pápa bizottság útján végre is hajtott. Az első „*Breviarium Romanum ex decreto SS. Concilii Tridentini restitutum*“ 1568-ban Rómában jelent meg. A további reformkísérletek nem voltak annyira behatók, hanem kisebb változásokra korlátozódtak.

BOHATTA bibliográfiája az illusztrált imakönyvek (livres d'heures) és a misszálék bibliográfiája után a „*Gesamtkatalog der Wiegendrucke*“ liturgikus anyagának folytatásául szolgál és azzal a céllal készült, hogy szakemberek számára kézikönyv legyen. A nyomtatott breviáriumok nélkülözik a misszálék díszes kánontábláit és kiállításuk korántsem oly díszes. Természetes, hogy ezért sohasem értékelték annyira, mint a misszálékat. Használatuk a papság és a szerzetesség

különleges kötelességére volt korlátozva és nagy részük a mindennapi használat következtében el is pusztult. Pusztulásuknak oka jórészt kisebb alakjuk is, míg a nagyalakú és nehéz miszáléknak az oltárokon nyugodt helyük volt. Ennek következtében igen nagy a csonka breviáriumok száma, amelyek csak a forgalomból való kivonásuk után kerültek a könyvtárakban nyugalmas helyre. A világi és egyházi könyvtárak egyaránt sok breviáriumot őriztek meg, természetesen azonban, hogy számos kiadás a mindennapos használat következtében nyom nélkül el is kallódott. Ez az oka annak is, hogy bizonyos kiadások csak igen kevés példányban maradtak fenn. Nagyszámú példány jórészt csak azokból a kiadásokból maradt fenn, amelyek a nyomás szépsége és különleges könyvdíszük miatt bibliofil érdeklődésre tartottak számot.

A BOHATTA által összegyűjtött bibliográfia alapja a schwarzaui (Alsó-Ausztria) Parma hercegi könyvtárban levő értékes gyűjtemény. Sajnos, azóta e gyűjteményt eladták és jelenleg egy antikvárius kezében van. E gyűjtemény két részből áll: egy kisebb liturgikus könyvtárból, amely XV—XVI. századi nyomtatványokat és egy nagyobb gyűjteményből, amely a későbbi századok liturgikus irodalmát foglalja magában. E mellett BOHATTA teljes mértékben felhasználta a szakirodalmat is és ezenkívül az egyes nagy könyvtárak anyagáról is tudomást szerzett. Ami a feldolgozást illeti, a XVI. századbéli nyomtatványoknál — amennyire módjában volt — a címeket és könyvészeti adatokat a legnagyobb pontosságig vette fel. A későbbi kiadványoknál csak arra volt gondja, hogy a közölt adatok alapján a mű identifikálható legyen. A bibliográfia felosztásának három nagy csoportját a „*Gesamtkatalog der Wiegendrucke*“ alapján állította fel. Ennek megfelelően első csoportban tárgyalja a „*Breviarium Romanum*“-okat, a második részben pedig a szerzetesrendek breviáriumait. Ezek ismét négy főcsoportra oszlanak: a kanonikus rendek (*Canonici regulares*), a monasztikus rendek (*Ordines monastici*), a kolduló rendek (*Ordines mendicantium*) és a katonai rendek (*Ordines militares*) breviáriumait. A főfelosztás harmadik csoportja az egyházmegyék breviáriumait foglalja magában.

A magyarországi vonatkozású és kiadású breviáriumok fölvételénél BOHATTA egyetlen hazai irodalmi forrása SZABÓ KÁROLY *Régi Magyar Könyvtára* volt. De emellett BOHATTA ismeri az egyes magyarországi nagy könyvtárak teljes breviáriumanyagát is. Az esztergomi, zágrábi és egri egyházmegyei breviáriumok mellett a „*Breviarium Romanum*“ összes magyarországi kiadásai és a szerzetesrendek (bencések, pálosok) breviáriumainak kiadásai is szerepelnek a műben.

A mű használatát a források jegyzéke, a címjegyzék, az időrendi jegyzék, a könyvnyomtató- és könyvkiadói jegyzék, végül a nyomdai helyek jegyzéke könnyűvé és világossá teszik. KELENYI B. OTTÓ.

Karadja, Constantin I.: *Despre edițiile din 1488 ale cronicei lui Johannes de Thurocz.* (Thúróczi János krónikájának 1488. évi kiadásairól.) București, 1934. Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, Tomul XVI., mem. 3. 8°. 9 lap + VIII. tábla.

Szerző a THÚRÓCZI-krónika brünni és augsburgi két kiadása (1488) fametszeteinek román vonatkozásaival foglalkozik. Feltételezi, hogy már a krónika kéziratának voltak illusztrációi, mert a két kiadás képanyaga részben közös alapra vezethető vissza. A magyar királyok képei (trónszékben ülő alakok) a Képes Krónika miniatúráira emlékeztetnek, s ugyancsak közös előképe van a tatárok bejövetelét ábrázoló metszeteknek is. (Említi azt is, hogy az augsburgi kiadásnak ezt az illusztrációját használta fel, csekély változtatással, egy német *Neue Zeitung* is 1556-ban címképnek. Ez utóbbit közölte HORVÁTH MAGDA: *A török veszedelem a német közvéleményben*, Budapest, 1937. 10. lap.) A RATDOLT-féle augsburgi kiadásnak számos képe van azonban, melyek a brünniben nincsenek meg. Ilyen többek közt SZENT LÁSZLÓ életéből az a jelenet, mikor megszabadítja a kún vitéz által elrabolt leányt s ilyen az a négy csatakép is, amelyekkel a szerző részletesebben foglalkozik, mert román vonatkozásokat vél rajtuk felfedezni. Különösen az egyiken (b^s levél b oldal) előforduló ábrázolások vonatkoznak — szerinte félreérthetetlenül — MÁTYÁS királynak a moldvai vajda ellen viselt hadjáratára. A metszet két gyalogcsapat összeütközését jeleníti meg, baloldalon a magyar címeres zászló alatt lándzsás, bárdos, talpig páncélba öltözött vitézek harcolnak a kép jobboldalán csoportosuló könnyű fegyverzetű, moldvai ökörfejes zászlót vivő katonák ellen. A címerkép valóban moldvai csapatra utal s a fegyverzet részletesebb vizsgálata még jobban megerősíti ezt a feltevést. Rövid derékpáncél, görbe kard, kis pajzs, magas, lengyeles kalap: ez a felszerelés teljesen megfelel annak a képnek, amelyet VERANCSICS ANTAL fest az egykorú moldvai katonaságról. A metszeten ábrázolt csatajelenet keltezését megkönnyíti a magyar vitézek fegyverzete; német típusú, Schallernnek vagy saladenek nevezett sisakjuk az 1460-as években kezdett elterjedni Közép-Európában (I. F. W. BOEHHEIM: *Handbuch der Waffenkunde*, Leipzig, 1890. 39 lap.) Ezek szerint nagyon valószínű, hogy MÁTYÁS király 1467. évi moldvai hadjáratának egyik mozzanatára vonatkozik az ábrázolás. KARADJA idetartozónak állít egy másik képet is, amelyiken nincs ugyan címeres zászló, azonban

a fegyverzet (prémes kucsma, kis pajzs, görbe kard, páncéltalan ing) és az apró lovak szintén a moldvai román katonai viseletre vallanak. Emellett szólna az is, hogy a két metszet eredetije egy mester kezétől származó két rajz lehetett. Ezeket a rajzokat, KARADJA szerint, a könyv kiadója, THEOBALD FEGER küldte volna Augsburgba Magyarországról, ahol valaki olyan rajzolhatta, aki szemtanuja volt a moldvai hadjáratnak, vagy legalább is jól ismerte az ottani viszonyokat. Ellenvetésül fel lehetne hozni azt, hogy a középkori román katonai viseletre vonatkozólag csak írott forrásaink vannak, tehát nem áll teljesen megbízható anyag rendelkezésünkre, meg azt, hogy a két kép többször előfordul a krónika lapjain, de egyszer sem románokról szóló fejezetek mellett. Az utóbbi kifogást tárgyalanná teszi a románokról szóló szövegrészek vizsgálata, amelyek mellett fordulnak ugyan elő metszetek, viszont ezek nem román tárgyúak, hanem kifejezetten nyugati viseletű ellenfelek küzdelmét mutatják be. Ilyen a másik két, KARADJA által említett kép (k₇ levél b oldal és d₇ levél b oldal). A kiadás nyomdai vezetője nem ismerte a román katonák fegyverzeteit s így a szöveggel nem egybehangzóan osztotta el az illusztrációkat. Az első ellenvetésre érvül a kétségtelenül moldvai címert hordozó zászlót hozhatjuk fel.

Mindent egybevetve, KARADJA feltevései elfogadhatóak és magyar szempontból bizonyító értékű adalékok jelentenek a krónika metszeteinek magyarországi eredetére vonatkozólag. MAKKAI LÁSZLÓ.

Pintér Jenő: *A magyar irodalom története*. 1—2. köt. Bp., 1938. Franklin. 4°. 571, 654 l.

Nemcsak az irodalomtörténet munkásai, de a bibliográfia művelői is hálásak lehetnek PINTÉR JENŐnek. Hétkötetes nagyszabású szintézise után két hatalmas könyvben összefoglalta nagy művének eredményeit, természetesen az azóta készült legújabb irodalom kitűnő bibliográfiai feldolgozásával. A mi szempontunkból PINTÉR JENŐ munkájának maradandó értéket biztosít mindenre kiterjedő, részletes és alapos bibliográfiája. Nincs irodalomtörténetünknek és segédtudományainak olyan rejtett zuga, vagy olyan jelentéktelen írója, kinek munkásságára forrásjellegű utalást ne kapnánk PINTÉR JENŐ könyvéből. Elévülhetetlen érdeme, hogy a legújabb eredményeket is mindenkor szervesen feldolgozza és beilleszti azokat a fejlődés menetébe. Ezáltal az irodalomtörténet legújabb kutatásairól, azok eredményeiről kapunk állandóan részletes útbaigazításokat és tudományos tanácsokat. Irodalomtudósnak, vagy könyvkedvelőnek, könyvtárosnak vagy akár laikus olvasónak, egyaránt óriási hasznára vannak ezek a tudományos módszerű kézikönyvek. Munkája nemcsak világos és áttekinthető, de

élvezetes és választékos stílusa könnyen olvashatóvá s a nagyközönség szélesebb rétegeiben is közkedveltté teszi. Minden könyvében van valami érdekes újítása, ami előző műveihez viszonyítva haladást jelent. Új könyvének függelékében is kitűnő irodalomtörténeti statisztikákat találunk: így összeállította kronológikus jegyzékét az életrajzok, korrajzok, műfaj történetek és tanulmányköteteknek TOLDY FERENC 1854-es *A magyar költészet történetétől* GALAMB SÁNDOR legújabb drámatörténeti monográfiájáig. Nagyon hasznos az irodalomtörténeti segédkönyvek és magyarázatos szövegkiadások listája is. A műfaj- és az időmutató élenken tükrözi, hogy íróinkat a fejlődés sorrendjében milyen ízlésáramlatok foglalkoztatták a XI. századi *Tihanyi alapítóoklevéltől* MIKSZÁTH: *Különös házasságáig*. A helymutató alapján látjuk, hogy íróink hol születtek és haltak meg. A ma annyira divatos tájzsemléletnek is eleget tesz: országrészek szerint bemutatva költőinket. Nagyon sikerült az életkortáblázat, láthatjuk, hogy legfiatalabban elhunyt írónk a 23 éves kort alig megért BAJZA JENŐ, s a legöregebb korban a 95 esztendő LÉVAY JÓZSEF halt meg. Nagyon újszerű az írók foglalkozását feltüntetető táblázatot tanulmányozni: a legtöbb közülök pap, tanár és szerkesztő volt. PINTÉR JENŐ új irodalomtörténete ismét 1900-zal zárul. Kívánjuk neki, hogy a teljesen kész folytatás (a XX. század irodalma) hasonlóméretű feldolgozásban minél előbb lásson napvilágot minden irodalmunkat ismerni óhajtó és szerető kutató örömére. Ezt a hazai bibliográfia is nagyon várja.

KOZOCSA SÁNDOR.

Varga Nándor Lajos: *A rézkarc*. Budapest, 1935. Szerző kiadása. 8°. 209 + (3) l.

Varga Nándor Lajos: *Adattár a magyar művészi grafikához*. Rézkarcolók 1900—1936. Budapest, 1937. Szerző kiadása. 8°. 376 l.

A grafikai művészetekre általában, de a magyar grafikára, annak történetére vonatkozó irodalom is igen sovány termést mutat fel a művészettörténeti tudomány egyébként gazdag termésében. Annál örövendesebb most ennek a két könyvnek rövid egymásutáni időben való megjelenése. Mindkettőt a Képzőművészeti Főiskola grafika-tanára, VARGA NÁNDOR LAJOS írta és állította össze.

A *Rézkarc*-ról szóló munkában tulajdonképen a rézmaratás különböző technikai eljárásait és fogásait ismerteti a szerző, azzal a határozott célzattal, hogy a növendékek kezébe adja az első magyarul írt munkát erről a ma is divatos és kedvelt grafikai művészetről.

Rövid „előljáró írás” után a rézlemez különböző összetételű fajtáit, vastagságát, előkészítési módjait tárgyalja, majd beszél az alapozásról, füstölésről, a karcoló tűk különféle fajtáiról, magának a

rajznak, a „karc“-nak az elkészítéséről, a rézkarc különleges technikáiról, a „vak“, a fejlesztéses, a vonal-, az egyrétegű rézkarcról, a sav-működésről, az élő-marásról, a mélységi ellenőrzésről, új maratásról, rámarásról, repesztésről, a nyomtatási hibákról és kiküszöbölésükről, a papírfajtákról, javításukról, beledolgozásról, szárításról, hogy csak legfontosabb fejezeteit említsük. Majd áttér a lágycarc, a hidegtű, a színezett karc és a „nyomatok számának“ tárgyalására. Végül rövid áttekintést ad a rézkarc történetéről. Ebben a fejezetben bemutatja a rézkarc művelésének legnagyobb művészeit, néhány jellemző szóval, egy-két életrajzi adattal és signatura-jeleikkel.

Az eljárások különbözőségeit, s általában a tárgyalt anyagot, úgy technikai, mint történeti részében kitűnően megválasztott és szépen kivitelezett illusztrációkkal kíséri, szövegközt és külön táblákon.

Az „Adattár“ előszavában azt olvassuk, hogy „korántsem öleli fel az egész XX. század magyar rézkarcoló munkásságát. Célja sem volt ez. Egyrészt, mert élő művészekről lévén szó, igen nehéz az adatokat megszerezni, míg a században még szereplő, de már elhunyt művészek „munkasorát nem is akarta ebben a könyvben tető alá hozni, gondolva arra a múzeális és kutató munkásságra, amelyre vár“. Arról van tehát szó, hogy néhány XX. századi művész, összesen 27 rézkarcoló munkásságát, eddigi termését állítja össze a szakember legjobb tudása és szempontjai szerint. Nem lexikális sorrendben adja a neveket, hanem ahogy összejött az adat-anyag, úgy következnek egymásután, ami rávilágít VARGA NÁNDOR nagyterjedelmű könyvének születésére, egész munkamenetére. Először saját életrajzát és műveinek felsorolását készítette el, ezzel készült el leghamarább. Az egész könyv, szelleme, tartalma, szedése, a szöveg tördelése és művészi elosztása, nyomtatása, fűzése, kötése az ő munkája. Mintha a középkor világa, a szerzetesi kolostorok kódex-készítése elevenednék fel előttünk, vagy az ő nyomtatványok születése. Páratlan könyv- és művészszeretetet világlik ki ebből a munkából. Egy ember végez mindent, ami szinte érthetetlen korunk specializált, ideges, rohanó világában. Csak a cellájába visszavonuló szerzetes-művész vállalkozik ilyen fáradságos, de nagyszerű feladatra. VARGA NÁNDOR nemcsak a grafikának a művésze, hanem a könyvnyomdai mindennemű fogásoknak és technikáknak a mestere is. Mester és művész a legnemesebb értelemben, amit különösen akkor kell dicsérnünk, ha meggondoljuk, hogy a XX. század hatalmas technikai fejlettsége dacára egyszerű, még a múlt századból hírmondónak ittmaradt kézisajtón készült mind a két könyv, azon nyomta a szövegközi illusztrációkat éppen úgy, mint a táblaképeket, s türelmes szeretettel szedte ki az egész szö-

veget, ami annál is inkább odaadást igényelt, mert az tele van adatokkal, számokkal, jelekkel.

Kétségtelen, hogy valamely kiválóan felszerelt, előkelő nyomda azt mondhatná, hogy ezek a könyvek nem ütik meg a modern könyvnyomó művészet mértékét, az igaz, de viszont azok sem emelkednek fel a legtöbb esetben ennek a „szegényes, primitív“ munkának a művészi magasságába. Kevés betűtípussal és számszerint is kevés betűvel igen nehéz terjedelmes könyvet előállítani. Olykor kopottak is a betűk, de úgy érezzük, hogy éppen ebben a szegénységben és szerénységben, egyszerűségben rejlik VARGA NÁNDOR szép munkáinak szűzi tisztasága és művészsége.

Ami pedig magát az *Adattár* anyagát illeti, arról meg kell állapítanunk, hogy az adott kereteken belül a lehető legteljesebb. Kevés művész életrajzát és anyagát sorolja fel, de az a pontosság lehető, végső határát súrolja. Feltünteti a keletkezési évet, a rézkarc, a rézmetszet méretét, állapotát, s azt is, hogy vörös- vagy sárgarézből nyomtatott-e. Az ilymódon felsorakoztatott „adatokat“ rövid életrajzok vezetik be.

Örvendetes jelenség ez a két könyv abból a szempontból is, hogy VARGA NÁNDOR kis nyomdaműhelyében, a Főiskola grafikai osztályán maguk a növendékek is betekintést, sőt kellő gyakorlatot nyernek saját grafikai lapjaik technikai előállításában és sokszorosításában, de a nyomdatechnika minden egyéb vonatkozásában is.

NAGY ZOLTÁN.

Rôle et formation du bibliothécaire. Etude comparative sur la formation professionnelle du bibliothécaire. (Dossiers de la Coopération Intellectuelle.) Paris, 1935, Institut International de Coopération Intellectuelle, 8°, 384 [4] l.

A könyv tulajdonképpen egy körkérdésre adott válaszok feldolgozása s célja a könyvtárosképzés időszerű kérdésének megvilágítása. Három élesen különálló részből áll a kötet: 1. összefoglaló jelentés a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézetétől kibocsátott kérdőívekre adott válaszok alapján; 2. külön összefoglaló cikkek az egyes államok könyvtárosairól s könyvtárosképzéséről; 3. végül az e kérdésekre vonatkozó irodalom részletes jegyzéke.

A rövidre fogott összefoglaló résznek első törekvése, hogy a könyvtáraknak nemzetekenként, de egy-egy nemzetben belül is rendkívül szerteágazó szervezetét, az egyes típusok elnevezéseit, valamint a könyvtárosok elnevezését és címeit közös nevezőre hozza. A nyilvános könyvtárakat négy csoportba osztja: 1. Általános nemzeti könyv-

tárak, nagyobb tudományos könyvtárak, egyetemi központi könyvtárak. 2. Speciális tudományos könyvtárak. 3. Nagyobb városi és vidéki könyvtárak. 4. Kisebb vidéki könyvtárak, népkönyvtárak, iskolai könyvtárak. A könyvtárosi állás s a könyvtáros hivatali helyzete csak az utóbbi csoportban nem alakult még ki; itt, tudniillik a népkönyvtáraknál, megtörténik még, hogy a vezetés nincs hivatásos könyvtárosok kezében. Meglehetősen egyöntetű képet mutat a három első típus szervezete. A könyvtári alkalmazottak három fokozata: felső- (tudományos), közép- (technikai) és alsófokú személyzet, ha más-más elnevezéssel is, mindenhol megtalálható. A velük szemben támasztott követelmények is meglehetősen egyöntetűek voltak világszerte a legutóbbi időkig, azaz a könyvtárosképzés gondolatának előtérbe nyomulásáig. Éppen ennek a gondolatnak lehető legtökéletesebb megvalósításához akar a Coopération Intellectuelle a nemzetközi szervezés útján segédkezet nyújtani. Mégpedig a jelen beszámoló eredményeképpen a következőket ajánlja: Szerveztessék minden országban legalább egy könyvtáros-főiskola, ahol a tudományos személyzet az elengedhetetlen felsőbb tanulmányokon kívül szükséges speciális ismereteket megszerezheti. A tudományos személyzetet azonban a tisztán technikai jellegű munkától lehetőleg tehermentesíteni kell: ezért még lényegesebb a középfokú személyzet megfelelő kiképzése. Azt az érdekes indítványt teszik ezzel kapcsolatban a párizsi Intézet könyvtáros szakértői, hogy ennek a technikai segédszemélyzetnek a kiképzése a könyvkereskedők oktatásával egyesíttessék. Végül ajánlja az Intézet egy nemzetközi bibliotekonómiai kutatóintézet létesítését.

Rendkívül értékes a könyv második része, amely az egyes nemzetek összefoglaló jelentéseit tartalmazza. Ezekben egy-egy nemzetközi viszonylatban is ismertnevű vezető könyvtáros ismerteti a könyvtárosok helyzetét, jogviszonyait és képzésük módját saját hazájában. Az egyes jelentések az államok francia betűrendjében következnek egymás után: a Népszövetség tagállamai közül 35 küldött ilyen összefoglaló beszámolót, bizvást mondhatjuk tehát, hogy a fontos kultúr-államok közül egy sem hiányzik. A teljességre való törekvést mutatja az is, hogy a német jelentést MILKAU kézikönyve alapján maguk az összeállítók egészítették ki. A magyar viszonyok ismertetését PASTERNER IVÁN tollából kapjuk.

Még használhatóbbá teszi a kiadványt a bibliográfiai rész. Az általános munkák után a részletkérdések irodalmát itt is nemzetek szerint csoportosítva találjuk.

A Magyar Könyvszemle már több beszámoló cikket közölt a külföldi könyvtárosképzésről; a kérdést világszerte napirenden tartják az

illetékesek. A Szellemi Együtműködés Nemzetközi Intézetének könyvtári szakértői, amikor az összes országok ezirányú törekvéseit és intézményeit együttesen, könnyen áttekinthető módon mutatták be, hasznos munkát végeztek,

DEZSÉNYI BÉLA.

Réz, Heinrich: *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918.* München, 1935. Verlag für Hochschulkunde, 8° [4] 150 [2] 1. (Veröffentlichungen des Instituts zur Erforschung des deutschen Volkstums im Süden und Südosten in München und des Instituts für ostbairische Heimatforschung in Passau. Nr. 8.)

RÉZ HENRIK könyve bibliográfiai és sajtótudományi irodalmunknak egyaránt fontos gyarapodása. KERESZTY ISTVÁN nagy gondossággal készült bibliográfiája (A magyar és magyarországi időszaki sajtó időrendi áttekintése, 1916) csak 1867-ig terjed; az 1867 után megjelent hazai újságok és folyóiratok teljes bibliográfiája még hiányzik, s így ezek egy jelentős csoportjának, a hazai német sajtónak, feldolgozása különös méltatást érdemel. RÉZ HENRIK időszaki kiadványának tekinti a XVI. és XVII. századi röpiratokat is, s így ez időtől kezdve egészen 1918-ig felöleli a magyarországi német sajtó egész termelését.

Főrészbén a címek betűrendjében adja a folyóiratok és hírlapok jegyzékét, mégpedig külön a tisztán németnyelvűeket, majd a két-, illetve többnyelvűeket, s végül a Magyarországon nyomtatott, de külföldön megjelenő németnyelvű sajtótermékeket. Anyagát nyolc könyvtár állományából meríti, a csonkamagyarországiakon kívül a zágrábi egyetemi, a temesvári és pozsonyi városi, valamint a nagyszebeni Bruckenthal-féle könyvtárakat is használta és különösen értékes a sajtó kutatója számára, hogy a régi vagy ritka hírlapok és folyóiratok mellett azok lelőhelyét is feltünteti.

Függelékben közli RÉZ a hazai német időszaki sajtótermékek statisztikáját a megjelenési hely, megjelenés éve, valamint tartalmuk szerint. Úgy itt, mint időrendi jegyzékében (2. függelék) a lapok címei helyett a sorszámot közli csak, mely alatt azok a főrészben megtalálhatók. Ez a megoldás áttekinthetővé és rövidebbé teszi az összeállítást, de hatalmas ellensége a sajtóhiba: ilyen a leggondosabb javítás ellenére is maradhat a szövegben; a próbaképen összehasonlított két évben összesen hét számhiba akadt (1848: 251 helyett 256; 763 helyett 793; 1878: 567 helyett 577; 779 helyett 778; 893 helyett 883; 1190 helyett 1180; 1231 helyett 1131). Ha a számok helyett a címeket közölné, akár csak rövidítve is, ez a nehézség elkerülhető lenne.

A harmadik függelék címeik szerint felsorolja azon kétnyelvű lapokat, amelyekről régi könyvtári katalógusok tudnak, de amelye-

ket megtalálni nem lehet. Nem lesz talán érdektelen, ha az Országos Széchényi Könyvtár állománya alapján az ezekre vonatkozó adatokat némileg kiegészítjük. Így megállapítható, hogy a Fővárosi Polgár (Hauptstädtischer Bürger) 1888-ban, a Korytnicai Fürdővendégek Névsora (Curliste von K.) 1908—1915-ben, a Nemzetközi Művészeti Szemle (Internationale Künstler Revue) 1892—1895-ben, Az Ügynök (Der Agent) 1902-ben jelent meg. A Nemzetközi Kalaúz — német címe helyesen Internationale Fremdenzeitung — 1892—1895 között élt. Külön kell megemlíteni a Vasúti Hirdetőt, melynek német címe nincs, mégis kétnyelvű — német szövegében is magyarul idézi címét, így: „der Vasúti Hirdető“.

Külön elismerés illeti meg RÉZ HENRIKET a bibliográfiája bevezetésében adott történeti áttekintésért, mely különösen a magyarországi német újságírás kezdeteire világít rá sok új adat alapján és a sajtótudományi irodalom biztos ismeretével. A német-magyar szellemi kapcsolatok vizsgálata mellett tehát a magyar sajtótörténetnek is fontos forrást szolgáltat. A hazai német sajtó e bibliográfiájának első lekötelezettjei a magyar sajtó történetének kutatói lesznek.

DEZSÉNYI BÉLA.

LEVÉLSZEKRÉNY.

A könyvkölcsönzés sok bonyodalmat okoz a tudományos könyvtárakban, mert az olvasóknak megvan az a szokásuk, hogy a kikölcsönzött könyvet a határidő lejárta után is maguknál tartják. Különösen áll ez egyes tudósokra, akik éveken át foglalkozva valamely tudományos kérdéssel, a vonatkozó szakmunkákat könyvtárakból kikölcsönözik és addig tartják maguknál, amíg műüket, vagy tanulmányukat be nem fejezik. De tudunk olyan esetről is, amikor egy történetíró — prioritásának biztosítása érdekében — az összes magyar könyvtárakból kölcsön vitte a problémájához szükséges forrásműveket. — Tudósok halála alkalmával a könyvtárak kénytelenek tisztviselőt küldeni az elhúnyt lakására, hogy könyvei közül válogassa ki a könyvtárból kikölcsönzötteket. Az ellentétek főforrása a könyvtárak és a tudós közönség között a könyvkölcsönzés kérdése. Viszont éppen a könyvtárlátogató közönség érdekében hozta a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára azt a határozatot, hogy a Széchényi Könyvtárból könyvet nem szabad kikölcsönözni, amit elvileg minden kutatónak csak helyeselni lehet. Szükség van „praesens“-könyvtárra, ahova a kutató bármikor nyugodtan mehet: kérésére nem fogja azt a választ kapni, hogy a könyv ki van kölcsönözve. Három évvel ezelőtt fedezték föl a krakkói Jagello-könyvtárban Kelemen pápának egy 1672. augusztus 26-án kelt bulláját, melyben átokkal és kiközösítéssel tette meg mindenkit, aki a Jagello-könyvtárból kölcsönkért könyvet, vagy kéziratot nem ad vissza. „A kölcsönvett könyvek visszatartásának vétke nagyon el lehetett terjedve — olvassuk a Pester Lloyd 1935. május 16-i számában, amely szószerint idézi az egyik meg nem nevezett krakkói újság tudósítását —, ha a krakkói egyetem tanácsa emiatt a pápához volt kénytelen fordulni! ... Ajánlatos volna a pápai bullát minden könyvtárban és olvasóteremben kiszgezzeni! Lengyelországban mindenekelőtt, de talán másutt is.“ Valóban, a legszigorúbb intézkedésekre volna szükség másutt is!

T. Z.

Helyszíni rádióközvetítés volt a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárból január 6-án. Az egyes osztályok vezetői ismertették gyűjteményeiket. A közvetítés iránt nagy érdeklődés nyilvánult meg. Kíváncsú volt, ha vidéki nagy tudományos intézeteinkből is adna helyszíni közvetítést a Rádió.

RÉSUMÉ — INHALTSANGABE.

Ilona Berkovits: *La Chronique Enluminée et ses miniatures représentant le roi Saint-Etienne.*

Le manuscrit dit Chronique Enluminée, à la Bibliothèque Széchényi du Musée National Hongrois, est orné de somptueuses enluminures et il a été fait pour le roi Louis le Grand de Hongrie dans les temps précédant immédiatement l'avènement du roi sur le trône de la Pologne (novembre 1370).

En ce qui concerne le style de l'enlumineur, l'opinion générale est que celui-ci travaillait sous influence italienne, c. à. d. que ce fut un artiste hongrois de formation napolitaine. L'influence napolitaine ne peut être niée; elle fut pourtant d'une importance de beaucoup inférieure à celle qu'on supposait jusqu'ici. Nous trouvons des ornements napolitains en premier lieu parmi les ornements marginaux. D'ailleurs, à part les éléments napolitains, l'enlumineur enrichit ses ornements aussi d'autres motifs italiens; notamment de certains éléments ornementaux caractéristiques de l'enluminure bolonaise et vénitienne. Mais malgré toutes ces influences, ce sont les motifs absolument originaux et individuels du miniaturiste qui l'emportent.

Au contraire des ornements marginaux, les miniatures de la Chronique Enluminée, qui montrent indiscutablement les traces de l'influence italienne, ne peuvent être rattachées à aucune école. Elles sont loin des produits de l'enluminure napolitaine qui représente les scènes en deux dimensions, en mettant les événements au premier plan et en renonçant à la représentation des groupes en plusieurs dimensions et à la profondeur de la perspective, qui sont pourtant tous caractéristiques pour la Chronique Enluminée. D'autre part on ne découvre pas dans la Chronique Enluminée l'influence de Sienna qui ne manque jamais de se manifester dans les miniatures de Naples. Les miniatures de la Chronique Enluminée sont plastiques, les figures, peintes avec une facilité toute française, sont mâles et énergiques.

Les enluminures de la Chronique ne sont pas inférieures aux plus excellentes oeuvres de l'enluminure italienne du temps. L'esprit, la conception de ces miniatures, la représentation pompeuse de la vie de la cour, des scènes de combat, puis le fait que les scènes sont figurées dans l'espace à trois dimensions, aussi bien que le modellement des bâtiments, les font rapprocher de l'école lombarde, celle qui était le plus près de l'art français. Il est impossible de s'imaginer que l'artiste de la Chronique Enluminée n'ait pas connu les manuscrits laïques français et italiens, à sujets historiques.

On peut trouver des parents de l'enlumineur de la Chronique parmi les artistes hongrois contemporains. Le motif le plus caractéristique des orne-

ments marginaux se retrouve aussi dans un autre ouvrage de l'enlumineur hongrois, à savoir parmi les ornements du Légendaire Enluminé du Vatican. Ce sont les chevaliers de la Chronique Enluminée qui vivent dans les scènes de bataille des fresques représentant Saint-Ladislas à Bántornya. Le même type du chevalier se retrouve en une représentation plastique accomplie dans la statue des frères Kolozsvári représentant Saint-Georges. Le maître de la Chronique Enluminée fait apercevoir dans ses miniatures les influences des écoles les plus éminentes du trecento italien, mais son génie créateur original domine souverainement les éléments de style provenant des différentes écoles. Son oeuvre devient par là une des plus complètes et plus expressives manifestations de l'art hongrois à l'époque de Louis le Grand.

Dans l'art du miniaturiste de la Chronique Enluminée la culture de la cour de Louis le Grand a trouvé son expression. L'enlumineur peint même le roi Saint-Etienne comme un roi — chevalier, rempli de la religiosité combattive des croisades; il le peint en croisé vainqueur, en prince évangélisateur, en saint fondateur d'église, en vainqueur des païens et pour ainsi dire comme le représentant idéal de la royauté apostolique de Hongrie.

Béla Varjas: *Die erste Auflage der „Historia elegantissima Gismundae...“* In der Teleki-Bibliothek zu Marosvásárhely hat Karl Gulyás vier ungarische Altdrucke aus dem XVI. Jahrhundert entdeckt (vergl. RMK. I. 120., 126., 128., 134.), unter denen die bisher unbekannte erste Ausgabe der „Historia elegantissima Gismundae regis Tancredi filiae, secretarii regis Gismuardi, amoris vinculo indissolubili mortem appetantium... Debreczen 1577.“ Diese Boccaccio-Novelle wurde nach der Bearbeitung Philippus Beroaldus von Georg Enyedi ins Ungarische übersetzt und erweitert. Aus dem Vergleich zwischen der jetzt vorgefundenen ersten und der bisher bekannten ältesten Auflage (vom Jahre 1582., vergl. RMK. I. 198.) der Dichtung ergab sich, dass der Text der späteren Ausgabe gänzlich umgedichtet und mit 272 Versen vermehrt wurde. Stilistische Eigenheiten der hinzugedichteten Teile lassen annehmen, dass die Bearbeitung der Ausgabe 1582 höchst wahrscheinlich nicht von G. Enyedi herrühren.

Endre Horváth: *La bibliothèque d'un Grec de Hongrie au XVIII-e siècle.* Georges Zaviras, savant grec du XVIII-e siècle (1744—1804), fondateur de l'histoire littéraire néo-grecque, qui avait passé la plus grande partie de sa vie en Hongrie, a légué sa bibliothèque à la communauté grecque de Pest, où elle est conservée encore aujourd'hui. La bibliothèque de G. Z. comprend actuellement 552 oeuvres (manuscrites et imprimées) qui sont bien importantes aussi au point de vue de l'étude des relations gréco-hongroises.

György Kristóf: *La presse périodique hongroise de Transylvanie depuis la Reconciliation jusqu'au changement du pouvoir d'État. (1867—1919).*

Cette étude est une partie de l'oeuvre intitulée Soixante-dix ans de la vie intellectuelle hongroise de Transylvanie. Dans l'époque étudiée la presse péri-

dique hongroise de Transylvanie est sous l'influence de la presse periodique de Hongrie. Il y a pourtant des différences assez considérables. Dans les trente premières années la presse hongroise en Transylvanie est beaucoup moins développée que celle de Hongrie. Mais dans les années suivantes (1897—1907) c'est celle-là qui devient plus riche au point de vue du nombre absolu et relatif à la presse de Hongrie aussi. Elle s'est décentralisée même géographiquement. L'excès des luttes politiques de plus en plus violentes entre les différentes partis politiques de Transylvanie est la cause et en même temps l'explication de ce phénomène malsain. — La presse hongroise de Transylvanie a des grandes merites aussi: elle a contribué a la réalisation de la Société Culturelle de Transylvanie et de la Société Litteraire de Transylvanie qu'elle n'a cessé de protéger plus tard. C'est encore son mérite, qu'au temps du changement du pouvoir d'État Roumain, les Hongrois de Transylvanie possédaient une presse d'une culture bien considerable.

A szerkesztésért és kiadásért felel: Trócsányi Zoltán.

27.676. — K. M. Egyetemi Nyomda Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

TARTALOM.

	Lap
Berkovits Ilona : A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniaturái	I
Varjas Béla : Gismunda és Gisquardus historiájának első kiadása	21
Horváth Endre : Egy magyarországi görög könyvtára a XVIII. században	33
Kristóf György : Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom váltásáig. (1867—1919)	41
Kisebb közlemények : ASZTALOS MIKLÓS : Bajza József. — K. B. O. : Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagia-jához. — GARDONYI ALBERT : Közkönyvtárból kölcsönvett könyvek sürgetése a XVIII. század végén. — JOÓ TIBOR : Ismeretlen Verseghy-kéziratok az Országos Széchényi Könyvtárban. — TR. Z. : Panaszok a könyvkiadók és az olvasók ellen a mult század elején. — TR. Z. : A legnagyobb és leg- kisebb könyvek. — ZOVÁNYI JENŐ : Seelmann helyett Urlsperger. — Vitéz HÁZI JENŐ : Köteles példányok kérdése a vidék szempontjából. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN : Az ajánlások történetéhez. (a): Hóman Bálint és Fitz József előadása a Nemzeti Múzeum Közgyűlésén. — (a): Az Országos Széchényi Könyvtár januári kiállítása. — A. M. : Szakosz- tályi hírek. — A. M. : A második könyvtárosképző tanfolyam	67
Ismertetések : BOHATTA HANS : Bibliographie d. Breviere. (Ism. KELÉNYI B. OTTÓ .) — KARADJA CONSTANTIN I. : Despre editiile din 1488 ale cronicei lui Johannes de Thurocz. (Ism. MAKKAI LÁSZLÓ .) — PINTÉR JENŐ : A magyar irodalom története. (Ism. KOZOCSA SÁNDOR .) — VARGA NÁNDOR LAJOS : A rézkarc. VARGA NÁNDOR LAJOS : Adattár a magyar művészi grafikához. (Ism. NAGY ZOLTÁN .) — Rôle et for- mation du bibliothécaire. (Ism. DEZSÉNYI BÉLA .) — RÉZ HEINRICH : Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918. (Ism. DEZSÉNYI BÉLA .)	83
Levélszekrény :	93
Résumé — Inhaltsangabe	94

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS!

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE

elhatározta, hogy saját kiadásában közrebocsátja a könyvtári és tudományos kutatás egyik legnélkülözhetetlenebb bio-bibliográfiai segédeszközének, a néhai

ID. SZINNYEI JÓZSEF

szerkesztésében 1891—1914. megjelent

MAGYAR ÍRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI

pótsorozatát. A pótsorozat

DR. GULYÁS PÁL

egy. c. ny. rk. tanár, ny. m. n. múzeumi igazgató

szerkesztésében, aki a M. T. Akadémia megbízásából már több mint két évtizede dolgozik e kiegészítésen, lát napvilágot, teljesen az alapmunka szellemében és külső kiállításában. Évenként egy-egy negyveníves kötet jelenik meg

kötetenként 50 (ötven) a. P. előfizetési áron.

Az előfizetési díj félévi részletekben is törleszthető.

**A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok
Egyesülete.**

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1938. évi folyam * II. füzet*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1938

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

DOMANOVSKY ÁKOS, a pécsi Erzsébet-tudományegyetem könyvtárának igazgatója, ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FARKAS GYULA, berlini egyetemi tanár, a berlini Magyar Intézet igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, NAGY MIKLÓS, a Képviselőházi Könyvtár főigazgatója, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, SULICA SZILÁRD, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, SZABÓ BÉLA, min. tanácsos, az Országos Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának igazgatója, SZINNYEI JÓZSEF, ny. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, SZOMBATFALVY GYÖRGY, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumba beosztott középiskolai igazgató, TETTAMANTI JENŐ, egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában főkönyvtárnok, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

A „HAHÓTI KÓDEX“ (ZÁGRÁBI MR
126. KÉZIRAT) JELENTŐSÉGE
A MAGYARORSZÁGI LITURGIA
SZEMPONTJÁBÓL.

A zágrábi érseki könyvtárnak MR 126 jelzésű Sacramentariuma a zágrábi székesegyház legrégebb Sacramentariuma, melynek jelentőségét emeli az, hogy ez a Sacramentarium egyúttal a legrégebb a magyar földön írt, eddig ismert Sacramentariumok közül.

Eleddig két kutató foglalkozott ezzel a kézirattal: DOM GERMAIN MORIN és DR. FANCEV zágrábi egyetemi tanár.

DR. FANCEVnek¹ az volt a véleménye, hogy a MR 126 jelzésű Sacramentarium Magyarországról került ugyan Zágrádba, de eredetileg a Prága melletti Břevnov számára készült. DOM MORIN² ezzel ellentétben a magyar eredet mellett foglalt állást és — mint látni fogjuk — helyesen. Ő azonban a Sacramentarium keletkezését a XII. század végére, sőt a XIII. századra teszi, míg FANCEV, mint már DANKÓ³ is a XI. századi eredetet vallják jogosan.

Mint látni fogjuk, MORINT az *Eenricus* és *Henricus* név tévesztette meg úgy, hogy ezt a kéziratot minden palaeographiai korjelző vonás ellenére a XII. század végére, sőt a XIII. század elejére keltezte, mivel a Sacramentarium *Eenricus*-át és *Henricus*-át Henrik német királlyal, római császárral azonosította, akit 1146-ban avattak szentté. Elkerüli figyelmét, hogy az MR 126 Sacramentarium *Henricus*-a Szent István fia, Szent Imre. A Pray-kódex is *Henricus*-nak nevezi Szent Imrét.

A MR 126 Sacramentarium palaeographiai, hagiographiai és liturgiai vizsgálata alapján bebizonyítható, hogy ez a kézirat a XI. század második felében készült. Keltezéséről 1938. hús-

¹ RR. FANCEV: *Najstarije bogoslužje u Posavsko; Hrvatskoj*, Zbornik Kralja Tomislava. Zagreb, 1925. 533—537. lap.

² *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft*. VI. Münster, 1926. 63—65. lap.

³ DANKÓ: *Vetus hymnarium Hungariae*. Bpest, 1893. 112—113. lap.

vétján a *Melanges Hoffiler*-ben (Zágráb) jelenik meg tőlem részletes tanulmány.

A MR 126 jelzésű zágrábi kézirat 111 lapból áll. Kötése későbbi eredetű, minden bizonnyal abból az időből, mikor MIKULIC püspök (1688—1694) a zágrábi érseki könyvtárt megalapította azáltal, hogy VALVASORNak nagy és értékes könyvtárát megvásárolta és a zágrábi székesegyháznak pár ezer könyvét a portól megtisztíttatta és bekölttette. A kötés alkalmával a kéziratot kissé körülvágták. Nagysága 180×255 mm. A XI—XII. századi Carolina-írással van írva. Ugyanúgy írták a MR 165 és MR 89 jelzésű zágrábi kéziratokat, melyeket DOM MORIN is joggal tekint XI—XII. századiaknak.

A MR 126 kézirat monasztikus bencés rendeltetése világosan felismerhető. Szent Benedek miseimádságai megtalálhatók, nemcsak március 21-i ünnepén, hanem július 11-én is és a két ünnepet a színes iniciales külön is kiemeli. Július 13-án következtek Szent Margit miseimádságai, szintén iniciálé-val díszítve, mert ez a MR 126 Sacramentarium egy Szent Margitról elnevezett bencés monostor számára készült, mint ez az „in monasterio pro fratribus“ votívemiséből világosan kiderül. Ennek Collecta-ja így szól: *Concede nobis famulis tuis in hoc presenti monasterio sancte Margarete uirginis nec non sub regula sancti Benedicti constitutis...*“ Dr. FANCEV azt hitte, hogy ez a monostor a břevnovi Szent Margit-apátsággal azonos. DOM MORIN pedig azt hangsúlyozta, hogy ezt a Margit-apátságot Magyarországon kell keresnünk. Mint látni fogjuk, ez a helyes álláspont. Ez a Szent Margit tiszteletére épült monostor minden bizonnyal magyar apátság volt. DOM MORIN a bélai Szent Margit-apátsággal azonosítja.

Mivel Zágrábban, sajnos, csak FUXHOFER *Monasteriológiá*-jára támaszkodhattam, eddig magam is azt a nézetet képviseltem, hogy a MR 126 Margit-monostora a bélai Margit-apátsággal azonos. Budapesti tartózkodásom idején azonban a magyar bencés Rendtörténet alapján főleg KÜHÁR FLÓRIS OSB. egyet. tanár utánjárásával kiderült, hogy ez az apátság minden valószínűség szerint a *habót*-i (Zala megye) Szent Margit-apátsággal

Magyarországon négy Szent Margitról elnevezett bencés apátságot ismerünk.¹ A *bélai* apátságot (ma a zágrábi egyházmegyében; régebben Körös megyéhez tartozott politikailag). FUXHOFER szerint I. Géza alapította volna 1075-ben, SÖRÖS szerint: „*Alapítóját, alapítása idejét nem ismerjük, sőt egészen a XIV. századig semmit sem hallunk róla*“ (461. l.). Amikor először hallunk róla — 1332-ben, XXII. János pápa egy iratában — és később is a XIV. században, mint a garábi apátság gangriája, perjelsége válik ismeretessé. Ez a *garábi* apátság szintén Szent Margitot vallotta védőszentjének.

Székhelyét SÖRÖS a valkói főesperesség területén a kalocsai egyházmegyében fekvő Grabovo, azelőtt Garab községben keresi. SÖRÖS szerint a Kézainál említett Tibold-nemzetség alapította Garábot a XI. században, talán az a Gráb, aki 1093 és 1094 közt Somogy megyének volt ispánja (*Pannonhalmi Rend Tört. XII. B. 424. l.*).

A harmadik Szent Margitról elnevezett magyar bencés apátság a *meszesi* volt; Álmos herceg alapította 1108 előtt.

Szent Margit volt a védőszentje a *hahóti* (Zala megye, veszprémi egyházmegye) apátságnak, melyet a XVIII. század végén kegyura, FESTETICH PÁL gróf a keszthelyi plébániához csatolt. Ezt az apátságot, „*mely a Hahót-nemzetségtől vette nevét, a nemzetség harmadik ize emelte Szent Margit szűz és vértanu tiszteletére*“ (SÖRÖS, 252. l.). Az alapítás idejére Valter somogyvári apátnak 1330 körül írt oklevele² vet világot, melyben megintette Keled fiait, Arnoldot és Mihályt, ne háborgassák a hahóti, másként piliskei monostor birtokait. Figyelmeztetése jogosságát azzal indokolta meg: *Hahótot Szent László Somogyvár főnnhatósága alá rendelte.*³

Hahót tehát korábban megvolt, mint Somogyvár, melyet Szent László 1091-ben alapított a francia Saint-gilles-i (Szent

¹ SÖRÖS PONGRÁC: *Elenyészett bencés apátságok*. Pannonhalmi Szent Benedek-rend Története XII. B. Budapest. 1912. — Béla 461 s. köv. ll. — Garáb. 423 s. köv. ll. — Hahót 252 s. köv. ll. — Meszes 449 s. köv. ll.

² Magyar Nemzeti Múzeum levéltára: törzsanyag; említi Turul, 1906 46. l.

³ SÖRÖS: *Elenyészett apátságok* 253 l.

Egyed) apátságból származó francia bencések számára.¹ Hahótot a somogyváriaknak — később kifejezett — tudása szerint Szent László Somogyvárnak rendelte alá, köztük filiális viszonyt állapított meg.

A négy magyar bencés Szent Margit-apátság közül a kizárás módszerével a hahótit jelöljük meg a MR 126 kézirat eredeti rendeltetési helyeként. A meszesi apátság később keletkezett, mint az MR 126 kézirat. Bélának alapítási ideje bizonytalan. A MR 126 minden bizonnyal a zágrábi püspökség alapításakor került Zágrábba. Erre mutat legfőképen az a tény, hogy a kézirat monasztikus vonatkozású helyeit törölték és átírták benne és hogy a kézirat az egész zágrábi liturgiafejlődés alapja volt. Amikor Szent László 1094 táján megalapítja a zágrábi püspökséget, első püspöknek Duh-ot (*quendam bohemicum venerabilis vitae virum*) küldi, ki bizonyára bencés volt és vele székesegyházi papokként két papot (szerzetest) somogy- és zalamegyeieket (1134. évi okl. a zágrábi érseki levéltárban. Közölve: DR. SISIC, *Prirucnik izvora hrvatske historije*. I. Zagreb, 1914, 322—3.). Társainak származási helyéből azt gondolhatjuk, hogy Duh maga is valamely somogyi vagy zalai apátságához tartozott és a kézirat minden bizonnyal egy somogyi vagy zalai Szent Margit-apátságból származott. A két megye területén más bencés Szent Margit-apátság nincs, mint *Hahót*. A kézirat tehát Hahót számára készült. Hahótnak és Somogyvárnak kapcsolata megadja a magyarázatát annak, hogy egy somogyi vagy zalai bencés hahóti kéziratot visz misekönyvként újonnan alapított püspöksége székhelyére, viszont Hahótnak Somogyvárnál korábbi alapítása azt is megmagyarázza, miért oly archaikus a kézirat francia — monasztikus — rétege (B.-F.-réteg); a XI. század végén is csak oly francia szenteket tisztel, kik közül a legkésőbbi VIII. századi. Nyilván nem a Somogyvárba került francia szerzetesek Sacramentariumait másolta a MR 126 kézirat írója, hanem egy korábbi, már magyar területen honos kéziratot. Hahótnak Somogyvár előtt történő alapításából megérthetjük azt is, hogy Sacramentáriumában, mely liturgiájának tükre, *a magyar szentek kultusza jóformán a Sacramentarium átírása, másolása*

¹ U. o. 149. s k. ll.

közben alakul ki. A Proprium Sanctorumban lemásolt magyar vonatkozású misék (Szent Benedek, András, Adalbert, Alexius) már eredetijében is benne voltak; a Szent László alatt történő szenttéavatások (Szent István, Imre, Gellért) szükségessé tették a Proprium kiegészítését ezen szentek miséjével. Erre nem volt más mód, mint hogy votívmiseként vették fel oratióikat a Sacramentariumnak votívmiséi közé. Az is jellemző, hogy Szent Egyednek (St. Egydius) Somogyvár és St. Gilles védőszentjének miséje hiányzott a MR 126 Proprium Sanctorumában, viszont mint votívmise mégis belekerült Szent Margit-monostorral szoros vonatkozásban levő magyar (István, Imre, Gellért) helyi (Szent Margit) és rendi (Szent Benedek) votívmisék közé, igaz, hogy feltűnő iniciálé nélkül, mivel nem volt Hahót védőszentje. Ez a mozzanat megvilágítja Valter somogyvári apátnak 1330 körül történt nyilatkozatát, hogy Hahótot Szent László rendelte Somogyvár fennhatósága alá. Ezért került anyaapátságának védőszentje a monostor helyi jellegű votívmiséi közé.

A MR 126 Sacramentarium „*De Sancto Egidio*“ votívmiséjét ez alapon a kézirat (H.) rétegéhez számíthatjuk.

Mivel Somogyvárt 1091-ben alapították és Hahót hozzákapcsolása is ekkor történhetett, az MR 126 kéziratnak a votívmiséket tartalmazó része ebben az időben készülhetett. Nyilván akkor, midőn a másoló még nem ismerte az 1092-ben tartott zsinati határozat ünnepnaptárát.¹ Ebben az ünnepnaptárban megvan Szent István, Gellért ünnepének napos napja, megvan gyertyaszentelő is február 2-án, a MR 126-ban azonban az említett magyar szenteknek e napra való tétele hiányzik és a III. folión is későbbi kéz jegyezte be gyertyaszentelő evangéliumát bizonyára már Zágrábban.²

*

Ezek szerint tehát a Margit-sacramentárium egy kompiláció gyümölcse. A Temporale (Proprium de tempore) és a Sancto-

¹ Szent László I. törvénykönyve XXXVIII. fejezet. — *Závodszy Levente: A Szent István ... korabeli törvények.* Budapest. 1904. 164. l. MIHÁLYFI: *Nyilvános Istentisztelet.* Budapest 4. 1933. 971.

² A ** közti résszel Kühár Flóris egészítette ki szerző kéziratát.

rale (*Proprium Sanctorum*) in corpore-ja egy régibb példányról vannak másolva, mely frank monasztikus eredetű. *

Ebben a két legrégebb kultuszú magyar bencés szentnek, Andrásnak és Benedeknek miséi, Albert és Szent Elek miséi, valamint (más forrásból vett) Szent Illés miséje már benne voltak. A votívmisék sorát aztán kiegészítették, mégpedig feltevésünk szerint új forrásokból. Ezek részben B—F.-jellegűek, részben magyarok (H.-réteg).

Jelen állapotban a MR 126 *Sacramentarium Hamvazószerda Collecta*-jával kezdődik: „*Presta domine fidelibus tuis ut ieiuniorum ueneranda sollempnia et congrua pietate suscipiant et securae deuotione percurrant. P.*“ Aztán a *Temporale* folytatódik a 32. folián, hol a Pünkösöd utáni XXVI. vasárnapkal záródik azon megjegyzéssel: *Explicit ordo dominicus*. Mindjárt utána kezdődik a 32. folián a *Sanctorale*. *Incipiunt orationes de sanctis. Imprimis De Sancto Siluestro*. A szentek sorrendjét tehát az egyházi évben Szent Szilveszter nyitja meg. Így van ez a *Pray-kódex*ben is.

A 32—70. foliókon a *Sanctorale* miseimádságai kerülnek sorra, Szent Szilvesztertől (XII. 31.) Szent Tamás apostolig (XII. 21.). A 70—74. foliókon van: *Commune Sanctorum*, a 75. folián különféle votívmisék kezdődnek. Elsőnek írták le az „in dedicatione ecclesie“-misét, majd az „in anniversario dedicationis“ jön, utána „de sancta Elena (76. folió), de sancta Trinitate (76/7. folió), de sancta Cruce“ (77. folió). A 78/9. foliót később törölték, helyébe még a XI—XII. században durva kézírás a misemondó pap számára jegyzett fel több imádságot. A 79. folián van aztán a „de sancto Johanne Baptista“ votív-mise, a 79. folián „de sancto Petro apostolo“ és „de omnibus apostolis“, a 80. folián a „de sancto Georgio, de sancto Adalberto“, a 80 v. folián: *De Sancto Gerardo*. A Szent Gellért-mise *Postcommunio*-jának vége eredetileg a 81. folián volt. Mivel azonban az egész 81. foliót és a 81 v. folió kétharmadát később törölték, nyilván, hogy bizonyos, a változó körülmények közt szükségessé vált imádságok számára szabad helyet nyerjenek,

* A MR 126. kéziratot magyar irodalmunkban az elmondottak alapján „*Habóti-kódex*“-nek nevezzük.

a Postcommunio végét utólag, ezen törlés alkalmával más kéz, ugyanolyan írással rávezette a 80 v. folió aljára, utolsó sorként: „*ad salutem anime et corporis. P.*“ A 81 v. folión a törlő kéz ott hagyta a „de Sancto Benedicto“ votívmisét, mely a 82. folión folytatódik. Aztán következnek a „de Sancto Egidio“, „De sancto Stephano“ (rege); a 82 v. folión „De Sancto Henrico, de sanctis confessoribus“; a 83. folión „De Sancta Margareta, De omnibus virginibus“; a 83 v. folión „De his, quorum reliquie hic continentur, De omnibus sanctis“; a 84. folión „De Sancta Sapientia, De emundatione cordis“; a 84 v. folión „De Sancta Caritate, Pro temperantia“. A 85. folió két utolsó sora, a 85 v. folió teljesen törölve. A 86. folión folytatódik a 85 v. folión kezdődő, de törölt „Missa pro rege“; a 86 v. folión „pro episcopo, pro abbate“; a 87. folión „Missa pro prelatibus et pro se et sua congregatione, Missa pro congregatione“; a 88. folión: „Missa in monasterio pro fratribus...“ és így tovább. Különbféle áldásokkal (Benedictiones) fejeződik be ez a rész. A 110 v. folió utolsó sorában ezt a címet látjuk: *Benedictio retis*, de az áldás maga hiányzik, mert itt egy ív, azaz két lap hiányzik. Az utolsó lapon (111. folió) van Gyertyaszentelő evangéliuma, miséje a Proprium-ban hiányzik; és a 111 v. folión később, de ugyanazon írással csatolták hozzá Szent Gothard és Zsigmond miseimádságait. Végül gótikusan író kéz jegyezte le a *Confiteor-t*, *Misereatur-t*, *Indulgentiam-ot*.

Az említett törlések közül csak a 78 v. és 79. foliót töltötték ki új szöveggel; a többi törlés helye üres maradt. Törlésre szánták a 86 v.—88 v., 92., 97—98., 100 v—101. foliókat is, mint a szövegbe húzott függőleges vonal mutatja. Ezek nagyjából monasztikus jellegű miseimádságok, köztük az „*in monasterio pro fratribus*“ mise is a 88. folión, mely szerencsére nem esett a törlésnek áldozatául. Ennek *Collecta*-ja teszi lehetővé, hogy a kézirat eredeti helyét, rendeltetését megállapítsuk. A *pro abbate*, *pro congregatione*, *pro seculo renuntiantibus* stb. misék fölöslegessé váltak a kézirat megváltozott használati helyén és itt megkísérelték, hogy törléssel eltüntetessék őket, helyükbe pedig más, az új körülmények közt szükséges imádságokat írjanak. Új helyén nem szerzetesi-monasztikus istentisztelet célját szolgálta már a kézirat, de magyar talajon maradt, mert a magyar szentek

miséit nemcsak hogy el nem tüntették, hanem Szent Gellértnek a következő oldalon (81. folió) törölt Postcommunio-befejezését utólag átírták a 80 v. folióra, mint előbb már bemutattuk. Ezeket a törléseket és beírásokat Zágrábban végezték. Ide került az MR 126. j. Sacramentarium a hahóti Szent Margit apátságából, a zágrábi püspökség alapításakor, 1094-ben. Első püspöke Duh, somogyi vagy zalai bencés volt. A zágrábi székesegyház leltárában a XIV. század óta szerepel ez a kézirat; a XIV. századból származó első zágrábi székesegyházi leltár ugyanis már említi Sacramentariumunkat is. „*Item unum collectarium per totum annum de antiqua littera copertum de coreo rubeo, et incipit, „Presta domine fidelibus tuis, habens in fine benedictiones generales.“*” Később bizonyítani fogjuk, hogy e Sacramentarium Sanctorale-ja adja a zágrábi székesegyház és egyházmegye liturgikus kéziratának Sanctorale-jához a közvetlen alapot és mintát.

Ha a zágrábi Sacramentarium Sanctorale-ját a maga egészében vizsgáljuk, három alapvető réteget találunk benne: a római (R.), a bencés-frank (B.-F.) és a magyar (H.) réteget; mellettük még néhány kiegészítést.

A római réteg a gregorianus és gelasianus Sanctoralé-k egyesülése. Nagyon érdekes volna a római réteget önmagában vizsgálat tárgyává tenni, összevetni a Gregorianum és Gelasianum kézírataival. Nyilván megerősítené ez a vizsgálat munkánk eredményét, mely a kutatás élét a B.-F. és H.-rétegre irányítja. A két alaprómai Sanctorale elegyedésében még világosan felismerhető a Gelasianum nagyobb érvényesülése; erre mutat az ünnepek egymástutánja és a Sanctorale szétválasztása a Temporale-tól. Mivel például Szent Magnus (VIII. 19), Rufus (VIII. 27), Priscus (IX. 1) capua-nápolyi csoportja nem származhatott hozzánk Rómán át (ott ezeket a X—XI. századokban nem ünnepelték), sem Capuán vagy Nápolyon át, sem általában közvetlenül Itálián át, mert hiszen a MR 126 Sacramentarium-ban semmi nyoma sincs közvetlen itáliai hatásnak, azt kell hinnünk, hogy az R.-réteg szerkesztése is ott történt, amerre a B.-F.-réteg utal; azaz Frankországban.

Az R.-rétegről szóló rövid megjegyzésünk után áttérünk a B.-F.- és H.-rétegre; számunkra most ez a legfontosabb része MR 126 Sanctoralé-jának.

q̄t̄. eo ap̄m et l̄ub̄i
ḡm̄e de p̄fundo pelagi liberavit: exaudi
nos p̄ficiat: concede ut ambrosiū meritis eter
natis gl̄iam consequamur: f. *Sec̄*
ff̄erim tibi dñe p̄of̄ emunera. que in mo
sunt digna conf̄ice tui. ap̄loꝝ tuorū q̄s
p̄ceatibꝫ adiuuamur: f.

Ben̄dixit dñe s̄c̄r̄i et s̄c̄r̄i desideria
caꝝoꝝ. ap̄loꝝ. dñe s̄c̄r̄i. et s̄c̄r̄i desideria
sollemnia recepit. p̄ra q̄s in con. sup̄p̄
eracionibꝫ maniamur: quozꝫ regimus p̄m
roꝝe dñe ip̄m tui. *Sec̄*
ap̄loꝝ. p̄uocemus conf̄idamē. p̄p̄em. et des̄
f̄ensione conf̄irma. f. Des̄c̄r̄e p̄m̄. tui.
ca q̄s om̄p̄s d̄i. ut qui gl̄oriosos marit̄es:
f̄idē. philippū. v̄italē. et arc̄elē. Alex̄
and̄m. et aliam. et lammarum. s̄c̄r̄es inf̄ia
conf̄essione cognouimus. p̄of̄. ap̄uote un̄ia
intercessione f̄enciamur: f. *Sec̄*.

Ser̄uicij p̄c̄m̄p̄s dñe q̄s in t̄ende plac̄t.
et intercedam̄. s̄c̄r̄i tui deuocioni n̄r̄e
p̄ficiant. et salua. f. *Sec̄*
om̄p̄s. et ut intercedam̄. s̄c̄r̄i tui illius
saluar̄i cupiamus esse t̄um. cuius p̄
bee misteria p̄gnus accepimus: f.

De s̄c̄o ben̄dixit d̄o.

Omnipotens

sem̄p̄. q̄s qui p̄gloriosū beati
p̄cedit t̄i. ab̄bas exempli h̄umi
litas nob̄ triumphale iter ostendit.
ca q̄s ut uis tibi plac̄t obediēt̄it
p̄gnat uenerabilis pat̄. *Sec̄*
incedebat. nos p̄clari eius meritis. aduā
sine errore subsequamur: f. *Sec̄*

Profectio nos q̄s dñe beati p̄cedit t̄i. ab̄bas
tibi. cōm̄der. ut quod n̄r̄s meritis non ualeam.
cui p̄uocemus adsequamur: f. *Sec̄*
meritis intercess̄ionibꝫ magnifici p̄horis
p̄cedit t̄i. q̄s dñe familie tue cōm̄detur
oratio. cuius iustit̄is decoratur et compl̄s. f.
erceptus dñe d̄i n̄r̄ salutaris sacramentis p̄co.
humiliter et deprecamur: ut intercedente
beato cōf̄essore tuo p̄cedit d̄o. atq̄ ab̄bas
que p̄ illius uenerando agimus trans̄ lamone
nob̄ p̄ficiant ad saluē. f. *Sec̄*

Evs. **Q**uibe

Th̄o. **A**l̄. **K**. **A**. **R**. **E**. **T**. **O**.
inque bodicru die ad celos
p̄nariuri palmarum uenire
fecit. concede nobis q̄s ut q̄

Szent Benedek apát (júl. 11) és Szent Margit szűz votívmiséi a habóti kódexben. Színes iniciálék.

A Sanctorale bencés-frank réteghez a következő szentek tartoznak:

- I. 13. De sancto Hilario.¹
2. I. 14. De sancto Mauro.²
3. I. 25. Sancti Preiecti.³
4. II. 7. De sancto Vedasto.⁴
5. VII. 4. In translatione sancti Martini.⁵
6. VII. 18. De sancto Arnulfo.⁶
7. VII. 21. De sancto Wandregilisio.⁷
8. VII. 28. De sancto Samsone.⁸
9. VIII. 6. De transfiguratione Domini.⁹
10. VIII. 16. De sancto Arnulfo confessore.¹⁰
11. VIII. 24. De sancto Audoenno.¹¹
12. VIII. 28. De sanctis ... Juliano.¹²
13. X. 1. De sancto Germano, Remigio et sociis eorum.¹³
14. X. 7. De sanctis ... Pardulfo ...¹⁴
15. XI. 13. De sancto Briccio.¹⁵
16. XI. 18. Octava sancti Martini.

A votívmisék közt:

17. De sancto Elena.¹⁶
18. De sancto Egidio.¹⁷

¹ Poitiers-i püspök † 366.

² Szent Benedek tanítványa, Glanfeuil alapítója Galliában. 584.

³ Clermont püspöke. I. 25 676 † Autun-ben.

⁴ Arras-i püspök † 540.

⁵ Tours-i püspök.

⁶ Metz-i püspök, † 641, mint remete a remiremonti kolostor mellett.

⁷ Fontenelle apátja a VII. században.

⁸ Episcopus deleutis Bretagneban. † 565.

⁹ Rómában: 1457. Keleten, Galliában, Hispaniában ünnepelték.

¹⁰ Fia Antegisel által a Karoling dinasztia alapítója. Halála napja

VIII. 16. Ünnepe VII. 18.

¹¹ Rouen-i püspök † 683. (Rebais és Fontenelle apátságok alapítója.)

¹² Vértanu 304. VIII. 28-án Brionde-ban, nem messze Clermonttól.

¹³ Germanus, auxerre-i püspök † 448. Remignus Gallia apostola † 537.

¹⁴ Guéreti apát (Limoges) † 737.

¹⁵ Szent Márton utóda Toursban.

¹⁶ Ereklýei a IX. században Rómából Hautvillers-be (Reimsi egyházmegye) kerültek.

¹⁷ Saint Gilles apátja. (Provence) † 711—25.

19. In honorem Sigismundi regis pro febricitantibus.¹

A későbbi kiegészítések közül ideszámítanak még Szent Fiagrius² és Szent Zsigmond másodsor. Ezenkívül többen a gelasianus rétegből, mert a frank-bencés alappéldányból vették át őket. Így például a már említett Magnus, Rufus, Priscus aztán minden bizonytal Szent Márton, valószínűleg Szent Mátyás, Szent Jakab (VI. 22), Szent András oktávája, Translatio s. Benedicti (VII. 11), Ciricus és Julitta (VI. 16), a 12 apostol (VII. 15), Decollatio s. Joannis Bapt. (VIII. 29) és Szent Margit, mert július 13-án és nem 20-án van ünnepe, mint Rómában a XI—XII. században.

A francia szentek nagy száma már DOM MORIN-nak feltűnt, de jelentőségüket nem ismerte fel. Fölveti éppen a kérdést: ki hitte volna, hogy egy régi magyar bencés apátságának naptárában ennyi francia szentet talál ilyen korai időben? Közvetlenül ez előtt ugyanarról a rendkívüli érdekes jelenségről beszél, melyet ez a Sanctorable támaszt azáltal, hogy feltárja azokat az idegen, távoli és sokágú hatásokat, melyek néha minden várható valószínűség ellenére érték a keresztény Európa ezen részét. Ő ugyan azt hiszi, hogy mindez csak a XII. század végén történt. Mi már tudjuk, hogy egy egész századdal tévedett. Ezek a hatások se voltak oly sokágúak, mert hogy csak egy frank-bencés hatásról beszélhetünk. Szent Eenricus és Henricus nem Henrik német király és római császár († 1024, szentté avattatott 1146), hanem Szent Imre, Szent István fia. És Augsburgi Szent Afrát, kire MORIN hivatkozik, az egész Sacramentarium-ban (MR 126) nem lehet megtalálni. A MR 126 eredeti Sanctoralé-jában egyszerűen semmi nyoma sincs a német hatásnak. A frank-bencés hatás viszont oly erős, hogy joggal beszélhetünk a Sanctorable B.-F.-rétegről, mely a gelasianus gregorianus és magyar réteg mellett alap-összetevője a MR 126 Sanctoralé-jának. Ezt az összetevőt csak abban a korai időben érthetjük meg, mikor a magyar kereszténység keletkezett. Később már nemcsak feltűnő volna, hanem lehetetlen is. DOM MORIN a MR 165 zágrábi kéziratban

¹ Burgund király 516—23.

² Remete Marne mellett † 670.

joggal gyanít clunyi hatást. Ugyanez a szellem hatja át a MR 126-kódexet.

Mármost: *csak* francia, pontosabban clunyi liturgikus *kéziratok-e* a hordozói annak a hatásnak, mely a megtért Magyarország liturgiáját kialakította, vagy tán egyúttal Franciaországból érkezett bencések is?

A B.-F.-réteg az MR 126-ban az őspéldányra mutat, a H.-réteg pedig arra az országra, hol az őspéldányt másolták és a helyi körülményekhez képest alkalmazták. Hogy ez nemcsak egy, nem is csak egypár példány lehetett, abból következik, hogy a B.-F.-réteg oly tisztán megmaradt. Ez csak úgy történhetett, hogy a Szent Margit-apátság vezetői valamiképp maguk is a B.-F.-rétegehez tartoztak. Vegyük például Szent Audoenus Secretá-ját (57. folió): *Oblata quaesumus Domine, munera fidelis populi meritis beatissimi patris nostri Audoeni tibi reddantur accepta...* Szent Benedek vértanu ünnepén viszont azt olvasuk: *Totius gentis nostrae...* Itt nyilván a gens *Hungarica*-ra gondol. Alig hihetjük azonban, hogy magyar bencések Szent Audoenust, kinek semmi köze nem volt Magyarországhoz, *beatissimus pater noster*-nak mondták volna. Ezt inkább megértjük akkor, ha a Szent Margit-kolostorban élő francia bencés ajkára adják. A B.-F.-réteg legkésőbbi szentje a Sanctorale-ban magában (in corpore) Szent Pardulfus, Guéret-i (Limoges) apát, aki 737-ben halt meg. A MR 126-ban megőrzött B.-F.-réteg legrégebb szerkesztése tehát a VIII. század végére, vagy a IX. század elejére tehető. A votívmisék között ott találjuk a B.-F.-rétegehez tartozó Szent Egyed (VIII. század) Ilona császárnő (IX. század) miséjét. Később került hozzá még Szent Fiacrius (VII. század).

Azt kellene még kikutatni, miért került a votívmisék közé *de Sancto Benedicto, de Sancta Margareta, de S. Joanne Baptista* miséje, holott a MR 126 Propriumá-ban már volt mise számukra. Az is feltűnő, hogy a votívmisék szövege más, mint a Proprium-ban lévő szöveg. Nyilván új B.-F.-példányról írták át őket; ez a példány a somogyvári Szent Egyed-apátságba az alapításkor (1091) kerülhetett.

A 100 évvel későbbi Pray-kódexben a B.-F.-réteg már nem oly fejlett; ugyanez áll a későbbi zágrábi kéziratokra is, bár ez

a megállapítás rájuk vonatkoztatva némiképp módosul. Ezt könnyű megmagyarázni: a frank monasztikus személyi hatás gyengült, hiszen nemcsak a hierarchia, hanem a szerzetesség is hozzágyökerezett már a hazai talajhoz; Magyarországon is, Zágrábban is. A szerzetesi hatást is mind kevésbé lehet érezni a zágrábi kéziratokban, hiszen a szerzetesektől a világi papság vette át az egyház vezetését. Mindezt az MR 126 Sacramentarium egész konkrét formában mutatja.¹

Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy ezek a hatások közvetlenül Cluny-ből eredtek. Úgy látszik, hogy más Cluny-vel kapcsolatban lévő frank apátságok hatottak szerzeteseik és kézírataik által alakítólag a magyarországi liturgiára. Ugyanígy Zágrábra is, mely kezdetben az esztergomi érsekséghez, később a kalocsaihoz tartozott. Csak a XIX. században lett érsekséggé. Erre vonatkozólag kellene paleográfiai és liturgiai történeti alapon összehasonlító tanulmányokat végezni.

A MR 126 magyar (H.) rétegével behatóan foglalkoztunk a Pannonhalmi Szemle (1938, XIII.) 36—50 ll-in.

Ehez a következő szentek tartoznak :

1. IV. 23. *De sancto Adalberto.*

A 38. folión Szent György és Adalbert miseimádságai közekek, nincsenek szétválasztva: „*Deus, qui nos beatorum Martirum tuorum Georgii atque Adalberti meritis et intercessione . . .*“

Szent Adalbert prágai püspök a břevnovi bencés monostor alapítója, egyes források szerint bérmálásban részesítette Szent Istvánt, a magyar liturgia: *Protorex Hungariae*-ját 995-ben. Ez évben minden bizonnyal Géza udvarában tartózkodott és később is áldásos hatást gyakorolt Gézára és fiára, Istvánra.² Szent Adalbertnek Magyarországon jelentős kultusza van, főleg Esztergomban, mint „*pius patronus Ecclesiae Strigoniensis*“³-nak.

¹ Fordító megjegyzése: Abból, hogy a B-F-réteg alapja a VIII. század végétől a XI. század végéig mintegy csökevényé vált, a szerzővel ellentétben inkább arra lehetne következtetni, hogy az őspéldány hamar elkerült eredeti hazájából és új helyén nem részesült az eredeti helyi liturgiának eleven alakító hatásában; a X. század végén Magyarországra került frank-bencés Sacramentariumokat már nem dolgozták át frank-bencés igények szerint, hanem természetesen — magyar és bencés igények szerint.

² HÓMAN B.: *Magyar történet.* 2. kiad. I. köt. 172 s. köv. II.

Coronasti: concede nob' famulis tuis et ipsi
 et merito consecuti ueniam omnium delictorum.
 et ipsi gaudium beatorum. **R.** S C R.
Ratantur: dñe ad suscipere hoc sacrificiū
 quod in honore sci Adalberti nris tu
 atq' pontificis immolauimus: et ipsius precib'
 dona nobis indulgentiam et requie sepier
 vniuersa die sacramenta scō. **R**am. **R.**
Intercedente beato Adalberto nre mo
 atque pontifice p'sciant nob' ad salutem
 et ad eterna p'ducant gaudia. **R.** De scō
 s qui beatorum Gerardum G. **R**ardulo.
 pontificem uigone martyri soli in
 mortalitatis coronasti: concede apiculis
 ut eius commetatione deuotus mentibus
 celsitiam uertis: et p'petua defensione
 munimur uelut. **R.** S C R.
Illa die muneris na uirtute scificia:
 et intercessione beati Gerardi pontificis
 et nris: ab omib' nos defende periculis.
 acusti die famulā tuam p'iosissimū scō
 corporis et languinis tui libamine: p'ia
 q' ut intercessione beati Gerardus mar
 tiris tu atq' pontificis nobis p'sciant
 adhibere amice et corporis. **R.**

A hahóti-kódex 80. foliója. Szent Gellért miséjének utolsó sora a következő,
 törölt lapról átirva a 80. lap aljára.

benedicte tu confessor tu q̄s indulgentia
nob̄ tue ap̄p̄icationis ad̄p̄ta
et nob̄ nota cūc̄ tu dep̄llat. f. 1. co.

Sympus uite tūc̄ mysteris q̄s d̄ne ut in
terrenū ben̄ benedicte tu confessor tu
et temporalis habundantiis comoclis: et nullis
afflictionis aduersis. f. De S̄co f̄quid̄o.

Beate d̄ne m̄am tuā: et ben̄
p̄uocatus aduocari: tribue ut maer̄ h̄c
tua creuet. ap̄uobis. f. SCR.

munera ur̄a commendet: nosq̄: et uic̄ano
sc̄i tūc̄ maer̄tam reddat acceptos. f. 1. co.

Quod om̄is q̄s ut qui cels̄ta alim̄ta p̄cipum:
intercedite beato f̄quid̄o ab̄bat̄ cōra oīa
aducta mun̄antur: et ad quib̄a c̄na
cōsequenda: spes nob̄ sup̄petat. et faciat. f.

De vi beatorū s̄t̄ r̄ p̄ a n̄ v o s De S̄. Steph̄
k̄ cen̄ et confessorē tuum v̄ritum f̄ no.
im̄petu gl̄a et honore coronasti: et quē
mōz̄ societate sublimasti: p̄ta q̄s ut quē
pannonia meruit habere diuine religio
nis doc̄torē m̄ris: cum modo c̄c̄la tu

De S̄co benedictio
lencium n̄i om̄is sup̄p̄licet im̄plo
ramus: ut bea confessor tu ben̄
de tu maer̄tam p̄cipa peccatorū
indulgentia: ad c̄na uic̄ramur p̄uocare
tue d̄is et sacrificiū intercessione bea

A hahóti-kódex 81 v. és 82. foliója. Szent Benedek, Szent Egyed és Szent István király miséi.

Surgam habere de fide necesse f.
 sacrificii quod tunc die manentem
 affirmamus benigno iudicio respice:
 confessione bea u. S. stephan regis
 et confessoris
 in nos ab omnium inuicem
 in istis defende
 et pnia sine uice concede. f.

Tvere die sanctorum tuam
 et qua pda et tunc
 beam s. stephani regis
 et confessoris in de
 renebris aduerti luce
 conuerti: et post
 istius temporis decursum
 oblati sacrificii
 munime clementer
 peducis ad regni
 et d. f.

Fac nos die istius
 et confessoris in
 p. b. s. c. i. f.
 suffragis: et que
 diuersis miraculis
 et f.
 et h. et e. e. e.
 cui nos p. e. b.
 ap. e. c. a. n. f.
 ab. o. u. e.

Beam s. stephani
 regis et confessoris
 in die istius
 et confessoris in
 oratio tibi die
 et confessoris in
 oratio tibi die
 et confessoris in
 oratio tibi die

Sicut die istius
 et confessoris in
 oratio tibi die
 et confessoris in
 oratio tibi die
 et confessoris in
 oratio tibi die

Sicut scilicet
 confessoris
 et confessoris
 et confessoris
 et confessoris
 et confessoris
 et confessoris
 et confessoris
 et confessoris

Beam s. stephani
 regis et confessoris
 in die istius
 et confessoris in
 oratio tibi die
 et confessoris in
 oratio tibi die

Fac nos die istius
 et confessoris in
 p. b. s. c. i. f.
 suffragis: et que
 diuersis miraculis
 et f.
 et h. et e. e. e.
 cui nos p. e. b.
 ap. e. c. a. n. f.
 ab. o. u. e.

Beam s. stephani
 regis et confessoris
 in die istius
 et confessoris in
 oratio tibi die
 et confessoris in
 oratio tibi die

Sicut die istius
 et confessoris in
 oratio tibi die
 et confessoris in
 oratio tibi die
 et confessoris in
 oratio tibi die

A hahóti-kódex 82 v. és 83. foliója. Szent Imre és Szent Margit miséi.

¶ ubi toto corde *psalmi* ab huius speciebus uice
demerit insidias. *ps. 138.*

Sed quod omnes dei in oblatione deuotionis
appuritate huius sacrificii famulos congrega
tionis istius aciemus *psalmi* aduersariis. *ps. 138.*

Sed quod misericors est cor. celebratione nob
tue precationis contra omnes aduersitates

Ignosce precationis tue. *ps. 138.* *ps. 138.*
beneficia quod dicitur familia ista conse
quatur: ut que sacrificii humilibus de
uota consistit: intercessione beati be
nedicti confessoris tui uice precationis
subsidio graniteretur: egrum tunc bene
dicte tuorum inueniatur. *ps. 138.* *ps. 138.*

Familia huius cenobii quod dicitur intercedunt
beata dei genitricis *ps. 138.* *ps. 138.*
necesse est confessoris tuo cui omnes scilicet pre
tuo gubernia moderamine: ut ad sit nob

Benedicere dicitur precationis. *ps. 138.*
ad hostiam nre seruiamus. *ps. 138.*
familia tua in hoc cenobio degente tuo
conspice tu immolanda ut precationis

se ipsius quod in inferantur suscipimus: ut
gubernare custodimus. *ps. 138.*

Sed quod dicitur precationis: ut omni aduersi
hoc omne tui circumdanda: ut omni aduersi
tate depulsa: sit semp domesticum inuolom
tans episcopi. *ps. 138.* *ps. 138.*

Sed quod omnes ueris iustor fidem
annuntii: dicitur nob famulis tuis in hoc

precium monasterii se arguere uiginti
nec in sub regula sei benedicti consistant
nunc amore caritatis episcopi: ut quibus in
unum congregant iudicia est communitio
facilitati: sit eorum misericordia sei communitio

Divina nra tue maerenti *ps. 138.* *ps. 138.*
reuerent oblati cetera benedictionis nunci
mista: episcopi facto sei reconciliationis nunci
mysteria: nob famulis tuis precationibus un
culum dilectionis in sinde. *ps. 138.* *ps. 138.*

Dicitur nos quod dicitur famulos tuos inuicem
tue caritatis episcopi: episcopi sei redem
tionis mundi que sumptuosus mysteria
inuicem se conuersionis offerunt
dignitatis. *ps. 138.* *ps. 138.*

Dicitur semper est miserere famulo tuo.

A habóti-kódex 87 v. és 88. foliója. Votívisme: in monasterio pro fratribus. Törtést jelző függélyes vonal.

Több magyar király viselte magyaros formában az ő nevét (Béla). Mivel Szent Adalbert Magyarországon különös tiszteletben részesült, ünnepét kezdetben összekapcsolták Szent Györggyel, mint azt már láttuk. Lassanként azonban a két ünnepet különválasztották, ezért találjuk már a két szentet az MR 126 votívmiséi közt külön miseszövegekkel. Ez az eredete annak, hogy Szent György április 24-ére került, Szent Adalbert április 23-át tartotta meg ünnepként. A Pray-kódexban ez a folyamat már be van fejezve, és ma az egész országban április 23-án van Szent Adalbertnak és április 24-én Szent Györgynek ünnepe. Egy évtizeddel ezelőtt még Zágrábban is így volt.

2. VII. 17. *De sancto Alexio.*

Szent Adalbert prágai püspök kétszer is tartózkodott a római San Bonifazio-Alessio-kolostorban az Aventinus hegyen. Ott ismerte meg Szent Elek kultuszát, maga is buzgó tisztelője lett e szentnek, tiszteletét átplántálta Břevnovba is és Géza magyar fejedelem udvarába, ezáltal Szent István udvarába is. Homiliát is írt Szent Elekről.¹ Így került Szent Elek az MR 126 Sacramentáriumába, ezért őt is H.-réteghez kell számítanunk.

3. IV. 16. *De sancto Benedicto Martyre.*

4. IV. 17. *De sancto Andree confessore.*

Ez a két szent kimondottan a magyar réteghez tartozik. Arról a Benedek vértanuról van ugyanis szó, aki Szent István idején szenvedett (vértanu-) halált Magyarországon; továbbá mesteréről, Zoerard-Andrásról. Ezt már DOM MORIN is megállapította.

Szent Benedek Collectá-ja így kezdődik: „*Deus, qui beatum benedictum martyrii passioni peracta lugubri sessione aquile declaratum totius nostre gentis fecisti prouisorem...*“ Szent András collectá-ja viszont azt mondja, ez a szent „*latentis certamine passionis afflictus*“ volt. Ezek az adatok megegyeznek a zágrábi MR 67 Breviárium (1290) lectióival.² Abból, hogy Szent András „*latentis certamine passionis afflictus*“ volt, megértjük a későbbi változást, mely őt is Benedekkel együtt vértanuként ünnepelte.

¹ MIGNE Patrologia Latina 137. 897/900.

² Közölve a Pannonhalmi Szemle XIII. (1938) 42. l.

Ezeknek a szenteknek miséi a Sanctorale törzsében vannak. Hozzájuk sorakoznak még a votívmisék közt: Szent István, Imre, Gellért, Marosvár első püspöke.

Szent Istvánt, fiát Imrét (Eenricus) és Szent Andrást már a mindszentek litániája is említi a 18. folión. Ez biztos jele annak, hogy a Sacramentarium e részének írásakor már szentként tisztelték őket és könyörögtek hozzájuk. Mivel itt Szent Gellért invocatiója hiányzik és mivel a Sanctorale törzsében Szent Istvánnak és Imrének sincs miséje, csak a votívmisék közt, arra a következtetésre lehetne jutni, hogy a Sacramentarium ezen részét 1092, sőt 1083 előtt írták; hiszen 1083-ban nemcsak Istvánt és Imrét avatták szentté, hanem Gellértet is.

1092-ben Szent Lászlónak egy törvénye¹ (Szabolcsi zsinat) mindezen szentek ünnepét parancsolt ünnepként beilleszti az egyházi év megfelelő napján a parancsolt ünnepek közé, mint ezt a törvény felsorolásának egymásutánja bizonyítja.² Mivel Szent István és Szent Imre kultuszáról 1072—1073 óta van adatunk, a MR 126 Sacramentarium nem készülhetett 1073 előtt. Ezzel igazolva van, hogy ez a Sacramentarium 1073—1092 közt készült. Az a körülmény, hogy Szent István, Imre, Gellért miséi a votívmisék közt vannak, arra engednek következtetni, hogy a kéziratot e három szent kanonizációja előtt (1083) kezdték meg. A szenttéavatás a kódex írása közben történt és így pótlólag vették fel a jelzett miséket a votívmisék közé.

A Sacramentarium-ot aztán, midőn 1094-ben Szent László

¹ Szent László I. törvénykönyve, XXXVIII. fejezet. Závodszy i. h.

² „Istae vero festivitates servandae sunt per annum: Nativitatis Domini, Sancti Stephani Protomartyris, Sancti Ioannis Evangelistae, Sanctorum Innocentium, Circumcisio Domini, Ephiphania cum vigilia, Purificatio sanctae Mariae, in Pascha quator dies, Sancti Georgii Martyris, Philippi et Iacobi cum vigilia, Inventio Sanctae Crucis, Ascensio Domini, in Pentecoste quatuor dies, S. Ioannis Baptistae, Petri et Pauli apostolorum una die, Sancti Jacobi, Sancti Laurentii, Assumptio S. Marie, S. Regis Stephani, S. Bartholomaei, Nativitatis, S. Mariae, Exaltatio S. Crucis, S. Mathaei apostoli et evangeliste, S. Gerhardi Episcopi, S. Michaelis archangeli, Sanctorum Simonis et Iudae, omnium sanctorum, S. Emerici Ducis, S. Martini, S. Andreae, S. Nicolai, S. Thomae Apostoli: et unaquaeque Parochia suum Patronum et dedicationem Ecclesiae celebret.“ Ld. Batthyány I. 440/n. 37. Leges ecclesiasticae Hungariae. Batthyány i. m. I. 411/4.

megalapította a zágrábi püspökséget, Zágrábba vitték és ott alapja lett a zágrábi Sanctorale egész további fejlődésének.

Míg tehát e kézirat B.-F.-rétege értékes útmutatást nyújt az imént megtért magyarság liturgiájának kezdetére Szent István idején és ezáltal a zágrábi püspökség liturgiájának kezdetére is, a H.-réteg viszont döntő bizonyítékát adja annak a tételnek, hogy ez a kézirat magyar földön keletkezett. A kézirat ezenkívül a B.-F.- és H.-réteg további alakulását is megvilágítja a magyar és különösen a zágrábi liturgia fejlődésében.

Szent Illés (próféta) miséjét nyilván más forrásból másolták ide, hiszen nemcsak oratiói, hanem neumas, teljes miséje van a kéziratban. Valószínűleg már Zágrábban írták hozzá a B.-F.-réteghoz tartozó Szent Fiagriust és Zsigmondot. — Szent GEREÓ és GOTTHÁRD (szintén zágrábi hozzáírás) az egyedüli tanui egy a MR 126-on kimutatható *német* hatásnak. Ez a hatás azonban csak akkor érvényesül, midőn a kézirat már Zágrábban van. Ezzel a palaeographiai eredménnyel teljesen egyezik a hagiographiai. Szent Gotthard bencést 1022-ben hívták meg a hildesheimi püspöki székre, 1038-ban, Szent István halála évében halt meg, és 1131-ben avatták szentté. Miscimádságait szenttéavatása után nemsokára odaírták a kódex utolsó lapjára, már Zágrábban.

A MR 126 Sanctoraleja és a Pray-kódex közt (XII—XIII. század) van rokonság a naptárakban, de a MR régebbi redactio eredménye, melyben az eredeti B.-F.-réteg jobban kidomborodik, a H.-réteg viszont még nem teljesen fejlett; jobban mondva a kézirat írása közben fejlődik.

A Pray-kódexben megtaláljuk a B.-F.-réteg szentjeit, Szent Maurus, Wandregisilius, Samson, Audoenus, Fiacrius és Pardulfus kivételével. A Pray-kódex H.-rétegében egy oratióba összefoglaltan Benedek és András vértanukat; VI. 27-én megvan már St. Ladislaus (szentté avatták 1192), VIII. 20-án St. Stephanus rex, IX. 24-én St. Gerhardus, depositio et passio, XI. 5-én St. Henricus (Imre); XI. 6-án Adalberti translatio.

KNAUZ Kortanában (130—289. l.) hagiographiai, liturgiai, történeti adatokat közöl, melyek a KNAUZ által ismert magyar liturgikus könyvek Sanctoraléival függnek össze. Abból a 60 forrásból, melyet KNAUZ ismer, 6 származik Zágrábból, de a

MR 126 hiányzik, ezt KNAUZ nem ismerte. Ha a MR 126 Sanctore-ját KNAUZZal összevetjük, azt látjuk, hogy KNAUZNál Wandregisilius, Sámson, Julián (VIII. 28.), Pardulfus és Fiacrius nincsenek említve. Mindezek a B-F.-réteghez tartoznak, de sem a Pray-kódexben, sem KNAUZ többi forrásában nincsenek már meg. Ezek csak a zágrábi MR 126-ban találhatóak.

A MR 126 Sacramentarium tehát sok új kérdést vet fel és e kérdések megoldása megoldja a magyar monaszteriológia és liturgia sok problémáját is. Ez a kézirat mindenképen egy XI. századi magyar bencés Szent Margit-apátságba utal minket és onnét a XI. század elejének frank-bencés apátságaiba. A Pray-kódex is új és erős megvilágítást nyer a MR 126-tal. A Pray-kódexet csak akkor érthetjük meg, ha azon eredményeket és problémákat értékesítjük, melyek a zágrábi kézirat által felmerültek. Ha a MR 126 kézirat Sanctore-ját a zágrábi egyház XIII—XIV. századi naptáraival összevetjük, meglátjuk egyrészt a zágrábi naptár összefüggő fejlődésvonalát, másrészt pedig a későbbi naptáraknak MR 126 Sanctore-jától való közvetlen függését, úgyhogy a zágrábi naptár ezen alapszik.

Összefoglalva az eddigi eredményeket, azzal fejezhetjük be értekezésünket, hogy a zágrábi MR 126 Sacramentarium-nak jelentőségét hangsúlyozzuk az imént megtért XI. századi Magyarország és különösképp a zágrábi egyházmegye (alap. 1094) liturgiájának kialakulásában. A kézirat Sanctore-já visszavezet bennünket a frank-bencés apátságokba; egyúttal ez az alapköve a zágrábi Sanctore-léknak, melyeknek fejlődését egész a XVI. századig befolyásolja. Ennek a Sanctore-lé-nak fejlődése a magyar liturgikus könyvekben is hasonló a zágrábihoz; a magyar liturgia későbbi Sanctore-léinak is egy a zágrábihoz hasonló Sanctore-rale az alapja. A zágrábi liturgia frank-monasztikus forrásaira utal, míg a Pray-kódex az itthoni (H.) réteget domborítja ki.

Fordította: DR. KÜHÁR FLÓRIS.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN KÖNYVTÁRÁNAK TÖREDÉKE SOPRON SZ. KIR. VÁROS KÖZKÖNYVTÁRÁBAN.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN, a legnagyobb magyar, korán felismerte a könyv jelentőségét és egész élete folyamán mindig gyarapította könyvtárát, melyet azonban nem dísznek, hanem önnön művelésére szánt. Bizonyítják ezt megmaradt könyvei; legtöbbje látható jeleit viseli magán annak, hogy SZÉCHENYI elolvasta. E könyvtár terjedelméről némi felvilágosítást nyújt BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ annak megmaradt részéről készített címjegyzéke¹ előszavában. Ebben² megemlíti a „valószínűleg még 1860-ban“ készült lajstromot, amelyet azonban nem volt alkalman megtekinteni. E jegyzék 74 ívoldalon 1183 tételt sorol fel, kötet-szám megjelölése nélkül.³ Ezt az adatot kiegészíthetem egy, megállapíthatóan 1860-ban KRAJNER A. közjegyző által készített leltár alapján, amelyet a soproni kir. törvényszék irattára őriz.⁴ Ez a leltár valószínűleg eredetije az említett lajstromnak; 1183 tételben sorolja fel a könyvanyagot és feltünteti a kötetek, illetve füzetek darabszámát, 4356 darabot. A leltár maga 31 összefűzött levélből áll, minden levélen 36 krajcáros okmánybélyeg; a végén a kelet: „Oedenburg 31 december 860. A v. Krajner kön[iglicher] öff[entlicher] Notar.“

Ez a leltár SZÉCHENYI ISTVÁN halála után készült, amikor fia, BÉLA vette át a hitbizományt. BARTFAI SZABÓ említ még egy 1885-ből való statisztikát; tudomásom van egy újabb leltárról, amely 1918-ban készült Nagycenken,⁵ s itt van végül BARTFAI

¹ BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. VIII. Gróf Széchenyi István könyvtára.* Budapest, 1923.

² I. m. 13. l.

³ I. m. 14. l.

⁴ Nagycenki hitbizományi iratcsomó, 46. sorszám.

⁵ DR. ÖSTÖR JÓZSEF hitbizományi jogtanácsos őrizi, I. b./1918. sz. alatt.

SZABÓ fentemlített címjegyzéke. Hogy ez utóbbi nem mutat fel jelentékenyen több könyvet, annak oly esemény az okozója, amely látszólag semmiképen sem áll összefüggésben SZÉCHENYI ISTVÁN könyvtárával.

1877-ben FRANKENBURG ADOLF több lelkes fiatalemberrel együtt irodalmi társaságot alapított, azzal a céllal, „hogy a tudományokban, irodalomban és művészetben nyilatkozó nemzeti szellemet“¹ ápolják. A társaságot elnevezték „Soproni Irodalmi és Művészeti Körnek“; később, századunk első évtizedében vette fel a „Frankenburg Irodalmi Kör“ nevet. A társaság vezetőségének elsősorban arra volt gondja, hogy egyesületi könyvtárt is létesítsen; e célból — és itt kapcsolódik a Frankenburg Kör története a legnagyobb magyar könyvtárának sorsába — GRÓF SZÉCHENYI BÉLÁHOZ fordultak azzal a kéréssel, hogy a könyvtár alapításához könyvadománnyal járuljon hozzá. A gróf ezt a kérést teljesítette. A Frankenburg Kör feljegyzése szerint² 1744 kötet, később pedig³ még 850 kötet könyvet ajándékozott az egyesületnek. A könyvtár mások adományával is gyarapodott; 1891-ben 3400 kötetből állt.⁴ Nagy bajok voltak azonban elhelyezése körül: az alapítás évétől 1904-ig hosszabb-rövidebb időközökben folyton változott a könyvtár helyisége; 1904-től kezdve pedig „hajléktalan“.⁵ Ebben az évben az egész könyvanyagot a törvényház padlásán raktározták el. Természetes, hogy itt meg is fogyatkozott a könyvállomány, mert az altisztek — állítólag — innen vették a begyűjtéshez szükséges papiroost. 1921-ben vetődött fel ismét a könyvtár kérdése, de eredmény nélkül.⁶ Végre 1927-ben elhatározta a Frankenburg Irodalmi Kör vezetősége, hogy a még megmaradt könyvanyagot letétként átadja *Sopron sz. kir. thj. város közkönyvtárának*. Ez a letét ekkor 2836 darab különböző kötetből és füzetből állt.

A poros, elhanyagolt és össze-vissza hányt könyvtömeg rende-

¹ Soproni Helikon, Sopron, 1927. Frankenburg Irodalmi Kör, 8 l.

² 1877. október 15-i ülés jegyzőkönyvéből.

³ 1878. évi jelentésből.

⁴ 1891. évi jelentésből.

⁵ 1927. évi jelentésből.

⁶ U. o.

zése és rendszerezése hosszú időt vett igénybe; teljesen még ma sincs befejezve. Remélhető azonban, hogy az egész letét részletes katalógusa belátható időn belül meg fog jelenni nyomtatásban. Most csak a könyvtárnak arról a részéről akarok beszámolni, amely GRÓF SZÉCHENYI BÉLA útján a legnagyobb magyar könyvtárából származik.

Teljes bizonyossággal megállapíthatóan 225 mű (282 darab) került ki a SZÉCHENYI-család könyvtárából; ezek tehát azok a könyvek, amelyekben SZÉCHENYI ISTVÁN kezeírása, bélyegzője található; SZÉCHENYINEK ajánlott munkák; saját művei és a SZÉCHENYI-család egyik-másik tagjának nevével ellátott könyvek. A fennmaradó 2554 darab könyv és füzet legnagyobb részéről feltételezhető, hogy szintén a SZÉCHENYIEK könyvtárából származik; mivel azonban ezekben semmiféle ezt bizonyító bejegyzés nincsen, nem sorolhatjuk a SZÉCHENYI-gyűjteménybe.

Az említett 225 mű (282 darab) közül SZÉCHENYI ISTVÁN kezeírását, vagy bélyegzőjét viseli 95 mű, 120 darab,
 a szerző SZÉCHENYINEK szóló sajátkezű ajánlásával ellátott 44 mű, 44 darab,
 SZÉCHENYI munkái 4 mű, 21 darab,
 a SZÉCHENYI-család egyéb tagjainak kezeírását viseli 82 mű, 97 darab.

A könyvek egy része egykorú kötésben van, a többi fűzött példány.

A SZÉCHENYI ISTVÁN könyvtárából származó könyvekben a tulajdonos különböző módon örökítette meg nevét. A 95 műből 47-ben a „SZÉCHENYI“ nevet írta be, de ezt is többféleképpen: „SZÉCHENYI ISTVÁN“; „GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN“; „GR. SZÉCHENYI ISTVÁN“; „SZÉCHENYI“; „SZÉCHENYI IST.“; „GRAF STEPHAN SZÉCHENYI“. 17 műben a tulajdonos bélyegzőjének lenyomatát találjuk. Ez fekvő ovális alakú, széles kerettel, amelyben felül „STEPHAN“, alul „SZÉCHENYI“ látható, jobbról-balról kis csillag. A fekete festékkel készült lenyomat mindenütt meglehetősen tiszta. Nyolc műben Széchenyi kezeírásával csak annyit találunk: „Gelesen“. (Egyik-másikban megjegyzéssel „Miserabel“.) 15 műben ugyanezt magyarul: „Olvastam“. 6 műben emellett a nevet is megtaláljuk, „Olvastam“ vagy „Gelesen. Széchenyi“. Egy

műről pedig úgy lehetett megállapítani hovátartozandóságát, hogy megtaláltam benne HECKENAST könyvkereskedő kísérőjegyzékét.¹

Kétségtelen tény tehát, hogy ez a 95 mű, valamint a SZÉCHENYINEK dedikált 44 mű valóban a legnagyobb magyar tulajdonát képezte, kezében volt, sőt — mint később látni fogjuk — SZÉCHENYI azokat el is olvasta. Kézenfekvő volt tehát a feltevés, hogy ezeket esetleg naplóiban meg is említi. A könyvanyagnak a naplókka² való összehasonlítása hozott is némi eredményt.

Az egyik könyvről³ két feljegyzést találunk. Ezek egyike különösen figyelemreméltó azért, mert CRESCENTIÁVAL kapcsolatos; 1829. július 6-án így ír:⁴ „Aloys gelesen 1829. — *schleppend*“. Később, 1829. október 1, 2 és 3-án⁵ (Crescentiához szóló törölt levél megmaradt részlete) „Bleiben Sie hier, so werde ich bald ganz hieher ziehen — Gehen Sie nach Wien so bleibe ich in Zinkendorf... Senden Sie mir die zwey kleinen Romane Olivier und Aloys — und schreiben Sie hinein, ‚Ich bleibe, oder ich gehe‘ — und ich werde beruhigter seyn...“ Hogy CRESCENTIA eleget tett-e SZÉCHENYI kérésének, nem tudni; elég annyi, hogy ez a könyv, amely hivatva volt az említett üzenetet továbbítani, kezünkben van.

1818. október 26-i feljegyzésében hivatkozik HAMMER⁶ egyik művére,⁷ amely szintén birtokunkban van, „Gr. Széchenyi“ jelzéssel ellátva.

1825. augusztus 27-én, a napló oldallapján⁸ ezt a feljegyzést találjuk: „*Doveri dei sudditi verso il loro Monarca gelesen. — Im Constitutionnel wurde dieses Werk viel vorgenommen.*“

¹ A könyv címe: *Megye-hivatalok. Előadja: IFJ. PALUGYAY IMRE.* Pest, Heckenast Gusztáv tulajdona. 1844. A kísérőjegyzék címzése pedig: „Herr Graf von Széchenyi Hochgeboren“.

² Gróf Széchenyi István napló. I—V. kötet, Budapest, kiadja a Magyar Történelmi Társulat. 1925, 1926, 1932, 1934, 1937.

³ *Aloys ou le religieux du Mont Saint-Bernard.* Paris, Vezard, 1829.

⁴ Naplók III. 321. l.

⁵ Naplók III. 360. l.

⁶ HAMMER-PURGSTALL, JOSEPH Freiherr v. (1774—1856) osztrák orientalista.

⁷ *Topographische Ansichten, gesammelt auf einer Reise in die Levante* von JOSEPH VON HAMMER. Wien, C. Schaumburg, 1811.

⁸ Naplók II. 596. l.

men. — *Zum Beispiel. I superiori hanno ricevuto la loro potestà da Dio.*¹ Ezt a könyvet elemi iskolai olvasókönyvnek szánta az osztrák hódító. VISZOTA ezzel kapcsolatban ezt írja:² „Az elemi iskolai könyvet az osztrák kormányzat adta ki Lombardiában, hogy a népbe az osztrák felsőbbség iránti tiszteletet beoltsa. Ezért tárgyalhatta a francia alkotmányos irányú és ellenzéki Constitutionnel és ezért idézi az alkotmányos és ellenzéki érzelmű Széchenyi.“ A könyv címlapján SZÉCHENYI kezeírása: „Gelesen.“

Az 1825. január 14-i feljegyzések³ között találjuk a következőt: „*King Lear gelesen.*“ Ez a könyv⁴ Széchenyié volt-e, csak feltételezhető, mert két más családtag nevét találjuk benne: „Countess EMILY SZÉCHENYI“ és egyszerű, címerpajzszerű ex-librisen: „CAROLINE SZÉCHENYI.“ Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy BARTFAI SZABÓ említett katalógusában ez a könyv nem szerepel, naplójában pedig megemlíti, nagyon valószínűnek tartom, hogy a birtokunkban lévő, említett könyv az a példány, amelyet SZÉCHENYI olvasott.

A gyűjtemény egy másik kötetéről is megemlékezik 1831. november 4-i bejegyzésében,⁵ ahol a következőket találjuk: „*Gelesen Freymüthige Bemerkungen ect. Wechsel und Prozess-Ordnung Bernard von Wachtler.*“ Ezt a könyvet⁶ a szerző SZÉCHENYINEK ajánlotta, amint azt az előzéklapon található, rossz magyarsággal, iromba betűkkel megírt dedikáció bizonyítja: „Méltóságos Grof Széchenyi Istvánnak igazi tisztelettről ajánlja a Szerző.“ SZÉCHENYI behatóan foglalkozhatott ezzel a munkával. A címlapra ráírta: „Gelesen.“ Belül számtalan marginális jelet találunk, amelyek mutatják, hogy a könyv tárgya érdekelte. Ilyen margi-

¹ *Doveri dei sudditi verso il loro monarca per istruzione ed esercizio di lettura nella seconda classe delle scuole elementari.* Milano, 1824. Dall'Imperiale Regia Stamperia. Az idézett részt l. 5. lapon.

² Naplók I. 375. l.

³ Naplók II. 522. l.

⁴ Bells Edition. *King Lear.* By WILLIAM SHAKSPERE. London, John Bell, 1788.

⁵ Naplók IV. 229. l.

⁶ *Freymüthige Bemerkungen zu dem Entwurfe einer Wechsel- und Prozess-Ordnung für das Königreich Ungarn, und zu einigen damit verwandten Gegenständen von BERNARD VON WACHTLER.* Pressburg, Landerer, 1831.

nális jeleket egyébként sok más könyvben is találunk; oly jellegzetesek ezek és egyformák, hogy nem származhatnak más kéztől.¹

Néhány ilyen megjelzett helyet idézek egyik-másik munkából, mert ezek SZÉCHENYI lelkivilágára rendkívül jellemzők. A már említett *Aloys* című regény 47. lapján még széljegyzettel is kíséri a következő kitételt: „*Quel bonheur peut éгалer celui qu'on se promet à dix-sept ans! Ah! ce n'est pas en ce monde que Dieu tient parole à la jeunesse.*“ Erre SZÉCHENYI megjegyzi „*c'est bien vrai*“.

A szintén említett *Doveri dei sudditi* című olvasókönyvben² többek között megjelezte azokat a részeket, amelyekre a fentebb idézett naplójegyzet is vonatkozik³ (5. l.): 4. D[omande]: *Che cosa dice S. Paolo nell' Epistola a' Romani? — R[isposta]: Dice: Non vi è potestà la quale non venga da Dio; onde le potestà che vi sono, sono state da Dio ordinate. (Epis. a' Rom., cap. XIII. v. 1.)*“ Továbbá a 6. lapon: „10., D.: *Tutti i Regnanti hanno eglino la loro potestà da Dio? — R.: Si: tutti i Regnanti, sie che pervengano al governo per diritto ereditario, sia che vi pervengano per elezione, hanno la loro potestà da Dio.*“ Ugyanott még: „11. D.: *Perchè gl'Imperatori, i Re e gli al tri Superiori hanno la loro potestà da Dio? — R.: Gl'Imperatori, i Re e gli altri Superiori hanno la loro potestà da Dio, perchè fanno le veci di Dio sulla terra.*“

Figyelemreméltó FARCY munkájában⁴ két megkérdőjelezett

¹ Sok ilyen jelzés van a következő művekben: *De la culture du murier*, par Matthieu Bonafous. Paris, 1827.; Néhány észrevétel BÁRÓ WESSELÉNYI-nek ezen munkájára, „*Szózat a' magyar és szláv nemzetiség' ügyében*“ és *a' magyar és szlávokhoz intézett tanács egy idegen baráttól*. Lipcse, Wigand, 1843.; *Gesetz-Artikel des ungarischen Reichstages 1847/8*. Nach der ungarischen Original-Ausgabe übersetzt. Pest, 1848., Landerer & Heckenast.; *De la situation de la Papauté au 1er janvier 1860*. par M. SAINT-MARC GIRARDIN. Paris, Charpentier, 1860. (ez egyébként a SZÉCHENYI által életében legutoljára olvasott könyvek közé tartozik, hisz SZÉCHENYI 1860. április 7-én már meghalt!); *Az országgyűlés rendszerezéséről*. Írta ZIRNYI JÓZSEF, Pest, 1847. Heckenast.; *Nelson* par A. DE LAMARTINE. Paris, Hachette, 1853.

² L. a 117. lap 1. jegyzetét.

³ A feljebbvalóknak Istentől nyert hatalmát magyarázza itt a tankönyv.

⁴ *Etudes politiques*. De l'aristocratie anglaise, de la démocratie américaine, et de la libéralité des institutions françaises par CHARLES FARCY. Paris, 1843.

hely: 40. lapon: „... deux motifs rendent fort rare cet acte de la vindicte publique. Le premier réside dans cette aristocratie arrogante et forte...“ Az 50. lapon pedig: „Si la population pauvre de la France est moins misérable que la population pauvre de l'Angleterre, c'est parce que la France est plus agricole que manufacturière.“

Vajjon mit érzett a legnagyobb magyar, amikor szarkasztikus kérdőjelet rakott az ilyen frázisok mellé¹ (16. l.): „Wie stolz, Oesterreich anzugehören — alsdann der erste, edelste, gebildetste Staat der Welt — würde Ungar, Böhme und Italiener jubelnd rufen: „Ich bin ein Oesterreicher!“ A másik kérdőjel inkább haragos felkiáltójel lehetne:² „Und so werden die Ungarn als *Magyaren*... nie gross, gewiss aber dann es werden... unter der gemeinsamen schirmenden Aegide des Kaiserhauses.“

Rendkívül felkelthette SZÉCHENYI érdeklődését WILDNER könyve;³ de nemcsak érdeklődését keltette föl, hanem úgylátszik kihívta haragját is. Epés, ironikus széljegyzetekkel kíséri a szerző mondanivalóját, nem is szólván a rengeteg marginális jelzésről, ékekről, kérdő- és felkiáltójelekről stb. A széljegyzeteket közlöm: a 22. lapon WILDNER több-kevesebb diplomáciával hízeleg a főnemességnek; mire SZÉCHENYI a margón gúnyosan megjegyzi: „*Ah le séducteur!*“ Más helyütt, a 25. lapon WILDNER magyarozatát igyekszik adni annak, hogy miért oly csekély Magyarországon az állam jövedelme; SZÉCHENYI szerint ez „*Ist keine Antwort*“.⁴ Amikor pedig a szerző (39. lapon) Magyarország és Ausztria „családi viszonyáról zeng dicshimnusz, mondván: „Dieses wahrhaft *anziehende* Familienverhältnis“, SZÉCHENYI epésen odaveti: „*ausziehend — habaha!*“ Maliciózus, kissé lenéző mosollyal inti le WILDNERT, amikor ez utóbbi azt írja (47. lapon): „Möge dieser innige Wunsch⁴ sich allmählig — ich

¹ *Guter Rath für Oesterreich. Mit Bezugnahme auf das Programm der liberalen Partei in Ungarn.* Leipzig, 1847, 16 l.

² I. m. 17. l.

³ *Ein Haupthinderniss des Fortschrittes in Ungarn.* Dargestellt von DR. IGNAZ WILDNER Edlen von Maithstein. Wien, 1842.

⁴ Magyarország és Ausztria testvéri együttműködésére irányuló kívánság.

*protestire*¹ gegen allen voreiligen Sprung! — realisieren . . .“, a lap szélére írván: „*Ejnye!*“

A SZÉCHENYINEK dedikált könyvek közt is akadnak olyanok, amelyekre a naplókban utalást találunk. Pontosabban, nem a könyvre vonatkoznak ezek az utalások, hanem azok szerzőjére, akiket SZÉCHENYI ismert.

Egyik SCHOEPP (MÉREI) Ágost, orvos, aki soproni vonatkozásban is érdekel bennünket, mivel az itteni ág. ev. líceumban járta a gimnáziumot.² SCHOEPP 1805. szeptember 24-én született Győrött; irodalmi téren is nagy tevékenységet fejtett ki.³ Nekünk két munkája van meg, mind a kettőt SZÉCHENYINEK szóló dedikációval látta el;⁴ SCHOEPP neve a naplókban először 1837. július 24-én fordul elő.⁵ „Essen früher wegen Schöpfs Établissement. Ich und Cr[escence] und Tasner gehen hin. Es ist gut, wird sich aber nicht erhalten, denn er ist zu ‚Grosser Herr‘. Itt arról az ortopédiai intézetről van szó, melyet SCHOEPP 1836-ban nyitott Pesten; SZÉCHENYI jóslata, „wird sich aber nicht erhalten“, valóra is vált, bár másképp, mint a legnagyobb magyar azt gondolta: 1838-ban ugyanis az árvíz elpusztította.⁶ 1837. december 28-án:⁷ „Schöpf isst bei uns.“ 1840. december 21-én:⁸ „Magyar Academia. Ich praesidire. Jerney liest vor. Schöpf bringt uns 15 Schinglete und spricht lang und breit.“ SCHOEPP ezen az ülésen, VISZOTA szerint,⁹ a kancsalság műtétéről olvastott fel (amiről könyvet is írt).¹⁰ A *Schinglete*, vagy *Scheanglete* bécsi kifejezés, a. m. *kancsal*.

¹ SZÉCHENYI ezt a szót alá is húzta.

² SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*, VIII. köt. 1096 l.

³ SZINNYEI u. o. 14 megjelent munkáját sorolja fel.

⁴ *Orvosi rendszerek-, gyógymódok-, 's némelly rokon tárgyáról*. Írta SCHOEPP AUGUSZT, Pest, Eggenberger, 1835. Kézírásos, SZÉCHENYINEK címzett dedikáció. — Néhány szó általánosan megalapult ártalmas gyermeknevelési hiányok körül magyar szülőkhöz. Írta SCHOEPP AUGUSZT. Pest, Landerer & Heckenast, 1844. — Ehhez a könyvhöz SCHOEPP hosszú, négyoldalas ajánlólevelet mellékel.

⁵ Naplók V. 104 l.

⁶ SZINNYEI u. o.

⁷ Naplók V. 142. l.

⁸ Naplók V. 432. l.

⁹ Naplók u. o. jegyzet.

¹⁰ SZINNYEI u. o.

A naplókban található feljegyzések világot vetnek SCHOEPEF ajánló levelének¹ egyik kitételére. SCHOEPEF többek közt azt írja ebben a levélben: „A méltóságos Gróf úr tudományunk s mesterségünk nem nagy tisztelője, de joggal is...“, továbbá: „Magam is nemes családjában mesterségünk díszét tán nem mozdítottam elő.“ E levél 1844. február 17-én kelt. SCHOEPEF nevével gyakran találkozunk a naplókban.²

Birtokunkban van még egy, SZÉCHENYINEK dedikált könyv;³ írója TITTEL PÁL, a budai csillagvizsgáló igazgatója („Szent Gellért hegyi tsillag ór torony előljárója.“) Erről emlékezik meg SZÉCHENYI naplójában 1831. augusztus 27-én,⁴ amikor a kolera terjedéséről ír: „Tittel habe sie bekommen.“ Eszerint SZÉCHENYI ekkor vette csak hírül, hogy TITTEL megkapta a kolerát, holott a tudós pap már előző napon, augusztus 26-án meghalt. A hírszolgálat akkori kezdetleges állapota mellett érthető, hogy SZÉCHENYI még csak bizonytalan hírt kapott TITTEL betegségről, amikor az már meghalt.

A gyűjtemény egyik legértékesebb és legérdekesebb darabja egy kézirat, amelyet szerzője SZÉCHENYINEK dedikált azzal a szándékkal, hogy abban kifejtett eszméit az alapítandó katonai nevelőintézet létesítésénél felhasználja. Egy derék katona volt az, aki önzetlenül ajánlotta fel munkáját a köz érdekében. A kis füzet címlapja így szól: „Észrevételek a' Posonyi Diétán 1808 esztendőben Sz. András Havának 5^{ik} napján hozott VII^{ik} Articulus szerént Váczon a' Ludovica' Academia' felállitásának Mójjárul. Bebesi Bebesy Ferentz Tiszteletbéli c. k. Fő hadnagy által. Szécsenyben Nemes Neograd vármegyében 1826^{ik} Esztendőben.“ BEBESY a munkát, mint említettem, SZÉCHENYI ISTVÁNNAK, „a Haza boldogittására tzelzó Tudományok előmozdítottójának“ ajánlja. Ezt a kéziratot a Ludovika Akadémia történeté-

¹ L. 120. lap, 4. jegyzet.

² Naplók V. 525. l., V. 526. l., V. 528. l., V. 534. l., V. 535. l., V. 543. l., V. 554. l., V. 558. l., V. 562. l., V. 693. l.

³ Rövid tudósítás a Buda-Pesti toronyórák regulázása végett adandó jelek idejéről s módjáról, négy közhasznú tábla toldalékkal. Buda, 1830.

⁴ Naplók IV. 204. l.

nek¹ szerkesztői a soproni közkönyvtártól kölcsönkapták és² ismertették is.

SZÉCHENYI-gyűjteményünkben, mint említettem, van még 82 oly könyv, amely a SZÉCHENYI-család egy-egy tagjának tulajdona volt; még pedig: gróf SZÉCHENYI BÉLÁÉ 54, gróf SZÉCHENYI ÖDÖNÉ 15, ZICHY grófné, sz. SZÉCHENYI grófnőé 2, gróf SZÉCHENYI EMILIA KAROLINÁÉ 1, gróf ZICHY IMRE — FERENCÉ 1, gróf ZICHY KÁROLYÉ 2, gróf ZICHYÉ 1, gróf ZICHY ALADÁRÉ (ALFRÉDÉ) 5, gróf ZICHY ZSÓFIÁÉ 1 kötet.

A könyvek sorsát irányító végzet úgy intézte, hogy ezek a könyvek, amelyeken lépten-nyomon megtaláljuk a legnagyobb magyar kihűlt kezének nyomát, amelyek ennek a lángszellemnek táplálékot szolgáltatottak, megmaradtak és szerény kis gyűjteményben Sopron sz. kir. thj. város közkönyvtárát ékesítik. Ezek a könyvek magukban véve nem jelentenek nagy bibliofil értéket, de az a tény, hogy gróf SZÉCHENYI ISTVÁN könyvtárából származnak, megadja az értéküket. Minden magyarnak megilletődött lélekkel és meghatott tisztelettel kell állnia gyűjteményünk egyik említett darabja előtt; GIRARDIN könyve ez. 1860-ban jelent meg ez a munka, és borítólapján a reszkető kézzel, tintával írt szavakat találjuk: „*Gr. Széchenyi István. Gelesen. Miserabel.*“ Kevéssel tragikus halála előtt írhatta ezt döblingi fogságában. Még itt is, betegen, elhagyatottan, lelkiismeretesen elolvasta ezt a könyvet, lapjait sűrűn ellepik jellegzetes marginális jegyei: ékek, kereszttek, kérdőjelek.

Ez a néhány, reszkető kézzel írt sor szinte végrendeletként hat. Végső intelem ez a magyar nemzethez: Szeresd a könyvet! Olvass! Tanulj! A legnagyobb magyar utolsó napjaiban, testben megrokkanva, lélekben megtörve, még mindig példát nyújtott nekünk, hogy a könyv mindig, minden körülmények között leg-hívebb barátunk, vigasztalásunk, menedékünk.

RADÓ ISTVÁN.

¹ *A magyar kir. honvéd Ludovika-akadémia története.* Szerk. BACHÓ LÁSZLÓ, Budapest, 1930.

² I. m. 64. l

A LÚDAS MATYI-KIADÁSOK TÖRTÉNETE.

Mint ismeretes, FAZEKAS MIHÁLY *Lúdas Matyijának* első kiadása a szerző tudta és beleegyezése nélkül jelent meg Bécsben.¹ Az 1815-ös kiadás a költő első fogalmazása, melyet 1804-ben írt, míg az 1817-es már a második szövegezés, melyet 1814-ben dolgozott át újra. Az „első kiadás rendkívül nagy ritkaság — írja id. SZINNYEI JÓZSEF —, úgyhogy TOLDY sem ismerte, gyűjteményemben meg van“.² SZINNYEI azonban tévedett, mert SZINNYEI FERENC egyetemi tanár tulajdonában valóban meg van az 1815-ös *Lúdas Matyi*, de annak csak a ponyvakiadása, amit id. SZINNYEI JÓZSEF nem vett észre. PETRIK is fölemlíti ezt a kuriózum számba menő kiadást, de nem jelzi a szokásos betűkkel.³ Tehát sem az Akadémia, sem az Egyetem, sem a Múzeum könyvtárában nincs meg. Az első kiadásnak csak a Városi Könyvtár SZŰRY-gyűjteményében (741. sz.) lévő példányáról van tudomásom. Amikor FAZEKAS tudomására jutott, hogy KERÉKES FERENC kéziratban terjedő munkáját első szövegezésben kiadta, kérdőre vonta őt ezért: „Matyi az én szülőm. Született 1804^{ben}, betsülletet tanulni ment Kazintzi Ferentz Urhoz, ki még akkor nótelen, és Magyar volt; onnan jó tanátsokkal és intésekkel jött vissza 1805^{ben}... Egy különös környülállás 1814^{ben} eszembe juttatta, hogy még egy neveletlen fijam van, a' Matyi. Őtet tehát akkor, tsak azért, hogy ha életben talál maradni, holtom után bestelenségemre ne legyen, a' mint tudtam körül nyalgattam. Már most képzelheti az Úr, mint hülhettem el belé,

¹ *Lúdas Matyi*. Egy Eredeti Magyar Rege Négy Levonásban. Bétsben, 1815. 16 l.

² SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar Írók*. III. köt. 228. h.

³ Magyarország Bibliographiája. 1712—1860. I. köt. 758. l.

midőn ötet Bétsből, a' hová tudja a' kurvannya hogy barangolt, egy néhány bába kéz szennyével hozzám, mint egy nyeletlen furkot bevetődni látnom kellett, még pedig azon lutskoson, mint 1804^{ben} a' világra ki pottyant . . . Ha tudta az Úr, hogy ő az én Szülöttem, meg botsáthatatlanul bántott meg, hogy szándékát velem nem közlötte: de ha nem tudta, még úgy jó Komáji lehetünk egymásnak e' feltételek alatt. 1-ör fel küldöm ötet a' mint újjá Szültem a' ránk jövő Vizkereszti Vásárkor, ha addig válasszát nyerhetem az Úrnak, és botsássa ki ötet másodsor, 's ha hasznát látja, többször is, de nagyobb betűkkel. 2-or A' nevemről semmi emlékezetet benne ne tegyen, mivel nemzetünknek erántunk való érzéketlensége engem is azzá tett minden betsület eránt, melly a' nyomtatás útján nyerődhetne. De az Úr engemet azért ne szánjon, mert Hypochondriacus nem vagyok, hanem tsak Magyar.¹

Érdekes az is, hogy 1861-ben Debrecenben OKOLICSÁNYI és társa ismét kiadta az 1815-i első kiadás szövegét a szerző nevének elhallgatásával.² Már ez a 80 éves kiadás is a ritkaságok közé tartozik.

A második kiadás ugyancsak Bécsben jelent meg két évvel később a szerző nevének monogrammjával.³ Ennek a második kiadásnak három példánya van meg a Múzeum könyvtárában. Mind a háromnak érdekes könyvtörténeti jelentőségű históriája van. A második kiadás közti különbségeket úgy tudjuk a legvilágosabban éreztetni, ha külön-külön leírjuk mind a hármát, ezáltal nyilvánvalóvá lesznek az eltérések, a változatok és érdekességek, hiszen mind a háromnak önálló élete és különleges története van. Vegyük őket a Múzeumba-kerülés sorrendjében. Az első BATSÁ-

¹ SZINNYEI JÓZSEF: Fazekas Mihály és a „Lúdas Matyi“-ja. Fővárosi Lapok. 1888. 300. sz. Különlenyomatban is: 15 l.

² Lúdas Matyi. Egy Ereti (sic!) Magyar Rege négy levonásban. Debreczenben, 1861. Okolicsányi és társa. 24 l. „A M. Nemzeti Múzeum könyvtárának ajándékozta Sebestyén Gyula.“ Ugyancsak az ő írásával: „N. B. Ezen kiadás az 1815. ki — I.-ső — után készült. S.“

³ Lúdas Matyi. Egy Eredeti Magyar Rege Négy Levonásban. Írta F. M. Második megjobbított Kiadás. Négy tábla kőre metszett rajzolatral együtt. Az ára tsinos borítékban harmintzhat krajtzár. Bétsben, 1817. 16 l.

A Lúdas Matyi első (1815.) kiadásának borítólapja.

L Ú D A S M A T Y I

EGY

Eredeti Magyar Rege

Négy Levonásban.

BÉTSBEN 1815.

A Lúdas Matyi első (1815.) kiadásának címlapja.

LÚDAS MATYI

EGY

Eredeti Magyar Rege

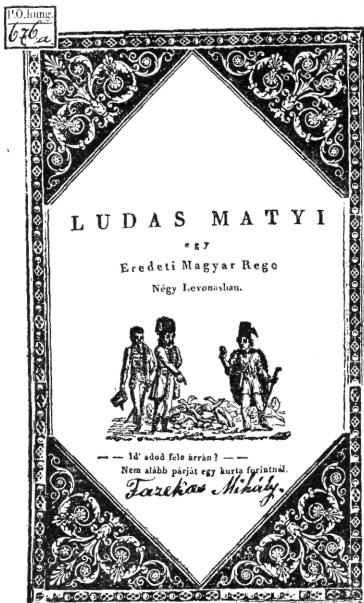
Négy Levonásban.

Mi ezen Lúdasnak az árra?

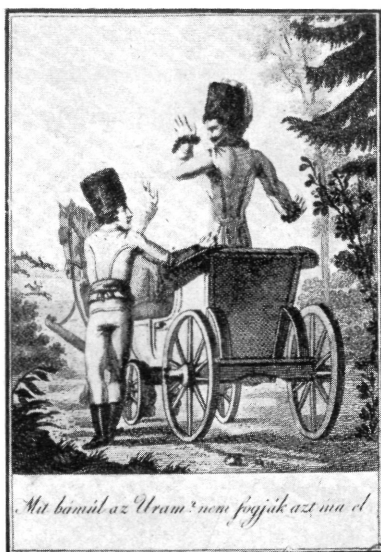
Ö biz az Apja
Leikének sem alább hármát, egy kurta forintaál.

1815-ök Esztendőben.

A Lúdas Matyi első (1815.) ponyva-kiadásának címlapja.

A Lúdas Matyi második (1817.) kiadásának borítólapja.

A Lúdas Matyi második (1817.) kiadásának képei.

NYI JÁNOS könyvtárával¹ került hozzánk. Fehér borítólappal, a négy sarokra renaissance motívumok felhasználásával készült kedves díszítések: egymásba fonódó akantuslevelek, melyek egy-egy stilizált szegfűt tartanak. Középen kép, mely azt a jelenetet ábrázolja, amikor Döbrögi alkuszik, alatta a „rege“ jelmondatával: „— *Id' adod fele árrán? — Nem alább párját egy kurta forintnál.*“ A borítólap belső oldalának bal felső sarkában kézírással: „Batsányi 12 Sept. 1826.“ A címlapon BATSÁNYI tintával áthúzta az F. M. betűket s föléje írta SZERDAHELYI. Ennek az a története, hogy a *Lúdas Matyiból* 1838-ban BALOGH ISTVÁN énekes tündérbohózatot készített SZERDAHELYI JÓZSEF zenéjével. BATSÁNYI azt hitte, hogy a darabot is maga SZERDAHELYI írta. Erre vall az, hogy a BATSÁNYI *Lúdas Matyi* példányának hátsó borítólapjára, mely az ő könyvében, a többi kiadásoktól eltérően, üres, sajátkezűleg ezt írta: „lásd: 'Szazadunk. 1840. 13. Szám. Februar 13.' 102 lap.“ Megnéztem a Múzeumban lévő, de a BATSÁNYI egykori tulajdonát képező Szazadunkat. A jelzett oldalon BATSÁNYI színes íronnal aláhúzta FÁY István gróf „máltai vitéz“ egyik pesti levelében a SZERDAHELYI és *Lúdas Matyi* szavakat. A cikknek ez a passzusa vezethette félre BATSÁNYIT és tette tévesen kétségtelenné előtte, hogy a *Lúdas Matyit* SZERDAHELYI írta: „Szerdahelyi valamint mindig, úgy most is megmutatta, hogy őt az Isten comicusnak teremtette; ő is megérdemli, hogy a nemzet őt szeresse és becsülje; hanem megvallom, szeretném neki megsűgni, hogy ha máskor olly bohózatot ír, mint *Lúdas Matyi*, némelly allegóriákban vigyázóbb legyen. Nekem, megvallom, *Lúdas Matyiban* igen nem tetszik az, hogy a' földesúr előbb jól megkinoztatik és megveretik, 's egyikét szempillantás mulva jön az ispány jelenteni a' parasztnak, hogy a' dézsma és robot el van engedve. — Pestnek szomszédságában gyakran magyar paraszt is bemegey a' theatruban, 's a' hír szájról szájra menvén, az effélék a' föld népére nem jó benyomást tesznek; és így *Lúdas Matyiban* a' sok satyricus kifejezések az aristocratia és földesúrak ellen talán el is maradhattak volna.“ Ezek szerint BATSÁNYI 1840-ben még nem tudta, hogy a *Lúdas Matyit* FAZEKAS MIHÁLY írta.

¹ Könyvtári Szemle. I. 1934. 49—50. l.

A második kiadást, mint a címlap is bizonyítja, négy GÖBWART által 1817-ben készített csinos rézkarc díszíti. Az igen sikerült négy kép a hetedik levélhez, a „*Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza*“ felíráshoz készült, a kilencedik levélhez, az „*Illyen lenne derék, ha hogy őlnyi kerülete volna*“ felíráshoz, a tizenharmadik levélhez, a „*Fürdő-víz szaporánn, és fővek*“ felíráshoz s végül a tizenhatodik levélhez, a „*Mit bámul az Uram? nem fogják azt ma el*“ felíráshoz.

A második múzeumi példány borítólapja ugyanolyan, mint az első: tintával ráírva egyik régi tulajdonosának neve: MARKOVICS SÁNDOR. Ez és a következő harmadik példány is SZINNYEI JÓZSEF gyűjteményéből került a Nemzeti Múzeumba. Érdekes különbségek az első és második példány között: a hátsó borítólap közepére a második darabon ez van nyomva: „*Minden ebből bejövendő pénz, a' tűz által megkárosodott Szombathelyi és Körmenyi szegényebb sorsú lakosok felsegállítására fordittatik, a' benn lévő Híradás szerént.*“ A Híradás azonban ebben a példányban nincs meg, de amint látni fogjuk, a harmadikban megtalálható. Másik érdekessége még ennek a második példánynak az, hogy 1847-ben, nyilván ponyvára akarta valaki sajtó alá készíteni, a címlapot így javítva át: „*Ama rég' elhíresedett Lúdas Matyi Története. Egy Eredeti Magyar Rege Négy Szakaszban legújabbán kiadva.*“ Majd áthúzza az író jelölő F. M.-et és a 2. kiadás jelzését és így folytatja a címlapot: „*M. Ovárott. Czéh Sándor sz. Könyvnyomtatónál.*“ Ezek szerint az új *Lúdas Matyi* címlapja ez lett volna: „*Ama rég' elhíresedett Lúdas Matyi története. Egy Eredeti Magyar Rege Négy szakaszban legújabbán kiadva. M. Ovárott. Czéh Sándor sz. Könyvnyomtatónál.*“ Tudomásunk azonban nincs egy ilyen kiadásról. Abból is látható, hogy ponyvára készült, hogy a címlap belső oldalán lévő Phaedrus-idézetet is keresztül húzta, ezt: „*Quamvis sublimes debent humiles metuere, Vindicta docili quia patet solertiae.*“ A szövegben mind a négy levonásnál a szót áthúzta s melléje írta, hogy *szakasz*, úgyszintén a 14. lapalji jegyzetet is: „*Lásd Verbötzi Part. II, Tit. 30.*“ Az utolsó kép alatt van ugyanazzal az írással az imprimatura: „*Imprimatur die 16^a Augusti 1847. Fr[anciscus] S[alesius] Bendik Director. M. Ovar.*“ Érdekes, hogy a szabadságharcot megelőző évben, ebben az erősen demofil

hangulatban, a kiadó tekintete éppen ez irány első remekéhez: *Lúdas Matyihoz* fordul.

De lássuk, ki is volt ez a BENEDIK? SZINNYEI nem ismeri. PETRIKben¹ azonban található egy munkája, egy 18 strófás panegirisz: „*Ode Celsissimo, ac Reverendissimo Domino Domino S. R. I. Principi Ernesto in Schwarzenberg Duci Crumloviae &c. Dei et apostolicae sedis gracia episcopo Jaurinensi dum Pontificalibus Ecclesiae Jaurinensis honoribus omnium Ordinum plausu Jaurini Die 24. Martii 1819 inauguraretur, Devotissime dicata a Collegio Ovariensi Scholarum Piarum.* Typis Leopoldi Streibig.“ 7 l. „*Cecinit Franciscus Sales. Bendik e Scholis Piis AA. LL. et Philosophiae Doctor, Poëseos Professor.*“ Egyéb munkájáról vagy más életrajzi adatáról nincs tudomásunk. 1847-ben már mint direktor akarta kiadni a *Lúdas Matyit*, de ez az elhatározása, úgy látszik, csak terv maradt. Érdekes az is, hogy piarista gimnáziumi igazgató már 1847-ben ilyen népies szellemi termék terjesztésének gondolatával foglalkozott. Mivel SZINNYEI nem ismeri, egy új magyar íróval gazdagodott literatúránk írókban amúgy sem szegény virágoskertje.

A harmadik példány borítólapja egészen más, mégpedig színes: kék ovális keretben a címkép foglal helyet, utóbbi azonban más rajzolással készült, mint az előbbieket, így például Döbrögi szolgájának más az arca, a lúdak is nagyobbak. Szóval a kép és alatta a jelmondat egészen más: „*Ő biz az Apja. Lelkének sem alább párját egy kurta forintnál.*“ Az ovális keretet barnaszínű levéldíszítés veszi körül. A hátsó borítólap szintén ovális részében: „*Bétsben A' Khémiai Magyar Nyomtató Intézetben 1817.*“ Szövegében teljesen egyezik a második két példány szövegével, azzal a különbséggel, hogy az utolsó kép után található a második példány hátsó borítólapján említett, de abból a példányból valószínűleg idővel eltűnt *Híradás*, amely szerint: „Szombathely Püsp. várost, Vass Vármegyében, a' mult hónap 27dikére éjjel, egy szélveszes időben támadt szerentsétlen tűz nagy részént elpusztította, s' lakosainak egy részét szánakozásra méltó állapotra juttatta, úgymint a' kik, hirtelen elborítván éjjel a' tűz lakhelyeiket, alighogy

¹ Id. m. I. köt. 227. l.

életeket is megmenthették. Hasonló szomorú sorsra jutottak kevésbé az előtt, Körmönd lakósa is, azon mezőváros nagyobb részének elége által, úgy hogy azok a' szives szánakozás mellett, a' munkás emberszeretet hathatós segedelmét mindazoktól reménylhetik, kiknek a' segedelemnyújtásra módjok vagyón. A jelenvaló munkátska kiadója is kívánván a' két városbeli szerentsétlenül járt szegényebb lakósnak segítséget nyújtani; Minden ebből bájövendő pénzt arra szán, hogy az, a' két Város Magistrátusa által azoknak némü némü felsegíllésekre fordítassák. Kéretnek tehát ezennel a' Magyar Hazabéli érdemes és jószívü Könyváros és Könykötő Urak, hogy ezt minden haszonkeresés nélkül, legjobb móddal terjeszteni, és abból a' szokott, Rabatot is illy szent végre elengedni ne terheltessenek. Az ebből bégyülő pénzt vagy Bétsbe kell felküldeni az itt lévő Nemes Pázmaneum Collegiumba Tisztelendő Kaprossy János Spiritualis, vagy Tek. Márton Jo'sef Professor Urakhoz, vagy pedig két részre osztva mindenkor egyenesen a' fenn nevezett két város Magistratusaihoz.“

Véletlenül jutottam hozzá¹ a *Lúdas Matyinak* egy 1830-ban készült másolatához. Címlapja: „*Ludas Matyi Egy Eredeti Magyar Rege Négy Levonásban. Irtam Halason Péter Ambrus.*“² 1830.“ A 2. kiadás szó szerinti, a verssorokat összetörő, egyfolytában való másolata. A szöveg után valószínűleg a „szerző“ költésében négy soros „vers“ következik, nyilván a *Lúdas Matyi* tanuságának összefoglalása:

„*Kis Méhis ártthatz a' nagy erőnek is!
Szegény, Királyát sokba segítheti!
E' Példa téged óh kevélység
Int, hogy az embereket ne bántsad!*“

A *Lúdas Matyinak* 1831-ben Budán még megjelent egy har-

¹ VARJAS BÉLA barátom hívta föl rá a figyelmemet. Úgyszintén az ő tulajdonában levő érdekes kéziratot szíves volt rendelkezésemre bocsátani. E helyen is fogadja érte hálás köszönetemet.

² Ki volt PÉTER AMBRUS? Sehol semmi nyomát nem találtam. Szolgai másoló és kultúrálatlan versfaragó lehetett, erre enged következtetni a renga-
teg írás- és másolási hiba.

madik kiadása Landerernél,¹ majd LOVÁSZ IMRE 1836-ban „összveszedte“ a költő összes *Verseit* s ebben a *Ludas Matyi* 1817. évi 2. kiadásának hiteles szövegét ismét kiadta.² Érdekes az is, hogy a *Lúdas Matyi*nak 16 nemponyva kiadása van.³

A *Lúdas Matyi*-kiadások történetének másik nem kevésbé érdekes fejezete a könyv sorsa a ponyván. Még 1815-ben az első kiadás évében ponyvára került s ettől kezdve párhuzamosan ott is élte második, mondhatnánk igazi virágkorát. Az 1815-ös első ponyvakiadás sokkal kisebb formátumban jelent meg, hely-, nyomda- és szerzőjelölés nélkül. Ezenkívül még egy 1816-i második ponyvakiadásról és egy még későbbi hely- és név nélküli harmadik edicióról van tudomásunk. Ez utóbbi kettőről TÓTH REZSŐ kitűnő kritikai FAZEKAS MIHÁLY-kiadásának bevezető tanulmányából vettünk tudomást.⁴ Ismerünk még egy Nagyváradon évszám, szerző és nyomda megjelölése nélküli régies nyomdatechnikájából ítélve 1815 és 1820 között megjelent kiadást is. Ezekon kívül MAJLÁTH BÉLÁNAK igaza lehet abban, hogy „valószínű, hogy sokkal több kiadásban jelent meg, de mert a ponyvairodalmi termékek gyűjtésével nem foglalkoztak, azok elkallódtak, elnyűve szétmállottak“.⁵ Ezek közé sorozhatjuk még TATÁR PÉTER átdolgozását is: *Lúdas Matyi élete és kalandjairól*,

¹ PETRIK: Id. m. I. köt. 758. l.

² Pest. BEIMEL JÓZSEF. 136. l.

³ *Lúdas Matyi* nemponyva kiadásai: 1. Béts. 1815. — 2. Béts. 1817. — 3. Buda. 1831. LANDERER ANNA kiadása. — 4. Pest. LOVÁSZ IMRE kiadása. 1836. GEIBEL. — 5. Debrecen. 1861. OKOLICSÁNYI. — 6. JÓKAI MÓR kiadása az Üstökösben 1870. (XXI. köt. 19. sz. 209—215. l.) — 7. A Vasárnapi Ujság kiadása. 1884. (523—524.; 539—540. l.) — 8. MÁTRAY LAJOS kiadása. Szatmár, 1891. — 9. ENDRŐDI SÁNDOR: A magyar költészet kincsháza. 1895. 1165—1176. h. — 10. Olcsó Könyvtár, 1060. sz. 1898. — 11. TÓTH REZSŐ kritikai kiadása. 1900. (Régi Magyar Könyvtár, 17.) — 12. Magyar Remekírók. 1904. — 13. Békéscsaba, 1917. TEVAN-kiadás. 36 l. (DIVÉKY JÓZSEF fametszeteivel.) — 14. A Magyar Jövő Toldy-Könyvtára. 1924. — 15. KÉKY LAJOS kiadása. Magyar Klasszikusok *Élő Könyvek* sorozata. 1928. — 16. HAVAS ISTVÁN kiadása. Arany-Könyvtár. 1938.

⁴ FAZEKAS MIHÁLY *Versei*. (Régi Magyar Könyvtár, 17.) Budapest, 1900. 50. l.

⁵ Ugyanott.

mely 1864-ben jelent meg először „*meztündéresítve*“ s az addigi 16-leveles terjedelm helyett már 86 lapra kibővítve. Teljesen igaz van TÓTH REZSŐnek abban is, hogy „Tatár Péter ponyvai átdolgozása mindig újabb és újabb kiadásban tízezerrel terjed a nép között; s ez bizonyára nem az átdolgozók érdeme — mert ezek csak rontottak —, hanem terjedt az eredetinek még e torzok közül is kitűnő és felcsillanó őszerejénél, humoránál fogva“.

KOZOCSA SÁNDOR.

HÁROM NÉMET KÖNYVTÁR 1937-BEN.

— Drezda, Lipcse, Berlin. —

Néhány jelentékenyebb német könyvtárról nyújtunk vázlatos képet. Talán egy könyvtárosnak sincs alkalma arra, hogy minden állam nagyobb könyvtárait saját tapasztalatából megismerhesse; azt gondoljuk tehát, nem lesz érdektelen, ha a következőkben a legkiválóbb német könyvtárak közül hármat ismertetünk.

1. Sächsische Landesbibliothek. Dresden.

Egyetemes tudományos könyvtár, gyűjtőköre mindenre kiterjed, mégis elsősorban a szellemtudományok anyaga van benne leginkább képviselve. Nyilvános könyvtár, a kölcsönzésnek igen nagy szerepet juttat és minden lehetséges eszközzel elősegíti. Célja a legmagasabb értelemben vett műveltségterjesztés; semmiképen sem célja azonban a szórakoztatás, szépirodalmi anyagot nem is kölcsönöz. (Erre nincs is szükség, mert Drezda utcáin lépten-nyomon kölcsönkönyvtárakba ütközünk. Egyszerű üzlethelyiségek ezek, utcai bejárattal.)

A könyvtár épülete, a Japanisches Palais, régi épület, azonban a legmodernebb könyvtári elvek alapján átalakítva, az építész mindenben alkalmazkodott a könyvtárosok előírásaihoz, így sikerült a világ egyik legtökéletesebb könyvtári berendezését létrehozni.

A földszinten van elhelyezve a kölcsönző osztály, zenei osztály és a kiállítási terem, valamint az előadóterem, az emeleten pedig az olvasóterem, raktárak és tisztviselői szobák. A tájékozódást világosan látható, de ízléses feliratok könnyítik meg.

A könyvtár egész nap nyitva van a közönség számára, még

pedig az olvasóterem hétköznap $\frac{1}{2}$ 10-től este 7 óráig, a kölcsönzés, tudakozó, katalógusterem, folyóiratolvasó ugyanígy, de 2—4 közt zárva, a zenei osztály pedig 11—1 és 4—7-ig. Vasárnap és ünnepnap a könyvtár zárva van.

A kölcsönzés. Pontosan szabályozva van, kik kölcsönözhetnek jótállás nélkül (elég széles társadalmi rétegek: állami és magántisztviselők, gyakorlatot folytató orvosok, ügyvédek, önálló üzlettel bíró kereskedők stb.), mások ezeknek a jótállásával. A kölcsönzőjegy, mely egyúttal olvasójegy is, ára egész évre 10 márka, félévre 6 márka, vagy pedig kötetenkint 20 pfennig. Hivatalok és iskolák hivatalos használat céljából ingyen kapnak könyvet, ugyanígy azok az egyetemi hallgatók, akik már valamely nyilvános könyvtárban kölcsönzőjegyet váltottak.

Aki kölcsönző-, vagy olvasójegyet vált, annak ki kell töltenie egy kötelezvényt arról, hogy a szabályoknak aláveti magát, a könyvekre vigyáz és az esetleg okozott kárt megtéríti. Ez a lap tartalmazza még az illető nevét, állását, lakóhelyét és a jótálló nevét. Ezeket a lapokat a kölcsönzőosztály betűrendes kartotékként kezeli.

A kölcsönzés rendkívül egyszerűen történik. Elég a könyv címét és szerzőjét felírni a kérőlapra, vagy bármely levelezőlap-nagyságú papirostra, jelzet nem szükséges. Sőt lehet egyszerűen bizonyos tárgykört megjelölni, amelyre vonatkozólag munkákat keres a kutató és a könyveket az olvasóterembe készítik, ahol kiválaszthatja közülük azt, amelyet hasznavehetőnek tart. Sőt az sem szükséges, hogy valaki egyáltalán bemenjen a könyvtárba. Könyvrendelést lehet postán is feladni, vagy pedig a városszerte található rendelésátvevő helyeken. A kért könyveket három napig készletben tartják és bármikor elvihetők. Hogy pedig még a könyvek átvétele céljából se kelljen felkeresni a könyvtárt, az inkább központi fekvésű városi könyvtárban és a városban szerte található mintegy húsz könyvközvetítő helyen is meg lehet rendelni és ugyanott átvenni, illetőleg visszaadni a kívánt műveket. Külvárosok lakói számára ugyanezt a feladatot elvégzik a városi könyvtár mozgókönyvtárai.

Az igényelt könyvek kiszolgáltatása a mi viszonyainkhoz képest elég lassú, amennyiben nem azonnal történik, hanem a reggel kilenc előtt beérkezett igényléseket $\frac{1}{4}$ 12-ig bonyolítják

le, a későbbieket $\frac{1}{42}$ -ig; a sürgőseket azonban félóránként elé-
gítik ki. Délután nem lehet könyvet kapni.

A kölcsönzés időtartama egy hónap, de ha valakinek to-
vábbra is szüksége van a könyvre, annyiszor meghosszabbíthatja,
ahányszor akarja, föltéve, hogy szándékát személyesen vagy pos-
tán bejelenti. A könyvet magát meghosszabbítás alkalmával
nem kell bemutatni. Ha valaki meghosszabbítás nélkül nem
hozza vissza idejében a könyvet, kötetenként 20 pfenning bün-
tetést fizet. Ezért minden könyvbe figyelmeztető lapot tesznek,
amely a kölcsönzés határidejét tartalmazza, német szokás szerint
különbféle erkölcsi oktatások kíséretében: *Andere warten! Ge-
meinnutz geht vor Eigennutz!*

A bőkezű kölcsönzés mellett természetesen a reklamá-
ciónak igen szigorú szabályai vannak. Erre a célra hatféle
ürlapjuk van. Ha a könyvet más nem keresi, a határidő le-
jártakor egyszerű felszólítást kap a kölcsönző, hogy hosszab-
bítsa meg a terminust, vagy hozza vissza a könyvet; hasonló
reklamáló lapjuk van az olvasóteremből rövid időre kikölcsön-
zött könyveknek. Ha szolgálati ügyben kérnek vissza könyvet
sürgősen, ennek megint külön formulája van. Nagy gondot for-
dítanak arra, hogy ha valaki olyan könyvet kér, amely már ki
van kölcsönözve, az új kölcsönző a kölcsönzési határidő lejár-
tával azonnal kézhez kapja. Ilyenkor meghosszabbításnak nincs
helye. Az ilyen könyvek térítvényeire „reiter“-t tesznek, annyit,
ahány a kölcsönzési időből letelt és minden szombaton újabb
reiter kerül az előbbieik mellé. Ha már négy ilyen jel van a
térítvényen, kiküldik a reklamálólapot. Ez a kölcsönző tiszt-
viselő rendes szombati munkája, amikor is minden négy reiter-
rel ellátott cédulát kiszed és megírja a reklamációkat. Ha nincs
eredmény, „ismételten“ pecséttel újat küld. Ezek még udvarias
hangúak. A harmadik alkalommal azonban már figyelmeztetik
az illetőt, hogy ez az utolsó felszólítás, azután következnek a
kényszerrendszabályok. Ezek pedig abban állnak, hogy ha a
reklamációban megjelölt időpontig a könyv nem érkezik be,
azonnal jelentést tesznek a rendőrségen, a kölcsönző lakására
kimegy egy rendőr, a rendőrségen pedig az illető nevéhez be-
jegyzik az esetet. Tehát senki se szívesen kockáztatja meg a
reklamáció mellőzését. Ha a könyv így beérkezett, postán érte-

sítik azt, akinek számára visszakérték. Hogy a könyveket szükség esetén bármikor visszaszerezhessék a kölcsönzőktől, arra is szabály van, hogy senki nem tarthat kölcsönkönyvet a lakásán, ha elutazik a városból, csak abban az esetben, ha ilyenkor a lakásban továbbra is marad valaki, aki szükség esetén elő tudja adni azokat.

A könyveket csak táskában, vagy papirosba csomagolva szabad elvinni a könyvtárból; erre a célra papirost a kölcsönző osztály ingyen ad a közönségnek. A kölcsönzési, illetőleg reklamációs díjak számára igen praktikus, tekercsből leszakítható, nyomtatott nyugtákat használnak.

Olvasóteremek. Két, közvetlen egymásból nyíló olvasóterem van: egyik a könyvek, másik a folyóiratok számára. A könyv-olvasóteremben körülbelül 15.000 kötetes kézikönyvtár van 17 szakcsoportra tagolva. Ugyanitt tartják egy-egy héttig az új szerzeményeket, amelyek addig nem kerülnek kölcsönzésre (ezek címjegyzéke a könyvtár külső kapuján is olvasható). A kézikönyvtár nyitott könyvállványokon áll a terem falai mellett és a karzaton; a könyveket a közönség maga veszi ki és teszi helyre. A könyvanyag az egyes szakokon belül is szigorúan szisztematikus felállítású, rendbentartására ugró számok szolgálnak. A jelzet egy L betű: Lesesaal és a szám. Külön betűrendes és szisztematikus szakkatalógus tartalmazza az olvasóterem anyagát.

Aki nem olvasótermi anyagot kíván használni, a könyveket az olvasóterem előcsarnokában rendeli meg (kiszolgálás ideje, mint a kölcsönzésnél) és maga viszi be az olvasóterembe. A közönség ellenőrzését megkönnyíti, hogy az asztalok mind egy irányba néznek; a közönséggel szemben ül az ellenőrző altiszt. A terem másik végében van az olvasótermi tudományos tisztviselő helye, akihez felvilágosításért lehet fordulni.

Olvasótermi belépésre jogosít a kölcsönzőjegy, vagy pedig külön olvasójegy, amelynek ára egész évre 7 márka, félévre 4, egy hónapra 1 márka. Napijegy 20 pfennig. A jegy kiállításához igazolásul bejelentőlapot kérnek. Az olvasóterem látogatóinak újabb rendelkezés értelmében ki kell állítani egy elismervényt arról, hogy az új politikai rendszer életbelépése óta politikai okokból büntetve nem voltak és hogy nem zsidók (erre

a második pontra beiratkozott egyetemi hallgatóknak nem kell válaszolniok).

A folyóiratolvasóban 800 folyóiratnak a legutolsó száma van elhelyezve. Mindenki maga szolgálja ki magát. A folyóiratok előző, még be nem kötött számaint zárt szekrényekben tartják, ezeket az olvasónak kérnie kell. Napilapok nincsenek.

Katalógusok. A fejlett kölcsönzési rendszer mellett a könyvtár figyelemre legméltóbb része a rendkívül sokféle katalógust tartalmazó katalógusterem, amely a folyosóról és az olyasóteremből egyaránt megközelíthető. Ugyanebben a teremben van természetesen a referens tisztviselő is. A katalógusok a közönségnek úgyszólván minden elképzelhető igényét kielégítik. Kezelésüket azonban nehézkessé teszi az, hogy a könyvtár rendszerének a numerus currensre való áttérése óta új katalógusok kezdődnek, a régi anyag nincs átdolgozva, talán nem is szándékoznak átdolgozni. Az egyes katalógusok különböző évekkkel kezdődnek, sokat pedig az újjászervezés óta nem folytatnak.

A katalógusokat bárki használhatja, bár erre nincs is nagy szükség, mert — amint már említettük — a kártyalapok jelzet nélkül tölthetők ki.

A könyvtár főkatalógusa — az egyetlen, amely nem áll a közönség rendelkezésére — alfabetikus katalógus (de nem alapkatalógus), ez egymaga egy egész termet foglal el a katalógusterem szomszédságában. Negyedréttű, nagyon nehezen kezelhető tokokba csomagolt lapokból áll, a betűrend az 1870-i helyesírást követi ma is; családnevek közt a különböző írásmódban nem tesznek különbséget. Tehát MEYER, MEIER, MAIER stb. egy helyre van beosztva. A közönség számára is van abc-katalógus, de ez csak az 1909 óta megjelent anyagot tartalmazza, azt is csak válogatva, nem teljesen.

Szakkatalógusok kétféle van: Schlagwort és szisztematikus. A szisztematikus katalógus nem decimális, hanem egészen egyéni, mint a német könyvtárakban általában. (A tizedes rendszernek ez a könyvtár is, mint a többi nagy németországi könyvtár, nagy ellensége, bár alaptalanul). A könyvtár régebben így is volt felállítva, a szakkatalógus tehát egyúttal helyrajzi katalógus is. 1927-ben áttértek a numerus currensra, azóta

külön helyrajzi katalógusuk van és külön szisztematikus. A szakrendszert is átdolgozták azóta és modernizálták, jelenleg 600 főcsoportja van, ezek oszlanak egységes rendszer szerint alcsoportokra.

Egészen eredeti és nagyon hasznos a portrékatalógus. Ebben felveszik minden százországi embernek az arcképet, valamint más nevezetesebb egyénekét is, ha valamely könyvben előfordul. A katalógus a könyv címét és a megfelelő oldal számát tartalmazza.

Kevésbé sikerült gondolat a bibliografikus katalógus. Ugyanis az alfabetikus katalógusban csak a szerzők saját művei vannak meg, az utalások, tehát a valakiről szóló munkák külön katalógusban találhatók, rövid életrajzi összefoglalás után.

E főbb katalógusokon kívül még számtalan részletkatalógus is van: új szerzemények, évenként megjelenő nyomtatott katalógus, nyelvtudományi katalógus, görög régiségek, ősnymtatványok, pergamentnyomatok, kötések, első kiadások és még vagy nyolc hasonló.

Gazdag kéziratosztály, ősnymtatványgyűjtemény, kötetgyűjtemény (főleg JAKOB KRAUSE szebbnél-szebb művei, körülbelül 1200 darab), térképosztály és zenei osztály egészítik ki a könyvtárt.

Raktárak. A könyvtár technikai berendezése a legmodernebb. Majdnem kizárólag stack, minthogy azonban csak kétemeletes, a raktárhelyiség igen hosszú. Ez a kezelést megnehezíti, de e tekintetben kénytelenek voltak a régi épület adottságaihoz alkalmazkodni. Az emelet padlója linoleummal borított fa. Könyvlift és a kérőlapokat továbbító csőposta köti össze a raktárt a kölcsönzőhelyiséggel.

Az 1927 előtti anyag most is szisztematikus felállítású, a rendszerről már a katalógusokkal kapcsolatban megemlékeztünk. 1927 óta a numerus currensra tértek át. A felállítás nem cm-nagyság szerint történik, hanem három rétnagyságban. A ketted-, negyed- és nyolcadréталakú könyvek mind önálló numerus currens alapján helyezkednek el, mégpedig a számozás évenként előlről kezdődik. Ezáltal elesik az a nagy előny, amit sok jó tulajdonsága mellett még nyújt ez a rendszer, hogy t. i.

a jelzet egyszerű és egyértelmű. A jelzet így ugyanis három részből áll: először egy szám, amely az új rendszer óta kezdődő éveket jelzi: 1., 2., 3., azután a rét jelzete és végül a sorszám. Előnye viszont ennek az eljárásnak, hogy a gyarapodási szám azonos a helyrajzi számmal, a könyv tehát bekerülése pillanattól kezdve azonos számmal fut, másrészt pedig, hogy nem kell arra várni, amíg egy sorra való egyforma centiméternagyágú könyv kerül feldolgozásra, hanem a könyv bekerülése után azonnal feldolgozható, felállítható a raktárban és a közönység számára rendelkezésre bocsátható.

A sorozatos munkák és folyóiratok régibb köteteit is meghagyták a régi rendszerű felállítás jelzete alatt, csak az újabb kötetek kaptak currens számot, a katalóguscédulákon mindkét jelzet rajta van, megjelölve a változás időpontját.

A cédulák vagy kézzel írottak, vagy a lipcsei Titeldrucke-ból valók, írógépet nem használnak.

Külön említést érdemelnek a könyvtár kiállítási termei és előadóterme. Hat nagy terem, a legtökéletesebb rejtett világítással. Részint a szekrények tetején rejtve elhelyezett lámpák, részint a földön álló, de embermagasságnál följebb elhelyezett reflektorok vetítik a fényt a mennyezetre, ahonnan teljesen egyenletes, szétszórt megvilágítást kapnak. Csak mesterséges fényt használnak, természetes világítást a függönyök nem engednek be, hogy a kiállított anyagot így kíméljék. A kiállított könyvek többnyire álló helyzetben vannak rögzítve a falak mentén elhelyezett szekrényekben, hogy jobban láthatók legyenek. Az előadóterem is a modern technika minden vívmányával föl van szerelve. Az előadóemelvényen hangszóró, az utolsó ülés mögött pedig jelzőkészülék egy tisztviselő számára, aki innen adhat utasítást a szomszéd teremben helyetfoglaló mechanikusnak a megafon hangerejének szabályozására.

2. Deutsche Bücherei. Leipzig.

A német könyvtárak büszkesége, a tulajdonképeni német nemzeti könyvtár. Németország politikai széttagoltsága okozta, hogy aránylag igen sokáig nem volt olyan könyvtár, amely a német szellem minden alkotását tervszerűen gyűjtötte volna,

mint például nálunk már több mint egy évszázad óta a Széchényi-Könyvtár. Tulajdonképen még a Deutsche Bücherei is csak részletmegoldás; ennek oka az óriási német könyvtermelés. Csak az 1913. január 1. óta megjelent irodalmat gyűjti.

Gyűjtőkör. Ezóta gyűjt minden német nyelven megjelent nyomtatványt, tartalomra és a megjelenés helyére való tekintet nélkül. Nem gyűjti azonban a Németországban megjelent idegennyelvű munkákat, német szerzők külföldön idegen nyelven megjelent műveit, sem pedig a germanicumokat, tehát a Németországra vonatkozó idegennyelvű irodalmat. Ugyancsak kimaradnak a gyűjtőkörből a napilapok és a kották. Így is azonban a könyvvállomány 1937. augusztus 1-ig 1,377.146 kötetre növekedett. Ugyanebben az időben 18.117 folyóirat, 16.966 évkönyv és 10.331 sorozatos mű járt a könyvtárnak. Csak az utolsó év folyamán több mint 85.000 darabot tett ki a gyarapodás.

A gyarapodást nem kötelempéldányok teszik, hanem egyrészt a német kiadók és könyvkereskedők kötelezték magukat kiadványaik önkéntes beszolgáltatására, másrészt ugyancsak ingyen megkapják a hivatalos kiadványokat. E két forrás mellett a gyarapodás harmadik módja a vásárlás. Erre a mi viszonyainkat tekintve, szinte korlátlan anyagi lehetőségekkel rendelkeznek. A külföldi német nyomtatványok megjelenésére külföldön élő németek hívják fel a figyelmüket. Erre a célra óriási, kiépített szervezetük van. A világ minden tájáról, Dél-Amerikától Japánig, vagy Afrikáig mindenhol szétszórva, mintegy 10.000 német foglalkozik ezzel a nemzeti misszióval. A könyvtárnak külön állomása van, amely ezeket nyilvántartja. Valóban impozáns az a falitérkép, amely itt ábrázolja ezt a világra kiterjedő hálózatot. Természetesen a külföldi német nyomtatványokat is elsősorban ajándékképpen kapják meg.¹

A németnyelvű szellemi termékek gyűjtése és megőrzése után a Deutsche Bücherei második főcélja a nemzeti

¹ Azt hiszik, hogy ez nálunk sincs másként és a megszállt területek nyomtatványait hiánytalanul beküldik a kiadók a Széchényi Könyvtárnak. Pedig nálunk a Könyvtárnak csak nagy bibliográfiai utánjárással sikerül beszereznie a megszállt területek magyar könyvtermelését.

bibliográfia készítése. A bibliográfiák egész sorozatát készítik. Ezek a currens bibliográfiák a következők: Deutsche Nationalbibliographie (ez maga is többféle, külön sorozat a könyvkereskedői forgalomban megjelent és külön az azon kívüli könyvekről; mindkettő kétféle kiadásban: kétoldalas nyomtatban és féloldalasan, hogy könyvtári használatban szét lehessen vágni és katalóguslapokra felragasztani), Tägliches Verzeichnis der Neuerscheinungen, Halbjahrsverzeichnis, Deutsches Bücherverzeichnis (ötévi anyag), Verlegerkatalog des deutschen Schrifttums, Literarisches Zentralblatt für Deutschland, Jahresberichte des Literarischen Zentralblattes über die wichtigsten wissenschaftlichen Neuerscheinungen, Monatliches Verzeichnis der reichsdeutschen amtlichen Druckschriften, Deutsches Rundfunkschrifttum, Deutsche Bibliophile, Jahresverzeichnis der deutschen Hochschulschriften. Ugyanitt készül a Jahresberichte für Deutsche Geschichte számára a németnyelvű anyag összeállítására, ugyanígy az Internationale Bibliographie der Geschichtswissenschaften számára is. A Börsenblatt részére a folyóiratok és periodikus kiadványok jegyzékét állítják össze. 1937 óta a bibliográfiák anyagát katalóguscédulákra is lenyomják, hogy így más könyvtárak már kész katalóguslapokat rendelhessenek és meg legyenek kímélve a címfelvétel nehézségeitől. Ez az ú. n. Leipziger Titeldrucke.

A könyvtár épülete alig húsz éves, tehát egészen modernnek tekinthető. Méreteinek jellemzésére csak azt említjük meg, hogy homlokzata 120 m hosszú. Köteteket lehetne írni az épület beosztásáról és berendezéseiről. Itt most nincs helyünk részletesebb ismertetésére. Csak annyit jegyzünk meg, hogy alaprajzának gerince T-betű formát ad, a homlokzaton a hivatali helyiségek, az erre merőleges középső szárny végén van az olvasóterem, a raktárak pedig részint a felső emeleteken, részint az újabban épült és még épülő oldalszárnyakban kaptak elhelyezést.

A könyvtár üzemében valóban tökéletesnek mondható. Ezáltal érik el a feldolgozásnak azt a páratlan gyorsaságát, amely a Deutsche Bücherei-t jellemzi. A könyv beérkezésétől számított három napon belül címe már megjelenik a bibliográfiában, a beérkezéstől számított négy-öt nap alatt pedig már a közönség rendelkezésére áll az illető mű.

Minden csomagküldemény először a csomagolóhelyiségbe érkezik; ugyaninnen továbbítják saját küldeményeiket is. Innen kerül a könyv a beszerzési osztályra, ahol azonnal jelzetet kap, ez alatt vezetik be a gyarapodási naplóba. A rendszer tehát ugyanaz, mint Drezdában, ez biztosítja a gyors feldolgozást. A sorozatos munkákat természetesen külön tartják nyilván, ezeknek a jelzete SB (= Serienbände) betűkkel kezdődő numerus currens.

A szerzeményi osztályról a bibliográfiai osztályra továbbítják a könyveket. Itt történik a címfelvétel a bibliográfiák, valamint egyszermind a könyvtári katalógusok és a Leipziger Titeldrucke számára. A címfelvételt középfokú tisztviselők végzik, hiszen csak németnyelvű anyaguk van. Az osztályvezető tudományos tisztviselő, természetesen minden egyes címfelvételt utólag ellenőrizz. A címfelvétel alapján először a napi jegyzék készül el, azután ennek alapján a többi bibliográfia.

A címfelvételt kézírással készítik (úgy látszik az írógép nem játszik nagy szerepet a német könyvtári gyakorlatban). Ezek a kézírási lapok a házinyomdába kerülnek, ahol a már említett bibliográfiákat a könyvtár saját házinyomdája készíti el. Ugyanitt nyomják a Titeldrucke kartoncéduláit is. Belföldre 2, külföldre 1¹/₂ prennigért szállítják darabját. A megrendelő-íven elég megjelölni az illető műnek a DNB (= Deutsche Nationalbibliographie)-ben megjelent számát. A megrendelt számon felül még későbbi kívánatok számára 30% többlet-cédulát nyomnak.

Maga a könyvtár nem használja a saját Titeldrucke céduláit, hanem a DNB féloldalas nyomatait vágják szét és ragasztják fel, mert drágának találják. Pedig ezáltal kettővel több munkaerőre van szükségük. Két középfokú tisztviselő foglalkozik a cédulák elkészítésével, egyik szétvágja a DNB-t, másik ragasztja. Ezeknek a fizetése valószínűleg többre kerül, mintha egy-két példánnyal többet nyomtatnak saját nyomdájukban a Titeldrucke-ből.

Katalógusok. Betűrendes katalóguson kívül szakkatalógusuk is van, mégpedig egészen különleges Schlagwortkatalog, az egyes címszavakon belül szisztematikus felosztással. Igen büszkék rá, ezt tartják a legjobbnak. A Schlagwort-katalógushoz

szisztematikus regiszter készült. Van még külön földrajzi, szépirodalmi és művészeti katalógusuk is.

Olvasóterem. A Deutsche Bücherei szigorúan praesens-könyvtár, a könyvek csak olvasóteremben állanak a kutatók rendelkezésére. Könyvtárak közti kölcsönzés azonban itt is lehetséges. A belépőjegy ára félévre 2,50 márka, egy hétre 1 márka, napijegy 50 pfennig, tehát igen drága. Az olvasóteremben 20.000 kötetes kézikönyvtár van elhelyezve. A nem olvasótermi könyveket ugyanúgy kapják meg, mint Drezdában. Könyvkiadás csak naponta négyszer van: a 9 óráig kért könyveket 11-ig, azután 13, 15 és 17 óráig adják ki. Könyvrendeléseket a városban egyes helyeken felállított szekrényekben is fel lehet adni.

Látogatottság. A könyvtár méreteinek megfelelően nagy a látogatottsága is. Az egy nap alatt megfordult kutatók számának maximuma 1635, az évi maximum (1936) 209.000. A látogatók számát a bejáratban elhelyezett fotócellás számlálókészülék végzi. Az előcsarnokból az olvasóterem felé mindenkinek keresztül kell mennie két korlát közt. Ezen a helyen az egyik oldalon kis vetítőlámpa, másik oldalon fotocella van elhelyezve. Ha valaki átlép ezen a ponton, megszakítja a fény sugarat és a fotocella ennek következtében működésbe hozza a számlálókészüléket. Ugyanitt ül a portás és ellenőrzi a kilépőket.

A raktárak nem stack-rendszerűek, hanem a szokásos acél-könyvállványok vasbetonfödémeken nyugszanak. Úgyes megoldás az, hogy az állványok homlokoldalán kis asztalkák vannak elhelyezve, ahova a könyveket le lehet tenni. Minden, még olvasótermi használatra kiemelt könyv helyére is őrljegy kerül.

Könyvkötészet. Itt is, mint általában a német könyvtárakban jelenleg, a házi könyvkötészet nem nagyjelentőségű. Elvük az, hogy nem szabad elvenni a könyvkötőiparosok munkáját, tehát a könyveket kötésre kiadják az épületből. Csak a javításokat és értékesebb munkák kötését végzik házilag. Pedig van könyvfűzőgépük is, mely körülbelül ötször olyan gyorsan dolgozik, mint a kézi munka. A folyóiratok és sorozatos munkák számára kartotékok tartanak, hogy ne kelljen mintaköteket kiemelni és mellékelni. Ez a kartoték tartalmazza a vászon

és az előzékpapiros gyári jelét. Ugyanilyen kartoték tünteti fel a hátcímekeket is.

Érdemes megemlékezni még a térképgyűjteményről, ahol minden egyes térkép vászonra van ragasztva s farúdra fölcsavarva, függőleges helyzetben szekrénybe beakasztva. Ez a felragasztás természetesen árt a térképek abszolút pontosságának, de könyvtári használatban ez talán elhanyagolható azzal a nagy előnnyel szemben, amit megőrzés szempontjából jelent. (Természetesen egészen más a helyzet egy tudományos földrajzi vagy geológiai intézetben.)

3. Preussische Staatsbibliothek. Berlin.

Az előző két könyvtárról részletesebb képet igyekeztünk adni, mindegyiknél főképen azokat a kérdéseket véve behatóbb tárgyalásra, amelyek az illető helyre jellemzők, illetőleg a leg-tökéletesebbek. Nem akarunk állandó ismétlésekbe bocsátkozni, azért a berlini Staatsbibliothek ismertetésével rövidebben fogunk végezni. Ez a könyvtár inkább méreteivel és technikai berendezésével tűnik ki, mint modern rendszerével, vagy munkamenetével.

A Staatsbibliothek célja lehetőleg a teljes német irodalmat és a fontosabb külföldi könyvtermelést gyűjteni és tudományos használat céljából a közönség rendelkezésére bocsátani. Mégpedig nemcsak helybeli használatban, hanem ki is kölcsönöz könyveket. Méreteit tekintve, a legnagyobb német könyvtár, 26 millió kötettel. Évi gyarapodása 100.000 kötet. Az egyévi költségvetés (beleértve a tisztviselők fizetését is) 2,000.000 márka. Az olvasók száma egy év alatt félmillióra rúg, a kölcsönzők száma 10.000. Kötelespéldányt csak Poroszország területéről kapnak, a többit, valamint a külföldi irodalmat vétel, ajándék, vagy csere útján szerzik be. A könyvvásárlásra fordított összeg 60%-át a külföldi anyag vásárlása emészti fel.

A könyvtár épület egészen modern, 1914-ben épült 17.000 négyzetméter területen. Ugyanebben az épületben van elhelyezve az egyetemi könyvtár és a Tudományos Akadémia is de már szükség van a bővítésre. Hét olvasóterem áll a kutatók rendelkezésére, A nagy olvasóteremben 420 ülőhely van;

ennek következtében itt az ellenőrzés — saját bevallásuk szerint — szinte lehetetlen.

A könyvtár a d m i n i s z t r á c i ó j a nem valami tökéletes. A könyv útja beérkezéstől a közönség mintegy félévig tart. Most gondolkoznak azon, hogyan lehetne meggyorsítani. A gyarapodással hat különböző osztály foglalkozik, ez is komplikálja az ügyeket. A címfelvétel a Berliner Titeldrucke számára készül. (A lipcseit nem tartják elég pontosnak és a könyvtár üzeme is úgy van berendezve, hogy minden műről maguknak kell lenyomatot készíteni, ezért nem egyesülnek a lipcseivel.)

K a t a l ó g u s o k. Betűrendes cédulakatalógus csak a tisztviselők számára van, a közönség kötetkatalógusokat használ. Ebbe régebben kézírással — előbb gót, majd latin betűkkel — írták be a címeket, újabban a nyomatokat ragasztják be. Ez is nagyon nehézkesen történik, mert először beragasztják a címet, a jelzetet csak később vezetik melléje. Szakkatalógusuk ugyan csak kötetkatalógus (szisztematikus). A felvilágosítást adó tisztviselő számára külön Schlagwortregister van.

A r a k t á r o z á s ma is szigorúan szisztematikus rendben történik. Újabban belátják, hogy át kellene térni a numerus currensre. A raktárak tiszta stack-állványzatból állanak, 15 emelet magasságban. A tengelytávolság igen nagy, hogy az állványok közt a könyveket szállító tolokocsi elférjen. A kérélapokat az olvasóteremből csőposta hozza ide. Könyvliftjük igen sikerült megoldás; üzeme ugyan elég drága, de azt tartják, hogy megéri. A könyveket szállító dobozokon ugyanis kapcsolószerkezet van, amelynek segítségével be lehet állítani, hányadik emeletre tartozik a küldött anyag és a könyvlift állandóan járó paternoszterei a megfelelő emeleten automatikusan kiteszik a dobozt. Mindenesetre nagy könnyebbséget jelent ott, ahol a napi könyvforgalom 2500 kötet.

Nagyjelentőségűek a könyvtárral kapcsolatos intézmények. Ezek a következők:

Auskunfts-bureau der Deutschen Bibliotheken. A hozzáférőknek felvilágosítást ad arra vonatkozólag, hogy valamely munka melyik könyvtárban található meg. Egy év alatt mintegy 12.000 felvilágosítást adnak; külföldre is.

Deutsche Gesamtkatalog. Ma már több, mint száz német és osztrák könyvtár anyagát tartalmazó cédulakatalógus. 1929 óta nyomtatásban jelenik meg folytatásokban.

Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Készíti és kötetenként kiadja az egész világon található ősnymtatványok jegyzékét.

Reichstauschstelle. Hivatalos nyomtatványok és fölőspéldányok cseréjét közvetíti bel- és külföldi könyvtárak közt.

Deutsch-Ausländische Buchtausch. Az újabb német irodalmat közvetíti külföldi könyvtárak részére, megfelelő ellenszolgáltatás ellenében.

Beschaffungsamts der deutschen wissenschaftlichen Bibliotheken. Célja, hogy külföldi tudományos munkákkal ellássa azokat a német tudományos könyvtárakat vásárlás útján, amelyek erre nem képesek.

Még hátra van, hogy néhány szóval megemlékezzünk a felsorolt könyvtárak alkalmazottairól is. A tisztviselők szolgálata igen terhes. A tudományos tisztviselők munkaideje napi 8—8½ óra. Természetesen ennek megfelelően tudományos munkára alig képesek. A tudományos tisztviselők általában csak felülvizsgáló munkát végeznek és osztályokat vezetnek. Minden egyéb munkát a nagyszámú középfokú (érettségizett) tisztviselő végez. Így németnyelvű művek katalogizálását, cédulabeosztást. Drezdában mintegy 15 tudományos tisztviselő van és ugyanannyi középfokú. Lipcsében az igazgatókkal együtt csak 16 tudományos tisztviselő van, pedig az alkalmazottak teljes létszáma minden személyzettel együtt 200 főnyi. Az ismertetett könyvtárak közül a berlininek van a legnagyobb személyzete, 1936-ban 360 fő.

CSAPODI CSABA.

KÉT ŐSNYOMTATVÁNYRÓL.

I.

Petrus Nigri „Clipeus Thomistarum“-ának (1481.) változata.

PETRUS NIGRI *Clipeus Thomistarum*-a 1481-ben kinyomott első kiadásának egy-egy példánya megtalálható Budapesten, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Apponyi-Gyűjteményében App. H. 1543. sz. és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában Incun. O. 69. sz. alatt. Előbbit leírja APPONYI 1543. sz., utóbbit HELLEBRANT 69. sz. és ugyanő Magyar Könyvszemle 1880. 35—36. lapokon.¹

A következőkben az Apponyi-példányt és a vele azonos szövegeket A.-nak, az akadémiai példányt és a vele azonos szövegeket pedig B.-nek fogom nevezni.

Az ősnymtatvány szerzője PETRUS NIGRI (nem Niger!), vagy másképen PETER SCHWARTZ németszármazású domonkosrendi szerzetes, korának egyik legkiválóbb hebraistája, — *Tractatus contra perfidos Judeos*-ában (kinyomta FEYNER KONRÁD, Esslingen, 1475., HAIN* 11.885. sz.) először találunk nyomtatott héber betűket —, és hasonlóképpen kitűnő skolasztikusa. A tudós német domonkost Mátyás király 1481-ben meghívta új budai egyetemének régenséül, amiért NIGRI hálából nagy skolasztikus munkáját, a *Clipeus Thomistarum*-ot, a királynak ajánlotta.

A *Clipeus Thomistarum*-ot RAYNALDUS DE NOVIMAGIO nyomtatta ki Velencében, 1481-ben, amiről a nyomtatvány colophonja is tanuskodik. A nyomás ideje szempontjából közelebbi határidő 1481. augusztus 3.-a, amikor a nyomtatvány már készen állott, mert Salvus Cassetta domokos magister generalis registrumkönyve fol. 140v.

¹ Az akad. pld. a bécsi domonkosoké volt, amint azt fol. 2r. felső margóján levő bejegyzés mutatja: *Conuentus Viennensis almi ordinis Praedicatorum*. Az App. pld. pedig a hátsó betétlap tanusága szerint *Bibliothecae Montis Perusiae* dupluma volt.

bizonyosága szerint 1481. augusztus 3.-án *Concessa fuit licentia predicto* (ez frater Emericus Nicolai)... *et FRATRI PETRO NIGRO vendendi libros impressos qui: Clipeus Thomistarum vocantur absque contradictione alicuius inferioris et eorum pretio uti possit (!) pro eorum necessitatibus.*¹

Ezt az ősnymtatványt említi HAIN* 11.888 (— sajtóhibával 11.188 van szedve —), COPINGER* 11.888 HAIN sz. alatt és több más ősnymtatvány-katalógus vagy bibliográfiai kézikönyv.

Áll ez az ősnymtatvány 200 számozatlan levélből. Signatúra-beosztása: a-d⁸e⁶f⁸gh⁶ik⁸l-cc⁶. Az első levél hiányzik, amint azt fol. 200rb. a colophon után következő regiszter is bizonyítja: *a primum vacat*... Minden lapon két columna van, kivéve fol. 2-t. Hasábonként 55 sor, gót betűkkel.

Fol. 2r. (sign. a2) van a *Titulus libri*; így:² *Clipeus Thomistarum In quoscunque aduersos: per venerabilem virum fratrem Petrum Nigri ex ordine predicatorum sacre Theologie professorem nuperrime editus. ac inuictissimo principi Mathie Unga[rie Boemieque Regi obsequenter inscriptus.* Majd a sor közepétől valamivel jobbra: *Epistola ad Regem.* Az 53. sorban: *Prologus in librum.* Ez a prólógus kitölti a fol. 2v-t is, amely azonban csak 54-soros.

Fol. 3ra. kezdődik a tulajdonképeni munka, illetőleg az első mű, mert az ősnymtatvány két munkát tartalmaz. Az első foll. 3ra.—124va. egy Porphyrius-kommentár, a másik pedig foll. 124va.—194vb. Kategória-kommentár. Utána foll. 195ra.—200rb. tartalomjegyzék a két munkához, majd Colophon és Register következnek.

Az eddig ismeretlen variáns egy egész ív, mégpedig az, amelyik fol. 3-at és fol. 6-ot tartalmazza. Fol. 3ra. mindjárt a kezdetén a következő változatot mutatja:

A.

Pugium siue clypeus Thomistarum contra] modernos et scotistas editus a reuerendo patre [fratre petro nigro predicatorum ordinis super [arte veteris Aristotilis.

B.

Incipit liber acutissimarum questionum super [arte veteri Aristotilis: qui thomistarum clipe]us appellatur: per venerabilem virum fratrem Pe[trum Nigri ex ordine predicatorum sacre theologie professorem nouiter editus.

¹ DR. IVÁNYI BÉLÁNAK a domonkosrend római központi levéltárában őrzött eredeti regisztrumkönyvekről készült másolataiból.

² Az összes rövidítéseket nyomdatechnikai okokból kénytelen voltam feloldani.

Ezután két sornak való üres hely következik, utána a maiusculának üresen hagyott hely, az üres hely közepén *c minuscula pro initiale*. Ez az üres hely 7 félsornyi helyet foglal el, a másik 7 félsor első 2 félsorát *Irca incium* tölti ki, 3. félsoránál kezdődik a rendszer betűtípussal szedett szöveg.

A helyzet annyiban változik A.-val szemben, hogy az *Incipit*-es szövegrész után csak egy sornak való üres hely van, úgy hogy az *Irca incium* itt is a másik columna 7. és 8. sorának megfelelő helyen kezdődik. *Minuscula pro initiale* itt nincs.

A *Pugium-Incipit* tartalmilag is különböző szövegrész után a szöveg többi része kizárólag a rövidítés módjában mutat változatot, egyébként semmi eltérés nincs. Minden szó, ami megvan A.-ban, az megvan B.-ben is. Hogy az egy columnában foglalt szövegrészlet elhelyezése nem egyezik teljesen, az is csak a rövidítések különböző alkalmazási módjának eredménye. A 6. levélen már ez sincs, egy-egy columna A.-ban is, B.-ben is ugyanazt a szövegrészletet tartalmazza. A rövidítés módjában való eltérés olyan például, hogy A. 2°-ját B. kiírja: *Secundo*; vagy a *rationis*-t A. így rövidíti *rois*, az *o* hosszítva, B. pedig: *ratois*, az *o* hosszítva.

Az egy-egy columnába foglalt szövegrészletek eltérése nem sok, csupán néhány, néha csak egy szó. Például fol. 3rb. 1. sor A.-ban: *in corpore questionis. Ista est sententia Aristotelis 3° de*; B.-ben: *Ista est sententia Aristotilis 3°. de anima vbi ex stb.*

Fol. 4ra. első sora már ugyanazt a szedést mutatja, hasonlóképen fol. 6. eltérő szöveg után fol. 7ra. első sora is.

Ezen az egy ívnyi, azaz 8 columnányi eltérésen kívül tudtommal más ebben az ősnymtatvány-kiadásban nincs. Az ívek többi része egyugyanazon szedésről nyomtatott. Egyező A. és B.-ben a papír minősége és a vízjelek is. A kezünkben lévő A. példány tisztított és körülvágott példány; rubrikálatlan, a quaestio-kezdések későbbi kézzel, sötét tintával vannak kihúzva. A kezünkben lévő B. példány teljes nagyságú, szépen rubrikált.

Végeredményben tehát az állapítható meg, hogy a fol. 3-at és fol. 6-ot magába foglaló ívet valamilyen okból újraszedték.

A bibliográfiai kézikönyvek közül HAIN B.-t ismerteti. Hasonlóképen B.-t ír le a *British Museum 1924. ősnymtatvány-katalógusa*. (Ez utóbbi egy Augsburgból származó rubrikált példány.) Proctor 444o. sz. nem ad részletes leírást és a *krakkói* négy *Clipeus*-példányból hármat szintén nem tudott besorozni sem az A., sem a B. kategóriába.

COPINGER viszont HAIN 11.888. sz. alatt a berlini *Clipeus*-t említi, megjegyezve, hogy az ugyanabból a nyomdából, ugyanabban az évben kikerült példány, mint amit HAIN említ, csak 193 levelet tartalmaz és a szöveg így kezdődik: *Bugium (!) siue clypeus Thomistarum (!) contra modernos et Scotistas editus a reuerendo patre fratre Petro nigro predicatorum ordinis: sup arte veteri Aristotilis.*

Nem hinném, hogy itt egy harmadik változatról lenne szó, inkább COPINGER leírása nem pontos (*Bugium-Pugium; Thomistarum-Thomistarum*), annál is inkább, mert azt mondja, hogy ez a berlini nyomtatvány egyezik a *Bibliothèque Mazarine* példányával.

Ez a *Bibliothèque Mazarine*-példány a könyvtár katalógusában 298. sz. alatt található leírás szerint fol. 2. (fol. 3. helyett; fol. 1-nél kezdve a számozást 199-ig és nem 2—200) így kezdődik: *Pugium siue clypeus Thomistarum contra modernos et scotistas editus a reuerendo patre fratre . . . stb.*

Ez utóbbi kettő tehát A. A változatról HAIN nem tud, a többi csak a maga példányát ismerteti. COPINGER a *Pugium-Incipient*-különbséget és ebben a HAIN-tól való eltérést jelzi, egyéb megjegyzés hozzáfűzése nélkül; az ív újraszédésére nem utal egyik sem.

Mielőtt az újraszédés okát keresnők, meg kell említenem, hogy mindkét forma fol. 200rb., a regiszterben ezt mutatja: *a primum vacuit Clipeus Incipit habitus*, vagyis, hogy a szöveg *Incipit*-tel kezdődik. Tehát ez a tulajdonképeni általános forma, a *Pugium*-os, azaz az A. valamilyen okból megváltoztatott alak és az e szövegrészt tartalmazó ívet szedték újra. A változtatás, illetve újraszédés okát három úton lehet keresni.

1. Az *Incipit*-tel, illetve *Pugium*-mal kezdődő szövegrész között értelmi különbség is van. Az *Incipit*-es forma általánosabb, csak annyit mond, hogy Aristoteles legfontosabb, legégetőbb kérdéseiről lesz szó s a könyv címe *Clipeus Thomistarum*. A *Pugium*-os szöveg viszont azt hangsúlyozza, hogy a *moderni* és *scotistae* ellen adatott ki ez a könyv.

Mivel azonban a *Titulus libri* és a Prologus tartalmaz ilyen erősebb kifejezéseket, mint a *Pugium*-os szöveg, olyan különös ok nem lehetett arra, hogy a szöveget így megváltoztassák. De különben is e 3—4-sornyi szövegcsereért nem lett volna szükséges egy teljes ívet, 8 columnát újraszédetni, elég lett volna ezt a néhány sort kidobni és újat szedni helyébe.

Ebben a tartalmi különbségben tehát *nem igen lehet* a változat, illetve újraszédés okát keresni. *Inkább* azt lehet mondani, hogy meglévő, — valamilyen más okból —, az újraszédés szüksége, *ha már újra*

kellett szedni, akkor ezt a szövegrészt, egy, esetleg a szerzőnek is megfelelőbb formára cserélték át. Ez megáll akkor is, ha az A. a régebbi; ebben az esetben a *Pugium*-os formát enyhítették az *Incipit*-esre.

2. Az újraszédés okát inkább meg lehet találni abban, hogy a nyomtatás alkalmával a nyomdász *elszámolta* magát és a fol. 3-at és fol. 6-ot tartalmazó ívből *kevesebbet* nyomott, mint a többiből. Természetesen nem akarta, hogy egy hiányzó ív miatt a sok többi kinyomott ív kárbavesszen. Ezért újra kiszedte a hiányzó ívet és lenyomtatta annyi példányban, amennyivel elszámolta magát. Az újraszédés alkalmával a bevezető szövegrész *Incipit*-es formáját a *Pugium*-ossal cserélte fel.

Ez esetben a B. szövege az eredeti, amit a fol. 200rb. regiszterének első sorában található *Incipit* is mutat és az A. szöveg csak az utánnyomott ívekkel teljessé tett néhány példányban van meg. Ez okát adná, hogy miért van az A.-ból kevés példány.

3. *Legvalószínűbbnek látszik azonban, hogy az A. szövege volt az eredeti és B.-ben található az újraszédett.*

A dolog úgy történhetett, hogy a kinyomtatott A. szöveget mutató, vagyis *Pugium*-os ívek legnagyobb része valamilyen természeti csapás, tűz vagy más efféle következtében *megsemmisült*, úgy hogy az ívet újra kellett szedni és nyomtatni. Az újraszédés alkalmával végrehajtották a kezdő szövegrész tartalmi változtatását is. Ez az egész dolog nyomtatás közben, vagyis a nyomás befejezése előtt történt, mert a fol. 200rb. regiszterébe már az ív újraszédésének megfelelően került bele az *Incipit*.

Néhány eredeti ív azonban valamiképen elkerülte a megsemmisülést. A nyomdász ezeket is felhasználta, úgyhogy a végén megvoltak az újraszédett ívet tartalmazó példányok; ez volt a rendes, forgalomba kerülő kiadás; és volt néhány példány, amely az eredetileg szédett ívet tartalmazta: ezeket visszatartották. Ezzel szintén megmagyarázható a *Pugium*-os forma ritkább előfordulása.

Ezt a harmadik magyarázatot még az is támogatja, hogy a B. példányok, köztük maga az akadémiai is, *rubrikáltak*; ezekkel szemben az Apponyi-példány és a vele megegyező *Bibliothèque Mazarine*-beli, tehát az A.-szövegűek, *rubrikálatlanok: a visszatartott, forgalomba nem bocsátott példányokat ugyanis nem rubrikálták.*

A *Clipeus Thomistarum*nak ez 1481-es kiadásán kívül van még egy második kiadása is, Prantl szerint¹ 1504, Velence, amit Hain²

¹ Geschichte der Logik im Abendlande, IV. 221. l.

11.887. sz. alatt ír le, mint amely hely, év és nyomdász megnevezése nélkül a szöveget 140 66 soros, kétcolumnnás levélen adja. Ez a kiadás is B.-vel egyező, *Incipit-es bevezető szövegrészt mutat*, ami, akár a második, akár a harmadik magyarázatot fogadjuk el, mindenesetre azt bizonyítja, hogy az általánosabb B. volt, mert feltételezhető, hogy a második kiadáshoz egy forgalomban lévő, általánosan ismert példányt használtak.

Akérmint van is, a szóbanforgó ív újraszédett volna kétségtelen, az pedig mindenesetre örvendetes tény, hogy nálunk mindkét változattól található egy-egy példány.

HARSÁNYI ANDRÁS.

II.

A Biblia Latina (1480. Velence) kiegészített budapesti példányáról.

Dr. TODORESZKU GYULA könyvgyűjtői tevékenységére jellemző, hogy több példányt is megvásárolt ugyanabból a műből s „Ezeket az egymás kiegészítésére használta föl, ha azok hiányosak voltak... Mert egyik elve volt az is, hogy minden eredeti parányi foszlány, ha megmenthető, ne semmisüljön meg.”¹ Kétségtelen, hogy nagyon sokat köszönhet a tudomány TODORESZKU GYULÁNAK, aki sok becses régi emléket őrzött meg az utókor számára, sok csonka régi könyvet egészített ki, bár megtörtént, hogy a több hiányos példánynak egymásból való kiegészítésénél össze nem tartozó lapok is egymáshoz kerültek.

Ilyen esetet látunk abban a latin Bibliában, melyet Inc. c. a. 780. könyvtári jelzeten őriz az Országos Széchényi-Könyvtár.

Ez a TODORESZKU—HORVÁTH-Könyvtár címjegyzékének 85. lapján szerepel az ősnymtatványok között a következőképen: *Biblia latina*. Venetiis, 1480. Hártyakötésben. (H.² C.³ 3078.). Tényleg, a colophon igazolja is ezeket az adatokat s úgy a betűtípus, mint a szignatúrák stb. megegyeznek a fentemlített mű GW.⁴ 4241. számú

¹ A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke. VII. TODORESZKU—HORVÁTH-Könyvtár. Budapest, 1922. Bevezetés XIII—XIV. l.

² LUDWIG HAIN: *Repertorium bibliographicum*. I—IV. Stuttgart, 1826—1838.

³ W. A. COPINGER: *Supplement to Hain's Repertorium Bibliographicum*. I—III. London, 1895—1902.

⁴ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. Leipzig, 1925 óta jelenik meg folytatólagosan.

leírásával, a tizenegyedik levéltől kezdve. Az első tíz levél azonban erős eltérést mutat.

Eltérő az *incipit*. Míg a fentemeltett Biblia kezdő sorai a GW. szerint Bl. 1 a α m. Sign. a: *Incipit epistola sancti Hieronymi ad / Paulinum Presbiterum: de omnibus / diuine historie libris. Capitulum I.* / — addig az Orsz. Széchényi-Könyvtár TODORESZKU példánya (a GW. módszerével leírva) következőképpen kezdődik: Bl. 2 a α m. Sign. a 2: *Incipit epistola sãcti Hieronymi ad Pau / linum presbiterum: de omnibus diuine histo / rie libris. Capitulum I.* /

Mások a szignatúrák. A GW. szerint; a¹⁰—h¹⁰ stb. — az említett példány szignatúrái pedig: a⁸, b², b¹⁰—h¹⁰ stb.

A sorok száma oldalankint, a GW. szerint, mindenütt 51, míg itt a tizedik levélig 52.

A rubrikálás is kétségtelenül más kéztől származik a példány első tíz levelén. Ez a rubrikáló díszesebben kidolgozott iniciálékat festett s a fejezetcímeket következetesen felül díszítette, míg a másik alul s egyszerűbb iniciálékkal is megelégedett. Ez azonban még nem volna feltűnő, hiszen megesett, hogy többen rubrikáltak egy művet, az azonban feltűnőbb, hogy az első részben az iniciálék helyén legtöbbször minuscula van.

A legfeltűnőbb mégis az eltérés a betűtípusnál. Míg a Biblia második részének szövege az M 49., illetve a GW. szerint az M 50. típusal készült, 65 mm-es sormérettel (húsz sor mérete), addig az első rész az M 94. típusal nyomtatott, szintén 65 mm-es sormérettel, amilyen típusa *Franz Rennernek*, a GW. 4241. szám alatt leírt Biblia nyomdászának, K. HAEBLER: *Typenrepertorium der Wiegendrucke* c. műve szerint, sohasem volt. — Természetesen eltérő a fejezetcímek betűtípusa is.

Mindez arra engedett következtetni, hogy két különböző munkával van dolgunk, amit megerősített az a tény is, hogy a tizedik és tizenegyedik levél összeillesztésénél négysornyi szövegismétlést találunk. Feltevésünket igazolta a budapesti Egyetemi Könyvtár Ósnyomt. 72. hrsz. alatt őrzött (GW. 4241.) példányával való összehasonlítás, mely nemcsak az említett esetekben mutatott eltérést, hanem még a vízjegyekben is. Az Országos Széchényi-Könyvtár TODORESZKU-példányának első tíz levelén ugyanis kizárólag BRIQUET¹ 6464. számú vízjegye látható, míg az Egyetemi Könyvtár példánya kezdő levelein lévő vízjegy BRIQUET 6482. számú vízjegyének kisebb változata.

¹ CHARLES MOÏSE BRIQUET: *Les filigranes*, I—IV. Genève, 1907.

Ezek után már csak azt kellett kiderítenünk, hogy az első rész honnan származott. A GW. s a British Museum ősnymotvány-katalógusában közölt facsimilé¹ alapján sikerült is megállapítanunk, hogy az első tíz levél *egy másik velencei Bibliából való*, melyet GEORGIUS ARRIVABENE nyomott 14 $\frac{87}{88}$ [febr. 27-én]. (GW. 4263.) Szerencsére ez a mű is megvan a budapesti Egyetemi Könyvtárban Ősnymt. 250. hrsz. alatt, s a vele való összehasonlítás megállapításunkat tökéletesen igazolta.

A Todoreszku-Könyvtár említett Bibliája a felületes szemlélőben egységes mű benyomását kelti, mert annak első és második része, a számos eltérés ellenére is, sok hasonlóságot mutat. Hasonló a papíros, a betűtípus összbenyomása, a szövegtípus sormérete, sőt a rubrikálás is. S emeli az illúziót az antikizált hártyakötés, melyről azonban határozottan megállapítható, hogy tizenkilenc, illetve huszadik századi, hiszen a borítóhártya mindenütt a könyvtáblákhoz van ragasztva, nincsen fűzőszalaggal átfűzve s a hüvelynél látható részét zöld hátvédldap borítja, ellentétben a régiebb kötésekkel.

MOKCSAY JÚLIA.

¹ *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum*, I—VII. London, 1908—1935. V. kötetének XVII. és XXXIII. tábláján.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Magyar könyvek papirosai. A magyar könyveket már a XVIII. században is különböző minőségű papiroson nyomtatták s ezért a könyvtárosnak a régi könyvek fölös példányainak kiselejtése alkalmával meg kell vizsgálnia, hogy a több példányban meglévő könyvek azonos minőségű papiroson vannak-e nyomtatva, mert — különösen múzeális jellegű könyvtárakban fontos, hogy meglegyen a régi könyv minden variánsa: díszkiadása és olcsó kiadása egyaránt. Amint az alábbi adalékokból látni fogjuk, volt olyan magyar könyv is, amely ötféle papirosra nyomtatva jelent meg, s ára a papiros minőségének megfelelően különböző volt.

A magyar könyvek régi papirosainak megismerése céljából néhány XVIII. századvégi és XIX. századeleji adalékot közlünk:

„Bétsben ... találatnak Andrád Sámuel Urnál' következendő ki nyomtatott írások a' régibb ároknál óltsóbbra szabva:

A' Virágos Kertnek egy hólnapi tsomója *nyomtató papirosra*, kék borítékkal 17. kr. a' nélkül 16 kr.“

„Kérdő és felelő Játék-Kártyák, magyarul és németül, ötven kérdés, és ötven felelet. Tokban, a' *fényes hátú* 30 kr. a' *nem fényes* 20 kr.“ (B. Magyar Mercurius 1793. I. 274.)

„Szaller György, a' Nemzeti Magyar Nyelvnek és Literaturának Tanítója a' Pozsonyi Fő-Gymnáziumban ... Közre botsáttja ... e' nevezett könyveit: Rátz vagy is Illiriai és Tóth Nyelveken, jövő Májusra. A' Grammatika mind a' négy nevezett Nyelven egynehány árkusokkal fog gyarapodni, 's 27. kr. lesz az előfizetendő ára; a' Kresztomátziának pedig 17. kr. *Az író papirosra* nyomtatott Grammatikának minden árkussa 3. kr.“ (BMM. 1794. I. 237—8.)

„Az Isten a' tizta szerelem ... Eckartshausen. Fordítá és kiadá Szaller ... az ára *nyomtató Papiroson* 30 kr. és *szép pósta Papiroson* 48 kr, két Rézbe metzett szép képpel együtt.“ (BMM. 1796. II. 859.)

Deák és Német Nyelven magyarózott Magyar Grammatika ... 30 kr. *Posta papiroson* 51 kr.“ (BMM. 1796. II. 859.)

„Szaller ... Úrnak, minden kiadott Munkái, kiváltképpen

Ekkerchhauszból... fordított imádságos könyve: Az Isten a' legisz-tább szeretet. *Író papirosson* 48 kr. *nyomtatónn* 30 kr." (BMM. 1796. II. 1384.)

„Gyöngyösi Istvánnak költeményes Maradványi, melyeket a' régi nyomtatás és kézírások szerint újra ki-adott Dugonics András Kir. Oktató. Két Dar. *szép Postapapirosson* 3 for. — *Nyomtatón* pedig az árra 2 for. 30 kr." (BMM. 1796. 1206.)

„Szabott árra a' Bibliáknak, Homlok-Táblák és Mappák nélkül: Hollándiai jó *Írható papirosson* 3 fl. 30 kr. Hollándiai jó *Posta papirosson* 4 fl. 30 kr. Hollándiai *jobb Posta papirosson* 5 fl. 30 kr. Hollándiai *igen vékony Posta papirosson* 6 fl. 30 kr. Hollándiai *rendkívül szép Posta papirosson* 7 fl. 30 kr.

Ország-Táblák, O és Ujj Testamentomhoz *Posta papirosson*, egygyütt — 40 kr. *Nyomtató papirosson* — 30 kr. (BMM. 1796. 571—572.)

„Ezekből a' kopott betűkkel, *szitató papirosson* Basiliában (talán inkább Soroksáron?) nyomtatott egy néhány sorokból, tsak alig ha Satyra nem akar lenni: de abból most ez úttal valósággal semmi se lett“, — írja a „A' Peleskei Notáriusnak Pokolba menetele (Basiliae, 1792) kritikusa az 1795-diki Magyar Merkurhoz Tartozó Bibliotheca 38. lapján.

„Uránia... folyó írás, pírós borítékban... A' könyvnek külső formája szép és tetszetős, valamint a' Dámák előtt megjelenni kívánónak kell lenni. A' boríték tsinos és szembe tűnő;... a' *papiross író*, s az első kötetben kivált *kedveltető kékes*...“ (Bibliotheca, 1795. 59.)

Nagy kár ebben a' könyvben még az is, hogy a' könyvnyomtató a' könyvnek sem *papirossával*, sem betűivel nem akart a' szemnek tetszeni.“ (U. o. 112.)

Exemplaria Calligraphiae Hungaricae et Latinae... *Helvétziai papirossra* 34 kr. *szép író papirossra* nyomtatva 20 kr. (BMM. 1798. I. 297.)

Kiss János, 'Sebbe való könyv... egy *festett papirossra nyomtatott borítékkal* 24 kr. (BMM. 1798. I. 297.)

Csokonai Mihály, Diétai Magyar Múzsája. 8° egy *veres borítékkal*. 24 kr. (BMM. 1798. I. 298.)

Ugyan e' czélből mettszettem is már... ket (!) mappát... és az árokkat *író papirosson*, illumináltan, egyenként, határozottam 5 krajtzárokra. (BMM. 1798. I. 298.)

Rózsa szín Gyűjtemény... a' Köttet, nyóltzad rétbén van, *szép nyomtató papirosson*, szép betűkkel, rózsa szín boríték alatt, gyönyörű rézre metstett képekkel. (BMM. 1798. I. 561.)

„A' már egyszer ki-hirdetett Magyar, Deák, Német, és Tót írásra tanító Példák... bőlomban találhatók. A' közönséges papirosú Exemplárok' árra, bé kötve festett papirosba 40 kr. A' *Helvétziai papirosra* nyomtatottaké pedig bé-kötve 1 for. 15 kr.“ (BMM. 1798. I. 68o.)

„Anleitung zur allgemeinen Land- und Hauswirtschaft... Von Joseph Kail... Zwey Bände mit Kupfern und drey und vierzig Tabellen. — Az árra, úgy nevezett *Velin papirossan* 16 Forint — *Hollandiai papirossan* 10 For. — *Szép nyomtató papirosan* 6 For.“ (M. Kurir 1806. I. 231. lap.)

A' Kupidólt (!) Amor. Egy hajnali édes andalmány Teremténye... Szerzette ifjú Waandza Mihály. — Egy exemplár arra [!] *nyomtató papirosra* 1 for; *író papirosra* 1 for. 30 kr; *Velin papirosra* 2 forint leszen. Az előfizethetésnek ideje határozatott Lőrincz napig. (MK. 1806. I. 599.)

„Jetzid és Háka, avvagy, A' Féltés és Meghasonlás; a' Magyar játékszínre alkalmaztatta nemes Gorove László... Az árra kötetlen, *írópapirosra* nyomtatva 1 Forint, *nyomtató papirosra* 45 kr. (MK. 1807. I. 249—250.)

„Most jelenik meg egy új munka. *Nyomtató papirosonn*, nagy 8-tzad rétbe tulajdon költségesen jön ki a' sajtó alól.“ (MK. 1807. II. 504.)

„A' Császárok, írta Görög nyelven Juliánus Császár, megmagyarázta Kresnerits Ferentz. Különös szépségű tzm-képekkel, és 37 Rézbe metszett kies ábrázolásokkal. *Velin papiroson* 7 fl. *Posta papiroson* 4 fl. *Író Papiroson* 3 fl. és *nyomtató Papiroson* 2 fl. 30 kr.“ (MK. 1807. II. 585.)

„Engedelemkéréssel jelentik a 'M. Kurir' írói tisztelt Olvasóiknak, hogy az a' papiros, a' milyenre eddig nyomtatták újságjaikat, hirtelen el fogyván, és más ahhoz hasonlót hirtelen akár mi árnon sem találhatván, vagy két postanapokon *alább való papirosra* kéntelenítettnek nyomtattatni újságjaikat.“ (MK. 1810. III. 48.)

„... *tíz rizsma vagy kötés, egy kötésben 20 kontz, vagy könyv van*“ ... (MK. 1811. I. 415.)

KISSZÁNTÓI PETHE FERENTZ értesíti az érdeklődőket, hogy a Bibliához készített mappáinak az ára „váltótzédulában ez“:

„Bibliába kötni való *szép vékony papiroson* — 30 kr. — Ugyan azon végre, *Velin*, vagy is *pergamen formájú finom papiroson* — 45 kr. — *Rámába való erős papiroson* — 30 kr. — *szép Regálon* — 45 kr. — *legszebb erős Velinen* 1.— for. (Honnyai Levelek 1811. Nro. 8. 51. MKurir mell.)

A' Magyar Atlas Mappái kétféle papirosra nyomtatódnak és kiszínelve (illuminálva) a' következő áron adatnak: *Helvétziai papiroson* minden darab 1 forint. Nyomtató *Velén* v. Bazíliai papiroson 1 for. 24 kr." (Honnyi Levelek. Toldalék 1811. a Magyar Kurir 1811. II. kötetének végén.)

„Addig, míg nálunk, de kivált' Németországban valóságos *itató-papirosra* nyomtatnak, az Anglusok ebben a' részben is annyira el-anglusodtak, hogy nem tsak a' réznyomatokkal járó pompás könyveket, hanem még a' közönségesebbeket is, *hengersizajton simogatott finom velinpapirosra* nyomtattják... Az írópapiros, melly nálunk már bujaság, önállók a' grádics' legalsó fogán ül." (Nemzeti Gazda, 1815. jan. 24-i szám.)

Ez utóbbi adat alapján a Könyvtári Szemle I. 37. lapján azt írtam, hogy 1815-ben még nem ismerték nálunk a velin-papirost. Fenti adatokból nyilvánvaló, hogy ismerték korábban is és használták is.

Említsük még meg, hogy a könyv „makulatúrázása“ régóta szokásban van. Fűskuti Landerer Mihály jelenti 1808-ban, hogy az 1808. évi országgyűlés aktái megjelentek. Egyben emlékezteti előfizetőit, hogy „a' akik az 1807-dik Esztendőknék Diariumára, es Ország Gyűlésbéli Actáira előre fizettek, és a' hátra maradt Terniókat még el nem vitették, hogy azon Terniókat... el-vitessék, mivel egyébként... ez hátra maradt Terniók Maculaturára fordíttatnak, és így tellyességben egy nyomtatvány sem fog találatni. (Hazai és Külf. Tud. 1808. II. 477.)

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

XVIII. századi magyar főúri könyvtár. 1796-ban halt meg 81 esztendős korában Óbuda utolsó magánföldesura, özv. gr. ZICHY MIKLÓSNÉ gr. BERÉNYI ERZSÉBET, s csaknem 2000 kötetnyi könyvtárát a pesti Egyetemi Könyvtár örökölte. 1796. április 18-án vette át az Egyetemi Könyvtár a tekintélyes könyvanyagot s a helytartótanács rendeletére azonnal leltárba foglalta. A leltározás munkáját SCHÖNWIESNER ISTVÁN végezte s a kész leltárt az egyetemi tanács 1796. június 7-én küldte át a helytartótanácsnak. Gyors munka volt, de a leltározás folyamán a könyveket csupán nagyságuk szerint (ívrét, negyedret, nyolcadret és tizenkettédret) válogatták külön, egyébként a könyvcímek minden rendszer nélkül követik egymást. A leltár nagy ívrétalakú füzetben maradt fenn s felírása a következő: *Catalogus librorum, quos excellentissima ac illustrissima domina comitissa Elisabetha Zicsy de Vásonkő, nata comitissa Berényi de Karancs Berény*

regiae scietiarum universitati Hungaricae testamento legavit. A könyvanyag nagyon vegyes, amint az adományozó grófnő érdeklődési köre is változó volt. Nagyon gazdag benne a francia mémoires-irodalom, de feltűnően sok a szabadkőműves vonatkozású nyomtatvány is, amelyek olvasása a XVIII. század utolsó évtizedeiben divatos volt. Magyar könyv feltűnően kevés volt a gyűjteményben s azok sem voltak jelentősebb munkák: Mennyei korona (1696), Pázmány Péter Kalauza (1613), Makula nélkül való tükör (1765), Szenci Molnár Albert latin-magyar szótára (1621), Molnár János természettudományi (1777) és Szlávay Pál bölcséleti munkája (1774). A kedvelt magyar epikusnak, Gyöngyösi Istvánnak munkái teljesen hiányzanak a gyűjteményből, pedig számtalan kiadásban jelentek meg a XVIII. század folyamán. Magyarországi latinnyelvű könyv sincs sok a gyűjteményben: Bél Mátyás Notitiája (1835), Szegedi Tyrociniuma (1734), Bonfini Decadesei, Istvánffy Historiája, Károlyi Lőrinc Speculumja (1747), Kéri Ferenc Imperatoresei (1744), a Mausoleum Regni Hungariae (1663), Ortelius Theatruma (1592), Pray Szent Erzsébetje (1770) és több Werbőczy-kiadás az egész, ami ezt az irodalmi ágat képviseli. Néhány régi könyv „*typis Gothicis*“ jelzést visel, mint a Chronica Regni Hungariae (1488), egy 1560. évi párizsi kiadású Missale, a Gesta Romanorum és Hortulus animae című, közelebről meg nem jelölt nyomtatványok. A francianyelvű könyvek sorában nagy sorozatok vannak, p. o. Calmet: Histoire universelle (1735) 16 kötetben, Fleury: Histoire ecclésiastique (1750) 36 kötetben, Histoire universelle trad. de l'Anglais (1747) 47 kötetben, Histoire de voyages (1749) 64 kötetben és Madame Gomez: Les cent nouvelles Nouvelles (1739) 19 kötetben, de túlnyomóan mégis inkább apró nyomtatványok.

A helytartótanács 1796. június 22-én azzal vette tudomásul a be-terjesztett leltárt, hogy az ajándékba kapott könyvek közül a kettős példányokat éppen úgy értékesíteni kell, mint annakidején a megszüntetett kolostorok könyvanyagának kettős példányaival történt. Magát a könyvanyagot beolvastották az egyetemi könyvtár állományába s ma csupán a helytartótanácsi levéltárban fennmaradt leltár őrzi az emlékezetét. (Depart. polit. litter. anni 1796. fons 12. pos. 46.) Ebből a leltárból megállapítható, hogy az irodalomkedvelő ZICHY MIKLÓS grófnak és feleségének könyvtára teljesen megfelelt az akkori magyar főúri családok műveltségének, amely műveltség magasfokú volt ugyan, de nemzeti szempontból alig képviselt értéket.

GÁRDONYI ALBERT.

A szerzői tulajdonjog és az alányomtatók. A szerzői tulajdonjog új fogalom. A XVII. században még nyoma sincs, s a külföldön a még élő szerző engedélye és tudomása nélkül megjelent újabb kiadások a XVIII. században sem tartoznak a ritkaságok közé. M. VÁSÁRHELYI GOMBÁSI ISTVÁN lefordítja 1784-ben OSTERWALD-nak *A papi szent hivatal* című művét (Kolozsvárott). Ennek előszavában olvassuk a következő, a kornak a szerzői tulajdonjogról valott felfogására igen jellemző sorokat:

„T. *Osterváld* Uram, Helvétziában, *Néokomi* volt Papp, ezen Száznak a' kezdetétől fogva, a' papságra készülő Ifjúságot, a' kik *Angliából, Belgiomból, Német-Országról és Helvétziából* felefen gyűlnek vala halgatására, [noha nem hogy *Akadémia*, de csak *Akadémikus Gimnázium* lintsen Néokomiumban] a' maga házánál tanította, Prédikálásban miben gyakorlotta. Ezek, a' mint szokás, Tanítárait le-irták. [*rapiálták*] és idővel a magok *Jegyezgetéseiket* öfzve-vevén, úgy fzerkeztették öfzve, a többi között, ezt a' Könyvet-is. Midőn pedig hire nélkül *Amsterdamban* ki-adták volna, mihelt értésére egett, a' *Novellákban* mindenfelé *prótejtált*, és tagadta maga munkájának lenni. Ugyan tsak méltónak ítélte Brándermüller János, básseli *Tipografus*, hogy ismét hire nélkül, újra ki-nyomtatná 1739-ben, mellyet mikor meg tudott volna, egyebet már nem tehetvén, egy három Lelvélből álló *Errátát* nyomtattatott azon Könyv [*editzió*] végire, mellyben a' nevezetefebb hibákat igyekezte meg-jobbitani.“ — (OSTERWALD—M. VÁSÁRHELYI GOMBÁSI ISTVÁN: *A papi szent hivatal*. Kolos'váratt, 1784.)

Magyarországon is az volt a helyzet, hogy a könyvnyomdász minden anyagi ellenszolgáltatás, szerzői tiszteletdíj nélkül kiadhatta a kezébe került kéziratokat, vagy már megjelent könyveket.

KÉRI SÁMUEL 1654-ben kiadta Seneca-szemelvényeit. „Mivel pedig felettébb el-ritkult, hogy már irul sem láthatni, ... M. G. Battyani (!) Lajos ... mind a' fordításnak, mind az újjabb nyomtatásnak gondgyát reám parancsolta“, — írja az 1740-i, bécsi új kiadásban SZILÁGYI SÁMUEL. — „Mit cselekedtem mind e' kettőre nézve? ha a' régít a' mostanival öszve veted, könnyen meg-ítélheted.“ (*Elöl járo Beszéd.*) — DOBRAI TSULAK SÁMUEL 1673-ban írta a *Lelki Olaj* című művét, amely „az időnek és állapotnak változások miatt, szekrény fenekén valaholott elfelejtve hevert“, míg végre egyszer BETÜLEN FERENC kezébe került, kinek özvegye RHÉDEI KRISTINA 1730-ban Kolozsvárott kiadatja. Általában tömegesen adták ki a régi magyar könyveket újra. Így például GYARMATI BALASSA BÁLINT és RIMAI JÁNOS *Istenes énekei* megjelentek: Buda 1728, Lőcse 1730,

Pozsony 1730, Kolozsvár 1731, Buda 1741, Debrecen 1744, Pozsony (Landerer) 1776, Vác 1777, Pozsony (Landerer) 1790, 1806 és még kétszer év nélkül. — BENICZKY PÉTER *Magyar rhythmusok*: Lőcsén (Brewer) 1728, Sopron (SIESS JÓZSEF) 1753, Debrecen 1756, Kassa, 1769, Pozsony (SPAISER) 1771 és 1803 (BELNAY GYÖRGY). — GYÖNGYÖSI ISTVÁN különböző művei megjelennek LANDERER FERENC LEOPOLDNÁL, LANDERER maradékinál, LANDERER KATALINNÁL, SIESZ JÓZSEFNÉL, BREWERNÉL, TURÓCZI MIHÁLY komáromi compactornál, NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGYNÉL, FÜSKUTI LANDERER MIHÁLYNÁL. — LÉPES BÁLINT: *A halandó tellyes emberi nemzetnek fényes tüköre* (első kiadása Prága, 1617), Egerben 1771. — PÁRIZ PÁPAI IMRE: *Keskeny út* (első kiadása 1647) Debrecenben 1719, 1724 1743, 1751, 1772, 1785. — PÁZMÁNY PÉTER művei a nagyszombati, egri, kassai katolikus egyházi nyomdáknban, továbbá FÜSKUTI LANDERER FERENCNÉL. — HELTAI GÁSPÁR *Magyar Krónikája* Győrben STREIBIG JÓZSEFNÉL, 1789. — *Pontziánus históriája* WÉBER SIMON PÉTERNÉL, Pozsony és Komárom, év nélkül. — *A Salamon és Markalf* 1744, a budai tipográfiánál, — 1749, VERONIKA NOTTENSTEIN özvegnél, Budán, — 1760, hely nélkül, — 1786, KATALIN LANDERERNÉL, — 1795, Vácon nyomda nélkül. — SZENT-MÁRTONY BODÓ JÁNOS *Nyúl éneke* 1714, 1735, 1762, hely nélkül, — 1723, Lőcsén, ENDTER MÁRTONNÁL, — 1736, Pozsonyban, SPAISER FERENCNÉL. — ÁCS MIHÁLY *Arany lánc* (első kiadása 1696), 1726, Lőcsén, — 1734, Jéna, — 1752, hely nélkül, 1760, Augusta, — 1781, Pozsony, stb.

De újabb könyveket is bátran kiadtak, nemcsak a nyomdászok, hanem magánkiadók is a szerzői jogbitorlás veszedelme nélkül. Így például DOBOS ISTVÁN ó-budai prédikátor 1797—1802-ben kiadja néhai HUNYADI FERENC szuperintendens, debreceni prédikátor ötvenkét közönséges prédikációját „a maga költségén — köz-haszonra“ (Vác, MÁRAMAROSI GOTTLIEB ANTALNÁL).

1791-ben megjelent Halleban egy *Reisen durch Ungarn und Deutschland* című mű, amelynek szerzője nyilatkozik a magyar könyvkiadási viszonyokról szerzett tapasztalatairól is. A névtelen szerző hazafelé utazása közben kiszállt Győrben, ahol megtekintette a luteránus templomot és megismerkedett egy luteránus pappal, akit NAGYNak hívtak, aki igen művelt, szíves embernek látszik. Több német munkát fordított le magyarra, amivel nagy érdemeket szerzett. Többek között lefordította egy MEIER nevezetű szerzőnek a könyvét a nők műveléséről és ezzel szép ajándékot adott Magyarországon a női nemnek. TRATTNER úrnak bizományosa van itt *sok utánnomásai számára*. Bármit mondjanak is az utánnomásokról, mégis nagy haszon

származik belőlük. „Ki tudja, vajjon a fölvilágosodás Magyarországon és Ausztriában Trattner úr nélkül fejlődött volna-e ennyire?” — veti föl a kérdést. A német utazó azt mondja, hogy nevetnie kell, amikor hallja, hogy az emberek oly szörnyen *szidják az utánnymókat*, holott alapjában véve többnyire ők az okai annak, hogy ilyen utánnymások készülnek: a könyvek szörnyű magas árai teszik szükségessé az utánnymást. TRATTNER és SCHMIEDER lenyomatják mindazokat a gyalázkodásokat és gúnyolódásokat, amelyeket ellenük emeltek (50—51. lap).

Ezek ellen a ma „rablókiadások“-nak nevezett új kiadások ellen 1806-ban fölemeli szavát egy magyar szerző is, a következő formában:

Jelentés.

Az általam már három ízben ki adattatott, és mind eddig széjjel küldözött kisebb és nagyobb Keresztyén Katekhismusok [!] felől alázatosan jelentem mind azoknak kik azon könyvek felől nállam tudakozódtak, hogy a' Distractióval együtt járó sokféle veszélyektől meg szabadúlni kívánván, azokat ki nyomtatás és distractió végett Vátzi Typographus Máramarosi Gottlieb Antal Urnak végképen által adtam, a' kinél rövid időn elégséges Exemplárok fognak találtatni az eddigi folyó áron, úgymint a' nagyobbak 24, a' kisebbek 4 kr-okon. A' kiknek tehát e' részben szükségek lészen, betses leveleikkel egyenesen oda folyamodjanak; egyszersmind minden ollyas *Alá-nyomatók is* [eredeti szövegben kurzív], kik a' mások meg tsalásával nemtelenül kívánnak és szoktak nyerekedni, ezen Híradásomat törvényes oltalmúl vegyék tudtokra. Költ Lepsényben Junius 14-dik napján, 1806.

LÁTZAI JÓZSEF,

Ref. Préd. által. (M. Kurir, 1806. II. 13—14.)

Az „*alányomatók*“ ellen később, a szerzői jogvédelemről szóló törvény meghozatala előtt úgy védekeztek az írók és nyomdászok, hogy kiadványaikra rányomtatták: „*utánnymás tilos*“.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

A kolozsvári Heltai-nyomda ismeretlen termékei. SZABÓ KÁROLY RMK I. kötetének 93. száma alatt a következő leírást olvassuk: „*Bécs. 1573. Kalendarium. Krakkói után. Említi Waltherr László, Tud. Gyűjt. 1829. IX. köt. 116., 119. l., ki szerint megvolt csonkán a m. nemz. Muzeum ktárában. Has. Toldy: Új Magyar Muzeum 1853. II. 189. l.*“

SZABÓ KÁROLY a nyomtatványt nem látta; leírása a jelzett ismeretésekre megy vissza. TOLDY FERENC a fent nevezett helyen a követ-

kezőket írja erről a nyomtatványról: „1573-ra ismét ezen Szaniszló Jakab naptára jelent meg magyarul, melyet Jankovich látott, de címlapja nem lévén, a kiadás helyét meg nem határozhatta; a nyomtatás s különösen a végcifrák után mindazáltal Heltainak tulajdonított. Ezt érthette Waltherr László azon 1753-ki *krakói magyar* kalendárium alatt, melyre ... e szókkal utal: *a nemzeti muzeumban levő 1573-ki krakói magyar kalendárium*. Waltherr pontosságát idézéseiben ismerve, nem kételkedhetünk, hogy e maradvány a muzeum könyvtárában meglegyen, s óhajtható bár ennek gondos őre rendező munkája folytában mielőbb reá akadna!”

TOLDY óhajához híven, valóban előkerült a *Kalendárium*, minden bizonnyal még az elmúlt század végén, vagy a huszadik század elején. Címlevele — ahogy a régi leírásból már ismeretes — hiányzik. Így pontos címe nem állapítható meg, de analógiás úton megállapítható teljes bizonyossággal a nyomtatóhelye, mely SZABÓ szerint indokolatlanul *Bécs*.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában őrzött, unikumszámba menő *Kalendárium* egy gyűjtőkötet első darabja: A gyűjtőkötet második darabja a következő: PRACTICA / AZ AZ: / AZ EGEKNEC FORGASSÁ- / bol, és Czillagoknac iaralabol Bőzet- / tet iöuendülés, Christus Wrunk- / nac Bűletésének vtánna va- / lo ebtendőre. / 1573. / Az Iacobeus SztaniBlo / Meltertől. / CRACKOBAN. / A MARS Planeta Wra ez ebtendő- / nec. IVpiter és Venus tarsai.

Ez a nyomtatvány eddig teljességgel ismeretlen volt; bibliográfiáink nem tesznek róla említést. A *Kalendárium* (terjedelme: 26 számozatlan levél, A—C₁₀) és a *Practica* (terjedelme: 16 számozatlan levél, A—B.) minden bizonnyal egy és ugyanazon nyomdának terméke. Betűtípusuk azonos, bár eltérő papirosra nyomták a kettőt.

A nyomtatványok előállítás helyére vonatkozólag a következőket állapíthatjuk meg. A *Practica* címlapján szerepel a *Crackoban* helynév. Ez azonban nem a nyomtatóhelyre, hanem a *Practica* eredeti lengyel szövegírójára, JACOBUS SZTANISZLÓRA vonatkozik. A Krakko mint az előállítás helye éppúgy nem vehető figyelembe, mint a SZABÓ KÁROLY által minden bizonyítás nélkül fölvetett Bécs. Krakko és Bécs helyett vissza kell térnünk oda, ahová már JANKOVICH is (Lásd Toldy fenti hivatkozását!) lokalizálta a nyomtatványt, a kolozsvári HELTAI-nyomdához. A kolozsvári HELTAI-nyomdára vall mindkét nyomtatványnak betűtípusa és a HELTAI műhelyéből kikerült termékeknél gyakran szereplő egy-egy fametszetű záródísz. Hogy nem lengyelországi, hanem erdélyi nyomtatvánnyal van dol-

gunk, az eddigieken felül bizonyítja a *Kalendáriumban* szereplő *Sokadalmoc* (vásárok) jegyzéke, ahol csupa erdélyi városok szerepelnek. Kivételt csak a krakkói vásárok megemlítése képez; ami viszont természetes, — sőt további bizonyítási adatot jelent — hiszen a XVI. században Erdély kereskedői állandóan fölkeresték a krakkói vásárokat. Végül a kolozsvári HELTAI-nyomda termékének kell tartanunk a nyomtatványokat szövegük helyesírása miatt is. Ugyanaz a helyesírási rendszer érvényesül itt is, mint HELTAI egyéb nyomtatványai-ban. (V. ö. erre vonatkozólag: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, HELTAI helyesírására vonatkozó tanulmányát, HELTAI GÁSPÁR *Hálójának* szövegkiadása bevezetésében. — Bp., 1915. 18—25. l.)

Meg kell jegyeznünk még az eddigiek után, hogy úgy a *Kalendárium*, mint a *Practica* 1573-ra szól, s így az előállítás éve kétségtelenül mindkét nyomtatványnál csakis 1572 lehet.

TOLNAI GÁBOR.

Könyvbecslés a XVII. század elején. A könyv kétszáz év előtti értékéről Magyarországon oly kevés adat maradt ránk, hogy különös fontosságot kell tulajdonítanunk annak a becsléssel ellátott könyvjegyzéknek, mely az Országos Széchényi Könyvtár 612. Oct. Hung. jelzetű kéziratában található (fol. 79—80.). A kézirat TATAI JÁNOS (1669—1725) Komárom vármegye több községében lelkészkedett református prédikátor vegyes tartalmú és élete utolsó két évtizedében keltezett diáriuma. A szövegek mind irodalom-, mind egyháztörténeti szempontból jelentősek, de kiaknázásuk még nem történt meg. Mindössze TATAI-nak részletes önéletrajzát, mely a könyv egyik terjedelmes szövege, adta ki MAKOS GYULA a Történelmi Tár 1903. évi kötetében (138—145. és 280—293. ll.). Pedig már futtában is feltűnik néhány egyházzervezeti irat forrásértéke, s a vallásos és tanító költészet néhány érdekes példája.

Mindjárt a kötet elején egy erkölcsstani versezet áll „*Brevis Ethica*“ címen. Ezt más kéziratból KONCZ JÓZSEF adta ki a *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő* 1883. évi kötetében (379. l.). Ő KAPOSÍ SÁMUEL sárospatak—gyulafehérvári tanár művének tartja. TATAI kéziratában ellenben ezt olvassuk: „*Auctore Greg Tholnai Rasoris*“. A két szöveg csekély eltérést mutat. A Könyvtár még egy variánsát őriz a versnek, — mely, úgy látszik, nyomdai publikáció nélkül is tartósan elterjedt, — mégpedig egy százötven évvel későbbi, 1841-ből való, a TATAIéhoz hasonló, vegyes szövegeket tartalmazó diáriumban (956. Oct. Hung. fol. 36.). TOLNAI BORBÉLY GERGELY-nek egy másik verses tanítása is található a kéziratban. Ez a ház-

ságról szól (fol. 119.). A moralizáló költemények közt még a „Tánczot feddő Ének“ hívja föl különösebben a figyelmet, „*Authore J. Tatai*“. TATAI JÁNOSNAK ugyanis egy „*Táncz felboncolása*“ című prédikációja jelent meg Debrecenben, 1683-ban. (RMK. I. 1296.)

Bennünket azonban most a TATAI könyvtárának jegyzéke érdekel, s ez is főként azért, mert minden darabnál „aestimum“-ja is föl van tüntetve. Bár már magábanvéve az is érdekes, minő könyvekből állt egy egyszerű falusi pap könyvtára a XVII—XVIII. század fordulóján. A jegyzék nincs datálva, de a kötet datált írásaival egybevetve 1704—8 között keletkezhetett, s így bátran tekinthetjük e becsléseket még a XVII. századvégi állapotnak. A lajstrom hetven művet tartalmaz, pár magyar könyv mellett főként külföldieket, és „*In Summa az árra tészen Flór. 96 den 12.*“. (TATAI tévedett, mert a dénárok száma huszonhét.) A jegyzék címeként első oldalán ez olvasható: „*Series librorum J. Tatai*“. 2—4. oldalán pedig: „*Series librorum cum aestimio*“. Alábbi közlésünkben a jelényes rövidítéseket feloldottuk és a jegyzéket sorszámokkal láttuk el.

	Aestimum	Fl.	D.
1. Abrahami tentatio	valet	1	—
2. Antithesis ubiqvitatís	v.	—	25
3. Antiqva Hung. religio	v.	—	40
4. Arany temjenező	v.	1	—
5. Aretius varior. Themat.	v.	—	50
6. Biblia Hungarica	v.	6	—
7. Biblia latina Vulgata	v.	1	—
8. Bibliotheca Ravanelli	v.	6	—
9. Bierman in Apocalyp.	v.	3	—
10. Bidembachii funebris	v.	—	70
11. Catechesis Palatina hung.	v.	1	—
12. Commentarii Cocci in PS.	v.	4	—
13. Comm. in Jacobum et Petrum	v.	2	—
14. Comm. Parei in Ep. 1. Cor.	v.	1	—
15. Comm. Piscatoris in N. T.	v.	2	—
16. Com. Cl. Nemeti in Ep. ad H.	v.	3	—
17. Com. J. Brannii in E. ad H.	v.	2	—
18. Clavis Prophetica F. On.	v.	1	—
19. Canones Ecclesiastici	v.	—	50
20. Centuria funebrum C. Comar.	v.	1	—
21. Cent. fun. Cl. Mic. Nemeti	v.	1	—
22. Comm. Braunii in E. ad Heb.	v.	2	—
23. Confessio Helvetica	v.	1	—
24. Deusingius allegoricus'	v.	1	—
25. Dictionarium latino hun.	v.	3	—
26. Distinctiones Maccovii	v.	—	60
27. Epistolaris Ravisii Text.	v.	—	40
28. Exegesis 1 libri Amesii.	v.	1	—
29. Exegesis 2 libri Ames.	v.	1	—
30. Fadus Coccei	v.	1	—
31. Fegyverneki Enchir.	v.	1	50

32. Funerbralis.	v. — 25
33. Fél s Egész Kereszty'.	v. 1 —
34. Grammatica Graeca Golij	v. 1 —
35. Grammatica latina.	v. — 70
36. Gulichii analysis' prof.	v. 2 —
37. Haeresiologia Alex. Felv.	v. 1 —
38. Henrici Alstedii Theol.	v. 1 50
39. Hulsius de Vallibus.	v. 3 —
40. Lexicon Pasoris Graeco latin.	v. 1 50
41. Menyország uttya. Orat.	v. — 50
42. Moses et Aron	v. 1 50
43. Moses explicatus	v. 1 —
44. Mommae Oeconomia	v. 5 —
45. Orationalis scripta	v. — 25
46. Pastoralis Biga. D. Triga.	v. 1 25
47. Passionalis	v. — 25
48. Pax corporis	v. 1 —
49. Psalterium hungarorum	v. 1 —
50. Petri Rami dialectic.	v. — 75
51. Pestis pestise	v. — 12
52. Ravisius Textoris Epist.	v. — —
53. Resolutio Psalorum Cl. N.	v. — 60
54. Rethorica Piscatoris.	v. — 75
55. Symbolum Cl. Virsii.	v. 1 25
56. Streso in Acta	v. 3 25
57. Stephani Curcellei T. Nov.	v. 3 —
58. Stephani Eszéki Diarium	v. — 40
59. Selecta disputationes	v. — 50
60. Selectarum Contionum 12 segmenta	v. — —
61. Szent Historia	v. — 65
62. Schiagraphia Amesij	v. — 25
63. Siclus' Cl. Pauli E. Debr.	v. 2 75
64. F. Socini refutatio D. Pauli Gy.	v. — 15
65. Theologia Vendelini	v. 1 —
66. Theologia Seu Armilla Perkinsi	v. — 50
67. Theatrum historicum	v. 1 —
68. Turretini Comp. Theolog.	v. 4 25
69. Ursini Catechizatio	v. — 05
70. Vitringae parabolaris	v. — 50

A becslés alapjául szolgáló forint és dénár egykorú vásárlóértékére nézve támpontul szolgálhatnak azok az adatok, melyeket WEISZ BÉLA közölt KÖRÖSI JÓZSEF „Adalékok az árak történetéhez“ című cikke függelékeként a „Pestvárosi statisztikai évkönyv“ I. évfolyamában, 1873-ban. 1705—7-ben egy mérő búza 2 ft., egy mérő árpa 75 d., zab 75 d., egy hordó bor 4 ft., egy mázsa kősó 2 ft., egy igás ökör 25 ft., egy hízlalt ökör 30 ft., egy fejős tehén 15 ft., egy igás ló 15 ft., egy juh 1 ft. 25 d., egy hízlalt disznó 8 ft., egy szekér széna 3 ft.

A kézirat utolsó lapjain TATAI könyveinek még egy jegyzéke található. Ezt veje írta be apósa halála után. Itt már árak nincsenek feltüntetve. A két jegyzék némi eltérést mutat. A hagyatéki felvétel

érdekessége, hogy TATAI néhány — nyilván kézíratos — művét is említi.

JOÓ TIBOR.

Korszellem és könyvkötészet. Tudományos tételek bizonyítékai némelykor egészen váratlanul bukkannak elénk. Így mostanában a könyvesboltok kirakatának egy újdonsága igazolja fényesen a modern történettudomány egyik megállapítását, anélkül, hogy ez szándékában lett volna kiadóinak. A modern történettudomány ismerte fel ugyanis azt, hogy valamely történeti kor szelleme, az a jellemvonás, amely lényegének tekinthető, az egész kultúra területén megnyilatkozik, minden alkotásban, a legapróbb kulturális jelenségben is jelentkezik és sajátos jelleget ad nekik, jelleget, melyből az avatott szem kiolvashatja a korszak lelkét, amely szülte. A könyvújdonság — szövege egyébként szépirodalmunk egyik jelesének alkotása —, amely e tétel igazságára eszméltet bennünket, meglepő köntösben lép a szemlélő elé: a tömegfogyasztásra szánt könyveknél szokásos egyszerű módon kiállított, géppel fűzött könyv színes nyomással díszített fatáblákba kötve s hátán keresztbefont szalagokkal díszítve pompázik.

Milyen eredeti! kiált fel a meglepett szemlélő bizonytalanul, ha véleményét kérjük, s azt hiszi, rajongania kell érte, ha nem akar elmaradottnak látszani, s nem akarja a népiesség mai kultuszát megsérteni. Mert mondanunk sem kell, hogy e csodálatos kötés minden jel szerint színes népi famunkák hangulatát akarja idézni. Attól most tekintsünk el, hogy a népművészet termelt-e faragványos vagy festett fából való könyvtáblát, csupán azt a kérdést vessük föl előljáróban, szép-e és célszerű-e ez a kötés. A kettő ugyanis együttjár. A szépség és stílus benső célszerűség. Egy használati tárgy, ipari alkotás — s a könyv kétségkívül az — nem lehet szép, ha egyben nem célszerű; célszerűtlenségéből nem fakadhat más érzés, mint az, amit a stílustalanság benyomásának nevezünk. A könyvkötészet jó korszakában ezt mindig tudta, illetve érezte. A remek középkori fatáblák nehéz hártaykőtegeket tartottak össze, s nem állították, hanem fektették őket a polcokon, a nehéz veretek tehát nem okoztak semmi kényelmetlenséget. Sőt megnehezítették a könyv elvitelét is, amit egyébiránt szándékosan akadályoztak láncokkal is. A fektetett könyveknél nem volt célszerűtlen a táblára festett kép sem, nem dörzsölődhetett és kophatott le, mint a szorosan egymásmellé állított könyvekről. De ez a nehézkes és ünnepélyes külső felelt meg a középkori léleknek is, amelyet egészen más viszony fűzött a könyvhöz, mint korunkat. Ez a viszony a renaissance alatt sem változott az ünnepélyesség dolgában, s ezért nem változott a könyvek kötésének szempontja sem, amely még fokozottabb

díszítést kívánt. A könyvek elhelyezése sem változott. Még mindig köthették hát a pompás kéziratokat olyan anyagokba, amelyek merőben célszerűtlenek ma, s díszíthették veretekkel őket. Ebben az időben belső szükségek diktálták a külsőt.

De mit keres a fatábla egy mai könyvön? Először is legott látszik, hogy nem tartozik szervesen a kötéshez, hanem csak rá van ragasztva, használata merőben szükségtelen. A hátón a szalagocskák mihamar összesodródznak, elröngyölődnek és madzag-fülekként éktele-
nítik a kitűnő író alkotását. A fatáblán megkopik a rányomott festék, amint a polcon a kivevéskor-betevéskor súrlódik a többi könyvhöz. Igaz, hogy ugyanekkor meg is bosszulja magát a fatábla, mert élével és hegyes sarkaival kitartóan bántalmazza szomszédait. És végül — valljuk meg — egészében olyan, mint egy szivaros skatulya.

S még hozzá nem is eredeti lassanként. Ott vannak egy-kétéves elődei halinába, székely harisnyába, matyó vagy sárközi hímzésekbe körve, kényes és tapadó anyagokba, hogy minél nehezebben lehessen őket a polcra, a többi könyv közül előhúzni, s minél kevésbé hasonlítsanak sokezer példányban nyomott, az utolsó simításig gépekkel előállított sajtótermékekhez. Némelykor külön ládába is zárják őket, a gépi tömeggyártás érdemes, de szerény produktumait, mint valami drágaságot, a kézművesipar művészi alkotását. Vagy beszéljünk-e arról a kiadványról, amely táblájának anyagával és színével elkerülhetetlenül a szárdiniásdobozra emlékeztette az embert?

Célszerűtlen és csúnya kötések bizony ezek. Anyagaik nem valók modern könyvek tábláinak. (Mert hiszen nem is egyébről van szó: csak táblákról. Maga a kötés a szokásos gépi tűzés.) Az olcsó tömegkönyvek polcokon állanak szorosan egymásmellett, hirtelenkező, ideges olvasók lapozzák őket szabad pillanataikban. Olyan anyagok és kötési módok kellene tehát, melyek ezeket az igényeket elégítik ki. És csúnyák is, mert hamisak, olyan látszatot akarnak kelteni, ami nem felel meg a valóságnak, s nem felel meg a kiadvány, a szerző, az olvasó, az egész kor szellemének.

Azaz, a kor szellemének talán éppen ez felel meg. Mert útjátvesztett és útjátkereső, zűrzavaros, bizonytalan tájékozódású korunknak ezek a torz könyvkötések is áruló jelei. Ez a kapkodás éppen úgy a mai emberre vall, mint a XIX. század történetieskedő szörnnyű kötése a kor hamis historizmusára. A háború után, amikor egy pillanatra úgy látszott, hogy az európai ember ismét megtalálta önmagát, rációját és humanitását, a belső célszerűség és mérték ösztönét, a könyvek kötése is észszerűek, célszerűek, szépek, biztosítlusúak voltak. A könyvkötő

arra törekedett, hogy a nyomtaványt szilárdan összetartsa, védje, a polcon ügyesen elhelyezhetővé, olvasás közben kényelmesen kezelhetővé tegye, a díszítés mértéktartó, harmonikus legyen, s egészében semmi hamis látszatot ne keltsen, semmi más ne igyekezzen lenni, mint egy szép könyv. Most az európai szellem belső egyensúlya odalett: csak éppen könyvkötőinek az ízlése maradjon érintetlen. Várjuk hát türelemmel és bizalommal, hogy ismét csak könyvszerű könyvek díszítsék a kirakatokat, mert az is olyan jel lesz, mint az első fecske.

JOÓ TIBOR.

„Bucureştibe küldik a közintézmények könyvtárában található régi könyveket.“ Ezzel a címmel jelent meg a kolozsvári *Ellenzék* folyó évi május hó 15-i számában egy bennünket fájdalmasan érintő napihír. Amint Bukarestből jelentik, „a kultuszminiszter rendeletet írt alá, mely szerint a közintézmények őrizetében lévő régi könyveket Bucureştibe kell szállítani. A könyveket Jorga professzor, királyi tanácsos elnöklete alatt működő történelmi kutatásokat végző bizottság felülvizsgálja.“

Vajjon mit értsünk ezúttal a felülvizsgálás alatt?

Attól tartván, hogy a „közintézmény“ fogalom Jorga professzorék kényére-kedvére, ráknézve veszedelmesen tágítható és bővíthető, rá gondolni is rossz, hogy mi vár az impérium-változással román státusba kebeleztet magyar állami, vármegyei, városi, valamint a kisebbségi és felekezeti intézmények, múzeumok, szemináriumok, kollégiumok régi könyvanyagára. Ha az *Ellenzék* híre valódinak bizonyul, el lehetünk rá készülve, hogy a tudós királyi tanácsos vezetése alatt működő bizottság ebből az alkalomból ismét vérelemző vésztorvényszékké alakulva fogja felülvizsgálás ürügyével, legjobb esetben is legalább meg-tizedelni az érdekelt könyvállományokat. S egy másik siralmas kérdéssel is szembe kell nézzünk: mi kerül vissza, azaz kerül-e vissza valami az egyszer Bukarestbe szállított anyagból? Mert ha valóban tisztán tudományos célt szolgáló *felülvizsgálásról* volna szó (s nem esetleges elkobzásról, lefoglalásról), akkor azt sokkal célszerűbb lenne helyszínenként megejteni . . .

Az egész akcióra jellemző, hogy a magyarországi könyvtárak régi anyagának hasonlóan gyanús célú központi felhalmozását és felülvizsgálását Budapesten, 1919-ben szerették volna végrehajtani a kommunisták.

Y.

A könyvkölcsönzés kérdése. Ma, amikor a múzeumi könyvtár könyvkölcsönzési tilalma miatt bizonyos körökben nagy a felzúdu-

lás, nem árt emlékeztetni arra, hogy a kölcsönként könyv gyakran csinál körutazást. A *Tiszavidék* 1871. január 22-i számában olvasom:

Sokan azt állítják, drágák a magyar művek, drágák a magyar lapok, — hát azután! hogy ne volnának azok drágák, mikor azok drágaságát a részvétlenség fokozza fel...

Eredeti műveinket drágálja, nem méltányolja a közönség, amíg a 20 kr-os külföldi regénytárt, melyet a Colpteur-ek szaggatott füzetekben (hol hozzák, hol nem) házaikhoz s úton-útfélen fűtyülő mellett árulják, ezt nem drágálja a közönség s elfogy belőle 10.000 példány, — ó, ez olcsó, ez végtelen olcsó! erősíti egynémelyik s mikor a vásári munka utolsó füzetét nagy járáskeles s könyörgésre megkapta s összeszámítja, mit adott voltaképen az egészért, az talál belőle kiderülni, hogy hiszen azért az árért Jókai Fekete gyémántjait is meg lehetett volna szerezni, pedig az remek egy mű ám!

— Olvastad?

— Nem biz én!

— Hát honnan tudod?

— Gerzson bácsi mondta.

— Hát az honnan tudja?

— Honnan tudja? Hát onnan tudja, hogy Kondorosy Pál Karcagról bent volt Debrecenben, véletlenül betért a Csáthy boltjába, ott meg véletlenül megvette a Fekete gyémántokat, hazavitte, átolvasta, tetszett neki s nem bánta meg érte az öt forintot, — igen, de a könyv nem volt soká nála, mert alig, hogy átolvasta, meglátogatta őt Ceglédről Czéklásy Zsiga s elkérte a könyvet tőle kölcsön, — ez szintén átolvasta, átadta valakinek Vámospércsre, innen Szoboszlóra, végtére Nyíregyházára került, itt azután megkapta Gerzson bácsi, elolvasta, ő azután nagyon eldicsérte egy társaságban s egyúttal többek felkérésére jól-rosszul elbeszélte annak egész tartalmát, elbeszélte Berend Iván gyönyörű jellemszerepét, az arisztokrácia sajátosságait, a bankok játékalapját, Angela grófnő titkos szerelmét, Evila csodaszerű kalandozásai dacára is tiszta s szilárd jellemét, — szóval innen ismerem az egész művet, — kivéve azon tudományos frázisokat, melyek a mű elején vannak, mert azok végighallgatása kissé untatott.

— Akkor valóban szinte egy kissé sajnállak, — de mondd csak, hol lehetne e könyvet megkapni?

— O, ez könnyű, akár Debrecenben, Csáthy Károly gazd. és acad. könyvkereskedőnél, akár pedig itt Nyíregyházán, Illincz Gyula könyvkereskedésében.

— Mondasz valamit, csakhogy én bizony egy kissé sajnálok érte öt forintot adni, hanem azt a sokat utazott karcagi könyvet szerettem volna.

— Thja, barátocskám, az már azóta Miskolcon is túl jár.

— Hogyan, hát már megint útra kelt?

— Nos, mi természetfölöttit találsz ebben? Hiszen magyar mű.

— És a gazdája mikor látja?

— Ha! ha! ha! — kacag föl a kérdezett, — majd ha én házasulási szándékkal a Borneo-szigetére megyek, s ott valami Teiping főnök leányát elveszem, azután.

— No, mit azután? Ne beszélj bolondokat, hisz az sohasem lesz.

— Akkor abból nem lesz semmi, hogy azt a könyvet a gazdája valaha visszakapja, — tanuld meg azt, hogy a magyar könyvet egyik nagy nehezen megveszi, száz elolvassa, ezernek jól-rosszul elmeséli, azután ezerszer egy embernek nincs rá többé szüksége.

— Hallod, te igazat beszélsz, de már most én is tanítalak valamire.

— Halljuk!

— Ha nekem könyveim volnának, én nem adnék magyar művet senkinek kölcsön.

— Önző ember!

— Ó, korántsem vagyok én önző, de lásd, ezáltal pressziót gyakorolnék az illetőre, hogy pártolja irodalmunkat s vajmi dicső volna, ha ez eszme divatba hozatnék.

— Mondasz valamit, — de hát akinek nincs módja valamit megszerezni?

— Ó, én ezekről is gondoskodtam, — ugyanis szívből üdvözlöm azon derék honfiakat, kik községekben olvasóköröket s könyvtárakat alapítottak —, a szegényebbek számára tehát ott vannak a munkák, de hogy én egy olyan módú embernek, kinek tehetségében van a magyar irodalmat pártolni, kikölcsönzésem által segédkezet nyujtsak irodalmunk megsemmisítésére, ezt már szégyenleném én, ha ő nem szégyenlené.

— Igazad van, de ha mégis jókedvedben találna s kéréni tőled a Fekete gyémántokat, ami persze nincs? — kezdi az első gunyorral.

— Azért nincs, hogy lesz! — válaszol a másik nemes tűzzel —, megveszem azonnal.

— És aztán?

— És aztán, ha valaki olyan jókedvemben találna, megkérde-ném tőle, hogy vannak-e neki is könyvei és minők, — ha felelné,

hogy igen, s elmondaná, hogy mik vannak, akkor én odaadnám a Fekete gyémántokat s cserébe kölcsön kérném tőle Jókai Dekameronját, — s ha azután ő nem adná vissza az én 5 forintos könyvemet, teremtuccse! én sem adnám neki vissza az ő 10 forintosát, — még szent Pipis napkor sem!

— Helyes, de mit nyernél vele?

— Azt, hogy én megvenném mégegyszer a Fekete gyémántokat, ő pedig megvenné mégegyszer a Dekameront s így mindketten áldoztunk a hazai irodalomnak.

— És ha könyvei nem volnának?

— Akkor azt mondanám, hogy még magam sem olvastam el, később, hogy kikölcsönöztem, azután meg megint mást találnék ki és ha még mindezek után is ostromolna, megpirongatnám úgy, hogy szégyenletében megvásárolná az összes klasszikus magyar műveket, — most azonban ne tartsuk egymást tovább szóval, hanem térjünk be Illincz Gyulához s vegyük meg a Fekete gyémántokat...

A névtelen szerző ezt a szellemes könyvészeti cikket a *Tisza-vidék*-be, ebbe a vidéki, tehát lenézett újságba írta. Ez a lenézett lap azonban ma már unikum értékű, s ha kölcsönkéri valaki, mégha valamelyik könyvtár bélyegzős térítvényén is, a kikölcsönző osztály vezetőjét a hideg rázza. Hogyan pótoljuk ezt, ha elvész? — kérdi kétségbeesetten.

A kutató tudósoknak nem jut eszébe, hogy a Nemzeti Múzeumból kikölcsönözzék az olimpiai Zeusz-szobrot, vagy azt a domborművet, amelyen Perseus levágja a Meduza fejét, nem visznek haza hónapokra, sőt napokra sem tanulmányozás céljából barokk-bútorokat (pedig mennyire emelné a lakást!), ellenben régebben hány meg hány múzeumi könyv ékesítette kutató tudósok dolgozószobáját?!

Vannak könyvtárak, amelyeknek az a rendeltetésük, hogy az otthon olvasó, vagy kutató közönséget lássák el. És vannak könyvtárak, amelyeknek az a rendeltetésük, hogy a könyveket, mint az aranszarvast, vagy az olimpiai Zeusz-szobrot őrizzék, és sértetlenül mentsek át késői korok számára. Ez utóbbiaktól ne kívánjanak kölcsönkönyveket az olvasók és kutatók.

TR. Z.

ISMERTETÉSEK.

Bibliotheca scriptorum medii recentisque Aevorum. J. FÓGEL et B. IVÁNYI *moderantibus redigit* L. JUHÁSZ, Szeged (Hungaria) Saeculum XV. — *Antonius de Bonfinis Rerum Ungaricarum Decades.* Ediderunt J. FÓGEL et B. IVÁNYI et L. JUHÁSZ. In IV. Tomis. MCMXXXVI. Lipsiae. B. G. Teubner. 8°. — I. I—LIV. + 250, 2. I—XII. + 268, 3. I—XIV. + 268 l. 4. [nem jelent meg].

Ez a jeles kiadvány, amely a szegedi Egyetem barátai körének költségén, a szegedi Árpád-nyomdában nyomtatott és HÓMAN BÁLINT-nak, „*eximio rerum Hungaricarum scriptori*“ van ajánlva, a TEUBNER-cég kiadásában, a címül írott sorozatban jelent meg. Egyelőre csak három kötete fekszik előttünk, a negyedik előreláthatóan ősszel fog napvilágot látni.

A terjedelmes latinnyelvű bevezetés ismerteti BONFINI életét és műveit, a *Decades* kódexeinek és kiadásainak történetét, (hasonmásban közli a Széchényi-könyvtár BONFINI-kódexének négy és a krakói CZARTORYSKI-könyvtár BONFINI-kódexének egy lapját), a *Decades* fordításait, végül a kiadás sajtó alá rendezésének módszerét. Maga a szövegkiadás a legkörültekintőbb szövegkritikával állapítottatott meg: a szerkesztők az *Annotationes criticae*-ben minden kötet végén közlik az egyes kódexek, illetőleg kiadások szövegbeli eltéréseit.

Bennünket a bevezetésnek a BONFINI-bibliográfiája, de különösen az egyes kiadások létrejöttének története érdekel.

A *Decades* megjelent a régi magyar könyvek renaissance-ának korában, a XVIII. században is. Mégpedig 1744-ben. Ez a kiadás rendkívül tanulságos és jellemző a XVIII. századbeli magyar könyvkiadói viszonyokra, mert itt ugyanaz a szedés öt különféle címlappal, ajánlással és toldalékokkal látott napvilágot. Az *A.* kiadás *liber gradualis*, GRÓF ERDŐDY KRISTÓF doktorátusa alkalmából készült, nyomtatott Pozsonyban, a Royer-nyomdában. A József főhercegnek szóló ajánlás után következnek a „*positiones ex universa philosophia peripatetica*“. Ebből a kiadásból hiányzik az *Ulászlóhoz intézett ajánlás*, az „*Ad Lectorem*“, a *Chronologia Abrahami Bakschay és az*

Index. — A *B*. változat címlapja eltérő az *A*-tól s a „Posonii, typis *Royerianis*, MDCCXLIV.“ után ez olvasható: „Sumptibus JOANNIS MICHAELIS KOCHBERGER bibliopolae penes cameram regiam.“ Az előbbi kiadásnál hiányul említett részek e kiadásban megvannak. — A *C* változat ugyanaz, ami a *B*, csak a címlapon a „Posonii... penes cameram regiam“ helyett a következő kiadói jelzést találjuk: „Viennae Austriae, sumptibus JOANNIS PAULI KRAUS ibidem negotiantis prope Palatium Regium, anno MDCCXLIV.“ — A *D* változat szövegrésze ugyanaz, ami a *B* és *C*, csak a címlapon a *C*-hez képest ezt az eltérést találjuk: „Viennae, sumptibus JOANNIS PAULI KRAUS bibliopolae, MDCCXLIV.“ — Az *E* változatban a *Decades*-nek ugyanaz a szedése, mint az előző négyben, de címlapján ez az impresszum: „Budae, typis LEOPOLDI FRANCISCI LANDERER“ és ez a kiadás ismét mint *liber gradualis* jelent meg s a 2 levél rectóján ez olvasható: „Assertiones ex universa theologia, quas... MDCCCLXX. mense Iunio die [?] publice propugnavit... dominus FRANCISCUS XAVERIUS FUX... Budae, typis LEOPOLDI FRANCISCI LANDERER, 1770. (V. ö. HÓMAN B. *A „libelli gradualis“* MKSz. 1922. 64. l.).

Szerkesztők e könyvtörténeti szempontból rendkívül érdekes megállapításhoz (ugyanannak a szedésnek öt címlapkiadása és toldalékainak változása) megjegyzik, hogy véleményük szerint az *A* példányból készült körülbelül 50 példány, amelyből F. XAVERIUS FUCHS a maga kiadásához megvett körülbelül 20 példányt. A *B*-ből körülbelül 500 példány, amelyből a *D* kiadás számára felhasználhattak 50 példányt. A *C* 50, a *D* 50, az *E* (az *A* 50 példányából felhasznált) körülbelül 20 példányban jelenhetett meg. E feltevés azonban adatokkal alátámasztva nincsen.

Nem szokás ugyan a társszerkesztőktől szerkesztett és a társszerzőktől írt művekben indiszkrétül kutatni, hogy melyik réteg kinek a munkája, de a könyvszereket mégis érdekli, hogy a könyvészeti megállapítások e terjedelmes előszóban kitől származnak? E sorok írója, aki szemtanuja volt e kiadások egybevetésének, elárulja, hogy FÖGEL JÓZSEF kutatásainak és kitűnő könyvtörténeti módszerének eredményei.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Fővárosi Könyvtár Évkönyve. *A*— Budapest, Székesfővárosi Házinyomda. 4°. 5. 1935. 1936., 450. lap. 6. 1936. (1937.) 327 lap, 14 melléklet.

A Fővárosi Könyvtár Évkönyvének megjelenése mindig eseménye a nehéz gazdasági viszonyok szorításában küszködő magyar könyvtárügynek. ENYVVÁRI JENŐ bölcs gazdálkodásának köszönhető,

hogy az egyre jobban romló anyagi helyzet ellenére is meg tudja évről-évre jelentetni a vezetése alatt álló intézmény jelentéseit. De nemcsak az évkönyv ténye, hanem annak tartalma is meggyőz arról, hogy a Fővárosi Könyvtár hivatása magaslatán áll. Nem szólva fiókkönyvtárainak nagy kulturális jelentőségéről (aminek köszönhető, hogy Budapest könyvtári olvasóinak több mint kétharmada a Fővárosi Könyvtár olvasóiból rekrutálódik), a tudományos központ is mind erősebb versenytársa lesz régebbi budapesti könyvtárainknak. Ennek az egészséges fejlődésnek magyarázata egyrészt az az örvendetes tény, hogy a könyvtár központi állományának és az azt gondozó tisztviselőknek arányszáma ideálisnak mondható: 242.569 kötet és 42 tisztviselő oly kiváló „könyvtári alapviszony“, mely állami könyvtáraink vezetői előtt elérhetetlennek látszik. Ezzel függ össze a Fővárosi Könyvtár fejlődésének másik oka is: míg többi könyvtáraink évszázadok folyamán felgyülemlett hatalmas anyagokkal és silány régi katalógusaik életképessé tételével küzdenek, a Fővárosi Könyvtár teljesen modern és racionális berendezkedése kezdettől fogva lehetővé tette, hogy kellő vezetéssel az intézmény állandóan „up to date“ lehessen. Ha minden 10.000 kötet után egy tisztviselőt veszünk minimálkövetelménynek s meggondoljuk, hogy ezzel szemben például az Egyetemi Könyvtár 700.000-es állományát 15 tisztviselő gondozza: mindennél jobban szembeszökik a Fővárosi Könyvtár kiváló helyzete.

A két újabb évkönyv bizonyítja, hogy a könyvtár e helyzetet ki is tudja használni: gyarapodási jegyzékén kívül egyéb speciális munkákkal is állandóan gyarapítja könyvtártudományunkat. 1935-ben KOCH LAJOS állított össze egy hatalmas *Liszt-bibliográfiát*, melynek alaposságához mérten a „bibliográfiai kísérlet“ alcíme túlzó szerénység. 1936-ban HOMA GYULA és WITZMANN GYULA szerkesztett „*Aktuális nemzetpolitikai kérdések*“ címen megkezdett munkájuk harmadik részeként egy bibliográfiát a racionalizálásról, ZSÁK WILFRIED pedig a *könyvtár ifjúsági olvasóiról* állított össze gyermektanulmányi szempontból is értékes statisztikát. Legnagyobb jelentősége a KELÉNYI B. OTTÓ szerkesztette bibliográfiának van, mely 1935-ben a *Buda visszafoglalására* vonatkozó 1683—1718 közötti irodalmat adja, 1936-ban pedig ugyanezen időszak grafikus ábrázolásait ugyanerről a témáról. Mindkét munka hézagpótló jelentőségű és nagy gondossággal készült: komoly hely illeti őket a magyar történeti bibliográfiai irodalomban. De éppen e komolyság miatt nem hallgathatjuk el néhány aggodalomunkat. A bibliográfia összeállításában bizonyos egyenetlenség mutatkozik, mintha különböző szempontok egymást keresztezték volna. KELÉNYI három főszerpont alapján dolgozott — véleményünk sze-

rint — s ezeket nem mindig sikerült közös nevezőre hoznia: közli elsősorban a Fővárosi Könyvtár Budapestiensia-gyűjteményének vonatkozó címeit, közli azután (ami külön jelentőséget is ad) BALLAGI ALADÁRnak a kérdésére vonatkozó cédulaanyagát, s végül közli azokat az adatokat, amelyeket bibliográfiai forrásmunkákban kutatót fel. A három szempont kétségtelen heterogeneitása elsősorban a lelőhelyek megjelölésében okoz könnyen félreérthető egyenlőtleniséget: 1. az FK-adat önmagáért beszél, jelenti, hogy a könyv lelőhelye épp a Fővárosi Könyvtár; 2. Ballagi megjelöli mindazokat a helyeket, ahol tudomása szerint a könyv megtalálható; vannak viszont esetek, mikor semilyen lelőhelyet meg nem jelöl: nem akarjuk Ballagit Thaly Kálmánnal összemérni, de mégis ezekben az esetekben valamiféle bizonyítékot kellett volna keresni adatainak alátámasztására; 3. ahol bibliográfiai munkák szolgálnak a felvétel egyetlen alapjául, ott e források ugyanúgy magukban állanak, mint az 1. esetben: de míg ott a magányos adat reális lelőhelyre utal, emitt csak egy másodlagos, irodalmi lelőhelyet jelent, ami újból megbontja a szerkesztés egységét. A szempontoknak ez összeegyeztethetlenségéből fakadnak oly esetek, mikor egy FK-adat mellett három bibliográfiai forrás is szerepel, viszont sokszor áll magányos FK jelzés olyakor is, mikor az illető adatot más bibliográfiaiak is hozzák: itt nem ártott volna egységet teremteni. Eme nagyobbára pusztán teoretikus megjegyzések persze nem akarják rontani és nem is ronthatják KELENYINEK az érdemeit, sőt inkább: munkájának nehézségeire rámutatván, inkább annak jelentőségét vannak hivatva kidomborítani. Mert hisz bizonyos, hogy műve — a lelőhelyrészlettől eltekintve — nemcsak jó történeti segédeszköz, hanem könyvtári szempontból is nagyjelentőségű: megkönnyíti egyrészt a vonatkozó Hungarica-anyagnak fokozatos beszerzését, másrészt azt, hogy a többi könyvtárak ez értékes anyagot saját állományukból külön kiemelhesék. KELENYI munkáját bősége teszi erre alkalmassá s épp e bőség nem lett volna elérhető, ha nem bánt volna kissé liberálisabban a bibliográfiai következetesség merev szabályaival.

Ezúttal is őszinte elismerés illeti a Fővárosi Könyvtár évkönyveit s kívánjuk, hogy az irántuk való érdeklődés együtt fokozódjék azoknak szemellátható értékgyarapodásával.

MÁTRAI LÁSZLÓ.

Pázmány Péter ismeretlen magyar könyve. *Okok, nem okok.* Pozsony, 1631. Hasonmásban közrebocsátja és ismerteti STRIPSKY HIADOR. Budapest, 1937. Nyomtatták a Pázmány-Egyetem Könyvsajtóján. 23 (3), 15 (1) l. 8°.

1626-ban jelent meg Bécsben PÁZMÁNY PÉTERNEK *A Sz. Irásrul és*

az *Anyaszentegyházról két rövid könyvecskék* című munkája, amely évekig tartó hitvita kiindulópontja lett. Protestáns részről az első támadás 1629-ben látott napvilágot Debrecenben PÉCSVÁRADI PÉTER nagyváradi prédikátor *Feleleti, Pázmány Péternek, Esztergami Érseknek két könyvecskéire* címen, melyre 1630-ban katolikus részről válasz kiadták a *Jó nemes Váradnak gyenge orvoslását* Pozsonyban. E munka szerzőjéül a címlapon SALLAI ISTVÁN (pozsony-)püspöki plébános van feltüntetve. A régebbi irodalomtörténetírás SALLAI nevét álnevnek tekintette és a munkát mint PÁZMÁNY szerzeményét könyvelte el. DANIELIK (Magyar Írók, II. 274.) volt az első, aki a *Várad Orvoslását* nem sorolta PÁZMÁNY írásai közé, ugyanígy FRAKNÓI VILMOS sem (*Pázmány Péter élete és kora*, Pest, 1869. II. 420—421.), minthogy SALLAI élő személy volt, akinek még három más művéről is tudomásunk van az 1630. évből. Az eddig ismeretlen s most kiadott, magában véve elég jelentéktelen *Okok, nem okok* című könyvecske, mely a pannonhalmi bencés-könyvtár egyik kolligátumából került elő, nemcsak arról ad hírt, hogy ez a vita a *Várad Orvoslásának* megjelenése után sem szünt meg, hanem STRIPSKY szerint perdöntő bizonyíték a *Várad Orvoslása és az Okok, nem okok* PÁZMÁNY-szerzősége mellett is.

Az *Okok, nem okok* maga is válaszadás PÉCSVÁRADINAK egy elveszett vagy legalább is ezideig lappangó könyvére, mely feleletképen jelent meg a *Várad Orvoslására*, s rekonstruált címe, STRIPSKY szerint, valószínűleg *Kilenc okok* lehetett. PÉCSVÁRADI — amint az *Okok, nem okok* című munkának az elveszett *Kilenc okok*ból vett idézeteiből kitűnik — a *Várad Orvoslását* PÁZMÁNY művének tulajdonítja, s iratában mindvégig az érsekkel vitázik. Minthogy az *Okok, nem okok* szerzője ezen állítás ellen nem tiltakozik, STRIPSKY annál bizonyosabbnak látja, hogy a *Várad Orvoslása és az Okok, nem okok* SALLAI ISTVÁNJA mögött PÁZMÁNY rejtőzik. Az érvelés igen tetszetős és eddig elfogadhatónak is látszik. Magában az sem lenne baj, hogy SALLAI valóban élő személy volt, mert hiszen, amint ismeretes, PÁZMÁNY írt egyes kortársainak neve alatt is. Kérdés azonban, hogy PÉCSVÁRADINAK hiteles értesülései voltak-e arról, hogy a *Várad Orvoslását* valóban PÁZMÁNY írta, vagy pusztán afeletti sértődöttségében intézte a *Kilenc okok* című — egyelőre ismeretlen — könyvét egyenesen az érsekhez, mert az nem a maga nevében bocsátotta ki feleletét, amit a nagyváradi prédikátor elvárt volna? A *Kilenc okok* közül éppen a legelsőre adott felelet arra enged következtetni, hogy PÉCSVÁRADI holmi plébánossal nem volt hajlandó vitázni. Ebből szinte úgy érezzük, mintha PÉCSVÁRADI maga sem lenne egészen bizonyos benne, hogy

a *Várad Orvoslását* PÁZMÁNY írta-e vagy sem. Éppen ezért közel-fekvő az a gondolat, hogy a prédikátor nem azért támadta a *Kilenc okokban* PÁZMÁNYT, mert meggyőződése volt, hogy őt takarja a SALLAI név, hanem mivel nem akart tudomást venni a „plébánosról“, s tüntetőleg hangsúlyozni kívánta, hogy ő kezdettől fogva az érsekkel elegyedett vitába, s ezentúl sem hajlandó mással csatázni.

SALLAI neve alatt megjelent *Okok, nem okok* című könyvecske valóban nem tiltakozik PÉCSVÁRADI ama megjegyzése ellen, hogy a *Várad Orvoslásának* szerzője PÁZMÁNY. Erre mindössze annyit mond: „Bár úgy volna-is . . . Hiszen Igére, nem személyre kel nézni az igaz Tanitónak. Csak Érsek-ellen tartozol-e óltalmazni Vallásodat?“ Ennél több támasztékot a további szöveg sem nyújt. A végefelé azonban van egy elszólás-féle; PÉCSVÁRADI ugyanis azt veti az érsek szemére, hogy a pozsonyi országgyűlésen megszentenciázták, mire az *Okok, nem okok* szerzője keményen kifakad: „Illyen nagy dolgot, illyen emberre fogni, ami soha sem vőlt azt ily bátran irnyia, oly vakmerő szemtelenség, kinél nagyobb nem lehet a Pokol-béli ördögben.“ Nem valószínű, hogy a dicsérő „ilyen ember“ kifejezést PÁZMÁNY önmagára értve használta volna. Nagyobb probléma azonban, hogyha valóban PÁZMÁNY a szerzője a *Várad Orvoslásának*, akkor miért nem ismeri ezt el nyiltan az *Okok, nem okok* című könyv, s miért kellett egyáltalán ez utóbbinak is SALLAI neve alatt megjelennie, ha az ellenfél már úgyis tudta, hogy kit rejt ez a név? A kérdés első felére, PÁZMÁNY szerzősége esetén, talán azzal felelhetünk, hogy az érsek szempontjából a vita folyamán a szerző kilétének felfedése nem bírt különösebb fontossággal, ha pedig SALLAI volt az író, akkor talán a nagyobb tekintély kedvéért hagyta meg PÉCSVÁRADIT ama hitében, hogy a vitairatok szerzője maga az érsek volt. A fentebbi kérdés második felének egyetlen megnyugtató megoldása az lenne, ha e munkákról teljes határozottsággal meg lehetne állapítani, hogy azokat SALLAI írta.

További kérdés tehát, vajjon SALLAI személy szerint lehetett-e ezen művek szerzője? STRIPSKY megtagad tőle minden literátus hajlandóságot, egyszerűen azért, mert papi tisztjét nem látta el hiánytalanul, s gyakran volt távol községétől (főként Nagyszombatban!). Nem hisz STRIPSKY abban sem, hogy SALLAINAK valami köze is lenne az említett munkához. FRAKNÓI feltevését is elveti (t. i., hogy SALLAI a szerző, de PÁZMÁNY talán átnézte a munkákat), azzal érvelve, hogy egy nem egészen feddhetetlen pap aligha lehetett az érsek munkatársa. Szóval STRIPSKY igyekszik PÁZMÁNYT kimosni egy kisebb hibából (mert hiszen SALLAI minden hanyagsága mellett is lehetett tanult fő és jó vitatkozó), de beleejti egy sokkal nagyobbba, amikor kijelenti, hogy

PÁZMÁNY csak a nevét vette fel a pozsony-püspöki papnak. Hihető-e, hogy PÁZMÁNY pusztá cégérül egy nem egészen feddhetetlen papjának a neve alá rejtőzött volna éppen egy protestánsokat támadó vitairatában! Van ezenkívül a pozsony-püspöki plébánia anyakönyvében egy 1731-ből való adat: „Nomina parochorum ex antiquo libro Ecclesiae huc transumpta“ címmel, amelyben ott van „Stephanus Szallay 1630, qui defendit scripta Petri Pázmány adversus quendam predicantem Varadiensem“. Ennek azonban STRIPSKY semmiféle bizonyító erőt nem tulajdonít, mivel késői bejegyzésről van szó. Holott egyáltalán nem valószínű, hogy ezen értesülés légbőlkapott lenne. A stílusra való hivatkozás sem elég meggyőző PÁZMÁNY szerzősége mellett, mert hiszen vitatkozó modorával egész iskolát teremtett a katolikus papok táborában.

Az itt előadottak kétségtelenül nem elégségesek annak biztos eldöntésére, hogy a *Várad Orvoslása* és az *Okok, nem okok* szerzőjét feltétlenül SALLAIban lássuk, bár a bécsi Pazmaneum 1681. évi katalógusa még három, címük szerint is leírt és tudtommal eddig még meg nem vizsgált munkát említ SALLAI neve alatt, melyekből arra lehetne következtetni, hogy a pozsony-püspöki plébános író ember volt (SZABÓ KÁROLY, amint a RMK I. 595. jegyzetéből kitűnik, ismerte ezen adatot, de külön tételként egyik művet sem vette fel munkájában), mégis e megfontolások arra készítenek, hogy STRIPSKY állítását bizonyos óvatossággal kezeljük. PÁZMÁNY szerzősége a *Várad Orvoslását* és az Egyetemi Nyomda csinos kiállításában most kiadott könyvecskét illetőleg egyáltalán nem látszik oly kétséget kizáróan bizonyítotttnak az *Okok, nem okok* alapján, mint ahogy azt STRIPSKY hinni szeretné.

VARJAS BÉLA.

Horváth Konstantin: Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások“ (az első magyar kat. teol. folyóirat) története. 1820—1824. Versegly Ferenc és Horváth János levelezése. 1819—1822. Veszprém 1937. Egyházmegyei könyvnyomda. VIII, 100, 356 l. 4°.

A magyar folyóirat- és hírlapirodalom története inkább összefoglaló jellegű munkákban számolt be időszaki sajtónkról. Monografikus földolgozásunk alig akad. Érthető örömmel üdvözljük tehát HORVÁTH KONSTANTIN mintaszerű tanulmányát az első magyar katolikus teológiai folyóirat történetéről. A kiadvány, amint azt már a címe is jelzi, két részre oszlik. Az elsőben a szerző eredeti kutatásai alapján fölvezolja a folyóirat megalakulásának körülményeit, ismerteti tartalmát és rámutat azokra a személyi és tárgyi kapcsolatokra, amelyek nélkül a kiadvány másik részét alig érthetnénk meg. A második rész-

ben u. i. VERSEGHY és HORVÁTH JÁNOS, illetőleg az ő körüknek a folyóiratra vonatkozó rendkívül érdekes levelezését teszi közzé. A levelek rávilágítanak azokra a szellemi áramlatokra, amelyek az úgynevezett reformkorszak küszöbén foglalkoztatták a magyar katolikus papságot. II. József és Napoleon árnya, a jozefinizmus és a háborúk lidércnyomása már tűnőben van, s HORVÁTH JÁNOS kanonok, a későbbi székesfejérvári püspök, egész tudatossággal fogalmazza meg a teendőket: „... a' *Nyelv* a' nemzetiségnek egyik kútfeje, 's a' *Biblia*, a' tisztább ősmerekekforrása...“ Nemzeti és vallásos szempontok egyaránt vezérlik őt és hű munkatársát, VERSEGHYt. S mert VERSEGHYnek oly jelentős szerep jutott a vállalkozásban, irodalomtörténetírásunk nagy haszonnal forgathatja szintén e kiadványt. De nem egy meglepő mozzanatra bukkanunk a levelek olvasásakor, akár a kor társadalmi, felekezeti viszonyait vizsgáljuk, akár más művelődéstörténeti jelenségét vagy intézményét (például a Magyar Nemzeti Múzeumot) tekintjük. Ez természetes is, hiszen nagyműveltségű emberek írták ezeket a leveleket, s őszinteségüket igaz barátság biztosította.

A nagyértékű levelezést a zirci apátság levéltárából betűhíven közölte HORVÁTH KONSTANTIN, s így minden igényt kielégít. Vitatható a kiadásban követett beosztás, t. i. hogy külön adta VERSEGHY, külön HORVÁTH és a többiek leveleit, bár ennek is megvan az előnye.

CLAUSER MIHÁLY.

A német közkönyvtárak közös katalógusa. (*Der Deutsche Gesamtkatalog*). A porosz közkönyvtárak közös katalógusa, a *Preussischer Gesamtkatalog* 1930-tól 1935-ig nyolc kötetben tárta elénk a porosz közkönyvtárakban levő 1930. január 1. előtt nyomtatott könyvek jegyzékét. E nyolc kötet csak az *A* betűvel kezdődő címszókat tartalmazza. Az új német központosító törekvések hatására a birodalmi kultuszminiszter 1935. május 22-én kiadott rendelete a porosz katalógust folytató kötetekben a *B* betűvel kezdődőleg a német könyvtárak közös katalógusává bővítette és megbízta a berlini Állami Könyvtárt a vállalat további szerkesztésével. Már a porosz katalógus sem szorított közot csupán a porosz közkönyvtárak anyagára, hanem a bécsi Nemzeti Könyvtár és a müncheni Bajor Állami Könyvtár könyvvállományát is fölvette. A kibővített katalógusban a résztvevő könyvtárak száma 18-ról a csatlakozó németországi és ausztriai könyvtárakkal 103-ra növekedett s így a 35 millió kötetten felüli anyagról beszámoló *Deutscher Gesamtkatalog* bizvást tekintethető az egész német könyvkultúra hatalmas seregszemléjének.

E vállalkozás tudományos és gyakorlati könyvtári értéke egyaránt jelentős. A német könyvtárak gazdagsága révén egy-egy író műveinek csaknem teljes bibliográfiája bontakozik ki köteteiből. A jelentősebb szerzőket, például Augustinust, Balzacot, külön kiadásban is megjelentette. Gyakorlati könyvtári szempontból legjelentősebb a könyvkölcsönzés egészséges fejlesztése. Már az eddigi tapasztalatok is mutatják, hogy a Gesamtkatalog kitűnően pótolja egyes könyvtárak elavult alfabetikus katalógusát is, ha azok a tulajdonukban levő művek jelzését külön feltüntetik benne. Természetesen e szerepét akkor töltötte volna be a legteljesebben, ha az eredeti terv szerint az egyes címszokat külön cédulára nyomtatva is kiadta volna. Az ezzel járó hatalmas kiadásokra azonban nem mutatkozott fedezet. Mindenesetre, mivel a katalógus által közölt, az egyes könyvtárakban meg nem lévő anyag felülmúlja a rendelkezésre állót, nehézségeket okoz könyvtári katalógusul való alkalmazása, azonban e nehézségekkel járó kellemetlenségért bőven kárpótol a keresett tárgy bibliográfiai megvilágítása. A kutató előtt nemcsak saját könyvtárának anyaga nyílik meg, hanem azonnal tájékozódik a tárgy teljes irodalma és a kölcsönzési lehetőségek felől is.

Az összefoglalásra szánt anyag behatárolásánál a következő szempontok érvényesülnek. A katalógusban csak azok a könyvtárak szerepelnek, amelyek példányaikat könnyen kikölcsönözhetik, tehát határozottan közkönyvtár jellegűek. Kivételt képez néhány szakkönyvtár, melynek különleges anyaga nagyban hozzájárul a katalógus értékének emeléséhez. A tudományos intézetek kézikönyvtárai és szakkönyvtárai, valamint a magánkönyvtárak általában kimaradnak. A munka tudományos bibliográfiai jellege ezzel veszít értékéből, de viszont gyakorlati szempontból e korlátozás teljesen igazolt. A résztvevő könyvtárak anyagából nem kerülnek a katalógus főrészébe, hanem külön kiadásokban fognak megjelenni a nép- és középiskolai tankönyvek, az egyetemi kiadványok és a névjegyzékek. Az 1850 óta megjelent értéktelen anyag erős rostálás után a lehető legrövidebb alakban szerepelhet csak. E csoportnál az értékelést az anyag birtokában levő könyvtárak végzik. A Biblia kiadásai és a folyóiratok a főrészben csak utalókkal szerepelnek, pontos jegyzéküket külön kiadásban tervezik közzéadni. A kinyomtatandó szöveg korlátozása szükségessé teszi, hogy a címeket lehetőleg röviden közöljék. Itt szabályként állították föl, hogy csupán annyit közölnek, amennyi az egyes kiadások identifikálására elég.

A katalógus terjedelmének korlátozására irányuló intézkedések mellett is fájdalmasan hosszú időt fog igénybevenni a munka el-

végzése. Mivel az első nyolc kötet öt év alatt jelent meg, a katalógus teljes elkészülte száz évig is eltarthat. Természetesen e körülmény-nyel az irányadó körök tisztában vannak és a munkaerők számának fölemelése révén egyharmadára szeretnék csökkenteni e hosszú időt.

A katalógus szerkesztését a résztvevő könyvtáraknak 1935. november 1-én kiküldött nyomtatott utasítás szabályozza. A katalógus szerkesztősege a Porosz Katalógus már kéziratban készen levő anyagát képező cédulákat sorban, szabályszerű időközökben nyomdába küldi. Az elkészült korrektúrákat a résztvevő könyvtárak közül az a 37 kapja meg először, melyektől újabb bejelentések várhatók. Ezek a könyvtárak a korrektúrákat összehasonlítják katalógusaikkal, az egyes könyvek meglétét jelzik könyvtáruk jelének feltüntetésével és a korrektúrákban nem szereplő náluk levő műveket a bejelentőlapra rávezetik. Az így feldolgozott korrektúrákat és az újonnan fölvetett könyvek céduláit visszaküldik a szerkesztőségnek, ahonnan az összegyűlt anyag átvizsgálva, ismét a nyomdába kerül. A nyomda most ismét korrektúrákat készít s ezeket közvetlenül megküldi minden résztvevő könyvtárnak. Az első korrektúrát megkapó könyvtárak alkalmat nyernek jelentéseik felülvizsgálatára, a kisebb könyvtárak pedig elvégzik az anyagukkal való összehasonlítást és a többlet kellő bejelentését. Ezzel az eljárással a kisebb könyvtárak nagy munkától szabadulnak meg, mert a tapasztalat szerint az első körúton teljessé tett jegyzékben csak példányaik azonosságát kell megállapítaniuk az esetek legnagyobb részében.

Természetesen az úgynevezett porosz katalogizálási rendszertől eltérő katalógusokkal rendelkező könyvtárak miatt még így sem lehetséges a hiányos bejelentéseket teljesen elkerülni, azonban az eddigi tapasztalatok szerint igen kevés példány marad ki. Ezeket utólagosan jelentik a szerkesztőségnek s ez a német könyvtárak felvilágosító irodájával közli a kimaradt adatokat. Eme utólag bejelentett adatok felhasználásáról majd mennyiségük és minőségük értékelése alapján döntenek.

A berlini Porosz Állami Könyvtárban működő szerkesztőség két könyvtárosból, három tudományos kisegítő tisztviselőből és tizennyolc nem tudományos képzettségű alkalmazottból áll. A vezetés munkáját feltűnő nagy tárgyszeretettel dr. FUCHS HERMANN végzi. Az idegen nyelvű könyvek felvételét megfelelő nyelvtudással rendelkező tisztviselők látják el. A magyar könyvek felvételét MÖBUS GERTRUD, az egyetemi Magyar Intézet tagja ellenőrzi.

A B betűből eddig két kötet jelent meg, tehát a nagy mű jelenleg 10 kötettel rendelkezik; a következő kötet nyomása most folyik,

a 12. kötet korrektúrái pedig már szintén elkészültek. A 9. és 10. kötetből érdekes statisztikai adatot állított össze a szerkesztőség. Természetesen a lassan haladó *abc*-rend következtében ezek az adatok nem adhatják meg a feldolgozandó egész anyag keresztmetszetét. Hiszen például a magyar nyelv természetének megfelelő szókezdéssel bíró címszavakat tartalmazó részek sokkal több magyar könyvet jeleznek, mint a mássalhangzótorlódással kezdődő címszavak kötetei. A németnyelvű címekből a 9-ik kötet 8014-et, a 10-ik 4400-at tartalmaz, az idegennyelvűekből a 9-ik 4737-et, a 10-ik pedig 8702-t. Érdekes az említett kötetek anyagának százonkénti megoszlása. A 9-ik kötetben XV.: 13; XVI.: 224; XVII.: 683; XVIII.: 1401; XIX.: 5590; XX.: 4840 cím. A 10-ik kötetben: XV.: 38; XVI.: 398; XVII.: 1118; XVIII.: 1182; XIX.: 5458; XX.: 4908 cím. A Porosz Katalógus kéziratban levő anyagát a csatlakozó könyvtárak a 9-ik kötetben 3776, a 10-ik kötetben 4007 címszóval növelték. A csak egy könyvtárban föllelhető anyagból a 9-ik kötet 4516-ot, a 10-ik 5535-öt jelez.

A magyar tudományos világ várakozással és őszinte elismeréssel nézi e szép munka haladását. SZENT-IVÁNYI BÉLA.

Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. S pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou. Sostavil L'UDOVÍT V. RIZNER. Vidává Maticná Správa. V. Turčianskom Sv. Martine. 1929—1934. Nákl. Matica Slovenskej. 6 kötet.

RIZNER LAJOS neve nem ismeretlen a magyar bibliográfiai irodalomban. PETRIK *Magyar Könyvészetének* IV. (pót)kötetének anyagát nagyrészt ő állította össze. Főműve, a tót irodalom bio-bibliográfiája, már a háború előtt készen állt, de kiadását szerzője már nem érthette meg. A munka szedését háborús viszonyok is hátráltatták úgy, hogy csak 1917-ben jelenhetett meg az első kötet Prágában, a cseh akadémia kiadásában. Második kötete, mely a č betűig halad, csak 1927-ben jelenhetett meg. Az első kiadás kis példányszámban, inkább csak Cseh-Morvaországban terjedt, míg végre 1927-ben a Matica Slovenská vette kezébe a kiadást s először füzetenkint, a kiváló irodalomtörténész, JAROSLAV VLČEK felügyelete alatt jelent meg, majd VLČEK halála után JÁN V. ORMIS szerkesztette. Az utolsó kötet 1934-ben jelent meg.

RIZNER munkája a tót nép bibliográfiája, felsorolja az összes tót írókat és műveiket, bárhol és bármely nyelven jelentek is meg, továbbá a tótokra és a tótlakta területekre vonatkozó irodalmat. Viszont nem terjed ki a tótlakta területeken más nemzetiségű írók nem-tót nyelven

megjelent munkáira, sem ugyanezen a területen született magyar vagy német írók nem-tótnyelvű írásaira. A bibliográfia tárgyának ez a meg-
 lehetőszen bizonytalan elhatárolása s különböző szempontú könyvészeti
 feladatok megoldása egyetlen munka keretein belül meglehetősen meg-
 nehezíti a bibliográfia áttekinthetőségét. Ezen a hibán a szerkesztők
 csak tipográfiai eszközökkel tudtak segíteni. RIZNER a következő
 címszótípusokat használja: kapitálissal szedeti a tót szerzők nevét, majd
 közli legfontosabb életrajzi adataikat, külön-külön bekezdésben meg-
 számozva és időrendben önálló munkáikat, végül a folyóiratok betű-
 rendjében a szerzőknek folyóiratokban, újságokban megjelent cikkeit,
 legvégül irodalmat közöl: ezek egészen rövid utalások, de éppúgy,
 mint SZINNYEI, megjelöli, hogy hol látható a szerző arcképe. Az életrajzi
 adatok gyakran teljesen hiányosak, vagy el is maradnak s ilyenkor
 gyakran nehéz megállapítani, hogy a szerző vajjon származása,
 vagy tót tárgyú munkája révén került bele a bibliográfiába. Így szerepel
 például ZAWADOWSKI ALFRÉD: *Magyarország vizeinek statistikája*
 című munkájával. Ugyanebbe a betűrendbe illeszti be az anonym munkákat is,
 rendesen az első főnév, főnév hiányában az első szó a címszó.
 Az álnév vagy jegy alatt megjelent munkát, ha szerzőjük meg is állapítható,
 címükön is megjelölhetők, de viszont nem szerepelnek mindig az álnevek,
 ha a szerző neve megállapítható volt. A zárójelbe tett címszók alatt a rájuk
 vonatkozó irodalmat találjuk meg. A zárójelbe tett címszók alatt csak
 kisebb része személynév, legnagyobb és legértékesebb részük helynév.
 RIZNER összeállította a tótlakta községekre vonatkozó teljes irodalmat.
 Ezenkívül egy kis archeológiai, történelmi és természettudományi bibliográfia is
 megbújik néhány címszó alatt. RIZNER a teljes tót irodalmat feldolgozta
 1900-ig s anyagát a fentebb ismertett szempontok szerint rendezte. Alaposságára
 jellemző, hogy az utolsó kötet végén a különböző, az abécébe nem sorozható
 jegyek alatt megjelent cikkeket is megtaláljuk. Nagy hátránya SZINNYEIVEL
 szemben, hogy a kéziratban maradt vagy lappangó munkákról nem nyújt
 felvilágosítást, PETRIKkel szemben viszont az a hibája, hogy a könyvek
 lelőhelyét sem közli. Használhatóságát akadályozza a lapcímek hiánya is.
 Egészbenvéve azonban RIZNER munkája, mint biográfia és bibliográfia,
 nélkülözhetetlen segédeszköze mindenkinek, aki bármiféle szempontból
 foglalkozik a tót problémákkal vagy a tótlakta területek földrajzával,
 történetével, etnográfiájával.

Magyar szempontból RIZNER bibliográfiáját különösen a következő esetekben használhatjuk:

1. Tót írókra vonatkozó adatok SZINNYEI kiegészítéseképen. A folyóiratokban megjelent cikkek felsorolása sokkalta teljesebb, mint

SZINNYEINÉL. RIZNER ugyan csak 1900-ig halad, mégis a szerkesztők néhány újabb adattal, különösen halálozási dátumokkal kiegészítették.

2. Magyar írók munkáinak tót fordításait legkönnyebben innen állíthatjuk össze.

3. Felvidéki községek 1900-ig terjedő majdnem teljes bibliográfiáját megkapjuk.

4. Magyar írókra vonatkozó irodalom bibliográfiáját tót nyelvű cikkekkal innen egészíthetjük ki.

5. A munka segítségével jegyekből, álnevekből megállapíthatjuk a szerzőt, tehát mint álnévlexikon is használható.

Mindent összevéve, a magyar bibliográfiai irodalom szempontjából RIZNER munkája értékes kiegészítője SZINNYEI, GULYÁS és PETRIK bio- és bibliográfiájának, de csak kiegészítője; ezeket még a tót irodalomra vonatkozó anyagukban sem pótolhatja.

SÁRKÁNY OSZKÁR.

Újabb csehszlovák bibliográfiai munkák. A cseh bibliográfiai irodalom sok hasonlóságot mutat a magyarral. A régi irodalmat itt is külön munka foglalja össze (*Knihopis československých tisku od doby nejstarší až do konce 18. století. V Praze 1925.*), mely megfelel nálunk SZABÓ KÁROLY *Régi Magyar Könyvtárának*, azzal a különbséggel, hogy a cseh irodalom fejlődésének megfelelően a muzeális értékű nyomtatványokat a XVIII. század végéig tartja számon. Az újabb irodalomról tájékoztat elsősorban DOUCHA *Knihopisny Slovnikja* (1774—1864) és ZDENĚK TOBOLKA 1902—1911-ig évenként megjelenő összeállítása (*Česká Bibliografie*). A cseh bibliográfiai irodalom nem területi, hanem nyelvi szempontból gyűjti az anyagot s így a Csehországban, vagy Morvaországban megjelent nem-cseh nyelvű nyomtatványokat ezek a bibliográfiák — igen helytelenül — nem veszik tekintetbe. Egyes évekből s különösen 1911 és 1919 között egyáltalában nincs bibliográfiai tájékoztató. 1920 óta a *Československá Bibliografie* havonként, majd 1923-tól a *Bibliografický Katalog* előbb hetenként megjelenő füzetei, majd 1929-től kezdve évenként megjelenő kötetei regisztrálják a köztársaság irodalmát — most már nem nyelvi, hanem területi szempontból. A szlovák irodalomnak RIZNER munkája megjelenéséig egyáltalában nem volt egységes bibliográfiája, de PETRIK és SZABÓ munkái sikeresen használhatók mint szlovák bibliográfiák is. 1929-ben indult meg végre a munka az 1901—1925. évek cseh és tót könyvészetének mintaszerű összeállítására és rendezésére. (*Soupis československé literatury za léta 1901—1925. Sestavili: oddělení české*

KAREL NOSOVSKÝ *oddělení slovenské* ph. dr. VILÉM PRAŽÁK. Nákladem Svazu knihkupcův a nakladatelů československé republiky v Praze 1931.) A három részre tervezett munka a csehszlovák könyvkiadók és könyvkereskedők egyesületének kiadásában jelent meg és elsősorban nem tudományos, hanem kereskedelmi, üzleti célokra szolgál. Viszont az összeállítók tudományos pontosság követelményének tettek eleget akkor, amikor csak azokat a munkákat vették be a jegyzékbe, melyeket láttak. A munka tehát maga egészében nem valamely kötelempéldány-osztály adatainak felhasználásával, hanem a könyvkiadók és a könyvkereskedők nyújtotta felvilágosítások alapján készült. Mint azonban a bevezetésből kitűnik, a könyvkereskedők és kiadók nagy része az összeállítók felszólítására nem adott választ, így nyilvánvaló, hogy a munka hiányos. A *Soupis* nem területi, hanem nyelvi szempontokat tart szem előtt: nem Csehország, hanem a cseh- és szlováknyelvű munkák bibliográfiája. A tót rész összeállítója VILÉM PRAŽÁK, valóban dicséretreméltó buzgalommal kiterjesztette kutatásait a külföldi könyvtárakra, így különösen a budapesti Országos Széchényi-Könyvtárra is, viszont a cseh részből, éppen az adatszerzés nehézségei miatt, kétségkívül igen sok külföldön, főleg Amerikában napvilágot látott cseh nyomtatvány hiányzik. A munka első része, mely két, egyenkint 6—700 lapos hatalmas ívrét kötetből áll, századunk első negyedének cseh és tót irodalmát adja betűrendben. A cseh és tót rész össze van olvasztva: a tót munkákat csupán egy csillaggal különböztetik meg. A *Soupis*, éppúgy mint RIZNER némi közeledést mutat a bio-bibliográfia felé: közli a szerzők születési és halálozási adatait, amennyiben megállapíthatók voltak s pontos utalások irányítanak a szerzőnek másokkal együtt, vagy gyűjteményekben megjelent munkáira. A kurzíven szedett cím után következik a könyv bibliográfiai leírása s tekintve azt, hogy üzleti célokra szolgáló katalógusról van szó, az ára s annak a jelzése, hogy a könyv raktáron van-e vagy már elfogyott, a kiadvány csonka vagy még folyik. A munka második része a brüsszeli tizedesrendszer szerint felállított szakbibliográfia. Főhibája itt az, hogy, néhány kivételtől eltekintve, csak két számot használ, formai, helyi, időbeli stb. alosztályokat csak egészen kivételes esetben alkalmaz. Így egy-egy szakba igen sok munka zsúfolódik össze, ami kezelését nehézkesé és fáradságossá teszi. Hogy csak néhány példát soroljunk fel, a 37. szakban 27 lapon követik egymást a könyvcímek, a 33-ban 30 lapon, a 63-ban pedig 34 lapon. Mindenki, aki dolgozott valaha szakkatalógussal, az tudja, hogy ekkora tömegű cím átnézése igen nagy munkát, figyelmet és időt igényel. Mindezt meg

lehetett volna előzni azzal, hogy nem két, hanem három szakszámot használnak, vagy formai s más alosztásokkal tagolják az anyagot. Ezzel szemben a 8-as szakban, ahol igen gondosan osztják az anyagot, egy szakszám alá gyakran csak egyetlen mű tartozik. Felesleges például a török irodalmat felosztani irodalomtörténetre, versekre, drámára és prózára, hiszen mindössze csak vagy tíz tétel van. A szakbibliográfiából összeállíthatjuk az önállóan megjelent magyar fordításokat, itt, sajnos, meg kell állapítanunk, hogy a magyar nevek írása igen hibás. Másik hibája a szakkatalógusnak az, hogy egy munkát igyekszik egyetlen helyre szakozni. Így PAVEL BUJNÁK: *Jan Arany v literature slovenskej* c. munkáját csak a tót irodalomtörténeti művek sorában találjuk meg, de hiába keressük a magyar irodalomtörténet szakszáma alatt. A harmadik, előkészületben levő rész címszóbibliográfia (Schlagwortkatalog). A bibliográfiának ezt a fajtáját a cseh könyvészeti irodalom nagyon kedveli. A *Soupis* — minden hibája mellett is — monumentális munka: a negyedszázadonkénti feldolgozás különben is ideálisnak látszik, mert nem aprózza el annyira az anyagot, mint a tízéves.

1925-től napjainkig az évről-évre megjelenő *Bibliografický Katalog* tájékoztat a cseh könyvtermelésről. Mint említettük, ez 1929-ig heti füzetekben jelent meg, 1930-ban jelenik meg először az 1929. év anyagának feldolgozása egy kötetben. Természetesen a füzetekhez is csatolkozott évenként a szerzők mutatója, úgyhogy ezekről az évekről is van könnyen kezelhető bibliográfiai tájékoztatónk. A *Bibliografický Katalogot* a prágai Nyilvános és Egyetemi Könyvtár muzeális osztálya, az úgynevezett Nemzeti Könyvtár állítja össze a beérkező kötelempéldányok segítségével, együttműködésben a többi kötelempéldánygyűjtő könyvtárral, a bennünket különösebben érdeklő anyagra vonatkozóan a pozsonyi Komenský Egyetemi Könyvtárral. A B. K. első része nyelvek szerint sorolja föl a megjelent irodalmat, az első évben 5857 tétellel szerepel a cseh és tót, 654 tétellel a német, 152 tétellel a magyar s 117 tétellel a más szlávnyelvű irodalom. Ezután közli a pótlásokat az előző évek anyagához — ez mindenesetre figyelmeztet arra, hogy bizonyos kritikával kell a B. K.-ot használnunk s egy év irodalmának vizsgálatánál végig kell néznünk a későbbi köteteket is. Ezután következnek a térképek, a zeneművek egy szisztematikus mutatóval, végül a szerzők neveinek és álneveinek jegyzéke, a sorozatos munkák mutatója s címszó-szakkatalógus. Az 1929. évi B. K. második kötete a folyóiratokat és egyéb időszakos nyomtatványokat öleli fel — ilyen folyóiratkatalógus tudomásom szerint még csak egyszer, 1921-ben

jelent meg (*Bibliografický Katalog časopisectva RČS za rok 1920. Praha 1921*). Betűrendes jegyzéken kívül tartalmaz teljes szakjegyzéket, mutatót a megjelenési helyek, a kiadók és szerkesztők szerint. A csehszlovákiai magyar folyóiratirodalomban is ez a legfontosabb útbaigazítónk. A B. K. további kötetekben igen használható az idegen nyelvekből csehre és tótra fordított munkák jegyzéke s e fordítók mutatója. A fordítások az eredeti nyelve szerint vannak csoportosítva s így könnyen megállapíthatjuk, hogy mit fordítottak magyarról csehre és tótra. Az 1931. és 1932. évben a magyar „irodalom“ 13 munkával szerepel. Az 1932. évi B. K. már általában is feltünteti a fordításokat s így megtudjuk, hogy ebben az évben 18 munkát fordítottak csehből vagy tótból magyarra a köztársaságban, ezek között azonban nincs egyetlen szépirodalmi munka sem.

A címfelvételnél nagyjában a prágai Nyilvános és Egyetemi Könyvtár szabályai az irányadók. A szerző vezetéknevét kapitálissal, keresztnévét vastagabb betűkkel szedeti, ezután pontosan közli a címet, még akkor is megismételve a szerző nevét, ha az elől áll. A szokásos adatokon kívül feltünteti a borítólapp tervezőjének nevét s természetesen a könyv árát is. Minden munka egy számot kap, úgyhogy a mutatókból ezáltal is könnyebb a munkák azonosítása. Ha az író álnéven ír, mindig feltünteti eredeti nevét is, még ha az író álneve MAXIM GORKIJ is.

Az 1933 óta hetenkint, füzetenként megjelenő B. K. ugyanezen elvek szerint készül. Itt a negyedévenként megjelenő regiszter (*Knihy a hudebniny vydané v Československu*) segítségével igazodunk el az anyagban s emellett a regiszter önmagában is használható, mert a leglényegesebb adatokat (szerző, rövid cím, hely, kiadó, ár) tartalmazza. Első részében együtt ad szerzői és szakbibliográfiát olyképen, hogy minden munka szerepel egyszer a szerző neve alatt s legalább egyszer egy szakcímszó alatt is. Külön van a zeneművek jegyzéke s mellékletként műfajok szerint csoportosítja a szépirodalmat és az ifjúsági irodalmat, amivel ismét praktikus, üzleti kívánalmaknak tesz eleget. Szempontunkból hátránya az évenkénti katalógussal szemben, hogy nem adja az anyag nyelvi csoportosítását, elmarad a fordítások jegyzéke is s így a magyar vonatkozású anyag kiválogatása már nehézségekbe ütközik. A B. K. magyar anyagát Pozsonyban állítják össze s így a magyar címléírások is majdnem hibátlanok. Értelemzavaró sajtóhibák, sajnos, itt is akadnak, így az első címszó pl. *Abars* — valószínűleg a *barsi* ref. egyházmegyéről van szó. Mindezek a bibliográfiai segédeszközök lehetővé teszik, hogy századunk igen terjedelmes, s

bennünket sok szempontból érdeklő cseh és tót irodalmában könnyen és biztosan tájékozódjunk.

SÁRKÁNY OSZKÁR.

Heckenast Dezső: *Heckenast Gusztáv*. Egy fejezet a magyar irodalmi élet történetéből (Specimina Dissertationum Facultatis Philosophicae Regiae Hungaricae Universitatis Elisabethinae Quinque-eclesiensis 89.) Budapest, 1936. 46 (2) l. 8-r.

A szerző értekezésében a könyvkereskedelem és a könyvkiadás egyik legmozgalmasabb korszakát és vele a kor legjellegzetesebb könyvkiadóját kívánja az olvasó elé állítani. Az irodalmi irányító, művészek és művészetek barátja s a politikus mellett behatóan óhajt foglalkozni a könyvkereskedővel, üzletemberrel, nagyszabású irodalmi vállalatok megindítójával: a különböző magyar- és németnyelvű könyvek és lapok kiadójával. Hézagpótló munkának szánta, minthogy — szerinte — SENNOVITZ ADOLF-nak a *Magyar Könyvkereskedők Évkönyvében* megjelentetett HECKENAST életrajzán kívül „csupán újságcikkekről tudunk, melyek nagy általánosságban megemlékeztek munkásságáról“. Szerzőnk figyelmét mindenesetre elkerülték FIRTINGER KÁROLY: *Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közel-múltjából* (Budapest, 1900.) HARASZTI KÁROLY: *Landerer Lajos könyvnyomdász és Heckenast Gusztáv könyvtáros társulásának története* (Budapest, 1913.) és SZEMZŐ PIROSKA: *Német írók és pesti kiadók a XIX. században (1812—1878.)* című munkák.

Rövid történeti áttekintés után, melyben HECKENAST GUSZTÁV-nak sógorához való viszonyát, a WIGAND-féle könyvkereskedő- és könyvkiadócég átvételét, a családi vonatkozásokat tárja fel, bemutatja a megfontolt, érett, céltudatosan gondolkodó és munkálkodó, mindig tiszta üzleti szellemtől áthatott könyvkereskedőt és kiadót. Lendületes kezdeményező-készségét dícséri az 1840. január 31-én megindított nagyszabású vállalata is, az első magyar könyvészeti szaklap, a *Bibliographiai Értesítő*. Másik nagy vállalkozásának tekinti „kölcsonző-könyvtárát“. Az 1838-as pesti árvíz a könyvkereskedő gyönyörű és igen gazdag könyvraktáiraiban is kíméletlenül pusztított. Nem csüggedt, nem bántotta meg a szerencsétlenség: megrongált könyveit kiteregette, megszáritotta a Városligetben és olcsón árusította. A megmaradt példányokból létesítette kölcsonkönyvtárát, melyet később újabb és újabb anyaggal gazdagított. HECKENAST „nálunk elsőnek“ mondja kölcsonkönyvtárát; ezt a szerző kételkedés nélkül veszi át, csupán annyit jegyez meg: „*Voltak ugyan már Lese-Cabinet-ek 1798-ban is*“. Ezzel szemben meg kell jegyeznünk, hogy az első olvasó-kabinetet MÜLLER FERENC létesítette Győrött 1789-ben (Mindenes-

Gyűjtemény, 1789. II. 118—119, 135. l.). Az 1798-as évszám talán sajtóhiba, melyet a szerző esetleg nem vett észre. Ami a kölcsönkönyvtárat illeti, már jóval a HECKENAST-félének alapítása előtt meghonosult nálunk ez az intézmény. HECKENASTÉnak — szerzőnk szerint — az az érdeme, hogy a közönség aktuális szükségletét elégítette ki. Korábban legfeljebb íróknak, irodalompártolóknak volt könyvtáruk; magánosok ilyen gazdag és magasszínvonalú kölcsönkönyvtárat nem állíthattak volna fel.

Igen érdekes fejezet HECKENAST és LANDERER társasviszonyának a megvilágítása, melyet meglehetősen eréllyel hajt végre a szerző. Nem minden elfogultság nélkül állítja szembe egymással a két annyira különböző jellemű férfit. Különösen a szabadságharc idején tanúsított hazafias magatartás kérdésében marasztalja el LANDERERT. Ma már LANDERER szerepe tisztázott: nem tartozott a „spiónok“ közé; viszont ez nem jelenti azt, hogy ugyanakkor HECKENAST volna ezzel vádolható. Tényként fogadhatjuk el, hogy LANDERER és HECKENAST ismerték a márciusi ifjúság tervét és felkészültek az elkövetkező eseményekre (v. ö. Vasárnapi Ujság, 1896. márc. 15.).

Az értekezésnek a legfontosabb része, mely HECKENASTOT, a kiadót ismerteté, a legkevésbé kidolgozott; elnagyolt. Vázlat csupán, amint maga a szerző is mondja. A kor cenzuraviszonyairól, a XIX. századi könyvkiadásról és olvasóközönségéről olvashatunk néhány szót; ezután következik a kiadó fejlődésének rövid rajza fellépésétől egészen a Franklin-Társulat megalakulásáig.

HECKENAST egykorú kartársai közül kevesen foglalkoztak könyvkiadással: EGGENBERGER, HARTLEBEN, KILIÁN stb. Kiadványaik tulajdonképpen nem jelentenek sok nyereséget irodalmunknak, kultúránknak, mert nagy részük naptárirodalom és ponyvatermék. Ilyen viszonyok között egy átfogó üzleti és egyben művelt elme a könyvkiadás szellemi és anyagi lehetőségeit egyformán kiaknázhatta. HECKENAST GUSZTÁV főleg mint német és magyar művek, folyóiratok és újságok kiadója emlékezetes. A számos magyar és német írónak e kiadóval való személyes kapcsolatát, a kiadványok megjelenésének körülményeit eddig csak részben dolgozták fel, mégpedig a németországi és osztrák íróknak HECKENAST kiadásában megjelent műveit (v. ö. SZEMZŐ PIROSKA i. m.). Nem hagyhatjuk említés nélkül szerzőnk egy idevonatkozó tárgyi tévedését, miszerint „HECKENAST volt a kizárólagos kiadója a neves osztrák drámaírónak, FRIEDRICH HEBBELnek. FRIEDRICH HEBBEL eszközölte ki HECKENASTnál, hogy kiadja Toldit és Toldi estjét német kiadásban,

melyet barátja, KOLBENHEYER MÓRIC fordított németre“. Valójában a dithmarscheni születésű HEBBEL köszönhette KOLBENHEYER MÓRIC barátjának HECKENASTtal való összeköttetését, melynek eredményeként HECKENAST kiadta HEBBEL *Erzählungen und Novellen* (1855) c. munkáját. Sőt még később is, amikor HOFFMANN és CAMPE Hamburgban megjelenteti HEBBEL összes műveit (1865—1867.), megint KOLBENHEYER a közbenjáró HECKENASTnál és megszerzi a *Novellen und Erzählungen* első kiadójától HOFFMANN és CAMPE részére a második kiadás jogát, melynek értelmében a *Novellen und Erzählungen* ezúttal már az összes művek kiadásában is megjelenik (v. ö. SZEMZŐ PIROSKA: *Ein unbekannter Brief Friedrich Hebbels an den Pester Buchhändler Gustav Heckenast*. Deutsch-Ungarische Heimatsblätter, 1930. Heft 3.).

A hazai írók németnyelvű Heckenast-kiadványaival THIENEMANN TIVADAR egyik tanítványa foglalkozik igen eredményesnek és forrás-gazdagnak ígérkező doktori értekezés keretében. Ami a magyar írók, a magyar kiadványok történetének a megírását illeti, azt tapasztaltuk a f. é. február 14-én megnyílt „Heckenast és Landerer- emlékkiállítás“on“, hogy igen gazdag anyagot nyujtana a Franklin-Társulat archivuma. Arany János, Berzsenyi Dániel örökösei, br. Eötvös József, Jósika Miklós, Czuczor Gergely, Kisfaludy Sándor, Szilágyi Sándor, Toldy Ferenc, Tompa Mihály és még igen sok magyar írónak, költőnek a nevével találkoztunk a kiállítás tárlóiban közzétett leveleken, szerződéseken és megállapodásokon. Ezek mellett megőrizték HECKENAST GUSZTÁVnak saját bejegyzéseivel ellátott könyvjegyzékét is, amely minden valószínűség szerint fontos és érdekes adatokat szolgáltatathat.

Visszatérve ismertetésünkre, szerzőnk méltatása HECKENAST GUSZTÁVnak, az írók és művészek barátjának is szól. A nagy kiadó háza mozgalmas irodalmi és társadalmi élet középpontja volt. Elárasztották a látogatók, a politikai, irodalmi és művészvilág akkori nagyjai. A „törzsvendégek“ sorából azonban szerzőnk kifelejtette az osztrák PETER J. N. GEIGERT (1805—1880.), korában ismert történeti festőt és műfaragót. A HECKENAST kiadásában megjelent STIFTERMűvekhez GEIGER rajzolta az illusztrációkat. Ez a viszony lelkileg is közelhozta a kiadóhoz; beszédes tanuja kilenc darab GEIGER—HECKENAST levél, melyeket a Fővárosi Könyvtár őriz „Budapesti Gyűjteményben“.

Szerzőnk befejezésül a HECKENAST-kiadványok fajaival foglalkozik. Említi a Hírlap- és folyóiratkiadványokat is, azonban ez a

felsorolás nem ad teljes képet. (Kimaradt például a Sonntagszeitung-Illustriertes Volksblatt zur Belehrung und Unterhaltung, stb.)

Az értekezést mégis elismerés illeti meg: új szempontjaival hozzájárult egy még mindig megírásra váró, teljes képet nyújtó Heckenast-monográfia anyagához. SZEMZŐ PIROSKA.

Két új bibliográfia. KOZOCSA SÁNDORNAK két bibliográfiai összeállítása jelent meg az utóbbi hónapokban. Az egyik „Az 1936-ik év irodalomtörténeti munkássága“ (Budapest, 1938), a CSÁSZÁR ELEMER szerkesztette Irodalomtörténeti Füzetek 60. számaként, a másik, ANGYAL DÁVID irodalmi munkássága, mint különlenyomat, a bécsi Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyvének hetedik évfolyamából (Pécs). Az előbbi lehető teljességre törekvő hasznos útbaigazító az irodalmi termelés rengetegében, az utóbbi egy gazdag történetírói és esztétikai munkásság könyvészeti áttekintése. T.

RÉSUMÉ. — INHALTSANGABE.

Dr. Karl Kniewald (Univ. Prof., Zagreb): *Die Bedeutung des „Haboter“ Margareten-Sakramentars (M. R. 126 in Zagreb) für die ungarische Liturgie.*

Dom Germain Morin hat im VI. Bd. des Jahrbuch für Liturgiewissenschaft (1926. 63—5. S.) das im M. R. 126 der Zagreber Metropolitanbibliothek enthaltene Sakramentar zuerst beschrieben und behauptet, dass es in der zweiten Hälfte des XII. Jahrhunderts für die ungarische Benediktinerabtei zu Béla (Kom. Kőrös, Kroatien) geschrieben wurde. Eine eingehendere Untersuchung ergibt aber den ursprünglichen Bestimmungsort des Sakramentars in der Margaretenabtei *Habót* (Kom. Zala, Diözese: Veszprém) in Ungarn. Nach inhaltlichen, palaeographischen, hagiographischen Indizien kann man feststellen, dass das Sakramentar zwischen 1073—1092 geschrieben und zur Zeit der Gründung des Zagraber Bistums (1094) von Hahót nach Zagreb gebracht wurde. Es enthält drei Schichten: Eine römische, gelasianisch-gregorianische Schichte (R), in welcher die gelasianischen Elemente vorherrschend sind; dann eine franko-monastische Schichte, die sich im Sanctorale und unter den Votivmessen stark bemerkbar macht; dazu gehören 16 Messen im Sanctorale und einige unter den Votiven. Dieser Teil weist auf einen Urtext, der dem Anfang des IX. Jh. zugehört und durch clunysche Vermittlung nach Ungarn kam. Die dritte Schichte entwickelte sich im neubekehrten Ungarn im Laufe des XI. Jh. Im Sanctorale befinden sich die Messorationen des hl. Adalbertus, Alexius, Zoerard-Andreas und Benedictus (die Vita von beiden ist vom sel. Maurus, Bischof von Pécs verfasst); unter den Votivmessen sind die ältesten Orationen der im Jahre 1083 kanonisierten ung. Heiligen: Stephan, Emmerich und Gerhard enthalten. Dieses Sakramentar war die Grundlage für die weitere Entwicklung des Sanctorale und

Kalenders in Ungarn und in Zagreb; der Lauf dieser Entwicklung ist aber verschieden in Ungarn und in Zagreb. Vom Hahóter-Sakramentar führen auffallende Verbindungslinien zum Boldvaer-Sakramentar, das im „Pray-Kodex“ enthalten ist.

István Radó: *Fragmente der Bibliothek des Grafen Stefan Széchenyi in der öffentlichen Bücherei der kgl. Freistadt Sopron.* Die bisher bekannten Kataloge, bzw. Inventare der gräflich Széchenyi-schen Bibliothek enthalten nicht sämtliche Werke, die im Besitze des Grafen SZÉCHENYI waren. Im Jahre 1877 wurde von ADOLF FRANKENBURG in Sopron eine literarische Vereinigung gegründet, für deren Bibliothek Graf BÉLA SZÉCHENYI aus der Familienbibliothek 2594 Bände stiftete. Was aus dieser Bibliothek im Laufe der Zeit erhalten blieb, wurde 1927 der städtischen öffentlichen Bücherei in Sopron übergeben. Darunter befinden sich 95 Werke mit eigenhändigem Namenszuge STEFAN SZÉCHENYIS, 44 Werke, welche dem Grafen von den Autoren eigenhändig zugeeignet sind und 82 Werke mit Eintragungen verschiedener Mitglieder der Familie SZÉCHENYI. In den Tagebüchern SZÉCHENYIS finden wir manchen Hinweis auf diese Bücher, welche er meist gewissenhaft gelesen und teilweise mit Randbemerkungen und -Zeichen versehen hatte. Auch einige Autoren der SZÉCHENYI zugeeigneten Werke finden in den Tagebüchern Erwähnung.

Sándor Kozocsa: *Geschichte der Lúdas Matyi-Auslagen.* Der Lúdas Matyi, dieses völkerlichegeistige, grosszügige Märchen des berühmten Debrecener Dichters von MIHÁLY FAZEKAS (1766—1828), erschien das erstmalig im Jahre 1815 in Wien. Diese Auflage, die ohne das Wissen des Verfassers ausgegeben wurde, gehört zu den Seltenheiten. Zwei Jahre später (1817) erschien auch die zweite Auslage, ebenfalls in Wien, schon mit den Verbesserungen des Dichters. Einen Exemplar von diesen, mit geschmackvollen Umschlag versehenen Buche, bewahrte auch JÁNOS BATSÁNYI. Wir haben noch Belege auch darauf, dass ein Jahr vor dem Freiheitskampf — als Volksbuchausgabe — auch ein Piaristen-Gymnasialdirektor unter Druck richten wollte, wohin Lúdas Matyi noch im Jahre 1815 ankam, und wo er seine zweite Blütezeit erlebte. Bisher wissen wir über 16 nicht volksbuchartige und über fünfzehn Volksbuchausgaben, aber von den letzteren sollte noch wahrscheinlich viel mehr vorhanden gewesen sein.

Csaba von Csapodi: *Drei deutsche Bibliotheken im J. 1937.* — In dem Aufsätze werden drei grosse deutsche Bibliotheken kurz behandelt: die Sächsische Landesbibliothek in Dresden, die deutsche Bücherei in Leipzig, und die Preussische Staatsbibliothek in Berlin. In Dresden sind ausser der Administration des Leihens, der Reklamation, der praktischen Lösung einzelner Probleme in der Lese- und Katalogsaal, die technische Einrichtung des neu aufgeführten Gebäudes, die der Magazine und die der Ausstellungs- und Vortragsräume von besonderer Bedeutung. — Bei der Deutschen Bücherei sind die Organisation der Bücherbesorgung, die Zusammenstellung der nationalen Bibliographie, sowie auch die rasche Bearbeitung des eingelaufenen Buchmaterials bemerkenswert. Der pünktliche und rasche Betrieb ist für die ganze Biblio-

thek kennzeichnend. — Die Preussische Staatsbibliothek ist eine der größten Bibliotheken des Kontinents, fesselnd durch ihre Massen und die moderne technische Einrichtung. Wichtige Veranstaltungen in Verbindung mit der Bibliothek sind das Auskunftsbureau der deutschen Bibliotheken, der Deutsche Gesamtkatalog, der Gesamtkatalog der Wiegendrucke, der Reichstauschstelle, der Deutsch-Ausländische Buchtausch, das Beschaffungsamt der deutschen wissenschaftlichen Bibliotheken. — Am Ende wird die Arbeitsleistung der deutschen Bibliothekaren kurz zusammengefasst.

Zwei Inkunabeln. András von Harsányi: *Variant des Clipeus Thomistarum von Petrus Nigri.* Die zwei Exemplare des Wiegendruckes *Clipeus Thomistarum* des berühmten deutschen Dominikaners PETRUS NIGRI (gedruckt von RAINALDUS DE NOVIMAGIO, Venedig, 1481; HAIN * 11188), dessen einer in der Széchényi-Bibliothek des Ungarischen Nationalmuseums, anderer in der Bibliothek der kgl. ung. Akademie zu finden ist, zeigen im zweiten Bogen (fol. 3 und fol. 6 enthaltend) eine *Variation*.

Textabweichung findet sich nur in den ersten Zeilen des fol. 3ra (*Pugium sive clypeus Thomistarum contra | modernos et scotistas editus a venerando patre | fratre Petro nigro predicatorum ordinis super arte veteri Aristotilis | resp. Incipit liber acutissimarum questionum super | arte veteris Aristotilis: qui Thomistarum clipe | us appellatur: per venerabilem virum fratrem Pe | trum . . . usw.*), übrigens stammt die *Variation* nur aus verschiedenen Formen der Abkürzungen.

Die Ursache dieser *Variation* ist vermutlich das Folgende: der betreffende Bogen ist durch Feuer, Wasser, oder sonst wie zu Grunde gegangen, so dass der Drucker den ganzen Bogen wiedersetzen musste; indessen hat er die erste Form des beginnenden fol. 3ra (mit *Pugium* anfangend) in die andere (mit *Incipit* anfangend) verändert.

Julia Mokcsay: *Ergänzung des Budapester Exemplares der Biblia Latina.* (Venetiis, 1480.) Der hervorragende ungarische Kunstsammler DR. JULIUS TODORESZKU, der seine ganze Bibliothek der Széchényi Landes-Bibliothek vermachte, hatte das Prinzip: man soll den kleinsten Streifen retten, falls er zu retten ist. Deshalb kaufte er oft mehrere Exemplare desselben Werkes, damit er die mangelhaften Exemplare miteinander ergänzen kann. Dadurch bewahrte er viele schätzbare Antiquitäten für die Nachwelt, obzwar es, bei der Ergänzung der fehlerhaften Exemplare, vorkam, dass die nicht zueinander gehörenden Blätter nebeneinander kamen. So geschah dies bei der lateinischen Bibel, welche unter Inc. c. a. No. 780. in der Széchényi Landes-Bibliothek aufbewahrt wird. Diese ist eine in Venedig im Jahre 1480 durch FRANZ RENNER gedruckte Bibel (GW. 4211.), deren erste 10 Blätter aber aus einer in Venedig gefertigten anderen Bibel stammen, welche GEORGIUS ARRIVABENE im Jahre 1487/88 [am 27. Februar] (GW. 4263.) gedruckt hat.

A szerkesztésért és kiadásért felel: Trócsányi Zoltán.

27.981. — K. M. Egyetemi Nyomda Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

TARTALOM

	Lap
Kniewald Károly: A „Hahóti-kódex“ (zágrábi MR 126. kézirat) jelentősége a magyarországi liturgia szempontjából. Ford. KÜHAR FLÓRIS	97
Radó István: Gróf Széchenyi István könyvtárának töredéke Sopron sz. kir. város közkönyvtárában	113
Kozocsa Sándor: A Lúdas Matyi-kiadások története	123
Csapodi Csaba: Három német könyvtár 1937-ben. — Drezda, Lipcse, Berlin. —	131
Harsányi András — Mokcsay Julia: Két ősnymotványról	145
Kisebb közlemények: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Magyar Könyvek papirosai. — GÁRDONYI ALBERT: XVIII. századi magyar főúri könyvtár. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A szerzői tulajdonjog és az alányomtatók. — TOLNAI GÁBOR: A kolozsvári Heltai-nyomda ismeretlen termékei. — JOÓ TIBOR: Könyvbecslés a XVII. század elején. — JOÓ TIBOR: Korszellem és könyvkötészet. — Y.: Bucureştibe küldik a közintézmények könyvtárában található régi könyveket. — TR. Z.: A könyvkölcsönzés kérdése	153
Ismertetések: J. FÖGEL, B. IVÁNYI, L. JUHÁSZ: Bibliotheca scriptorum medii recentisque Aevorum. (Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.) — Fővárosi Könyvtár Évkönyve. (Ism. MÁTRAY LÁSZLÓ.) — Pázmány Péter ismeretlen magyar könyve. (Ism. VARJAS BÉLA.) — HORVÁTH KONSTANTIN: Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások“ története. (Ism. CLAUSER MIHÁLY.) — A német közkönyvtárak közös katalógusa. (Ism. SZENT-IVÁNYI BÉLA.) — Bibliografia pisomnictva slovenského na spšob slovnika od najstaršich čias do konca r. 1900. (Ism. SÁRKÁNY OSZKÁR.) — Újabb csehszlovák bibliográfiai munkák. (Ism. SÁRKÁNY OSZKÁR.) — HECKENAST DEZSŐ: Heckenast Gusztáv. (Ism. SZEMZŐ PIROSKA.) Két új bibliográfia. (Ism. T.)	171
Résumé — Inhaltsangabe:	190

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke.

- I. **Horváth Ignác:** A Magyar Nemzeti Múzeum ősnymtatványai. Budapest, 1895. (Elfogyott.)
- II. **Dr. Áldásy Antal:** A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei. I. kötet. Budapest, 1904. — II. kötet 1—2. füzet. Budapest, 1923—30.
Ára 20 pengő.
III. kötet. Sajtó alá rendezte Dr. Czobor Alfréd, kiadta Dr. Áldásy József. Ára 12 pengő.
- III. **Dr. Gulyás Pál:** A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában lévő Aldinák. Budapest, 1908.
Ára 2 pengő.
- IV. **Dr. Gulyás Pál:** Magyar szépirodalom idegen nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Budapest, 1917. — Függelék. 1920.
Ára 10 pengő.
- V. **Kereszty István:** Hírlapok és folyóiratok 1867-ig. Budapest, 1916. Ára 3 pengő.
- VI. **Isoz Kálmán:** Zenei levelek a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Budapest, 1912—1924.
I. 1—3. füzet. Ára 9 pengő.
- VII. **Akantisz Viktor:** A Todoreszku-Horváth-könyvtár. Budapest, 1922. Ára 6 pengő.
- VIII. **Dr. Bártfai Szabó László:** Gróf Széchenyi István könyvtára. Budapest, 1923. Ára 4 pengő.
- IX. **Dr. Váczy János és Rédeyné dr. Hoffmann Mária:** Irodalmi Levelestár. I. kötet. Budapest, 1923. Ára 5 pengő.
- X. **Végh Gyula:** Rariora et Curiosa gróf Apponyi Sándor gyűjteményéből. Budapest, 1925.
Ára 3 pengő.
- XI. **Végh Gyula:** Régi magyar könyvkötések rajzai az Országos Széchényi Könyvtárban. Budapest, 1936.
Ára 4 pengő.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1938. évi folyam * III. füzet*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1938

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottsága

azon könyvtárak igazgatóiból alakul, amelyek a Magyar Könyvszemle kiadásához bizonyos ívszámok költségeivel (legalább száz pengővel) hozzájárulnak.

A Szerkesztő- és Kiadó-Bizottság tagjai

DOMANOVSZKY ÁKOS, a pécsi Erzsébet-tudományegyetem könyvtárának igazgatója, ENYVVÁRI JENŐ, a budapesti Fővárosi Nyilvános Könyvtár igazgatója, FARKAS GYULA, berlini egyetemi tanár, a berlini Magyar Intézet igazgatója, FITZ JÓZSEF, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának főigazgatója, KÁPLÁNY GÉZA, a Technológiai Könyvtár igazgatója, NAGY MIKLÓS, a Képviselőházi Könyvtár főigazgatója, NYIREŐ ISTVÁN, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, PASTEINER IVÁN a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója, RADÓ AURÉL, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, SULICA SZILÁRD, a szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatója, SZABÓ BÉLA, min. tanácsos, az Országos Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának igazgatója, SZINNYEI JÓZSEF, ny. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka, SZOMBATFALVY GYÖRGY, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumba beosztott középiskolai igazgató, TETTAMANTI JENŐ, egyetemi nyilvános rendes tanár, a Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Könyvtárának igazgatója (Sopron), TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában főkönyvtárnok, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete Könyvtári Szakosztályának képviselője, szerkesztő.

A XVIII. SZÁZAD MAGYAR MYOMTATVÁNYAINAK MEGHATÁROZÁSA.

A „nemzetietlen kor“ magyar könyvei.

I. A XVIII. század Magyarországon a lenézett és megvetett század: a „nemzetietlen kor“, amelyben a testőrök fellépéséig nem volt magyar nyelvű irodalom, feledésbe ment a nemzeti viselet és kimentek a divatból a magyar szokások.

Ha a „nemzetietlen kor“ elnevezés tulzás is, nem minden alap nélkül való. DÉVAY ANDRÁS jezsuita írja 1764-ben Nagyszombatban megjelent, „*Nap után forgó Virág*“ című, DREXELIUS JERÉMIÁS műve után készült fordításának előszavában a következő figyelemre méltó sorokat:

„Meg-bocsáls jó Olvasóm, és ne vedd nehéz néven, ezen csekély magyar fordítást; nem vólt szándékom *czifra magyarsággal ebben élnem*, hanem fokakhoz, és jobbára az egy-ügyűekhez szóllanom . . . Lefznek talán némellyek, a' kik ezen könyvet *csak azon okból-is, hogy született Anyai Magyar nyelven szóll, meg-vetik, és semminek tartják*, mert annyira megvefztegettettek Hazánk régi őlei, kik jövevény, 's idegen nyelven kapdosnak, hogy *nem csak únalmas előttők a' magyar szó, de ha tudják-is, a' nyelvet szégyenlik*, és maid útállják folytatni. O jaj régi jó! midőn a' nemzet maga hívségével, Istenének, 's-világi uralkodójának kedvelsé tette magát, meg vetette forsát! kirül méltán lehet mondani: Midőn böcsben vólna, nem értette.

Az Isten ofztotta a' nyelveket Szent Lelke által, tud, és ért minden-féle nyelven, *ne szégyenlyed azért, ha egyébbel nem, az Istenmel Magyarúl Szóllani.*” (DREXELIUS JERÉMIÁS—DÉVAY ANDRÁS: *Nap után forgó Virág*. Latinból való fordítás. Nagy-Szombat, 1764.)

DÉVAY ANDRÁS előszava más szempontból is fontos: bizonyítja, hogy a barokk „czifra magyarságot“ maguk a barokk-

írók is észrevették és igyekeztek már szabadulni tőle. Ezt bizonyítja a következő adat is.

DIÓSZEGI K. ISTVÁN Sz. I. M. Doktor lefordítja a „*Lelki-Fegyver . . . Buzgó Hálaadások*“ című művet (Debreczen 1751), „Mellyek, Elsőben Német Nyelvből Belga nyelvre fordítottak: Viszontag, . . . Magyar Nyelven ki-adattak, Belgiomban Diószegi K. István . . . által.” Minthogy ezt a művet az „erőtlenebbeknek kedvéért“ fordította le, azt írja az „Elő-Járó Beszéd“-ben: „Hogy magamat e' Fordításban lévő szólásomnak formájával, a' gyengébbekhez szabnám: e' végre a' *Magyar szóknak tzikornyzását el-távoztattam.*“

Tehát katolikus és protestáns részről egyaránt elhangzik a tiltakozás („*czifra magyarság*“, „a' *magyar szóknak tzikornyzását*“) a barokk stilisztikai túlzások ellen, de általában csak Debreczen egyházi írói köre törekszik egyszerűsége. Az egész Dunántúl s az egész Erdély továbbra is a legkeresettebb „*czifra magyarsággal él*“ irodalmi stílusában. De „*czifra magyarsággal él*“ a nagy urak számára készült díszes könyvkötéseiben is, nemcsak Nagyszombat, amelynek dús aranyozású, gazdag motiválású könyvkötései a barokk ízlés legjellegzetesebb megnyilatkozásai, hanem Debreczen és Kolozsvár is, amelyek színes berakásos kötéseikkel azt az ízlést szolgálták, amely éles ellentétben állott a protestáns puritanizmussal.

A címlap „*tzikornyzása*“ általános divat volt e korban, katolikusoknál, reformátusoknál egyaránt, de a legkevésbé ismét Debreczenben. Efféle címek alatt jelentek meg a magyar egyházi, vallásos tartalmú művek: A katolikusoknál: „*Nap után forgó Virág*“, — „*Meg-sértődett ártatlanság . . . Nepomucenus Szent János . . . tiztelségére Mufika és Comoediabéli Verfekkel*“, — „*Vizből és vérből . . . Üdvösséges Fördök*“, — „*Lelki paradicsom*“, — „*Az égben kézen fogva való vezetés*“, — „*Minden-napi kenyér, mellyet . . . apróra törtelt Bertalanffi Pál*“, — „*Esther . . . az az a' mennyei sugarlásoknak Tárháza úgymint E Tárházi méltóságos és nagyságos Galánthai született Groff . . . Esthergomi Érfek . . . Esterházi Imre . . .*“ — „*Diána Istenafszonynak kedves nyájafsága . . .*

avagy a' Szarvasoknak ... vadászattya, mellyben ... Dáma avagy igen szerelmes Nyóftény-szarvas ... Anna Maria Tere-sia Tolheimb aszszony, Gróff Zichy János úr özvegye ... el-ejtetett."

A protestánsoknál „*Liliomok völgye*“, — „*Paraditsom-kertetske*“, — „*Amaz ő Ura' házának terhét viselő erős Szegenek az Éliákimnak ki vágattatásán való bánatja a' Jéru'sálemnek*“, — „*Acus magnetica, az az Kristus Jéusdra, mint északi tsillagára szüntelen siető, és a' világ szél-veszes Tenge-rén evező szenteknek az Idveség Tsendes rév-partjára egyenes utat mutató Mágnessel fel-készült Hajós-Tő, mellyet néhai tiszteletes tudos Deáki F. Jó'sef uram' ... életének egy tse-kély magyar oratióban tett le-rajzolásával, ki-befszéllett Huszti György ...*“ — „*Izraelnek pásztora és köve Jó'sef: néhai méltóságos liber baro N. Váradi Intzédi Jó'sef ur Ö Nagysága ...*“.

A katolikus kiadványok címlapjait ezenkívül gyakran barokk ízlésű figurális és ornamentális díszítések élénkítik. Talán a legszebb magyar barokk címlap PADÁNYI BIRÓ MÁR-ron prédikáció gyűjteményének címlapja, amely a túlszűfolt, agyonterhelt díszítés helyett talapzaton álló, barokk-keretes arcképet ad. A címlap díszítése protestáns kiadványoknál nincs meg, viszont illusztrációkat találunk lutheránus ájtatos könyvekben is (GERHÁRD JÁNOS: *Liliomok völgye*, — ARNDT-HUSZTI-BÉL MÁTYÁS: *Paraditsom kertetske*), a fejlécek, záró-díszek alkalmazása pedig egyaránt divat protestáns és katho-likus kiadványokban. Nagyon szépek és gazdag motiválásúak a nagyszombatiak, s érdekesek az erdélyi protestáns nyomdák halotti beszédeinek kaszát tartó csontvázas, vagy koponyákat ábrázoló záródíszei (kolozsvári nyomda). Fonatos, virágos, csillagos fejléceik a régi magyar kézimunkákra emlékeztetnek.

De térjünk vissza DÉVAY ANDRÁSNak a nemzetietlen, a magyar nyelvet megvető és elhanyagoló irányzat ellen tett nyilatkozatára:

DÉVAY ANDRÁS panaszos szavaiban igazságtalan túlzást látunk. A bécsi udvarban az uralkodói kegy fényében sütké-rező mágnások, a tudomány arisztokratikus elzárkózottságá-ban élő és a tudományos internacionale szükségében hívő tu-dósok valóban elhanyagolták a magyar nyelvet, a magyar

könyvet és a magyar szokásokat, de mily elenyészően csekély volt ezeknek a száma az ország lakosságához képest. S a tudósok munkája, ha latinnyelvű volt is iskolában és irodalomban, a legtávolabbról sem volt nemzetietlen. BÉL MÁTYÁS, PRAY GYÖRGY, TIMON SÁMUEL, KÉRY-BORGHIA, HUSZTY, SAJNOVICS stb. művei csupán nyelvükben voltak latinok, de szellemük magyar volt. A hazát pedig a papok a kor legbővebb termésű irodalmi műfajában, a prédikációkban lépten-nyomon emlegették s a „*prédikációs halottak*“ felett mondott halotti beszédek tanúsága szerint a magyar úr legnagyobb érdeme a nemzet, a haza szeretete és önzetlen szolgálata volt.

A XVIII. századbeli magyar könyvek példányszámai.

2. Ebben a nemzetietlen korban millió és millió példányszámban forogtak közkézen magyar könyvek. ZOLTAI LAJOS-nak a debreceni könyvnyomda XVIII. századbeli működéséről és termékeiről írt tanulmánya szerint a fiúk számára írt ABC 1723—1800-ig összesen 137.260, a leányok számára készült ABC ugyanez alatt az idő alatt 111.000, az Agenda több kiadásban 29.000, az Álmoskönyv 9.500, Argirius históriája (1739) 2.000, Benitzky Péter Rythmusai (1756) 2.000, Gyöngyösy István Dedalus temploma (1735) 2.007, Lisboniai föld-rengés 500, Moulin Péter: Elmélkedések (1758, 1761) 4.500, Osterwald: Szent Historia több kiadásban összesen 73.000, Ráday Pál lelkihódolás több kiadásban összesen 21.502 példányban. Varjas János Mesterséges magyar elégia (csupa *e* magánhangzókkal) egy kiadásban (1775) 1.000, Tékozló fiú Históriaja (1726, 1758) 5.000 példányban. A Zsoltárkönyv különböző kiadásai közel 70.000 példányban. Zoltai közli a Debrecen város nyomdájában a XVIII. században megjelent könyvek jegyzékét, 147-tételben (fiú ABC 28 kiadása egy tétel). Ezek közül ismeri száznyolc münél a példányszámokat; e száznyolc mű összesen 1,188.619 (egymillióegyszáznyolcvannyolcezerhatszáztizenkilenc) példányban került ki a sajtó alól. S hol vannak még a kolozsvári, nagyenyedi, marosvásárhelyi, nagy-szebeni, nagykárolyi, nagyszombati, egri, pozsonyi, soproni, kassai, győri, pécsi stb. nyomdák, amelyek szintén öntötték

az egész századon át a könyveket, elsősorban iskolakönyveket, és vallásos műveket a piacra.

Hogy a nagyszombati nyomdából hány nyomtatvány került ki a XVIII. század folyamán, nem tudjuk. De hogy szintén nagy tömegekben ontotta a könyveket, többek közt a magyar nyelvűeket is, azt elképzelhetjük a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda történetében közölt adatok alapján, a melyek szerint „a nagyszombati nyomdából, az apró nyomtatványokat nem számítva, 1745-től 1773-ig 382 latin, 62 magyar, 36 német, 46 tót, 5 francia és 1 horvát nyelvű, összesen 532 munka került ki“ (80 lap.)

„Az államosítás első évében, nem tekintve az apró nyomtatványokat (directoriumok, katalogusok, tézisek stb.) s az újra kiadott iskolakönyveket, 11 munka jelenik meg kiadásában. 1774-ben ez a szám hétre apad, a következő két esztendőben ismét 21—21 munkára szökik fel, úgyhogy az államosítás évétől 1776-ig, tehát az utolsó, még Nagyszombatban töltött esztendőig, nyomdánk összesen 52 latin, 2 magyar, 2 német és 2 tót munkát ad ki.“ (u. o. 100 lap).

Ha a XVIII. században a nagyszombati és debreceni nyomdák termelését óvatosan másfélmillió példányszámmal vesszük föl, a pécsi, győri, egri, pozsonyi, budai, soproni, kassai, kolozsvári stb. nyomdák termelésével együtt talán négy millióra is tehetjük a XVIII. században megjelent magyar könyvek összes példányszámait.

Ez a szám Zoltai Lajos kis füzete előtt teljesen valószínűtlen és elfogadhatatlan lett volna, de az ő adatai után valószínűen közelíti meg a XVIII. században megjelent magyar könyvek példányszámát. Ez az óriási szám megmagyarázza azt, hogy miért maradt korunkra oly nagy tömeg XVIII. századbeli könyv és a ránk maradt példányok nagy száma megérteti velünk, hogy miért nincs értékük az egyébként tipografailag gyakran igen szép, de tartalmilag, irodalom, tudomány szempontjából nem becsült XVIII. századbeli könyveknek.

3. E század lebecsülése folytán a magyar könyvnyomdatászat legnagyobb emlékei merültek feledésbe, sőt pusztultak el részben talán örökre. Mert a XVIII. század magyar

könyveit, minthogy gyűjtésük eddig még nem volt divat, az antiquarius piacon semmire sem becsülték s van tudomásunk olyan esetről is, hogy egyik könyvtár XVIII. századbeli magyar nyelvű duplumait (prédikációs-, énekes-, imádságos-, iskola-könyveket, cathechismusokat) az antiquarius piacon nem tudván értékesíteni, métermázsaszámra a makulaturásnak volt kénytelen eladni. S minthogy a XVIII. században megjelent magyarországi nyomtatványokról nincs nyilvántartás, katalógus, (a PETRIK-féle könyvészet 1711-től soknak a címét följegyezte ugyan az Orsz. Széchényi Könyvtár, a M. Tud. Akadémia, a Kir. M. Pázmány Péter Tudomány Egyetem könyvtárának és egyéb könyvtárak adatai alapján, ez azonban korántsem teljes), lehetséges, hogy e kor könyveiből igen sok az utolsó példányig megsemmisült, vagy csak néhány, esetleg egyetlen példányban maradt fenn. Lesz idő, amikor a XVIII. század egyik-másik ritka, gyönyörű tipografizálású, szép metszetekkel ékes nyomtatványáért a gyűjtők úgy fognak versengeni, mint a háború előtti években egy-egy Sylvester Bibliáért (1541), vagy a Zrínyiász kiadásért (Adriai Tengernek Syrenája, Bécs, 1651).

Miféle könyvek jelentek meg 1711—1790 között?

4. „*A' Melly kis munkátskát láttz, szedegettetett L. A. Séneca iráfiból, melly elsőben ebben a' formába Déák nyelven . . . végre pedig Nemzetünk nyelvén . . . Bécsbe 1654 dik esztendőbe botsáttatott ki, fordittatván . . . T. P. KÉRI SÁMUEL Szent Ferencz szerzetele által, — olvassuk a „Keresztyen Seneca“ Bécs, 1711 című nyomtatvány „Elöl járo Befzéd“-ében.*

„*Mivel pedig felettébb el-ritkult, el-annyira, hogy már irúl sem láthatni, söt hanem-ha jó reménségü ifjabb N. JEFZENÁK PÁLnak magyar könyvek körül való gondofsága [nem] talált volna réá, éppen el-temettetett volna, a' honnan mindazonáltal a' mostani Magyar-Ország Fő-Cancelláriuffa M. G. BATTYANI LAJOS ö Excellentiája Nemzetéhez való igaz szeretete méltónak ítélte ujjabban ki-nyomtatattatni . . . mind a' fordítáfnak, mind az ujjabb nyomtatáfnak gondgyát réám parancsolta,“ — írja tovább az átdolgozó, aki első személyben beszél, de nevét elhallgatja.*

„Mit cselekedtem mind e' kettőre nézve? ha a' régít a' mostanival öfve (!) vetheted, könnyen meg-ítélheted: azt mind-azonódtal mind azon tudos embernek becsülete meg-sértődése, mind magam dicsekedése nélkül meg-valhatom, hogy ez a' mostani munka, a' Sénéca elméjével jobban meg egyggyez és tisztábbanis jött-ki . . .

A XVIII. század nyomtatványainak egy része ilyen új, változtatott, vagy változatlan kiadása XVI—XVII. századbéli magyar munkáknak. Újra kiadják HELTAI GÁSPÁR, PÁZMÁNY PÉTER, LÉPES BÁLINT, HUSZTI ISTVÁN, BENITZKI PÉTER, GYÖNGYÖSI ISTVÁN, PÁPAI PÁRIZ IMRE stb. műveit. (Lásd bővebben MKSz. 1938. 158—160 l.)

5. De nemcsak könyveket adtak ki újra. Kiadtak becses régebbi kéziratokat is, amelyek még nem jelentek meg nyomtatásban. Így 1730-ban Kolozsvárott megjelent DOBRAI TSULAK SÁMUEL következő műve.

„Lelki Olaj, Mellyel az egészséges lélek a beteges Lelket nagy hűséggel kenegeti, 's önnön magát-is vidámitja.“ Ez a könyv kéziratban hevert kerek hatvan esztendeig s csak 1730-ban jelent meg Kolozsvárt, Telegdi Pap Sámuel könyvnyomdájában. Az előszóból megtudjuk, hogy ezt a könyveeskét a tiszteletes autor hajdan I. Apafi Mihály fejedelemnek ajánlotta, „de az időnek és állapotnak változások miatt szekrény fenekén valaholott el-felejtetve hevert; mig nem néhai Mélt. BETHLEN FERENTZ urnak, ki is bődlog emlékezetü Mélt. II. APAFI MIHÁLY Hertzeg Kedves Hites Társával, Mélt. BETHLEN KATA Hertzeg Asszonnyal egy test 's vér vala, kezébe jutna, és ezt maga kedves Párjával Méltóságos RHÉDEY KRISTINA Asszonnyal közlené. Maga a' közelebb említett Méltóságos Ur a' Hazának és Isten Házának nagy kárával, életének választott szép korában, e' világi rövid s' bődlogtalan életet az örökké bődlog Mennyországban, Isten méltóztatásából, el-tserélvén, a meg-hagyatott Istenfélő Özvegy . . . sokszor igyekezett e' könyvet és ebben szorittatott drága Olajt a' kisértetekben forgó Kegyes Lelkekkel ki-nyomtatattatás által közleni: de sok nyavalyáji, próbáji, 's időknék szomorú viszontagsági mind ez idejig tartalékul vóltanak. Most már kevés pihenési között, másként-is a' teremtő bölts Isten Uri Magzattal nem gazdagítván, szüli e' meg nem

halandó, drága szerekből, Isten hegyéről, és az Evangéliom kies mezejéről tisztán öszve-rakattatott kedves illatu Munkátskát . . .“

Milyen betűtípusokat használtak a XVIII. századbeli magyar nyomdákban?

6. Egy 1707-ben megjelent polihisztorikus munkában találtam a következő adatot a magyar nyomdákban ismert és használt betűkről:

„*Nomina, quibus species Typorum à maximo ad minimum nuncupantur, sunt;*

Sabbon, Miffal, Roman, Text, Tertia, Media, Cicero, Garmond, Petit, Virginal. Primae duae species folium habent Stantem, reliquae verò Currentem fimul et Stantem. Earum Sabbon est maxima, Virginal autem minima.

Typorum alii sunt recentes, alii vetusti, alii attriti, alii emendandi, alii augendi.“ (J. LYCZEI: *Iter Oeconomicum*. Tyrnaviae, 1707., 29. l.).

A másik adat 1773-ból való:

A „*Specimen characterum seu literarum id est; typorum latinorum probatissimorum secundum suas differentias exhibitorem, qui Tyrnaviae in collegii Societatis Jesu officina fusoria formantur . . . MDCCLXXIII.*“ c. műben a betűk felsorolása nagyság és érték szerint a következő:

Latin betűk: Regial versalia . . . (!), Sabon versalia (!), Missal versalia . . . (!) Sabon minor . . . Tertia versalis (kétféle), media versalis, . . . duplex media cursiva . . . Canon cursiva, duplex tertia antiqua, duplex tertia cursiva, duplex media antiqua et cursiva, duplex cicero antiqua et cursiva, text antiqua et cursiva, paragon antiqua et cursiva, tertia antiqua maior et minor, tertia cursiva maior et minor, media, cicero antiqua et cursiva; az antiquából maior, minor et longa is volt. Volt azután még: Brevier, garmond, petit és coloneltípus, mindenikből antiqua és cursiva; azután media, cicero, brevier, garmond és petit graeca, garmond haebreica, továbbá corál és missál hangjegyek, initialék, finálék . . . (IVÁNYI—GÁRDONYI—CZAKÓ: *A Kir. M. Egyet. Nyomda Tört.* 1577—1927).

A XVIII. század nyomdái és a magyar helyesírás.

7. Kereken kétszáz esztendő telt el azóta, hogy az első nyomtatott magyar szövegek megjelentek s a magyar írás már több mint félezer évvel túl van az első kísérletezések korszakán. A XVI. század első nyomtatott szövegeiben a legkülönbélebb próbálkozásokat látjuk még magyar szavak hangalakjainak lejegyzésében: PESTI GÁBOR még *y*-nal írja az *i*, *j* és *ü*-hangokat, ugyanez nála a palatalizáció jele, ami más íróknál, SYLVESTERNÉL és SZÉKELY ISTVÁN-nál a mássalhangzó jegye felé, vagy mellé tett vessző (*nagj, ollánoc*); — egyes íróknál, illetőleg nyomdákban a *k* hang jele szó elején és közepén *k*, szó végén *c*, az *u* és *v* hang jele szó elején *v*, szó közepén *u*; a *cs* jele nyomdánként különféle *ch, cz, ts*, a *c* jele *cz, tz*, az *ö, ü* jele *ô, û, ô, ü ô, ú, ö, ü*. Az *e* hangok írása is nagy probléma volt. A nagy grammatikai műveltségű, humanista iskolázottságú tudósok mennél pontosabban akarták lejegyezni a magyar szavak fonémáit s igyekeztek különbséget tenni a nyílt rövid és hosszú, valamint a zárt rövid és hosszú *e* hangok között (*e, ê, é, ê, e* stb.). Az irodalmi nyelv azonban a XVI. század végén oly nyelvjáráson alakul ki, amely a nyílt és zárt *e*-k, *é*-k közötti különbséget nem ismeri, minek következtében a különféle *e* hangok pontos jelzése abba marad s már a XVI. század végétől kezdve *többszire* csak kétféle *e* hangot különböztetnek meg: a rövid és hosszú *e, é* hangot.¹ A többi *e*-betűk (*ê, ê, ê*) előfordulnak ugyan még a XVII. században is, ennek azonban többé nincs jelentősége. Magyarázata az, hogy a nyomda betűkészletében fennmaradtak s a nyomdász szükségből felhasználja őket.

8. Irodalomtörténet és nyelvtudomány a régi magyar nyomtatványokat egy zárt csoportnak szokta tekinteni, szemben a kódexekkel és a XVIII. századbeli nyomtatványokkal. Pedig a régi magyar nyomtatványok első évtizedei, a maguk helyesírási kísérletezéseivel és nyelvjárási szövegeivel kétségkívül a kódexekkel tartoznak egy csoportba, viszont a XVII. és XVIII. század között, nyelvi tekintetben nem lehet határ-

¹ L. bővebben TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: *Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása*. Budapest, 1935.

vonalat húzni. Az 1711-es évszám, a régi magyar nyomtatványok határvonala semmit sem jelent. Ez a határvonal, amelyet SZABÓ KÁROLY a régi magyar nyomtatványok (a „magyar ősnymtatványok“) számára meghúzott: 1711, CŰVITTINGER DÁVID Specimenjének megjelenése, — egészen önkényes, amely sem a magyar könyv, sem a magyar nyelv, sem a magyar irodalom, sem a magyar helyesírás történetével semminémű kapcsolatban, vagy vonatkozásban nincs. Ez a határvonal nem jelent semmit, — bár az utolsó évtizedekben ettől az évtől szokás számítani egy újabb, egységes kort, a „nemzetietlen kort“, amelynek magyar nyelvű irodalmát az irodalomtörténetírás — néhány író leszámitva, — ki is rekesztette vizsgálódása köréből.

9. Ez azonban más lapra tartozik. Célunk itt a magyar könyvtörténet vizsgálatával kapcsolatban a helyesírás történetének vázolása, annak vizsgálata, hogy a magyar szóalakokat, a fonémákat milyen nyomdai jelekkel jegyezték le a XVIII. században nyomtatott szövegekben?

A felelet egyszerű: általában úgy, mint a XVII.-ben. A helyesírás a legtöbb fonéma lejegyzésében már egységes: az *ember, kéz, asztal, állat, ház, híd* stb. szavakat, általában a szóalakok legnagyobb részét már minden szövegben egyformán írják, de van sok hang és hangkapcsolat, amelyeknek írásában még mindig vannak eltérések.

Az *abc* betűi közül az *a, á, b, d, e, é, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, r, t, u, v, z* betűk írásában a nyomtatott szövegek között nincs eltérés. Viszont a *c, cs, gy, j, ly, ny, ő, ó, s, sz, ty, ú, ű, zs* hangok írásában még mindig tovább tart az ingadozás, vagy állandó és következetes eltérés az egyes szövegek között, írók, nyomdák szerint.

Az alább következő pontokban írók és nyomdák szerint fogjuk vizsgálat tárgyává tenni a helyesírási sajátosságokat. Sajnos, a megfigyelés, az anyag áttekintése nem olyan egyszerű, mint látszik. Ennek a lebecsült századnak gyűjtőktől és antiquáriusoktól egyaránt lenézett könyvei nem találhatók meg a budapesti nagy könyvtárakban. Pl. a debreceni fiú, és a leány *abc*-t, amelyeknek az egész XVIII. századon át számos kiadványa jelent meg, s amelyek alapján megfigyelhetők volna egy kulturális területen, egy nyomdán belül a helyes-

írás változását, egyetlen budapesti könyvtárban sem talál-
tam meg.

Hely és nyomda megnevezése nélküli nyomtatványok.

10. Mi értelme és célja van a magyar könyvtörténet szem-
pontjából ezeknek az aprólékos filológiai kutatásoknak?

Sok olyan XVIII. századbeli nyomtatvány van, amelynek
impresszuma mindössze ennyi: „*Nyomtattatott 1735-dik Eszten-
dőben.*“ Hogy hol nyomtatott, az nem derül ki. — Sokszor ta-
lálkozunk olyan halotti orációval, amely kolligátumnak egy
darabja. Például: „*Párjához igaz és tökéletes Szívnek gyó-
gyulhatatlan Sebe, mellyet vett a' Mindenhatónak keze ál-
tal . . . RÁDAI RÁDAI PÁL urtól a' halál által lett meg-fojz-
tatásával, nagy keserűséggel illetetett Mára, Tekéntetes és
Nemzetes KAJALI KLÁRA aszszony . . .*“ (A hosszadalmas cím
többi részét elhagyom.) „*Nyomtattatott 1735-dik Esztendőben.*“
Ez a cím a RÁDAI PÁL temetése, illetőleg halála alkalmából
tartott prédikációk gyűjteményének közös címlapja. E prédi-
káció-kolligátum, közös ívszámozással (lapszámozás nélkül) tar-
talmazza VERESMARTI V. SÁMUEL, MISKOLTZI SZ. JÁNOS, AND-
REAS KÁRMÁN, PATAI SÁMUEL, JÁNOSI GYÖRGY, SÁRKÁNY DÁ-
VID prédikációit. Az ilyen kolligátumok fátuma, hogy szétsze-
dik őket. Az egyik gyűjtőnek PATAI SÁMUEL, a másíknak SÁR-
KÁNY DÁVID prédikációjára van szüksége. A különszakított
predikáción sokszor se címlap, se nyomda, se évszám. S a ku-
tató meg akarja állapítani, hogy az ő tulajdonában levő pré-
dikáció mikor és hol jelent meg? — Erre nézve szolgálhat ki-
induló pontul s útmutatóul a helyesírás.

Végül vannak nyomtatványok, amelyek az impresszum szerint
Amstelodamban, Francofurtumban, Jenában, Lipsiában, Miaburg-
ban stb. nyomattak. Kérdés valóban ott nyomattak-e? Hisz en a
XVIII. században már számos katolikus és protestáns nyomdánk
volt itthon is, amelyek a legkényesebb igényeket is kielégít-
hették. A külföldön való nyomtatás körülményes és talán az
itthoninál költségesebb is volt: ki kellett küldeni, vagy szemé-
lyesen ki kellett vinni a kéziratot, — a korrektúralevona-
tokat korrektúra céljából haza kellett küldeni, vagy e célból
ott kellett tartózkodni, a kijavított korrektúralevonatot vissza

kellett küldeni, — aztán, amikor a mű már ki volt nyomtatva, haza kellett szállítani. Itthon a határon a könyvszállítmány ugyanolyan cenzúra alá esett, mintha itthon nyomtatták volna ki. Nem lehetetlen hát, hogy egyik-másik műre azért, hogy a cenzura kellemetlenkedéseitől szabaduljanak, hamis impresszumot nyomtattak. Talán ilyen aprólékos vizsgálattal meg lehet állapítani, hogy a külföldi nyomdahellyel ellátott nyomtatványok egyike-másika itthoni nyomdában készült. Viszont jelentek meg a hely és nyomda megnevezése nélkül nyomtatványok, amelyek nem itthon jelentek meg. Például a „*Zakkariásnak, a' pápa titkos író-deákjának az austriai tartományokban lett vallásbéli megvilágosításról, Rómából költ levelei az ő lelki barátjaihoz. Ki-adattak egy eretnek-által. Fordítottak olasznyelvből. 1786. E/zt.*“ című nyomtatvány tartalma felől megjelenhetett volna e korban, II. József korában valamelyik magyar nyomdában is.

S ezt a nyomtatványt mégis külföldi nyomtatványnak tartom szépen metszett, keskeny betűi miatt, továbbá az ő, ű miatt (az ékezet nem a két pont közé esik, hanem az első pontra), amely jelet ebben a korban más magyarországi nyomtatványból nem ismerjük.

1792-ben jelent meg a „*Fel fedezett titok. Az-az vallás-tétele egy olyan tudos ifjúnak, a' ki fokáig igyekezett rajta, hogy Frajmaurer leheffen . . . Beszéli a' vallás-tételt az ifjú, halála előtt kevéssel 1792.*“ Hely és nyomda megnevezése nélkül, (Szerzője HORVÁTH ÁDÁM?) És se szeri, se száma azoknak a XVIII. századbeli nyomtatványoknak, amelyek hely, nyomda és év nélkül jelentek meg.

Keresnünk kell hát a módokat, amelyek segítségével ezek nyomtatási helyét és idejét megállagíthassuk.

11. Ehhez két eszközünk van: a) a tipografiai összehasonlítás; b) a helyesírás.

a) A tipografiai összehasonlítás.

A tipografiai összehasonlítás egyszerűen a meghatározandó nyomtatványnak a vélt korból származó impresszumos nyomtatványokkal való pontos egybevetése.

b) Helyesírás.

A XVII. századbeli előzmények.

12. A XVII. században GELEJI KATONA ISTVÁNIG a helyesírás még fonetikus volt. Fonetikusan írtak a katolikusok és reformátusok egyaránt, — még a grammatika-író SZENCZI MOLNÁR ALBERT is. A fonetikus írás a birtokos személyragozásban és az igeragozásban a *j*-és alakokat (*-ja, -je, -jük, -jük, -játok, -jétek, -ják, -jék*) hangzás szerint írta: *láttya, láttyuk, láttyátok, láttyák*. Ezt a hagyományt töri meg a racionalista protestantizmus a XVII. század közepén.

13. A jésülés írását GELEJI KATONA ISTVÁN a „*Magyar Grammatikatska a' vagy az igaz magyar irasban, és szollásban kévántato néhány szűkféges observatiok*“ (ny. Gyula-Fejir-Váratt, 1645) c. művében már etimologikusan tanítja: „VII. A' kettős confonanfok mellé-vettetett *y*, a' pronuntiationhoz képeft a' közfégi írásbã, igazán tsak egygyes confonanfura, ugy-mint *j*-re vonattathatik; Mert az *l, n, t* után ugy pronuncia-lodik, mint az *y*. Mint: *Vádolja, gondolja, bánja, szánja, mutatja, oktatja*. Mellyeket vulgò igy fzoctak irni: *Vádollya, gondollya, szánnya, bánnya, mutattya, oktattya*: De nem igazán; mert a' themában tsak egygyes confonans vagyon: *Vádolok, vádol*; . . . *s'* tégy egy *j*-t, *s'* egy *a*-t hozzájok, *s'* ottan *vádolja, gondolja* . . . léfznek. A' hol mind-az-által a' themában, vagy prima perfonaban, kettős confonanfok vagynak, ott a' több perfonaban-is meg kell őket hagyni. Mint: *Allok, áll, álljon; hallok, hall, hallja, halljátok* . . . etc.“

„VIII. A' *d* után a' *j* a' pronuntiationban mindenkor ugy ejtődik, mint a' *gy*, de azért ugyan *nē* kell ugy irni. Mint: *Adja; mondja, tudja, imádja* etc. Egyébként ha mind a' pronuntiation fzerént irunk, ezeket-is igy kellett irnunk: *Hadgyárjő, adgyo-fzöt néki, fogd gyáromban, verd gyol-meg, eredgyámbor* etc. mert a' ki mondatáfok ugy efik, de mind-azon-által igazán nem ugy, hanem igy iratnak: *Hagyd járjon, adj jó szót neki, fogd járomban, verd jol meg, eredj jámbor. Eredék, ered, eredj, védek véd, védj* . . . *Hányok, hányjátok, hányják* . . . (Gelej Katona István: M. Gramm. A2—A3).

Ezzel szemben SZENCZI MOLNÁR ALBERTNEK 1610-ben megjelent „*Nova Grammatica*“-ja szerint még az *y*-os írás

volt a helyesírás: „*Felebaráttya, Felebarattyoc, Felebarattyai*“ (84 l.) és „*kéretendgyüc—kéretendhettgyüc* (130 l.).

14. GELEJI KATONA ISTVÁNNAK 1645-ben megjelent műve tehát szembehelyezkedik a jésülés kérdésében eddig katholikuskóktól, reformátuskóktól egyaránt elfogadott helyesírási gyakorlattal és új helyesírást javasol. Lássuk, hogy a XVII. században miként jelentkezik a nyomtatványokban az új irány hatása. De mielőtt a protestáns nyomtatványokat 1645 után megvizsgálánk, említsük meg, hogy Kolozsvárt ABRUGI GYÖRGY már korábban más módon szakított a régi helyesírással. ABRUGI GYÖRGY egyik nyomtatványában, CZANAKI MATHE: *Az dög-halalrol*-ban a következő helyesírást látjuk:

Kolozsvár.

CZANAKI MATHE: *Az dög-halalrol valo rövid elmélkedés* (Ny. ABRUGI GYÖRGY, 1634).

ö, ő, ü, ú: *dög-halálnak 1, bölcseknek 1, bö 1, könyveket 1. — c: orcaziokat 31, niolczvan 55, ercz 49, czikkeli 89. De: citrom 133. — cs: czak 3, czuda 3, czalárd- 5, bölczeket 5, czelédés 7, miczoda 9, czillagok 55, olczo 45. — zs: Sidokat 47. — Jésülés: illien 3, magyarazok 3, egieb 3, edgiüt 3, haniat 3, igi 5, egiéb 7, gibnörkőd- 7; meg-feitéseben 11, mondgiak 9, táttiak 11, tudgiuk 15, mutogattia 15, fordittia 19, ne fele 19, fellünk 39, ki száraszta 134. — Régiés helyesírási maradványok: e: fele 1, 3, meg 7, szákség 11, meg-feitéseben 11. — é: kérdéseknek 1, régieknek 3, nélkül 3, elméjeket 5, és 13, néki 17. — á: tudománioknak 3, tanitáfnak 7. — gh: ighen 5.*

Ez még fonetikus helyesírás, de a *j*-t és *y*-t mindenütt egyaránt *i*-vel írja.

*

15. A protestánsok számára készült, a hagyományokkal szakító helyesírást, bármekkora tekintélye volt is GELEJI KATONA ISTVÁNNAK, a protestáns nyomdák nem fogadják el azonnal. Lássunk néhány XVII. századbeli protestáns nyomtatványt, mennyire alkalmazkodnak az új helyesíráshoz:

Amstelodám.

A' Mi Urunk Jesus Christusnak Új Testamentoma magyar nyelvre fordittatott KÁROLI GÁSPÁR által Es moftan ujon-

nan . . . kibocsáttatott M. TOTFALUSI KIS MIKLÓS által (1687).

ö, ó, ü, ú: *ö* előtte 19, *hegyről* 19, *örök* 73, *között* 73, *kívül* 93. — **e:** *artzúl* 13, *ortzádat* 13, 15, 15, 15, *tántzola* 39, 39, *tömlőtz-* 39. — **cs:** *botsáf/-meg* 15, *parantsolta* 41, *mitsoda* 77. — **zs:** *Jerúsálemre* 13, *rosda* 15, 15. — **Jésülés:** *örüljete* 11, *gyújtják* 11. *fénljék* 11, 11, *eltöröljem* 11, *tánitándja* 11, *álljatók* 13, *áldjatók* 13, *feltámasztja* 13, *megbot-sátjatók* 15, *tisztülj-meg* 19, *parantsolj* 19, *menjenek* 39. **De:** *eskügyetek* 13, *eskügyél* 13.

Ez a nyomtatvány a GELEJI KATONA-féle helyesírást követi. Viszont ugyancsak M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓSNak egy 1696-ban megjelent nyomtatványa még mindég a régi fonetikus helyesírási elvek szerint van kinyomtatva: l. alább PÁPAI PÁRIZ FERENCZ: *Pax Aulae* c. művét.

Debrecen.

SZENCZI A. PÁL: *Reszegesek jajos pohara* . . . (Ny. ROSNAI JÁNOS, 1682).

ö, ó, ü, ú: a *petit antiqua* szedésben: *bünt* A1, *Idvezitőnket* A1, *gyönyöröséget* A1, *gyönyörködtetésnek* A1, *felől* A2. — *ó* A2, *követi* A2, *lévő* A2, *időben* A2, *nélkül* A2. A *petit cursiv* szedésben: *gyönyöröségesnek* A1, *keserű* A2, *jó* A4. — **e:** *or-cza* A2, *leczke* A3, *árbocz* A3. — **cs:** *csapáfa* A3, *nincsen* B. — **zs:** *morsfaléket* B. — **Jésülés:** *solgya* A3; *el-száraztya* A2, *tartya* A2, *mondgya* A3, *reszegeskedgyenek* A3, *láttyuc* B. — **Régiességek:** *e:* *egesz* A2, *arnyekot* A2, *azert* A2, *legyen* A2, *gyermekét* A2. **De:** *elég* A3, *édes* A3, *mértékletesse* B, *idején* B. (vegyesen). — *k ~ c:* *világnac* A2, *uralkodic* A2, *pirulás-nac* A2, *fejénec* A2, *teftnek* A2 stb. — **De:** *kedvezók* A2, *kerék* A2 stb. (vegyesen mind a két írásmód). — *fz:* *e geß* A2, *léßen* A2, *résbesség* A2, *berelmétül* A2. Az *ß* helyett látunk *f* és *pontosvesszőt* is: *rés;eges* A4, *rof;* A4, *rés;egék* A4, *f;egények* B, *el f;aggacz* B, *f;abad* B, B, *vif;f;a* élned B, *rés;egségig* B, *ves;endője* B, *ref;egesnek* B, *rés;égicsed* B2, *gonof;* B2.

Debrecen.

COMAROMI C. GYÖRGY: *Pestis pestise* (Ny. KARANCSI GYÖRGY, 1664).

Jésülés: *állapottyából* 9; *meg javullyanak* és *tisztullya-nak* 8, *mondhattuk* 13, *ki tászttya* 15, *mondhattya* 25, *tud-hattya* 27, *láttya* 27, *tudgyák* 41, *indully* 43, *mozdully* 43,

vellyed 43, *predállják* 47, *láltya* 57, *ragafztya* 68. — **De:** *cseledjekre* 41; *cselekedjék* 25, *mondja* 25, *tudja* 27, *mődják* 41.

Tehát ez is fonetikus helyesírás, de a *-dj*-kapcsolat írásában már etimologikus.

Debrecen.

SZENT-PETERI ISTVÁN: Izrael szekerei, es lovagjai ... (Ny. KASSAI PÁL, 1691).

ö, ő, ü, ú: nagy-cicero szedésben: *Elő-Beszéd* B4. *Függefe* C2, *Rövid* D2; — kis-cicero szedésben: *Böcsültre* B3; — garmond szedésben: *tött* B3, *rejtsúk* B3, *idvezült* B3, *túréfnek* B3, *ügye* B3; — petit antiqua szedésben: *bőtűsön* B4, *bölcs* B4, *kivül* B4, *Istentúl* B4; — földre B4, *követi* B4, B4, *öreg* B4, *első* B4, *ki-üz* B4; *kőzzül* B4, *ó* B4; *születik* B4, *előtt* C; — *tűzes* C2, *könyörgés-* C3; — a petit cursiv szedésben: *keferüségét* B4, *gyönyörűséges* C, *Törvény* C2, *örökség* C3, *sövényt* C4; *Becsüllýétek* C4, *bünös* D, *ó* D, *Egbül* D. — **c:** *Leczkénkben* C2, *Szenczi* C, C, *Felvinczi* C. — **cs:** *mocskol-* B4, *bocsát-* B4, *bölcs* C, *csak* C, *csap-* C. — **zs:** *Balsamom* C2. — **Jésülés:** *meg-háboríttják* B4, *bocsáttya* B4, *foházkodgyunk* C. *állyon* C2, *vigafzttallyad* C2, *kiáltya* C2, *adgyanak* D2. — **Ré, giességek:** **e:** kis-cicero szedésben *mettó* B3. *Függefe* C2, *im-* B3; petit-antiqua szedésben: *erőffegei* C3, *idveffeges* C3, *veszözé felben* C4; a petit cursiv szedésben: *nékem* C, *véve* C, *Törvény* C2, *keppen* C2, *ellenfegre* C3. — **é:** garmond cursiv szedésben: *nékem* B4, — **ë:** *Izraël* D2. — **á:** petit antiqua szedésben: *után* B4, *Páfztort* C3. — **k** (szóvégi): *magzatoc* B4, *öregeknec* B4, *kinec* B4, *ki-üzettetic* B4. — **sz:** **β:** *semek* D, *egesß* D. — **V** szókezdő **u** helyén: *Vr* C.

Itt tehát az *ö, ő, ü, ú* jele: *ó, ú*, (kétféle alakban) *ó, ú, ő, ü*. A régi, XVI. századbeli nyomtatványok helyesírásából megmaradt az *e, é, ë*, de csak szórványosan, valamint a szóvégi *k*-nak *c*-vel, a szókezdő *U*-nak *V*-vel való írása, szintén csak elvétve, imitt-amott. Egyébként a helyesírás fonetikus.

Debrecen.

SZENT-PETERI ISTVÁN: Hangoz trombita. Avagy. Olly terhes s' menydörgő tanítas, mellyben a' főlséges Iftennek a' Réfzegeskedéfnék meg-büntetésében ki-tetző birói igazsága ... le-iratik ... (Ny. VINTZE György, 1698).

Az Előbeszédben: ö, ő, ü, ú: *Istentől* Előb. *meg-rög-*

zött Előb. Ördög- Előb. kétélő Előb. az ó ... apródinak Előb. eleitől Előb. között Előb. nélkül Előb. — **c:** Czövek Előb. Táncz Előb. — **cs:** tseleked- Előb. csecsemő Előb. tse-tsemő Előb. munkácskám Előb. — **Jésülés:** ditsirettyeket Előb. gyalázattokat Előb. — vonnya Előb. tündököllyék Előb. — **Régiességek:** é: végiglen Előb. — ó: ragyogó Előb.

Az Ajánlásban (Lectori ... Salutem): **ö, ő, ü, ú:** jöv Aj. felől Aj. első Aj. küszöbben Aj. örömeft Aj. a cursiv szövegben azonban: többekből Aj. ördög Aj. lévő Aj. — **cs:** tsak Aj. — **Jésülés:** Baráttya Aj. — fuvallya-meg Aj.

A szövegrészben: ö, ő, ü, ú: öket A6, hegedű A6, hívök-höz A6, gyűlöld A6, örökké A7, A7, tollók B, örök B7, öröög B7. — **c:** Letzkében A8, tzafojlya-meg A8, tzegezes C5. — **cs:** tsüfolásáért B6, tsikorgatása B7, tsólnak D. — **De:** csépet D2, csontya B5. bocсата B7, — **Jésülés:** itallyára A8, aka-rattya B4, gondgyok B5, kinnya B7, részégeskedgyenek A6, gondollyák-meg A6, ölly C3, mondgya A8, alittyátok A8, ad-gya-ki B3, hadgya B3. — **Különössége:** é: ezt A7, szeréz B3. — á: italbá A8. — ó: órája A8. — Az I6 oldaltól kezdve, 5 oldalon át a borgisz szedésű szöveg helyett petit-szedést látunk. Ebben az ő, ű jel már nem fordul elő, ellenben a következő jeleket találjuk az ö, ő, ü, ú jelölésére: tök I6, önnön I6, előtt I6, söt I6, I/tentől I6, edgyügyü I5, löttetek I6, örök I7, órok I7, bővölködést I7, szükön I7, könnyen I7.

Az I8 oldalon (az utolsó oldalon) a szöveg szédése non-pareille, (hogy ne kelljen új ívet kezdeni, az I6 oldaltól kezdve préselték a szöveget, elébb petit, majd non-pareill szedéssel). Itt ugyanazokat az ö, ü jeleket látjuk, amit a petit-szedésben. Meg kell jegyeznünk, hogy a betűk már kopottak és az ö, ü feletti jelek már gyakran nem láthatók világosan.

Kolozsvár.

SZATHMÁR-NÉMETI MIHÁLY: Halotti Centuria (Kolozsvár, 1683).

ö, ő, ü, ú: örök 29, dicsőséges 29, éllünk 31, ő 31, te-gyűk 31. — **c:** cikkelyek 33, 39, Leczkében 33, 35, 35, nyólcz 35, orcának 39, láncokban 51, úczákon 553, Harczollyunk 583. — **cs:** kincset 37, csak 37, meg-csalattatának 49, meg-csufoltatának 49, tanácsából 65, csecsemő 75, kicsiny 115, mocska 577, el-pecsétel 577. — **zs:** Solt. 39. v. 10. 169, 322, Sid. 9. 27. 169, 322, fákbán 553, morfaléjkokat 565, fellérek 136, 138. — **Jésülés:** állapotya 33, indulattok 73, mag-zattokhoz 73, magzattját 73, nadgyá 115. illattya 569. mond-gya 35, firattya 35, tudgya 37, kevénykedgyünk 37, láttyuk

39, hasonlított 41, bizonyította 43, pirossított 44, gondollyákmeg 45, éllyetek 46, nevelte 46, adgyon 46, gyakorollyátok 46, mullyanak-ki 57, Szenvedgyék 561, mondgyák 561, Hidgyúk 571.

Kolozsvár.

PÁPAI PARIZ FERENCZ: Pax Aulae. az-az: Bölts Salomon . . . Regulainak . . . elő-adáfa . . . (Ny. M.-Tótfalusi K. Miklós által. 1696).

ö, ó, ü, ú: *veszekedő* a3, *felöl* a3, *égő* a3, *fűt* a3, *kettő* a4. — **c:** *koczdó* a6, *czélyát* 1. — **cs:** *tsipke* a3, *nintsen* a3, *botsát-* a4, *tsúzó-* a5, *Böltsnek* a5. — **zs:** *vizsgáló* a5, *Afiában* A7, *Jerúsálembe* A9. — **Jésülés:** *állapattokban* A2, *magyarázattya* 1, *ábrázattya* 15, *mondgya* a3, *tanittya* a3, *ostromollya* a4, *ragadgya-meg* a4, *fokafztyák* A2, *tudgyák* 1, *mondgya* 3, *láttyuk* 5, *mútattya* 9, *láttya* 9.

Kolozsvár.

(Ref. nyomda).

Discursus de summo bono, a' leg-főbb jóról . . . (Ny. M. TÓTFALUSI K. MIKLÓS, 1701).

ö, ó, ü, ú: *betsüs* 3, *minémü* 3, *ö* 3, *töle* 55, *jö* 55, *fő* 55, *szüz* 245. — **c:** *czélunkra* 5, 41, 369, *orcát* 51, *nyólcz* 61, *czédrus* 271. — **De:** *harmintz* 154, *ortzadjokat* 230, *katzér* 230, *piatzon* 243, *tzifrás* 271, *kilentzven-* 273, *artúzat-* 293. — **cs:** *tselekedet* 3, *izerentse* 5, *méhetskék* 7, *tsak* 41, *motskos* 55, *tsalárd* 63. — **De:** *Császár* 185. — **zs:** *Sóltár* 59, *Persákat* 69, *petrefelyem* 273. — **Jésülés:** *jele-barátjának* 53, *ábrázatjára* 177, *viadaljában* 196, *gyalázatja* 197, *artúzatjában* 293, *gondja* 355, *akaratját* 371. — **De:** *báttya* 61, *Attyokat* 695; — *látjuk* 3, *tartják* 5, *fontoljuk* 7, *hagyjuk* 7, *szopogatják* 7, *részegeskedjenek* 9, *gondolják* 9, *meg-tekintjük* 9, *tudják* 41, 41, *kelljen* 41, 41, *mondja* 41, *magasztalja* 45, *apolgatja* 47, *hallják* 47, *bánják* 175, *hagyja* 371. — **De:** *hadgya* 65. — **Különössége:** *ó:* *ó köntöst* 181. — *ú:* *amictus* 181.

Lőcse.

PÁPAI PARIZ FERENCZ: Pax corporis (Ny. BREWER SÁMUEL 1692).

ö, ó, ü, ú: *őszve* 87, *kőrül* 91. — **c:** *eczetben* 81, 83, *kapczáját* 83, *orcáját* 83, *Gálicz-* 85, *Czukkert* 88, — **cs:** *ki-facsart* 81, 83, 83, *csőpüre* 83, *roncsollya* 85, *tseppents* 82. — **zs:**

Rósa 83, 83. — **Jésülés:** módgya 80, orvofollyák 85, roncsollya 85, dörgölye-meg 85, kennyed 87.

Lőcse.

ÁACHS MIHÁLY: Böldog halal szekere... moft Máfodfzor... (Ny. Lötsén, 1708).

ö, ő, ü, ú: *szüntelen* Aj. L. *ő* Aj. L. *örökös* Aj. L., *-egyedül* 1, *öt* 4, *erővel* 4, *elsőben* 4, *bün* 4, *nélkül* 4. — **c:** *czélhoz* Aj. L., *czélra* 36. *Grátziát* 4, *tzéloz* 35, — **cs:** *sintsen* Aj. L., *tsak* 1, *szerentsés* 1, *kitsiny* 4, *Tseh* 12, *böls* 17. — **Jésülés:** *állapottya* 12, *indulattyakat* 35, *gondolattya* 35, *akarattját* 51, *megmütattya* 12, *változtattya* 13, *tudgya* 15, *Láttya* 15, *botsáttya* 33, *éllyen* 51, *fenn-tarttya* 77, *láthattják* 360.

Az ajánló levél borgisz, a szedés petit. Az Ajánló Levél szedésében az *ö, ü, ő, ú* jele *o, u*, — a szövegrészben *ö, ü*.

*

Tehát, amint látjuk, a régi hagyományos fonetikus helyesírás a XVII. században GELEJI KATONA ISTVÁN helyesírási reformja után is tovább él a protestáns nyomtatványokban is. A megvizsgáltam XVII. századbeli nyomtatványok közül GELEJIT csak M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS amstelodami bibliája követi, amely 1687-ben jelent meg. TÓTFALUSI KIS M. egyébként a *Ratiocinatio de orthographiá-ban* (1684) elfogadja GELEJI KATONA ISTVÁN helyesírását. TORKOS ANDRÁSNAK Halléban megjelent két munkája, (l. 236 és 252 l.) oly helyesírással van nyomtatva, amely sem nem tisztán fonetikus, sem nem tisztán etimologikus helyesírás. Általában követi a régi, fonetikus helyesírást, de keveri az új helyesírási alakokkal (*vonynyad*, *szolgálljon*) a kolozsvári Discursus (1701), részben követi KARANCSI GYÖRGY egyik nyomtatványa, COMAROMI C. GYÖRGY: *Pestis pestise* (1664), amely a *-d* végű szavak jésülését etimologikusan írja: *mondja*, *cselédjekre* stb.

Az etimologikus helyesírás teljes győzelme a protestáns nyomdákban a XVIII. században.

16. A PÁPAI PÁRIZ FERENC: *Dictionarium Latino-Hungaricum — Hungarico-Latinum* Leutschoviae, apud HAEREDES SAMUELIS BREWER, 1708) függelékeül egy helyesírási munka jelent meg. Ennek a címe: „JOHANNIS TSÉTSI Illuftris Scholae

Sáros-Patak: Rect: in eaq' SS. Theologiae et Philofophiae Profefforis *Observationes Orthographico-Grammaticae, De recta Hungaricé Scribendi et Loquendi ratione, Poft Obitum Auctoris Editae* à JOHANNE TSÉTSI FIL.

Az *Observationes* előszavában a következő felvilágosítást kapjuk a munkácska céljáról:

„*Praefatiuncula Clarissimi Domini Auctoris.*

Volens praepofterae Vocum Hungaricarum Scriptioni, Lektioni et Confructioni quadantenus mederi, placuit has *Observationes*, poft amplam aliorum Meffem, quali Spicilegium, in gratiam eorum, qui mihi operam dant, exhibere.“

Tehát ez a munkácska a magyar szavak rendetlen írását, olvasását és szerkezeteit igyekszik valamelyest meggyógyítani s a szerző fejtegetéseit, mások gazdag aratása után, mint tarlózást, azok kedvéért adja elő, akik őt támogatták.

TSÉTSI JÁNOS helyesírási szabályából bennünket itt a következő hangok és hangkapcsolatok írása érdekel: *ö, ő, ü, ú, c, cs, zs, dj, lj, nj tj.*

ö, ő, ü, ú: „Fiunt ex vocalibus Diphtongi Duae, ut: *Ö, Ü*,” — írja TSÉTSI. „1. Diphtongus *Ö*, ex *e, o*: *Ü*, ex *e, u* confat. Hinc 2. Corruptè pingitur fic: *Ö, Ü*; aut *Ó, Ú*; aut *eö, eü*; fed fic: *Ö, Ü*. . . Ut Vocales, ità Diphtongi inter fe accentu dividuntur in Longas *Ö, Ü*, et Breves *Ö, Ü*.” (2 l.)

Tehát TSÉTSI az *ö, ü, ő, ű* betűjeleket elítéli s az *ó, ú, ő', ű'* írást tartja helyesnek. (Ez utóbbit, az *ő', ű'*-t a magyar nyomdák sohasem alkalmazták.)

c: „*Tz* rectius scribitur per *tz*, quàm per *cz*. . . ut *tzérna, tzél* etc. quàm *czérna, czél*, etc.“ — **cs:** „*Ts* accuratius exprimitur per *ts*, quàm per *cs*.“ — **zs:** „*Z, z* est litera distincta ab *s* et *z*. . . Scribendum itaque est *Seb, Vulus. 'Zeb, Loculus. Sir, Flet, 'Zir, Adeps. Sic: 'Zidó, 'Zobrák, 'Zák, 'Zújta, 'Zadány* etc. — In omnibus Libris Hungaricis, praeter opera PETRI PÁZMÁN Cardinalis. . . , et Biblia Hungarica GEORGII KÁLDI Jesuitae, non habita est ratio hujus *'Z*. — Aliqui fic etiam exprefferunt *'S* ut: *'Sák, Saccus*: at propiùs accedit ad *z*, quàm ad *s*.“ (3—4 l.)

dj, lj, nj, tj: „Verborum Indicativi et Subjunctivi Terminationibus in *a, am, ad, em, ed, e, uk, ük, átok. étek*, non *gy, aut ly, aut ny, aut ty*, sed *j* debet praeponi. Ut: *mondja*,

/zenteljük, vigasztaljuk, kívánjátok, tartják etc. non *mondgya, /zentellyük* etc. Vitiosam iftam Scriptionem invexit fola pronuntiatio talium Verborum, accomodatam eidem.“ — „Composita cum Affixo Tertiae Personae Singulari non debet scribi *gya, lya, nya*, vel *tya*, sed *ja*, vel *je*. Ut: *gondja*, cura ejus, *akarattja*, voluntas ejus: non *gondgya, akarattya*.“ etc. (7 l.) „... *Atyja*, Pater ejus: *anyja, bátyja, nénjek*...“ (9 l.).

A TSÉTSI-féle *Observationes*, amely GELEJI KATONA ISTVÁN helyesírási elveit követi, az alapja a XVIII. századbeli református kiadványok helyesírásának, amely a kritikus pontokban a következő szabályokat követi: *ő, ú, tz, ts, 'z, dj, lj, nj, tj*.

A „*Magyar A-BÉ-CE*“, amely a kolofón szerint „Nyomtat. M. DCC. XIX. Efst.“ (H. n.) a következőképen tanította a helyesírásra a gyermekeket.

Elsorolván az ábc betűit, a kis betűknél kétféle *s*-et különböztet meg: *f* és *s*, de hogy a kétféle *s* miként alkalmazandó, azt nem mondja meg. Az *s* az ábc szövegrészeiben a záró *s*, az *f* szókezdő *s*, kis *sz* mindig *sz*. De az *s*, *ss* írásában egészen következtelen a szó belsejében. Azt írja például, hogy *böltseégnek* A5, *ditsőségedre* A5, *kegyelmesen* A5, *védelmézsed* A5, — de *Efedezem* A5, *áldásfoddal* A6, *gond-viselőnk* A8. — A dupla *ss* írásában: *világosságára* A5. A7, *élhefsek* A5, *idvefségűnkre* A6, *használhaffunk* A7, *ékefségűnk* A7, *óhaffam* A7, *meg-térhefsek* A7, *hirdettefsék* A8.

Bizonyos következetesség mégis megállapítható az *f, s* betűk használatában:

1. a szókezdő *s* mindig .
2. a szóvégi *s* mindig *s*.
3. az *st, sm* betűkapcsolatoknál mindig *ft (Iften), fm (efmér)*. Szó belsejében egyébként a rövid *s*, a fenti néhány kivételtől eltekintve, mindig *s*.
4. a kis *sz* mindig *sz*, szó elején és szóközben is.

Az *ss* írásában egészen következtelen, ami annál meglepőbb, mert a könyv célja a gyermekeknek a helyesírásra (és olvasásra) való megtanítása volt.

Meg kell jegyeznünk, hogy a szókezdő *s*-nek *f*-sel való írásában annyira következtelen, hogy még szóelválasztás alkalmával az új sorba kerülő szótagkezdő *s*-et is *f*-sel írja: *kevély- | fég* A6, *bő- | féges* A6, *böltse- | féget* A7.

Ebben az *A-BÉ-CE*-ben az *ö, ő, ü, ú* jele az *ó, ú*. A *c—tz* (*Nyoltzadik*), a *cs—ts* (*tsak*), a *zs—s* (*visgáljátok*).

A jésülés írása a ragozásban etimologikusan történik: *ha-jolj* A3, *tifz-tel-jed* A3, *adj* A6. *Szom-bat-ja* A3.

Nincs feltüntetve a megjelenési hely, de a Miatyánk szövege és az énekek mutatják, hogy ez az *abc* református iskolák számára készült, amit fontos megjegyeznünk!

A XVIII. század etimologikus helyesírása.

Bécs.

B. H. P. (BETLENI HARI PÉTER): *Edgy a' Teremtőhez fel-emelkedett elmének szabad gondolkodásai . . .* (Ny. a' Tsá-zári királyi Süket-Némák Typografiájában, 1789.)

ö, ő, ü, ú: *szükölködő* El. j. *Beszéd, Ditsőtség* 7, *ötet* 7, *örökös* 7, *esztendőnek* 7. — **c:** *ortzáknek* 13, 41, *virgontz* 13, *tzélod* 37, 91. — **cs:** *Böłts* 9, *Böltsefségednek* 9, *tsak* 9, *ditsőf-segre* 9, *tsepeget* 9. — **zs:** *rósái* 13, *mufikának* 15, *visgálása* 23, 31, 51. **De:** *'Sengéjét* 9. — **Jésülés:** *Örvendj* 9, *táplálja* 15, *meg-vidámitja* 19. *fohá/zkodjam* 21. *fedje-bé* 27, *számlál-junk* 29, *fuolja* 29, *hordja* 33, *le-szállítják* 33, *tartjuk* 35, *Adjad* 37, *El-hidjed* 43, *inditjátok*.

Az *egy* csak a címlapon *edgy*, egyébként *egy: Egy* 49, 59, 59, 89 stb.

Debrecen.

OSTERWALD FRIDERICH JÁNOS: *A' keresztyének közdött ez idő szerént uralkodó romlottságnak kutfejeiről . . . Magyar-nyelvre fordittatván ki-adattatott* (Ny. MARGITAI JÁNOS 1745).

ö, ő, ü, ú: *Közdött* Cimpl. *IDÓ* Cimpl. *KUTFEJEIRŐL* Cimpl. *fúgg* 7, *különös* 7, *felől* 7. *üresebb* 63, *bűnds* 63, *šť* 301, *könnyen* 63, *közönséges* 63, *szükséges*-63. — **c:** *prédikátzió* 67, 75, *tzélját* 67, *hartznak* 109, *sententziája* 109, *tzéremóniás* 157, 169, *tzél-* 209, 279, *tzifra* 337. — **cs:** *tselekefsznek* 63, *Ditsőség-* 77, *tsupán* 79, *mitsoda* 79, *tsuda* 81. — **zs:** *Ekléfia* 69, *'Sidók* 165, 165, *meg-visgál-* 266, *'Sóltár-* 301. — **Jésülés:** *pártját* 67, *akarattjára* 267, *tzélját* 300, *tzéljok* 325, *botsánat-ját* 338, *nagyjából* 340, *mondják* 65, *fel-forgatja* 65, *el-rontja* 65, *urgedlja* 67, *bizonyítják* 67, *meg-vallja* 69, *állítják* 69, *gondolják-el* 69, *tartják* 73, *megfozftja* 73, *hallja* 75, *munkálódja* 77, *befzélien* 79, *szóljon* 79, *adja* 117, *hiddjen* 169, *el-hagyják* 221.

Debrecen.

DODDRIDGE-TATAI FERENTZ: Az igaz Kegyessegnek kezdete (Ny. MARGITAI ISTVÁN által 1761).

ö, ó, ü, ú: *könyörgesz* 27, *ki-nézök* 535, *éneklő* 535, *köszül* 537, *Meg-kettőztetett* 537, *Törül* (=tör-ül, tör gyanánt)

551. — De a címbetűs szedésben *ö, ú:* *ELŐ* 1, *rövid* 1. — **c:** *tzérémóniák-* 51, *tzéloom* 61, *meg-tzáfol-* 81, *palatzk* 535. — **cs:** *nintsenek* 3, *Kintsnek* 3, *tsak* 5, *tsüggednek* 11. — **zs:** *meg-visgálván* 3, 561, *'fámolyához, 'Sólt* 608. — **Jésülés:** *Hívatalkok* 5, *állapatajokra* 11, *gondjaidnak* 27; *-adja* 27, *hívhatják* 5, *ostromolják* 11, *hagyjak* 11, *kelljen* 13, 133, *kezdjem* 23, *elégedjél* 547.

Debrecen.

MARÓTHI GYÖRGY: Arithmetica. (Ny. MARGITAI ISTVÁN által 1763.)

ö, ó, ü, ú: A cursiv petittel szedett ELŐL-JARO BESZÉD-ben *ö, ú:* *kívül, különböző, többnek, ebből, Számvető, főkpen, Törtt, őtet* stb. — Az antiqua-szedésű szövegben: *többi* 3, *Közönségesen* 7, *illő* 7, *szüntelen* 7, *elő* 7, *föld-bért* 9, *ö/sze* 9, stb. De a szövegekőzti cursivszedésben ismét *ö, ú:* *betűjenek* 3, *betűből* 3, *kettőt* 5, *felül* 19.

Az *ö, ü* írásában tehát még alkalmazza a régibb *ö, ú* betűket is s az újabb *ö, ü*-t is. Nyilván azért, mert a cursiv betűkészletben, mely régibb volt, még nem volt *ö, ü* jele, az antiqua betűkészletben viszont, mely új beszerzésű volt, már nem is vették be a régi *ö*-t, *ü*-t.

c: *nyóltz* 1, *kilentz* 1, *Tzifra* 1, *harmintz* 4, *It/ze* 93, 127, 127, *Krajtzár* 95, 99, 99. — **cs:** *tsak* 11, 11, *betsü* 73, *nints* 77, *Tseber* 93, *tsupa* 97, *tsinálás-* 97. — **zs:** *Jósefnek* 73, *Másák* 93, *Mását* 93, *Visgáld-meg* 103, 110, *Sinór-* 289. — **Jésülés:** *bánj* 45, 85, *tselekedj* 17, 85, *el-tartja* 109, *meghadja* 109, *hozhatjuk* 145, *foglalja* 9, *vonj* 11, *számlálja-meg* 23, *adjon* 23, *rendelj* 23, *ki-vonjuk* 33, *maradjon* 55.

Az 1790-ben HUSZTI RISKO SÁMUEL által nyomtatott NÉMETI MIHÁLY: Mennyei Tárház Kultsa c. műben is ugyanezt a református helyesírást látjuk. Debrecen az egész XVIII. századon át következetesen az etimologikus helyesírást használta.

Francofurtum.

CAMPEGIUS VITRINGA — M. V. B. F. [MAROS VÁSÁRHELYI BABA FERENTZ]: *Lelki élet* . . . (Ny. SCHWARTZ JÁNOS, 1712.)

ö, ő, ü, ű: *belső* 17, *zörgető* 57, *lévő* 57, *gyönyörűség* 57, *sőt* 57, *gyülöli* 69, *égyről* 69. — **c:** *tzélja* 21, 43, 51, *hartznak* 57, *ortzájának* 143, *tzáfoltatik* 165, *Nyóltzadik* 177, *Tzímere* 207. — **De:** *Czérémoniák* 31, 31, 31, 33, *czivódnak* 77, *Czimerét* 209. — **cs:** *nints* 17, *tsak* 19, *botsátják* 57, *kints-* 299, *betsüli* 299, *ditsőséges* 309, 309, 319, *tsepük* 319. — **De:** *Cseh* 205, 205, 205, 205. — **zs:** *Sóltár* 141, 207, *Jé-rufálemnek* 337, *Sengéje* 337, *visgálják-meg* 145, 195, *Ekklé-siai* 171. — **Jésülés:** *tzélja* 21, *indulatjából* 21, 59, *akarattjának* 21, 37, *áldozatjával* 51, *hivatalja* 149, *módját* 333, 338, *feljebb* 338, *tapasztalják* 19, *fórmálja* 47, *botsátják* 57, *adja* 59, 59, *hadja* 59, *kivánja* 59, 149, *uralkodjék* 591, *bírhajta* 339, *foghatja* 340, *mondhatja* 340. — **Különössége:** 1. az erdélyi székely kiejtésnek megfelelően az első szótag megnyúlásának jelölése: *ólvas* 339, 339, *Dólgoknak* 339, *nyilván* 339, *Bóldog-ság* 139, *szólgáljanak* 141, *órvofságra* 147, *nyúgodalmára* 149, *bórnak* 157, 157, (de: *bor* 157), *bújaságában* 157, *elvéfzi* 157, *téfzi* 157, *hágy* 161, *légyen* 165, *Nyóltzadik* 177, *szórgalmato-son* 177, *vigyáz* 177, *ólvastatnak* 199.

2. az *egy* szónak *é*-vel írása: *égyességén* 33, *égyben* 33, *mint-égy* 33, 35, 39, *égyzfersmind* 43, *égy-mástól* 67, *égy sza-basúak* 67, *égy-általjábau* 67, *égyben* 137, *égy-aránt* 143.

Győr.

H. Gy. Ts. P. (HORVÁTH GYÖRGY Tsászári Prédikátor) *Természetnek és Kegyelemnek Oskolája*. (Ny. STREIBIG GERGELY JÁNOS, M. DCC. LXXV.)

ö, ő, ü, ű: *jőnek* 19, *vérünk-ké* 19, *gőzölgés* 19, *sőt* 19, *szüntelen* 19. — **c:** *portzogók* 21, 23, *ki-fitzamodástól* 23, *nyóltzvan* 23, *geréntzhez* 33. — **cs:** *Bólts* 19, *tsontok* 21, *nintsen* 25, *tsak* 27, *tséven* 27, *eretske* 28. — **zs:** *visgálnánk* 24, *ítrásák* 28, *Isópig* 138, *ro'z* 146, *riskásával* 146, *Sisik* 148, *'Sidokká* 180, *'Sóltár* 311. — **Jésülés:** *tsontjait* 31, *akarattja* 33, *Kertjeikben* 153, *hivataljoknak* 190, *fertályjait* 229, *tzélja* 285, *gondolhatjuk* 25, *nyeljük-le* 31, *menjen* 31, *számláljuk* 31, *osztja* 32, *el-választja* 32, *adja-által* 33, *megtifztitja* 33, *tar-tóztatja* 33, *emeljük* 37, *látja* 188.

Győr.

RÁTH MÁTYÁS: Eggy Iftent-félő, jó és gondos anyának s nagy-anyának . . . Vatai Borbára özvegy Király-falvi Roth Tamásné . . . vigasztalásai . . . (Ny. STREIBIG JÓSEF, 1785.)

ő, ó, ü, ú: *ő* 5, *hifz/zük* 5, *öröktől* 5, *dítsóült* 5. — **c:** *tzifrázat-* 21, 25, 65, *piatzárúl* 86, *tzéljához* 88, *nyóltzvan* 89, 89, 91. — **cs:** *tsal-* 5, *tsak* 9, *bóltsek* 9, *betsület* 39, *tsetsemő* 39. — **zs:** *Zsidó* 15, 15, *visgáljuk* 17. — **Jésülés:** *hivataljában* 7, *módja* 27, *rokonjairól* 28, *magzatjaiktól* 35, *jó-téteményjeivel* 41, 61, *kínjai-* 51, *Fő-Ispánja* 69, *tudományja* 69, *Atyja* 79, *segélj* 7, *meg-fofztja* 11, *mondják* 11, *magafztalják* 13, *szólljam* 13, *visgáljuk* 17, *mondhatjuk* 17, *el-gondolja* 17, *parantsolja* 19, *javallják* 23, *hagyja* 27, *tsúfolják* 35, *meg-adja* 37, *tudja* 39. — A könyv végén levő halotti versekben: *Magzattya* 91; *sírattya* 91. — **Különössége:** *életbenn* 45, *köz-benn* 49, *Tudománybann* 57, *folytábann* 57, *Ebbenn* 69, *Pár-bann* 69. — *eggy* 45, *eggyik* 68, *eggyetlen* 69, *eggyütt* 80.

Győr.

FALUDI FERENTZ 'Költeményes Maradványai . . . közre Botsátotta . . . RÉVAI MIKLÓS I. II. (STRAJBIG JÓZSEF Betűivel MDCCLXXXVI.) Példák az első kötetből.

ő, ó, ü, ú: *hízelkedő* 22, *jő* 22, *szellők*, *meg-kerülni* 25, *dülni* 25. — **c:** *czedrus* 23, *virgantz* 37, *tzingolódnak* 37, *tántzra* 38, *Tzukur* 40. — **cs:** *ditsírni* 25, *gyümöltös* 39, *tsókkal* 66, *tsudás* 69. — **zs:** *rózsák* 23, *istrázsát* 62, *Parázs* 63, *rózsa* 121. — **Jésülés:** *ditsekedjetek* 27, *pihenj* 31, *bánja* 35, *Rakogatja* 35, *Meg-gyógyitja* 37, *hülljon-el* 38, *Rázogatják* 41, *Próbálgatják* 41, *hüllogatja* 41. — **De:** *folyon-ki* 39.

A pozsonyi LOEWE ANTAL nyomtatta Faludi-kiadványban, melyet szintén RÉVAI MIKLÓS rendezett sajtó alá, szintén a RÉVAI MIKLÓS helyesírását látjuk.

Győr.

ROFENMÜLLER GYÖRGY JÁNOS: A Hétnék minden napjaira való . . . Imádságok . . . fordította HORVÁTH SÁMUEL . . . Ev. Préd. (Ny. STREIBIG JÓZSEF, 1799.)

ő, ó, ü, ú: *előtt* 1, *környül-vez* 1, *bűnösnek* 2, *gyűlölfz* 2. — **c:** *nyóltzvan* 79, *tzéljához* 79, *tzéлом* 187. — **cs:** *parantsolat-* 123, *nints* 207. — **zs:** 'Sóltár 281. — **Jésülés:** *tzéljához* 79, *botsánatját* 115, *báránnya* 213. — *Segélj* 2, *adj*

13. *áldj-meg* 9, 11, *magasztalják* 5. — **De:** *elalugyam* 69. — **Különössége:** *távoztass'd-el* 259, *tölts'd-meg* 259, *Fordíts'd-el* 26, *ments'd-ki* 275, *enyhíts'd-meg* 276.

Kassa.

DUTTENHOFER — ALMÁSI SZALAI JÁNOS: Szülék' kézikönyve. (Ny. ELLINGER JÁNOS, 1794.)

ő, ó, ü, ű: *ő* 1, *Szülék* 3, *erősödni* 10, *szívü.* — **c:** *tzéloz* 205, *tzerimóniás* 261, *Letzkének* 263, *Garbontzás* 275. — **cs:** *tsak* 3, *erköltsüek* 147, *alatsony* 157, *betsülni* 157. — **zs:** *alamisnáért* 155, *'Sidók-* 261, *lebsel* 266, *'Sólt* 275. — **Jésülés:** *módja* 63, 63, *bátjai* 115, *indulatját* 159, *álapotjának* 271, *tartják* 3, *küldjék* 3, *gondolják* 3, *meg-tanulják* 3, *szoktatják* 11, *szaporítják* 11, *kívánja-meg* 22, *hidjék* 33, *tudja* 114, *gö-gösködjének* 157.

Kassa.

BENITZKI PÉTER Magyar rhythmusok, avagy versek... (Ny. Jésus Tárfasága Akad. Coll. bőttivel 1769. Elzt.)

ő, ó, ü, ű: *eröm* 9, *ősztem* 13, *szeplővel* 13, *gyűlöltt* 13, *kőrül* 15. — **c:** *hurtzolja* 65, *lántz* 101, *hartzhoz* 109, *hartzol* 109, *kontzban* 115, *Tzinege* 127. — **cs:** *tsak* 15, *tanátsot* 17, *Tsábított* 17, *Nintsen* 19, 19, *Otsmányb* 31, *tsepüt* 37, *tsap* 57. — **zs:** *Visgálja* 45, *'söldod* 45, *Sombokos* 107, *ítrásája* 109. — **Jésülés:** *áldozatja* 37, *illatja* 37, *gondját* 67, *gyalázatját* 69, *útjokban* 99. — **De:** *Báttya* 87. — *Hiddjed* 17, *Hagyj* 19, 25, *menjek* 25, *Múljon* 27, *Könyörülj* 27, *találjon* 27, *Hafználjon* 29, *meg-gondoljad* 29, *rongáljon* 39, *látja* 41, *áldjad* 45, *adj* 47, *Szánjad* 47, *kívánjak* 49, *el-rontja* 57, *Rettenjen-meg* 68, *Küldj* 75, *tudjad* 79, *vigadj* 81, *(el-bádjadtam* 39).

Ennek a műnek a helyesírása meglepő kivétel: ezt a művet a katolikus nyomda a legpontosabb református helyesírással nyomja ki. Magyarázata nyilván az, hogy ennek az 1664-ben megjelent műnek 1728-i, lőcsei kiadása már református helyesírással volt nyomtatva s az új kiadás számára kéziratul egyszerűen a régi kiadás szedését adták.

Kolozsvár.

(Ref. nyomda.)

SOOS FERENCZ: A' Dög-halál Isten harcza az emberekkel... (Ny. TELEGD P. SÁMUEL, 1720).

ö, ő, ü, ú: *Elsöben* 1, *előre* 1, *földön* 1, *erötelen* 3, *ö* 3. — **c:** *Harcza* Ciml. Ajánl. Kegy. Olv. (ötször *cz*-vel), 1, 3, 3, 9, *orczája* 2, 2, 5, *czikkely-* 7, *czégéres* 17. — **De:** *hartzra* 1, *Ertz nemek-* 3, *pénitentzia* 7, *sententziája* 9, 9. — **cs:** *kitsoda* 2, *Tsillagok* 3, *tsak* 4, *nintsen* 23, *jetske* 23, *Tselédes* 35. — **zs:** *sengével* Ajánl. *Sidó* 3, 7, 21, *visgáljad* 15, *Sóltár* 19. — **Jésülés:** *visz/za-adja* 2, *menjünk-ki* 2, *ölje-meg* 3, *mondja* 4, 5, *eredj-el* 4, *álljunk* 4, *küldjük-el* 5, *váljék* 15, *ki-gyomláljuk* 34. *akarátját* 5, *felebarátjának* 34.

Különössége, hogy bár a *c* jele *cz*, a *cs* jele *ts*.

Kolozsvár.

(Ref. nyomda.)

Aldasban marado emlekezete az igaznak . . . Vitez György . . . felett . . . Prédikátziók. (Ny. SZATHMÁRI PAP SÁNDOR által, 1733.)

ö, ő, ü, ú: a cimlapon *ö*: *György*. — A szövegben: *bölts* A3, *esmérhetjük* B. — **c:** *sententzia-* B3, B3, B3. — **cs:** *halmotskájától* A3, *bölts* A3, *Tsillagok* A3, *tsak* A3. — **zs:** *alamisnájával* B3, *Ekklesiának* B3. — **De:** *alami'snálkoddak* B4, B4, *alami'snái* B4. — **Jésülés:** *barátjáról* A3, *ábrázátját* A3, *Atyjoknak* A4, *látja* A3, *szégyenlje* A3, *táplálja* A4, *mutogatja* A4, *esmérhetjük* B, *Hivatja* B3.

Kolozsvár.

(Ref. nyomda.)

SZATHMÁRI MIHÁLY: Pongrátz Nagy-Mihályi János . . . özvegye . . . Széki Teleki Judit Gróf Aszszonynak . . . Utolsó meg-tifzeltetése . . . (Ny. SZATHMÁRI P. SÁNDOR, 1734.)

ö, ő, ü, ú: *Bölts* A2, *Könyve* A2, *idöre* A2, *gyülekezetet* A2, *Szükség* A2. — **c:** *letzkére* A3, *tzimere* B. — **cs:** *tsak* A2, *kintsre* A2. — **zs:** *visgállják* A2, A3, *'Sidók* A2, A3. — **Jésülés:** *visgállják* A2, *mondja* A3, *fogadja* B3, *gondolljátok* B3, *kivánja* B3, *emelje* B3. — **De:** (kivételesen): *tsallyon* B3.

Kolozsvár.

(Ref. nyomda.)

BÁRÓ GYALAKUTI LÁZÁR JÁNOS: Okos teremtett állat . . . (Ny. S. PATAKI JÓZSEF, 1745.)

ö, ő, ü, ú: *ditsőségét* 1, *eröt* 1, *setétből* 1, *légyünk* 3, *efsövel* 25. *el-jö* 37. — **cz:** *Ortzádat* 9, *értz* 23, *tzélt* 23, 23.

— **cs:** *tseleked-* 5, *nintsen* 5, *tsendes* 7. — **zs:** *Jerúsálemnek* 7, *paifom* 35. — **Jésülés:** *botsánatja* 3, *uralkodjanak* 5, *adjad* 5, *engedjed* 5, *áldja* 5, *hajoljanak* 7, *keljen* 7, *hiddjenek* 11, *meg-valljuk* 13, *félüljék* 15, *szóljon* 37.

Kolozsvár.

(Ref. nyomda.)

Igazságnak áldozatja . . . (Ny. S. PATAKI JÓSEF által, 1745.)

ö, ő, ü, ű: *ditsőséges* 11, *tsüggendezövé* 35, *Efztendő-* 192, *meg-térőknek* 179. — **e:** *tornáztában* 26, *artzal* 146, *szententziázzad* 147. — **cs:** *botsátottad* 3, *tanátsokat* 30, *tsepegését* 31, *kintseivel* 47, *petsétje* 47. — **zs:** *'sirosítsad* 31, 82. 130. — **Jésülés:** *petsétje* 47, *állapotja* 35, *folyamatja* 39, *áldozatja* 107, *partjára* 116, *botját* 83, *adj* 11, *szenteljen* 11, *adjad* 11, *Tselekedjed* 12, *vigasztaljad* 13, *hagyj* 13, *meg-hódoljanak* 23, *viselj* 31, *éljen* 148, *közöljed* 116, *háborodjon* 117, *fogadj* 143.

Kolozsvár.

(Ref. nyomda.)

BEAUMONT MÁRIA: *Kisdetek' tudománnyal tellyes tárháza . . . Harmadik darab.* (Ny. „A' Réform. Kollegium Betüivel KAPRONTZAI ÁDÁM által“, 1781.)

ö, ő, ü ű: *közzülök* 11, *jönek* 55, *körül* 55. — **e:** *ortzajokkal* 11, 11, *tzédulákra* 11, *Tzimer-* 27, *Tzet-* 55, *palatzkot* 145. — **cs:** *parantsol-* 11, *kitsiny* 11, *Tselédes* 11, 11, *tsepp* 15, *fints* 15. — **zs:** *v'sgálja* 123, 123. — **Jésülés:** *szólgálatjára* 145, *jó-akarátját* 145, *parantsolatja* 187, *Kelj-fel* 11, *adj* 11, *titkoljad* 11, *móndja* 15, *tsinálja* 55, *szomorkodjék* 85, *tselekedje* 85, *foglalja* 147, *uralkodjék* 175. — **Különössége,** hogy az *ly* helyett olykor *lj-t* ír; *heljre* 11, 15, *feljül* 55, 55, *folj-tat* 55, 75, *Királjt* 73, 73, 175, *náspoljákban* 73, *heljesebb* 123, *kevéljsége* 187, és hogy a mutató névmás (az, ez) ragozásában olykor hiányjelet tesz a *z* helyére: *a'kor* 63, *a'tól* 63, *a'nyira* 99, 113, *a'ra* 123, 123, *e'kor* 135, *a'ban* 145, *a'nak* 147, *e'dig* 157.

Kolozsvár.

MÉSZÁROS IGNÁTZ: *Buda várának viszszavételekor a' keresztények fogságába esett egy Kartigam nevu (!) török kisaszszonynak . . . történeti* (Ny. KOLLMANN JÓSEF FERENTZ költséggel, 1778).

ö, ó, ü, ú: történtt 1, Görög 1, Török 1, örökbe 21, különös 59, údóval 75, túréffel 131, eskütte 161. — **c:** sántzok- 5, Frantzia 7, ortzái- 9, tzirkálta 47, Hertzeg- 63, tántz- 115, atzél 159, tzélnököket 163. — **cs:** tseleked- 5, parantfol- 5-
tsak 5, bátsút 21, kotfíffal 21. — **zs:** meg-visgáltatott 5, zengéjéhez 9, rósát 161, Párisi 199, 'zákmányt 211, meg-finóroz, 211. — **Jésülés:** utóljára 5, útját 7, ábrázatjának 9, látzatjából 25, gondjának 47, balja 140, módja 157, leljen 11, elbeszélje 21, tedjem 23, le-telepedjen 25, látandja 27, kezdjen 69, támadjon 135, tsudálhatja 135, szánja-meg 160, el-tekélljem 173, szánja-meg 173, meg-visgáljuk 173.

Kolozsvár.

MEDVE MIHÁLY: A' Bőjtnek meg Magyarázása. (Ny. „a' Püspöki Bötűkkel, 1784).

ö, ó, ü, ú: Tsőtörtökig 31, erköltseiről 5, betsület- 13, Bőjtje 7, 7, 8. — **c:** czélja 5. — **cs:** erköltseiről 5, tsak 5, tseleked- 5, tsuda- 7, Vatsorát 11, betsület- 13, Parantfol- 19. — **zs:** vizsgál- 7, 'Sidó 11, 11, Sidokból 13, Synagoga 13. — **Jésülés:** Bőjtje 7, 7, 8, útjába 11, általjában 11, Parantfolatjai- 19, szolgálatja 23. — bizonyítja 5, el-tartoztatják 5, mondja 5, látja 19, maradjatok 11, bőjtölj . **De:** ély 7, 13.
(Katholikus szöveg — református helyesírással.)

Lipsia.

GERHARD JÁNOS: Ama' gonofznak minden tüzes nyilait meg oltható Hitnek Paissa . . . MISKEI ADÁM [fordítása]. (Lipfiában, 1742, Efstendöben).

ö, ó, ü, ú: állandóan ö, ú. — **c:** lántz 203, peretz 203, pénitentzia 55, 55. — **cs:** mitsoda 11, tsak 11, tsonka 11. — **zs:** 'Sidok 63, fengék 165, 165. — **Jésülés:** nyujtja 13, igazítja 17, mondjad 27, tartja 29, ajánlja 35, éljen 35, Halljad 35, Hidjed 185.

Komárom.

PLACETTE JÁNOS: Az halakra imádkozva készülő kereszttyén ember . . . Könyörgések . . . Magyar nyelvre fordítottak . . . M. P. P. I. által. (Ny. WÉBER SIMON PÉTER, 1791).

ö, ó, ü, ú: izü 13, gyümölytsöket 13, erről 13, főt 13, idő 15, örülni 15, fellyül 33, földön 196. — **c:** tzéljához 31, 45, 133, ortzádat 195. — **cs:** tselekefzem 15, kitsiny 15, zserentsés 15, Petsét 21, tsonka- 68, tsak 131. — **zs:** vi'sgálnom

13, 23, 'Sólt 195, 195. — **Jésülés:** *tzéljához* 31, *állapotjában* 41, *indulatjával* 47, *botsánatjokat* 213. — *vezéreljen* 17, *Közöljed* 21, *szünjél-meg* 27, *borítják-el* 29, *menjen* 31, *tselekedjed* 31, 37, *találjon* 41, 43, *Adjad* 47, 47, *szenvedjek* 69, *meg-felel-jek* 119, *kivánjak* 119, *bé-fogadja* 133.

Lőtse.

Házi és uti új kalendáriom . . . (Lötsén, ny. BREVER JÁNOS, 1733).

ö, ő, ü, ű: *épül* A2, *Öfve-jövés* A2, *Négy-szegű* A2, *köp-pölyözni* A2, *mezőn* C. — **c:** *Lörintz* B8, B8, *tzéloz* B8, C2, *Kurutzság* E3, *Sántzból* E3. — **cs:** *tsapja* C, *szereintsétlen* C2, *Tsáfzár* E2, E2, *Pétset* E3. — **Jésülés:** *mútatja* A1, *adja* C, C2, C2, *biztatják* C2, *idvezüljünk* C2, *fel-prédálják* E3, *rabolja* E3, E3, *elhagyja* E4, *meg-fzallja* E4, *Magyarázatja* A1, *négyed-jeinek* A2.

Lócse.

Házi és uti új kalendariom . . . (Lötsén, ny. BREVER JÁNOS, 1734).

ö, ő, ü, ű: *Pünköst* A1, *között* A1, *Böjti* A1, *Négy-szegű* A2, *tölti* A2, *épül* A2. — A nagyobb betűkben: *Közön-séges* A1, *Betűk-* A1. — **c:** *Vintze* A2, A2, *Pongrátz* A6, *Lörintz* B1, *Ventzel* B3, *Beretzk* B4, *Lutza* B6, *tzéloz* B8. — **cs:** *Szerentsétlen* A2, *tsetstől* A2. — **zs:** *Balás* A3, *Susaña* A4, *Jósef* A4, *Ifák* B1. — **Jésülés:** *Magyarázatja* A1, *négyed-jeinek* A2. — *mútatja* A1.

Lócse.

RÁDAY PÁL: *Lelki hódolás* (nyomdász ? 1726).

ö, ő, ü, ű: *örvendezettő, erősítéd őket* 4, *a'midőn* 4, *gyönyörúséges* 6. — **c:** *ortzám* 44, *sententzia* 60, *tömlötz-* 62, *ortzájaik* 71. — **cs:** *Tsillag* 6, *kapsolom* 10, *petsételte* 16. — **zs:** *'Sidókért* 74, *paisfoddal* 92. — **Jésülés:** *útjára* 22, *áldo-zatja* 58, *utóljára* 76, *malasztjai* 70, *vágyódjam* 24, *tapasztalja* 30, *könyörülj* 56, *adjad* 70.

Lócse.

BENITZKI PÉTER: *Magyar Rhythmusok* . . . (Ny. 1728).

ö, ő, ü, ű: *kivül* 3, *előtted* 3, *bünt* 5, *kezedből* 5, *betsü-letes* 5, *erőfedik* 7, *ördög* 7, *szüntelen* 11, *széltől* 29, *végső* 57. — **c:** *póltzra* 240, *tántzra* 241, *pintzédre* 245, *tzéger* 245, 245,

artzúl- 249, ortzák 286, atzél 287. — **cs:** tsak 1, fzerentsés 5, tsendefséget 7, kintses 242, petsenye 242, kúltstot 245, kortso-
mán 246. — **zs:** sib-vásár 240, rósa 254, 'Sobrák 261, páfit
276. — **Jésülés:** útja 254, 254, magzatja 284. **De:** Attyok-
tól 247. — Reményljek 3, féljelek 3, adj 3, éljek 5, hagyj 17,
17, tselekedjem 27, süvegelj 240, szolgálj 240, Válogatják 246,
nyergelje 248, dúdolja 252, hizlalja 253, táplálja 253, tudja
254, dagadjak 268, gúnyolj 283.

Nagy-Enyed.

TSERNÁTONI W. JÁNOS: Szüntelen világoskodó lámpás.
A' mellyet hitének kezében hordozott ... Baroti és N. Bat-
zoni Pál Ilona aszszony ... Borosnyai N. Sigmund uram-
nak ... házas társa. (Ny. DEBRETZENI SÁMUEL, 1770.)

ö, ő, ü, ú: Böltsek A3, között A3, ő C3, ötet C3, betsülted
C3. — **c:** Abétze B, éjtszakán B2, B2, B2, profétziában B3,
Tzimere B4, Batzóni C2, Nyóltzan C4, grátziáját C4. — **cs:**
tsak A4, böltsefég A4, tandts B, tserepez C2. — **zs:** Sidó
A4, B2, meg-*visgálandó* B, B, 'Sidó B, *Ekklesiáját* B, B2, 'sölt.
B3, *Jerufálembe* B3, *alumisnátkodás-* C2. — **Jésülés:** *útoljára*
B3, *akarattja* C. **De:** *Annyának* B, *Attya* C4. — *világoskodjék*
A3, *aludjék* A3, *számlálják* A4, *állattják* A4, *tartja* B2, *mondja*
B3, *el-ofzlattja* B4, *mondják* B4, *féljek* B4, *féljetek* C, *viga/sz-*
taljon C, *remélljük* C, *aludjék* C, *követjük* C, *Élj* C3, *viga/sz-*
taljon C3, *féljék* C4, *száljon* C4, *plántáljanak* C4, *Szoljanak*
C4, *Rendeljen* C4, *nyugodjál* C4.

A prédikáció szöveg-része következetes református helyes-
írással van nyomtatva, a verses búcsúztatók azonban — né-
hány adat kivételével — katolikus helyesírással:

Jésülés: *bánattyától* 2, *tzéllját* 3, *partját* 3. **De:** *Sóldja* 1,
akarattja 1, *kinjától* 2. — *el-áldgya* 1, *állyak* 1, *láltya* 1, *Lálttyák*
2, *állyon* 2, *köszönnem* 2, *kennyem* 2, *álattya*, *hullattya*, *á/sz-*
talgtattya, *firattya* 3, *számlállya* 3, *ély* 3, *épyly* 4, *Tanúly* 4,
hallyon-meg 4. **De:** *terjedjen* 2, *kóftolja* 2, *tudja* 2, *kezdjen* 4.

Nagy-Szombat.

Világ nagyjai! Veszedelem. Fordította német nyelvből egy
hazáját féltő igaz magyar. (Ny. JELINEK WENZEL, 1792).

ö, ő, ü, ú: *felöled* A2, *türésünkkel* 11, *idő* 11, *előre* 11.
— **c:** *páltzátok* 13, *tzél-* 19, *ortza-* 25, *fértzel-* 29, *tzifra* 137.
— **cs:** *tsak* 15, *kaptsokat* 19, *nints* 19, *tsáb-* 23, *tsudás* 26.

— **zs:** *zsidó* 29, *Brozsúrák* 111, 116, *vizsgálat* 136. — **Jésülés:** *fényje* 13, *barátjaik* 13, *gondjaitok* 13, *foganatja* 15, *magzatjaitok* 15, *dögleletjek* 25, *alkotványja* 85. — *fordúljak* 13, *tapodják* 17, *árúlja-el* 19, *hidjétek* 19, *halhatatlantítják* 22, *neveljen* 25, *halljátok* 27, *nyomkodják* 77.

Az átvizsgáltam nyomtatványok közt ez az egyetlen nagyszombati nyomtatvány, amely etimologikus helyesírással van nyomtatva. Ez azonban már nem az akadémiai nyomda nyomtatványa, hanem magánnyomdáé.

Pest.

Buzgó áhítatosság, melyet Bóldog CALASANCTIUS JOSEF ... az ifjúságban fel-ébreztett. (Ny. EITZENBERGER FERENCZ ANTAL, 1758.)

ö, ó, ü, ű: *többé* 7, *rövid* 7, *Szűléi* 7, *meg-ne szűnny* 6 — **c:** *hartzolna* 5, *hartzra* 5, *páltzátskákkal* 15, *Ortzájára* 15, *Ferentz* 15. **De:** *Ferencz* Címl. — **cs:** *tsak* 5, *tselekfzed* 6, *tsukta* 9. — **zs:** *alamisnát* 7. — **Jésülés:** *Atyja* 9, *Atyjának* 9, *Akaratját* 13. — *szorgalmatoskodjál* 8, *tanúlják* 8, *bo-tsátják* 8, *imádjad* 10.

Bár katolikus mű, tiszta református helyesírással van nyomtatva.

Pest.

BONA JÁNOS: Az Égben kézen fogva való vezetés ... melyet ez előtt Deák nyelven fzerzet ... BONA JÁNOS ... moft pedig: ... SEBE MIHÁLY IGNATZ T. N. Borfod ... Vice Ifpánnya ... magyarra fordított. (Ny. „Pesten, EITZENBERGERI [!] bötüivel“, 1773).

ö, ó, ü, ű: *önnön* 7, *midön* 7, *dühösége* 7, *közön-ségeffen* 8, *Tömlötz* 169, *gyümöltsei* 23. — **c:** *tzél* 1, 74, *Tornátzátul* 50, *Sententziaja* 45, *Pátza* 78, *lántzokkal* 93, *hartz* 109. **De:** *czélra* 199. — **cs:** *kitfoda* 9, 9, *tsatolni* 2, *Otsmány* 23, *tsudálfz* 47. — **zs:** *visgáld* 7, 7, 11. **De:** *Zsidók* 151. — **Jésülés:** *hagyománja* 13, *fekéljeit* 15, *ábrázatja* 53, *szomzfédjának* 69. — *fordítják* 2, *adják* 2, *szolgálgj* 5, *hizel-kedjen* 11, 13, *élj* 34, *éllj* 87, *foljon* 25, *viseljen* 43, *be-hordjak* 31. — **De:** *ofztogattya* 43, *Hallyad* 47, *vallya* 199.

Ez a könyv, amelyet BONA JÁNOS apát írt, tehát katolikus munka, a legtúlzóbb fonetikus helyesírást követi a jésü-

lésnél. Túltesz a reformátusokon, amennyiben még az *ny*, *ly*-ben is *j*-t ír *y* helyett, ha *j* következik utána (*hagyománja*, *foljon*). Előfordul néhány *y*-os alak is (*osztogattya*, *Hallyad*, *vallya*), ez azonban a szedő tévedésével magyarázható. A szedőnek, aki katolikus helyesíráshoz volt szokva, nehéz volt a *hagyománja* stb. alakok szedése s néha figyelme fáradásával ráment a keze a megszokott *osztogattya* stb. alakokra, s a korrektor nem javította ki a hibát.

Ennek a nyomtatványnak különössége, hogy minden *ö*, *ő*, *ü*, *ű* betűt hosszú *ó*, *ű*-nek szed, továbbá, hogy előfordúl benne a fedeles *i*: *Tanítónak* 9, *kínjai* 33. (a mássalhangzók kettőztetése: *allig*, *nékedd*, *ell*, *fell* stb. nem nyomdászati kérdés s azért itt nem foglalkozunk részletesebben vele).

Pest.

Okos elmének mulatozásai mellyeket BRUEYS apátornak frantzia nyelven irott bölts munkájából haza-nyelven kiadot BENYÁK BERNÁRD A. O. S. (Ny. ROYER FERENTZ, 1783).

ő, ő, ü, ű: *ő* 1, *gyönyörűségek* 1, *kivülötte* 47, *gyönyörűség* 59, *bölts-* 59, *sött* 87, *elkerüli* 87, *erőt* 87. — **c:** *keleptzéi-* 87, *tzélúnkra* 91, *póltzra* 25, *piatzán* 103, *tzikkely-* 118. — **cs:** *tsupános* 1, *tsaló* 87, *gántsos* 87, *tsalárd-* 87, *erköts-* 91, *tseleked-* 93, *tsekély* 93, *kapsóltatik* 93, *tsudál-* 93, *bötsülünk* 93. — **zs:** *visgáló* 63, *lepsölnék* 101. — **Jésülés:** *módjának* 3, *folyamatja* 4, *látatját* 4, *indulatjokat* 25, *gondolatjának* 111, *füstje* 117, *gondjok* 123, *változtatja* 1, *találja* 3, *tapasztaljuk* 3, *tartja* 5, *megfosztja* 7, *meghaladja* 7, *fényljen* 7, *tudja* 15, *megtsükkenjen* 17, *fényeskedjen* 17, *ámitja-el* 19, *hizlalja* 25, *szóljak* 29, *foglalatoskodjanak* 95, *előladja* 112.

Katholikus mű, protestáns helyesírással.

Pest.

KÖMLEI JÁNOS: Szükségben segítő könyv. Német nyelvből . . . (A könyvnyomtató neve ismeretlen. — „STÁHEL JÓSEF és KILIAN Könyv-Árosnál“, 1790).

ő, ő, ü, ű: *nevű* 1, *Bölts* 3, *könyvének* 3, *örülvén* 3, *közül* 5, *szörnyűdött* 7, *Törődött* 9, *szüléskor* 17. — **c:** *tzivakodás-* 22, *tzombjaira* 23, *kementzére* 27, 27. *etzet* 29, 30, *ortzáink-*

nak 453, *istántziát* 453, *Hertzegek* 495. — **De:** *czéhbe* 19, 19. — **cs:** *tselekedni* 12, *tsinálnak* 12, *tanútskoztak* 12, 12, *szere-
tsétlen*-13, *sints* 13, *tsak* 16, 17, *tsikorgott* 25. — **zs:** *v'sgál-
tatni* 19, *strá'sáltak* 21, *Jó'sej* 457, *'súsog* (*zsizsik*) 445, 446,
446, *Mu'sikások* 481. — **De:** *meg sugorgassa* 485. — **Jésülés:**
szólgálatjából 485, *Tisztjeinek* 486. — *tanúlja meg* 9, *elmél-
kedjünk* 11, *látják* 12, *meg esmerkedjenek* 12, *adjak* 13, *Tud-
játok* 13, *el gondolja* 13, *történjen* 13, *temetődjön* 15, *adja-
nak* 485.

A hosszú *f* itt már csak az *sz* nyomdai jelében használatos.

Pest.

HUNYADI FERENTZ: Diétai predikátziók, mellyeket . . . a'
maga költségén . . . ki-nyomtattatott DOBOS ISTVÁN ó budai
predikátor. (Ny. PATZKÓ FERENTZ, 1791).

ö, ő, ü, ű: *időtől* 1, *Nemzetünket* 1, *ünöket* 3, *tölti* 9,
közönséges 10, *föld* 11, *öltözetről* 11, *bünös* 89. — **c:** *tzifra*-7,
pintzék 15, *ortzával* 19, 23, *tzélja* 51, *Letzkében* 69. — **cs:** *tsa-
páfok* 3, *mitsoda* 9, *parantsolja* 13, *tsufoló* 13, *botsát* 31, *tsak*
60, *nintsen* 60. — **zs:** *'Sidók* 3, *Ekklesiákat* 7, 7, 7, *Persiai* 23,
Jerusalem 31, *visgál*-89. — **Jésülés:** *parantsolattjából* 3, *álla-
pottjában* 9, *tzélja* 51, *szombatja* 73, *állapotja* 89, *barátját* 119,
beszédjéi 147. — **De:** *gondolatya* 15. — *mondja* 1, *fogadjuk-
meg* 3, *újjítja* 9, *meg-tartják* 9, 9, *viseljen* 13, *kivánjuk* 25, *ne-
velje* 31, *hallják* 51, *adják* 97. — **De:** *tartya* 15.

Pest.

MÉSZÁROS IGNÁTZ: . . . Magyar Szekretarius . . . (Ny. TRATT-
NER MÁTYÁS, 1792).

ö, ő, ü, ű: *földéről* 3, *idő* 5, *kivül* 5, *fö* 5, *ötet* 7, *gyűj-
tetni* 11, *küldeni* 13. — **c:** *piatzra* 17, 19, *Eksztzellentziád* 40,
40, 41, *tzélat* 43. — **cs:** *tsak* 13, *tsupa* 17, *szereintsés* 19,
tseleked-33, *kültos* 41. — **zs:** *meg-visgálását* 15, *usoráját*
21. — **Jésülés:** *tedje* (*bizonyosá*) 47, *kivánja* 15, *halladja* 17,
tartóztatja 17, *neheszteljen* 35. — *adjon* 39, *akarattját* 15, *hiva-
taljába* 39, *indulatját* 45.

Pozsony.

KLIMIUS MIKLÓSNak Föld alatt való utja . . . fordítottatott
GYÖRFI JÓSEF veszprémi prókátor által. (Ny. PATZKO FERENTZ
ÁGOSTON, 1783).

ö, ő, ü, ű: *Efztendőben* 1, *készültem, jó* 3, *szüz* 11, *előb-
ebni* 11, *midön* 11, *fölöttébb* 41, *nevetésből* 41, *élő* 41, *öket* 43,
ősz 43, *ő* 165. — **c:** *piarcsi* 39, *piaczra* 53, *Czéhes-* 53. — **De:**
ki-katzagta 41, *tzivódni* 45, *piatz* 53, 55, *nyóltz* 63, *tziprus* 207. —
cs: *Paraditsom-* 7, *sintsen* 7, *tsillag-* 13, *meg-tsipé* 13, *tsak* 15,
kintset 37, *tsomóban* 73, *matskákából* 331. — **zs:** *meg-
visgálá-
sára* 3. — **Jésülés:** *beszédjek* 3, *gondolatja* 3, *hellyazatjától*
15, *parantsolatja* 45, *rendjei* 341, *le-szálljok* 3, *tartják* 7, 27,
válofstják 27, *gondolják* 45, *szenvedjem* 47, *induljak* 49, *látjuk*
55, *maradjak* 61, *engedelmeskedjenek* 61, *javaljuk* 61, *ítélik* 87,
parantsolja 288.

Az *ö, ő, ü, ű* jele általában *ö, ü*, csak elvétve jelöli a
hosszúságot az *ő-nél*, így: *ő*.

Pozsony.

Szívet sebhető ... próba ... német nyelvből ... anyai
nyelvre fordítva közöltetik a' Nemes Magyar Hazával M. MANDI
SÁMUEL által. (Ny. FÜSKÜTI LANDERER MIHÁLY, 1786).

ö, ő, ü, ű: *fekvő* 1, *nevezetü* 1, *böltsefségét* 1, *kivül* 1,
örömét 3, *örököst* 3, *küldetett* 5. — **c:** *tzédulában* 9, 9, 35,
ortzáját 19, *hartz* 97, 97. — **cs:** *parantsolta* 5, *tsak* 5, *meg-
tsalni* 9, *bé-petsételtt* 9, *tsendes-* 9. — **Jésülés:** *akaratzok* 9. —
fordíthatja 9, *gondoljuk* 15, *tsókolgatják* 19, *kelj-fel* 20, *szal-
ladj-el* 20, *nyügödj-meg* 39, *törödj* 39, *ki-ragadjad* 47, *hadj bé-
két* 49, *köszönjem* 55, *szólj* 71. — **Különössége** az *egy* szó
írása: *egygy* 7, 9, 11, 19, *Egygykor egygy* ... *napon* 29,
egygyfzer'smind 39, *egygynehány* 60, stb.

(V. ö. FÜSKÜTI LANDERER MIHÁLYnak 1792-ben megjelent
JABLONSKI-SEBŐK: *Böltz Salamon* ... c. nyomtatványával,
amely kevert helyesírású.)

Pozsony.

FALUDI FERENTZ költeményes Maradványai ... közre bo-
tsátotta RÉVAI MIKLÓS. Pozsonbann. (Ny. LOEWE ANTAL, 1787).

ö, ő, ü, ű: *első* 6, *először* 6, *függőben* 6, *hús* 13, *fü* 12. —
c: *lántzomról* 15, *Frantziaul* 15, *Tzifrán* 20, *tántzra* 21. —
cs: *tsókra* 17, *vatsorát* 17, *Szerentsére* 17, *kints* 17, *ditsérd*
17. — **zs:** *rózsa* 19, 85, *istrázsát* 45, *Rosdás* 45. — **Jésülés:**
Menjünk 13, *Rivadjon* 13, *Keljünk* 15, *pihenj* 15, *Repedjen* 23,
foljon ki 23, *lobogatja*, *Rázogatják* 25.

Pozsony.

SZIKSZAI GYÖRGY: Keresztyéni tanítások és imádságok . . . Negyedik ki-adás. (Ny. WÉBER SIMON PÉTER költfégével és betűivel, 1795.)

ö, ő, ü, ű: között 11, idő 11, ökrökhöz 11, töled 11, bűn 11, épülését 11, könyörülő 12, főt 23. — **c:** tántzok 11, tzeljával 11, 453. — **cs:** tselekedni 11, motskol- 11, kortsmára 11, ditsér- 13, tsepjei 15, Botsásd-meg 17, szerentsésen 53, kitsiny 57. — **zs:** paisom 31, visgald-meg 39, Ekklésia 57, 'Sóltáriból 59, Jerusálem 117. — **De:** Paizsa 339, Izsák- 503. — **Jésülés:** tzeljával 11, állapotjában 27, Felebarátjaikért 799. — motskoljad 11, munkálkodjál 12, szenteljed 13, Adjad 13, segélj 13, kezdjed 20, vezéreljen 21, gondoljak 29, hadj 35, bánj 37, látja 483.

Szeben.

SZENT SIMÓNI JÓ'SEF: Az Isten Látogatásainak . . . Hasznairól . . . (Szeben. Ny. SÁRDI SÁMUEL, 1753.)

ö, ő, ü, ű: A fejezet-címek nagy címbetűiben ő: **ISTEN-FÉLŐ** 3, a szövegben azonban ö, ő, ü, ű: el-kezdő 3, kitől 3, hívó 3, öröm 3, külömb 3, onnan fellyül 3. — **c:** ortzajok 5, tzelom 10, Vintzellér 14, Penitentzia 21. — **cs:** tselekedésétől 7, Tsapáfok 7, kitsinyek 7. — **zs:** meg-vi'sgálja 11, 'Sóltárokat 13, ró'sda 19, 'Sidó 20, ró'sait 21, bal'samom 12, Mu'sikáft 12. — **Jésülés:** állapotja 13, halottjokat 17, akaratjából 25, próbálja-meg 3, meg-dorgálja 5, mondja 5, adja 7, fordulj 19, kelljen 25. — **Különössége** a hiányjelek alkalmazása: Nézz'd-el 12, 13, 19, Próbálj'd-meg 19, kerülj'd el 19, fenyved't sebet 12, el-lankad'tt 12, Báty'jaiban 22.

Szeben.

Dictionarium Latino-Hungaricum . . . à FRANCISCO PÁRIZ PÁPAI . . . Nunc vero . . . locupletatum intentione ac labore PETRI BOD . . . (Sumptibus Samuelis Sárdi typographi, 1767).

ö, ő, ü, ű: Lehellő 43, ölni 43, szükön 43, Efstendős 45, Előtt 45, első 51, sütő 51, szőlő 83, szünik 83, repülök 105. — **c:** Tzibere 369, Tzigán 369, Tzinege 369, Tzipellős 369, Tzölönk 370. — **cs:** Hartsa 105, Tótsa, Potsolya, Motsár 320, tsinál 330, ditsér 330. — **zs:** 'Zellér 310, 'Zobrák 179, 'Zeb 341, 'Zémbelőd- 328. — **Jésülés:** tanátsoljak 329, el-vonhatja 333, mondjam-ki 336, tudjuk 340, Tsudálja 359, Menj-el, Eredj

365, *títkoljam* 372. — *gyalázatja* 329, *útja* 330, *akarattjok* 337, *Mindjárt* 328, 350. — **De:** *báttya* 336, 336, *Attya* 407, *atytyán* 407.

Szeben.

Dictionarium Hungarico-Latinum... studiô et vigiliis FRANCISCI PÁRIZ PÁPAI... Nunc verô... Operâ PETRI BOD. (Sumptibus Martini Hochmeister Caes. Reg. Typographi et Bibliop. 1782.)

ö, ó, ü, ú: *szegezô*, 4, *Födöm* 101, *Fô* 101, *Gyöz-* 115, *Keményülni* 165, *Ürügy* 395. — **c:** *Tzipó* 369, *Tzipros* 369, *Tzirkál-* 369, *Tzirok* 369, *Tzitera* 369. — **cs:** *Tsék* 359, *Tseh* 359, *Tseber* 359, *Tsempe* 359 *Tsendes* 359, *Tsep* 360. — **zs:** *Ro'zda* 305, 305, *Ro'zos* 305, *'Zatskó* 399, *'Zellyér* 400, *'Zembes* 400. — **De:** *morsolom* 23, *Handsár* 123, 123, *Perfelem* 287, 287, *Petrefelyem* 287, *Pofgás* 291. — **Jésülés:** *Altallyában* 9, *anyám báttya* 11, 11, *süljedek* 23, *süljesztem* 23.

Bár e két műben vannak eltérések az etimologikus helyesírástól, a református helyesírású művek közé sorolandók annál is inkább, mert TSÉTSI *Observationes*-e itt újra megjelent.

*

Tehát ha egy évnélküli régies magyar nyomtatványban a GELEJI KATONA ISTVÁN, TSÉTSI JÁNOS-féle helyesírást látjuk, kétségtelen, hogy az nem lehet 1645-nél régibb s valószínűbb, hogy 1708 (TSÉTSI JÁNOS) utáni, mert a XVII. században az ő helyesírásukkal, a református helyesírással nyomtatott művek még csak elvétve, ritkán fordulnak elő.

A fonetikus írás tovább él a XVIII. században a katolikus nyomdákban.

17. A magyar helyesírás, — amint láttuk, — GELEJI KATONA ISTVÁN után szakadt ketté. A XVII. században még a protestáns nyomdák is csak szórványosan alkalmazzák az etimologikus helyesírást, a XVIII. században azonban, TSÉTSI *Observationes*-ének megjelenése után a református nyomdák az etimologikus helyesírással élnek, míg a katolikus nyomdák továbbra is ragaszkodnak a PÁZMÁNY, KÁLDI által megszentelt hagyományos helyesíráshoz.

A katolikus iskolák és nyomdák helyesírását PERESZLÉNYI PÁL jezsuita tudós foglalta szabályokba 1682-ben *Grammatica Linguae Vngaricae* c. művében (kiadva TOLDY FERENC *Corp. Gramm.*-ban). Ez, mint számos XVII. századbéli könyv, újra megjelent Nagyszombatban, 1738-ban. Ez utóbbi kiadás alapján vizsgáljuk, hogy a magyar helyesírást miként tanították a katolikus iskolákban.

PERESZLÉNYINÉL az alfabetum: *A, a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, x, y, z.*

Ezek „Pronunciantur ut apud Latinos, si fequentes excipias.

C. in fine in antiquioribus libris invenies pro *K.* positum, et sic etiam pronunciabis. Sic utitur Nicolaus Telegdi.

CS, pronunciabis ut Boëmicum *č* cum puncto superne, *Tanács* . . . Similiter et *CH, Chont* . . . *CZ,* quod ultimum subinde effertur *C,* Latinum in voce coelum, ut: *Czél* . . . *Aczél* . . .

S, pronunciatur ut Germanicum *Sch,* vel Boëmicum *š/- Ss,* eandem pronunciationem duplicat. *Sz.* effertur aliquantò densius, quàm *S.* in voce *Sol.*

TS. ut *CS,* superius. *TZ,* ut Latinum *C,* in voce Coelum.

Z, ut Latinum, at cum puncto superne ut Boëmicum *ž/üt* *žak* Saccus . . . pro quo communiar usus est literae *S,* quae tunc hujus *ž/*pronunciationem habet.“

§. 2. De Literarum divisione, et Diphtongis.

„. . . *Gyöngy* . . . *Hely* . . . *Menny* . . . *Tyuk* . . .

Ex his Vocalibus Diphtongi sunt *ö, ú:* nimirum *ö* cum parvulo *e,* superne, pronunciaturque fonò mixtò ex *e,* et *o:* aliqui scribunt per *e o;* *ú* cum superposito parvulo *e,* offertur fonò mixtò ex *e,* et *u,* his adde *ij,* ut *szij.*

Item *ay, ey, öy, oy:* *Haytok* . . . *Eytek* . . . *Röytem* . . . *Foytom,* quae etiam, et quidem saepius per *j* scribuntur. (2—31.)

A birtokos személyragozásról a következőket olvassuk PERESZLÉNYINÉL:

„De affixis Pronominibus, quae Latinis Pronominibus Possessivis aequivalent . . . § 2. De affixis possessivis tertiarum personarum.“ (52 l.)

„Tertiae personae habent majorem difficultatem; et pluralis tertia pendet à singulari tertia.

Singularis tertia persona haec habet affixa. Primae Classis.

Ja, nya, tya, a, gya, Secundae Clas. *Je, e, i* . . .

In *D*, affumunt *gya*, Cadus, ut: *Kád* . . . *Mód*, Modus; *Híd*, Pons. *Lúd* Anfer, *Rúd*, *Kádgya*, *rúdgya*. . . *Harminczad*: . . . *az ebek harminczadgyán* . . .

In *L*, habent *a*, ut: *Angyal* . . . *Angyala* etc. Excipe *Czél*, *czéllya* Pazm. Conc. *Aczél*, *aczéllya*,

In *N*, affumunt *nya*, ut *Kalán*, Cochlear, *kalánnya*, *kín* . . . *kinnya*, *hon* . . . *honnya* . . .

In *T*, affumunt *tya*, ut *állat* . . . *magzat* . . . *állattya*, *magzattya*, *úttya* . . . fed si finale *t*, praecedat colonans, non duplicatur *t*, ut: *lant*, chelys, *Lantya*.

In *Gy*, petunt *a*, ut: *Agy* (!). Lectus, *Jobágy* . . . *Hadnagy* . . . etc. ut: *ágya* etc. *Hadnagy*, Pazm. in Conc. pag. 598. fed Kaldi duplicat *g*, ut: *hadnaggya* . . .

In *Ny*, ut: *Bárány* . . . *Baránya* (!) . . . in quibus an aliqui benè duplicent literam *n* praxis imprefforum authorum te docebit.

Ja, nya tya, a, gya.

In Plur. *Jok, nyok, tyok, ok, gyok*. . .

Kardom, kardod, kardgya . . .

Kardúnk, kardotok, kardgyok. . .

Kinnyai, bottyai, kardgyai. (47—62 l.)

Terminata (verba) in simplex *l*, et *n*, eas literas, duplicant et affumunt *y*, ut *szolgál* fervit, *szolgállly*; *hajol* . . . *hajolly* . . . *von* . . . *vonny* trahe.

Terminata in *d*, affumunt *g*, cum *y*, ut *ád*, dat, *adgy*, da, *széd*, colligit: *szedgy* collige.

Terminata in *gy*, affumunt *d*, ante *gy*, ut *hágy* relinquit, *hadgy* relinque.“

Quaedam praenotanda.

. . . Ergo verba, quorum radix, seu tertia persona singularis, exit in literas *b, g, j*, consonantem, *k, m, p, r*, affumunt affixum *ja*, in prima classe, ut *Szab, szabja: hág, hágja* . . .

Definentia in *l*, affumunt *lya*, üt *afzalom* . . . *aszallya*; nisi in radice jam habuerit duplex *l*, tunc non affumunt aliud *l*, üt *hall*, audit, *hallya*.

Definentia in *d*, affumunt *gya*, üt *ád*, *adgya*, *tapod*, *tapodgya* . . .

Terminata in *gy*, ante *g*, affumunt literam *d*, et in fine *a*, in prima claffe, üt *hagy* reliquit *hadgya*.

Terminata in *t*, praecedente vocali affumunt *tya*, üt *mutat* . . . *mutattya*, praecedente vero consonante, et *ay*, *aj*, *oy*, *uy*, non duplicant *t*, üt *szánt* . . . *szántya*, *fojt* . . . *fojtya*, *fuyt* . . . *fuytya*.

*

Bártfa.

GERHARDUS JANOS—ZÓLYOMI BÓLDISAR—AACHS MIHÁLY: A' kegyességnek mindennapi gyakorlása. (Ny. nyomdász megnevezése nélkül Bartfan 1710.)

ö, ó, ü, ú: *ellenkező* 15, *gyűmöltésözésében* 17, *gyűlöl-* 19. — **c:** *cédruza* 37, *tömlöttében* 15, 143, *hartzok* 137. — **cs:** *tseleked-* 17, *tsömöre* 19, *szints* 29, *tsontom* 41, *tsoportok* 115. — **Jésülés:** *tartya* 19, *mondgya* 19, *tudhattya* 29, *fohattya-meg* 49, *harmattyával* 29, *botsánattyát* 89. — **Régiesség:** *e:* *ditsőségben* 12, *emberseg* 37, *békefeleges* 37, *felelmedet* 15, *fele* 41, *mélysegébe* 162.

Bécs.

Az Confoederált, vagy öfzve Szövetkezett Magyar Ország Statufinak és Rendeinek, Békelségről (!) valo Punctumi. (Ny. HEYINGER ANDRAS, az Univerfitás Typográfuffa által 1706.)

ö, ó, ü, ú: *öfzve* Cím (cicero betűkkel), *Szövetkezett* Cím (kis cicero betűkkel), *Békefésgről* Cím (garmond betűkkel), *Első* Cím (cicero betűkkel), *külső* A, *mentől* A, *bótsüllet* A, *szükség* A, *között* A, *lött* A2, *füllül* A2. — **c:** *czikkelyeivel* A2, *czélt* B, *czitált* B2. — **cs:** *bocsánat-* A2, *gyűmölcse* B2, *csupán* B2, *csak* B2, *Cselekedetek* C, *Császárnak* D, *Bécsi* E. — **zs:** *Jesuiták* C2. — **Jésülés:** *akarattyához* A2, *Szolgálattyá-* *rul* C, *modgya* D, *változtathattya* A2, *tartya* B, *mongyák* B2, *mutattyák* C, *maradgyon* D, *fordittyák* E, *mulattya* E. — **Különössége:** a *g* után a *h* használata: *Ország* B2, *pedigh* B2, *megh holtak* B2, *eddigh* B2, *foh* C, *Országban* C, *rég*hi C, *megh engedni* C, *Szabadságháról* C, *leg*h inkább C, *Világhi* C2, *Főlség*hes D, *elég*hségesképpen E, *vég*hben E. — *Szerin*th C.

De vannak *h* nélküli adatok is.

Az ige és igekötő közé nem tesz kötőjelet, hanem külön írja: *megh engedni C, megh holtak B2.*

Bécs.

Keresztyen Seneca... Most másodikszor a' nagy Méltóságú GROFF BATTYANYI LAJOS... költségével jöttek-ki. (Ny. GHÉL JÁNOS, 1711.)

ö, ő, ü, ú: *közöd 1, erkölcsi 1, néptől 3, kerülly 3, Késön 5, söt 9.* — **e:** *harczolyunk 27, pokrocát 26, czéllýokat 69.* — **cs:** *ninesen 5, cseleked- 9, csuda 11, csalárd 13, kicsiny 19.* — **zs:** *strását 11, Mufikára 15, 33, vizsgálod 15, Jésülés: modgyára 13, 29, úttya 51, beszédgyekből 55, czéllýokat 69, kerülly 3, oltalmazkodgyál 5, féllý 7, mutattya 9, gyakoroltattya 9, tartya 11, válogattya 11, mongya 11, ofstromollya 15, szaladgy 63.*

Buda.

PADÁNYI BIRÓ MÁRTON: Lelket Őriző látogatás... (Ny. VERÓNKA NOTTENSTEINNÉ özvegynél, 1747).

ö, ő, ü, ú: *hidgyúk 47, tisztellyúk 47, dicsérjük 47.* — **e:** *pálczája 57, orczáját 79.* — **De:** *sententziáját 65.* — **cs:** *dicsérjük 47, cfinállyon 79.* — **zs:** *Z'oltáros 47, Z'idóknak 81.* — **Jésülés:** *homállýában 71, állattýában 75, ábrázattýát 77, 88, hidgyúk 47, tisztellyúk 47, magasztallyuk 47, áldgyuk 47.*

Buda.

HALLER JÁNOS: Nagy Sándornak... historiája. (Ny. LAN- DERER FERENCZ LEOPOLDNÁL, 1757).

ö, ő, ü, ú: *el-jöttünk A3, székségek A3, jövendő A3.* — **e:** *kilentz A2, hartzra A8.* — **cs:** *ditfíretet A2, parantsolt A2, kitsiny B7, garáditson B8.* — **zs:** *Afiának A2, Persia A2, Persák B7, paifsát D6.* — **Jésülés:** *parantsolatýát A6, utóllýára A6, ábrázattýát B, partyán D5, állýunk A2, hánnyon A3, Indállýunk A3, nyugodgyanak A6, el-nyomhattýátok A6, tudgyátok A6, hajtyuk A7. tudhattýátok A7, erősödgyetek-meg A7, igazgattya B, féllý B2* — **Különössége:** a garmond cursiv-jában van ó-betűje: *biró A2*

Buda.

Új Frigykötés... Az áhétatos, és a' fzenséges Jésus Szívéhez kaptsolatott Hiveknek Lelki Vigafztalására... Most

pedig ujjonnan magyarra fordittatván ki nyomtattatt (KATALIN LANDERERNÉ (!) betűivel 1774 dik Elftendöben).

ö, ó, ü, ú: a címlapon *ö, ú: dütsöfségének.* — A szövegben: *efendö A5, üdvöségesebb A5, gyönyörüségét A6.* — **De:** *lévök A5, illendöbb A5, leg föbb A5, egyedül A5.* — **c:** *Hercegek A5, czeloz- A6, nyolczvan B6, Czégéres C.* — **cs:** *tsak A5, alatsön A5.* — **zs:** *Zsidóknak B9.* — **Jésülés:** *Felebarátttyokat B4, ponttyától B9, tanitttyák A5, imádggyák A6, szolgállyanak A6, fel-találljuk A7.* — **Különössege,** hogy az *ö, ó, ü, ú* hangoknak megfelelő betűkben következetlen. Ezek írására egyaránt használja a régi *ö, ú, s* az újabb *ö, ü, ő, ü* betűket.

Buda.

(VERSEGHY FERENC): Mi a poézis?... (Ny. LANDERER KATALIN' 1793).

ö, ó, ü, ú: *előtt 1, Versszerzők 1, között 1, tövétől 1, üdö 19, minémü- 19, kötfögteti 32.* — **c:** *tzáfol- 17, romántzos 17, Frantziák- 18, Proventziái 18, tzélljának 25, tzigány 45.* — **cs:** *megetfalt 3, 3, tfupa 3, 3, garáditfra 6, botfát- 11, tfak 25, ditfir 43.* — **zs:** *Vizsgálljuk meg 3, 11, Kolosvári 31, musika 32.* — **Jésülés:** *beszédgyében 5, 9, kaptfolatttyaira 9, képezettyei 11, rendgye 11, tzéllya 11, fortéllya 43, palásttyával 48, munkállkodtattya 6, lerajzolyák 9, elragadgya 8, tudgya 11, emellye 11, felgerjedgyön 15, láttya 15, vallyuk meg 25, ronttya 31, vöhettyük 31.*

Eger.

HORVÁT IMRE... plebános: Midön a' mennyei Sion Hegyén építettett Jerusaleem Városba... el-jutna... CSERNEKI DESÖFI FERENCZ ur... (Ny. BAUER KÁROL JÓSEF, Püspöki Könyv-Nyomató, 1760).

ö, ó, ü, ú: *költözött B2, Görög B3, törültetik B4, kövek B4, erejebkül B3, közülánk B4, épüllésünk C.* — **c:** *Frantzia B2, ortzámön D4, harmintz B2.* **De:** *Czedrus D2.* — **cs:** *erköltsiben B2, böltfesege B2, kintse B2, meg-tsokollya C2.* — **zs:** *vizsgálljuk B3, C4, Zsellyérkedni C3.* — **Jésülés:** *utóllýára D3, E., fáraszttyák C2, fogyaszttyák C2, szaggattya C2, hizlallya C3, kívánnya C4.*

Eger.

LÉPES BÁLINT: A' Halandó Tellyes Emberi Nemzetnek Fényes Tüköre. Az az Első' Könyv A' Halálról... Előfzör

Prágában SESSIUS PÁL által... (Ny. „Püspöki Oskola' Bötűivel“, 1771).

ö, ó, ü, ű: *öszve* I. 29, *bötsüli* I. 39, *értzből* I. 17. *bölt-feséggel* I. 17, *kő* I. 19, *bűn* I. 19, *üte* I. 19. — **c:** *tzikkelye* I. 17, 25, *portzikák* I. 28, *tzombunkban* I. 29, *kilentz* I. 35, 35, 35... , *harmintz* I. 35, 35, 35... **cs:** *Tszudálatos* I, 15, *kitsíny* I. 25, *bötsüli* I. 39. — **zs:** *'zákba* I. 37, *'zidóknál* I. 219, *'Zidókról* I. 67, *'Zúphoz* I. 61, *má'zálást* II. 116, *'zirosb* II. 117, *'zineg-* IV. 269, *mor'zalékokat* IV. 269, *'zobrák* IV. 273. — **De:** *pesgéffel* I. 28, *öszv-sugoríttya* I. 29, *visgálására* II. 121, *alamisnálkodnak* II. 121. — **Jésülés:** *allapatttyában* I. 17, *ábrázatttyában* I. 19, 19, *malasztya* I. 21, 23, *hallyátok* I. 23, *bizonyíttya* I. 23, *mongya* I. 23, *vághattya* I. 23.

Eger.

PÁZMÁNY: A' Setét Hajnali—Tsillag... (Ny. Typis Sch. Ep. 1774).

ö, ó, ü, ű: *erőfséget* 21, *ehettyák* 77, *vehettyák* 77, *fi-nyeségéből* 213. — **c:** — **cs:** *tfak* 1923, *tsonka* 25, 25, *fiints* 22. — **zs:** *Sidóktúl* 19, 19, *visgálását* 21, *Mufikáfók* 205. — **Jésülés:** *fóltyát* 13, *hivatallyárúl* 65, 69, *gyalázattya* 205. — *titkollyuk* 14, *meg-mutattya* 15, *tanítottya* 19, *parantfollya* 2 5, *vítatttyák* 25, *újittya* 29, 57, *szólljunk* 29, *adgyák* 69.

Itt az 1779-ben megjelent nyomtatvány (PÁZMÁNY) régiebb állapotot tüntet fel (*ö, ű*), mint az 1771-es (LÉPES), amelyben az *ö, ó, ü, ű* jele: *ö, ó, ü, ű*.

Győr.

DOMBI MIHÁLY... [kanonok]: *Vizből és Vérből... Üdvös-séges Fördök...* (Ny. STREIBIG GERGELY JÁNOS, 1742).

ö, ó, ü, ű: *gögösködni* 3. — **c:** *Tzikkely* 1, *ortzádat* 17, 31, *piatzon* 45. — **cs:** *Tszászari* 9. — **zs:** *Zsoltári* (Címlap), *el-zsübbad-* 205, *megvisgáalom* 1, *meg-visgálljam* 11, **Jésülés:** *segély* 9, *el-óltya* 11, *engedgyetek* 15, *hallyad* 17, *tagollyák* 19, *meg-lyukaaszttyák* 19, *hánnya* 27, *Tudgyad* 43. — **De:** *felel-jek* 29.

Győr.

Meg-sértődett Artatlanság... Nepomucenus Szent János... Tifztesféjére Mufika 's Comoediabéli Versekkel, Ezen Szentnek, Bizonyos Tifztelöje koholta... (1749).

ö, ő, ü, ű: tömlőtzőzésnek D. — **c:** ortzánkkal B, tántzollyatok B, fitzkándo C. — **De:** Táncz D2, Venczelly A3, B, Venczell C, tömlőczőz- D. — **es:** tsak A3, kültsát A3, tselédgye A4, tsikorgasz D3, szerentse D. — **De:** Cseh-Ország C2, Csókát C3, Csátsogása D2, Cselédgye D. — **zs:** vizsgál A1, Mufikusok B, Rófa C4. — **Jésülés:** Futtya A2, Hidgyed A3, tarttyák A3 hadgyák A3, adgyák A3. — úttyát B2.

Győr.

PADÁNYI BIRÓ MÁRTON: Ünnepe napokon, Diaetáknak alkalmazatóságával... Prédikátiók. (Ny. STREIBIG GERGELY JÁNOS, 1761).

ö, ő ü, ű: örökőffek 27, dülő 31, kő-fzáll 31, búczók (vagy támafz) 30, — **c:** czifra 27, czikkely 28, kilenczven 29, nyólcz 51, Herczeg 53. — **De:** Portziunkula 32, Contignátzió- T iv, Congregátzió- 124, Excellentziájok 125, quietantzia 316; — Portiunkula 58, Grátia- 58, Instantia- 58. — **es:** Csak 27, cserép 27, Búcsú 33, Pecsétes 33, Vecsernyéjétől 49, Vacfora- 258. — **zs:** Zfidó 29, zsóltárt 84. 'Zsóltárban 119, 'zoltáro- 240, vizsgálván 47, Alamifnás 68, Pofony 78, sinorja 467, paizs nak 470, paizzáibúl 470, pai'z 426, tórsőke 512, semlyét 268, Mufika 369, őrfébet 440, karma'zin 467, 'zengéje 570, egy 'Zubora fősvény 1093. — **Jésülés:** gongyai 31, állapottyából 34, malasztya 192, kertyn 238, emberkedgyél 32, ábrázollyátok 32, parancsollyon 85, állly-le 102.

A c írásában különbséget tesz a magyar és a latin jövevényszavak között a zs írásában következetlen: zs, 'Z, z és s.

Hallé.

TORKOS ANDRÁS: Engesztelő Áldozat... Saxoniai Halla Várofában Nyomtattatott SWÁIDLI MIHÁL Uram kölcségével (ORBÁN IŦVÁN bötüivel. 1709).

ö, ő, ü, ű: kölleffék 5, nékünk 5, nélkül 5, ö 7, hütben 9, bün- 9. — **c:** éczakának 9, orczád 157. — **es:** Tanics 5, erőfics 5, meg parantfoltad 5, dicsérlek 9, csak 11, csupán 11, dicső- 12, bölcs 167. — **De:** tsak 11. — **zs:** paisát 73. — **Jésülés:** malasztyával 11, szentellyen még 7, szentellyünk 11, nyugodgyék 11, adgyad 11, névély 11, Aldgyon 19, álllyak 23, mofogattya 435. — **Különössége:** edgyütt 9. De: egyedül 11. névély 11, erőfics 5, Szentellyen még 7. — ő: ő [szelmes Jéfus 77.

Kassa.

Nagy Emlékezetű PETRARCHA FERENCZnek A' jó, és gonofz Szerencsének Orvoslásáról írott két Könyvecskéje... Deákbold Magyarra fordítottatott LASZLO PÁL Ruthenius Praepost... által. (Ny. Akadémiai Betűkkel, 1720).

ö, ó, ü, ú: *öröm* 1, 1, 1, *üllyön* 3, *edgyütt* 187, 193, *Betűkkel* (Ciml). — **c:** *nyolczvan* 2, *czifra* 35, *harczolnak* 161, *kilencz* 174. — **cs:** Szerencsének 1, *csalni* 1, 1, 3, *gradics* 13, *nincsen* 23, *csillagok* 33, *csorda* 39. — **zs:** *'Zidók* 172, *hásár-tos* 161, *strásály* 191. — **Jésülés:** *módgya* 2, 2, *szomszédgya* 3, *úttya* 113, *akarattyát* 155, *felebaráttjának* 175, 175, *bocsánattyát* 160, *mongya* 2, *láttyuk* 2, *adgyunk* 2, *üllyön* 3, *hizelkedgyél* 3, *taszittyá* 5, *szálljunk* 7, *kivánnyon* 159.

Kassa.

Halotti Praedikatio... MERZE SINYEI (!) KRISTOFF (felett)... Bizonyos Romai Catholicus Lelki Páfztor-által. (Ny. Az Academiai bötűkkel, FRAUENHEIM JÁNOS által 1730).

ö, ó, ü, ú: *túrhetem* A2, *tóled* A2, *túrésnek* ... *túkere* A2, *dútsóséges* A2. — **c:** *ortzáját* A3, *páltzát* B3. — **cs:** *dútsóséges* A2, *Paraditsomában* A2, *intfelkedésfed* B, *bútsút* C. — **De:** *cselekedhetem* B. — **Jésülés:** *ábrázattyát* A3, *utólyára* A2, *uttyán* C4, *láttyúk* A2, *bizonyittyá* A2, A2, *mondgya* A3, A3, *engedgy* B, *hadgyad* B.

Kassa.

Officium Rákóczianum, avagy külömb-féle ajtatosságok... (Ny. az Akadémiai Betűkkel, 1767.).

ö, ó, ü, ú: *örökkön örökké* 3, 3, 3, *dútsóságét* 3. — **c:** *harczhoz* 283, *harczolván* 287. — **De:** *penitentziának* 179, 455, *Ignátznak* 282, 285. — **cs:** *dútsóságét* 3, *cfillag* 192, *botsánattyára* 17. — **zs:** *'zoltár* 96, 157, 468, *'zengéjét* 205, *vi'zgálsz* 435, 435. — **De:** *paísa* 460. — **Jésülés:** *kivánnya* 3, *Aldgyuk* 5, *magafztallyuk* 7, *adgyák* 17.

Kassa.

A' Jésus Társaságából-való GONZÁGA SZENT ALOYSIUSnak hat vasárnap-béli tiszteleti. (Ny. az Akadémiai bötűkkel, 1749).

ö, ó, ü, ú: *kedveskedgyánk* 9, *gyülöllyük* 11, *dúcsóságére* 13. — **c:** *kilencz* 33, 34, *nyolczad* 81, *czombját* 63, *Orczáját*

nál 109. — **De:** *gratziát* 13, 113, *Florentziában* 34, *czilitziom* 43, *penitentiád* 75, 83. — **cs:** *dicsőségére* 13, *dicféretedre* 12, *csekély* 15, *cfeleked-* 38. — **De:** *kintses* 21, *bütsút* 21, *mo-tsoktól* 22. — **zs:** *szór-zsákba* 74. — **De:** *visgåld* 34, *Perefiá-nak* 86. — **Jésülés:** *akarattyát* 61, *uttya* 75, *indulattyával* 83, *szolgálljunk* 9, *kedveskedgyánk* 9, *follyanak* 13, *Tudgya* 39.

Az 1759-ben ugyanebben a nyomdában megjelent „XAVIER SZENT FERENCZnek... cfuda-tétele“ ugyanilyen helyesírású.

Kassa.

ALVINTZI PÉTERNEK... öt Levél PÁZMÁNY PÉTERTŰL. (Ny. Kassán, Académiai bőttükkel, 1769)

ö, ő, ü, ú: *úddk* 3, *küldöttek* 5, *fő, elő* 5. *tőb* 31. — **c:** *Profétziája* 15, *Apátzák-* 17, *értz* 51, *Helvétziai* 99, *tántzolni* 221. — **De:** *czéhnek* 205, *derczés* 227. — **cs:** *tfendefen* 11, *tanáts-kozzék* 21, *tfinál-* 41, *bötsül-* 63. — **De:** *Császár* 57. — **zs:** *meg-posdula* 5, *Sidók* 51, *Jéfuiták* 243. **Jésülés:** *hivatallyokat* 113, *fosztya* 7, *tudgya* 11, *állittyátok* 11, *firattyák* 15, *tapod-gya* 17, *itéllyék-meg* 19, *mongya* 19, *meg-vallya* 21, *meg-lát-hattya* 22, *választya* 21, *állyon* 31, *számlállya* 31, *tfinállya-nak* 41, *meg-házafodgyál* 219, *nyullyon* 227, *higgyék* 257.

Kassa.

FARKAS ANTAL: *Erköltsi Iskola*... Fordította magyarra —. (Ny. FÜSKÜTI LANDERER MIHÁLY 1790).

ö, ő, ü, ú: *különös* 1, *leg-főbb* 1, *tölök* 3, *tehető* 3, *rész-rül* 3, *meg-előzhesség* 2. — **c:** *Hertzeg* 3, *értzbül* 7, *palatzk* 15, *kotzkára* 23, *nyoltz* 37, *aktziókkal* 438, *Inrotulátziókkal* 438, *Exekutziókkal* 438. — **cs:** *tsúprot* 5, *mitsoda* 7, *Furtsa-jokú* 11. **zs:** *visgálódnak* 17, *Zákokkal* 23, *Zák* 23, *Zoltárokat* 135, 135, *alamisnát* 430, *I/óp* 427. **Jésülés:** *minden tsi-nyát, binyát* 7, *utyában* 7, *gondgyokat* 15, *utóllýára* 25, *ála-potyokban* 61, *parantsolatya* 51, *partyán* 429. — **De:** *beszédje* 7; *szóllý* 5, *adgya* 5, *hivattya* 7, *fel-hozattya* 7, *gondollyon* 9, *mongya* 9, 11, *adgyák* 17, *parantsollya* 19, *bűfűly* 21, *bötsü-llye* 23, *bűfűly* 35, *félly* 35, *mutatya* 51, *Tanűllyák* 61.

Kassa.

Elvesztett Paraditsom MILTON által. Fordította Frantzi-ából BESSENYEI SÁNDOR... Második darab... (Ny. „ELLINGER JÁNOS Ts. és Királyi privil. Könyv-nyomtatónál — 1796“).

ö, ó, ü, ű: *ő* 31, *tökéletlenül* 31, *külső* 31, *bűzke* 33, *reá-űsön* 35, *ki-gőzölgő fűft* 37. — **c:** *lántza* 67, *tziwakodás* 207. — **cs:** *tsendes* 36, *tsalárd-* 39, *mitsoda* 39, *tsűszkált* 41, *tsók-* 43. — **zs:** *meg-vi'sgálás-* 47. — **Jésülés:** *úttýában* 37—38, *úttýait* 53, *utóllýára* 67, *akarattýát* 85, *kargya* 164, *talállýa* 39, *változtattýa* 43, *tsókolgattýa* 43, *meg-hajtya* 43, *hídgy* 53, *meg-tiltya* 57, *el-kerüllýék* 83, *elégedgy-meg* 164, *el-törölyled* 165. **Különössége:** *egy: mintedgy* 33, *edgy* 37, 38, 39, *edgyetlen-edgy* 51, *edgyfzersmind* 570.

Kolozsvár.

PADÁNYI BIRÓ MÁRTON: *Angyali Társaságnak Szödvetsége.* (Ny. harmadszor... az Akadémiai bötűkkel, 1756).

ö, ó, ü, ű: *örökkön örökké* 17, *Údvözítők* 31, *töredelmef-ség* 31, *büntetések* 31. — **c:** *kilencz* 1, *hürczol-* 15, *ortzájokra* 19, *pinczét* 77, 77, *Czeremóniáiról* 80. **De:** *Céremóniák* 80, 80, 80, 80, *pénitentziát* 30, 31, 87, 87... — **cs:** *cfinálmányi* 1, *dicsírjelek* 2, *Cselédes* 2, *Búcsú* 30, *Vacsora* 105. — **De:** (kivételesen): *Kintses* 35, 35. — **zs:** *'Zidók* 35, 55, 75, 75, 160, 238. — **De:** *Rósa* 210. — **Jésülés:** *módgýára* El. b., *állattýát* 2, *Malaszttýát* 17, *el-mondandgyuk* El. b., *El-távoz-tattýa* 2, *áldgya* 2, *féllyétek* 2, *Indúly* 4, *buzdúly* 4, *mond-gyuk* 11.

Kolozsvár.

Böldog halálra, készítő Uj-Kalendariom... (Ny. KOLLMANN JÓSEF FERENTZ betűivel, 1776).

ö, ó, ü, ű: *Születéfe* 1, *környűl* 1, *között* 35, *Száz* 81. — **c:** *nyólezad* 1, *orcza-* 5, 5, *arczul* 29, *harczon* 31, *látezott* 86. — **cs:** *szereintsés* 3, *cfeleked-* 3, *cferepek-* 29. — **zs:** *Balás* 27. — **Jésülés:** *tárgya* 1, *palástya* 7, *partýán* 7, *gondgya* 7, *Annýa* 33, *királlýa*, *Attyától* 80, *adgyad* 1, *szolgállýon* 1, *or-szágollyak* 29, *vigadgyak* 29, *áldgyon-meg* 35, *hallýak-meg* 35, *pártollyak* 55, *vonnyon* 87.

Komárom.

Ujj Kalendariom mellyet... 1712 efüzendőre írt NEUBART JANOS... (Ny. TÖLTESI ISTVAN.)

ö, ó, ü, ű: *Vizözön* A1, *első* A1, *Török* A1, *Bötű* A1, *Első* A2, *özve jövés* A2, *Négyzegű fény* A2, *kettős* A2, *Szüz* A2, *midőn* C, *közelit* C, *bölcs* C2, *előre* C2. (Betűnagyságonként)

változik az *ó, ú, ö, ü*). — **c:** *czéloz* C4. — **cs:** *bölcs* C2, *czak* C2, C3, *bölcszen* C2, C2, *bölt/fejég* C3, *Csillag-* C3, C4, C4, *csűfság* C4, *szerenczetlen-* C4, *bóczatani* 35, *indiczon* C7. — **zs:** *visgáló-* C2, C2, C3, C4. — **Jésülés:** *tartya* C2, *mütattya* C2, *tekinthettyák* C3, *túgyuk* C4, *talallyuk* C4, *bóczáityák* C7, *agyon (annyit)* C7.

Komárom.

Ujj Kalendarium mellyet... 1722 ezftendőre irt NEUBART JANOS... (Ny. TÖLTESI ISTVAN.)

ö, ó, ü, ú: *Fólséges* A1, *ót* A1, *Lócsén* A1, *özön* A2, *között* A2, *idő* C2, *első* C2, *részről* C3, *Ezftendő* C3. — **c:** *Vincze* C6. — **cs:** *csinál* C, *csekéllyen* C5, *gyámólc-* C5, C6, *Csillag-* C7. — **Jésülés:** *kezdgyák* C, *mutattya* C, *engedgye* C4, *adgya* C4, *ajánlya* C4, *hidgyed* C6, *jély* C6, *állapottya* C, *utóllya* C.

Nagy Károly.

CSAPO JOSEF: Kis gyermekek isputalja... (Ny. Sz. N PAP ISTVÁN typogr. által, 1771).

ö, ó, ü, ú: *sót* 1, *elsőre* 1, *örökké* 1, *tükör* 1, 1, *történt* 1, *született* 3, *bé-fátótt* 3, *dörgölni* 3, *először* 5, *köldök* 5, *gyült* 90. — **c:** *ortájára* 5, *nyoltzod* 19, *Frantzia* 21, *tzukrot* 23, *piskoltz* 30, *Tzitrom* 31. — **De:** *Czamolly-fű* 33, *orczájok* 77. — **cs:** *fatard-ki* 5, *tsontos* 5, *tsútsofsan* 7, *tanátos* 11, *tsuda* 29, *tsupa* 31, *tfiga* 31, *tseresnyefa* 65. — **De:** *csetsnek* 17, *csévjének* 23, 23, 23, *cseresnye* 23, *cserefnye* 32. — **zs:** *ró'sa* 5, *rósát* 7, *Bafarósából* 31, 33. — **Jésülés:** *ábrázattyaival* 5, 15, *tsontyai* 13, 13, 17, *állapottyok* 24, 79, *ganéjlattya* 24, *huruttya* 87, *módgycok* 107. — **De:** *ábrázatjának* 5, *scarifikálattya* 11, *tílttya* 11, *szoptattya* 13, *mozdithattya* 15, *kenyének* 19, *tartóztattya* 19, *akadályoztattya* 19, *nyújthattya* 19, *szorittya* 19, *bizonyittya* 27, *burogattya* 36 *botsáttya* 41, *fogadgyanak* 35, *engedgyék* 45, *tsinállyanak* 53, *tisztittya* 65, *adgyák* 77, 89, *örizkedgyék* 88, *mondgyák* 109, *bánnyanak* 110, *hánnya* 111. — **De:** *halja* 15, *commendálja* 19, *orvosolja* 88, *kelljék* 107.

Nagy-Szombat.

P. BARANYI PÁL: Lelki Paradicsom... (Ny. „Az Académiának bőttüivel, GAÁLL FRIDERIK által“ 1720).

ö, ó, ü, ú: *bócztelenség* G, *dicsőség* G, *könyörűly* B2, *ölelly-meg* E4. — **c:** *czélozni* D, *czélokot* H, H, *orczádot* N-

orcám T2, *czimbalmokon* L12. — **De:** *sentenciáját* D2, *penitentziát* Pp2, Ss, Ss. — **cs:** *cfelekedgyed* B2 *tanát/fot* B2, *csak* B3. — **De:** *bocsáttya* D, *böcstelenség* G, *dicsőség* G. — **zs:** *Zsidók* Nnn3, *Zsoltar* Iii2, 2, 3, 3, 4, ... — **De:** *vizgáld* B2, *Solosma* O3. — **Jésülés:** *akarattýához* B3, *magyarázattya* B4, *szolgálattya* D, *módgya* F. *könyörűly* B2, *cfelekedgyed* B2, *tudgya* B3, *terjedgyen* B3, *kivánnýák* D, *mondgya* D, *bocsáttya*, D2, *ajánlyá* D3, *ólelly-meg* E4. — Különössége az à, è és ô betűk előfordulása benne *szàmba nem vehetsz* Pp3, *imè* G, *femmivè* Pp2, *ó boldogtalanok* B2, *Mójsseffel* B2.

Nagy-Szombat.

CSIK-SZÉKI SZENT GYÖRGYI ILLYÉS ISTVÁN: Fasciculus Miscellaneus... Prédikációk (Ny. Academiai bötűkkel, 1725).

ö, ó, ü, ú: *búnós* 2, *Erős* 7, 7, *űres* 11, *köntös* 13. *bövelkedését* 11, *dicsirő* 1, 1, *dicfirtiről* 18. — **c:** *czéllyá* 11, *czipókat* 13, *Ignác* 31. — **cs:** *dicsirő* 1, 1, *bocsát-* 1, *csekély* 1, *cfudálatos* 18. — **zs:** *fengéjében* 11, *Sigmond* 18, *szolofmás* 19, *visgállýuk* 55, *Ersébetről* 63. — **Jésülés:** *palástya* 15, *módgýát* 18, *roftéllýal* 23, *állapottyoknak* 55. — *szemlélhetgyük* 17, *fondállýák* 23, *állý-elé* 27.

Nagy-Szombat.

GÁNÓTZI ANTAL—HORVÁTH JÓSEF: Emberi Okosság (Ny. A' Jésus Társasága Akad. Kollegiumán. Bötűvel, 1764.)

ö, ó, ü, ú: *szűkölködgyék* 15, *történyenek* 19, *tzipellót* 23, *külső* 149, *Bólts* 151. — **c:** *Tzitóra* 19, *tzipellót* 23, *tornáztában* 49, *köptzös* 297. — **cs:** *betsűlly* 27, *Bólts* 151, *parantsollýa* 92. — **zs:** *muзикát* 127, *vizgálni* 127, *paiz* 141, *strázát* 205, *vizgálási* 17, *vizgálni* 29, 43, 61, 79, 79, *Ersébet* 71, 71. — **De:** *'Zoltárra* 88, 88, *'zákot* 123. — **Jésülés:** *ábrázattya* 17, *ködgyei* 17, *hagyománnya* 37, *állapottyát* 49, *borbéllyától* 49, *módgya* 67, *bészédgye* 77, *baráttya* 151, 201, *mútattya* 19, *meg-vallyam* 19, *iparkodgyanak* 25, *betsűlly* 27, *hidgyed* 29, *hidgy* 51, *félly* 31, *adgy* 31, *bánny* 39, 60, *láttyuk* 43, *tudgyuk* 43, *jedgye* 151, *vádollýa* 163, *tartyuk* 53, *tartyák* 59, 121, *ki-mongya* 88, 93.

Nagy-Szombat

PÁZMÁNY PÉTER: ... Minden vasárnapokra, és egy — néhány innepekre... Prédikációk. (Ny. A' Jésus Társasága Akademiai Collegiumának Bötűvel, 1768).

ö, ő, ü, ű: c: üdőben 1, földön 1, el-jöni 1, dütsőséggel 1, előző 3, nőnek 35, el-hülök 111. — **c:** Tzet-halak 35, tömlőtőz 79, artzúl 79, lántzán 791, nyóltz 222, hartz 227, Predikátzió 331. — **cs:** Tzak 55, ditsír- 55, dütső- 55, tsendefen 103, tsuddál 287, bólts 287, kitsiny 331. — **zs:** 'zengéjének 11, 'zirját 27, 'Zidó 99, 157, 157, vizsgálását 101, 299, alaminát 43, dösölt 31, 'Zidó- 23. — **Jésülés:** fajáttya 57, kinnyát 57, gyalázattját 57, állapattját 67, akarattjának 79, bánattyokról 221, indúlatnya 223, módgýára 331, láttýák 1, emellyétek-fel 1, tudgyátok 1, féllýed 3, fogadgya 3, megáldgyuk 25, meg-nyúgodgyunk 25, fanyargattya 25, ijedgyenek 35, változtattya 35, mondgya 55, kívánnýuk 55, szenvedgye 57, üdvözülyünk 79, vastagittya 221.

Nagy-Szombat

PÁZMÁNY: Imádságos Könyv. (Ny. A' Kir. Univers. Betüivel, 1791. Esztendőben).

ö, ő, ü, ű: részesülyünk 33, bótűsület 93, tömlöttzébe 99, szúkólkódól 99. — **c:** déltzeg 97, hurtzollyák 97, tömlöttzébe 99. — **cs:** porotska 91, Tsak 93, Botsásd 93, bótűsület 93, ditsérlek 93. — **Jésülés:** részesülyünk 33, adgyad 43, maradgyak 43, tiftzullyak 69, éllýek 101, Malafztyával 33, homálytát 69, 91, akarattýokat 256.

A kurzív szedésű szövegrészekben azonban az ö, ü írása eltér az antiqua szedés írásától: ördögös 51, gyólól 51, gyöz 51, bótűsületes 51, ő- is 52, ördögöt 52, Remetéről 57, ő tőle 57.

Pázmány Imádságos Könyvét kiadta 1797-ben Kassán FÜSKÜTI LANDERER FERENTZ és 1804-ben Budán az Universtitás nyomdája, — mind a kettő fonetikus helyesírással (féllýetek, tiftzellyetek, bétűllyetek stb).

Pozsony

CSUZY ZSIGMOND: Evangeliomi trombita... (Ny. ROYER JANOS PÁL, 1724.)

ö, ő, ü, ű: törvény 1, sőt 1, gerjedező 1, mi-némű 1, pénztől 13, csópogni 51, szűz 51, bűn 81. — **c:** czimbordálván 1, prédikácziós 1, délczeg 1, czikkele 9, czifra 13, ál-orczás 13, czáfolni 47, tömlöczből 51, kelepczét 59. — **cs:** cfelekedetit 1, cselekedetekkel 1, paradicsom- 3, cfontyából 3, cfodás 3, bocsat- 3, bölcs 13, Csüllag- 51. — **zs:** vízgállya 13, 143, 165, törzőköt 13, zellyérkedő 13, varázlok 65, úzorás 65, zidókat

67, 71, *zöldgyát* 165, *zengéjében* 164, *zákban* 279. — **Jésülés:** *mődgya-hoz* 1, *foganattyát* 1, *hivatallyának* 1, *cfontjából* 3, *uttyára* 47, *ábrázattyában* 55, *kardgyáig* 55, *kúttjának* 57, *földgyét* 143, *cfelekedgyenek* 1, *meg-felellyen* 1, *gondollyúk* 3, *hafonléttýák* 1, *higygyúk* 9, *áldgya-meg* 9, *vizgállya* 13, *mondgya* 13, *bátoréttya* 35, *szolgály* 55, *ragafzkodgyál* 55, *aléttya* 59, *szóllyak* 65, *tanéttya* 67, *szállyon* 71, *be-óltya* 201.

Különössége a *zs*-nek *ž*-vel írása.

Pozsony

A' halandó testben szenvedő halhatatlan Istennek szent-séges históriája (Ny. ROYER JÁNOS PÁL, 1727).

ö, ő, ü, ű: *útdk* 311, *egyenlő* 69, *kúldgye* 227, *őrallyón* 232. — **c:** *piaczról* 224, *czél-* 388, *hurczol-* 227, *orczád* 232, *kilencz* 233. — **cs:** *Császár* 310, 310, 310, *csak* 227, *cfigák* 232, *cfeleked-* 224, 224, 311, *csácogó* 311. — **zs:** *zidók* 224, 224, 225, 226, 227, 238, 239, 317. — *Istrásákat* 225, *visgállyuk* 232. — **Jésülés:** *baráttya* 310, 310, *gyalázattyára* 311, *láltya* 224, *kivánnýák* 225, *kúldgye* 227, *ragadgya* 232, *őrallyón* 232.

Különössége a *zs*-nek *ž*-vel írása: *zidó*,

Pozsony

PADÁNYI BIRÓ MÁRTON: Regnum Decoris . . . Ékességnek Országá. (Ny. ROYER PÁL Maradékinak Bötüivel, 1741).

ö, ő, ü, ű és cs: *dicsőségére* B2, *dicsőségeseb* B2, *böcsületére* B2, *erkölcsöket* B2, *cfikorgatása* C2. — **c:** *Herczegek* C, E, *Pálczáját* D, *ceremoniáit* D2. — **zs:** — **Jésülés:** *Nemzettyeknek* B2, *bottyát* D, *mondgya* C2, *indully* D, *mondgyák* D.

Pozsony

PADÁNYI BIRÓ M.: *Esther* (Ny. ROYER maradéki, 1746). Ebben az *ö, ő, ü, ű*, nyomdai jele ujból az *ø, ű*, *érthettyák* A2, *bölcfen* B, stb. — tehát régiesebb, mint az öt évvel korábbi másik pozsonyi nyomtatvány: az *Ékességnek Országá*. Az 1741-es nyomtatvány borgisz, ez utóbbi, 1746-os nyomtatvány garmond szedésű. A borgisz betűkészletben az *ö, ü* jele *ø, ű* — úgylátszik már újabb beszerzésű betűanyag volt, a garmondban *ø, ű*. — Az 1746-os nyomtatványnak különössége: az *á, ó: á' hegyivel* D2, *roftró* D2.

Pozsony

HALLER JÁNOS: Harmas istória... (ki nyomtattatta SPAISER DOMUNKOS FERENCZ, compactor, 1751). Első Könyv Nagy Sándor dolgairól.

ö, ő, ü, ú: *közzül 16, követit 17, termő 39, bövséggel 39, színü 65, völgyön 65, élödtek 65, színü 65, görög 69.* — A cursiv szedésben: *értettük 17, gyermekünkhez 17, szündl 17, eskűszánk 38, Kőből 49, élünk 49, zöld 49, edgyütt 69.* De a „Laistrom“-ban a cursiv szedésben ismét *ö, ü: ötet, mindenetől, kövek-, ékesült, küldött, győzte, közzül töle stb.* — **c:** *Párdutzok 40, harmintz 45, lantzon 69.* — **De:** *Macédon- 73, 73, 73.* — **cs:** *garádits 69, tsináltt 69, Tsáfzár 69, dütső- 69, tsók- 71.* — **zs:** *paisát 41, balsamom 73.* — **Jésülés:** *adgyon 16, támadgy 16, ragadgya 41, hadgyátok 45, meg-láttjátok 45, meg-parantfollya 47, bérellyék-meg 47.*

II-dik könyv, Példa-beszédekről...

ö, ő, ü, ú: *több 1, gyönyörűsége 1, öt 1, ök 1, midőn 1, termetű 1, gyűlölni 5, fősvénységünk 5, külömben 5, bűn 23.* — A cursiv szedésben is *ö, ú: Teremtsünk 23, ördögnek 23, El-költöttem 29.*

A III-dik könyv, a Trójai hadról ugyanolyan helyesírású (ö, ü,) mint a II. Könyv.

Pozsony

HALLER JÁNOS: Harmas istória... (Ny. LANDERER JÁNOS MIHÁLY, 1767).

ö, ő, ü, ú: *közzül 5, kiről 5, elől 5, földre 39, egyedül 39, erős 39.* — A cursiv szedésben: *elölök 33, jött 33, mentől 33, kerül- 33, földi 49, készitünk 49, gyönyörűségünk 49.* — **c:** *Fátzános 33, katzagás 49, nyóltz 55, kilentzven 57, zomántzos 58, Párdutz 59, artzúl 71.* — **De:** *Velenczét III. 7, Francia III. 7, Sicilia III. 7, Saracénusok III. 6, czimborálni III. 11, czirkalom III. 37.* — **cs:** *szereñtse 10, tfak 10, tsúfoltam 10, tfonka 25.* — **zs:** *Persák 25, vizsgállya 47, paisft 56, pais 56, balsamum 58, rósákkal 58, meg-poszdúl III. 11. strásáját III. 173, Afiai 175, Páris 175.* — **Jésülés:** *ábrázattjában 63, báttjával 71, kinnyának 72, ki-hozattya 25, el-botsattya 25, adgya 25, vélekedgyetek 32, mondgyák 47, bérellyék-meg 47, válally 59, kiáltya 71, titkollya 71, szorittya 71, kiáltya 71, háñnyák 73.*

A II-dik könyv (a Példabeszédekről) helyesírása ugyanaz.

A III-dik könyv (a' Trójai hadról) helyesírása általában ugyanaz, ami az első könyvé, azonban a III. könyvben a

jésülés közben megváltozik. Eleinte: *bánattyában* 2, *báttya* 2, 2, *módgyával* 5, *tfonttyai* 5, *akarattyát* 9. — **De:** *módjával* 131, *bátyjoknak* 139, *tzéljok* 147, *ábrázatját* 163, *atyjának* 165, *követjét* 179; eleinte *mondhattuk* 1, *szóltatta* 3, *megbizonyítottuk* 9, *adította-meg* 13, *kellyenek-fel* 25, *küldgyünk* 45. — **De:** *ajánlja* 93, *meg kívánja* 113, *álljanak* 143, *látja* 153, *Hidjek* 153, *vélje* 162, *parantsolja meg* 162, *ragadja* 163, *meg öllje* 165, *meg valja* 177, *menj* 179, *ki-vonjad* 179. Körülbelül a 100. laptól kezdve *ref.* helyesírású.

Pozsony és Kassa

MOLNÁR JÁNOS: A' Természetiokról, NEVVTON tanítványinak nyomdoka szerint Hat könyv. (Ny. LANDERER MIHÁLY, 1777).

ö, ő, ü, ú: *Bölts-* 1, *kivülötte* 5, *lévöket* 5, *idökkel* 175, *söt* 175. — **c:** *artzulatunkhoz* 3, *pitzinkeségek* 13, 13, *pertzenése* 17, *atzély* 21, *tzérna* 21, *páltza* 24, *bukfentez* 193, *Tziklusi* 211. — **cs:** *Bölts-* 1, *tsapodását* 3, *tsillagokat* 3, *inatskái* 5, *tselek/zi* 19. — **zs:** *visgállya* 7, *hamu 'sir* 23, 23, *rozsdásodik* 23, 31. — **Jésülés:** *láttatt yokat* 1, *állapottya* 5, *közép pontyában* 183, *tapasztallyuk* 3, *lättyuk* 3, *méregettyük* 3, *adgya* 7, *nevezhettyük* 9, *okoskodgyunk* 15, *mozdállyon* 19, *tudgyuk* 29.

Pozsony és Pest

DUGONICS ANDRÁS: Az Arany Perekcek. (Ny. FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY, 1790.)

ö, ő, ü, ú: *henyélő* 3, *miről* 3, *Sürü* 6, *Könyvből* 11. — **c:** *Herczeg* 6, *tömlöczből* 6, *Perekceket* 9, 9, *Piaczon* 91, *Érczczé* 21. — **cs:** *dicsérvén* 6, *csillagzatban* 7, *ki-csordúltanak* 7. — **zs:** *Morzsat* 11, *Rozst* 11. — **Jésülés:** *Tisztjei* 13, *Báttya* 15, *parantsolattya* 35, *attya* 120, *utólytát* 228, *Éllyen* 7, *bánnya* 13, *szólgállyanak* 13, *Tudgya* 15, *Hallyátok* 17, *Tudhattjátok* 17, *ragadgyátok-meg* 17, *Maradgy* 21, *Szaladgyunk* 21, *vonnyuk* 23.

Sopron

P. SZABÓ ISTVÁN: Prédikátziók . . . (Ny. RENNAUER FILEP JÁNOS, 1743).

ö, ő, ü, ú: *ingerlő* 1, *gyözze* 1, *ördögnek* 1, *feleletül* 1, *ötet* 9, *egyedül* 9, *böltfességü* 9, *fűftölgő* 9, *felöletek* 21, *bűndsők* 21. — **c:** *nyöltz-* 1, 23, *penitentzia* 37, *prédikátzió-* 95, *tzim-*

balmoz- 105, *grátzia-* 143, *harmintz* 151. — **De:** *délczeg* 109, *orcza-* 179, 197, 197, 199, 199, 201, *amaleczita* 95. — **cs:** *tsak* 1, *tfipi* 21, *tfudát* 33, *tsók-* 53, *tser-* 95, *tsótsmóssók* 109, *otsmány* 131, *tsalárd* 131. — **De:** *parancsolta* 109, *Császár-* 143, 143, 143, 143. — **zs:** *Jerusalem* 39, *Persák* 81, *Jósef* 185, *visgáalom* 185, *pésma-* 207, *sinagoga* 209. — **De:** *'zidó* 131, 131, 143, 151, 193, 223, *'Zóltár* 225. — **Jésülés:** *Attya* 33, *uttyán* 27, *bóltozattyán* 105, *illattya* 131, *akarattyából* 194, *kinnyai* 215, *halgattyák* 21, 21, *mondgya* 33, 33, *óldgyátok* 37, *szervedgyétek* 37, *szóllyon* 37, *tulajdoníthattyuk* 39, *itillye* 41, *szorítyák* 53, *szalasztya* 59, *vigasztyák* 59, *follyon* 95, *súróldgyék* 95, *tudgyátok* 95, *tanúllják meg* 171, *rémúllyetek* 200, *szállly le* 201, *vonnya le* 209.

A jésülés jelölésében egészen következetes, a *c*-t azonban felváltva *tz*-vel és *cz*-vel, a *cs*-t *ts*, *tf*, *cs*-vel, a *zs*-t *s*, *f*-sel és *'z*-vel jelöli.

Sopron

KORTONAI SZENT MARGITnak Cfudálatos-meg téréfe . . . valaki által magyarrá fordéttatott (Ny. SIÉSS JÓSEF JÁNOS, 1757).

ö, ó, ü, ú: *jövendölés* 9, *hútvós* 9, *ötet* 9, *szült* 9, *el jó* 11. — **c:** *kilenez* 11, *Ferencz* 17, 21, *tetczés-* 19, *lánczokkal* 31, *Prédikátiókon* 25, *Lucifert* 41, *nyolczvan* 83, *poenitentzia* 11, 81, *tömlóc* 149, 149, *harmincz* 149, *Apácák* 151. — **De:** *ortza* 15. — **cs:** *ocsmány* 13, *facskájával* 17, 23, *incselkedés* 17, *cselekedete* 21, *Takácsok* 25, *házacskája* 31, *kincset* 39, *erkölcs* 85. — **zs:** *'Zsidók* 84, 93, *alamisnáért* 23, 25, 153, *bé-balsamoz-* 144, *Isaiás* 144, *Jerusalem* 145. — **Jésülés:** *gyalázattya* 17, *beszedgyét* 19, *bótyyában* 25, *ruházattyának* 27, *czéllýában* 28, *útyyában* 41, *fátyolyát* 53, *gondgya* 89, *malasztyát* 99, *beszedgyét* 131, *csontjai* 145. — **De:** *akaratja* 16, *akaratjok* 23, 51, *állapotját* 19; — *vetemedgyen* 13, *tudgyátok* 29, *Hallyátok* 43, *kellyetek-fel* 43, *meg-másollyad* 43, *itéllyed* 43, *ajánlya* 47, *áldozhattya* 191, *vállyék-is* 127, *bizonyétyák* 145, *lattyák* 146, *engedgyen* 155. — **Különössége:** *ó:* *elöl járó* 47.

Sopron

BENICZKY PÉTER: Magyar Rithmusok . . . (Ny. SIÉSS JÓZSEF, 1753. Pósonban Találatik SPAIFER FERENCZNÉL).

ö, ó, ü, ú: *El-túrjek* 3, *úldözésft* 3, *bánómben* 27, *túled* 41. — **c:** *ortzámat* 51, *Tzigán-* 244, *páltzával* 247, *pintze* 272. — **cs:** *szereintsés* 7, *tsend-* 9, *otsmány-* 9, *kintset* 11, *nintsen* 16. —

zs: *Visgállya* 45, *sóldod* 45, *lasnak*- 244, 254. — **Jésülés:** *úttában* 25, *rondgya* 35, *gondgyát* 51, *el-hadgyon* 5, *buzdúllyon* 5, *fogadgyad* 7, *Adgy* 9, *Tisztúllyak* 11, *Vifely* 11, *Könyörály* 19, *mennyek* 23, *Hafznállyon* 27, *állyak* 31, *féllyetek* 31, *szag-gattya* 33, *Visgállya* 45, *álgvad* 45, *segély* 51, *állyak* 63. — **De:** *Szentelj* 43, *Tisztúlj* 45, *Szálj-le* 51.

Szeben

NÁDUDVARI PÉTER: *Botránkozás nélkül - való Lelki - Ismeretü Keresztyen . . .* (Ny. HETZDÖRFFER MIHÁLY, 1708).

ö, ő, ü, ú: *gyönyörködö* A2, *ülni* A2, *fekünni* A2, *söt* A2, *előtt* A2. — **c:** *czombig* A2, *czitált* B, *pronunciállya* B, *koczkázás* B2, *céllya* B3. — **cs:** *tsak* A3, *mitsoda* B, *nints* B, *tseleked-* B2, *gyümöltse* B4. — **Jésülés:** *utyán* A2, *akarattyával* A3, *vádgya* B, *parantsolattya* B2, *lábólhattya* A2, *gyakorolhattya* A2, *javallya* A2, *le-rajzollja* A3, *szolgállya* A3, *próbállya-meg* A3, *adgya* A3, *tekozóllja-el* A3, *mondattya* A4, *pronunciállya* B, *nyúly* B, *szóllj* B, *nyújtya* B2.

Vác

Egy Nemes Magyar Hazánk 'Fia 'S Vátz Megyének Papja: *Amaz jó hír . . . Nepomukbéli Sz. Jánosnak Neve 'Napján.* (Ny. AMBRO FERENTZ IGN. 1776).

ö, ő, ü, ú: *tüzbul* B, *szörnyü* B, *üdünek* B. — **c:** *tzif-ráknak* A3, *ortzajokrül* A3, *nyóltz* B, *értzböl* B. — **cs:** *Tfehek* A2, *tfillagzó* A3, *tfatára* B3, *tsókkal* C3. — **zs:** *rózsákkal* B2, *rózsájában* B3, C3. — **Jésülés:** *ábrázattyanak* B, *hivatallját* C, *módgýára* B2. — **De:** *módjára* B3; — *változtattya* B2, *ábrázollja* B3.

Vác

FR. HORVÁTH IMRE: *Szent Mária Magdolna esete* (Ny. AMBRO FERENTZ IGN. 1780).

ö, ő, ü, ú: *bölts* 11, *ki-ne hülyön* 15, *ölyön-meg* 16, *vesz-fzöt* 7, 7. — **c:** *darótzba* 5, *penitentziát* 5, 6, 6, 6, 7, *kementzében* 7, *tzifra* 9. — **cs:** *motskos* 8, *tfemeletet* 6, *bölts* 11, *tsépre* 13. — **zs:** *zsákba* 5, 6, 26, 54. *zsidóságot* 25, 51, 52, *zsóltáriban* 93. — **De:** *visgálljuk* 9, *fámolya* 81, *alamisna* 235. — **Jésülés:** *malasztya* 12, 13, 13, 15, 15, *módgýa* 27, *útyokról* 94, *kardgyával* 240, *vizsgálljuk* 9, *talállja* 10, *mondgya* 13, *tartyák* 27.

A fonetikus és etimologikus helyesírás keveredése.

18. A következetes fonetikus és etimologikus helyesírású nyomtatványok mellett vannak olyan XVIII. századbéli nyomtatványok, amelyekben a kétféle helyesírást keveredve látjuk, vagyis főként a jésülésnél keverten, vagy felváltva használják a katolikus és református helyesírási alakokat. Érzik ezt maguk az írók is és be is vallják olykor, hogy a helyesírás nehezebb kérdéseiben nem tudnak eligazodni. Az egyik ilyen nyilatkozat MAROS VÁSÁRHELYI BABA FERENTZ-től való:

„(A)kinek valamely fzőnak írása nem fog tetfzeni, a'-mint ő-néki leg-jobbnak tetfzik, úgy gondolja. En a' mely íräft leg-helyesebbnek lenni ítéltem, azt követtem: éljen másis a' maga szabadságával, — írja 1722-ben MAROS VÁSÁRHELYI BABA FERENC a hibák kiigazítása után.

„Némelly fzőkat kétféle módonis írtam, mindeniket egyaránt jó és helyes írásnak ítélvén.“

„Az elsőbb árkofokban az *i* betű körül nem vóltunk eléggé vígyázók: az *ö* és *ü* betűknekis a pontotskáik, azoknak alkalmatlan vóltok miatt, nem mindenütt látfzanak elég világofon. De mind ezek az okos Olvafót méltán nem kéfedelmeztetetik.“ (CAMPEGIUS VITRINGA: *Lelki Elet . . . Magyar Nyelvre fordított M. V. B. F. [MAROS VÁSÁRHELYI BABA FERENCZ] Francofurtumban, ny. SCHWARTZ JÁNOS, 1722).*

BABA FERENCZ azonban a jésülés kérdésében következetesen az etimologikus írásmódot követi.

„Mitfoda írás-módot (orthographia) követtem? Az iminnen amonnan, egytől 's máttól tanult tulajdon magamét — írja ANDRÁD SÁMUEL 1789-ben. — Mivel még eddig fenki sem adott-ki tudtomra egy olyan közönféges jó írás-módot, mely fzerént mindnyáján irhatnánk. De e' bizony nem-is egy Magyart illető munka vólna, mint fzintén a' fző-tár írás-is. Az efmeretlen törvény pedig fenkit sem kötelez így vagy amugy tfelekedni. (Lex non publicata non obligat.) Annakokáért a' mit mások írásaiban, leveleiben, fzájokban, 's tulajdon fejemben jónak lenni ítéltem, azt kellett követnem az írás-módra nézve. Ha valaki azért valamely hibámról fundamentomos okokkal meg-győzend, köfzönettel fogom venni, és a' jó tanáts fzerént

magamat meg-jobbítom, melyet ki-is fogok jelenteni a' következendő Daraboknak Előbefzédjekben . . .

(ANDRÁD SÁMUEL: *Elmés és Mulatságos Rövid Anekdóták* Bétsben, 1789. I. k. XVII—XVIII. l.).

ANDRÁD SÁMUEL 1789-ben írja ezt, pedig — amint láttuk — két „olyan közönséges jó irás-módot“ is megtanulhatott volna, amely szerint irhatott volna.

„Senkinek írása' módgyát, vagy ortográfiáját nem óltsárlom. Én az enyimben néholt változtatást tettem, a' régiebb Irok' nyomdokira vissza-térvén; hogy a Magyar ígéknek tulajdon hangzattyokat-is igazábban ki-üthetném. Ennek-előtte-is tsak azon végből tértem vólt amaz általabb útra, mellyen most mások sokan járnak, hogy Verseim' sorai a' nyomtatásbann, a' mennyire lehetne, a' meg-törést el-kerülhetnék,“ — írja BARÓTI SZABÓ DÁVID „*Költeményes Munkáji* (Kassa, ELLINGER JÁNOS 1789) Utolsó Ki-adásának Elő-szó“-jában.

Ez nyilván a RÉVAI-féle modernizálásra vonatkozik. RÉVAI ugyanis — amint győri és pozsonyi FALUDI-kiadásaiban láttuk — már szakít a katolikus helyesírással s elfogadja a református nyomdák által használt etimologiai helyesírást. A katolikusok azonban RÉVAI helyesírását nem fogadták el, s a két helyesírás, a katolikus és református helyesírás élt a XIX. század második évtizedéig, az ypszilon-iota háborúig, amelyben az iotisták diadalmaskodtak.

Amstelodam

BOROSNYAI NAGY SIGMOND: Az igaz keresztyén embernek papi tisztiről . . . (Ny. HENDRIK SMETS, MDCCXXXVI.).

ő, ő, ü, ú: *könyörgés* 3, *Szükség* 3, *tömlőtz-* 35, *dít-foiteni* 21. — **c:** *tzélom* 15, 57, *tzégéres* 23, *hartzot* 35, *trifra* 57, *éjtzaka* 151. — **cs:** *tsufol-* 35, *Tselédes* 51, *tsendes* 55, *tfelekefzel* 121, *tfókolni* 141. — **zs:** *Sóltáros* 75, 75, 147, *Sidók* 139, 143, *Eklésia* 153. — **Jésülés:** *gondja* 87, *módja* 137, *szolgálattyára* 55, 61, *akarattyát* 63, *tzéllját* 82, *áldja meg* 49, *adjon* 49, *adgya* 3, *tudgya* 3; *nevekedjenek* 51, *imádjad* 58, *mondgyák* 7, *mondják* 151, *gyakorollya* 15, *vallyák* 23, *élljünk* 33.

Amint látjuk, az Amstelodamban megjelent magyar munka helyesírása kevert: a jésülés írásában felváltva használja a katolikus és református helyesírást (*mondják* és *mondgyák*).

Bécs

P. HERMOLAUS: Boldog halálra el-képzítő Imádságok... (Ny. HRASCHANZKY JÓSEFnek Betőivel, 1789).

ö, ő, ü, ú: küldöm 1, mélyégből 1, bővségében 2, Könyörülj 2, ő 3, tőled 5, meg erősödni 5, gyönyörűség- 45, Elő 47. — **e:** penitencia- 5, ortzámat 7, 33. — **cs:** tfontyaim 2, tfeleked- 6, parantsolj 25, tsak 27, ditsér- 35. — **zs:** mor'falékit 6, vizsgálod 7, paifok 47. — **Jésülés:** tfontjaim 2, botsánattyát 27, malaosztját 27, áldozattyát 39. — **De:** gondjával 177, gondját 177, Halljad 1, vezérelj 2, Könyörülj 2, 15, ditselkedjem 3, 16, valljam 5, gondolkoddjam 6, segélj 15, maradjak 19, itélj-meg 19, tudjuk 19, hánnj ki 23, meg-maraddjak 29, bé-fogaddja 33, neveddjék 35, Maraddj-meg 35, el-ne merülj 41, haddj-el 45, szégyenüljek 45, telyfeddjék 51, meg-haljak 51, ne vídj engem 53. — **De:** meg-bánnyam 5, buritya 7, történnék 9, meg-tisztitya 31, menny ki 33, talályom 37, megtartya 41, mennyünk 47, el-lankaddjon 177, szenvedj 197, epekeddyél 197.

Buda

Egyedől Valóság, az az Magános Istenes, és Szent Beszelgetések... Déák nyelven irattak. Moft pedig egy nevetlen Seraphicus Sz. Ferencz... által... Magyar nyelvnek tulajdonságára fordétattak. (Ny. VERONIKA NOTTENSTEINNÉ, özvegy-nél, 1749).

ö, ő, ü, ú: cfendülél-/fel 15, böcsületért 53, Első 147, tömlöcz 345, kőzül 141, gyönyörűségtől 205. — **e:** piarczokat 27, harmincz 43, czudar 57, cziloztad 83, tömlöcz 345, 346. — **De:** Audientziát 47, Ignácz 147. — **cs:** cfendülél-/fel 15, cfak 15, cfalárd 17, kincset 29, csél-csap 43, kincs 63. — **zs:** rozsdája 365, 365, Dézsmát 131, dizsmát 132, zsóldosa 181, 198, zsengejét 217, stráz-/sálás. Aj-Lev. 2. — **De:** meg-*visgál* 25, 132, 205, Rósákkal 165, 'Sidó 169. — **Jésülés:** szolgálatjára 27, akaratjokat Aj-Lev. — **De:** gondgyát 153, kinnyait 154, harmattyából 168, bizonyítja 15, szálljanak 19, véljük 21, gyönyörkedjél 23, követjük 25, tartjuk 27, mondj 29, tudjátok-meg 43, szolgálj 339.

Buda

ETÉDI S. MÁRTON: *Scytha király* (ny. LANDER KATALIN, 1796).

ö, ó, ü, ú: *Bóltset* 5, *kiről* 5, *ötet* 5, *jött* 11, *szörnyű* 11. — **c:** *ortzádat* 5, *Palatzk* 7, *hartzolni* 29, *Párdutzos* 35. — **De:** *Czyrus* 124, 125. — **cs:** *tsudálja* 7, *szereztse* 8, *tsak* 9, *ditsössége* 9, *nintsen* 19. — **zs:** *Musikák* 222. — **Jésülés:** *Báttjának* 5, *gondolattya* 7, *baráttját* 23, *tzéllya* 125, *úttjába* 55, *gyalázattját* 57, *uttyára* 79. — **De:** *utóljára* 79, *úttjának* 55; — *Mennyünk* 7, *Láttya* 19, *Bánnya* 19, *fel-kellyen* 31, *meg-gyujtyák* 51, *fenynek ki* 87. — **De:** *Engedjen* 88, *mondja* 7, *tsudálja* 7, *vonjuk* 15, *szünjél* 29, *adjon* 29, *beszéljek* 51. — **Különössége:** *edgyet* 7, *edgyik* 29.

Buda

Z. Sz. J.: *Igaz barátságna és szives szeretetnek tüköre...* (Ny. LANDERER FERENTZ LEOPOLD, 1765).

ö, ó, ü, ú: *ki-költtem* 7, *jöttem* 7, *bé-fűtt* 9, *örlött* 9. — **c:** *Gerlitze* 7, *ortzám* 9, *tzél-* 15, *hartzot* 32. — **De:** *Céres* 7, *tzégére* 32. — **cs:** *nints* 7, *tfak* 9, *meg-botsásf* 9, *Parantfolj* 11, *tfindlni* 14. — **zs:** *visgálni* 14, *rófa* 32, *torfa* 67, *rosán* 89. — **Jésülés:** *módját* 11, *uttyát* 13, *állapottját* 14, *módygát* 15, *kinnya* 26, *állapottya* 37, *hadgya* 9, 32, *félj* 13, *adja* 14, *szaladgy* 15, *kennyen* 15, *viselly* 25, *éllyetek* 25, *mennyenbé* 25, *keljen-fel* 26, *mennyen-ki* 26, *orvosoljad* 26, *beszéljen* 31, *teljen* 32, *viselj* 33, *fel-találjátok* 35, *forraljátok* 35, *hidgyed* 37, *ofzlattya* 45, *hántattya* 45, *hajhattya* 45, *Fogadgy* 69, *kerüljön* 69, *ülj-le* 69, *adjon* 70, *fajnállya* 71, *talállya* 71, *mondjuk* 73, *fedje* 85, *hidjék* 95.

Győr

PADÁNYI BIRÓ MÁRTONY: *Angyali társaságnak szövetsége...* (Ny. STREIBIG GERGELY, 1754).

ö, ó, ü, ú: *ezekből* 3, *felől* 3, *bánós* 51, *örökös* 67, *kút-fő* 67, *Misérül* 181. — **c:** *kilencz* 37, *Ferencz* 41, 41, *ércz* 67, *czérna* 68, *orczáját* 63, 81, *czéloz* 480. — **De:** *szententziáz* 465. — **cs:** *ditső* 1, *tsudál-* 2, *tseleked-* 7, *ditsír-* 31, 31, 32, *nintsen* 32; *cseleked-* 33, *dicső-* 33, 37, *bölcs-* 43, *csak* 67, *csigáz* 465, *csillag* 640. — **zs:** *'zirral* 32, *'Zidók* 467, 623, *visgálljuk-meg* 729, 729. — **Jésülés:** *szolgálatjával* 9, 14; — *állattját* 51, *bocsánattját* 113, *gyalázattya* 465, *magasztaljátok* 2, *tellyefedjete* 2, *faradjatok* 2, *foghatjuk* 2, *mondhatjuk*

2, értjük 3, kezdjük 3, halljátok 7, vífeljük 9, adják 11, szolgáljak 13, tiszteljük 31, Aldjad 31, teljék 32, -fel-ajánlyuk 33, mondhattuk 33, sajnállyuk 33, szerettyük 34, tisztellyük 34, kívánnyuk 39, El-távoztattya 39, el-mondandgyuk 47, haragudgyék 47, Mutattya 51.

Az első két íven a *cs-t ts-sel* írja, azontúl mindig *cs-vel*. Az első két íven etimologikus helyesírással ír (*adják*), azontúl az egész könyvön végig következetesen fonetikussal (*adgyák*).

Hallé

AUGUST. HERMANNUS FRANKÉNÁK... fz. Irás szerint való Eletnek regulai... (Ny. Saxóniai Halla Városába ORBÁN IFT-VÁN bötüivel. 1811. Efst.).

ö, ő, ü, ú: *Elöl* 3, *midön* 3, *első* 3. — **c:** *tzillja* 12, *ortzával* 12. — **De:** *harczolni* 29. — **cs:** *tsak* 3, *tsuda* 15, *tfak* 15, *szerentsét* 16, *otsmány* 23. — **De:** *tfak* 39. — **Jésülés:** *tzillja* 12, *ruházatjokban* 12, *tanuljuk* 4, *el mulatják* 12, *utallja* 13, *fakadjon* 13, *gyakorollyák* 13, *olvafandja* 15, *szolgállyon* 20, *kivánnya* 21, *tselekedjete* 21, *tarthatja* 23, *töldja meg* 23, *adjad* 26, *halgattják* 27, *kezdj27*, *vonnyad* 12, *vezérellye* 16, *szállj* 20, 21, 21, *szünnyél meg* 27.

Jena

ÁTS MIHÁLY: Boldog halál szekere... moft harmadszor... (Nyomdász? 1751).

ö, ő, ü, ú: *egyedül* 2, *söt* 2, *ó* 2, *hivöket* 2, *ördög* 3, *bün* 3, *felöl* 75, *előtte* 75, *gyűlö* 75, *erövel* 105. — **c:** *Grätzlát* 5, *hartzol-* 5, *harmintz* 7. — **cs:** *szerentsés* 2, *tsak* 3, *szints* 4, *tsapdoffa* 4, *kitsiny* 5. — **zs:** *söldgya* 3. — **De:** *'Zidók* 74, 74, 74, 74, *'Zolt* 129, 145, 179, 179. — **Jésülés:** *söldja* 3, *akarattjokbul* 75, *szomfzédját* 81, *ütjok* 94, *parantsolatjáért* 129, *módját* 143, *tsontja* 179, *botsánattyáért* 175, *képezhetjük* 3, *vághatja* 4, *fel-bontja* 5, *igazgatja* 77, *gondolja* 77, *adja* 77, *fel-índítja* 77, *látogatja* 77, *meg-fosztja* 77, *rendelje* 77, *találja* 81, *Eljünk* 91, 91, *mondja* 93, *vífeljük* 93, *higyjed* 120, *el-romttya* 3, *fel-bonttja* 3, *mütogattya* 5, *vífellyek* 7, *szentellyem* 7, *tsallyad* 9, *kivánny* 9, *fogadgya* 13, *öltözködgyenek* 15, *bot-sáttya* 15, *mennyetek-el* 15.

Tulnyomó részben etimologikus, lapokon át egyetlen következtelenség nincs. Helyenként azonban erősen keveredik az etimologikus és fonetikus helyesírás.

Kassa

JABLONSKI DÁNIEL—SEBŐK JÓSEF: Bölts Salamonnak utolsó szavai... magyar nyelvre fordítván ki-nyomatta, a' böcsi reformáta ekklesia lelki pásztorá. (Ny. FÜSKÚTI LANDE-
RER MIHÁLY betüivel, 1792).

ö, ó, ü, ú: *elsőben 3, könyvnek 3, Szerzője 3, külső 5, ezüstből 5.* — **e:** *tzedrus 5, tzellya 11, 11, 11, 17, rántzos 31, ortzával 31, geréntzén 129, tántzólnak 173.* — **es:** *tsak 5, gyümöltse 5, tseleked- 17, bölts 19, mitsoda 23.* — **zs:** *'sidók 5, visgálljuk 23.* — **Jésülés:** *meg-gondollyuk 7. Láttjátok 7, meg-tanította 9, meg-mutattya 9, vettyük 9, éllyen 11, szol-gállyon 11, szólljak 15, félljétek 15, kívánnya 24.* — **De:** *meg-mondja 9, engedjétek 15, engedelmeskedjünk 19, meg-nyu-godjunk 19, hidjük-el 19, tudjuk 19, hidjétek 45, gondjának 15.*

(v. ö. FÜSKÚTI LANDE-
RER MIHÁLYnak 1786-ban Pozsony-
ban nyomtatott kiadványával, amely tiszta református helyes-
írású).

Kolozsvár

(Ref. nyomda.)

SZAKMÁRI PAP JÁNOS: Kegyes ajakak áldozó tulkai...
(Ny. TELEGGI PAP SÁMUEL, 1707).

ö, ó, ü, ú: *miből 21, elő 21, hü 35, ö 36, egyedül 36, erőfs 36.* — **e:** *orczájává 27, tömlöczben 120, pálezája 270.* — **es:** *becses 21, csüggedező 21, csatolja 23, kincset 27, bocsaíffa 33, csak 37.* — **Jésülés:** *áldozattjának 19, akarattya 29, gyalázattjának 53, mondgyák 19, kívánnya 20/21, mutattya 23, nyerhettyük 23, alkalmaztattya 23, választtya 25, bizo-nyittya 25, imádgya 25.* — **De:** *táplálja 19, csatolja 23, gyakoroljuk 25, találja 33, meg-vallja 39, énekeljek 63, Kelj-fel 63, tapasztaljuk 65, viseljük 73, segélje 81, tanuljuk-meg 121, lakolják-meg 293, örülj 303.*

Fonetikus helyesírás, kivéve az *lj* kapcsolatot.

Kolozsvár

(Ref. nyomda.)

PÁPAI PARIZ FERENCZ: Pax crucis... Szent David... Sol-
tari. (Nyomtatta TELEGGI PAP SÁMUEL, 1710. gyáfzos Elf-
tendőben.)

ö, ó, ü, ú: *örizzed 47, ö 47, erőtelen 47, bővölködnek 47, söt 47, félyül 57, bennünket 89.* — **e:** *orczádat 89.* — **es:**

böltseféget 57, *nintsen* 57, *tsudálatos* 57, *tsendes* 59, *kíntse* 60. — **zs:** *Ekléfiának* 60, 61, *soltár* (600-szor), *sidó*- 149. — **Jésülés:** *indúlattyából* 59, *állapottyában* 60, *áldozattyokra* 61, *gondolattyok* 65, *tudhattya* 59, *engedgyed* 59, *uralkodgyanak* 59, *adgyad* 59, *tselekedgyük* 59, *terjedgyen* 61, *tsökönnyék* 65, *tudgyuk* 65, *fordíttjuk* 71, *szerettyük* 85, *lattyuk* 127. — **De:** *Vifelj* 47, *gondolja-meg* 59, *gondoljuk* 59, *szóljuk* 59, *megmozdúljon* 65, *megtalálja* 65, *országoljon* 68, *ítéljed* 85, *magasztaljanak* 127, *teljenek-bé* 481.

Kolozsvár

(Ref. nyomda.)

Isten Jobb keze' férjfiának **ŐRÖK EMLÉKEZETE**, ... **VERESTÓI GYÖRGY**... [Verestóiról halotti prédikációk]. (Ny. **PALDI ISTVÁN**, 1767.)

ö, ő, ü, ú: **ŐRÖK** Címl. **GYÖRGY** Címl. — *nélkül* C, *erősebbek* D2, *ö* D2, *gyülekezetiben* H, *ötet* H, *ki-üzi* H, *gyönyörűség* H3, *reménységü* J. — **c:** *tzimerez-* B4, *tzéloznak* C, *kementzébe* C2, *Letzkén* D. — **cs:** *tsak* A3, *tselekedte* A3, *tsalárd* A4, *parantsol-* C2, G. — **zs:** *'Sidók* A3 B, C2, *Jo'sua* 134, *Kolo'sv.* E. — **De:** *Sido* B4, *múfikáló* G4, *Soltárt* I. — **Jésülés:** *állapotjára* C2, *parantsolatjának* C2, *akarattjára* C3, *Tudományja* D4, *barátjával* D4, *állapotjában* F3. — **De:** *baráttya* F3, F3, *parantsolattyát* G, *indúlattyának* G4. — *szoritjuk* D, *számláljuk* D, *tudják* D2, *tudja* E2, *ki-mondjak* D3, *vigasztalja-meg* E3, *kivánja* E3. — **De:** *vifellyen* E3, *tartyák* F3, *Gondoltyátok* F3, *lattyá* F3, *meg-jelennyék* H2, *indíttya* G4, *meg-mútattyá* H.

Kolozsvár

(Ref. Nyomda.)

Keresztyén Utazás a bódog örökkévalóságra. Irattatott Angliai Nyelven, **BUNIÁN JÁNOS** által. Moftan pedig... Magyarra fordíttatott. (Ny. a. Ref. Coll. Betüivel, 1777).

ö, ő, ü, ú: *Tömlöztbe* 4, *üllyenek* 285, *edgyütt* 7. — **c:** *ortzáját* 1, 7, 9, *sententziázva* 4, *Tömlöztbe* 4. *Grátziában* 9, *Piatzon* 14, *Hertzeg* 82. — **De:** *czédulát* 4, 4, — **cs:** *tselekedjem* 1, *motskolni* 3, *tsudájára* 5, *tsóvál-* 289. — **zs:** *malosát* 80, *visgálnák* 65, *morsalékokkal* 68, 69 — **De:** *ro'sal* 67. — **Jésülés:** *partja* 244, *állapotjok* 245, *állapotja* 262, *kardjával* 265, *utján* 265. — **De:** *úttjokat* 9, *úttját* 12, *állapottyából*

12. — *tselekedjem* 1, *álljak* 4, 4, *szabadüljak* 15, *menj* 18, *adjam* 265. — **De:** *mennyen* 3, *meg-halyak* 4, *tsóvállják* 284, *üllyenek* 285, *taszigálljátok* 285.

Miaburg [Utrecht]

MELIANUS GNATERETH: Igasság Paisa mellyel a' Kristus-tól fzezeztetett sákramentomi Sz. Vatsora felöl, a' Helvétziai Confellióban ki adattatott igaz tudományt erősíti; és..., BERNÁRD PÁLNak... nyilai ellen óltalmazza MELIANUS GNATERETH. (Ny. Miaburgban. URANIUS NATHANAEL által. 1741. Eftendőben).

ö, ő, ü, ű: *örök* 1, *Teremtő* 1, *jö-képen* 1, *elevenető* 1, *egyefül* 1, *értelmü* 3. — **c:** *hartz* 2, *tzélozó* 4, 128, *tzégér* 215, *Prédikációját* 4, 128. — **cs:** *parantsolat-* 2, *Vatsora* 3, 4, *Vatsora-* 6, 6, *tfak* 6, *botfánat-* 7, *tfelekszi* 7, *tanátsát* 129. — **De:** *kicsoda* 185, *ki bocfáttatott* 3. — **zs:** *Zsidók* Elöl 186, 187, 187, *sid.* 1, 186, *sólt.* 1, *'sidók* 141, *finor* 144, *finór* 146. — **Jésülés:** *kardja* Előb., *példázatja* Előb., *állatjának* Előb., *állatjává* Előb. — *vonják* Előb., *támadjon* Előb. — Az Előbeszéd következetesen református helyesírású. — *botfá nattyát* 7, *módogyát* 7, 15, 131, 131, *állattya* 138. — *ki ábrázollja* 5, *tanittya* 5, *éllyen* 7, *ragafzkodgyünk* 7, *meg tagadgya* 9, *meg fontollja* 11, *adgya* 17, *parantsollja* 19, *ertyük* 21, *talállja* 129, *tudgyuk* 131, *le nyellyen* 140, *hidgyük* el 229. — **De:** *mondja* 129, 135, 193, *el rontják* 133, *adja* 139, *mutatja* 183, *rontja* 183, *tartják* 184, *tanítják* 193. — **Különösége:** A nagy *A* jele néha *A': A'gazatit* 2, — a kursiv szedésben néha előfordul az *à:* *meggondolhatása* 9. — Antiqua szedésben is *à:* *tanítáfokra* 2, *hafználatos* 11. — A nagy *E* jele néha *E': EGYESÜLE'SUNK* 2. — **ó:** *ó Testamentomi* 220, 221.

Nagy Károly

VETSEI P. ISTVÁN Magyar geographiája... (Ny. „A' M. N. KAROLYI GRÓF, KAROLYI FERENTZ Ur' ó Excell: Priv: Typographiájában. Sz. N. PAP ISTVÁN Typogr. által. 1757. Eftendőben“).

ö, ő, ü, ű: *Föld* 1, *együtt* 1, *gömbölyü* 1, *kerületi-* 1, — **De:** *kerületi* 1, *gömbölyü* 2, *Mértföldek* 2, *között* 49. — **c:** *tzélja* 1, *kilentz* 2, 2, *Frantziák* 2, *Hertzeg* 9, *Svétzia* 10. — *Rätz* 3. — **De:** *czitrom* 262. — **cs:** *Tselédes-* 3, *Tsillagok-* 5, *tsinál-* 5, 5, *tsoportos* 7, *szeretsen* 7, *kintsü* 10. — **zs:**

Persák 2, Balás 9, Afiában 10, S'idók 11, 15, alamisnás 10, 'fengéjét 25, Jésuiták 29, 'öldján 28, Sinat 90, Riskája 262, In'finérség 376. — Jésülés: tzelja 1, szigetjébe 2, módja 8, akaratja 24, partjain 39, Követje 92, 136, harmatját 381, szorulatján 390, pamutja 291. — De: Szigettyei 7, pártját 19, Attyainak 27, Annyok 43, Nénnyétlől 49; — állítják 12, megjegyezhetjük 10, szóljunk 11, parantsolándja 35, nyomtatják 53, mutogatja 376, haladják 376, tanulják 376, tudják 376, mondhatják 376, toldják 390, tartja 393, állítják 394. — De: hivatattya 9, ragadgya 18, szenedgyen 35.

Nagy Károly

TISSOT-MARIKOWZKI MÁRTON: A' Néphez valo tudósítás miképpen kellyen a' maga egéffégere vigyázni (Ny. A'. N. M. GRÓF KAROLI ANTAL Ut Typografiajában SZATMARI NAGY PÁP ISTVÁN Typ. által 1772).

ö, ó, ü, ú: földünk 1, külömbözö 1, közzül 1, vehetjük 51, elötte 51, gyötrödés 419, főbül 419. — **c:** kilentzven kilentz 3, tzelom 9, tzikkelyére 11, frantziául 195, tzitrom 531, piskóltz 629. — **cs:** t'ak 3, t'felédet 7, 7, t'fipöjökbe 371, nints 371. — **zs:** semlyéért 15, Rosda 629, mosárban 628. — **Jésülés:** tzelja 4, akadálja 7, állapotját 11, nyavaljának 15, 29, mindjárt 29, akaratjából 589. **De:** sullya 263, 280. — látjuk 1, Tedjük-fel 3, akadalyoztatja 3, 5, meg tartják 7, alkalmaztathatja 11, olvasandják 13, értjük, 13, ohajtják 15, ragadják-meg 15, fordíthatják 17, vehetjük 51, járjon 66, higitja 67, oszlatja 67, hajtja 131, szihatják 259, meg-nyitja 369, éljenek 371, gondolják 561. — **De:** kíványa 310, állityák 349. A könyv tiszta református helyesírású. D. Marikowzki Márton ajánlása azonban katolikus helyesírású: *ki-mondgyam, fontollya; — állapottyához. — Katolikus helyesírású az „Elöre tett befzéd“ is: barátya (2) egyátallyában (15), befzédgyét (5), [befzédjét (6)], bizonyétya (7), meg-értetödgyék (8), mutatya (10), meg-tsallya (10), szolgállyon (15), meg-vallyam (16). — De: kiadják (11), Várhatják (12). A c-t ez-vel, a zs-t zf-vel írja: czélom (1), Parizfiak (5). A címlap is katolikus helyesírású: kellyen, állapottyához.*

Nagy-Szeben

MÁLNÁSI LÁSZLÓ: Templum Tri-Unitatis. (Ny. SÁRDI SÁMUEL, 1769).

ö, ó, ü, ú: gyújtöttek 9, szüz 9, Ditsőfégy 23. — **c:** Franztia 9, Grátziát 9, Letzkénk 15, hartzot 22. — **cs:** tsak 9,

nintsen 22, *tseleked-* 23. — **zs:** *'Sirjával* 9, *'Sidók* 11. — **Jésülés:** *Kely-fel* 7, *utály meg* 7, *dámalya* 9, *bizonyittyák* 12, *foglalya* 15, *által-láttya* 15, *biztattya* 15, *féllyetek* 15, *állya-*
tok 15, *nyomozhattuk* 21. — A *d*-nél azonban a fonetikus helyesírástól eltérően etimologikusan ír: *tudjátok* 11, *hidjétek* 11, *Tudjuk* 12, *tudják* 21.

Pécs

KALLÓ ANTAL: Közönséges Keresztény Tudomány. (JÓSEF ENGEL JÁNOS, 1780).

ö, ő, ü, ú: *Közönséges* 1, *előnkbe* 3, *öröktől* 3, *miből* 9, *üdő* 27, *bünért* 35, 35, *szűz* 14, 16. — **c:** *tzégeres* 34. — **cs:** *Mitsoda* 1, 3, *Nintsen* 3, *tselekezik* 31, *Tsudája* 69, *Vatsorán* 69. — **zs:** *'Sidó* 27, *Alamisnálkodás* 47, 72. — **Jésülés:** *Tsontyát* 9, *Parantsolatya* 11, *Malasztjával* 17, *akarattya* 23, 59, *szolgálattya* 49. — **De:** *módja* 64, 67; — *igazgattya* 23, *tanéttya* 23, *langasztya* 31, *sanyargattuk* 49, *vettyük* 49, *szerettyük* 51, *mondgya* 53, *közölhettyük* 53, *osztya* 71, *áldgyák* 26. — **De:** *tudja* 39, *hidje* 43, *adja* 45, *adjon* 49, *tselekedjétek* 71. — **Különössége:** *IGAZSAGH* 3, *Felség* 3, *Háromszagban* 5, *Világh* 7, 21, *erdögh* 11, 11, 11, *mégh* 19, 19, *véghéig* 21, 41, *e' koráighlan* 25, *pedigh* 25, *gyilkofságh* 33, *leg* 47, *világhban* 37, *fillérigh* 37, *Boldoghsagban* 39, *fog* 41, *végh* 43, 43, *Edgy* 5, 5, 5, *edjik* 9, *edgyaránt* 25, *edgyefséget* 27, *edjütt* 35, 49, *edgyikét* 53, *edgytzer* 68, 79, *edgy-máft* 81, *edgyedöl* 44.

Pécs

LETHENYEI JÁNOS: Első Remete Szent Pálnak ... élete. (Ny. ENGEL JÁNOS betűivel, 1786).

ö, ő, ü, ú: *Püspöke* 3, *erdő* 9, *egygyütt* 19. — **c:** *értz* 7, *harmintz* 7, *páltzáját* 9, *tzérna* 23. — **cs:** *szereintsés* 3, *tsa-tázna* 5, *Kovátfok* 7, *tsókot* 13. — **De:** *Császár* 11. — **zs:** *zsákban* 5, *rozsdás* 7, *kámzsáját* 9, *zsóltárt* 20. — **De:** *'zobrák* 5. — **Jésülés:** *lágýttya* 5, *gondolhattuk* 7, *mondhattuk* 7, *magaasztallya* 7, *nyittya* 13, *kételkedgyél* 23, *Engedgyetek* 24, *mennyen* 8. — **De:** *áldja* 7, 7.

Pécs

LETHENYEI—PLUTÁRKUS: Apophtegmata. (Ny. ENGEL JÁNOS, 1786.)

ö, ő, ü, ú: *erős* 23, *üdöben* 23, *dözsölésre* 25. — **c:** *piatzokon* 27. — **cs:** *erköltsüek* 1, *ditsőfséget* 1, *ditséri* 9, *tanáts-*

kozás 13. — **zs:** lazsnakja 21, dőzsölésre 25. — **Jésülés:** éllyenek 13, Urallya 25, bárdollyák 27, állapottya 5. — **De:** gondjok 3.

A pécsi nyomda katolikus helyesírást használ, de nem következetes. Az 1783-ban Angyal János betűivel nyomtatott **MEDICEI—ROSTHY: A zsidóknak szokasi . . . c.** könyvben kétféle a *c* írása: *nyóltz* 49, *czérnák* 56, *tzikkelyeket* 61, *láncz* 61, *meg-tzáfolni* 61, *tömlötzbe* 67. *Piatzon* 132, *piaczra* 131. — A *zs* írásában is következetlen: *Sinórkák* 49. **De:** mindég *Zfídó*, *zfatस्कókbán* 54, *zsolártárban* 75. A **jésülésben** hol a katolikus, hol a református helyesírást alkalmazza: *mondya* 56, *mondgyad* 56, *mondják* 57, 57, 67, 109, *engedgyük* 73, *tudja* 79, *áldgyatok* 139, *el-hadja* 140, *magyarázattyát* 60, 63, *módját* 109, 124, *szom/zédja* 133.

Különössége: *ij* helyett *y* írása: *szy* 51, *szyjakat* 49, *szyja* 49, 49, *szyjat* 49, *szyjak* 54. — **De:** *szíjjak* 51, *szíjjakat* 53.

Pozsony

DORELL—FALUDI FERENTZ: Istenes jóságra . . . oktattott Nemes Ember . . . Második ki-adás. (Ny. PATZKO. AGOST. FERENTZnél. 1787). Előszót írt hozzá RÉVAI MIKLÓS FALUDI FERENTZ' élete és munkái címen.

ö, ő, ü, ú: *ütközzenek* 3, *erősebb* 3, *sürü* 3, *sőt* 3. — **c:** *pertzenté/ét* 5, *tántz* 5, *lántz* 5, *-hartz-* 15. — **cs:** *tsap-* 5, *gyümöltz* 5, *szereintséje* 11, *tseleked-* 11. — **zs:** *visgál* 121, *rosdás-* 163, *zsebünket* 192, *Zsidó* 223. — **Jésülés:** *pártját* 115, *állapotjok* 129, *barátja* 133, *hivatalja* 170, *nyargalják* 3, *roftálják* 3, *alugya* 5, *száidítjuk* 5, *hagyjunk* 5, *tudjanak* 5, *kérődjem* 7, *meg-ütállya* 7, *öleljelek-meg* 7, *találjak* 7, *kárhoztatják* 9, *tudja* 11, *gondolják* 21, *mutogatja* 23, *kevelykedjél* 23, *meg-tagadjad* 31, *tudjuk* 33. — **De:** *akarattyával* 196, *egy-általlyában* 201, *hivatallyára* 217, *Attya* 218, *kivánnya* 31, *meny (udvarlására)* 31, *maradgy* 31, *meg-kivánnnyák* 167, *Hidgy* 221, *mennyünk* 222, *kereftény* 195.

Pozsony

A' Mi Urunk Jésum Kristusnak haláláról való gondolatok . . . Magyarra fordítottak BESSENYEI GYÖRGY által (Ny. LAN-DERER MIHÁLY, 1777).

ö, ő, ü, ú: törölyed-el 45. — **c:** ortzáját 21, tzikkellyét 25, etzettel 25, tzállal 45. — **cs:** tsak 5, tsudával 8. — **zs:** 'Sidok 5, 5, 9, 15. — **Jésülés:** bánattyából 19, áldozattya 28, 29, kárpittyai 28, 42. — **De:** módjával 9; — meg-fosztják 6, 13, lefzaggattják 6, meg-ne hallyon 8, 9, kívánnjátok 18, visellyem 19, meg-láttya 21, Vallyuk-meg 31. — **De:** vizfsza adják 6, Engedj-meg 9, mondják 11, 26, (bádjadásra 8), szakadjon 46.

A fonetikus helyesírást követi, de a *d*-végű főneveknél és igéknél az etimologiait. Tehát azt írja: *meg-fosztják*, — de *mondják*; *bánattyából*, de *módjával*.

Pozsony

A' Kereszténynek Ájzatossága . . . (Ny. FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY' Betüivel, 1789).

ö, ő, ü, ú: kiffebbüljön 47, erősödgyék 57, gyüjtsétek 61, ditsőségeffen 5. — **c:** Apátzák 45, ortzáját 13, penitentzia 37, nyoltzvan 55, tzikkelyeit 63. — **cs:** Ditsérlek 5, 5, ditsőségeffen 5, fintz 21. — **zs:** Zsoltár 49, 55, 68, Zfidók- 23, Zsidók 27, 27. — **De:** vizsgálz 9, (az én első) Zengeim 7. — **Jésülés:** áldozatját 75, felebarátjához 85, akarattjából 92, 92, áldozatja 107, 117, 117, 123, szolgálatjok 43, 43. — **De:** uttyát 9, akarattját 11, Indulattya 13, 15, malaftya 37, módgya 45, módgyát 45. — mutatjátok 11, tartják 15, terjedjen 31, bánjuk 33, ajánlja 41, gondolja 45, vélje 47, vallja 63. — **De:** mondgya 55, 55, 56, 56, 56, erősödgyék 57, szedgyétek 61, adgy 83.

Ez a helyesírás keverten etimologikus és fonetikus. Míg azonban az 1777-es pozsonyi nyomtatvány éppen a *d* végű szók-nál alkalmazta az etimologikus írást, — ez a *d* végű szók ragozásában fonetikus.

Pozsony

Theophron . . . Tanácsadó (Ny. BELNAY GYÖRGY ALOYS, 1804).

ö, ő, ü, ú: őrizkedgyen 99, eszközöllyük 147, mennyünk 179. — **c:** czéllját 57, 107, 107. — **cs:** csinálly 87, csallya 343, cselekedj 479. — **Jésülés:** czéllját 57, czélljává 107, 107, ruházattya 73, áldozattyaiban 75, utólljára 85. — **De:** utólljára 108, 513, barátjainak 391. — follyanak 57, útálljad 75, meghomályosittya 75, indüllly 77, feltalállja 87, megtanüllly 95, csallya meg 343, 427. — **De:** terjeszkedjen ki 427, beszélj 479, cselekedj 479.

E nyomtatványban már a hosszú f teljesen eltűnt. Még az sz-ben sem fordul elő: *eszközöljük* 147, *beszélj* 479, az ö, ő, ü, ú jele ö, ő, ü, ú. — A jésülés írása következetlen, de általában mégis a fonetikus írás van túlsúlyban.

Pozsony és Kassa

HALLER ALBERTnek a' Szent Írásban Lévo Igazságokról írott Levelei. Fordítottak Német Nyelvből Magyarra SZILÁGY MÁRTON Pataki Professor által... (Ny. FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY, 1785).

ö, ő, ü, ú: *örömökre* 9, *következendőnek* 11, *időt* 13, *gyülöli* 25, *erősíthessen* 11, *erősen* 21. — **c:** *tzél-* 77, 77, *pál-tzák* 31, *harmintz* 71, *tzáfol-* 75, *Tzeremoniákat* 107. — **De:** *Czeremoniak* 61. — **cs:** *tsak* 11, *szerentséfen* 15, *nints* 19. — **zs:** *visgál-* 17, *Ekklesiának* 73, *Strásákat* 113, *sinor* 137. — **De:** *'Sidók* 55, *'Sóltárt* 83. — **Jésülés:** *köszönettyeket* 74—75, *magyarázattyok* 81, *akarattya* 27. — **De:** *beszédjeiket* 41, *beszédje* 45, *tzélja* 65, *módjok* 87. — *vitattya* 17, *nézhettyük* 25, *szorittyák* 27, *láltya* 47, *rontya* 63, 81, *szólljak* 65. — **De:** *gondolja-meg* 23, *engedjen* 27, *el-ragadják* 35, *váljon* 47, *úttálja* 63, *szólljak* 83, *tagadják* 125, *mondjak* 65.

Pozsony és Komárom

PIKTÉT BENEDEK—FELSŐ-ÓRI FÜLEP, GÁBOR: Egy kegyes hallgatónak a' maga lelki-pásztorával valo istenes beszélgetései. I. (Ny. WÉBER SIMON PÉTER, 1790).

ö, ő, ü, ú: *előre* 43, *lehető* 43, *Bólts* 43, *kerülheti* 43, *örök* 43. — **c:** *tzélozás* 47, 129, 155, *tzimere* 172, *tzerimoniákat* 259. — **cs:** *Bólts* 43, *tseleked-* 43, *parantsol-* 43, *meg-tsak-* 53, *tsak* 81, *dítséretet* 81, *betsületre* 81. — **zs:** *'Sidók* 43, 51, 51, *visgálván* 128. — **Jésülés:** *felebarátjaiknak* 125, *indulatjaiknak* 149, *akarattjától* 83, *állapotjokat* 93, *bálványjának* 109, *tudományjának* 141. — **De:** *hivatallyában* 11, *állapottjának* 11, *magyarázattyok* 12, *egyáltallyán* 17, 25. — *kivánja* 43, *kárhoztatja* 43, *mondja* 47, 83, *el-hidje* 47, *látjuk* 59, *tagadják* 71, *tapodjuk* 125, *kelljen* 189, *tudjuk* 81, *mutatja* 81, *tartjuk* 83, *találjanak* 83, *vifelj* 85, *menyjetek* 109, *fényljenek* 25, *örvendj* 27. — **De:** *gyakorollyák* 11, *mutattya* 10, *meg-vallya* 11, 14, *meg-tsallyuk* 12, *vallyuk* 13.

Az első két íven katholikus helyesírási alakok fordulnak elő, — később következetes református helyesírás.

Vác

HUNYADI FERENTZ: Keresztyén archivarius . . . (Ny. MARMAROSSI GOTTLIEB ANTAL, 1794).

ö, ő, ü, ú: követ 11, tölte 11, kőveket 11, költetik 14, különös 143, kívül 145. — **c:** meg-tántzoltat- 14, tzeremónia- 14, tzél- 15, lántz- 51, piatzon- 77, hartz- 143. — **cs:** tsinál- 12, ditső- 21, tsillagok 21, tsal- 21, tseleked- 41. — **zs:** Isák 13, muzsikához 14, 141, 'Sidó 27, Jó'sef- 229. — **Jésülés:** Attya 19, úttyok 20, ábrázattyát 21, magyarázattyában 25, gyalázattyokra 93, parantsolattyában 135, baráttya 139. — **De:** módjára 20, állapotját 63, 177. — **Bizonyította** 11, parantsolllya 13, mozgattyák 12, halljuk 12, lóvagoltattya 17, tartya 17, számlállják 65, tartják 74, tselekedhettyük 85, bizonyította 93, találljuk 179. — **De:** mondja 11, 12, 13, tudja 26, tanítja 26, 27, parantsolja 27, mutatják 33, állítják 33, fogadatok 41, tsinálja 41, mutogatja 53, halgatja 55, imádjuk 55, el-olztatja 61, tanítja 63, tartja 64, citálja 175.

19. A XVIII. század nyomtatványainak átvizsgálása alapján a következőket állapíthatjuk meg:

- 1) e századnak nincs egységes helyesírása,
- 2) a helyesírás vagy fonetikus, vagy etimologikus, vagy a kettőt összekeverő helyesírás.

a) A fonetikus helyesírást az egyházi nyomdák közül következetesen használja az egri (püspöki), kassai (akadémiai), kolozsvári (akadémiai), nagyszombati (akadémiai) nyomda. A magánnyomdák közül a bártfai, budai (VERONIKA NOTTENSTEIN, KATALIN LANDERNÉ-[Landererné]), győri (STREIBIG GERGELY JÁNOS), kassai (FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY, ELLINGER JÁNOS), nagykarolyi (GRÓF KÁROLYI-család magánnyomdája), pozsonyi ROYER JÁNOS PÁL), „Pozsony és Kassa“ „Pozsony és Pest“ jelzésű (FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY), soproni (RENNAUER FILEP JÁNOS, SIESS JÓZSEF), szebeni (HETZDÖRFFER MIHÁLY), váci (ÁMBRO FERENC IGNÁC) nyomdák. Tehát a katolikus egyházi nyomdák és a magánnyomdák, amikor katolikus könyvet nyomtatnak. A külföldi magyar nyomdák, a bécsi (HEYINGER ANDRÁS, GHÉL JÁNOS) és a hallói (ORBÁN ISTVÁN) nyilván kézirat szerint szedték ki a szöveget, anélkül, hogy bármily irányú helyesírási meggyőződésük is lett volna. HEYINGER és GHÉL valószínűleg nem is tudott magyarul. ORBÁN ISTVÁN

pedig, külföldön nyomdászcodván, talán nem foglalt állást a helyesírás kérdésében.

b) Etimologikus helyesírás szerint a következő nyomdák dolgoztak: debreceni (összes nyomdászai), győri (STREIBIG GERGELY JÁNOS, STREIBIG JÓZSEF), a kassai (jezsuita akadémiai és ELLINGER JÁNOS), kolozsvári (ref. nyomda legtöbb bérlője és a püspöki ny.), komáromi (TÖLTÉSI ISTVÁN, WÉBER SIMON PÉTER), lőcsei, nagyenyedi (DEBRECENI SÁMUEL), nagyszebeni (SÁRDI SÁMUEL, HOCHMEISTER), nagyszombati (JELLINEK WENCEL), pesti (EITZENBERGER FERENC ANTAL, ROYER FERENC, PATZKÓ FERENC, STÁHEL JÓZSEF, TRATTNER MÁTYÁS), pozsonyi (PATZKO FERENC ÁGOSTON, FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY, LOEWE ANTAL, WEBER SIMON PÉTER). A külföldi nyomdák: bécsi (Süket-némák), lipcsei (?). Tehát az itthoni református nyomdák, kivételesen a kassai és kolozsvári katolikus nyomdák és azok a magánnyomdák, amelyek RÉVAI MIKLÓS fellépése előtt református szerzőtől való kéziratot szednek ki. RÉVAI MIKLÓS fellépése után már katolikus szerzők művei is sokszor etimologikus helyesírással jelennek meg.

c) Kevert helyesírást a következő nyomdák nyomtatványaiban látunk: budai (VERONIKA NOTTENSTEINNÉ, LANDER KATALIN), kassai (FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY), kolozsvári református (TELEGDI PAP SÁMUEL, PÁLDI ISTVÁN), nagykarolyi (a gróf KÁROLYI-féle magán-nyomda: SZ. N. PAP ISTVÁN), nagyszebeni (SÁRDI SÁMUEL), pécsi (ENGEI JÓZSEF JÁNOS), pozsonyi (FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY), Pozsony és Kassa (FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY), Pozsony és Komárom (WÉBER SIMON PÉTER), Vác (GOTTLIEB ANTAL). A külföldi nyomdákban: amsterdami (HENDRIK SMETS), halléi (ORBÁN ISTVÁN), miaburgi [utrecht] (URANIUS NATHANAEL).

A régi, hagyományos, fonetikus helyesírást (*lálttya, mondgya*) tehát, amelyet a XVIII. században PERESZLÉNYI PÁL grammatikájának második kiadása továbbra is előír, a katolikus nyomdák közül minden általam megvizsgált nyomtatványában következetesen alkalmazza a nagyszombati és egri egyházi nyomda. A kassai akadémiai és a kolozsvári püspöki nyomdának van egy-egy etimologikus helyesírással nyomtatott nyomtatványa is, az előbbi BENITZKI PÉTER *Magyar rhythmusok*,

1769, az utóbbi MEDVE MIHÁLY *A' bõjtnek meg magyarázása* 1784 c. művét nyomtatta ki etimologikus helyesírással. Egyébként ezek a katolikus egyházi nyomdák többi nyomtatványaikban következetesen alkalmazzák a fonetikus helyesírást (*láltya*).

A GELEJI KATONA ISTVÁN-, TSÉTSI JÁNOS-féle etimologikus helyesírást (*látja, mondja*) következetesen alkalmazza a debreceni és kolozsvári református nyomda. Tehát a helyesírás kérdésében eltértek egymástól a református és katolikus felekezeti nyomdák. A magán-nyomdák, amint látjuk, hol a fonetikus, hol az etimologikus helyesírást alkalmazzák, nyilván a kézirat szerint, anélkül, hogy állást foglalnának egyik, vagy másik helyesírás mellett. A kevert helyesírás magyarázata lehet a szerzők vagy a korrektorok helyesírási tudásának bizonytalansága.

20. Az *ö, ő, ü, ú* (*ô, ú, ö, ü, ó, ú,*), *c(tz, cz), cs (ts, cs)* *zs (f, s, 'z, z', ž, ź)* jelölése a katolikus és protestáns nyomdák között nem oszlik meg ilyen határozottan.

a) A nyomdák már a XVII. században kezdenek áttérni az *ö, ü* nyomdai jelek használatára, de még a XVIII. század végén is találkozunk az *ô, ú* nyomdai jelekkel. (L. PÁZMÁNY: *Imád-ságos Könyv*, Nagy-ízombat, 1791. Ebben az *ö, ü* nyomdai jele még mindig az *ô, ú*).

b) „Elhalgatván (!) azon-helytelen megjegyzést, hogy a' *cz, cs*-sel való írásról egyik, a *tz, ts*-sel való írásról a' másik vallásbéli felekezethez tartozókat lehet megismerni; úgy azt is, hogy *cz, cs*-set kell írni ott, a' hol lágyabb, *tz, ts*-et ott, a' hol keményebb hangejtés van... Egyik óhajtásom az, hogy a' ki ezen tárgyat jobban meg tudja fejteni, fejtsse meg...“ olvassuk a Nemzeti Társalkodó 1830. május 29-én megjelent 22. számában (a 176. lapon), amely arról elmélkedik, hol írjunk egyszerű *c-t*. (Csupán az „idegen“ szavakban).

A „megjegyzés“ a *tz, ts*-nek és *cz, cs*-nek vallásfelekezetek közt való megoszlásáról korántsem helytelen. TSÉTSI JÁNOS határozottan kimondja, hogy a „*Tz* rectius scribitur per *tz*, quàm per *cz*... ut *tzérna*...“ s a „*Ts* accuratius exprimitur, per *ts*, quàm per *cs*. Viszont PERESZLÉNYI PÁL jezsuita, bár mind a két írásmódot helyesnek tartja, *Grammatica*-jában *cz-t, cs-t* ír következetese-

sen: *Génczi* 26, *Harminczad* 54, 54, *Czél* 55, 55, *Aczél* 55, 55, *Bécsi* 22, 22, *jó-erkölcsű* 26, *dicsőült* 29, *Jancsi* 30, *Benedekecske* 30, *kicfoda* 31, *micfodás* 31. GELEJI KATONA ISTVÁN viszont azt írja, hogy „A' *tsitsegés* a' Magyar ízóvban vagy *ts*-vel, vagy *ds*-vel, vagy pedig *gyf*-vel elik. *Ts*-vel: mint *Kétfég*, *restfég*, *követség*... etc. *Ds*-vel, mint: *Imádfág*... *Gyf*-vel, mint: *Lágyfág*... *Cs*-vel igen ritkán; mert talán tiz ízók a' Magyar nyelvben alig találtathatnak, a' mellyekben *c* után *f* következnék, hanem ha valami tsinált ízokban, mint: *Malacfág*, *paducfág*, *káburc-fág*... vagy valami a' félékben. A' *Ch* a' Magyar ízótól idegen... A' *Cz*-is pedig tsak ugy pronuncialodik, mint a simplex *c*, hanem még-is lágyítáfnak okaért adatik melléje a' *Z*, hogy ugy ne pronuntiáltaffék, mint a' *ch*: mint: *Malacz*... *czél*, *aczél*... *paducz* etc.“ GELEJI KATONA ISTVÁN tehát a *c*-t *cz*-vel, a *cs*-t *ts*-sel írja.

TSÉRSI JÁNOS szerint „Loco *c*, scribenda est *tz*, sonum cum omnibus Vocalibus retinens, ut: *tza*, *tze*, *tzi*, *tzo*, *tzu*, *tzö*, *tzü*;" — és „*Ts* accuratius exprimitur per *ts*, quam per *cs*.“ (*Observ. Orthogr.-Gramm.*)

A mi megfigyelésünk szerint a protestáns nyomdák, amelyek az etimologikus helyesírást használják, általában *tz*-t és *ts*-t, a katolikus nyomdák pedig, amelyek a fonetikus helyesírást használják, vagy *tz*, *ts*-t, vagy *cz*, *cs*-t szednek és nyomtatnak.

A *c* és *cs*-nek *tz*-vel, vagy *ts*-sel, vagy *cz*-vel, *cs*-vel való írása tehát nem olyan következetes különbség a katolikus és protestáns nyomdák helyesírása között, mint a jésülés jelölése (*láltya* — *láltja*).

c) A *zs* hang nyomdai jelölésében érdekes, hogy e tekintetben határozott, következetes írásmódja nincs egyik nyomdacsoportnak sem. A *ž* a pozsonyi ROYER-nyomda (CSUZY: *Evangeliumi trombita* 1724), a *ž ž* a nagyszombati nyomda (GÁNÓTZI—HORVÁTH: *Emberi okosság*, 1764, PERESZLÉNYI PÁL: *Grammatica linguae ungaricae*) kiadányaiban fordul elő. Elképzelhetetlen, hogy protestáns nyomda kiadványában akár a *ž*, akár *ž*, akár a *ž* legyen a *zs* hang nyomdai jele.

d) a RÉVAI-féle helyesírás abban különbözik a reformátusok helyesírásától, hogy *cz* és *cs*-t ír *tz* és *ts* helyett.

21. Amikor HELTAI GÁSPÁR 1571-ben újra kiadja VERBŐCZI *Decretomán*ak magyar fordítását, amelynek első kiadása 1565-ben Debrecenben, HOFFHALTER RAPHAEL nyomdájában jelent meg, kiadványa előbeszédében azt írja:

„Im valamenyére meg tisztítottam és meg iobbitottam: de nem szinte annyira, mint én akartam avagy kévantam volna. Mert műuel hogy egyeb fele soc dolgokban, az ió Istenec akarattyából vagyoc foglalatos, nem lón űdöm hozza, hogy az egész Könyuet wyonnan a' Deakbol tolmaczolhattam volna Magyar nyelure: De hogy az iambor olvaso meg ne akadion az olvasassban, el hántam a' nehez Orthographiat, auagy irasnac modiat, és a szokottra hoztam.“ (SZABÓ K.: R M K T. I. 45. T. i. az általam használt példányból az előbeszéd hiányzik).

Ebből az adatból is nyilvánvaló, hogy a XVI. századbeli nyomdász tudatosan változtatta meg a műhelyébe került szövegek helyesírását, mert egyedül a saját maga helyesírását találta jónak. (L. bővebben TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: *A XVI. századbeli nyomtatványok e jelölései* 57—62 l.)

22. A XVIII. században már volt két kinyomtatott helyesírási „utasítás“: a katolikus és a református. Az egyházi nyomdák ezeket tartották szem előtt és megfigyelésem szerint nem volt rá eset, hogy Debrecenben a PERESZLÉNYI-féle, vagy Nagyszombatban, a katolikus nyomdában a TSÉTSI-féle helyesírási szabályok szerint nyomtattak volna ki bármily kiadványt: akár vallásos, akár világi tartalmút. A magán nyomdák azonban már nem ragaszkodnak egyikhez sem. Tudják mind a két helyesírást — mint még a világháború előtt a nyomdászok tudták az akadémiai és a középiskolai helyesírást — s a megrendelő kézírata, vagy kívánsága szerint szedték ki a kéziratot, — mint harminc évvel ezelőtt, amikor az akadémiai helyesírást követő szerkesztő a középiskolai helyesírással írt kéziratot nem javította át, hanem csak ezt írta rá: „akadémiai helyesírással szedendő!“ Annál feltűnőbb, hogy a pesti EITZENBERGER-nyomda 1758-ban a „*Buzgó ahíthatosság*“, 1773-ban BONA JÁNOS apátnak „*Az égben kézen fogva való vezetés*“, a kassai jezsuita nyomda 1769-ben BENITZKY PÉTER: *Magyar rhythmusok* c. művét s a kolozsvári „püspöki“ nyomda MEDVE MIHÁLYNAK: *A'*

bőjtnek meg magyarázása c. művét 1784-ben a reformátusok helyesírásán, etimologikus helyesírással nyomtatja ki.

Ennek az lehet a magyarázata, hogy az EITZENBERGER-nyomda-korrektora (vagy szedője) református iskolában tanult s az etimologikus helyesírás szerint szedett és korrigált. A kassai és kolozsvári katolikus nyomdák helyesírási kisiklását nehezebb megmagyarázni. A BENITZKY-féle újraszédés esetében talán az történt, hogy a szedő az elébe tett szöveget gépiesen kiszedte, nem gondolva arra, hogy ők más helyesírás szerint dolgoznak, — s régi protestáns kiadású szöveg alapján csinálta meg a korrekturát is. — A kolozsvári katolikus nyomda kivételes esetének talán az lehet a magyarázata, hogy a nyomdára felügyelő tanár már tudott a RÉVAI MIKLÓS-féle helyesírási javaslatról, vagy tőle függetlenül ő is logikusabbnak tartotta az etimologikus helyesírást s szakítani akart a hagyományos helyesírással.

23. A kevert (*látja, láttya*) helyesírás sem Nagyszombatban, sem Debrecenben nem fordul elő. Az egyházi nyomdák közül csak a kolozsvári református nyomda néhány kiadványában találkozunk vele, viszont a magánnyomdákban gyakori, aminek talán az is lehet a magyarázata, hogy itt vegyesen voltak katolikus és protestáns alkalmazottak, akik katolikus vagy protestáns iskolában tanult helyesírás szerint szedtek és korrigáltak akkor is, ha a másik helyesírás szerinti kézirat feküdt előttük.

A két helyesírásnak, a katolikus és református helyesírásnak egymás mellett szigorú következetességgel való fennmaradását megértjük, ha tudjuk azt, amit már fennebb láttunk, hogy más helyesírást tanítottak a katolikus iskolákban (a PERESZLÉNYI PÁL-félét) s mást a reformátusokban (a GELEJI KATONA ISTVÁN—TSÉTSI JÁNOS-félét), — továbbá, hogy e században, különösen első felében a nyomdák még túlnyomó részben felekezeti nyomdák voltak: a nagyszombati, kassai s az egyik kolozsvári nyomdát a jezsuiták tartották fenn, az egrit a püspökség, — a debreceni nyomdát a református városi tanács, a kolozsvári másik nyomdát a református egyház ill. kollegium. A debreceni és a kolozsvári református nyomdák-ból nem ismerek egyetlen egy katolikus helyesírással nyomta-

tott könyvet sem s a nagyszombati, egri egyházi nyomdából kikerült nyomtatványok között sem láttam egyetlen egyet sem, amely a reformátusok helyesírásával lett volna nyomtatva. A kassai és kolozsvári katolikus nyomdákban előfordult, hogy egy-egy nyomtatványt református helyesírással nyomtattak ki (BENITZKI M. *Rythmusok* és MEDVE: *A' bőjt* stb).

A nyomdai betűk alakjának változása.

24. Aki nem foglalkozott a hangok nyomdai jelének kérdésével, azt hiszi talán, hogy a nyomtatott betű, a latin betűk nyomtatott alakja nem ment át változásokon. Tudjuk azonban, hogy például az *e*-féle hangoknak a következő nyomdászati jelei voltak *e, ê, é, e, é, ě*, amelyek a XVII. században szórva-nyosan megmaradtak. Az *i* betűnek volt *i* és *î*, valamint pontos fedeles *ï* nyomdai alakja (SYLVESTERNÉL), volt *ij* betű az *ij* diphtongus jelölésére; az *ö, ó, ü, ű* betűk régi alakja *ô, ű, ǒ, ú, ó, ú*, amelyek közül az *ô, ű*, a XVIII. század végéig megmarad, de közben már a XVII. században megjelenik az *ö, ü*, később a hosszúság jelölésére az *ó, ű*. Az *s*-nek két nyomdai jele volt: az *f* és az *s*. Ez a kétféleség a XIX. század első évtizedének végéig megmarad. A magyar nyelvtörténeti kutatásoknál az *f* és *s*-re, minthogy a kettő között hangzásbeli különbség nincs, a nyelvészek nincsenek tekintettel, s régi könyvekből vett idézetekben az *f*-et átírják *s*-re. Könyvészeti kutatásoknál azonban a legcsekélyebb szedésbeli eltérés alapján már változatokat lehet megkülönböztetni és — minthogy az *f* a XIX. század elején a nyomdák betűkészletéből és a magyar nyomtatványokból kimarad, megléte, vagy meg nem léte korhatározó, — nem hanyagolható el s a könyvésznak a hosszú *f*-et idézésnél hosszú *f*-el kell írnia. A régi magyar nyelvű nyomtatványok meghatározásánál a nyomdai betűjelek mineműségére, alakjára figyelemmel kell lenni.

25. Meg kell még itt jegyezni, hogy a címlap betűjeleiből nem szabad következtetnünk a szövegrész betűjeleire, mert a címlap más betűkből készül, mint a szövegrész, az *ö, ü*-nek az öreg betűk között sokszor más nyomdai jele volt, mint a szöveg-betűk között.

26. HUSZTI GYÖRGY: *Acus Magnetica* . . . Deáki F. Jósef . . . (felett) . . . ki-beszélt. — (Kolozsvár 1748) c. könyv címlapjának szedése kilenc betűnagyságból készült.

A szöveg szedése kétféle. Az elejétől (N4-el kezdődik) garmond antiqua és cursiv, a P ív első levelének első oldaláig. A P levél második oldalától kezdve ugyanezen ív végéig borgisz antiqua és cursiv; a P4 oldal versoján a vers-idézet garmond antiqua; a hátralevő Q (egy levél) ismét garmond antiqua és cursiv.

Tehát a 19 levélből álló szövegben két féle betűtípus van használatban.

Hogy HUSZTI: *Acus Magnetica* az N4 ívjelzéssel kezdődik, annak az a magyarázata, hogy a DEÁKI FILEP JÓSEF-ről szóló halotti beszédek (SOOS FERENTZ, VERESTÓI GYÖRGY, ZAGONI A. GYÖRGY, HUSZTI GYÖRGY beszédei) együtt jelentek meg, közös, ill. folytatólagos ívjelzéssel. Volt-e közös címlapjuk, nem tudom, de valószínű. A múzeumi példánynak közös címlapja nincs meg, az első (Soos F.) beszéd előtt egy kirepesztett levél salátás maradványa látható.

A SOOS FERENTZ-beszéd szedése egészen garmond, az utolsó oldal kivételével, amely — nyilván azért, hogy ne kelljen új lapra „spitz“-et átvinni, — petit-kompresszel van szedve.

A halotti beszédek mint colligátumok jelentek meg: egy halotról elmondott prédikációk együtt, folytatólagos ívjelzéssel lapszámozás nélkül.

Egy könyvben háromféle betűtípus — háromféle helyesírás.

27. „PÁPAI PÁRIZ IMRE: *Keskeny út* (Debreczenben, MISKOLCZI FERENCZ által,) 1719. Elztendőben“ jelent meg.

E műben (a címlap első és második oldalát nem számítva) a szövegrészben három betű-nagyságot és háromféle helyesírást látunk. „A' Kegyes Olvasóhoz“ szövege garmond, az 1—68 lap borgisz, a 69—158 lap petit, a végén 14 számozatlan levél petit. Azonkívül az 1—68 lapon levő szöveg borgisz cursiv és antiqua, a 69—158 lap petit cursiv és antiqua. A számozatlan lapok nyomása petit. (A különböző nagyságú címbetűkkel írt címeket figyelmen kívül hagyjuk).

A háromféle helyesírás megfelel a három különböző nagyságú betűformának. Vizsgáljuk meg ezeket egyenként:

Az 1—68 (borgisz) lap helyesírásának figyelembeveendő sajátosságai a következők:

ö, ő: *gyülölöje* 25, *bűnnek büntetésében* 25, *önnön-maga* 24, *közzül* 33, *veszszö* 33, *bűntető* 32.

a szókezdő s mindig f: *soha* 21, *semmi* 21, *sofszor* 27.

a szóvégi s mindig s: *ditsőséges* 27, és 27, *is* 33.

a szóközépi s: a) intervocalis helyzetben f és s: *Tufakodjál* 43, *máfokat* 44, 56, *viselj* 55, 63, *Meffiás* 55; *ditsőséges* 27, *büntetésében* 27, *gyarlóságából* 27. — b) Mássalhangzókkal kapcsolatban: az st mindig ft: *Isten*, *Kristus* (következétesen), *Pápiftáknak* 8, *Magiftratuftól* 27, *teftet* 43, *restell* 49. — Altalában az egész XVIII. században, amikor az f már kezd is kimenni a használatból, az st mindig ft; a többi mássalhangzó-kapcsolatokban következetlen: *efméreti* 27, 40, *főfvényisége* 33, *efhetik* 31, *ismét* 56, *vakoskodásában* 35, *keménységében* 35, *eshetik* 39, *tudatlanságból* 40, *megfojtsad* 43, *külsöképen* 45.

ss: *nyavalyáságnak* 43, *El-távoztatsad* 43, *alkalmatofságot* 43, *kifsebbet* 44, *egyezésel* 46, *eröltetésel* 46, *lásák* 53, és előfordul így is: *viheffed* 45.

sz: mindig fz.

cs: *Tanátslásfal* 46, 46, *tsak* 47, *parantsolatinak* 42, *tsikorgatja* 49, *nintsen* 43, *kitsin* 43.

c: *Strucz* 17, 17, *tömlöczre* 56, *pálczának* 57, *kilencz* 61. — De: *pénitentziát* 67.

zs: *frásán* 43, *Isák* 60, *visgálja* 60, *varáslók* 39.

Jésülés: *folyamatja* 58, *akaratiját* 60, 65, *parantsolatjára* 60, de elvéve előfordul a fonetikus írása is: *sullyát* 43, *kútyát* 53; — *hajtogatja* 55, *mútatja* 59, *tudják* 59, *meg-kiáltják* 59, *meg-világosítja* 65, *meg-áldja* 65, *Szánja* 65, *Kívánja* 65, *foljon* 53, *haljon-meg* 64.

A 69—158 lap helyesírási sajátosságai a következők:

ö, ő, ü, ú: *özönvizben* 83, *öröm* 83, *sőt* 86, *mindenfélől* 82, *töribe* 84, *ördögnek* 83, *töle* 85, *elő* 85, *bűneinek* 83, *Bún* 85, *tünteti* 85, *függ* 87.

A szókezdő *s* mindig *f*: *femmi* 72, *fanyarú* 72.

A szóvégi *s* mindig *s*: *tselédes* 113, *Tóbiás* 113, az intervocalis *s* mindig *s*: *erősítésére* 92, *jeleséget* 111, *birására* 97, *eső* 113, *Bőséges* 115, — mássalhangzókkal kapcsolatban: *st-* mindig *ft*: *Iften*, *Kriftus*, *máft* 121. Egyéb kapcsolatokban: *elsőség* 119, *szegénységnek* 119, *koporsójára* 121.

ss: *idvességre* 71, *lehe* 93, *Hatalmasságának* 115, *nemes-ségéhez* 119, *jussod* 121.

sz: mindig *sz*.

cs: *tsíp* 95, *parantsol*, 111, *tselédes* 113, *motsok* 119.

zs: *'Sidóknál* 121, 121, *'sémbeledése* 109, *'sengéjében* 125, *varásló* 135, *Jósef* 79, *Isákot* 102, 111, *Perszában* 121.

c: *pénitentiára* 69, 78, *hartzokon* 121, 125, *ortzádnak* 123, *nyoltzad* 92. — De *Czirusnak* 121, 121.

Általában következetes mind a két helyesírás, de persze nem mindenütt, át-átcsúszik egyik a másikba. A két helyesírás között az az állandó eltérés, hogy az 1—68 lapon *ö*, *ü* van, a 69—158 lapon *ó*, *ú*. A *c* az 1—68 lapon *cz*, a 69—158 lapon *tz*. — Az *ss* az 1—68 lapon *fs*, *ff*, — a 69—158 lapon *s*. A jésülés jelölése, a 69—158 lapon, ugyanolyan, mint az első részben.

A harmadik helyesírás a garmond-szedésű, „A' Kegyes Olvasohoz“ című előbeszédben látható. Ez a helyesírás a szövegrész kétféle helyesírásának a keveredése: az *ö*, *ó* jele itt *ö* is, *ó* is, az *ü*, *ú* jele *ú*:

meg-erősítésére, *lévő*, *lévő*, *előnkbe*, *szövevény*, *időt*, *könnyen*, *a' kettőnek örököse*, *erötelen*, *erős*, *Könyv*, *töviseitől*, *ó*.

idveségünknek, *nélkül*, *bennünk*, *születtek*, *átköznek*, *kegyességünknek*.

ss: *tsendefiségében*, *kegyességünknek*, *idveségnek*, *idveségeket*, *idveségünknek*.

Egy mű, három betűnagyság, a három betűnagyságnak megfelelően három helyesírás.

Mint különösségét meg kell még említenem a nazalizációnak a magánhangzó felé tett kis hullámos vonallal való jelölését, ami már a XVII. századbeli nyomtatványok legtöbbszörében előfordul: *Iftē* 55, *légyē* 61, *időbē* 61, *vagyō* 64; — *fundusodō* 121, *jelētetik* 103, *Iftē* 149, *nē* 149, *elmédbē* 153, —

s ezenkívül előfordul a kettőztetésnél: *meňyország*hoz. Ez azonban éppúgy nem helyesírási, hanem inkább tipográfiai kérdés, mint az *ö*, *ü*-nek *ö-ü*-vel való írása. Mert az *ö*, *ü*-t a szerző kéziratában bizonyára mindvégig ugyanazokkal a betűkkel írta, a nyomdásznak azonban a borgisz-nagyságú betűkészletében csak *ö*, *ü*-je, a petit-nagyságúban pedig csak *o*, *u*-betűje volt. Az *n*-nek a magánhangzó felé írt hullámvonalkával való jelölése — takarékoskodás. Tudniillik amikor a sor a szedésben úgy jött ki, hogy — nyomdásznyelven szólva — egy betű „kilógott“ a sorból, éppen csak egy betűvel volt több az utolsó szó, mint amennyi a sorba belefér, ilyenkor *en*, *on* helyett alkalmazta a nyomdász *ē*, *ō* jeleket, minnek következtében a sorban egy betűvel kevesebb lett.

Betévednek a betűk közé elavult, régi betűk is. Pl. *ó embernek* . . . *Uj embernek* 75, *Az ó ember* 76, — pedig van *ó* betűje s általában mindig ezt használja az egész könyvben. Azonkívül megtörténik, hogy az *ö*-nél is jelöli a hosszúságot: *tőör* 108, 108. — Ezek azonban ritka kivételek.

PÁPAI PÁRIZ IMRE a Keskeny út-ja (1719) a nagy kezdőbetűk használatában is következetlen. Amit egyházi könyvekben általában látunk, *Isten*, *Angyal*, *Anyaszentegyház*, *Idvezítőnk*, *Messziás*, *Evangyéliom*, *Keresztyéni Hit*, *Keresztség*, *Sátán*, stb., itt is általában nagy betűvel vannak írva. Azonkívül már ekkor szokás nagybetűvel írni a *Király*, *Fejedelem*, *Magyistrátus* stb. szavakat, továbbá a nép- és felekezet-neveket: *Törökök*, *Mahometisták*, *Pápisták*, *Pogány* stb. De PÁPAI PÁRIZ IMRÉNél ezeken kívül már jelentkezik az első íveken a XVIII. század vége felé egyre erősbödő divata a főnevek nagy kezdőbetűs írásának: *Nap*, *Hóld*, *Tsillagok*, *Tenger*, *Hollók*, *Strucz*, *Sas*, *Bagoly*, *Nemzet*, *Oskola mester* stb. — Ez azonban a későbbi íveken elmarad s csak az egyházi és világi tekintélyi szavak íratnak nagy kezdőbetűvel.

A század végén a főnevek nagy kezdőbetűs írása — német hatás folytán általában divatba jön.

Egy szerző művei különböző helyesírással.

28. GYÖNGYÖSI ISTVÁN: *Cuma városában építettett Dedalus temploma* megjelent 1724-ben (valószínűleg Debrecenben), s

Rosa Koszoru c. műve 1772-ben Nagy-Szombatban. A két XVIII. századbéli kiadás más-más helyesírással jelent meg.

Az 1724-es Dedalus, . . . **ö, ő, ü, ú:** *sürjen* B4, *repülésel* B5, *hűségét* B5. — **c:** *orczájában* B5. — **cs:** *ablakotskán* B4, *tsordát* A3, *tsak* A3. — **zs:** *rósát* B5. — **Jésülés:** *bánatjokat* B4, *magzatjokat* B4, *szaggatják* B4, *adják* B4, *tsattogatják* B4, *nyitják* B4, *állítják* B4, *tartja* B4, *látja* B4.

Az 1772-ben megjelent *Rosa Koszorú*-kiadásban: **ö, ő, ü, ú:** *Bóltesség* 37, *Bótsúlli* 41, *fengjéből* 49, *edgyútt* 55. — **c:** *bérczére* 1, *kilenczen* 2, *tánczott* 4. — **De:** *kilentz* 13, *tzifrázat* 29, *Tzitharáját* 31. — **cs:** *cselekedet* 4, *Cfillagok* 7. — **De:** *Kortsmás* 15, *Bóltesség* 37, *Tanátsot* 39, *nints* 45, *Tsak* 55. — **Jésülés:** *Lantya* 2, *gondgyait* 4, *úttját* 7, *adgya* 3, *hadgya* 3, *állapodgyál* 16, *formálya* 3, *találya* 3, *indittya* 4, *tágittya* 4, *Hallyam* 29.

A két új Gyöngyösi-kiadás helyesírása között eltérés van: az 1724-es kiadás ö, ü-t, az 1772-es ő, ú-t ír. Az 1724-es kiadás a jésülésben a református (*látja*), az 1772-es a katolikus helyesírást (*indittya*) követi.

A két kiadásban, két nyomdában megjelent művek helyesírási eltérése.

29. Annak a kérdésnek a tisztázására, hogy a nyomdász a XVIII. században érvényesítette-e helyesírási elveit a hozzákerült kéziratokon, mint a XVI. században, összehasonlítottam a két kiadásban más-más nyomdában megjelent műveket.

A „*Lelki-Fegyver, Avagy . . . Buzgó Háladások . . . fordítottak . . .* DIÓSZEGI K. ISTVÁN . . . által“ megjelent Debreczenben 1751-ben, nyomtatta MARGITAI JÁNOS, és megjelent negyvenhárom évvel később, 1794-ben Pozsonyban „FÜSKUTI LANDERER MIHÁLY költségével és betűivel is.“ Összevettem a két kiadást és azt találtam, hogy a pozsonyi kiadás majdnem változatlan lenyomata a debreceninek. Csak a hosszú/ és rövid s használatában van itt-ott eltérés (*paisom* 28 — *paifom* 18, *egésségben* 28 — *egéségben* 18). Minthogy azonban a szó belsejében az *f* és *s* betűk alkalmazásában általában nincs következetesség, ez az eltérés nem szándékos javí-

tás, lehet egyszerű véletlenség is. A pozsonyi új kiadás a debreceni helyesírással van nyomtatva.

A „*Lelki Iskola Es a' Jó Halálnak Mestersége . . . Melly a' Seraphicus Szent Ferencz kisedet szerzetebéli . . . egy szerzetes által déák nyelvből magyarra fordítottatott*“ (ny. Pofonban ROYER JÁNOS PÁL által, 1722), 1776-ban új kiadásban jelent meg Egerben: „*Újabbán pedig fok hibáktól meg-mentetett*“ („Egerben, ny. a' Püspöki Oskola Betőivel,“ 1776). Mind a kettő katolikus helyesírás, a jésülés jelölésében mind a kettő *y*-ista, a *c*, *cs*, *zs* írásában azonban, továbbá több szó írásában eltérések mutatkoznak (*czéljá*hoz 16, — *tzélyá*hoz 11, — *juthac*z 17 — *juthat*z 12; — *Tanács* 1, *Tanáts* 1, *meg-é*rcse 1 *meg-é*rtse 1, *ocsmány* 11 — *otsmány* 5; — *Zidóságrúl* 1, 358; — *Zsidóságrúl* 1, 419; — *edgy* 35, 35 — *egygy* 34.

Amint látjuk az egi nyomda nem követi a pozsonyit. Az új kiadásban a régi kiadás *cz*, *cs* kettős betűje helyett *tz*, *ts* kettős betűket, az *edgy* alak helyett pedig *egygy*-et találunk.

P. GROSECZ ISTVÁNNAK „*A' Szentek Laistroma . . .*“ c. művét P. BARANYI PÁL fordításában kiadta a nagyszombati nyomda 1713-ban és az egi 1771-ben. Mind a kettő katolikus helyesírású, amennyiben a jésülésnél a fonetikus helyesírást használja (*taníttya*, *baráttya*), a *c* és *cs* írásában azonban eltér egymástól. A nagyszombati 1713-i kiadásban a *c* jele: *czéllya* 4, 5, *Ignác*z 29, *nyólczvan* 31, *gráciája* 37. — Az egi 1771-i kiadásban: *tzéloz* — 19, 63, 83, *hartz* 295, *nyóltzvan* 55, *kotzkára* 77. — A *cs* a nagyszombati 1713-i kiadásban: *C/fak* 5, *kincsekben* 5, *böcsüllöd* 5, *böcsös* 5. — Az egi 1771-i kiadásban: *botsánattya* 17, *bötsület* 61, *parantso-lat* — 75, *kintsét* 97.

PADÁNYI BIRÓ MÁRTON: *Esther* c. halotti prédikációja megjelent Pozsonyban önállóan 1746-ban és „*Ünnep-napokon . . . Prédikátiók . . .*“ c. prédikáció-gyűjteményében Győrben (ny. STREIBIG GERGELY JÁNOS, 1761). A kettő között a helyesírás elvi kérdéseiben nincs eltérés: mind a kettő katolikus helyesírású (*érthettyák*). Egyes szavak írásában és a kötőjel használatában van különbség a kettő között (*meg egyeznek* A2 *meg-egyeznek* 1070, *által érthettyák* A2, *által-érthettyák* 1070,

Házasa tárfa A2, *Házasa-társu* 1071, *kilencz száz* D2, *kilencz-száz* 1085).

DREXELIUS JEREMIÁS—DÉVAY ANDRÁS: *Nap után forgó virág* . . . megjelenik 1764-ben Nagy-Szombatban és 1770-ben Egerben. A jésülésben mind a kettő ypszilonista, tehát mind a kettő a katolikus helyesírást követi. A *c*, *cs*, *ö*, *ü* írásában azonban a kettő között eltérést látunk (*pálcza* 13 — *páltza* 10, *pánczér* 332 — *pántzér* 263, *árbocz fák* 330 — *árbotz-fák* 261; *csinált* 3 — *tsináltt* 2, *bocsáttatván* 2 — *botsáttatván* 1, *Tágics* 3 — *Tágits* 2, *cselekedettel* 6, — *tselekedettel* 5, — *állicsuk* — *állitfuk* 6, *meg-csalattatnak* — *meg-tsalattatnak* 7, *fincs* 330 — *fits* 261).

Az egri nyomda tehát nem fogadja el a nagyszombati *cz*, *cs* írást, hanem átjavítja az egész könyvet *tz*, *ts*-re. Ami az *ó*, *ú*, *ö*, *ü* betűk használatában való eltérést illeti, a nagyszombati nyomda *ó*, *ú*-t és az egri *ö*, *ü*, *ő*, *ű*-t (*szemünk* 1, — *szemünk* 1, *Kettős* 1 — *Kettős* 1, *örzöjévé* 2 — *örzöjévé* 2, *pörzsölés* 328 — *pörzsölés* 259) nem helyesírási elvi okokból használ, hanem azért, mert a nyomdák a XVIII. században már lassanként áttérnek a régi *ó*, *ú*-ról az *ö*, *ü*, *ő*, *ű*-re s betűkészletében e jelek voltak meg.

Összevetettem még PADÁNYI BIRÓ MÁRTON: *A feneketlen és ki merithetetlen mélységü Isteni titkoknak Kis-Oskolája* c. prédikációnak 1728-as budai (ny. NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY) és 1761-i, győri kiadását, mely utóbbi az, Ünnepe napokon . . . Prédikátiók . . . gyűjteményben jelent meg (ny. STREIBIG GERGELY JÁNOS). E két kiadás között, bár helyesírási elveik teljesen azonosak, nagy az eltérés egyes szavak írásában (*áétatos* 3—4 — *aitatos* 105, *leg ottan* 4 — *leg-ottan* 105, *meg olvasása* 6 — *meg-olvasása* 108, *Jőjj-fől* 11 — *Jőj-fől* 114. stb.) Bajos eldönteni, hogy az *áétatos* szóalaknak *aitatos*-ra való kijavítása szerzői vagy nyomdai korrekтура eredménye-e? Az *s*, *f* váltakozása szó belsejében nem elvi kérdés; viszont az már elvi kérdés, hogy az összetett szavakban alkalmazunk-e kötőjelet, vagy sem. A budai nyomda a kötőjelet az igekötő és az ige közé általában nem teszi ki: *meg olvasása* 6, *meg tanullyuk* 8; a győri kiteszi: *meg-olvasása* 108, *meg-tanullyuk*

110. Viszont ha az igekötő hátra kerül, valamint az *is* kötőszó előtt mind a két nyomda kiteszi: *Jőjj-fől* 11 — *Jőj-fől* 114, *azt-is* 12 — *azt-is* 114, — *Neme-is* 12 — *neme-is* 114.

A katolikus nyomdák a Jesúsés jelölésében általában meg egyeznek. Az *ö, ő, ü, ú* jelölésében azonban eltérnek egymástól, aszerint, hogy régibb, vagy újabb betűkészletük van-e? A régi betűkészletben az *ö, ő, ü, ú*, hangok jele *o, u* az újabb betűkészletben *ö, ü*, majd *ö, ő, ü, ú*.

A különféle *ö, ü* jelek a nyomtatványok korára nem, — csupán a betűkészlet korára vonatkozólag nyujtanak felvilágosítást, vagy útbaigazítást.

A katolikus nyomdák eltérnek egymástól a *c* és *cs* írásában is, de ha egy katolikus nyomtatvány a *c*-t *cz*-vel írja, akkor a *cs*-t is *cs*-vel írja, ha pedig a *c*-t *tz*-vel írja, akkor a *cs*-t is *ts*-vel írja. De a nyomdák különböző nyomtatványaikban nem írják mindig következetesen ugyanúgy e hangokat. Például 1720-ban jelenik meg Nagy-Szombatban P. BARANYI PÁL: *Lelki Paradicsom* c. műve. Ebben a *c, cs: czélozni, cfak*, — 1725-ben CSIK-SZÉKI SZENT GYÖRGYI ISTVÁN: *Fasciculus Miscellaneus*. Ebben is: *czéllya, bocsat* alakokat látunk. A későbbi nagyszombati nyomtatványokban GÁNÓTZI—HORVÁTH: *Emberi okosság*, 1764, PÁZMÁNY: *Minden vasárnapokra...* *Predikátiók*, 1768, PÁZMÁNY: *Imádsagos Könyv*, 1791 *tz, ts: bõtsület, tõmlõtz*.

A *zs* írásában nincs egység. Írják *s*-sel, *f*-sel, *'s*-sel, *z'*, *'z, ž* és *z'*-vel. A *zs*, amely a legritkább hang a magyarban, nem volna fontos, de minthogy előfordul *ž* alakja oly nyomdákban, amelyek tót nyomtatványokat is nyomtattak, a *ž* jelölés sokszor önmagában eldönti, vagy legalább is két nyomdára korlátozza a kérdéses nyomtatvány nyomtatási helyét: a nagyszombatira, pozsonyira.

A könyv nagysága.

30. SOÓS FERENCZ erdélyi református püspöknek 1720-ban jelent meg „*Positiones De Peste*“ című munkája, amely a pestis történetéről, természetéről, különböző fajtáiról, megelőzéséről és gyógyításáról szól. — 1722-ben jelent meg „A' Dög-halál Isten Harcza az Emberekkel“ című műve, amelyben arra

tanít meg, miként készüljön fel az ember az Istennel való harcra döghalál idején mint „Lelki vitéz“. A Lelki vitéz fegyvere a hit. E második magyar munka tehát theologiai munka, amely hitbeli oktatásokat és könyörgéseket tartalmaz döghalál, pestis idején.

Soós Ferencznek az Erdélyi Magistratushoz intézett ajánlásában ezt olvassuk:

„Ha meg-nézem szép, jeles, és feles számból álló állapotját a' Hazában Religiónknak; ha Méltóságára vigyázok.... nem egynéhány *plagulákból* álló kitsíny Munkával kellett volna egy STATUST meg-tiftelnem; hanem egész *Corpussal*, mondjam *Volumennel*, nagy türedék pappirosból álló Könyvvel. Nem olyan együgyü szókból álló és a' Magyar Stylusnak pompás vóltát nem érő bezédekkel kell vala (: mellyen fokfzor inkább kapnak az emberek:) kimutatnom magamat. Mélységesebb dolgokat-is ne-talám kívánt volna a' M. T. N. STATUS; mellyben ugyan kéfz más Munkám által tudnék eleget tenni; de hadd vezekedjenek azon egy kevésé a' pappirosat eméltző molyok. Én moftan, édes Religióm, e' kitsíny elől-járó 'sengével kedveskedem; Iftennél lévén titokban, ha még az aratás-is következhetik a' 'sengének bé-mutatása után. Igen biztat az a' gondolat, e' mérélzségemben; hogy a' *nagy könyveknek olvasásában nagyobb a' fáradság; és az időt el-foglalja az embertől, és meg-únja az olvasó: és kedvesebb a' kitsíny Corpusban lévő Livius, mint sem a' melly nagy könyv-tartó helyben-is nehezen férhet-bé.*

Csik—széki Szent Györgyi Ilyés István prédikációi 1725-ben, Nagyszombatban a következő címen jelentek meg: „*Fasciculus Miscellaneus. Az—az, Némelly ünnepi Solennitásokra... készítettett, és Kötéskébe Foglaltatott Egnéhány Prédikációk...*“ E címhez szerzője az ajánlásban a következő magyarázatot fűzi: „Hogy pedig ezen kötéskébe foglalt egynéhány Magyar prédikációimat Deák igével *Fasciculus*nak (miként az előbbit, Sertum Sanctorum) nevezem; fenki azon, mintha valami szokatlan ujság volna, neakadozzon: Mert hízem, más Magyar könyvekben is Deák nyelven előfzör feltéttett, s' utánna mindgyárt Magyar szókra fordítottatott *Titulus*okat találunk.“ Nehány sorral alább pedig ezt írja: „minémű *mate-*

riák... ezen munkácskában, mint valami *Fasciculus*ban, vagy is kötéskeben és fűrtöcskében foglaltatnak“.

A *fasciculus*, azaz *kötéske* ez esetben negyedréti alakú, 8+159+7 oldalas könyv.

A könyvek nagysága általában ugyanaz, mint az előző századokban: ívrét, negyedréti, nyolcadrét és kisnyolcadrét. De előfordult a keskeny, hosszúkás tizenkettéréti alakú könyv is (ARND—HUSZTI—BÉL: Paraditsom-kertetske). A nyilván gazdagabb katolikus nyomdákban továbbra is használatos a nagy ívrét és negyedréti-alak, a protestáns nyomdákban azonban a nyolcadrét és kis nyolcadrét az állandó forma, olykor a tizenhatadrét (imádságos könyveknél). Negyedréti alakot a protestáns nyomdák közül inkább csak az erdélyi (kolozsvári, szebeni, enyedi) nyomdák használnak főként a halotti prédikációk kinyomtatására.

A könyvek díszítése.

31. A katolikus és református nyomtatványok külső előállításuk tekintetében is eltérnek egymástól. A katolikus nyomdák nem sajnálják a papirozt. Nagy betűtípusokkal nyomtatnak, a szedés ritka, a margó széles (I. PÁZMÁNY, LÉPES BÁLINT műveinek XVIII. századbeli kiadásait). — A református nyomdák inkább apró betűtípusokkal dolgoznak, a szedés sűrű (kompressz), a margó keskeny. A református nyomtatványok címlapja sűrűn telenyomtatott, dísztelen lap. Illusztráció nincs bennük, kivéve HORVÁTH GYÖRGY császári prédikátornak „*Természetnek és kegyelemnek oskolája*“ (Győr, STREIBIG GERGELY JÁNOS, 1775) című, félig theologiai, félig természettudományi művét, melynek frontispice-metszetén felhők mögött a csillagos égbolt látható, középen, a nagy golyóbison koronás, szárnyas angyal ül, egyik kezében szögmérővel, másik kezében könyvvel és kormányrúddal; a kép magyarázata: „*Ismérd a Teremtőt az ő munkáiból*“. Egyik metszetén csontváz szavaló pózban az elmúlásra és Istenfélelemre int. Három metszet a csillagászati elméleteket magyarázza. — Az ájtatos irodalomból való két lutheránus nyomtatvány: GERHARD—INTZÉDI: *Liliomok* völgye és az ARNDT—HUSZTI—BÉL-féle Paraditsom-kertetske szimbolikus barokk rézmetszetek-

kel ékes. A könyvdísszel (fejléc, záródísz) is takarékosabban bánnak a református nyomdák, különösen a debreceni. A katolikus nyomdák gyakran illusztrálják kiadványaikat, (egyik legszebb XVIII. századbeli magyar könyv e nemben PADÁNYI BIRÓ MÁRTONY veszprémi püspöknek „*Angyali társaság szövetségé*“ c. művének kolozsvári, harmadik kiadása, melyet gyönyörű rézmetszetek díszítenek). A nagyszombati jezsuita nyomda figurális és ornamentális initialékkal, fejlécekkel, záródíszekkel bőségesen föl van szerelve és kiadványaiban e tekintetben nagy változatosságot látunk. A magánnyomdák szintén kedvelik és használják a könyvdíszeket. E tekintetben egyik leggazdagabb a győri STREIBIG-nyomda, amelynek RÁTH MÁTYÁS: „*Eggy Iftent-félő... Anyának... vigasztalásai*“ (1785) c. 92 oldalas művében kilenc könyvdísz látható, nem is szólva az ízléses lineákról és fejezet-elválasztó csillagokról.

32. A régi magyar nyomtatványok meghatározására a következő művek és értekezések használhatók. MELICH JÁNOS: Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás 1908. — A négyféle magyar *e*-ről. MNy. XVI. 80. — LOSONCZI ZOLTÁN: A magyar nyelv a XIV. század közepétől a XVI. század végéig. 1931. — A magyar nyelv 1600 óta. 1933. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A XVI. századbeli nyomtatványok *e* jelölései, 1908. — A XVI. századbeli nyomtatványokban *i* és *j* betűk hangértéke MNy. XII. 224. — Irodalmi nyelvünk fejlődéstörténetéből. MNy. XIV. I, 55, 120. — Régi magyar nyomtatványok meghatározása (Könyvgyűjtők Évkönyve 1919). — Régi magyar nyomtatványok nyelve és helyesírása. 1934.

A DEUTSCHE BÜCHEREI 25 ÉVES JUBILEUMA.

Huszonöt év egy könyvtár életében nem nagy idő. Hozzá vagyunk szokva, hogy a könyvtárak életét száz évekkkel mérjük s a jubileumokat is legalább ötvenes évközzel szoktuk nyilván tartani és megünnepelni. Hogy ez esetben egy könyvtár kivételt tett önmagával s már huszonöt évvel ünnepelni mer, annak bizonyára különleges oka van. Valóban ez a helyzet. Példátlan és páratlan eset a könyvtárak történetében, hogy egy intézmény — mint a *lipcsei Deutsche Bücherei* — rövid huszonöt év alatt büszkeségévé váljék nemzetének, állomány tekintetében káprázató ütemű fejlődésben évszázados múltú, hatalmas gyűjteményeket szárnyaljon túl egymásután és középpontjává váljék a legkülönbözőbb bibliográfiai vállalkozásoknak, még hozzá Németországban, ahol könyvtárak és bibliográfiai vállalkozások egyaránt nagy multra és büszke jelenre tekinthetnek. A Deutsche Bücherei megtette ezt a példátlan bravurt: 1913-ban Szászország és Lipcse áldozatkészségéből megalakulva, folyton fokozódó fejlődésben huszonöt év alatt állományát másfélmillió kötetre emelte s ezzel a német könyvtárak között a berlini „Preussische Staatsbibliothek“ (két és háromnegyedmillió kötet) és a müncheni „Bayerische Staatsbibliothek“ (kétmillió kötet) mögé a harmadik helyre küzdötte fel magát, ugyanakkor pedig kivívta magának azt a megtiszteltetést, hogy ő adhatja ki a német nemzeti bibliográfiát, más fontos bibliográfiák egész sora mellett. Hogy a könyvtár a bibliográfiai vállalkozások terén központi jelentőségre emelkedett, annak magyarázata az, hogy célja a világ németnyelvű nyomtatványtermelésének lehető legteljesebb gyűjtése s a könyvtár ezt a feladatot az emberi lehetőségek legfelsőbb mértékéig be is tölti. A gyűjtés teljessége érdekében pl. 1937-ben 12 állam nemzeti bibliográfiáját kísérték rendszeres figyelemmel

s ezekben közel 40.000 címet néztek át, míg különleges szakbibliográfiákban több mint 32.000 címet vizsgáltak meg. Ugyanez évben kb. 33.000 kérélevelet és reklamációt küldtek ki a kiadóknak, a külföldi gyűjtési anyag felkutatása és megszerzése érdekében pedig közel 14.000 olyan külföldi intézménnyel vagy vállalkozással álltak összeköttetésben, melyek németnyelvű kiadványokat bocsátanak ki. Nyilvántartják és összeköttetést létesítenek nemcsak a hivatásos könyvkiadókkal, hanem az összes hivatalokkal, főiskolákkal, egyesületekkel stb. is, úgyhogy a felsorolt forrásokból a legutolsó évben összesen kb. 90.000 kötetnyi gyarapodás futott be, mégpedig — hála a nagyszerű szervezőmunkának és egyes újabb hivatalos rendelkezéseknek — többnyire önként vállalt kötelezettségkép, ingyenesen. A gyűjtési munka tökéletességére jellemző, hogy az utolsó évben az olvasók által keresett könyvek közül csak 0,3% nem volt meg a könyvtár állományában (235.000 : 720) s e percentben ugyanaz a hiányzó mű többször is előfordul.

Az elmondottak érthetővé teszik, hogy a német könyvtárügy s általában a kulturális élet és közvélemény úgy tekint a Deutsche Bücherei-re, mint egyik nemzeti büszkeségére s ezekután az is természetes, hogy huszonöt éves jubileumát is megfelelő ünnepélyességgel ülték meg. A jubileumi ünnepséget összekapcsolták a német könyvkiadók és könyvkereskedők egyesületének („Börsenverein“) évi közgyűlésével, mert ezen egyesületből indult ki a könyvtár megalapításának eszméje, mely csak akkor vált valóssággá, mikor ez egyesület előzetes garanciát vállalt arra, hogy tagjai kötelezik magukat jövőbeni kiadványaik egy példányának a Deutsche Bücherei-be való díjtalan beszolgáltatására. A „Börsenverein“ alakulása óta állandóan támogatja a könyvtárt s azzal — a bibliográfiai vállalkozások révén — állandó és szerves munkaközösségben is áll. A jubileum ünneplése tehát már a „Börsenverein“ május 14-i közgyűlésén megkezdődött, ahol több szónok kitért a Deutsche Bücherei nagy évfordulójára is. Így többek közt a birodalmi propagandaminisztériumnak — a könyvtár mostani legfelsőbb hatóságának — képviselője, HANKE államtitkár, többek közt a következőket mondta: „A Deutsche Bücherei alapításával a német könyvkereskedelem saját maga állított áldozatkészségének tiszteletreméltó emléket. Kiváló kultúrpoli-

tikai intézmény ez, mely már a múltban is jelentősen kihatott a nagynémet eszme szolgálatában és amelyre a jövőben is nagy feladatok várnak.“ — A „Börsenverein“ elnöke azt hangsúlyozta, hogy a Deutsche Bücherei tulajdonkép német könyvkereskedők alapítása és alkotása, akik már olyan időkben foglalkoztak egy központi német könyvtár alapításának gondolatával, amikor Németország még 25 szövetséges államból állt s minthogy minden államban különböző törvények voltak érvényben, egy birodalmi könyvtár megalapítása lehetetlennek látszott. 1913-ban azután mégiscsak sikerült e merész gondolat megvalósítása — ugyancsak német könyvkereskedők kezdeményezésére. — A könyvtár garánsai: Szászország, Lipcse és később a Birodalom, a könyvtár megalakulása óta 13,000.000 márkát költöttek az intézményre, míg a könyvkereskedelem könyvben és készpénzben mintegy 3,500.000 márkát áldozott. Ez anyagi érték mellett a Deutsche Bücherei igen nagy ideális értéket is képvisel, mert a világon egyedülálló valami. Különösen értékesé teszi teljessége, mert a könyvtár nem csupán egyes válogatott művek gyűjteménye, hanem a teljes német irodalom gyűjtőhelye. A gyűjtött anyagot pedig — ami szintén előnyösen különbözteti meg az átlagkönyvtáráktól — a naponta a „Börsenblatt“-ban megjelenő, minden könyvújdonságot katalogizáló könyvjegyzékek és a „Deutsche Nationalbibliographie“ útján a legszélesebb nyilvánosság előtt is megismerteti és azt a köz számára kül- és belföldön egyaránt rendelkezésre bocsátja. „Reméljük — fejezte be beszédét az elnök —, hogy az épület, melyet a drezdai és lipcsei hatóságok elővigyázatának hála, annyira ki lehet bővíteni, hogy még kereken kétszáz év irodalmát összegyűjtheti, nemcsak e két évszázadban, hanem azontúl is örökre a német kultúra és a német szellemi élet archivuma lehet és maradhat.“

A Deutsche Bücherei tulajdonképeni jubileumi ünnepe azonban másnap, május 15-én zajlott le a Deutsche Bücherei nagy olvasótermében. Itt is a „Börsenverein“ elnöke köszöntötte a nagy számban megjelent közönséget, majd 5000 márkát nyújtott át a könyvtárnak, mint a „Börsenverein“ jubileumi ajándékát. Az ünnepi előadást az ez alkalommal igazgatóból vezérigazgatóvá előléptetett, magyar könyvtároskörökben is jól ismert dr. UHLENDAHL tartotta, aki visszapillantást vetett az intézet tör-

ténetére és ismertette annak jelenét. Rámutatott arra, hogy az intézmény megalapítása előtt a német könyvanyag központi gyűjtése igen hiányos volt. A német könyvkiadók útján forgalomba került nyomtatványokból a kötelempéldány-rendszerrel az összes belföldi német könyvtermelésnek csak mintegy 70%-át tudták begyűjteni. Ha a könyvkereskedelmen kívüli és főleg a külföldön megjelent németnyelvű irodalmat is számbavesszük, akkor a németnyelvű nyomtatványtermelésnek legalább 50%-a került el a rendszeres gyűjtést. Ezen a bajon a Deutsche Bücherei megalakulása és nagyszabású kiépítése egy csapással segített. Az első év gyarapodása 21.000 kötet, a másodiké 39.000, a harmadiké pedig már 55.000 kötet volt. Az évi gyarapodás lassankint 75.000 kötetre, köztük a periodikus nyomtatványoké (sorozatok nélkül) 16.000-ról 30.000-re emelkedett. Állományának mind teljesebbé válásával a könyvtár rohamosan belenőtt bibliográfiai feladatkörébe: ahhoz a három bibliográfiához, melyet átvett és változatlanul tovább folytatott, még további tíz lépett: mind olyan centrális munkák, amelyeket csak a Deutsche Bücherei állománya alapján lehetett elvégezni. A nemzeti szocialista átépítés után — folytatta tovább fejtegetését dr. UHLENDAHL vezérigazgató — az intézmény haladása még fokozódott. 1934—1936 között hatalmasan kibővítették az épületet: új hivatali szobák mellett 112 olvasóra méretezett második olvasótermét és 750.000 kötet befogadására alkalmas raktárhelyiséget építettek hozzá. Ugyanakkor a könyvtár gyűjtési alapjai is lényegesen megerősítették, mert míg eddig a gyűjtési tevékenység alapjai főleg a kiadóhelyek önkéntesen vállalt beszolgáltatási kötelezettsége volt, ezentúl megfelelő rendeletekkel is biztosították a könyvtár anyagának beérkezését, amennyiben a „Börsenverein“, a nemzeti szocialista párt és a birodalmi kultúrkamara hivatalosan kötelezte tagjait, illetve az alája tartozó szervezeteket és személyeket kiadványaik rendszeres beszolgáltatására. A könyvtár megfizetett munkájának és a fokozódó könyvtermelésnek hála, 1936-ban az intézmény gyarapodása már meghaladta az évi 80.000 kötetet. (Ebből a periodikus nyomtatványok száma 34.000 volt.)

Az ünnepi előadás után leleplezték az előcsarnokban a könyvtár úttörőinek állított emlékkövet, majd az üdvözlések következtek. Ezek közt a legeredetibb volt a régebben a könyv-

tárnál működött tudományos tisztviselők és cserekönyvtárosok (köztük több magyar) kézírásos szerencsekívánatait tartalmazó szelence. A jubileumi ünnepséget este baráti vacsora zárta be.

*

A jubileumi ünnepség résztvevői a Deutsche Bücherei-től több kötetből álló ajándékot kaptak, többek közt a könyvtárnak 19—25. évről szóló, egy kötetbe foglalt jelentését. Ebből a — könyvtárosok számára minden regénynél érdekesebb — könyvből a legjellemzőbb adatokat kiszemelgettük és összesűrítve — helyhiány miatt minden kommentár és átmenet nélkül egymás mellé állítva — itt adjuk.*

A könyvtár személyzete 165 fő (ebből tudományos tisztviselő csak 18!). A könyvkereskedelem részéről beérkezett 15.399 küldemény, a hivatalok részéről 5723 küldemény (7052 bibliográfiai kötet), a főiskolák és iskolák részéről 1234 küldemény (12.550 bibliográfiai kötet), egyesületek részéről 3453 küldemény (8208 bibliográfiai kötet), a könyvtárosi forgalomba nem kerülő nyomtatványok kiadói részéről 2134 küldemény (3816 bibliográfiai kötet), a zárt német nyelvterületen (tehát a Birodalmon, Svájcban, Luxemburgon, Elzászon, a szudétánémetföldön stb.) kívül németnyelvű kiadványokat kibocsátó külföldi forrásokból 1832 küldemény (4275 bibliográfiai kötet).

Az egyesületek nyilvántartása révén (36.892 egyesület) a könyvtár évente átlag 650—1000 új folyóiratot fedez fel és szerez meg, a könyvkereskedői forgalomba nem kerülő nyomtatványok kiadóinak felkutatása révén átlag évente 200—350-et, a zárt német nyelvterületen kívül német nyelven publikáló forrásokból (nyilvántartva 13.934 ilyen hely) évente kb. 150—230-at, az állandó nemzetközi kongresszusok regisztrálása révén (nyilvántartva 450 kongresszus) átlag 20—60 periodikus kongresszusi jelentést. Az újonnan beiktatott folyóiratok száma összesen évente átlag 1500—2500, a periodikáké 1000—2500.

A könyvtárnak állandóan járó periodikus folyóiratok száma és megoszlása a következő volt: tulajdonképeni folyóiratok: 17.263; évenként megjelenő periodikák: 17.253; sorozatok: 8673.

* Ahol külön évszám feltüntetve nincs, az adatok 1937-re vonatkoznak.

A nemzeti szocialista átalakulás okozta változásokat élénken tükrözteti a „Megjelenésüket megszüntették“ című következő táblázat:

Év	Tulajdonképeni folyóiratok	Évente megjelenő periodikák	Összesen
1931	422	174	596
1932	947	211	1158
1933	982	254	1236
1934	1933	266	2199
1935	1982	1435	3417
1936	2098	2456	4554
1937	2499	2033	4462

A könyvtár összesen 87.404 bibliográfiai kötetre rúgó évi gyarapodása a következőképp oszlott meg: egyes mű 26.373, térkép 1754, gyűjteményes munka 3324, sorozatkötet 9125, teljes folyóiratkötet 34.275, főiskolai és iskolai irat, valamint aprónyomtatvány 12.553. A gyarapodás névértéke 341.672 márka, amelyből a „Börsenverein“ tagjaira kb. 140.000 márkányi érték, nem a „Börsenverein“ tagjaira kb. 120.000 márka érték esik. A tényleges kiadás könyvekre (főleg idegennyelvű bibliográfiai segédkönyvek és régebbi hiányok pótlására) ezzel szemben csak 8700 márkára rúgott, mert a többi ingyen futott be a könyvtárhoz. A Deutsche Bücherei másfélmillió állományából csak 108.935 a főiskolai és 53.395 az iskolai irat.

A könyvtár bibliográfiai vállalkozásai: 1. az egy- és kétoldalas nyomással készülő, a „Börsenverein“ lapjának mellékleteként megjelenő „Tägliches Verzeichnis der Neuerscheinungen“ (mely 29.346 címet regisztrált); 2. a „Deutsche Nationalbibliographie“ A) sorozata: „Neuerscheinungen des Buchhandels“ (25.094 címet regisztrált és kb. 6000 utalást tartalmazott); 3. a „Deutsche Nationalbibliographie“ B) sorozata: „Neuerscheinungen ausserhalb des deutschen Buchhandels“ (mely 20.041 művet regisztrált és havi, negyedévi és évi regisztert adott); 4. a „Hinrichs“ néven közismert „Halbjahrsverzeichnis der Neuerscheinungen des deutschen Buchhandels und Deutsches Bücherverzeichnis“ és újabb, igen hasznos melléklete, a „Verlagsveränderungen im deutschen Buchhandel“; 5. „Literarisches Zentralblatt für

Deutschland“ és „Jahresberichte des Literarischen Zentralblattes“; 6. „Monatliches Verzeichnis der reichsdeutschen amtlichen Druckschriften“ (mely 7171 címet regisztrált és ismertetett); 7. „Deutsches Rundfunkschrifttum“, mely legújabbán a „Rundfunkarchiv“ című hivatalos lap mellékletként jelenik meg; 8. „Jahresberichte für deutsche Geschichte“ és „Internationale Bibliographie der Geschichtswissenschaften“; 9. „Jahresverzeichnis der deutschen Hochschulschriften“; 10. Deutsche Zetteldrucke, megrendelések alapján a „Deutsche Nationalbibliographie“ mindkét sorozatából, valamint a „Jahresverzeichnis der deutschen Hochschulschriften“-ből katalóguscélokra. A (130 megrendelő közt 10 külföldi könyvtár, valamint 32 könyvkereskedés és magánszemély is van.)

Ez állandó bibliográfiai vállalkozásokon kívül az utolsó hét évben a következő nagyobb alkalmi bibliográfiák készültek a könyvtárban: 1. „Deutsche Bibliophilie in 3 Jahrzehnten.“ 2. Hindenburg-bibliográfia. 3. A rejtett bibliográfiák bibliográfiája, mely a nem önállóan, hanem könyvekben, folyóiratokban stb. megjelenő bibliográfiákat tartja számon. Ennek a bibliográfiának, melyet kartonokon vezetnek, állománya 8400 bibliográfia (évi gyarapodás 337), mely 6000 „Schlagwort“ alá van rendszerezve. 4. 1934 óta készül egy „Gesamtbibliographie der deutschsprachigen Zeitschriften“, mely az utóbbi évek mélyreható változásai miatt még általános átdolgozást igényel. 5. A könyvtár végezte 1936-ig az anyag összeállítását egy „Bibliographie zur nationalsozialistischen Bewegung“-nak nevezhető vállalkozáshoz, mely a könyv- és folyóiratanyagot 1919-től kezdte feldolgozni. 1936-ban ezt az anyagot és feladatot a pártnak egy hivatalos szerve vette át, mely ugyanez év elejétől a „Nationalsozialistische Bibliographie“-t is kurrensen kiadja.

A Deutsche Bücherei katalógusait illetően a legújabb adatok a következők: 1. a betűrendes katalógus állománya 1,489.337 kartoncédula; 2. a szakkatalógus állománya 1,080.330 kartoncédula (ebből vezető- és rendezőkarton kereken 75.000); 3. a kiadói katalógusnak, mely a könyvtár állományát könyvkereskedői, bibliográfiai és kultúrtörténeti célból a kiadók szerint csoportosítva dolgozza fel, állománya 1,156.649 kartonlap, mely 119.128 kiadó szerint van beosztva.

A könyvtárnak a bibliográfiai és egyéb természetű felvilágosítások elintézésére külön osztálya van, melynek végzett munkájáról a következő táblázat számol be:

Év	A felvilágosítások száma						
	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Írásos felvilágosítás	10.493	13.078	16.477	22.104	29.007	29.818	36.846
Telefon- „	4.940	5.915	6.047	7.401	7.640	5.848	3.396
Összesen	15.433	18.993	22.524	29.505	36.647	35.666	40.242

Az írásos tudakozódásoknak átlag 25%-a tudományos foglalkozásúaktól és egyetemi hallgatóktól, mintegy 15%-a a közgazdaság és gyáripár köréből, 10—15%-a hivatalos hatóságoktól és tisztviselőktől, kb. 8%-a könyvtáraktól s mintegy 40%-a egyéb foglalkozásúaktól futott be. A külföldi tudakozódások száma az utolsó hét évben mintegy kétszeresére emelkedett s az utolsó évben 16,4%-ot tett ki. A tudakozódások számát az sem csökkentette, hogy 1936 közepe óta egy-egy címért 10 pfenniget számít fel a könyvtár, nagyobb munkáknál pedig az igénybevett idő alapján szabja meg a díjazást.

Ami a könyvtár látogatottságát és igénybevételét illeti, a látogatók száma a nemzeti szocializmus uralomralépésének évtől csökken (1931: 7322; 1932: 9756; 1933: 7679; 1934: 6775; 1935: 6519; 1936: 6141; 1937: 6005). Ezt a jelenséget a jelentés a munkanélküliség csökkenésével és az akadémiai pályák kisebb látogatásával magyarázza, de esetleg mélyebb kulturális okai is lehetnek. Érdekes, hogy a látogatók közt az egyetemi hallgatók arányszáma szintén évről-évre kevesbedik; 1931-ben még 46,5% volt, 1937-ben pedig már csak 30,6%; ezzel szemben nagyobb eltolódás mutatkozik a „Technikusok, gyárosok, földbirtokosok, kereskedők, kézművesek“ gyűjtőnév alatt összefoglalt csoport javára, mely 1931-beli 23,4%-os részesedési arányszámát 1937-ben már 31,5%-ra növelte.

A könyvtár kihasználása ingadozik, bár 1937-ben körülbelül elérte az 1931-es rekordot (235.160 kölcsönkérő cédula, melyből 91,4%-ot tudott a személyzet rögtön elintézni és csak 0,3% nem volt meg a könyvtár állományában).

A könyvtárakban a legutolsó évben 590.000 kötetet mozdí-

tottak meg. A folyóiratolvasóban közhasználatra kitett folyóiratok száma 4034. A térképgyűjtemény állománya 33.966 lap és 1133 fali térkép. Az úgynevezett művészi nyomású könyvek különgyűjteménye (az ily vonatkozású s a különgyűjteményt ki egészítő szakműveket is beleszámítva) 10.569 kötetel rendelkezik.

*

E futó áttekintés is igazolja, hogy a Deutsche Bücherei a világ könyvtárai között jelentős helyet foglal el, működése nagyszabású és páratlanul sikeres. Minden joga megvolt hozzá, hogy huszonötéves jubileumát megünnepelje: nagyszerű teljesítményre és tiszteletet parancsoló eredményekre tekinthetett vissza.

MORAVEK ENDRE.

DEÁK FERENC KÖNYVTÁRÁRÓL.

Bizonyára kevesen tudják a szakkörökben, hogy hazánk nagy fia, DEÁK FERENC könyvtárának értékeesebb, tudományos része DEÁK többi emléktárgyaival együtt a Parlamenti Múzeumban, az úgynevezett DEÁK FERENC-szobában van elhelyezve, miért is, úgy véljük, nem lesz érdektelen e folyóirat olvasói előtt ismertetni, hogy miként jutottak azok oda és hogy mik voltak azok a főbb művek, melyeket a haza bölcse magának megvásárolt és amelyeket olyan nagy figyelemmel olvasott, hogy közülök egynéhányat még széljegyzetével is ellátott.

A Parlamenti Múzeumban levő és DEÁK FERENCnek 1876. január 29-én bekövetkezett halála után rokonaira szállt könyvgyűjteménynek megvásárlásával legelőször az 1913. december 20-án tartott képviselőházi könyvtári bizottság foglalkozott. Ekkor ugyanis BEÖTHY PÁL, a képviselőház és a bizottság akkori elnöke bejelentette a bizottságnak, hogy „DEÁK FERENC unokahuga, özv. DARÓCZY TAMÁSNE írásbeli ajánlatot tesz“ azoknak a könyveknek a megvásárlására, amelyek egykor DEÁK FERENC tulajdonát képezték. Ezeknek a könyveknek egyrésze, amint elnök jelentette, a nagy magyar államférfi sajátkezű névalírásával vannak ellátva. Azokat pedig, amelyekből az aláírás hiányzik, Daróczyné fogja igazolni, hogy tényleg DEÁK FERENC tulajdonai voltak. E bejelentés után a bizottság elhatározta a könyvek megvásárlását s azzal az elnököt bízta meg, egyben pedig úgy döntött, hogy a megvett könyveket díszes szekrényben fogja az elnöki fogadóban elhelyezni.

A könyvtári bizottság e határozata után 1914. január 26-án özv. DARÓCZY TAMÁSNE szül. SZENICZEY STEFÁNIA paks-biritói földbirtokosnő a következő levelet intézte BEÖTHY PÁL képviselőházi elnökhöz:

„Nagyméltóságú Elnök Úr! Dr. Daróczy Aladár (akkor orsz. képviselő) fiam tudatta velem, hogy Nagyméltóságod a tulajdonomat képező Deák Ferenc könyvtárát a képviselőház részére 4000 koronáért megvenni óhajtja. Ezen 4000 korona felajánlott vételárat a magam részéről elfogadom s egyúttal felkérem Nagyméltóságodat, hogy a könyvek átvétele iránt intézkedni kegyeskedne, a könyvek vételárát, vagyis 4000 koronát pedig kérem címemre Paksra elküldeni. Kelt Paks, 1914. január hó 26. Maradtam hódolatteljes tisztelettel özv. Daróczy Tamásné sz. Szeniczey Stefánia.“

E levélből tehát kitűnik, hogy a képviselőház akkori elnöke által könyvgyűjtemény megvásárlási áráként felajánlott 4000 koronát, ami kötetenkint kb. 1550 koronát tett ki, DARÓCZY TAMÁSNE elfogadta. De bizonyítja ezt BEÖTHY PÁL elnöknek FÜLÖP ÁRON akkori könyvtárigazgatóhoz intézett következő rendelete is:

„Értesítem könyvtárigazgató urat, hogy a könyvtári bizottság határozata értelmében az özv. Daróczy Tamásné által megvételre felajánlott Deák Ferenc tulajdonát képezett könyvgyűjteményt a képviselőház könyvtára részére négyezer (4000) koronáért megveszem. Ezen elhatározásomban döntő befolyással volt reám ama kegyelet, melyet lelkében mindenki a haza bölcsének emléke iránt táplál. Utasítom tehát könyvtárigazgató urat, hogy a könyvgyűjtemény beszállítása és árának kifizetése, úgyszintén annak a könyvtárban leendő elhelyezése iránt a szükséges lépéseket tegye meg. Budapest, 1914. január 28.“

E rendelet értelmében FÜLÖP ÁRON a könyveket 1914. február 4-én átvette, amely igazolása szerint 61 műből állott 259 kötetben. Az átvett könyvek azután, — amelyek legnagyobbbrészt egykorú félbőrkötésben vannak, és a címlapokon ott látható a nagy államférfi kezeírása: DEÁK FERENC, vagy D. F., vagy latinosan FR. DEÁK, vagy csak bélyegző: DEÁK FERENCÉ lenyomattal, a könyvek előzéke pedig „Daróczy Zoltán könyvtára“ feliratú bélyegzővel van ellátva, — a közbejött világháború miatt ládádba becsomagolva heverték a könyvtárban egészen a háború végéig. Csak a háború után, amikor a bevonult öt könyvtári tisztviselő közül kettő hazatért, — kettő ugyanis elesett a harctéren, — kerültek a könyvek feldolgozásra és osztattak be a megfelelő

szakokba még azok is, amelyek már meg voltak a könyvtárban.

Ezeket a könyveket azután, amikor a képviselőház a Parlamenti Múzeumot felállította (megnyitotta ZSITVAY TIBOR képviselőházi elnök 1929. január 23-án), — és a DEÁK FERENC-féle relikviákat a Nemzeti Múzeumtól megkapta, — a képviselőházi könyvtári bizottság 1928. május 24-i ülésében hozott határozatával a Parlamenti Múzeumnak ajándékozta. Így kerültek DEÁK FERENC könyvei a Parlamenti Múzeumba, amelyek ott a DEÁK FERENC-szobában levő egyik könyvszekrényben vannak a haza bölcse többi ingóságai között elhelyezve.

A képviselőház által 4000 koronáért megvásárolt Deák Ferenc-féle könyvek *politikai, közjogi, jogbölcseleti, történeti, közgazdasági, filozófiai és szépirodalmi* művek, melyek legnagyobbbrészt németnyelvűek. Ha a politikai és közjogi vonatkozású könyveket forgatjuk, rögtön észre vesszük, hogy a nagy államférfi igen sokat lapozgatta német fordításban MONTESQUIEU KÁROLY francia politikai írónak a „*L'esprit des lois*“ című művét, amelyet „*Der Geist der Gesetze*“ címen HAUSWALD fordított le három kötetben és Halleban jelent meg 1829-ben. Ez a mű magyar nyelven először „*A törvények lelkéről*“ címmel Pozsonyban 1833-ban látott három kötetben napvilágot. E mű II. kötetének 20. lapján a haza bölcse a következő sorokat húzta alá: „*Die Politik ist eine stumpfe Feile, welche unmerklich angreift, aber gleichwohl ihren Zweck erreicht.*“ (A politika tompa reszelő, amely észrevétlenül támad, de mégis eléri célját.)

Azután olvasta ANCILLON JÁNOS PÉTER FRIGYESNEK, a hugenotta-családból származó államférfinak, — aki METTERNICHHEL együtt tervezte 1834-ben a bécsi *Schlussprotokollt*, amely Németországban az alkotmányos jogok minden kiterjesztését kizárta, — „*Über die Staatswissenschaft*“, Berlin, 1819. és az „*Über den Geist der Staatsverfassungen*“, Berlin, 1825. című műveit, továbbá MURHARD F. W. A., a kitűnő publicista több műve között a „*Das königliche Veto*“, Kassel, 1832. címűt, amely „DEÁK FERENC“ kézjeggyel van ellátva, valamint POLITZ K. H. LUDWIG, lipcsei egyetemi tanárnak a „*Die europäischen Verfassungen seit 1789*“, Leipzig, 1817—1825. címűt négy kötetben.

Sokat forgatta ROTTECK KÁROLY német politikus, történetíró, freiburgi egyetemi tanárnak, a bádai kamara szabadelvű

pártvezérének a „*Lehrbuch des Vernunftrechts und der Staatswissenschaften*“ című I—IV kötetes művét, amely Stuttgartban 1829—1836-ban jelent meg. Ennek a II. kötet 57. lapján, ahol szerző az állam céljáról szólva azt mondja: „*Ausgeschlossen vom Staatszweck bleibt dagegen Alles, was nicht die bemerkten Charakter an sich trägt*“, a következő széljegyzet olvasható: „*Also auch der Vorrecht der Ämter und der Eigenthümer*“, a 132. lapon pedig, ahol a sajtószabadságról van szó, aláhúzta a *Pressfreiheit* szót s széljegyzetnek németül odaírta a következőket: „*In Ungarn bis jetzt ein Traum.*“

Ezek között van még SIEYÈS EMÁNUEL JÓZSEF francia államférfinak, az akadémia tagjának, aki a francia forradalomban nagy szerepet játszott, a „*Politische Schriften*“ 1796-ban megjelent munkája is.

Meglepő azonban, hogy a közjogi művek között nem találunk, — pedig feltétlenül meg kellett lennie, — LUSKANDL VENCEL osztrák jogi író és tanárnak, az osztrák centralizmus egyik főképviseelőjének a „*Das Österreich-ungarische Staatsrecht*“ című művét, mert ez ellen írta 1861-ben „*Adalékok a magyar közjoghoz*“ című hírneves művét. — Pedig ez lett volna ennek a legértékesebb darabja, mert ezt bizonyára bőven ellátta széljegyzeteivel.

Érdekes és érdemes feljegyezni, hogy milyen *történeti munkák* voltak DEÁK FERENC könyvtárában.

Legelőször is szemünkbe akad GIBBON EDUÁRD kitűnő angol történetírónak „*Die Geschichte des römischen Reichs*“ című híres műve német fordításban s 15 kötetben, amelynek eredetije: „*History of the decline and fall of the Roman Empire*“ címen hat kötetben jelent meg Londonban 1782—1788-ban. Magyar nyelven HEGYESSY KÁLMÁN készített ebből kétkötetnyi kivonatot 1868—69-ben.

Olvasgatta VILLEMMAIN ABEL FERENCnek, a Sorbonne nagy hírű tanárának és az országgyűlés tagjának „*Geschichte Cromwell's*“ című művét, amelynek eredetije „*Histoire de Cromwell*“ 1819-ben jelent meg. Azután a francia forradalmat röpiratokban támadó royalista-publicista PRADT DUFOUR DOMONKOS bárónak „*Über den Wiener Kongress*“, Leipzig, 1816, eredetije: „*Du Congress de Vienne*“ címen, Párizs 1815—16-ban két kötetben jelent

meg; majd RAYNAL VILMOS TAMÁS FERENC filozófiai és történetírónak, a londoni és a berlini akadémia tagjának a „*Philosophische und politische Geschichte der Besitzungen und Handlungen der Europäer in beiden Indien*“ című, 1873—1878-ban megjelent tízkötetes munkáját, amelynek 1772-es, genfi kiadását politikai és vallásellenes irányzata miatt 1785-ben megégették. Ezért RAYNALT 1781-ben száműzték, aki akkor Szentpétervárra, azután Berlinbe, majd Svájcba ment, ahonnan csak 1788-ban tért vissza Franciaországba. Megszerezte még DEÁK FERENC többek között az orosz birodalom historiográfusának, KARAMZIN MIHAJLOVICS MIKLÓSNak, aki az első orosz almanach megindítója volt „Aonidy“ címmel 1796—1799, a „*Geschichte des russischen Reichs*“, Riga, 1820—1833 című 11 kötetes művét, amely orosz nyelven 12 kötetben jelent meg Szentpéterváron 1816—29-ben és amelyet BLUDOV gróf orosz államférfi fejezett be.

Azután GUTHRIE—GRAYnek angolból fordított „*Allgemeine Weltgeschichte*“ című, 98 kötetből álló művét, amely a XVIII. század végén igen olvasott mű volt.

A közgazdasági munkák között ott találjuk német fordításban a világhírű angol közgazdasági írónak, SMITH ADAMnak „*Untersuchung über die Natur und die Ursachen des Nationalreichtums*“ című, 1810-ben megjelent háromkötetes művét, amely angolul „*Inquiry into the nature of the wealth of nations*“ címen 1776-ban jelent meg Londonban két kötetben s a szerző életében öt kiadást ért meg. Magyarra „*Vizsgálódás a nemzeti vagyonság természetéről és okairól*“ címen ENYEDI LUKÁCS és PÓLYA JAKAB fordították le 1892-ben.

A filozófiai munkák közül megszerezte a haza bölcse KRUG VILMOS TRAUOGOTTNak, KANT utódának a königsbergi egyetemen és a későbbi lipcei egyetemi tanárnak „*System der theoretischen und praktischen Philosophie*“, Königsberg, 1806—1819 című hétkötetes művét, továbbá VERNER JÓZSEF pesti egyetemi tanárnak latinnyelvű filozófiai munkáit, amelyek az 1830-as években jelentek meg Pesten.

A szépirodalmi munkák között ott találjuk német fordításban SHAKESPEARE VILMOSnak műveit 37 kötetben, amelyek Bécsben jelentek meg. Az első kötetben levő SHAKESPEARE arcképe alá valószínűleg maga DEÁK FERENC írta oda a nagy drámaíró

születésének és halálának idejét, 1564. és 1616. éveket. Azután LESSING GOTTHOLD EPHRAIMnak, a kiváló német írónak és könyvtárigazgatónak, akit kortársai német Catullusnak neveztek, „*Sämmtliche Werke*“ cím alatt Karlsruhében 1824-ben kiadott munkáit.

Ezekben láttuk szükségesnek a könyvgyűjtemény főbb anyagát ismertetni s hisszük, hogy a Parlamenti Múzeum látogatói megilletődéssel tekintenek ezekre a könyvekre, amelyeket egykor DEÁK FERENC olvasgatott s önkéntelenül is hálát éreznek mindazok iránt, akik előmozdították — habár nagy áldozattal is —, hogy hazánk nagy fiának könyvei méltó helyre kerüljenek.

A most nagyjában ismertetett és a Parlamenti Múzeumban őrzött DEÁK FERENC-féle könyvgyűjteménnyel kapcsolatban meg kell még említenünk, hogy PALÓCZI EDGÁR a Magyarország 1925. július 5-én közölt cikkében hírt adott arról, hogy DARVAS LAJOS terézkerúti antikváriusnál DEÁK FERENC könyveire bukkant, amelyek törvénygyűjteményekből, latin klasszikusokból és németnyelvű szépirodalmi művekből álltak. Megállapítása szerint ezek a könyvek 1854-ben, amikor DEÁK kehidai birtokát eladta, a veszprémvármegyei ÉJSZAKI-család (azelőtt: NERLINGER) birtokába kerültek. Ezért van a könyvekbe beírva az ÉJSZAKI név is. ÉJSZAKI KÁROLYnak, a Petőfi Társaság alelnökének halála után ezeket a könyveket HATTYUFY DEZSÓ dr. fejérvármegyei régész szerezte meg, aki a könyvekbe a HATTYUFY-család címerét is beragasztotta. Ezeket a könyveket, amelyeknek egy része rossz állapotban volt, magam is megnéztem akkor s megállapítottam, hogy néhány kötetben tényleg benne volt DEÁK FERENC ovális bélyegzője. DARVAS ezt a könyvgyűjteményt egy Teleki-téri bútorkereskedőtől vásárolta, aki viszont azt, állítólag HATTYUFYtól vette meg bútorokkal együtt. A könyvekért DARVAS — úgy emlékszem — harmincmillió koronát kért, ami olyan nagy ár volt, hogy a megvételről még csak tárgyalni sem lehetett. Később ezeket a könyveket néhai ERNST LAJOS, a neves műgyűjtő vásárolta meg, hogy mennyiért, azt akkoriban sem ő, sem DARVAS nem árulta el. Hogy ezek a könyvek most hol vannak, arról nincs tudomásom.*

PANKA KÁROLY.

* A M. Nemz. Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárában is található 36 mű Deák Ferenc könyvtárából. Ezek azonban nem a Hattyufy-féle anyagból valók.

KÖNYVEK — GYŰJTŐK — KÖNYVÁRAK.

— *A magyar antikvárius könyvpiac szemléje.* —

A magyar könyvpiac a magyar kultúrélet tükré. Társadalmi osztályaink kulturális áldozatkészsége, érdeklődési köre, a korszellem változásai, a közvéleményt foglalkoztató időszerű kérdések s nem utolsó sorban a magyar gazdasági élet tükröződnek benne. A könyv nemcsak a szellemi javak letéteményese, hanem áru is s mint ilyen, alá van vetve a piac törvényeinek. Viszont a keresletet és kínálatot nemcsak gazdasági okok, hanem titokzatosabb, nehezebben kinyomozható szellemi rúgók is mozgatják s így az egyes magyar könyvek árhullámozási görbéje egyúttal a magyar szellemi és gazdasági élet grafikonja is.

Nálunk, könyvkereskedőket és gyűjtőket kivéve, nem sokat foglalkoztak ezzel a kérdéssel, úgyszólván nincs is irodalma. Aukciós katalógusok, antikvár könyvjegyzékek előszavain, egy-két hírlapi cikkben s antikváriusoktól származó, tehát érdekeltségük miatt nem teljesen megbízható, néhány munkácskán kívül e cikk szerzője nem támaszkodhatott egyébre, mint nagy antikváriumaink és árveréseink katalógusaira s néhány szakember értékes tanácsaira. A magyar könyvgyűjtés aranykora, a múlt század második fele, még komoly feldolgozásra vár, amit erről tudunk, azt inkább kerengő szájhagyományok, anekdóták tartották fenn. Híres könyvgyűjtőink kiadott katalógusai bizonyára sok érdekes megállapításra szolgáltatnak alkalmat. Ez a szerény cikk csak kezdeményezés akar lenni; a teljesség igénye nélkül, nagy vonalakban szeretné ismertetni a magyar könyvgyűjtés háborúelőtti és mai irányait s ezzel kapcsolatban az antikvárpiaccon előforduló becsesebb és keresettebb magyar könyvek árainak alakulását.¹

¹ Kedves kötelességnek teszek eleget, mikor ezen a helyen is hálás köszönetet mondok dr. Trócsányi Zoltán főkönyvtárnok úrnak, Lantos Adolf, Ranschburg Gusztáv és Ranschburg György antikvárius uraknak és Pastinszky Miklós úrnak, az Árverési Csarnok könyvszakértőjének, akik gazdag tapasztalataikból leszűrt értékes tanácsaikkal támogattak cikkem megírásában.

A magyar könyvgyűjtés, bár olyan elődökre tekinthet vissza, mint MÁTYÁS király, VITÉZ JÁNOS, gróf ZRÍNYI MIKLÓS, gróf TELEKI SÁMUEL és gróf SZÉCHÉNYI FERENC, tulajdonképpen a mult század második felében alakult ki. SZABÓ KÁROLY és PETRIK GÉZA kora volt ez, az első bibliográfiai, a nagy antikváriumok keletkezésének kora. Bibliográfusaink, antikvárusaink és könyvgyűjtőink közös munkájának eredményeként ebben az időben szilárdult meg a magyar könyvek értékhierarchiája s ekkor kapták meg határozott körvonalait a gyűjtési körök is. Nagy-Magyarország öntötte a régi magyar nyomtatványokat a központ, Budapest felé. Vállalkozó szellemű antikváriusok és gyűjtők, köztük elsősorban RÁTH GYÖRGY, aki iskolát teremtett a magyar bibliográfiában, valóságos felfedező utakat tettek eldugott vidéki könyvtárakba, poros padlásokra, hogy egy-egy unikumot, mint valami páratlan vadásztrófeát megszerezzenek.

A századforduló előtti években már kialakultak a nagy magángyűjtemények, sőt gazdáik halála folytán, ha közgyűjtemények tulajdonába nem mentek át, piacra is kerültek. THALY, KNAUZ, WENZEL, HUNFALVY, HORVÁTH MIHÁLY, JAMNITZKY LAJOS, EMICH GUSZTÁV nagyszerű könyvtárai, antikváriusokon keresztül, újabb lendülethez juttatták a könyvgyűjtést. A piacon olyan értékek fordultak meg, amelyek manapság már teljesen eltűntek. Egész sora működött Budapesten a nagy antikváriumoknak, melyek az akkor kialakuló közkönyvtáraknak és nagy magángyűjteményeknek az anyagot szállították. HOROVITZ FÜLÖP, RÉVAI LEO, DOBROWSKY ÁGOST, KUN DÁNIEL, KUN SAROLTA, majd a ma is dolgozó RANSCHBURG GUSZTÁV, LANTOS ADOLF, az egész hatalmas lendülettel fejlődő ország könyvpiacát irányították és katalógusaikból meglehetősen képet nyerhetünk arról, hogy mi alkotta ekkor egy antikvárium standard anyagát, mit kerestek a gyűjtők és milyen árakon cseréltek gazdát a könyvek.

Régi magyar könyvbarátok.

Első pillantásra feltűnik, hogy a kor könyvészeti érdeklődése mennyire kizárólag muzeális és tudományos volt. A magyar szépirodalom alig szerepel ezekben a katalógusokban, olyan első kiadásokat, melyekért ma súlyos százakat fizetnek a gyűjtők, DOBROWSKY néhány forintért „vesztegetett el” a kevés érdeklődőnek. A nagy magánkönyvtárak, melyek feloszlásuk után a piacra kerültek, túlnyomó részükben régi magyar könyveket, ősnymtatványokat és történeti, földrajzi, nyelvészeti tudományos műveket tartalmaztak. A virágkorát élő magyar tudományos élet hozta létre ezeket a gyűjteményeket s ugyan-csak ez a tudományosság vette fel a piacra került könyvanyagot.

A mult századvégi magyar könyvgyűjtő típusa elsősorban szociális szempontból különbözött a maitól, ami nagyrészt a művészi kört is meghatározta. Nevezetes bibliofiljeink a legelőkelőbb gyűjtési ágakat művelték. Ősnyomtatványok, régi kéziratok, XVI—XVII. századi magyar könyvek, drága illusztrált munkák, híres nyomdák kiadványai, rariórák és kuriózák érdekelték őket elsősorban és ma már mesésnek tűnő összegeket áldoztak egy-egy felmerült ritkaságért. De tehetők. Közkönyvtárak, mágnások, főpapok és gazdag magánzók tették a gyűjtők elitjét, akiknek volt idejük és pénzük ennek a sok időt és pénzt követelő szenvedélynek a kielégítésére.

Természetesen más volt a lelki szerkezete is ezeknek a nagyúri gyűjtőknek, mint a mai kispénzű bibliofileknek. Igazi, egész embert kívánó és egész életet kitöltő szenvedély volt számukra a gyűjtés; valóságos legendakör alakult ki körülöttük, mely ebből a nemes szenvedélyből fakadó, ma különösnek és humorosnak tűnő kis esetek köre fonódik. A pénz náluk alig játszott szerepet, ritkaságszámba ment az olyan „különc“, mint VIGYÁZÓ SÁNDOR, aki órákhosszat alkudott egy könyvre, hogy végül is kifizesse érte azt az összeget, amelyet alkuvás nélkül is elérhetett volna, hiszen a kereskedő már beleszámította ajánlatába a gróf úrnak ezt a szokatlan szokását. Kevés volt olyan, mint EDVI ILLÉS ALADÁR, aki kis pénzből is remek könyvtárat teremtett magának.

Mindennél jobban jellemzi ezt a kort egy futólagos szemle gyűjtők és gyűjtési körök fölött. RÁTH GYÖRGY, gr. APPONYI SÁNDOR, SZIVÁK IMRE, TODORESZKU GYULA, gr. VIGYÁZÓ SÁNDOR, br. PRÓNAY GÁBOR, br. RADVÁNSZKY BÉLA, br. PODMANICZKY GÉZA, br. DIRSZTAY BÉLA, br. KORNFELD MÓRIC, SIMOR JÁNOS, HORNIG KÁROLY püspök, DANKÓ JÓZSEF püspök, ÁGOSTON JÓZSEF, JAMNITZKY LAJOS, SZÉLL FARKAS, SÓLYOM-FEKETE FERENC, EMICH GUSZTÁV, VARJÚ ELEMÉR, ezek a legnagyobb nevek, egytől-egyig egy-egy értékes ősnyomtatvány és régi magyar gyűjteményről híresek. De könyvtáraikban szerepeltek a külföldi klasszikusok legszebb kiadásai, a nagy nyomdák termékei, remek képeskönyvek és válogatott rariórák és kuriózák is. Ilyen gyűjtemények összeállításához pedig két dolog feltétlenül szükséges: sok pénz és olyan könyvpiac, amelyik szállítani is tudja ezeket a kincseket. De a többi neves régi gyűjtő is csupa költséges, különleges ágat művelt. EDVI ILLÉS ALADÁR illusztrált könyveket, GOLDZIHNER IGNÁC keleti irodalmat, ELISCHER BOLDIZSÁR Goethe-könyveket, BALLAGI GÉZA röpiratokat, ZICHY JENŐ gróf és KÁROLYI JÓZSEF gróf, SZILÁDY ÁRON és BALLAGI MÓR történelmet, földrajzot, illetőleg nyelvészetet, SZÜRY DÉNES pedig magyar irodal-

mat KAUFMANN DÁVID héber kéziratokat gyűjtött, mégpedig, amint az utólag megállapítható, ma utólérhetetlen bőkezűséggel és teljességre való törekvéssel.

Új bibliofil korszak születése.

Önkéntelenül is felmerül a kérdés: mi lett a sorsa ezeknek a pompás könyvtáraknak? Amint azt kissé frivolan, de az igazságnak megfelelően le lehet szögezni: a magánkönyvtárnak két ősi ellensége van — a feleség és a halál. JAMNITZKY LAJOS soha nem merte bevallani családjának, hogy könyveket gyűjt; EDVI ILLÉS ALADÁRT pedig felesége és menyé kényszerítették gyűjteménye eladására, nem tűrhették a házban a „porfészket“. Sokak gyűjtői pályáját csak a halál, vagy a teljes anyagi összeomlás állíthatta meg. Könyvtáraik csak ritka esetben maradtak meg a család birtokában s még ritkább esetben találtak méltó továbbfejlesztőkre (RADVÁNSZKY-, BALLAGI-, PRÓNAY-, KÁROLYI-könyvtárak), nagyobb részt közgyűjteményekbe kerültek vétel vagy ajándék útján (RÁTH, APPONYI, TODORESZKU, VIGYÁZÓ, PODMANICZKY, ZICHY, SZÉLL, SZÜRY, HORNIG, DANKÓ) s a többiek is, amelyeket antikváriusok vettek meg, csakhamar eltűntek a piacról, közkönyvtárak és gyűjtők polcaira vándoroltak.

Ez az egyik oka annak, hogy az ősnymotatvány, a kézirat és a régi magyar könyv a XX. század elejére úgyszólván alig szerepel az antikváriusi forgalomban. Amíg az 1929-ben hozott műemléktörvény életbe nem lépett, addig a külföld is erősen résztvett piacunk megüreítésében. Legnagyobb ilyen veszteségünk NAGY ISTVÁN régi magyar könyvtárának kivitele volt, amelyet a múlt század hetvenes éveiben a németországi LIST és FRANKE cég vett meg. Már a háború előtti évtizedben érezhető volt ezeknek az előkelő gyűjtési ágaknak a haldoklása. Gyűjtő akadt volna még, de értékes könyv ritkábban fordult elő. Vérbeli gyűjtő pedig nem egykönnyen nyugszik bele abba, hogy másodrangú anyaggal töltse meg könyvtárát. A könyvtárak és a nagy gyűjtők ugyanis kiegészítették már hiányait s a közkönyvtáraknak ezt megkönnyítette az is, hogy, amint már FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, a Széchényi-Könyvtár néhai igazgatója megmondta, a legszebb magán-gyűjtemények előbb-utóbb hozzájuk kerültek. Ami ezután még maradt, az csak szerény tallózásnak minősíthető.

Így fordult aztán az érdeklődés új gyűjtési körök felé. A magyar szépirodalom editio princepsai és a helytörténet, főleg Budapest története nyomultak az előtérbe s ezzel megszületett a XX. század speciális magyar bibliofilája, mely a háború utáni ú. n. konjunktúra években jutott kiteljesedéshez.

A háború és ami utána következett.

Addig azonban a magyar könyvpiacnak át kellett vészelnie a háborút és az utána következő zavaros időköt. Csodálatos, de minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy a forradalmi éveket kivéve, a magyar antikvár piac sem a háborús, sem az inflációs esztendőkből nem ingott meg egy pillanatra sem. Ebben a megnyomorított, megaláztatott országban sokkal mélyebb gyökerei vannak a könyvkultúrának, mint azt bárki képzelné. Könyv, mindig, a legnehezebb időkben is kellett a magyar középosztálynak s az árak a háború után inkább emelkedtek, mint estek. Csak meghatottsággal állhatunk meg Kis-Magyarország elitjének hősiességétől, amellyel felére fogyva is képes volt felvenni azt a könyvanyagot, amelyet antikváriusaink Nagy-Magyarország számára raktároztak el.

Természetes azonban, hogy az ország területi veszteségei éreztették hatásukat ezen a téren is. Azt a szerepet, amelyet eddig egész sora töltött be az antikváriumoknak, ma úgyszólván a régi, klasszikus iskola két ittmaradt képviselője, LANTOS és RANSCHBURG látja el. Mellettük még Stemmer Ödön, Medvei Dezső, Langer Mór, Faragó Zsigmond, Magyar Jenő, Mai Henrik, Acél-Testvérek, Adorján-Testvérek, Krucsay József, Darvas Lajos, Darvas Pál, Hartmann-Testvérek, Klein Imre, Kohn Béla, Kohn Emil, Léderer István, Molnár Imre, Müller Izidor, Müller Dávid, Pfeifer Manó, Schimkó Gyula, Szöllösi Zsigmond, Ruzitska Béla stb. vesznek részt komoly szándékkal a piac ellátásában. Antikváriumaink számának csökkenését nemcsak a kereslet szűkebb körre korlátozódása, hanem a kínálat hiánya is okozza. Erdély és a Felvidék valóságos kincsebányái voltak a becses magyar nyomtatványoknak, most ezektől el vagyunk zárva. A régi magyar könyvek gyűjtőinek kihalása részben ezzel is magyarázható. Vannak könyvek, melyek egyáltalán elő sem fordulnak a piacon. Vizsolyi- és Komjáthi-biblia, Tinódi-krónika ismeretlen fogalmakká váltak, a Sylvester-biblia, Heltai- és Székely-krónika, Zrínyi, Melius hiánytalan állapotban éppen olyan ritkák, de még csonkán is elérik a 300—400 pengős árakat. A XVII. század értékes magyar könyvei (Pázmány, Szenczi Molnár, Gyöngyösi, Balassa, Apácai) néha megjelennek a piacon s száz pengőn felüli árakon el is kelnek. A Káldi-biblia első kiadása meglehetősen gyakori jelenség, de, tekintve a bibliafordítások iránti nagy érdeklődést, ennek sem esett érezhetően az ára (100—150 pengő). Ugyanezt nem lehet elmondani a régi idők két keresett könyvéről, Nádasdy Mauzoleumáról és a Thuróczi-krónika 1488-i augsburgi kiadásáról. Ebből a két külföldi nyomtatványból

olyan sok került elő, hogy régi, szépen tartott árfolyamuk nagyot zuhant.¹ A Thuróczi-krónikának elég jó példányát 400—500 pengőért lehet kapni s a brünni kiadás is megszerezhető a duplájáért. A Mauzoleum pedig éppen olcsóvá vált, kifogástalan példányt kínálnak már 45 pengőért. Ősnyomtatványokból csak az illusztrált és a magyar vonatkozású (Laskai Osváth, Temesvári Pelbárt, Magyarországi Mihály, Schedel stb.) megy, egyébként a háború utáni években fellendült amerikai gyűjtés kiszívta az európai s így a magyar ősnyomtatványpiacot is. Ami maradt, az rendesen másodrangú s megesik, hogy 60—80 pengőért cserélnek gazdát kifogástalan, de közönségesebb munkák.

A magyar vonatkozású XVI—XVII. századi külföldi nyomtatványoknak, hacsak illusztrációkat nem tartalmaznak, egyáltalán nincs vásárlójuk. APPONYI SÁNDOR klasszikus gyűjtőkörének felszámolását jelezte az Árverési Csarnok ezidei aukciója, melyen SCHLAUCH LŐRINC gazdag Apponyiana-gyűjteményének árverése teljes közönybe fulladt.

Valaha népszerű gyűjtési kör volt híres nyomdák termékeinek felkutatása. Ha a HEVESI SÁNDOR színdarabja nyomán támadt babona az Elzevir-kiadások ritkaságát illetőleg nem is indokolt, mert 40 évvel ezelőtt sem kértek 5—10 forintnál többet egy Republica-kötetért, az még sem történt meg régen, hogy szép példányok 6—10 pengős kínálat mellett évekig porosodjanak a kirakatban. Aldus, Plantin, Frobenius, Didot, Baskerville, Panckoucke, Bodoni, Elzevir nevei nem gya-korolják többé azt a vonzóerőt a gyűjtőkre, mint azelőtt, Az 1937. évi Károlyi-aukción néhány francia és latin klasszikus kiadás elért ugyan kötetenként 50—120 pengős árakat, de ez inkább a gyönyörű

¹ A XVI—XVIII. századi magyar könyvek esetében általános szabály az, hogy a magyarnyelvű és irodalmi értékű munkák, továbbá az elsőrangú történeti források ma is megtalálják a maguk, bár korlátozott, vevőkörét. A latinnyelvű hitvitázó s egyéb vallásos könyvek azonban eladhatatlanok, amire antikvárius informátoraim sem tudtak elfogadható magyarázatot adni. Érdekes, hogy a protestáns lelkészi kar annál buzgóbban vásárol, még Pázmány, Káldi stb. műveit is ők veszik meg. Az áralakulásokból egyébként kis ízelítőt nyújtanak az alábbi példák: Apafi Vendelinusfordítása (Szabó I. 1161) antikváriusi forgalomban 80-ról 36 pengőre esett le, az Árverési Csarnokban pedig 24 pengőért adták el. Veresmarty Mihály Intő és tanító leveléért (Szabó I. 697) 1913-ban Ranschburg 50 koronát kért, ma az Árverési Csarnokban 25-ért sem veszik meg. Monoszlainak A szentek segítségülhívásáról szóló könyve (Szabó I. 229) békében 250 koronát ért, 1936-ban 120 pengőért kínálták. Miles Siebenbürgischer Würgengel-je (Szabó II. 1256) a háborúelőtti 80 koronáról 36 pengőre esett le. Comenius Orbis pictus-a (Szabó I. 1338.) 1929-ben 300 pengőt ért, 1935-ben az Árverési Csarnokban 100 pengőért meg lehetett kapni stb. stb.

kötéseknek és a szép könyveknek szólt, mint a nagy neveknek. Éppen így halálra van ítélve a rariora-kurioza gyűjtőkör is: kevés a gyűjtő, kevés az anyag.

Régi magyar könyvek, ősnymtatványok, híres nyomdák, rariora-kurioza: ezek a fogalmak jellemezték a mult század magyar könyvgyűjtését. Ma alig akad, aki érdeklődnék irántuk. Aki tehetné, nem veszi, aki venné, nem teheti. A ma is fennálló nagy magángyűjtemények meglehetősen teljeseek, tulajdonosaik csak kiegészítik hébe-hóba. Új gyűjtő, ha akadna, sem találna a piacon érdemleges anyagot. A régi magyar könyvek gyűjtőinek névsora nagyon leapadt. Tudunkkal csak br. KORNFIELD MÓRIC, dr. WOHL ALADÁR, br. PRÓNAY GYÖRGY, vitéz JÉKEY SÁNDOR és KLEIN DEZSŐ gyűjtik egyebek mellett ezeket is, de ők sem a régi méretekben. Ősnymtatvány-gyűjtőről meg éppen csak egyről, UNGÁR GYÖRGYRŐL van tudomásunk. Curiosa-gyűjtő is csak egy komoly van: dr. RÁTH-VÉGH ISTVÁN. Híres nyomdák kiadásai iránt dr. HOZELITZ GYULA, br. KORNFIELD MÓRIC, dr. WOHL ALADÁR és dr. EISLER MIHÁLY érdeklődnek, utóbbi azonban a gazdasági válság kezdetén eladta könyvtárát. Előkelő gyűjtési ággal, XVIII. századi francia könyvekkel foglalkozik ifj. br. DIRSZTAY BÉLA. S ezzel le is zárhatjuk a régivágású gyűjtők sorát. Talán még azt kell hozzátennünk, hogy a korszellem őket is érintette, mert nagyrészt kiterjeszkednek modernebb szakok (első kiadások stb.) felé is.

A gyűjtő akklimatizálódása.

Ez mindeddig csupa negatívum. Mit gyűjtenek hát a mai gyűjtők, ha egyáltalán vannak ilyenek? Már pedig vannak igen szép számmal. A felelet, a legnagyobb körültekintéssel fogalmazva is, határozott: magyar szépirodalmi első kiadásokat és történelmet. A gyűjtési körök ilyen világosan észlelhető megváltozásának egyik okára már rámutatunk, mikor a piac megüresedéséről beszéltünk. Ezenkívül azonban a gazdasági, szellemi és közéleti okok egész szövevényét kell szétboncolnunk, ha meg akarjuk érteni a XX. századi magyar bibliofília pályafordulását.

A régi gyűjtőket, amint láttuk, elsősorban a muzeális értékű ritkaságok, a kuriozitások érdekelték. Előkelő, nagypénzű emberekhez, nagy dotációjú, fejlődő közkönyvtárakhoz ez is illett leginkább. De a közkönyvtárak megteltek, háború utáni anyagi lehetőségeik, különösen 1930 óta, elapadtak. Magánosok, főpapok ma már nem gyűjtenek. A muzeális értékek eltűntek a piacról. A körülményeknek ez az összjátéka már a háború előtti évtizedben érezte hatásait. Szociális

szempontból előtérbe lépett a középosztály. Tanárok, lelkészek, tisztviselők, bankigazgatók, újságírók, tudósok teszik az új magyar gyűjtők zömét. Mánásaink jórészt családi vonatkozású anyagot, genealógiát gyűjtenek (gr. ESZTERHÁZY MÓRIC, gr. TELEKI DOMOKS, gr. FESTETICH GYÖRGY, gr. TELEKI ISTVÁN), vagy régi könyvtáraikat egészítik ki. Az utóbbi években egész sora került eladásra nagynevű családi könyvgyűjteményeknek (CSEKONICS, KÁROLYI, KARÁTSONYI, ZICHY stb.), ami arisztokráciánk visszavonulását legjobban jellemzi.

Ha valaki majd korszakokra osztja a magyar bibliofília történetét, napjainkat a gyűjtő akklimatizálódási korának fogja nevezni. Kis, tőkészegény ország kisemberei szerényebbnek látszó aratással is beérik, mint a régi nagyok. Azt gyűjtenek, amire telik és amit a piac kínál. Természetesen nemcsak kényszerűségi okok magyarázzák gyűjtőink irányváltoztatását. A magyar szépirodalom és történelmünk iránt mind jobban megnyilvánuló érdeklődés éppen annyira részes benne, mint a gazdasági helyzet. De ezekben az ágakban is megmutatja a magyar bibliofília a jó iskolát. Ha a régieket *muzeális* beállítottságúnak neveztük, az újakat legjobban az *esztétikai* érzék kifejlődése jellemzi. Különösen az első kiadások gyűjtésében nyilvánul meg ez az uralkodó szempont. Általános tapasztalat, hogy becsülete csak a kifogástalan állapotban levő, szép könyvnek van. Az, a nyugaton már régóta érvényes szabály, hogy a fűzött könyv csak eredeti borítékban becses, ma már nálunk is általánosan megkövetelt föltétel. (Egyébként br. PRÓNAY GÁBOR volt az első magyar gyűjtő, aki figyelmet fordított erre a kérdésre.) Szép kötések, szép illusztrációk, felvágatlan példányok, ép borítékok: ezeket keresik ma s bármilyen kevés is gyűjtőink pénze, ezeknek ma is megvan az ára. Végeredményben az esztétikai érzék uralma komoly haladást jelent bibliofiliánkban, s ha hozzávesszük azt is, hogy szociálisan mekkora teret hódított a könyvszeretet, elmondhatjuk, hogy semmit sem veszítettünk színvonal tekintetében.

A következőkben röviden végig óhajtok futni a mai magyar bibliofília főbb ágain, a gyűjtők és a legkedveltebb könyvek során. Ismételten megjegyzem, hogy teljességre már helyszűke miatt sem törekedhettem, inkább a kép áttekinthetősége lebegett a szemem előtt. A piac árhullámozását a függelékül adott táblázaton az olvasó könnyen figyelemmel kísérheti.

Első kiadások.

A magyar szépirodalom első kiadásainak gyűjtése az utóbbi harminc év alatt mérőföldes lépésekkel haladt előre s ma már uralkodó gyűjtési ágnak mondható. Számban és áldozatkészségben a legjelenté-

kenyebb gyűjtőréteget mozgatta meg, bizvást tehetjük több százra azoknak a számát, akik nagyobb vagy kisebb méretekben művelik ezt a népszerű szakot. Megemlíthetjük ALSZEGHY ZSOLT, BAY SÁNDOR, BOGNER MIHÁLY, DÖMSÖDI HAJÓS GERGELY, DRESCHER PÁL, br. HATVANY LAJOS, KLEIN DEZSŐ, KÓCZÁN LÁSZLÓ, SZÉKELY MIKLÓS, SZÁSZ ANDOR, WOHL ALADÁR neveit, mint a legismertebbeket, de szinte lehetetlen felkutatni azt a sok névtelent, akik nem sajnálnak 50—60 pengőt egy-egy szép Csokonaiért, Kazinczyért, Bessenyeiért s akik talán nem is tartják magukat komoly gyűjtőknek. Bár a közkedveltségnek örvendő könyvek általában nem haladják meg a 20—50 pengős középárat, az első kiadások közt is akad néhány különösen becses, keresett darab, melyekért az igazi gyűjtők versenyt futnak, ha néha előkerülnek. Ilyen ritkaságnak számít Ady két első verskötete, különösen a *Még egyszer*. Az Ady-gyűjtés azonban az utóbbi időben erősen alábbhagyott s ez megtépázta mindkettőnek a nimbuszát. Ezzel ellentétben minden gyűjtőnek legfőbb álma Dugonics *Radnai történetek* című könyve, annál is inkább, mert emberemlékezet óta nem fordult elő a piacon. Hasonlóan előkelő jelenség Gvadányi három munkája: a *Pöstyényi fürödés*, az *Aprekaszion* és *A Rhénus vize partján*. Az *Aprekaszion* néha-néha felbukkan, a másik kettő azonban csak a gyűjtők vágyaiban kísértget. Becses Kazinczy *Tövisék és virágok* c. könyve is, az első magyar korlátolt számú kiadvány, de ebből is alig sikerül évtizedenkint egyet-kettőt felhajtani. Két debreceni szerző könyve, Csokonainak *A szépség ereje bajnoki szívenn* és Fazekas Mihálynak *Ludas Matyi* c. költeményei is az első közt állanak. Mint szerző, mindenik előtt vezet Petőfi. A *Cypruslombok* és a borítékos *János vitéz* a legritkábbak, de majdnem minden munkája feltűnően magas árfolyamon kelt el. A sort méltóképpen zárja be Széchenyinek a *Selyemről* írt könyve. A „nagyvadak“ mellett nagy tekintélye van a *Toldi* első kiadásának, Csokonai *Diétai magyar muzsájának*, Gvadányi *Magyar dámáinak*, Katona *Bánk-bánjának*, a *Zalán futása* és a *Csongor és Tünde* szép példányainak, Madách *Lantvirágok* c. verseskönyvének.

Talán fölösleges is említeni, hogy az esztétikai szempont éppen az első kiadások gyűjtésénél játszik a legnagyobb szerepet. Szép kötés, eredeti boríték sok százalékkal megnöveli a példányok árát és ugyancsak sok százalékkal emeli a könyv értékét a szerző sajátkezű bejegyzése. Éppen az előforduló példányok különbözősége miatt nehéz megközelítően pontos táblázatát adni az áraknak, annál is inkább, mert rongáltság, boríték hiánya egyébként jóhírű munkákat mélyen árfolyam alá szorít. Az Árverési Csarnokban feltűnően olcsón gazdát cserélő darabok rendszeren ilyen hiányosságban szenvednek.

Nem tartozik szorosan a tárgyhoz, de a teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy szép számmal akad gyűjtője a francia, angol, német első kiadásoknak, főleg az illusztráltaknak, de itt is csak az egészen szép anyag jöhet tekintetbe.

Helytörténet, családtörténet.

Napjaink másik népszerű gyűjtőköre a *helytörténet*. Itt, különösen néhány évvel ezelőtt, Budapest irodalma vezetett, ebben is a látképek, illusztrációk. A gyűjtemények azonban, mivel anyag bőségesen akadt, mára már meglehetősen telítődtek, új gyűjtők pedig a nagy válság óta ritkábban jelentkeznek. BÁRCZY ISTVÁN, HORÁNSZKY LAJOS, SZENDY KÁROLY, HOLLÓS OSZKÁR, SCHILLER RUDOLF, SCHLEICHER ALADÁR, PÁSZTOR MIHÁLY rendelkeznek szép gyűjteményekkel, de ezen a téren is sok a kis, névtelen gyűjtő, elsősorban hírlapírók és fővárosi tisztviselők. Az általános árcsökkenés a budapesti szakban is érezteti hatását, de egyes könyveket azért, ha olcsóbban is, de állandóan keresnek. Ilyenek Alt, Haeufler, Schams (főleg a Pest-kötet), Hunfalvy—Rohbock, Vasquez, Salamon munkái és különféle Adressbuchok. Újabban, tekintettel az évfordulóra, az 1838-i árvíz irodalma iránt is meglehetősen érdeklődés nyilvánult meg.

A Budapestre vonatkozó munkákon kívül s talán még növekvőbb méretekben a gyűjtők egész sora vásárolja egy-egy vidék vagy város irodalmát. Jellemző, hogy LANTOS egyik háború utáni katalógusa már a helységek betűrendjében adja ezeket a munkákat, tekintettel az érdeklődés felfelé tartó irányzatára. Sem gyűjtőket, sem különösebben kedvelt könyveket nem nevezhetünk meg ennél a szaknál, néha egész jelentéktelen műveket lámpással keresnek s majd minden vidék megtalálja a maga kutatóját, rendesen olyanokat, akik szülőföldjükről szóló könyvekre kíváncsiak.

A harmadik uralkodó csillagzat a *genealógia*. A Budapestben egy-másután keletkező nemességkutató irodák vezetői tudnák leginkább elmondani, hogy hány meg hány embert foglalkoztat családjá története s hányan áldoznak komoly összegeket nemességük bebizonyítására. Ez az egyébként cseppet sem modern, de nagyon is általános divat természetesen a könyvpiacra is kihat. Egész obskurus kis füzetek, néhány lapos családtörténeti értekezések versenyeznek árban és keresettségben más, kevésbé kedvelt szakba vágó többkötetes munkákkal. Az Árverési Csarnok aukcióin meglepő tapasztalatokat szerezhet erről az, akit érdekel. Persze vannak olyanok is, akiket a kérdés tudományos oldala vonz. Ezek biztosítják a heraldikai és genealógiai irodalom kézikönyveinek és könyvritkaságainak állandó forgalmát. Bárczay,

Nyáry, Fejérpataky—Áldássy s a különösen becses Siebmacher, aztán Kempelen, Nagy Iván, Wagner, Karácsonyi, Wertner művei fogalmak maradtak és mindent megelőzve kelnek el, ha olcsóbban is, mint a nagy válság előtt. A Turul ma is a legkeresettebb magyar folyóirat.

A történeti irodalom.

Egyetlen könyvgyűjtési ág van, melynek folytonossága a magyar bibliofília történetében megszakítatlan, amelyik egyformán időszerű és népszerű, mióta magyar magánkönyvtárak fennállnak s ez a *magyar történeti irodalom* és a vele kapcsolatos tudományágak gyűjtése. Tulajdonképen a helytörténet és a genealógia is idetartoznak és csak azért emeltük ki ezt a kettőt előre, mert éppen ma a szokottnál is élénkebb kereslet nyilvánult meg irántuk. De minden más tudományág is, amelyik valamilyen formában a magyar multtal foglalkozik, megtalálja az érdeklődőket ma éppen úgy, mint harminc, ötven, száz és százötven évvel ezelőtt. Szükségtelen rámutatni ennek okára, hiszen közismert tény, hogy a történelem a legsajátosabb és a leggazdagabban kifejlődött magyar tudományág volt mindig és nemzedékről nemzedékre új meg új szempontú, de állandóan kitartó érdeklődésnek örvendett olvasók, tudósok és könyvgyűjtők részéről. A magyar szellemi életnek úgyszólván legerősebb mozgatója a történeti tudat és műveltség s ez ma, a magyar történetírás egyik legnagyobb reneszánszának korában élőbb, hatóbb tényező, mint valaha.

Tudósok, tanárok, papok, arisztokraták s a magyar középosztály legkülönbözőbb rétegeiből kikerülő amatőrök hosszú sora gyűjt ma is kisebb-nagyobb méretekben történeti tárgyú munkákat, mint ahogy a legszebb magyar könyvgyűjtemények tekintélyes százaléka a mult században is ezt a szakot képviselte. Ha némi különbséget a részletekben fel is fedezhetünk a mult század és napjaink történeti könyvtárainak anyagában és sajátos gyűjtőkörében, az természetes magyarázatát leli a történettudomány fejlődésében és a modern ember sokoldalú érdeklődésében.

Egyfajta könyv azonban nincs alávetve ezeknek a változásoknak s ez a *forrásmunka*. Oklevélgyűjtemények, szövegkiadások közt egyetlen egy sincs, amelyik antikváriumban vagy árverésen vevőt ne találna. Katona *Historia criticája*, Pray *Annalesei* legfeljebb azért kelnek el ritkábban, mert erősen leszállított áron is a drága könyvek közé számítanak. Fejér *Codex diplomaticus*át is kevés magánember szerezheti meg, hiszen 2000 pengőn alul teljes példányt ma sem lehet kapni. Schwandtner foliókiadása, Endlicher *Monumentai*, Mátyás Flórián *Fontese*, Theiner egyháztörténeti oklevéltárai, Wagner szepesi for-

ráskiadványa, Bél *Adparatusa*, Bongarsius *Scriptoresi*, Batthyány Ignác egyházi törvényei, Fabó protestáns adattára, Kaprinai *Hungaria diplomaticája*, a *Képes Krónika* illusztrált kiadása, Pauler—Szilágyi honfoglaláskori kútfői és Szalay erdélyi életrajzkiadványai a ritkább és legkeresettebb darabok, de nem maradnak el mögöttük a *Monumenta Hungariae Historica* kötetei, az *Anjou-kori okmánytár*, Veress Endre kiadványai, a *Hazai okmánytár*, az *esztergomi oklevéltár*, a *vatikáni okmánytár*, a *Székely oklevéltár*, a kisebb-nagyobb erdélyi forráskiadványok s a családi levéltárak (Zichy, Teleki, Károlyi, Sztáray, Bánffy, Csáky stb.) publikációi. Állandó szükséglet Marczali *Enchiridionja* is, mely a keresettebb magyar könyvek egyike.

Az *összefoglaló történeti művek* azok, amelyek a leghamarabb elavulnak. A XVIII. század magyar történeti szintézisei közül csak Katona, Pray, Engel munkái iránt nyilvánul meg nagyobb érdeklődés, forrásértékük miatt. Desericius műve, részben drágasága miatt, már alig eladható. Kazy, Palma, Virág, Dugonics s az újabb Jászay teljesen értéküket veszítették. A XIX. század két klasszikusának, Szalay Lászlónak és Horváth Mihálynak művei valaha a legfontosabb kézikönyvek voltak és feleslegessé tették Fessler népszerű munkáját. De már a századforduló körül kiszorította őket is a Szilágyi Sándor szerkesztésében megjelent tízkötetes magyar történet. Ennek a bukása azonban még sokkal katasztrofálisabb volt, mint elődeié, mikor a Hóman—Szekfű valósággal elöntötte a piacot. Némi elégtétel a régieknek, hogy Fessler, Szalay, Horváth könyvei, sőt még Aczádny műve is, végeredményben mégsem szálltak le olyan mélyen árfolyamuk alá, mint Szilágyi gyűjteménye. A kisebb méretű régi összefoglalásoknak a végső csapást Asztalos—Pethő magyar történetének megjelenése adta meg. Ma már a Hóman—Szekfűn, Eckhart Ferencen és az Asztalos—Pethőn kívül magyar történeti szintézisek csak szakembereket és gyűjtőket érdekelnek. Ugyanez a sors érte Marczali tizenkötetes világtörténetét. A Magyar Szemle világtörténetének megjelenésekor ez és a Tolnai világtörténet, nem is beszélve Márki két kötetéről, teljesen kiestek a nagyközönség érdeklődéséből s ha néha el is kelnek, nevetségesen olcsó árakat érnek el.

Sokkal szilárdabb a *történeti monografiák* árfolyama. Itt a régebbiek is megtartották tekintélyüket. Megfelelő erdélyi történetkönyv hiányában Kőváry és Szilágyi tudományosan elavultnak tekinthető művei ma is nélkülözhetetlenek. Grünwald két munkája, Pauler Árpád-kori története, Telekiné a Hunyadiak koráról és Salamonnak a török hódoltságról szóló monografiái ugyancsak népszerűek. De más részletkérdések feldolgozásainak is megvan a vevőköre.

Aránylag kevesebb érdeklődést kelt az *egyház történelem* s általában a régi vallásos tárgyú irodalom. Ne tévesszenek meg senkit egyes munkák elég jól tartott antikváriumi árai, mert ezek csak pium desideriumok, eladni nem lehet őket. Egyedül a különféle Bibliakiadások kelendőek; a régi latinnyelvű teológiai irodalom úgyszólván senkinek sem kell.

Életrajzok és memoárok gyűjtése nálunk soha nem volt kialakult kör s így ezen a téren nagy értékek sem fordulnak elő. Egy-egy személyhez, korszakhoz fűződő gyűjtésről tudunk: így GRÜNFELD ERNŐ Körösi Csoma Sándorra, SUPKA GÉZA Martinovicra, KLEIN DEZSŐ a Rákóczi-korra és a szabadságharcra, SZÁSZ ANDOR a szabadságharcra vonatkozó irodalmat gyűjt, míg emlékiratokkal KACZIÁN GÉZA és PROCOPIUS BÉLA foglalkozik.

Már a háború előtt, de főleg utána *Nagy-Magyarország volt nemzetiségeire* vonatkozó könyvek, nyomtatványok keresett cikkekké váltak. A piac fellendülésében sokat lehet köszönni az utódállamok állandóan vásárló könyvtárainak és gyűjtőinek, ezeknek működési köre a magyar könyvpiacra is kiterjed. Steiner, Jancsó, Hunfalvy, Teutsch munkái nagyon keresettek, ezzel szemben Balogh könyve gyakori. A XVIII. század, a nemzetiségi harcok megindulásának kora, ebből a szempontból különösen kedvelt gyűjtőkör. Engel s főleg Sulzer művei egészen kivételes árakat érnek el.

A valaha népszerű *Turcica—Balcanica*-gyűjtés ma már nálunk nem olyan élénk. A XVIII. század standard könyvei (Decsy, Schmitth, Kéri) elértéktelenedtek, viszont Hammer műve ma is ritka és drága. A XVI—XVII. századi törökvonatkozású rölapok, krónikák, képeskönyvek, amint már említettük, alig keltenek érdeklődést. BÁRCZY ISTVÁN folytatja ezt a szép hagyományú gyűjtést. Ami forgalom mégis észlelhető, az a külföldi érdeklődéssel magyarázható. Ez is olyan szak, melyben magyar és külföldi gyűjtési körök egybeesnek.

Kialakult és nemzetközisége miatt jelentős gyűjtési ág volt ennek-előtte a *Judaica* szak is. Magyar gyűjtők szép számmal voltak, bár magyar anyag, különösen értékesebb, alig akadt. Mára azonban, nemcsak nálunk, de a nemzetközi piacon is ez a gyűjtési kör is felszámolt. A legszebb gyűjtemények Németországban voltak, tulajdonosaik jórészt kivándoroltak, könyvtárait eladták s új gyűjtők nem jelentkeztek. Tipikus példája annak, hogyan pusztulnak el virágzó könyvgyűjtési ágak. Magyar gyűjtők közül megemlítjük PAPP DÁVID, PROCOPIUS BÉLA, BEDŐ MÓR, VARRÓ ISTVÁN és WERTHEIMER ADOLF neveit.

Nemzetközi viszonylatban is számottevő gyűjtési ág a *magyarországi régészeti és műemlék-irodalom*. Tulajdonképen itthon is csak

az az anyag keresett, ami a külföldet érdekli, nem utolsó sorban az *Archeológiai Értesítő* folyamai. Forster, Pulszky, Henszlmann, Römer, a klasszikusok, még mindig nem avultak el, gyakran akad vásárlójuk. Műemlékeink két nagy képeskönyve (Radisich—Szendrei és Czobor—Szalay), bár sokat estek árban, vonzanak még gyűjtőket. Sajátosan magyar gyűjtési ág a szent koronára vonatkozó irodalom. Két gyűjtőről, WOHL ALADÁRRÓL és ESZLÁRY ISTVÁNRA tudunk. Ebben a szakban Decsy és Lackhner könyvei a népszerűek, míg Petrus de Rewa letűnt. A numizmatika iránti érdeklődés sem halt ki teljesen. Réthy, Palma, Weszerle, Sambucus, Schönwisner, Rupp jó nevek a magyar könyvpiacon. A segédtudományok (paleográfia, kortan) persze nélkülözhetetlenek gyűjtők és kutatók szempontjából egyaránt. Így például Knauz *Kortan*-a, bár SZENTPÉTERY kis naptára sok hívét elhódította, ma is kelendő cikk.

Ez az általános kép, amit a történelmi irodalom kelendősége mutat. Gyűjtő is van szép számmal. Egyetemeink professzorai mellett szép könyvtárral rendelkeznek SZENDEFFY ALADÁR és KÓCZÁN LÁSZLÓ.

Irodalomtörténet és nyelvészet.

A magyar szépirodalommal együtt fellendült a *magyar irodalomtörténet és nyelvészet* gyűjtése is, bár ez a két ág, mivel sokfelé ágazó történeti vonatkozásokkal is bír, mindig gyűjtés tárgyát képezte, tehát nem kizárólag a XX. századi bibliofília fejlődésének eredménye.

A magyar irodalomtörténet első nagyjai közül talán csak Pápay és Wallaszky vesztek népszerűségükből, Czwittinger, Bod, Rotarides ma is jó nevek. Az újabb irodalomtörténet művelői közül valaha keresett volt Bayer, színészettörténeti munkái napjainkban már nem tudják elérni régi jó árfolyamaikat. Leszállt az értéke Beöthy szintézise régebbi kiadásainak, csak a Badics-féle átdolgozás kelendő. Ugyanez a sors érte Heinrich négykötetes világirodalomtörténetét is. 1937-ig a piacon Pintér kétkötetes rendszerezése vezetett, de most megjelent hasonló méretű munkája az előbbit nemsokára teljesen ki fogja szorítani.

A nyelvészet a történelemmel együtt úgyszólván fogyasztási tömegcikk lett. Egész kis terjedelmű értekezések is elkelnek, nem is szólva az igazán jóhírű munkákról. Otrokócsi Főris Ferenc, Gyarmathy Sámuel, Sajnovics, a magyar nyelvészet megindítói sok gyűjtőt érdekelnek s különösen keresik Simonyi és Balassa nagy nyelvтанait és Zolnai Gyula nyelvemlék-kiadványát. Az Árverési Csarnok aukcióján egyik legszilárdabban tartott és mindig jól menő ág a nyelvészet.

Szótárakban már hullámzóbb a forgalom. Pápai Páriz *Dictionarium*-ai, tekintettel gyakori előfordulásukra, nem tudnak komolyabb értéknívóra vergődni és úgyszólván teljesen elértéktelenedtek Márton József lexikonai. Nem igen keresik Calepinus kiadásait sem. Történeti értéke van Baróti Szabó, Kassai, Kresznerics, Czuczor—Fogarasi szótárainak. Legértékesebbek azonban Budenz, Szinnyi, Szarvas—Simonyi, Bartal, Gombocz—Melich és Szily tudományos szótárai. Szép műszótár gyűjteménye van ZOLNAI GYULA egyetemi tanárnak.

Végül, mint állandó szükséges segédeszközök, nagyon becsesek a különféle bibliográfiák és életrajzi lexikonok. Ezek között is a legelőkelőbbek a Szabó, Petrik, Apponyi és Szinnyi, melyek már fogalommal váltak a magyar szellemi életben.

Néprajz, szociográfia, jog.

A háború után a figyelem talán csak a reformkorral hasonlítható arányban fordult a magyar nép sorsa felé. A szellemi és a tárgyi néprajz s a szociográfia virágkorát éli ma. Régi, elfeledett nevek kerülnek forgalomba s ezzel kapcsolatban könyvek is megjelennek a piacon. Teschedik Sámuel és Berzeviczy Gergely igazi népszerűsége a legutóbbi évtizedek eredménye. Új lendületet vett a gyűjtés is: Malonyai, Huszka, Hermann Ottó, Prónay Gábor munkái szépen fogynak s a népköltészet gyűjtői, Kriza, Erdélyi, Merényi s a többiek, ismét nagy nevek. Ipolyi *Magyar mythológiá*-ja egyébként is a nagy értékek közé tartozott mindig.

Anekdoták, közmondások, talán ezzel a mozgalommal kapcsolatban, megint előtérbe kerültek. Kisviczay, Bod, Szirmay, Kónyi, Andrád, Dugonics, Erdélyi, Margalits, Tóth művei gyakoriságuk ellenére is értékesek.

Feltűnő, hogy a háború előtt oly kedvelt elméleti szociológia és ennek politikai vonatkozásai ma milyen közönnyel találkoznak. Ezt a változást bizvást világnézeti okokból vezethetjük le.

Ezzel szemben csodálatos a magyar *jogi irodalom* gyűjtésének újkeletű fellendülése. Úgyszólván ez az egyetlen szak, ahol a gazdasági válság ma sem érezteti hatását, sőt a könyvek zöme azóta még drágult is. Kollár József, a két Kovachich, Eder, Frank, Gustermann, Kelemen, Kitonich, Virozsil a legkeresettebb szerzők, de jelentéktelennek látszó munkák is keresletnek örvendenek. A *Tripartitum* régi kiadásai népszerűek, egyedül a XVIII. és XIX. századi foliokiadások árai szállottak le, a példányok szépsége ellenére is. CSEKEY ISTVÁN és ERDÉLYI ALADÁR a nevesebb gyűjtők, de mellettük az egészen fiatal nemzedék számos tagja műveli ezt az ágat.

Földrajz és természettudományok.

A földrajz és a természettudományok terén viszont, összehasonlítva a háború előtti helyzettel, mikor ezek nagyon is virágzó gyűjtési ágak voltak, a kereslet észrevehetően csökkent. Bél *Notitia*-ja negyedáron is nehezen kel el, Tomka—Szászky, Timon semmit sem érnek. Csak a szociografiával és a helytörténettel kapcsolatos statisztikában van nagyobb forgalom. Fényes, Csaplovics, Korabinszky ma sem értéktelen raktártöltelékek, Schwartner az egyetlen, akit elhanyagolnak. Értékes és ritka ma is Orbán *Székelyföld*-je. Az *Osztrák-magyar Monarchia Írásban és Képen* nyomdatechnikai szempontból nem képes a modern igényeknek megfelelni. Aránylag a legnagyobb értékek a történeti földrajz standardművei (Csáky, Ortvay, Rupp).

Földrajzi képekonyvek közül csak egészen szép példányok hozták kísértésbe a gyűjtőket. Alt, Hunfalvy, Kubinyi—Vahot tartják még magukat, de Ortelius különféle kiadásaiból alig lehet eladni egyet-egyét. Még leginkább a viseletképek vonzzák a vásárlókat. Timlich ritka könyve vezet ezek közt. De a két viselettörténeti főmű is (Szendrey és Nagy—Nemes) jó anyag.

Útleírások, melyeket háború előtt oly sokan szenvedéllyel gyűjtöttek, ma már csak kivételes esetekben találunk piacot. A minket érdeklők közül Forray, Hering, Jerney, Magyar László utazásai, történeti becük miatt, nem merülnek feledésbe, de Rosti, Teleki, Birly, Bölöni s főleg Gáspár inkább csak kirakattöltelékek. Még a térképek közül is csak Lipszky és Görög atlaszainak s a debreceni atlasznak van komoly kelendősége.

Mindebből látszik, hogy a földrajz a kihalóban levő gyűjtési ágak közé tartozik. Antikváriusok szerint főleg öregurak érdeklődnek még szórványosan egy-egy könyv iránt.

Az orvostudomány sem vonz ma már annyi gyűjtőt, mint régen. NÉKÁM LAJOS gyűjteményén kívül alig van már számottevő orvostörténeti magánkönyvtár. Linzbauer és Weszprémi lexikonait leszámítva, ezen a téren csak a régi orvosi művek értékesek.

A természettudományi irodalomban is hasonlóan siralmas a helyzet. Itt is inkább a kézikönyvszámba menő munkákat keresik. A magyar bányászatra vonatkozó anyagot gyűjti SCHLEICHER ALADÁR, más természettudományos szakban nincs tudomásunk komoly gyűjtőről.

Ha az elsoroltakhoz hozzátesszük még a különféle lexikonokkal szemben tanúsított közönyt, melyet legjobban jellemez az antikvár Révai-lexikonnak 120 pengős árverési átlagára, körülbelül bemutattuk a mai magyar antikvárpiacon keresleti és kínálati viszonyait. Nem ma-

radhat ki azonban a felsorolásból néhány gyűjtőnek a neve, akik egészen sajátos gyűjtőkörben dolgoznak. Így HOFFER FERENC és DRESCHER PÁL magyar gyermekkönyveket, SZUKOVÁTHY IMRE sportirodalmat, TRÄGER ERNŐ és TÉGLÁS GÉZA gyorsírási vonatkozásokat, BEREI SOÓ REZSŐ illusztrációkat, HOLL JENŐ exlibriseket és HÜTL HÜMÉR erotikát gyűjtenek. Ez a nem kimerítő, de mégis elég részletes körkép körülbelül megmutatja, hogy mi érdeklí ma a gyűjtőket és miben áll a régitől különböző tipikus XX. századi magyar bibliofília.¹

A nagy válság évei.

A háború utáni évtizedben új értékkrangsor, új piac, új gyűjtési körök kezdtek megszilárdulni, végleges körvonalakat kapni, mikor az ú. n. konjunktúraévek után egyszerre beköszöntött a nagy gazdasági válság s ezzel a magyar könyvpiacnak első komoly krízise is. Tudvalevő dolog, hogy a szükségbe került ember először is kultúr-szükségleteit áldozza fel s ezek közt is az első a könyv, amelyet leginkább nélkülözni tud. Az anyagi gondok közé került gyűjtők egymásután adták el könyvtáraikat, a többieknek viszont nem állt rendelkezésére a régi anyagi erő. Csodálatos dolog, hogy e végzetes circulus vitiosus ellenére sem ment tönkre a könyvpiac, sőt felvevő ereje sem csökkent a várható méretekben. A válság jele tulajdonképpen csak az árzuhanásokban nyilvánult. 1930 és 1936 között a középárak 50—60 százalékkal romlottak, aminek többek között a tisztviselői fizetések leszállítása is oka volt. Meg lehet számolni azokat a könyveket, melyek áresés nélkül továbbforognak a piacon. De olcsó áron is, leszállított igények mellett is, az emberek tovább vásárolnak. Jellemző a magyar kultúrigények tiszteletet parancsoló kitartására, hogy e legnehezebb években sem ment tönkre Budapesten komoly antikvárium. RANSCHBURG és LANTOS háború utáni gyakorlatuk alatt is néhány szép magánkönyvtárat (KOLLÁNYI FRIGYES, SCHMIDT JÓZSEF, SZABÓ JÓZSEF, SCHLAUCH LÓRINC, TARNAY JÁNOS, SZILASI MÓRIC, illetőleg BETTELHEIM MÓR, SZALAY JÓZSEF, KACSÓH PONGRÁC, POLÓNYI DEZSŐ, CHAMBORD gróf, GAAL GASZTON, BRAUN RÓBERT, FELEKI GÉZA, GYÖRGY JENŐ könyvtárait)

¹ Ezen a helyen kell megemlékeznünk néhány háborúutáni magyar könyvgyűjtőről és gyűjtési körükről, akik már meghaltak ugyan, de nem maradhatnak ki a névsorból: Dr. Balogh Elemér (reformáció), Ernst Lajos (magyar könyvtulajdonosok névével és jegyzeteivel ellátott könyvek), Szalay József (utólag illusztrált: grangerizált művek), Virág János (régii kéziratok, jog), Ballagi Aladár (művelődéstörténet), Braun Róbert (szociológia), György Jenő (első kiadások), Áldassy Antal (történelem).

vették meg és közvetítették a gyűjtők számára. Nem lehet mondani, hogy nem szép eredménnyel.

A magyar bibliofil-társadalom lassanként az új életszínvonalat is megszokta. Nem tudta kedvét szegni sem a pénzhiány, sem — a nagy kínálat ellenére is fellépő — ritkasága az értékes anyagnak. Sőt, 1937-ben határozott javulás volt észlelhető, a válság hatásai elmúlóban voltak. Napjainkban azonban közéleti események külföldön is, nálunk is újra rossz hatást gyakoroltak a könyvpiacra, melynek szűnése egyelőre nem mutatkozik.

Az Árverési Csarnok.

A háború utáni piac új tényezője a Postatakarékpénztár Árverési Csarnoka, amelyik 1934 őszén kapcsolódott be komolyabban a könyvfogalomba. Magyarországon a könyvaukcio intézménye sokáig ismeretlen fogalom volt. 1836-ban rendezett IVANCSICS ZSIGMOND pesti könyvkereskedő árverést, utána egy évtizedig nem akadt vállalkozó. LANTOS ADOLF újította fel 1923-ban. A Postatakarékpénztár zálogházában évről-évre felgyűlt és visszamaradt anyag végül is szükségessé tette, hogy komolyabb méretekben rendezzenek könyvaukciókat. 1934 őszén alkalmaztak először könyvszakértőt, PASTINSZKY MIKLÓS személyében. Az Árverési Csarnok csakhamar fontos tényezője lett a könyvpiacnak. 1935-től kezdve már a *Jahrbuch der Bücherpreise* is közölni kezdte eredményeit. A magyar középosztály bizalommal fordult a nagyobb nyilvánosság előtt működő intézményhez s valóban kisemberek számára, kis könyvtételek esetében a várakozásnak teljesen meg is felelt. Kérdéses még az, hogy a nagy könyvtárak, melyeknek az árverésen rendszeren csak jobb anyaga talál vevőre, nem előnyösebben tudnának-e antikváriusok révén megfelelő ellenértéket hozni tulajdonosaik számára? Kétségtelen, hogy a könyvárverések nagy érdeklődéssel találkoztak és olyanok is megfordultak a Csarnokban egy-egy olcsó vétel reményében, akik egyébként nem sokat áldozhatnak könyvekre. A kalapács alá kerülő anyag is elsőrangú. A Széchényi-könyvtár duplumái, GÁL HUGÓ, VESZÉLY TIBOR, gr. CSEKONICS ENDRE, SZEMLÉR LŐRINC, gr. KÁROLYI MIHÁLY, BOGNER MIHÁLY könyvei, a budai KARÁTSONYI-és a bodakajtor-felsőszentiványi ZICHY-könyvtárak gazdag és sokoldalú választékot biztosítottak az érdeklődőknek. Az árverések 1938-ig mind jobban mentek, legjobb esztendőik 1936 és 1937 voltak. Az ezévi két aukció azonban, az általános depresszióknak megfelelően, rosszul sikerült.

Az antikváriumok természetesen erős ellenfélre találtak az Árverési Csarnokban, mely széles vevőkört és főleg nagy anyagot von el tőlük, ami a piac állandóan panaszolt megüresedésének egyik oka. Talán első

eset a magyar könyvkereskedelem történetében, hogy jó régi könyv hiánya komoly gondot okoz az antikváriusoknak, akik az egyensúlyt úgy igyekeznek helyreállítani, hogy maguk is résztvesznek az árveréseken. Másik következménye az aukciók megindulásának a félszáz év alatt már-már megszilárdult magyar könyvértékrangsor megbomlása. Nem is beszélve arról, hogy általában az elfogadottnak tartott érték alatt kel el a könyvek többsége, a legkomolyabb tünet az árak terén szükségszerűen beállt ingadozás, hiszen egy-egy könyv ára a véletlentől függ, attól, hogy van-e ott történetesen két vagy több vevő, akik egymást túllicitálhatják. Ezért a megjelenendő táblázatnak utolsó oszlopában feltüntetett árverésen elért árak jelentőségének értékelésénél ezt mindig figyelembe kell venni. 100—200 százalékos különbség sem ritka ugyanazon könyvnek különböző napokon elért árai közt. Végeredményben azonban az Árverési Csarnok könyvosztálya, főleg PASTINSZKY MIKLÓS agilitásának tulajdoníthatólag, hasznos munkát teljesít a való árak megállapításának és a magyar könyvkultúra terjesztésének ügyében.

Extra Hungariam...

A magyar könyv általában nem nemzetközi cikk. Egyes szakoknak (nemzetiségi kérdés, régészet, Turcica, utazás, nyelvészet, térkép, természettudományok) meg vannak ugyan a maga elég élénk külföldi kapcsolatai, de sem mint felvevő, sem mint leadó, a magyar könyvpiac nem komoly súly világviszonylatban. Kétségtelen azonban, hogy a külföldi változások hatásai nálunk is visszhangra találnak s egyes gyűjtési körök (ősnymotatvány, judaica) magyarországi alakulása teljes mértékben a nyugati viszonyok függvénye. A magyar törzsanyag azonban ezektől függetlenül érte el mai értékrangsorának kialakulását s ennek sorsába a külföldnek legfeljebb közvetve, a ránk is kiterjedő gazdasági válság révén van beleszólása. A magyar könyvgyűjtés öncélúan, saját szellemi fejlődésünk és könyvpiacunk törvényei és lehetőségei szerint alakul s míg gyűjtőink sokoldalú, idegen anyagra is kiterjedő érdeklődése megóvja az elszigeteltségtől, a magyar kultúrába és viszonyokba gyökerező fejlődéstörténete a nemzet megtett szellemi útját illusztrálja.

MAKKAI LÁSZLÓ.

Megjegyzés. Ez a cikk bevezetésül szolgál a szerzőnek nemsokára megjelenő művéhez, mely a magyar antikvár könyvpiac áralakulásairól ad történeti áttekintést. (Szerk.)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

HÍRLAPTÁRI PROBLÉMÁK.

— Hiányok. — A kötelespéldányok beszolgáltatásának elmulasztása. — A kötetés nehézségei. — Dokumentációs szolgálat. — Bibliográfia és szak-katalógus.

A hírlap a könyvtárakban nem tartozik azok közé a becsült, féltett kincsek közé, mint a régi könyvanyag. Hírlapot mindenki járát, naponként vásárol és használ el csomagolásra, fűtéskor alágyujtásra, vagy dob a szemétkébe. A hírlappal, újsággal szemben, amely több tízezer, vagy több száz példányban kerül, fillérékért az utcára és az előfizető asztalára és amelynek sorsa fidibusz, — egyik napról a másikra való megsemmisülés, senki sem érzi kíméletre kötelezve magát, senki sem érez sajnálatot, lelkiismereti furdalást, ha eltépi. Villamoson, vonaton, elolvassván az ember az újságot —, eldobja. Csak addig szükséges, míg elolvassuk, vagy átfutván főcímeit, megállapítjuk, hogy nem érdemes végigolvasni.

Pedig a hírlap, az újság évkönyvszerű történetírás: a világ, egyes országok, megyék, városok története naponként vagy hetenként regisztrálva. Valamikor, a történetírás kezdetén, csak az évek egyes döntőfontosságú, nagy eseményeit jegyezték föl az évkönyvírók, ma a hírlapírók minden nap vagy hét minden érdekes, vagy említésre méltónak látszó politikai, városi, egyesületi, időjárás, gazdasági, pénzügyi, bűnügyi, tudományos, irodalmi és testgyakorlati eseményét megírják, nem az utókorra gondolva ugyan, de mégis ennek számára is. A jövő történetírója a mai újságok alapján bármely nagy napnak nemcsak mellékeseményeit, hanem hangulatát is megrajzolhatja a hírlapforrások, mintegy politikai, társadalmi naplók alapján. Fontos tehát, hogy ezek a naplók, ezek a számtalan példányban megjelenő krónikás évkönyvek legalább egy példányban megőriztessenek és fennmaradjanak az utókor történetírói számára.

Bár van országos „Hírlaptár“, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának egyik alosztályaként s törvény kötelez minden nyomdát, illetőleg kiadót minden egyes hírlapszám beszolgáltatására (a változatokról a törvény kifejezetten nem

beszél) s az Országos Széchényi Könyvtárt ezek megőrzésére, mégis rendkívül nagy azoknak az újságköteteknek a száma, amelyek — bár a kötelespéldányokról szóló törvény után jelentek meg — csonkán, hiányosan — vagy egyáltalán nincsenek meg a Hírlaptárban.

Az avatatlan persze hajlandó azonnal vádat emelni a Hírlaptár régi tisztviselői ellen, azt hívén, hogy ez az ő mulasztásuk következménye. Pedig nem az.

A hiányok fő oka a nyomdász, meg a kiadó. Olykor mind a kettő értetlenül áll a törvény rendelkezéseivel szemben: tehernek tekinti azt, ami az ő termelésének fennmaradását biztosítja. Reklamációkra adott válaszáat olykor sértődött hangon így kezdi: „Az Önök Könyvtára fölszólított...“ Ilyenkor — akár telefonon, akár levélben — válaszolunk, hogy ez a könyvtár nem a miénk, illetőleg épp oly mértékben a miénk (akik felszólítottuk), mint az övék (akiket felszólítottunk), mert ez a könyvtár a nemzeté. S mi nem azért kérjük a be nem küldött számokat, mert a „mi“ könyvtárunknak szüksége van rájuk, hanem azért, mert a törvény úgy intézkedik, hogy a magyar nemzet számára minden nyomtatvány fennmaradjon. Még hozzá tehetnénk minden alkalommal azt is, hogy ez nem a „mi“ (könyvtárnokok) érdekünk, hanem elsősorban azoké, akik számára nyomdatermékek előállítására nevet, hírt, később emléket és halhatatlanságot biztosít. Az adminisztráció azonban nem minden nyomdában kifogástalan s a legnagyobb megértés mellett is gyakran megtörténik, hogy a nyomdász elfelejti a hiányzó 29. szám beküldését. Erre jön a per a kincstári jogügyi igazgatóság útján. Közben azonban a 29. szám a nyomdában elveszett. Nem tudják pótolni. A nyomdász megfizeti a bírságot, — az évfolyam pedig a könyvtárban csonkán maradt. A vak véletlen még bevetheti a könyvtárba a hiányzó számot, de ha nem, — *újfalu, vagy a cipőfelsőrészkészítők egy napjának, illetőleg hetének krónikája örökre megsemmisült az utókor történetírója számára. Pedig talán éppen ezek az újságszámok tudnának világot gyujtani az utókor történetírójában bizonyos fontos ipar-, gazdaság-, ár-, vagy helytörténeti kérdésben.

A másik fontos feladat a beérkezett lapok megőrzése és épségének biztosítása. Olymódon helyezni el az újságokat, hogy papirosuk, amely a papirosok leggyengébb fajtája, tehát a legkevésbé időálló, erős napfénytől meg ne sárguljon, nedves helyen vízfoltokat ne kapjon, meg ne penészedjék, szűk polcokon meg ne törjön s főként, hogy ne legyen összehajtogatva, mert a hajtásnál a gyenge papiros idővel magától eltörik. A hírlapokat tehát bekötve, száraz, emeleti raktárban, bekötve, úgy kell elhelyezni, hogy napfény ne érje. Sajnos, a

jelenlegi állapot az, hogy az évi hírlaptermésnek csak kis százalékát tudjuk beköttetni, a többiek két dekli közt, spárgával átkötve kerülnek a polcokra. Ha aztán ezeket a kötetlen évfolyamokat rendetlen, lelkiismeretlen olvasó használja, a számokat, sőt az egyes különböző számok egyes lapjait összekeveri, vagy ami még veszélyesebb, egyes lapszámokat kiemel és elvisz belőle. Őrizetlen pillanatban, minden lelkiismereti furdalás nélkül megteszi, hiszen a piacon filléreket érő, sőt hite szerint filléreket sem érő ócska újságról van szó. Ez — különösen régebben, amikor a Hírlaptár aggodalom nélkül adta kölcsön a hírlapokat magánosoknak, előfordulhatott, és pedig nemcsak a kötetlen, hanem a kötött példányoknál is. Különösen kompromittáló közleményeket semmisítették meg nagy számban (például a kommun után).

A hírlapanyagnak a jövő számára való megmentése érdekében szükséges volna minden újságnak és heti-, vagy havilapnak (a folyóiratokról nem is szólva), bekötetése, és teljesen kikölcsönzési tilalom alá helyezése olymódon, hogy még könyvtáraknak se lehessen kikölcsönözni. Idegen könyvtárakban nincs meg mindenütt az az ellenőrzés, ami az Országos Széchényi Könyvtárban, sőt előfordult, hogy hivatalos úton, bélyegzővel ellátott térítvényre kikölcsönözött hírlapköteteket magánosoknak, házi használatra kiadott a kölcsönvevő könyvtár.

Ma már a könyvtári hírlapanyag, sokak felfogása szerint, levéltári értékű anyag s laponként számolandó át a kutatónak, mint az oklevelek a levéltárakban. Ha ez a felfogás túlzott is, a tapasztalatok alapján mindenesetre szigorítani kell az ellenőrzést és teljesen meg kell szüntetni a kikölcsönzést. Folyóiratokra, melyeket könyvtárak és magánosok is gyűjtenek, tehát sok példányban maradnak fenn, ez a tilalom nem vonatkoznék.

A harmadik kérdés a hírlaptári dokumentáció kérdése. A mult évben egy megszállt területi magyar testvérünk azzal a kéréssel fordult hozzánk, keressük ki az Egyetértés 1894—1896. évfolyamaiból a Philoméla című tárcát, vagy egyéb közleményt és lemásolva küldjük el neki. Ez a kutatás, mely eredménytelen maradt, két tisztviselőnek több munkanapját foglalta le. Ez alatt az idő alatt a részükre kiosztott munka szünetelt. — Más alkalommal hivatalos megkeresésre azt kellett megállapítanunk, hogy egy nagy politikai bűnperben a gyanúsítás mikor és melyik újságban jelent meg legelőször. — Törvényjavaslatok parlamenti tárgyalása alkalmával analógiaként gyakran nyúlnak vissza a multba s ilyenkor az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárát keresik meg, ahol a régi újságok megvannak. S ilyenkor a

Hírlaptár konkrét, vagy általánosságban jelzett adatok és cikkek után kutat.

Személyi hajszák alkalmával magánosok adatokat kutatnak ellenfeleik ellen. Utbaigazításért a Hírlaptárhoz fordulnak. Szabad-e a Hírlaptárnak ez utóbbi esetben magánosoknak útbaigazítást, felvilágosítást nyújtani? Elhallgathatja-e a tisztviselő, ha a keresett adatokról tudomása van? Általában meddig tartozik a Hírlaptár dokumentációs szolgálatot vállalni: egy évfolyamra, tíz évfolyamra, huszonöt esztendőre-e? Egy adatra, tíz adatra, vagy akár egy lexikon-terjedelmű adatgyűjteményre? S mi történik akkor, ha a kutató oly kérdésre kér adatokat, amely kérdést a könyvtári tisztviselő hosszas, fáradságos adatgyűjtés alapján már tisztázott, de kutatásainak eredményeit még nem volt alkalma publikálni? Csak útbaigazítást, tájékoztatást kell-e adnia (reference), vagy rendelkezésre kell bocsátania a legrejtettebb és legreménytelenebb helyeken talált adatot is?

Mindezek oly kérdések, melyeket a dokumentációs szolgálat megszervezése alkalmával előre tisztázni kell.

Gyakran fordulnak hírlaptári tisztviselőkhöz ily kérdésekkel: Milyen magyar divatlapok, vagy politikai újságok vagy vicclapok stb. voltak 1871-ben, 1881-ben, 1889-ben?

1867-ig van kronológikus bibliográfiánk (Kereszty: Hírlapok és folyóiratok 1867-ig), de 1867 után nincs. 1890-től kezdve néhány éven át a Magyar Könyvszemle évenként adott sajtó-bibliográfiát, legújabbban magánvállalkozások adnak áttekintést a magyar sajtóról (Wünscher Frigyes: Csonka-Magyarország sajtója 1927, 1928, 1930. U. a.: Sajtóalmanach, 1931. — Dr. Sziklay János és Szász Menyhért: A magyar sajtó évkönyve, 1935, 1936, 1937). De hogy 1867 és 1889 között milyen hírlapok és egyéb újságok, vagy folyóiratok jelentek meg, arról kronológikus bibliográfiai útmutató nincsen.

A tudományos kutatás megkönnyítése érdekében szükség volna mielőbb egy olyan sajtó-könyvészetre, amely az 1867—1890 között megjelent újságokról és folyóiratokról ad kimerítő teljességű, időrendi áttekintést. Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára régi, ideiglenes katalógus-céduláinak a szabályzat értelmében való átdolgozását, amelyet a Hírlaptár már néhány évvel ezelőtt megkezdett, mielőbb be kellene fejezni, s ezzel egyidejűleg szükséges volna a szakkatalógus elkészítése is. S ami a legfontosabb, gondoskodni kell a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hírlaptárában férőhelyről, mert a jövő évi szaporulat számára a raktárakban már nincsen hely.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Adalékok a Gyöngyösi-kiadások történetéhez. A Magyar Nemzeti Múzeum szépirodalmi anyagát felölelő P. o. hung. szakjának 783. tétele XVII. századi nagy barokk poétánk, GYÖNGYÖSI ISTVÁN két eddig ismeretlen kiadásának kolligátumát tartalmazza, két leghíresebb és legismertebb munkáját, a *Murányi Vénust* és a *Kemény János emlékezetét*. A kis 8° formátumú könyv első darabja *Kemény János emlékezete*. A címlap jobb felsősarka erősen megrongálódott: Porából meg-éle[dett] | Phoeni[x], | Avagy | A' Néhai Gyerő Monoftori | Kemény János, | Erdéli Fejedelemnek Lo- | nyai Anna Asfsfonnyal lévő há- | zafafságának, Tatár Országí rabságnak, | a Török ellen viselt Hadi dolgainak, és végre, | Hazája mellett Vitézül le-tett életének, | halála után-is élő emlékezete. | A' mellyet a' Magyar Verfekben | gyönyörkdödknek kedvéértke (?) ugyan | Magyar Verfekkel ennekelotte egy-néhány | Esztendővel irt vólt, és el-rongyoltt első | iráfinak töredékibül most ujjabb le-irással | kiflőbb rendben vett | Nemes Gömör Varmegye Vice-Ípánnya Gy^{öngyösi} István. | Nyomtatott Budán *Nottenstein* | *János György* által Esztendőben | A példány a szöveget teljes egészében megörizte, semmi sem hiányzik belőle. PETRIK bibliográfiája nem ismeri ezt a kiadást, úgyszintén SZINYEI sem nagyszabású életrajzi lexikonában. Tovább menve, BADICS FERENC kitűnő kritikai GYÖNGYÖSI-kiadásában összeállította az összes *Kemény János emlékezete*-ediciókat, de ezt, az eddigi példányok alapján negyediknek ismert kiadást még ő sem ismeri.¹

A második könyv címe: Marsal Tarsalkodo- | Muranyi Venus. | Avagy | Annak emlékezete: | Miképpen a' Méltóságos Groff | Hadadi Veselenyi Ferencz | Magyar Ország Palatinussa, akkor Füleki | Fő Kapitány, a' Tekintetes és Nágs Gróff | Rimai Szetsi Maria Afzfonnyal, | jövendőbéli házasságokról való titkos vége- | zése által tsudálatos képpen meg-vőtte a' Hires | Muranyi varat. | Melyet irt vólt ugyan ő Nagyságok | Komornikja Gyöngyösi István | Magyar Verfekben Iserezvén. | Moftan pedig ujjabb megjobbításá- | val a' Verfeknek ki-botsáttatott | Kolosvarat | Nyomtatott Budán, NOTTENSTEIN | JÁNOS GYÖRGY által 1730. Esztendőben. |

A *Murányi Vénus*nak ez a példánya azonban csonka, hiányzik az utolsó levele, melyen a költemény befejeződik:

Nagy érdemü arany gyapjuval kénállya,
Az mint meg-is atta, s-nyakán füg báránnya.

¹ GYÖNGYÖSI ISTVÁN összes költeményei. Bp., 2. köt. 1921. Régi Magyar Költők Tára. 375—378. l.

*Nincsen már több grádics Magyar méltóságra,
Érdemelt virtussa vitte felső ágra,
Honnét fegyelmesen vigyáz az Országra,
Isten nyulcsa éltét kívánt hosszúságra.*

*Igy jutott Veselény nagy Murány várához,
Emeltetvén onnét több méltóságához,
Érkezett Musám-is már fell-tett czélához,
Fáratsága után lát nyugadalmához.*

Ezt a kiadást sem ismeri PETRIK, de SZINNYEI sem, viszont erről BADICSNAK már van tudomása, sőt ezt véli tudni róla: „A 3-ik [kiadás] „Nyomtattatott Budán, NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY által 1730. Esztendőben”. Egyetlen példánya a RÁDAY-könyvtárban“. ¹ Ezek szerint még egy példánya ismeretes, a Nemzeti Múzeumé. Ennek a kiadásnak a végén tíz strófás latin vers található, amely azonban a múzeumi példányból, mivel az csonka, hiányzik.

Érdekes, hogy ez a két kiadás elkerülte bibliográfusaink figyelmét, pedig a könyvek „kiadója“, NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY ismert és híres XVIII. századi könyvnyomtató volt. BALLAGI ALADÁRNAK nagyon lesújt az ítélete NOTTENSTEINÉK működéséről: „A LANDERER-család ezen budai ága, merőben ponyvairodalmi termékekkel szedte meg magát. Alapítása óta maig, csekély kivétellel, csupán kalendáriom, csízió, magyar s német népdalok, litániák, rosz fametszetű s piszkos nyomású szent képek, álmos könyvek s t. eff. termékekkel árasztották el a hazai városokat s búcsúkat“. ² GÁRDONYI ALBERT viszont védelmébe veszi: „A budai nyomda elsősorban iskolakönyveket adott ki, melyek kiadására kizárólagos szabadalma volt. De kiadta a legnépszerűbb magyar íróknak, GYÖNGYÖSINEK a munkáit is, ami által üzleti élelmességét nyilvánvalóvá tette. Már a könyvkereskedői katalógus kiadása is arra vall, hogy a budai nyomda szakavatott vezetés alatt állott, mert az irodalmilag jóval fejlettebb Németországon is csupán a XVIII. század második évtizedében lesznek divatosakká az ilyen katalógusok, amelyek a könyvek címein kívül az árakat is megjelölik“. ³ NOTTENSTEINNAK még volt egy GYÖNGYÖSI-kiadása, melyet könyvkereskedői katalógusa is bizonyít, ⁴ a *Chariclia*, ez azonban már ismert.

¹ Id. munka. I. köt. 1914. 466. l.

² *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése.* Bp., 1878. 119—120 l.

³ *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században.* Bp., 1917. Könyvtári Füzetek, 2. 19. l.

⁴ Id. m. első melléklete.

1733-ban ZALONYI NAGY JÁNOS nagyváradi könyvkötőmester biztatta NOTTESNTEINT ennek kiadására, ami még ugyanebben az évben meg is jelent.¹ A *Chariclia* ára 8, a *Kemény Jánosé* 13 és a *Murányi Venusé* 10 dénár volt. 1837-ben halt meg NOTTENSTEIN, úgyhogy a *Kemény János emlékezete* évjelzés nélküli kiadása kb. 1730—33. között jelenhetett meg. A GYÖNGYÖSI-kiadás hagyománya tovább szállt a kiadó özvegyére is, aki előzőleg LANDERER JÁNOS SEBESTYÉN özvegye volt, de mint NOTTENSTEIN felesége is hamarosan hasonló nehéz sorsra jutott, a vállalatot azonban 1752-ben bekövetkezett haláláig vezette „NOTTENSTEINÉ özvegnél“ vagy „NOTTENSTEIN VÉRONIKA özvegnél“ imprimatúrák alatt. Halála után első házasságából való idősebb fia vette át a nyomda vezetését és munkásságát GYÖNGYÖSI Csalárd Cupidójának kiadásával kezdte.² Az érdekes GYÖNGYÖSI-kolligátum XIX. századi tulajdonosa a bejegyzés bizonyossága alapján: NIC.[OLAUS] SZIRBIK 1806 volt, míg XX. századi írással utolsó lapjára a SZEBERÉNYI LÁSZLÓ név van följegyezve. Mint érdekes irodalomtörténeti és nyomdatörténeti dokumentumot érdemesnek tartottuk a két ismeretlen GYÖNGYÖSI-kiadást részletesen bemutatni.

KOZOCSA SÁNDOR.

A lőcsei nyomda veszedelme 1717-ben. A lőcsei nyomda kalendáriumairól volt nevezetes, amelyek a XVII. század folyamán magyar és német nyelven jelentek meg. Ezeknek a kalendáriumoknak még a XVIII. század folyamán is akkora volt a kelendőségük, hogy mikor 1740-ben a lőcsei könyvnyomtató ismeretlen okból nem akarta megjelentetni, a győri könyvnyomtató azonnal vállalkozott a kiadására. Ugyanezt tette 1741-ben a pozsonyi könyvnyomtató is, ami kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a lőcsei kalendárium kiadása jó üzleti vállalkozás lehetett. A kalendáriumokat a kiadók nyers állapotban hozták a piacra, így vásárolták azokat a könyvkötők is, hogy aztán fűzött, vagy kötött állapotban juttassák a fogyasztóhoz. A kalendárium-kiadásból tehát a könyvkötők és könyvnyomtatók egyaránt hasznot húztak s LANDERER MIHÁLY 1776-ban azon indoklással kérte SPAISER KERESZTÉLY könyvkötő eltiltását a kalendárium-kiadástól, hogy a kalendáriumok kötéséből is meg lehet élni. Egyzóval könyvnyomtató és könyvkötő egyaránt jó üzletet csináltak a kalendáriumokkal, amelyek sorában a lőcsei kalendárium vezető helyet foglalt el.

¹ Id. m. 35. l.

² Révay József és Schöpflin Aladár: *Egy magyar könyvkiadó regénye.* Bp., 1938. 18—19. l.

A kalendáriumokat kiadó lőcsei nyomdát 1717-ben nagy veszedelem fenyegette, amely könnyen a nyomda üzemének teljes megszüntetését eredményezhette volna. Az 1717. évi lőcsei tisztújítást ugyanis királyi biztosi minőségben báró VIECHTER JÁNOS kamarai tanácsos vezette, aki hivatásának megfelelően minden olyan városi ügy iránt érdeklődött, ami a polgárok közötti békés együttélést megzavarhatná. Elsősorban a vallási viszonyok iránt tanúsított meleg érdeklődést, amire utasítása külön is kötelezte. Bizalmas értesülése volt róla, hogy a lőcsei nyomdában katolikus-ellenes röplapok és gúnyiratok készülnek. (*Quod in typographia ibidem constituta per praedictantes acatholicos et nonnullos alios heterodoxos in vilipendium verae orthodoxae romanocatholicae fidei variae scartecae et scomata imprimi curarentur*), amelyek szerzői a protestáns papok sorából kerültek ki. Vizsgálatot tartott tehát ez ügyben, a vizsgálat azonban nem járt eredménnyel, nem sikerült bizonyító anyagot találni a városban. Ennek ellenére elrendelte, hogy két tanácsnok — egy katolikus és egy evangélikus — kísérelje állandóan figyelemmel a nyomda működését s ha a kifogásolt nyomdai termékek előállításában bűnösnek találnák, a városi tanács rendelje el azonnal a nyomda bezárását. (*Ut eandem typographiam senatus Leuchoviensis de plano et simpliciter immediate tollat.*)

Arról is értesült a nevezett királyi biztos, hogy külföldről katolikus- és dinasztiaellenes nyomtatványokat csempésznek be a városba (*ex externis etiam provinciis varii libri tum contra fidem, cum etiam Suam Majestatem Sacratissimam totamque augustam domum Austriacam nefarie et scandalose editi per Augustanae confessioni addictos clandestine inducantur*) s ezt is az evangélikusok csinálják. Elrendelte ezért, hogy ezt a csempészést mindenáron meg kell akadályozni, a vétkeket meg kell büntetni, a kifogásolt könyveket pedig el kell égetni. (*Scripta similia aut libri, si qui adinventi fuerint, comburantur et exterminentur.*)

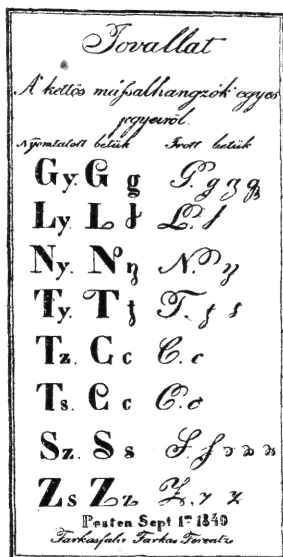
Lőcse eredetileg erős vára volt a protestantizmusnak, amelyet csupán a XVII. század utolsó évtizedeiben sikerült némileg visszaszorítani a megindított ellenreformációnak. Ennek az ellenreformációnak az utolsó hullámain szemlélhetjük az előadott rendelkezésekben, amelyek már arra látszanak mutatni, hogy a nyílt harc megszűnt s a protestantizmus ereje meggyengült. A királyi biztos értesülései aligha voltak alaptalanok, az evangélikusok összetartása mellett bizonyít azonban, hogy a megindított vizsgálat nem járt eredménnyel.

Nemcsak a kortörténeti, hanem könyvészeti szempontból is figyelemreméltók ezek az adatok, mert amellett tesznek tanúságot,

hogy nem minden sajtótermék maradt fenn az utókor számára, nagy részük nyomtalanul eltűnt. Különösen az apró nyomtatványokra vonatkozik ez a megállapítás, amelyek sorában tartalmilag sok értékes darab lehetett. Minthogy ezek az apró nyomtatványok végérvényesen elveszettek tekinthetők, le kell mondani arról a reményről, hogy nemzeti bibliográfiánk valaha is teljessé lehet. Sajnos, éppen a korra és a helyi viszonyokra legjellemzőbb anyagot fogjuk mindig nélkülözni, melynek elkallódását, kis terjedelmén kívül, éppen a tartalom rovására kell írni.

GÁRDONYI ALBERT.

Javaslat a betűk egyszerűsítésére 1840-ből. A múlt század első felében gyakran találkozzunk hirlapjainkban és folyóiratainkban helyesírási vitákkal (az *y*-ről és *j*-ről és *tz*-ről). A hasonmásban közölt „*Jovallat*” nem helyesírási, hanem typológiai, illetőleg typográfiai. FARKASALVI FARKAS FERENTZ a kettős mássalhangzókat akarta egyszerűsíteni, két betű helyett egynek az alkalmazását javasolta, de nem szláv mintára, hanem teljesen eredeti elgondolás alapján. Hogy ez a

birtokomban volt s most a Széchényi-Könyvtárnak ajándékozott rézmetszetű egyleveles nyomtatvány mellékelve volt-e valamely könyvhöz, vagy folyóirathoz, nem tudtam megállapítani. Abból, hogy az impresszum (helyesebben dátum) rajta van, úgy látszik, nem.

Hatása a „jovallatnak“ nem volt, de — mint a kétjegyű betűk egyszerűsítésére irányuló kísérletet, érdemesnek tartottuk kiemelni a feledés homályából. Megvalósulása esetén például egy ilyen szóban, mint „Egyszáznyolcz“, mely tizenhárom betűből áll, négy betűt lehetett volna megtakarítani, ami egy egész könyv kinyomtatásánál számottevő *n*-mennyiség megtakarítását jelentette volna. A hagyomány azonban kötelezett akkor is a régi betűformák megtartására.

TR. Z.

Sine lege vagantur. Könyvtárak figyelmébe! Minden könyvforgató ember tudja, hogy gyakran lehet egyes könyvekben rátalálni olyan témákra, melyek a könyv tulajdonképeni tárgyától távol vannak. A könyvtárak katalógusai ezekre a kalandozó részekre nem figyelmeztetnek, bár ezek sokszor igen érdekesek. Csak néhány példát hozok fel. PROHÁSZKA OTTOKÁR *Soliloquiájában* a statisztikust nagyon érdeklő közlemény található arról, mitől függ a születendő gyermek neme? Bizonyos, hogy egyetlen statisztikusnak sem fog eszébe jutni, hogy ebben a könyvben ez után kutasson. MENDELSSOHN—BARTHOLDYNak leveleiben igen érdekes leírása van az 1830-ban Pozsonyban végbement koronázásnak. Ezt sem fogja senkisémm ott keresni. SMITH ÁDÁM nevezetes nemzetgazdasági munkájában érdekes leírás van az egyház életéről a középkorban. HITLER „Mein Kampf“-jában érdekes felfogást találunk arról, mi jobb egy nemzetre nézve, ha sok gyermek születik és természetesen sok meghal, vagy jobb csak kevés gyermeket világra hozni és azokat életben tartani.

A felhozott példák mutatják, milyen hasznos volna, ha a könyvtári katalógusokban ezek a kalandozók — „disgressions“, mint az angol nevezi — följegyeztetvén, az olvasót, kutatót ezekre figyelmeztetnék. Emlékszem, hogy sok év előtt a *Preussische Jahrbücherekben* olvastam cikket BURNSRól, melyben Jókairól volt szó, BERNHARDI „Denkwürdigkeiten“-ben Görgey Arthurról stb.

Amit itt megpendíték, nem egészen új, de kivihető. Úgy emlékszem, hogy a háborúelőtti években a német nagyvezérkar által kiadott „Registrande“ ezt megvalósította.

F. B.

A műszaki forrás- és adattudakozó központ. PÁLFFY MIKLÓS, mérnökkamarai c. fogalmazó a Technika 1937. 2. számában közölt fenti című cikke a műszaki kutatás szempontjából fontos kérdést tárgyal.

A magyar műszaki szakkönyvtáraknak több mint 90⁰/o-át Budapesten találjuk. Ez a tény a személyes kutatás lehetőségétől megfosztott vidékiek szempontjait és érdekeit tekintetbe véve, egyre jobban

sürgeti egy forrástudakozó központ (vagy szerv) létesítését. Elhangzottak olyan óhajok is, hogy a Technológiai Könyvtárhoz hasonló fajtájú párhuzamos könyvtárak volnának létesítendők az ország különböző városaiban. Noha ezek az óhajok indokoltak, az ország mai helyzete mégis szinte parancsolólag ír elő számunkra másféle megoldást.

Miután az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ által kiadott „Központi Címjegyzék“-nek műszaki irányú szakkatalógusa nincsen, műszaki szakirodalmi forrás- és adattudakozó központ szervezése szükséges. A központ, amelynek működése semmi-
ben sem érintené a fennálló és nagy értéket képviselő műszaki szakkönyvtárak működését, a jelen szűkös viszonyok lehetőségeire tekintettel legcélszerűbben *egyetlen nyilvános jellegű műszaki könyvtárunk*, a Technológiai és Anyagvizsgáló Intézet Nyilvános Könyvtára mellé volna szervezhető, annál is inkább, mert e könyvtár a forrástudakozódással kapcsolatos felvilágosító munkát részben már most is végzi.

A központ nyilvántartaná a Magyarország területén található és a *kutatás céljaira kifejezetten felhasználható* (vagy kikölcsönözhető) összes műszaki irányú szakfolyóiratokat, illetőleg ezek pontos hollétét is. (Tehát a nagyközönség számára nyitva nem álló könyvtárakét nem.) Emellett irodalmi adatgyűjteményeket (bibliográfiákat) szerkesztene és minden oly irányban tevékenykednék, amely a szaktudást elősegítheti.

Megjegyezzük itt azt, hogy a központ *csupán tudományos és szakirodalmi adatoknak* (forrásművek stb.) közlésével foglalkoznék s így működése, amint azt a külföldi példák is igazolják, a tanácsadó magánmérnökök és más szakemberek tevékenységére semmiféle hátránnyal nem járna. A közvetítő tevékenységért, ugyanúgy, mint Németországban, csekély díjat szedne.

Dokumentációs szolgálat a newyorki magyar könyvtárban
A Magyar Nemzeti Múzeum felügyelete alatt megnyílt New Yorkban a Hungarian Reference Library (19 West 44th Street) az amerikai tudományos világ és nagyközönség részére. A nyelvi elszigeteltsége mellett oly kevésbé ismert magyarságnak gazdag történelmi multja, nem kevésbé gazdag és értékes jelene méltó kifejezési eszközt nyert ebben a könyvtárban, melynek dr. TELKES LÁSZLÓ, korábban az amerikai Harvard University-nek előadója áll az élén. A könyvtár minden magyar tudományos vonatkozású ügyben díjtalan szó-, vagy írásbeli felvilágosítással szolgál a tudományos kutatást folytatóknak és mindazoknak, akik valamely magyar kérdés iránt érdeklődnek. A könyvtár gerince egy 5000 kötetes angolnyelvű magyar szakkönyv-

tár, amely magában foglalja a Magyarországot bármely vonatkozásban ismertető vagy érintő összes angol nyelvű munkákat. A gyűjteményben ugyancsak megtalálható a 812 különféle angolnyelvű folyóiratban Magyarországra vonatkozólag megjelent tízezer cikk is. Ennek az angolnyelvű magyar könyvtárnak és folyóirat-gyűjteménynek jelentős részét a FELEKY-Könyvtár, néhai FELEKY KÁROLYNAK, a kitűnő könyvgyűjtőnek könyvtára alkotja. Külön értéke a könyvtárnak, hogy a benne foglalt műveket egy részletes, könnyen kezelhető bibliográfia egészíti ki, mely minden tárgykörre vonatkozólag nemcsak megbízható vezérfonalat, hanem hathatós segédeszközt is ad. — Információs szolgálatán kívül a könyvtár feladatául tűzte ki Magyarországot és Amerika kultúrértékeinek a két nagy nemzet előtt való kölcsönös megismertetését. Az ily irányú munkásság felöleli a kultúrkapcsolatok minden vonatkozását, a két ország tudományos életének, művészetének és egyéb kulturális értékeinek kölcsönös ismertetését, ápolva és fokozva a két ország közötti barátságot és megértést. (A Hungarian Reference Library tájékoztató körlevele.)

ISMERTETÉSEK.

Lengyel könyvtárügy. 1. GRYCZ, JOSEPH: *Les bibliothèques polonaises.* Varsovie, 1937. Association des bibliothécaires polonais, 8°. 35 [1] l., 5 t. — 2. ŁYSAKOWSKI, ADAM: *Dwudziestolecie zwi zku bibliotekarzy polskich.* [A lengyel könyvtárosegyesület két évtizede.] Kraków, 1937. Przegląd Biblioteczny. 8°. 28 l. (Különnyomat a Przegląd Biblioteczny 1937. évi 4. számából.) — 3. LODYŃSKI, Marian: *Archiwiści i bibliotekarze.* [Levéltárosok és könyvtárosok.] Kraków, 1937, Przegląd Biblioteczny. 8°. 12 l. (Klny. a Przegląd Biblioteczny 1937. évi 4. számából.)

JOSEPH GRYCZ füzete, mely a párizsi nemzetközi kiállítás alkalmából látott napvilágot, áttekinthető és lehetőleg minden fontosabb kérdést érintő tájékoztatást nyújt a lengyel könyvtárügy multjára és mai állapotára vonatkozólag. Rövid történeti bevezetése beállítja a lengyel könyvtártörténetet az európai fejlődésbe, magyar szempontból pedig alkalmat ad bizonyos párhuzamos jelenségek megfigyelésére. Csak úgy, mint nálunk, az első lengyel könyvtárak röviddel a kereszténységre való áttérés után, az egyház kezdeményezésére keletkeztek. Az első magyar és lengyel könyvtári leltárjegyzetek egyaránt a XI. század első feléből származnak. A könyvtáralapítás itt is, ott is a benedekrendi szerzetesek érdeme. Az első egyetemi könyvtár (Krakkó, 1364) alapítása alig három évvel előzi meg Nagy Lajos pécsi egyetemének és könyvtárának felállítását. A humanista könyvgyűjtő király, I. Zsigmond és főurai, Mátyásra és udvarára emlékeztetnek. Reformáció, könyvnyomtatás, ellenreformáció a magyar viszonyokhoz hasonlóan éreztették hatásukat a lengyel könyvtártörténetben. Az 1773-ig fennálló wilnai jezsuita könyvtár azt a szerepet töltötte be a lengyel kultúra életében, mint nálunk a nagyszombati. A XVII. század háborús pusztításai után a lengyel könyvtárügy újjászületése Zaluski püspök nevéhez fűződik. Ő alapította Varsóban az első lengyel nemzeti könyvtárat, melynek gyarapodását már köteleispéldánytörvény biztosította. A XVIII. század egyébként, mint nálunk is, a főúri könyvgyűjtők kora. Ebben a században vetették meg alapjait a mai

napig is oly nagy jelentőségű főnemesi családi könyvtáraknak, melyek közül a RACZYŃSKI- (Poznań), OSSOLŃSKI- (Lwów), CZARTORISKI- (Krakkó), KRASIŃSKI- és ZAMOYSKI- (Varsó) gyűjtemények máig a legnagyobb lengyel könyvtárak közé tartoznak. Lengyelország száz év-nél tovább tartó elnyomatása idején ezek a családi könyvtárak őrizték a lengyel kultúra emlékeit. Jellemző, hogy az orosz és porosz uralom alatt álló területeken szenvedték a legnagyobb veszteségeket a lengyel könyvtárak s nemzeti szellemben történő továbbfejlesztésük is itt akadt meg. Az Ausztriához csatolt déli területen aránylag szabad fejlődés indulhatott meg. Így vette át a nemzeti könyvtár szerepét a krakkói JAGELLO-könyvtár s ebből magyarázható, hogy ma is Krakkó, Lemberg s a déli terület a leggazdagabb a történelmi becsű könyvtár-gyűjteményekben. Különösen Lengyelország orosz, keleti fele maradt el és szorult alapos újjászervező munkára. A függetlenség visszanyerése utáni években két nagy probléma előtt állott a lengyel könyvtárügy: az idegen anyaggal telehordott, nemzeti szempontból elhanyagolt könyvtárak lengyelesítése és a könyvtárak szervezetének, munkájának, anyagának egységesítése volt a két főfeladat. Az emigráció idején külföldön keletkezett lengyel gyűjtemények (RAPPERSWILLE, BATTIGNOLLES, Páris, London) és a volt hódítóktól, főleg Szentpétervárról visszaszerzett anyag alkotja az alapját a varsói PILSUDSKI-könyvtárnak (500.000 kötet), mely ma a lengyel nemzeti könyvtár. Ezenkívül a legfontosabb lengyel könyvtárak a lembergi, poseni, varsói, wilnoi egyetemi könyvtárak (egyenként félmillió körül mozgó kötettszámmal), a krakkói JAGELLO-könyvtár (600.000-nél több kötet), a keleti Lengyelországra specializált gyűjtőkörű wilnoi WRÓBLEWSKI-könyvtár és a lengyel tudományos akadémia könyvtára Krakkóban. A lengyel nagykönyvtárak számát 444-ben állapította meg az 1930-ban befejezett összeírás.

A felszabadulás első évében már megindult a lengyel könyvtárügy újjáépítése. 1917-ben megalakult a könyvtároeseget, majd egymásután jelentek meg a különféle törvények és szabályrendeletek az iskolai, egyetemi és közhivatali könyvtárak rendezése, a magánkönyvtáraknak közkönyvtárakká való nyilvánítása, a nyomdai kötelempéldányok (nyolc könyvtár számára) és a könyvtárak közti csereviszony tárgyában. 1930-ban a kötelező könyvtárosképzést is elrendelték. A könyvtárak irányítása és ellenőrzése a „könyvtárak bizottságának“ hatáskörébe tartozik. Bár a gazdasági válság következtében a könyvtárak dotációja erősen megcsappant, a háború óta néhány gyönyörű modern könyvtárepületet is emeltek (krakkói JAGELLÓ-könyvtár, varsói központi kereskedelmi iskola könyvtára, kattoviczi PILSUDSKI-könyvtár, thorni KOPERNIK-múzeum). 1928 óta a varsói PILSUDSKI-

könyvtár adja ki a kurrens nemzeti könyv- és folyóirat bibliografiát, 1934 óta pedig a katalógizálási szabályzatot. Megindultak a központi címjegyzék munkálatai is.

A népkönyvtárak kezdetei még a háború előtt alakult társaságok működésére vezethetők vissza. Ma Lengyelországban kb. 8700 népkönyvtár működik mintegy 5,250.000 kötetre rúgó könyvanyaggal. Messze kiemelkedik köztük a varsói nyilvános könyvtár, melynek az 1935/36. évben 569.269 látogatója 879.363 könyvet kölcsönzött ki.

A lengyel könyvtárosegyesület a múlt évben ünnepelte húszéves fennállását. Hivatalos lapjának, a *Przeгляд Bibliotecznych* (Könyvtári Szemle) hasábjain ADAM LYSAKOWSKI számolt be a két évtized eredményeiről. Az első tíz évben az egyesület még nem talált magára, munkája rendszertelen és elszigetelt maradt. Csak 1926 után, mikor E. KUNTZE elnökletével új tisztkart választott s megalakította munkaközösségeit (ma 8), indult meg a komoly munkásság. Az 1930-ban végleges formában kiadott alapszabályok szerint az egyesület vezetése a kiküldöttek évenként összeülő gyűlésének kezébe van letéve, az állandó elnökség pedig a három évre választott hat tagból és a munkaközösségek egy-egy kiküldöttjéből áll. Elnök 1933 óta: ST. WIERCZYNSKI. Az egyesület anyagi alapját a tagdíjak és az államsegély képezik. Jelenleg 550 tagot számlál, ezek közül 1936-ban 260 nő volt. 1928-ban a lengyel könyvtárosegyesület belépett a Könyvtárosegyesületek Nemzetközi Szövetségébe, képviselteti magát a kongresszusokon, sőt 1936-ban a IX. varsói kongresszus megrendezését is vállalta.

A lengyel könyvtárosegyesület elsősorban a könyvtártudomány fejlesztését szolgálja. Munkaközösségei értekezleteket és tanulmányi kirándulásokat szerveznek, felvilágosító előadásokat tartanak a nagyközönség számára. Az egyesület vezetősége rendezi a lengyel könyvtároskongresszusokat (eddig négyet) és a velük kapcsolatos kiállításokat. Kiadja a *Przeгляд Biblioteczny* c. folyóiratot (a másik lengyel könyvtártudományi lap, a „*Bibliotekarz*“ a varsói nyilvános könyvtár kiadványa). Az egyesület érdeme a kötelező könyvtárosképzést elrendelő törvény kieszközlése is. A könyvtárosképző tanfolyamokat saját kebelében rendezi.

Mióta a közoktatásügyi minisztérium könyvtári osztálya megszűnt (1928), az egyesület tanácsa lett a lengyel könyvtárügy legfelsőbb ellenőrző fóruma. Az egyesület résztvett az Oroszországban maradt lengyel könyvgyűjtemények visszaszármasztatása, a tudományos könyvtárak munkaszervezete, a népkönyvtári törvény s a nemzeti bibliográfia munkálataiban. Fontos munkaterülete még az egyesületnek a könyvtárosok érdekvédelme, annál is inkább, mivel

Lengyelországban a könyvtárosi hivatás szolgálati, minősítési és tudományos normái máig sincsenek véglegesen rendezve. A könyvtáros-egyesület érdeme, hogy a válság idején keletkezett könyvtárosi munkanélküliséget sikerült leküzdeni és helyzetük törvényes szabályozására is rövidesen sor fog kerülni.

MARIAN LODYŃSKI, a lengyel könyvtáros egyesület alelnöke „Levéltárosok és könyvtárosok“ című cikkében a náluk mindedig meglehetősen elszigetelten dolgozó levéltárosok és könyvtárosok közlekedését és tömörülését sürgeti. Kifejti, hogy az újabbkori levéltár hivatása mind közelebb viszi egymáshoz a két intézményt, a levéltári és könyvtári tudományos munka, a közönség kiszolgálása, a raktározás, a feldolgozás, az adminisztráció, a hivatási érdekvédelem egész sorát idézik fel a közös problémáknak. Bizonyításul ismerteti a francia, spanyol, portugál, belga, olasz és magyar levéltárosok és könyvtárosok együttműködését. Megemlékezik a Magyar Levéltárosok és Könyvtárosok Egyesületének megalakulásáról, céljairól, alapszabályairól, az 1936. évben rendezett kongresszusról, az egyesület évkönyvéről és a Magyar Könyvszemlérről (8—9. l.).

Ezekre a példákra hivatkozva javasolja a levéltárosok és könyvtárosok közös egyesületének és közös folyóiratának megalapítását s egy olyan állami hivatalnak a felállítását, melynek felügyelete alá tartoznék mind a levéltárak, mind a könyvtárak ügye.

MAKKAI LÁSZLÓ.

Bibliothèques. Organisation — Technique — Outillage. (Exposition internationale des arts et techniques. Paris, 1937.) Introduction de JULIEN CAIN. Paris, 1937, Denoël, 22 [2] l., 24 tábla.

A párizsi világkiállítás könyvtártani osztályának eme beszámolója több, mint közönséges leíró katalógus. Mindenekelőtt meg kell említenünk, hogy ezúttal szerepelt először a könyvtár, mint olyan, egy nagy kiállítás programján. A legszélesebb nagyközönség érdeklődésének felkeltésével a könyvtár melegebb kapcsolatot keres az eddig bizalmatlan tisztelettel feléje forduló látogatók irányában. De értékes tanulságot tartogat a könyvtári kiállítás a szakember számára is: módot keres arra, hogy a könyvtártechnika egy-egy terén elért eredményeket szemléletesen hozzáférhetővé tegye. Megkíméli így az egyes könyvtárakat, a többi könyvtárak tapasztalatainak sommázásával, sok fölösleges kísérletezéstől és tapogatózástól. A kiállítás rendezőinek nyíltan hangoztatott célja, hogy a Népszövetség Szellemi Együttműködési Bizottsága által az elmúlt évben javasolt nemzetközi

bibliotekonómiai kutatóintézetnek alapját vesse meg ikonografikus és statisztikai anyaggyűjteményével.¹

A közönségfelvilágosítás általános és a szakembernek szóló speciális célkitűzései szabták meg a kiállítás anyagának megválogatását és beosztását. A külföldi nagy könyvtáraknak szentelt terem mellett a francia könyvtárügyet részletesen is szemléltették a kiállítás falai és tárlói, majd a könyvtárak felszerelését és berendezését, valamint a különféle könyvtári eljárásokat mutatták be. Különösen szemléletes a könyv útját ábrázoló fal, amely fülkéiben sorra vezeti a látogató elé a recepció, az akcesszió, a katalógus és a könyvkötő állomásait. Másodlagos reprodukció alakjában is impozánsan hat a New York Public Library monumentális épülete és a svájci új nemzeti könyvtár egy csupaüveg raktárrészlete. A párizsi Bibliothèque Nationale raktáraitól készült felvételek pedig meglepő módon mutatják, miképen alkalmazták a Richelieu-utcai régi épületet a modern követelményekhez; pedig az anyagi eszközök, mint olvassuk, Franciaországban is szűkre vannak szabva.

Végül feltűnő az esztétikai szempontok hallgatólagos, de annál impozánsabb uralma. A párizsi világiállítás a technika és a művészet harmóniáját választotta tárgyául: ezt éppen a könyvtári kiállítással kapcsolatban nem szabad elfelejtenünk. A berendezés ízléses harmóniája mentheti meg csak a modern nagy könyvtár hatalmas raktárait attól a vígasztalan egyhangúságtól, amelyet a numerus kurrens szeszélye szerint egymás mellé dobott, se tartalomban, se külsőben össze nem tartozó kötetek vagy füzetek látványa támaszt.

DEZSÉNYI BÉLA.

Az Országos Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár Szent István emlékkiállításának katalógusa. Budapest, 1938, „Patria“ ny. 8°, 80 l., 14 t.

SZENT ISTVÁN király halálának kilencszázéves ünnepe alkalmából a Magyar Nemzeti Múzeum két intézménye, az Országos Levéltár és az Országos Széchényi-Könyvtár, a Történeti Múzeum támogatásával szép és méltó módon róttá le kegyeletét első királyunk és apostolunk emlékével szemben, amennyiben a személyére és a kultuszára vonatkozó írott emlékekből gazdag és ügyesen csoportosított kiállítást rendezett a Magyar Nemzeti Múzeum központi épületében. A rendezés nehéz munkáját és a katalógus összeállítását dr. KOSSÁNYI BÉLA országos főlevéltárnok és dr. ASZTALOS MIKLÓS, az Országos Széchényi-

¹ L. Magyar Könyvszemle, 1938. 89—91. l.

Könyvtár alkönyvtárnoka végezte, akiknek munkájába eredményesen kapcsolódtak bele segítőtársaik, dr. WELLMANN IMRE országos levéltári segédőr, dr. SINKOVICS ISTVÁN, dr. ISTVÁNYI GÉZA és dr. CSAPODY CSABA. A mintaszerű katalógust dr. ASZTALOS MIKLÓS rendezte sajtó alá.

A kiállítás anyaga és ennek megfelelően a katalógus is tizenhárom kisebb részre tagozódik. A könyvecske minden ilyen fejezete előtt szakszerű magyarázószórokból álló hosszabb-rövidebb bevezetéseket találunk, amelyek a kiállítás megfelelő csoportjának legérdekesebb és legértékesebb darabjaira hívják fel figyelmünket s néha egész kis történelmi értekezésekké duzzadnak.

A bevezető rész a SZENT ISTVÁNra vonatkozó forrásoknak és krónikáknak legbecsesebb darabjait mutatja be, amelyek között Szent István XII. századból való kisebb és nagyobb legendáján, valamint HARTVIK püspök Szent István legendáján kívül ANONYMUS híres *Gesta Hungarorum*-át, a *Bécsi Képes Krónikát*, a *Sambucus-kódexet*, továbbá az első Magyarországon nyomtatott könyvet, a *Chronica Hungarorum*-ot (1473) is megtaláljuk.

Ezután Szent István egyházi kultuszával foglalkozó írott emlékeinknek gazdag gyűjteménye következik: misszálék, breviáriumok, legendáriumok, egyházi énekek és prédikációk. Különösen érdekes a SZENT ISTVÁNról mondott szentbeszédék összeállítása az *ÉRDY-kódex* ismeretlen szerzetesétől PROHÁSZKA OTTOKÁRig és TÓTH TIHAMÉRig.

A következő résznek SZENT ISTVÁN a törvényhozó és egyházalapító az összefoglaló címe. Itt különösen kiemelendő az az egyetlen, szent királyunktól korunkra maradt teljes egészében hiteles oklevél-szöveg, amely KÁLMÁN királynak a veszprémvölgyi apácák birtokait és jogait felsoroló oklevelének felső részén olvasható, valamint az 1934-ben a Magyar Nemzeti Múzeumba került híres *Admonti-kódex*, amely SZENT ISTVÁN törvényeinek XII. századból fennmaradt szövegét tartalmazza.

A SZENT ISTVÁN ábrázolásoknak gyűjteményében sok szép képet találunk, de azért első királyunk néhány érdekes régi ábrázolásának a kiállításból való kimaradását sajnálattal vettük tudomásul, így pl. a híres SCHEDEL-*krónika* 188. lapján lévő, a *Zágrábi Missale* képét, KÁLDI *Szent Bibliájának* finom metszetét szívesen láttuk volna.

A *Szent Korona* kalandos útját tömör és kimerítő magyarázó sorok segítségével kísérelhetjük figyelemmel, s a gazdag anyag e viszonyosságoknak minden jelentősebb mozzanatát megörökíti.

A magyar királyok „apostoli” címével és az apostoli kettőskereszt problémájával foglalkozó anyagban ENDLICHER „*Rerum Hungaricarum*

Monumenta Arpadiana“ (Sangalli, 1849) című műve foglalja el az első helyet; e munkának HARTVIK püspök XII. századi SZENT ISTVÁN-*legendájával* foglalkozó lapjain már említés történik az apostoli követtség adományozásáról. A kettőskeresztnek királyi jelvényként való használatát viszont már a XII. századból származó apostoli kettőskeresztet ábrázoló pecsétgyűrűk bizonyítják.

A csodás módon épségben maradt *Szent Jobbkéz* változatos történetét aránylag elég kevés kiállított emlék mutatja be. Érdekes tudnunk, hogy a nem porladó *Szent Jobbról* szóló hagyományt már HARTVIK püspöknek a XII. század elején írt Szent István legendája is megemlíti.

SZENT ISTVÁN ünnepének kialakulását hosszú és tartalmas magyarázó sorok világítják meg. Néhány oklevél találhatóan mutatja be első szent királyunk napjának a magyar nemzet ünnepévé válását SZENT LÁSZLÓ 1092-ből származó *I. törvénykönyvének* rendelkezésétől kezdve egészen a mostani időkig.

Az 1764-ben alapított Szent István-rendnek a kiállításon látható gyönyörű díszruháját a Királyi Vár történelmi emlékei közül engedték át. A rend alapítását, valamint néhány nagy- és kiskeresztjének adományozását eredeti oklevelek mutatják be.

SZENT ISTVÁN emléktárgyainak, ereklyéinek és a koronázási jelvényeknek irodalmából a *Szent Koronáról*, a *Szent Jobbról* és a *koronázási palástról* szóló nevezetesebb nyomtatványok szerepelnek.

Az első keresztény magyar király hatalmas alakja több világi zeneszerzőt is megihletett. Kiállításunkon BEETHOVEN és ERKEL FERENC művei mutatják e hatást; az előbbi KOTZEBUE „*Ungerns erster Wohlthäter*“ c. darabjához írt nyitányával és indulójával, az utóbbi „*István király*“ c. dalművével, amelynek szövegkönyvét DOBSA LAJOS „*Első István király*“ c. tragédiája nyomán VÁRADI ANTAL írta.

Első királyunk történelmi jelentőségének méltatásával és a Szent István-kérdés hatásával az újabb tudományos irodalomban is számos munka foglalkozik. A kiállítás anyaga ENS GASPAR „*Rerum Hungaricarum historia*“ (Coloniae Agrippinae, 1604) című és a magyar királyság kialakulását is tárgyaló művétől kezdve GOCKLER IMRE 1936-ban megjelent *Szent István-bibliográfiájáig* számos értékes értekezést, tanulmányt tár elénk.

Kiállításunk utolsó csoportja a *Szent Istvánról* szóló hatalmas szépirodalmi anyagból ad mutatót. Lírikusaink, dráma- és regényíróink mindig szívesen választották országunk ez első nagy uralkodójának alakját énekeik, drámáik vagy regényeik főhőséül. Különösen a

XVIII. század végén örvendettek nagy népszerűségnek a SZENT ISTVÁNról szóló énekek; ebben az időben ugyanis Magyarország majdnem minden számottevő katolikus poétája dicsőítő himnuszokkal, örvendező énekekkel üdvözölte az 1771-ben végre ismét magyar földre került drága nemzeti ereklyét, a *Szent Jobbot*. E jellegzetes köszöntőversek közül sajnálatos módon csak alig egy-kettő került a közönség elé. A sokszázéves *multra* visszatekintő SZENT ISTVÁNNal foglalkozó szépirodalomból talán kissé jobban is ki lehetett volna emelni a XVIII. század végének jelentőségét, midőn a katolikus magyar költészet egyik legkedvesebb feladatának tekintette a dicsőséges *Szent Jobb* üdvözlését és ünneplését.

Az emlékkiállítás fentebb ismertetett tizenhárom csoportja egy-egy egészét alkot s teljes mértékben megvalósítja a rendezőség volta-képeni legfőbb célját: bemutatja, mily töretlen egyenest mutat immár kilencszáz esztendeje a SZENT ISTVÁN-tisztelet hazánkban.

Az igazán mintaszerű, világosan ismertető és élvezetesen magyarázó katalógus biztos kalauzul szolgál a hatalmas kiállított anyag útvesztőjében. A kiállítást szavakban megvilágító rész után tizennégy jelentős képmelléklete zárja le a könyvecskét, amely a PÁTRIA-nyomda ízléses kiállításában jelent meg.

PALLÓS KORNÉL.

Kálti Márk Képes Krónikája. Szemelvények és képek. Összeállította és fordította: KARDOS TIBOR. — Officina Képeskönyv. [Bp., 1938].

A sorozat, amelyben a fenti kiadvány megjelent, már nem egy kötetével gazdagította tudományos irodalmunkat éppúgy, mint a könyvművészetet. A jelen kötet tudományos szempontból és művészi kivitelében méltó társa az eddigi Officina-könyveknek. KARDOS TIBOR, az összeállító és fordító a *Képes Krónika* szövegéből szemelvényes gyűjteményt ad. „A szemelvényeket — írja bevezetésében — úgy akartam kiválasztani, hogy kifejeződjék a krónika lovagi és egyházas szelleme.“ KARDOS a szövegrészek megválasztásában jó érzékkel, s a magyar visszaadásban kitűnő fordítói ösztönrel dolgozott. Kár, hogy az Officina-könyvek kötött terjedelme miatt nem volt lehetséges a teljes krónika fordításának kiadása, hiszen SZABÓ KÁROLY szövege óta teljes magyar fordítással nem rendelkezünk.

A kiadvány művészi szépsége a publikált anyag természetéből adódik. Ízléses papírkötésén a *Képes Krónika* kezdő lapjának kicsinyített, s részben stilizált hasonmását kapjuk. Ezenkívül a *Képes Krónika* negyven miniatúrájának s iniciáléjának reprodukcióját, továbbá két teljes lapjának színes hasonmását is fölhasznál-

ják a kiadvány díszítésére. A kiadó anyagi áldozatot nem kímélve igyekezett hozzáférhetővé tenni a *Képes Krónika* legszebb szövegrészeit és a nagy középkori magyar miniátor díszítéseit. Dicséret illeti a sajtó alá rendezőt és a kiadót egyaránt, de ugyanakkor sajnálattal kell megjegyeznünk, hogy a képanyag visszaadásához nem az eredeti kódexet, hanem a BICSÉRDY-féle másolatot használták. Amíg Bécsben őrizték a kódexet, természetes volt, hogy publikációink nagy része a könnyen hozzáférhető BICSÉRDY-féle másolatot használta, amely a másolat természeténél fogva az eredetinek csak hamisabb mása lehet.

Ma, amikor a kódex már Magyarországon van, még egy népszerű célokat szolgáló kiadványnak sem szabadna az eredeti helyett a másolatra támaszkodni. Ezenkívül fokozza még a képek eredeti szépségének eltorzulását az is, hogy egyes miniatúrákat nagyított formában tesznek közzé.

BERKOVITS ILONA.

Schridde Éva: A magyar vezércikk első évei. Pécs, 1938. Hala-dás-ny. 34, [2] l.

Kissé vázlatzerű dolgozatában szerző a magyar újságírás legművészibb hajtásának, a vezércikknek kialakulását rajzolta meg. Szorgalmas körültekintéssel gyűjtötte össze anyagát s csoportosítása is kielégítő. Beszámol a külföldi, főleg német sajtótudomány mai állásáról, természetesen itt is szorosabb értelemben vett témáját világítva meg. A magyar vezércikk szavának és műfajának KOSSUTH LAJOS volt atyja és legnagyobb mestere. *Pesti Hirlap* jában írt vezércikkei a magyar újságírás legművészibb hajtásai: ma is eleven és friss lendülettel hatnak s a majdnem évszázados távolság semmit sem ártott közvetlenségüknek. A *Pesti Hirlap* többi vezércikkírója KOSSUTH iskolájába járt, az ő nyomdokán haladt, az ő — tehetsége nélkül. A korabeli többi hírlap vezércikkei még a KOSSUTH követőinek színvonalát sem érték el. KOSSUTH mellett lapjában a többi vezércikkező közül FÁY ANDRÁST, PULSZKY FERENCET, a fiatalabb WESSELÉNYI MIKLÓST és DESSEWFFY AURÉLT lehet megemlíteni. Ugyancsak a nagy szónok nevéhez fűződik a magyar újságírás, közelebről vezércikkírás másik klaszszikusának: KEMÉNY ZSIGMOND bárónak a fellépése, kinek KOSSUTH LAJOS szárnyai alatt bontakozott ki újságírói zsenije. Ezekre az eseményekre és mozzanatokra világít rá SCHRIDDE ÉVA sajtótörténeti szempontból, ha vázlatzerű, de úttörő dolgozatában, melynek az irodalomtörténet is hasznát láthatja.

K. S.

Crăciun, Ioachim: *Bibliographie de la Transylvanie roumaine 1916—1936.* Revue de Transylvanie III. 4. Cluj. 1937, 8°, 366 l.

IOACHIM CRĂCIUN kétségkívül a legszorgalmasabb és legtermékenyebb román bibliografus. A MKSz ismertette már kiadványsorozatát,

a *Bibliotheca Bibliologica*-t (1937. 77., 357. l.). Crăciun évek óta dolgozik a román történeti bibliográfián, melynek 1921-től 1926-ig terjedő részét a kolozsvári egyetem román történeti intézetének Évkönyve (*Anuarul Institutului de Istorie Națională, Universitatea din Cluj II—IV.*) már közölte, könyvészeti és könyvtartudományi előadásokat tart a kolozsvári egyetemen és a nemzetközi történeti bibliográfia állandó munkatársa. — Legutóbbi munkája, a román Erdély könyvészete, nélkülözhetetlen kézikönyv mindenki számára, aki Erdéllyel bármilyen tudományos szempontból foglalkozik. Felöleli mindazt, amit az utóbbi 30 év alatt román és nem-román szerzők az erdélyi románsággal kapcsolatban írtak. Bár, a szerző bevallása szerint is, elsősorban a román Erdély bibliográfiáját adja, az elkerülhetetlenül összefonódó problémák miatt meglehetősen bő kitekintést nyújt a magyar és szász vonatkozások irodalmára is. Ügyszólván nincs egyetlen adata sem, amelyik ne függne össze az erdélyi magyarság történetével.

Ez magyarázza meg, hogy CSUTAK VILMOS által szerkesztett székely bibliográfia (*Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Szepsiszentgyörgy, 1929, 682—779. ll.) mellett CRĂCIUN munkája a leggazdagabb erdélyi tudományos bibliográfia, mely kiterjed a történelem és művelődés minden ágára. 4056 címadata felöleli a történelmet és segédtudományait (történetfilozófia, módszertan, történetírás, források, összefoglaló munkák, monográfiák korszakokként, helytörténet, ősrégészet, római régészet, családtörténet, címertan, érmészet, ikonográfia, utazások, életrajzok, intézmények és társaságok története), a nemzetiségek történetét és jelen állapotát (magyarok, szászok, svábok stb.), a művelődéstörténetet, néprajzot, a társadalmi, politikai, agrár, jogi, gazdasági, egyházi, katonai kérdéseket, a földrajzot, demográfiát, irodalomtörténetet, nyelvészetet, sajtót, színházat és orvostudományt.

Magyar szempontból figyelemreméltó a magyar szerzők gyakori szereplése. ALFÖLDI ANDRÁS, ANGYAL DÁVID, BARTÓK BÉLA, BUDAY ÁRPÁD, CSÁNKY DEZSŐ, CSÚRY BÁLINT, EÖTTEVÉNYI OLIVÉR, FETTICH NÁNDOR, HORVÁTH JENŐ, HUSS RICHÁRD, JANCSÓ BENEDEK, KARÁCSONYI JÁNOS, LUKINICH IMRE, MELICH JÁNOS, MESTER MIKLÓS, NÉMETH GYULA, NÉMETH LÁSZLÓ, SZÁDECZKY LAJOS, SZÁSZ ZSOMBOR, SZEKFŰ GYULA, TAMÁS LAJOS, VERESS ENDRE, VISKI KÁROLY a magyarországi, BIRÓ SÁNDOR, BITAY ÁRPÁD, BORBÉLY ISTVÁN, BOROS FORTUNÁT, CSUTAK VILMOS, DEBRECZENI LÁSZLÓ, FERENCZI SÁNDOR, FERENCZI MIKLÓS, GYÁRFÁS ELEMÉR, GYÖRGY LAJOS, JAKABFFY ELEMÉR, KÁNTOR LAJOS, GÁL KELEMEN, KISS ÁRPÁD, KOVÁCS ISTVÁN, KRISTÓF GYÖRGY, LÁSZLÓ FERENC, LÉVAI JÓZSEF, MIKÓ IMRE, ORIENT

GYULA, RAJKA LÁSZLÓ, SZABÓ T. ATTILA, VALENTIN ANTAL stb., stb. pedig a kisebbségi magyar tudományt képviselik műveikkel. Különösen négy magyar szerző: BITAY ÁRPÁD (26), KRISTÓF GYÖRGY (11), ROSKA MÁRTON (36) és VERESS ENDRE (13) munkái fordulnak elő többször a címek közt.

Egyébként, amellet, hogy hézagpótló könyvészeti segédeszköz, CRĂCIUN könyve érdekes áttekintést nyújt a román szellemtudományoknak a legutóbbi három évtized alatt történt fejlődéséről. Mind a tudósok, mind a munkák száma, valamint a kutatási területek szétágazottsága kedvező képet nyújt erről a nagy lendülettel megindult munkásságról. A tizenkét tudós közül, akik a feldolgozott anyag majd negyedrészenek szerzői, nyolcan, JOAN LUPAŞ, † GHEORGHE BOGDAN-DUICĂ, ALEXANDRU LAPEDATU, ONISIFOR GHIBU, NICOLAE DRĂGANU, SEXTIL PUŞCARIU, ŞILVIU DRAGOMIR és CORIOLAN PETRANU a kolozsvári egyetem tanárai, ami eléggé megvilágítja „Dacia Superior“ egyetemének jelentőségét a román kultúréletben. ZENOVIE PĂCLIŞEANU, GHEORGHE CIUHANDU és STEFAN METEŞ szintén erdélyiek, csak NICOLAE JORGA, aki egymagában 229 erdélyi tárgyú történeti munkájával szerepel a bibliográfiában, bukaresti tanár. Az új nemzedék (több száz név és mű) már nagyrészt a kolozsvári egyetemen nevelkedett, s a tudományszakok minden ágára kiterjeszkedő munkássága azt mutatja, hogy az erdélyi románság berendezkedett már a tudományos önállóságra.

A könyvcímek francia fordítása, a terjedelmes szerző- és tárgymutató s az áttekinthető rendszerezés könnyen kezelhető kézikönyvvé teszi CRĂCIUN művét. Sajnálatos, hogy a hasznos munkát végző szerző a bevezetésben nem tartózkodik a szokványos sovén megjegyzésektől s teljesen szükségtelenül emleget „fojtó magyar uralmat“, „számtalan nyomorúságot, igazságtalanságot, üldöztetést“, „népi és vallási elnyomatást“. Ezek a kifejezések, melyekkel az előszó sűrűn tele van szórva, csak arra alkalmasak, hogy esetleg tévesen kedvezőtlen következtetéseket vonjon le a tárgyilagos olvasó a mű tulajdonképeni fontos részéről. Nem hallgathatjuk el továbbá azt az észrevételünket sem, hogy néhány kiválóan fontos munka, melyek a magyar tudományosságnak az erdélyi román kérdésben elfoglalt álláspontját képviselik és új eredményeik miatt nélkülözhetetlenek a tudományos kutató munkájában, elnézés vagy talán politikai ellenszenv miatt kimaradt a bibliográfiából. Szerintünk TAMÁS LAJOS könyve (*Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában*, Budapest, 1935), JANCsó BENEDEK *Erdély története* c. műve (Kolozsvár, 1931), a JANCsó BENEDEK emlékkönyv (Budapest, 1931), *A történeti Erdély* c. gyűjtemé-

ményes munka (Budapest, 1936), MELICH JÁNOS *Honfoglaláskori Magyarország*a (Budapest, 1925—1929) vagy GÁLDI LÁSZLÓ román irodalomtörténeti cikkei (Apolló folyóiratban) nem hiányozhatnak a román Erdéllyel foglalkozó bibliográfiából sem.

MAKKAI LÁSZLÓ.

Régi magyar könyvek új kiadása. „A reformáció és ellenreformáció korának evangéliumi keresztyén (református és evangélikus) egyházi írói“ címen DR. INCZE GÁBOR sorozatot indított meg, amelyben eddig megjelent: ALVINCZI PÉTER: „Az Úrnak szent vacsorájáról“ c. unikum, Magyarország panaszai s részletek az *Itinerarium Catholicumból* és a *Postillákból*, SZÖLLÖSI MIHÁLY: *Bujdosó magyarok füstölő csepüje* (1676), MEDGYESI PÁL: *Praxis Pietatis* (1636), NAGY SZÖLÖSI MIHÁLY: *Lobogó szövétnek* (1676), THOLNAY MIHÁLY: *Szent Had* (1676), MELIOS (JUHÁSZ) PÉTER: *A szent Pál... levelének... a Colossabelieknek... magyarázattya* (1561). POLGÁRI GÁSPÁR: *Mérges golyóbis* (1706), *Az Urnac vaczoraiairól* (1559), *Pápasták keringője* (1661). Ugyane sorozatban megjelent „Részlet tizenhárom egyházi író egy-egy munkájából“. A bevezető tanulmányokat az egyes kötetekhez CSIKESZ SÁNDOR, B. PAP ISTVÁN, PAYR SÁNDOR, ZOVÁNYI JENŐ, INCZE GÁBOR, RÉVÉSZ IMRE, PAP FERENC írták. E sorozat hasonmásban közöl címlapokat és könyvdíszeket, a szöveget azonban könnyebben használhatóság céljából mai helyesírással adja. A régi magyar irodalom kedvelői és egyháztörténészek számára így hozzáférhetővé tett e régi könyvek új kiadásai csak a tartalmat, a gondolatokat, fejtegetéseket mentik át a mai olvasó számára, — nyelvi, helyesírási és könyvszerkesztési szempontokra nincsenek tekintettel, ami — tekintve a kiadás célját — nem róható fel mulasztásul.

TR. Z.

„A Zalán futása“ első kidolgozásának kézírata 1933-ban a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárába került (l. MK Szemle Új Folyam XXXIX. 116 l.). Ennek szövege erősen eltér a végleges alaktól: címe „Árpád győzödelme a' Titeli síkon“, Hajna neve itt még Kolma, később Bajna és sok olyan név szerepel benne, amelyek a kiadott szövegbe már nem kerültek be. Az énekek besorozása is más. A CSÁSZÁR ELEMÉR szerkesztésében megjelenő *Régi Magyar Könyvtár* 41. kötetében KOZOCSA SÁNDOR most (1937) kiadta az eredeti kéziratot „A Zalán futásának első kidolgozása“ címen és alapos filológiai bevezetést írt hozzá.

TR. Z.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Révész Imre írja: „Ha az fő el esik (à mint egy némű némű Magyar Rhythmus tarttya) hova lesznek az tagok? Az fő nélkül semmik, mind el hervadnak azok. Hát én szegény fejem megyek nagy Úr Isten, ki fejem nélkül vagyok; ezt mondhattya minden igaz özvegy.“ ALVINCI PÉTER: következik az Postillanak Második Resze... [Kassa] 1634. A „Szentháromság XVI. Vasárnapra tartozó Praedicatio“-ból. (319. l.) Eddigi tudomásom szerint ez a legelső (és mindenesetre egyik legkorábbi) eset, amikor magyar egyházi író magyar (és úgylátszik, világi) költeményt idéz. Magánál Alvincinál is, ha nem csalódom, ebben az egy esetben fordul elő ilyen idézés.

Révész Imre érdekes adata kapcsán fölvetjük azt a kérdést, hogy vajon Balassa Bálint világi énekeiből, a Radvánszky-kódexben fennmaradt „Balasi Bálintnak kölem — kölemféle szerelmes éneki“ című versgyűjteményből található-e valahol nyomtatott, vagy kézírásos idézet 1874 előtt (ekkor fedezte föl e kódexet Deák Farkas és Thaly Kálmán), a Vásárhelyi Énekeskönyvön kívül?

Felvilágosítások. Az Országos Széchényi Könyvtár olvasótermének használatáról bárminemű felvilágosítást óhajt, forduljon a könyvtár hónapok óta eredménnyel működő reference-osztályához. A könyvtár katalógus termében szolgálatot teljesítő reference-tisztviselők nemcsak a könyvtár mikénti használatáról nyújtanak felvilágosítást, hanem a katalógusok kezeléséről, a könyvtár anyagáról, sőt az olvasót érdeklő kérdések irodalmáról is. Ugyanitt nyerhet felvilágosítást a könyvtári anyagról szerezhető fényképmásolatokról. A külföldi példák nyomán üzembe állított házi fényképezés nagy mértékben megkönnyíti a kutatók másoló munkáját. 1937-ben is több mint ezer fényképmásolatot rendeltek a könyvtárban őrzött anyagról az olvasók. A reference-szolgálat megszervezése máris jótékonyan érezteti hatását a közönség sikeresebb kiszolgálása terén. A reference-szolgálat telefonon is igénybe vehető, száma: 140—597.

Hírlapolvasó. Kétségtelen, hogy a nagyalakú hírlapok olvasótermi kezelése az Országos Széchényi Könyvtárban, ahol viszonylag kis asztalfelület jut egy-egy olvasónak, sokszor kényelmetlen, annak is, aki azokat használja s azoknak is, akik a hírlapolvasó mellett ülnek. Indokolt esetekben újabban a reference-osztály vezetőjének javaslatára, a hírlaptár vezetője a nagyalakú és sok kötetet, valamint a ritka folyóiratokat igénylő olvasóknak alkalomról-

alkalomra szóló engedélyt ad a decemberben berendezett hírlaptári kutatóhelyiség használatára. Mivel ez a helyiség egyben a hírlaptár feldolgozó terme is, ezt a helyiséget egyszerre csak meghatározott s nem nagyszámú olvasó veheti igénybe. Ezért indokolt, hogy a helyiség használatát célzó kérések esetenként megismételtesenek. Mivel az ilyen kérések mindig a legnagyobb megértéssel kezeltetnek, reméljük, hogy egy lépéssel megint közelebb jutottunk a közönség minél kényelmesebb kiszolgálásához s az oly panaszok megszüntetéséhez, mint aminők az önéi is voltak.

Velösy Lipót könyvtárának olvasójegyén a következő figyelemreméltó intelmek olvashatók: A könyv kérése az olvasóhoz:

1. Kérlek, ne nyulj hozzám piszkos kézzel. Ne olvass, ha szerencsétlenségedre ragályos betegségben szenvedsz. Nagyon sajnállak, de ilyenkor hagyj magamra! 2. Ne nyálazd meg újjadat, ha lapozol! Ha köhögsz, vagy trüszszentesz, fordulj el tőlem! 3. Ne olvass evés közben! A kenyérmorzsák és zsírfoltok elrutítanak. S ha szivarozol társaságomban, a hamut ne ejtsd rám! 4. Ne tégy ki esőnek, hónak! Egyáltalán óvj a nedvességtől, — de a portól és a molytól is — és különösen az egerektől! 5. Gyertyához, lámpához, egyáltalán tűzhöz közel ne tarts! Ez vesztetet okozhatja. 6. Ne hajtsd be lapjaimat, vagy ezek csücskét, ha félbehagyod az olvasást!

Használd helyett ezt a figyelmeztetést!

7. Jegyzetet ne írd lapjaimra; szavakat, sorokat alá ne húzz, mert ezzel csak rongálsz! 8. Ne adj játékszerűl kis gyermek kezébe, mert ez tönkre tesz! 9. Se az ablak kitámasztásához, se a szék vagy asztal alátámasztásához ne használj! 10. Olvasás után tégy vissza rendes helyemre, de sohase állíts ferdén a polcra!

Hajnóczy Iván írja: A MKSz. f. é. 1. számához közlöm: 1. A legkisebb nyomtatványok közt leírt Karacs-féle Miatyánk stb-t közli Ecsedi István: Karacs F. élete (Debrecen, 1912), 94. lapján. — 2. Horváth Endre cikkéhez: Zavira György könyvjegyzéke megvan a kecskeméti görög egyház könyvtárában.

FOLYÓIRATSZEMLE 1937.

(Rövidítések: *AB*: Archives et Bibliothèques, Paris, II. évf. (1936). 3—4. sz. — *ABI*: Accademie e Biblioteche d'Italia, Roma, 1937. — *ABM*: Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique, Bruxelles, XIV. évf. — *B*: La Bibliofilia, Firenze, XXXIX. évf. — *BB*: Bulletin du Bibliophile, Paris, XV. évf. — *BCb*: Bibliothèque de l'Ecole des Chartes, Paris, XCVIII. évf. — *BNy*: Bulletin of the New York Public Library, XLI. évf. — *IDC*: Institut International de Documentation: Communications, Paris, IV. évf. — *LAR*: The Library Association Record, London, XXXIX. évf. — *LJ*: The Library Journal, New York, LXII. évf. — *LQu*: The Library Quarterly, Chicago, VII. évf. — *MF*: Maso Finiguerra, Roma-Vatikán, I—II. évf. — *ZBW*: Zentralblatt für Bibliothekswesen, Leipzig, LIV. évf.

A beszámolóban a rövidítést követő szám az idézett cikk kezdő lapszámát jelzi.)

1937-ben két jelentős, régi, kitűnő folyóirat szűnt meg: a Lipszéban negyven év óta megjelent *Zeitschrift für Bücherfreunde* és a *Revue des Bibliothèques*, amely negyvenhat éven keresztül jelent meg Párizsban. — A bécsi *Philobiblon* 1937-ben nem jelent meg, de X. évfolyama ismét megjelenik 1938-ban.

Még 1936-ban új folyóirat indult meg a Vatikán-városban: a *Maso Finiguerra* LAMBERTO DONATI szerkesztésében. A négyhavonta megjelenő folyóirat elsősorban művészi szempontú, a rézmetszet, fametszet, litográfia, könyvillusztrációk ismertetésével foglalkozik. Már a neve is ezt az irányt hangsúlyozza. MASO FINIGUERRA firenzei aranyműves és niellos csóktáblakészítő volt és VASARI szerint ő találta fel 1460 körül a rézmetszést.

1. Milyen irányban haladnak a könyvtárak?

H. M. LYDENBERG (Tomorrow. LQu. 301.) gyakorlati szempontok figyelembevételével igyekszik a holnap könyvtárának gyakran utopisztikus képét élénk vetíteni. Mindig és mindenekelőtt a kutató előnyeit, a kutatás megkönnyítésének célját tartja szem előtt. Véleménye szerint egyre fontosabbá válik a könyvtárosképzés. De az olvasó mechanikusan jusson el a könyvhöz, ne legyen a könyvtáros közreműködésére szüksége. A folyóiratok indexe mellett ajánlja a könyvek és folyóiratok tartalmi indexeit is. Továbbá a szaktudósok munkájának megkönnyítése miatt nagyon fontos a megjelent szakkikkek nyilvántartása is. Nagyjelentőségű a felvilágosító szolgálat. Már elmúlt az az idő, hogy a kutató személyesen menjen a könyvtárba egy kikölcsonzótt könyv meghosszabbításáért, egy idézet igazolására, avagy egy szerző születési évének a megállapítására. Egy newyorki közkönyvtárban a telefonon felvilágosító szolgálatot teljesítő tisztviselőhöz többek között ilyen kérdésekkel fordulnak: melyik Turner írt a villamosságról és hőségről; van-e lista a newyorki City képzőművészeti iskoláiról; hogyan kell megszólítani egy monsignoret: ha egy grófnak írunk, lehet a megszólítás „Kedves Gróf” (Dear Earl); mi a „boondoggle” szó eredete és jelentése; VII. Edward és Viktória pontos halálozási dátuma stb. A tisztviselőnél 20 kérdés esik egy

órára. — A kutatás megkönnyítésére rendkívüli jelentőségűek a modern technika eszközei: a diktafon, a telefon és a film. Elképzelhető, hogy a jövőben a kutató lakásán meglesz a könyvtár lefotografált cédulakatalógusa és a kutató telefonfelhívásra azonnal olvashatja a kért könyvet, mivel annak mikrofilmjét a könyvtáros a televíziós készüléken át azonnal közvetíti a kutató lakásába. De ma még kérdés, hogy a filmek konzerválása, a hőmérséklet- és nedvességvizsgálatok milyen nagy nehézségeket fognak a jövőben okozni. Az azonban bizonyos, hogy a technikai fejlődés ellenére a könyvtáros szerepe éppoly fontos lesz a könyvtárban, mint volt a múltban, 300 évvel ezelőtt is.

A közkönyvtárak hivatásáról és céljairól J. H. WELLARD (*The signi-finance to democracy of the Public Library. LAR. 6.*) elmélkedik. A közkönyvtár származás, fejlődés és cél szempontjából a demokrácia legjellegzetesebb megnyilatkozása. Az emberek tömegének nevelése egyenes arányban áll a szociális viszonyok javulásával. A könyvtármozgalom kezdetén a tömegek tudatlansága született butaság volt. A könyvtár egyik fontos tényezője az intelligenciának, de sokak szerint nem jogosult az, hogy a közkönyvtár fenntartására mindenki fizessen adót akkor, amikor az embereknek csak egy része használja azt. A könyvtár a haladás nélkülözhetetlen kelléke és meg kell hogy legyen a szociális értéke. Ehhez a legfontosabb a közkönyvtár helyes vezetése. A modern könyvtáros szerepe nemcsak az, hogy a könyvek gondozója legyen — mint régen —, hanem szociológusnak, pszichológusnak és tudománypolitikusnak kell lennie, mivel tudnia kell azt, hogy mit, miért és milyen eredménnyel olvasnak az emberek. Továbbá jó organizátornak és kivitelezőnek, azonkívül szorgalmasnak kell lennie, minden mechanikai módszert ismernie kell és befolyásolhatatlan tagja legyen a társadalomnak. A könyvtáros kötelessége pontos szavakkal meghatározni a könyvtár célját és működését. Vagyis elsősorban: 1. mit csinál, 2. mit csinálhat, 3. mit kellene csinálnia a könyvtárnak? De erre ma még alig van pontos válasz. Egy rosszul vezetett könyvtár nagyobb teher a köznek, mint amennyi hasznot szolgáltathat.

A könyvtár egyik legfontosabb kérdéséről, a költségekről R. A. MILLER (*Cost accounting for libraries: acquisition and cataloging. LQu. 511.*) értekezik. Minden könyvtári teendő megítélésénél fontos kérdés a költség. Költségkiszámítási szisztémára van szükség. A legfontosabb az időbeli takarékos-ság. Egy cédulakatalógus költségvetésének megállapítására a tisztviselők idő-felveken 15 percenként állandóan jegyzik az elvégzett munkát. A munkaidőt stopperóra-mérésekkel állapítják meg. Az eddigi eredmények azt mutatják, hogy az új cédulakatalógus költsége kisebb, mint a többieké. Az új könyvek katalógizálási költsége több, tárgyuk ismeretlen volta miatt. A katalógizálás-nál pontos mérések alapján így megállapíthatók a költségek és külön technika-val állandó egységes idő- és költségmegállapítás szükséges, amelynek táblázata alapján minden könyvtár megállapíthatja az átlagot. Alapos tanulmányok szükségesek a munkaerők fizikai és szellemi kifáradásának megállapítására is.

A költségvetés szisztémájának kérdéséhez, R. A. MILLER cikkéhez hozzászól F. B. HUTCHINGS (*Library Cost Accounting. LAR. 173.*). Szerinte költségvetési számitással a nagy áruházak és üzletek dolgoznak ma, de a könyvtár nem üzlet. A költségvetés kiszámítása csak elképzelések alapján állapítható meg, viszont a könyvtár nem elképzeléssel, hanem pontos költségvetéssel dolgozik és ennél lehetetlen a kiadások csökkentése. Nehéz a katalógizálás költségeinek megállapítása, de még sokkal nehezebb a kölcsönzésé. A könyvtár személyzetének 90 százaléka azért van, hogy a kölcsönzésnek tegyen eleget és így a személyzet száma a kölcsönzéstől függ. Pontosán csak a könyvkötészet költségvetése állapítható meg. Nézete szerint semmivel sincs nagyobb szükség költségvetési szisztémára egy könyvtárban, mint például egy elemi iskolában, avagy pedig egy városi hivatalban.

R. SANDER (Die Landesbibliotheken und ihre Aufgaben. ZBW. 485.) a német könyvtárosok egyesületének kölni gyűlésén tartott előadásában a dán Thyregod szavait idézi, aki szerint a könyvtárak fejlődése kétségtelenül a specializálódás felé halad. Ezt a specializálódást kell szem előtt tartani az országos könyvtáraknak is. (Német viszonylatban a Landesbibliothek fogalmába tartozik nemcsak a nagy országos könyvtár, hanem egyes országrészek területén lévő nagyobb könyvtárak, például egyetemi könyvtár is.) Az országos könyvtárnak három, megőrző, kutató és művelődési főfeladata van.

A könyvtár egyik legnehezebb feladatáról, a könyvkiválasztás problémáiról M. L. KINGSMILL JONES (Committee work to-day. Policy and Practice. LAR. 291.) elmélkedik. A szelektálás legfontosabb kérdései: mi a könyv általános értéke; mi a könyv célja; az értékével reprezentáljon, avagy azonnali kívánságot elégítsen ki; továbbá a könyv tárgyköre gazdag-e? A könyvkiválasztásnál figyelembe kell venni azt, hogy a könyvtár milyen vidéken van s olvasóinak mi az érdeklődési területe, például: az iparváros Manchester könyvtárának anyaga csupán 30 százalékban tartalmaz regényt, a többi 70 százalék tartósabb értéket képvisel. A könyvtár céljainak elérésére legfontosabb az ifjúságnak az olvasásra való ösztönzése. Nem az a fontos, hogy mit olvasnak, hanem elsősorban rá kell szoktatni őket az olvasásra. Ennek elérése érdekében jó, ha az olvasó egyedül választhatja ki a polcokról a könyvet, mert ezt élvezettel teszi és szórakoztatja. Ajánlja továbbá a tetszetős, élénk színű köteteket, mert gyakran a kötés is vonzza az olvasót. De nemcsak a kötésnek, hanem a környezetnek is tetszetősnek kell lennie.

A nyilvános könyvtárakra vonatkozólag L. R. MCCOLVIN (State aid and control of public libraries. LAR. 435.) felveti a kérdést, helyesebb-e, hogy a könyvtár nevelési tekintélyek alárendeltje legyen, állami felügyelet alatt álljon, avagy megmaradjon a helyi autonómiája önkényes kooperációval? Jelenleg a rossz gazdasági viszonyok és kis érdeklődés mellett nagyon rosszak a könyvtárviszonyok. Ezen dotációkkal lehetne segíteni. A könyvtárosok nevelésének sincs még meg a helyes szisztémája.

W. TEMPLE (Presidential Address. LAR. 287.) szerint a könyv nem az értékénél, nem mint kuriózum, hanem a tárgyánál fogva fontos, és az emberi szellemeknek, az olvasó és szerző közötti kapcsolatnak a közvetítője. A könyv a legnagyobb értéke az emberiségnek, és a könyvtáros e legdrágább kincs őre, akinek humánus feladata van, mivelhogy vezeti s irányítja az emberek művelődését.

M. GODET: Faits et problèmes d'actualité. (LQu. 26: a varsói kongresszuson tartott előki megnyitó, amely más kiadása nyomán tavalyi évfolyamunkban már ismertette lett.)

2. A könyveszerzés.

C. E. SHERMAN: Bibliographical birth control. (LJ. 637.: — Az évenként szaporodó nyomdatermékek túlprodukciónak a közönség, a kiadó és a könyvtár idezi elő. Egész Amerika túlprodukciónak van és a kiadók versenyzése nem ismer mértéket. Az amerikai könyvtár minden könyvet be akar szerezni, hogy mindenkinek a könyvszükségletét kielégíthesse. De természetesen a közönség sok könyvet kíván és a könyvtárnak a közönséget ki kell elégíteni. Helyesebb, ha az olvasó kevesebb jó könyvet, mintha sok rossz könyvet olvas. Kevesebb, de jobb könyveket kell produkálni. Ez a könyvtár adminisztrációs költségeit is csökkenti. A túlprodukciónak dacára Amerika még nem lesz olvasónemzet, mert egy emberre csak két könyv esik. Túlzottan rongálódnak a könyvek is, a könyvtár anyagának egyharmadát kell évente megújítani. A könyveket jó könyvtárosi ösztönrel kell szelektálni. A jó könyvtáros nem hivatalkok és nem bibliofil, hanem valaki a kettő között. A könyvtárosnak időt kell adni az olvasásra, mert fontos, hogy ismerje a könyveket és az értéküket megállapíthassa.)

W. W. BISHOP: Centralized purchasing for American college libraries. (LQu. 465. — A különböző gyűjtőkörű amerikai college könyvtárak könyvbeszerzésének központosítása.)

E. A. SAVAGE: Special librarianship in general libraires: I. The capital difficulty in book selection. II. Subject Departments in Public Libraries. (LAR. 570, 615: A könyvkiválasztás nehézségeinek csökkentésére és a szelekció bővítésére helyes volna egy 20 külső specialistából álló tanács létesítése. Az olvasók tanácsai és kérései is segíthetnek. Nem helyes, ha a könyvtárban a szakkönyvek mellett nincsenek szaktudósok. A nagy könyvtárakat tárgyszerinti osztályokra kell felosztani, szakvezetőkkel az élén, akiknek inkább szakbibliográfusoknak, mint szaktudósoknak kell lenniök, nem a könyv tárgyát, hanem annak irodalmát kell ismernie. A városi könyvtárak tárgyszerinti osztályainak kiépítésére a Cleveland Library-t ajánlja mintának).

M. STÖIS: Die neuen Gesetze über die Freistücke im Dritten Reich. (ZBW. 313: A négy legújabb németországi kötelepéldány-törvény, az oldenburgi (1933), a hamburgi (1934), a jénai (1935) és a bádeni (1936) törvények gyakorlati végrehajtásának és fogalmi alapvetésének magyarázatát adja. Ennek kapcsán hivatkozik külföldi analógiákra is, köztük a magyar törvény beszolgáltatási rendszerére is. (Az új német szóhasználat az általánosan használt Pflichtexemplar helyett ezekben a törvényekben a Freistück kifejezést honosítja meg.)

H. PFLAUME: Die Geschichte des Pflichtexemplars in Sachsen. (ZBW. 226.)

O. RAUSCHER: Der Büchernachdruck in Österreich. (ZBW. 236.)

E. J. COOMBE, C. R. WRIGHT, M. F. AUSTIN: Book selection. (LAR. 3, 308, 318.)

R. LILLIE: Book prices. (LAR. 482.)

F. WEITENKAMPF: Prints and the library. (LJ. 683: metszetek gyűjtése a könyvtárban.)

3. Katalogizálás.

K. DIESCH (Katalogfragen. ZBW. 428.) a német könyvtárosok kölni gyűlésén tartott előadásában a katalóguskérdésekre vonatkozó legújabb irodalom figyelembevételével végigtekint a katalógustípusok multján. Kifejti továbbá, hogy egy tudományos könyvtárban a következő katalógusok szükségesegek: növedéknapló kötetformában; alfabetikus katalógus kötet- és cédulaformában (a kötetkatalógust a publikum számára hasznosabbnak tartja, mert kevésbé rongálódik, mint a cédula); szisztematikus katalógus (szükség esetén Schlagwort-katalógus) a könyvek szisztematikus felállításánál kötetformában, szakfelállításnál cédulaformában, de kívánandó emellett egy alfabetikus mutató; helycímár, szakfelállításnál. Egy jó szisztematikus katalógus szerinte feleslegessé teszi a Schlagwort-katalógust. Diesch e cikkében bár határozott álláspontokat szögez le, elejétől végig a könyvtár hagyományait tartja a legfontosabb irányelvnek. Megfogalmazásában: „Das Bessere ist jedes System, das in jeder Bibliothek im Gebrauch ist.“

A német könyvtárosok között a cédulakatalógus uralmát nem fogadja minden könyvtáros teljes bizalommal. F. EICHLER (Zurück zum Alphabetischen Bandkatalog. ZBW. 553.) teljes energiával fordul ellene és mint cikke címében is kifejezésre hozza, kizárólagos elve: vissza az alfabetikus kötetkatalógushoz. Nézete szerint az alfabetikus kötetkatalógusnak két főelőnye van az alfabetikus cédulakatalógussal szemben: 1. a keresett munka gyorsabban megjelölhető, 2. a keresett címnek nagyobb biztonsággal való megtalálása.

Ugyancsak a kötetkatalógus mellett foglal állást H. HOLST (Blattkatalog oder Karthotek als Systematischer Bibliothekskatalog. ZBW. 556.) is. Szembehelyezkedik a könyvtárosi körökben oly általánossá vált felfogással, amely szerint a kötetkatalógus elavult forma volna. Nézete szerint a ki- és behelyezhető pótlapokkal ellátott kötetkatalógusnak is megvannak a maga

előnyei, sőt bizonyos könyvtártípusoknál használhatóbb, mint a cédulakatalógus.

Ezzel szemben H. M. LYDENBERG (Tomorrow. LQu. 301.) a kötetkatalógust elavultnak tartja és a cédulakatalógus előnyeit hangoztatja. A cédulakatalógus tisztántartása szempontjából fontos a cédulák gyakori cserélése. Az az elképzelése, hogy idővel nyomtatott szerzőkatalógus lesz.

W. W. BISHOP (Union Catalogs. LQu. 36.) a londoni nemzeti központi könyvtárnak a katalogizálási szisztémáját ismerteti; a 28 londoni körzet mellett a számtalan vidéki és gyarmati különálló könyvtárak egy központban való egységesítésére törekszik. Anyagi nehézségek miatt a már meglévő katalógusanyagot még nem tudják publikálni. Amerikában a Wilson Comany hatalmas vállalkozása (Union list of serials) felbecsülhetetlen érték. Második kiadása a megnövekedett könyvtárak anyagával bővítve, most van folyamatban, de nem foglalja magában az összes könyvtárakat, így a délkeleti államok és Rocky Mountain vidékének könyvtárai hiányzanak. Legnagyobb jelentőséggel a Library of Congress katalógusa bír.

E. SULLENS: What is new in cataloging? (LJ. 154. — A Library of Congress katalógusa 1931-ben kezdődött és 1936-ban már 9 millió cédulája volt.)

N. TASHJIAN: Cooperative cataloging. (LJ. 329. — A Library of Congress munkájában több mint 5883 könyvtár vesz részt és már több mint 180 könyvtár használja az osztályzását.)

A. F. WOOD—M. C. MALOY: The Library of Congress card service. (LJ. 726.)

I. H. PAFFORD: The German Union Catalogue. (J.A.R. 22.)

A. E. BOSTWICK: Musik in public libraries. (LJ. 764. — A partitúrák szempontjából a zenét úgy kell tekinteni, mint a nyelvet. Ha analóg a nyelvvel, akkor a meglévő zene a beszéd. Már minden könyvtárnak van zenei gyűjteménye, amelynek tartalma a könyvtár gyűjtőköre szerint változik. Az egyetemi könyvtár nem vesz népszerű dalokat, a nyilvános könyvtár igen. Fontos a jó anyag. A zenei klasszikusoknak természetesen mindenütt meg kell lenni.)

D. G. AMESBURY: Phonograph records in the library. (LJ. 453. — A zenei lemezek katalogizálása nehéz. A minneapolis-i nyilvános könyvtár szisztémáját ismerteti. A lemezeket éppúgy katalogizálják, mint a könyveket, különböző betűk és számok jelölik a hovatartozásukat. Pl.: R/Zgd/415b.3; R = lemez, Zgd = csoport (vocalszó), 415b. = Beethoven, 3 = harmadik vocalszó. Nehézséget okoz a gramofónlemez hátlapja, szintén felveszik és utalók készülnek egyik oldalról a másikra. Minden lemezen és borítékján helyszám, vásárlási dátum és megjelölés szerepel, fehér tintával vagy elektromos karcolással. A lemezek kikölcsönözhetők.)

PH. L. MILLER: Cataloging and filing of phonograph records. (LJ. 544. — A newyorki nyilvános könyvtár katalogizálási szisztémáját közli. Szerző, cím, előadóművész, forma, tárgy szerepel a felvételen. A lemezek ideális elhelyezésére olyan vízszintes fiókok szolgálnának, amelyek kinyitva vertikális beosztásúak.)

E. L. LYMAN: Arrangement and care of phonograph records. (LJ. 150. — A northamptoni Smith College könyvtár katalogizálási szisztémáját ismerteti.)

R. F. DREWERY: Patent collections. (L.A.R. 575. — A szabadalmakra vonatkozó irodalom gyűjtése fontos. Csak kevés könyvtáros tud szabadalmi kérdésekre fölvilágosítást adni. A British Museumnak és 21 más nyilvános könyvtárnak van szabadalmi gyűjteménye, de csak az angolokról. Célja a tudományos munka megkönnyítése.)

F. E. SOMMER: Co-ordinated transliteration in libraries. (LQu. 492. — A keleti hangjelölések átírásáról ír.)

M. M. GREEN: History in letters. The cataloguing and arranging of collections of family letters. (LAR. 52.)

R. BIOLETTI: Ex libris. (LAR. 100.)

H. V. A. BONNY: Cataloguing for bibliography. (LAR. 249. — A bibliográfiának két szerepe van: 1. könyveket ad bizonyos tárgykörből és leírja őket, 2. informál arról, hogy egy könyv ugyanaz-e, mint egy másik, vagy különbözik tőle. Egy tárgyra vonatkozó bibliográfiának 500 évig visszamenőleg kell tartalmazni a könyveket.)

L. CONDIT: Bibliography in its prenatal existence. (LQu. 564.) Catalogues collectifs. Historique du catalog collectif de la Bibliothèque du Congrès [à Washington] 1901—1936. (AB. 273.)

4. Szakozás, decimálás.

I. I. LUND—M. TAUBE: A nonexpensive classification system an introduction to period classification. (LQu. 373. — A meglévő osztályozási rendszerek rosszak, de az újabbak sem lesznek tartósak. Nehéz jó rendszerezést találni, mivel mindegyiknél sok nehézség van. Ajánlják a kronologikus osztályozást, de a tiszta kronologikus osztályozásnak hátránya, hogy a hasonló tárgyú könyveket elválasztja egymástól és gyakran együvé soroz olyan könyveket, amelyeket a tárgyszerinti osztályozás elválaszt. Leghelyesebb a korokon belül tárgy szerint csoportosítani a könyveket. A folyóiratok már kor szerint vannak osztályozva. A kronologikus osztályozás előnyei: a könnyebb áttekinthetőség és a munkamegtakarítás. Az olvasóteremhez legközelebb a legújabb megjelenési kor kerüljön, mivel az olvasók ezt használják a leggyakrabban.)

S. RUNGE: Ausschuss für Sachkatalogisierung. (ZBW. 529. — A német szakkatalogizálási bizottság 1936/37-ben elsősorban két irányban dolgozott: 1. általánosságban továbbfejleszteni a szakkatalogizálás elméletét, 2. eddig kevésbé ismert módszerek ismeretét forszírozni. Ezt a célt szolgálja a „Beiträge zur Sachkatalogisierung c. gyűjtőmű kiadása is. [Harrassowitz.]

I. W. HEDEMANN: „Wirtschaftsrecht“? (ZBW. 373. — A jogtudomány területének állandó bővülése folytán önálló szakká fejlődött a gazdaságjog. Már a könyvtárak is felismerték a gazdaságjog önállóságát és ők is megkülönböztetik az egyéb rokontudományoktól.)

I. L. THORNSON: The Universal Decimal Classification. (LAR. 452.)

M. M. SATORY: Class B-Philosophy and Religion of the Library of classification schedules. (LJ. 450.)

F. C. VAN HEURN: Principles for the theory and practice of classification. (IDC. IV. 9.)

F. DONKER DUYVIS: 11th R. Report of the International Committee of Universal Classification. (IDC. IV. 3.)

H. E. BISS: Special, related to general, bibliographic classification. (LAR. 318.)

S. RUNGE: Ueber die Möglichkeit von Konkordanzen bibliothekarischer Systeme. (IDC. I. 17.)

W. SCHOLTEN: Die Anwendung der Dezimalklassifikation in Fachzeitschriften und Fachbibliographien. (IDC. III. 28.)

5. Könyvkölcsönzés.

G. ABB: Die Ordnung für den internationalen Leihverkehr. (ZBW. 612. — 1937 szeptemberében a németbirodalmi miniszter rendeletet bocsátott ki a nemzetközi könyvkölcsönzésre vonatkozólag. A rendelkezés kapcsolatban van a könyvtárosi kongresszusok (Róma, Madrid, Varsó) megbeszéléseivel, de gyökerében német elgondolású. A könyvek nemzetközi kölcsönzésére vonatkozó rendelkezés minden ország területén egy központi könyvforgalmi intézetre számít. A külföldi könyvtárak minden kölcsönzési ügyben ehhez

a központi szervhez fordulnak, nem pedig az egyes könyvtárakhoz. Közleményéhez a nemzetközi könyvkölcsönzés teljes szabályzatát csatolja.)

E. A. SAVAGE: The distribution of book borrowing in Edinburgh. (LAR. 150. — A fiókkönyvtárak elhelyezéseinek helyét a régi térítvényeken szereplő lakhelyek statisztikája alapján állapítják meg. Legsűrűbben a külvárosokból kölcsönöznek. Egy nagy fiók hatásosabban tud egy külvárosi vidéket kielégíteni, ha üzletnegyedben, forgalmas helyen van elhelyezve.)

D. McDOUGALL: Lending Library technique with special reference to the Dickmann system. (LAR. 165.)

6. Olvasótermi használat.

W. S. YENAWINE: Wanted a functional reference room. (LJ. 237. — Állandó referenc-szobára van szükség, amelyben a referenc könyvtáros számára szükséges könyvek mind megvannak. Ne legyen monumentális, kis szoba jobban megfelel erre a célra. Ha a könyvek kis szobában nem férnének el, úgy mellék raktárhelyiséget ajánl.)

A. FEVRET: Chronique de la Bibliothèque Nationale. (BB. 104. — A nagy francia nemzeti könyvtár 1936 áprilisában szakított azzal az immár évszázados szabályával, hogy folyóiratait nem füzetenként a megjelenés után, hanem csak bekötött évfolyamokban engedi olvasni.)

H. H. PUNKE: Sociological factors in the leisure — time reading of highschool students. (LQu. 332. — Georgia huszonkét és Illinois tizenegy iskolájának adatai alapján foglalkozik a diákoknak a könyvhöz és az olvasáshoz való viszonyával. Mit, mikor, hol olvasnak? A rádióhallgatók többet olvasnak, s a lányok általában többet olvasnak, mint a fiúk.)

M. EGAN: An experiment in advisory service and graded reading in the CCC Camps. (LQ. 471.)

I. E. WERT: The effectiveness of the Public School-housed library branch. (LQu. 537.)

Retarded reader and the Library. (LJ. 53.)

7. Felvilágosító szolgálat, dokumentáció.

Az 1937 augusztusában Párizsban tartott dokumentációs világkongresszusnak élénk visszhangja volt a sajtóban és többen foglalkoztak vele és eredményeivel:

S. BRIET: Le premier congrès mondial de la documentation. (BB. 437: megemlíti a kongresszus magyar résztvevőit is.)

N. SANTOVITO VICHI: Il I° Congresso di documentazione a Parigi. (ABI. 614.)

Congrès mondial de la Documentation Universelle, Paris 16—21 Août 1937. (AB. 224, IDC. I. 25, IDC. III. 8.)

F. D. DUYVIS: L'organisation mondiale de la documentation. (IDC. II. 14. — Feltételei: 1. A dokumentáció nemzeti megszervezése. A nemzeti egyetemes szervezetek hatáskörükben az érdeklődések összességét képviselik egy bizonyos ország részére. 2. A speciális dokumentáció nemzetközi megszervezése. Az internacionális tudományos egyesületek és intézmények hivatása a tudomány egy-egy speciális körének dokumentációja. 3. A nemzeti dokumentáció és a speciális dokumentáció szoros együttműködése fogja megteremteni a dokumentáció világszervezetét.)

L. DE GREGORI: La documentazione universale. (ABI. 419.)

P. OTLET: Réseau universel de documentation. (IDC. I. 13.)

G. LEYH: Dokumentation. (ZBW. 526.)

VAN DRIMMELEN—KUMMER—LIMBURG: Analysis of a document a view to its filing. (IDC. III. 20.)

E. MATHYS: Die Bibliothek der Schweizerischen Bundesbahnen als Dokumentationsstelle. (IDC. IV. 11.)

S. BRIET: La documentation au service des techniques. (BB. 246.)

W. JANICKI: Der Werksbibliothekar und die neuzeitliche Dokumentation im Dienste von Industrie, Technik und Volkswirtschaft, unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in der Schweiz. (IDC. III. 24.)

H. M. LYDENBERG: Tomorrow. (LQu. 301.)

F. PRINZHORN: Aufbau und Organisation der deutschen Bibliographien und Berichtsblätter und ihre Zusammenarbeit mit den Bibliotheken. (ZBW. 470. — A mérhetetlen könyv- és folyóirattermés idején, ami korunkat jellemzi, még egy szakkönyvtár is alig képes egy töredékét összegyűjteni a szakkönyveknek és szakkönyvtáraknak. A kutatás megkönnyítésére a könyvtárak együttműködése nélkülözhetetlenné válik. Ma már a folyóiratok tudományos anyagát feldolgozó futó bibliográfiák is ezrével jelennek meg. A porosz állami könyvtárban feldolgozó Index bibliographicus 2000 futó bibliográfiát és jelentést sorol fel. — A könyvtárosnak legfőbb feladata a szakirodalom gyors és hiánytalan feltárása a kutatók számára. A különféle szaktudományi bibliográfiák között vannak olyanok, melyek ritka időközökben jelennek meg, s így a kutatás csak elkésve veszi hasznukat. A bibliográfiák és jelentések gyorsabb megjelenését igen elősegíti ezeknek a könyvtárakkal való együttműködése, amelyből nemcsak a bibliográfiáknak, hanem a könyvtáraknak is hasznuk van. — A különféle szakbibliográfiák elkészítése terén nem egyforma feladatok állnak a szakbibliográfus előtt. A legnehezebb a helyzet a szellemi tudományi folyóiratok bibliográfiáinál.

3. A könyvtár propagandája.

W. C. SAYERS: Our current problems. (LAR. 344. — A nem olvasó közönséget röpcédulák osztogatása és meghívók küldése útján kell a könyvtárba szoktatni.)

M. C. POTTINGER: The Cinema and the Library. (LAR. 303. — A film fontossága megkívánja, hogy a könyvtár filmtudományi könyvekkel és újságokkal is kiszolgálja az olvasókat. Sok könyvtárban népnevelő előadásokat tartanak, ezeket később filmelőadásokkal lehetne kibővíteni. A könyvtár és az oktató film is nevelő célzatú, így helyes a kettő összekapcsolása. A nyilvános könyvtárak mintájára idővel nyilvános oktató mozik is lesznek.)

H. RAFF: Über die Meldungen zur deutschen Bibliotheksstatistik aus dem Verwaltungsjahr 1935/36. (ZBW. 513.)

9. A könyvtárak együttműködése.

G. KRICKER: Die Zusammenarbeit der Universitäts- und Institutsbibliotheken und der Kölner Versuch ihrer Verwirklichung. (ZBW. 448. — A német egyetemi városokban, az egyetemi könyvtár mellett, az egyetemi intézetek könyvtárában hatalmas könyvgyűjtemény fejlődött ki. A központi könyvtárnak éppúgy, mint az intézeti könyvtáraknak külön-külön is célja hogy beszerzési politikájukat közös nevezőre hozzák. Az utolsó évtizedben történtek is a kérdés tisztázására kísérletek, azonban a szükséges együttműködés máig sem oldódott meg. Szükséges volna ezért, hogy az intézeti könyvtárak anyagának felkatalogizálása az egyetemi könyvtárban is megtörténjék, s a beszerzés szempontjából pedig az intézetek csak azokat a könyveket szerezzék be, amelyek szakirányuk szerint a legszorosabban beletartoznak a tudományos körükbe. A gyakorlatban pl. ha be akar szerezni egy könyvet, jelentse előbb a központi szervnek. A központi katalógust pedig úgy képzei el, hogy a beszerzett könyvről az intézet katalóguscédulát küldjön a központnak, amelyet aztán a központi könyvtár az intézetre való utalással helyez el katalógusában.)

Union catalogues. Report of the National Committee on Regional Library Co-operation. (LAR. 157.)

10. Fényképezés és mikrofilm.

A folyóiratok egyre növekvő érdeklődéssel tárgyalják és ismertetik a fényképezés és mikrofilm jelentőségét és szerepét a könyvtár életében. Nagy

optimizmussal figyelik az új világot jelentő kísérleteket és eredményeket. Hogy ez az optimizmus jogosult-e, azt csak a jövő fogja eldönteni.

A mikrofilm elsősorban a dokumentációban jelent felbecsülhetetlen értéket. Így Washingtonban új dokumentációs szolgálatokat teljesítő intézet alakult, amely a Science Service dokumentációs osztályából fejlődött. Ez az intézet mindenekeelőtt a mikrofotográfiát szándékozik a tudományos munka szolgálatába állítani. (ZBW. 537.)

De nagyjelentőségű a mikrofilm a ritka és értékes kéziratok s könyvek kímélése szempontjából is, jó eszköz az anyag megőrzésére. Ezeket mikrofilmen bocsátják ezentúl a tudományos kutató elé.

L. H. FOX (Films for folios. LJ. 361) szerint a könyvtár figyelme a mikrofotográfia tökéletesítése felé irányul. — Legkorábban az újságokat vetették filmre, kísérletképen, hogy vajjon a nagyméretű újságokat 35 mm filmen a vetítőkészülék kielégítően mutatja-e be? Az eredmények jók, de sok könyvtáros ma még fél a vetítés komplikált voltától, pedig ennek mechanizmusa egyáltalán nem az. A mikrofilmre nagy szükség van. Egy könyvtári próba alkalmából a közönség nagy része, főleg a fiatal olvasók, örömmel fogadták; időmegtakarítást jelent a számukra. De az idősebbek nagy elleszenvet tanúsítottak irányában. Sok nehézség mutatkozik még, elsősorban a filmek karbantartásánál, de a törést és szakadást már géppel javítják.

Már felvetődik a mikrofilmek katalogizálásának problémája is. A. C. GEROULD (Cataloging of microfilm at Stanford. LJ. 682) véleménye szerint két fontos elv az irányadó: minél kevesebbet szabad csak átvenni a nyomtatott könyvek katalogizálási törvényeiből, továbbá a dobozokban elhelyezett filmeket csak száriaszámokkal kell megjelölni. Az osztályozás meg nem engedhető luxus.

E. SULLENS: What is new in cataloging? (LJ. 154. — Filmezett könyvtárkatalogust ajánl.)

L. DE SAINT RAT: Microphotocopies et microtheques. (IDC. I. 21. — Technikai ismertetése a készüléknek.)

A. SEIDELL: A plan for the dissemination of scientific literature by means of microfilms. (IDC. I. 24.)

M. DOUD: Microphotography for libraries. (LJ. 121, 125.)

11. Könyvkötés.

R. BRUN: Guide de l'amateur de reliures anciennes. (BB. — A jelentős könyvkötéstörténeti munka az évfolyam minden füzetében folytatólagosan adja az előbbi évfolyamokban megkezdett fejtegetéseket. Elméleteket, leírásokat, irodalmat és történeti adatokat közöl typológiai csoportosításban. Eddig eljutott a XVI. század közepéig.)

A folyóiratok bekötetésével foglalkozik P. AYER: A schedule for binding and rebinding magazines. (LJ. 856. — A legtöbb könyvtár vagy a nyári szünet alatt, vagy pedig év végén, az index és címlappal együtt köteteti a teljes évfolyamot. Ennek eredménye, hogy a könyvkötő júliusban és januárban túl van terhelve munkával, s viszont a könyvtár is hosszú hónapokon át nagy munkával dolgozza fel az anyagot. Ezért az olvasó által keresett cikk mindig kötés alatt van. Helyesebb volna rendszeresen és állandóan kötetni. Minden hónapban bizonyos meghatározott órákon kellene a folyóiratok összegyűjtését, címléírását stb. végezni és az ideális az volna, ha minden hónapban egyforma számú folyóirat kerülne bekötésre. Nagy munka a rongálódott kötések javítása is. Kb. 1000 kötet szorul havonta javításra. Nem szabad romlani hagyni a kötések és felhalmozva összegyűjteni, hanem rögtön kell javíttatni.)

A német könyvtároskongresszuson J. HOFMANN (Ausschuss für Bucheinband-Katalogisierung. ZBW. 531) a kötések katalogizálásának bizottsága munkájáról való beszámolója kapcsán, a lipcsei városi könyvtár tisztviselőjének, WOLFGANG G. FISCHER közeljövőben megjelenő „Die Stellung der

deutschen wissenschaftlichen Bibliotheken“ c. munkájára hívja fel a figyelmet.
Bookbinding news for librarians. (LJ: minden számban állandó rovat.)

W. F. VOLBACH: La legatura del codice Pal. lat. 502 nella Biblioteca Apostolica Vaticana. (B. 433. — XII. századi kölni kódex egykorú kötését ismerteti.)

CH. M. ADAMS: Illustrated Publishers' Bindings. (BNY. 607.)

O. VERONA: Sopra le cause microbiche di danneggiamento dei libri. (ABI. 247. — A könyveket tisztító rovarokkal és ennek okaival foglalkozik.)

12. *A könyvtáráépület, technikai berendezése, új találmányok.*

A modern könyvtár H. M. LYDENBERG (Tomorrow. LQu. 301.) szerint centrális vagy H alaprajzú legyen. A modernül felszerelt könyvtárban többek között feltétlenül legyen buffé és egy pihenőszoba a személyzet számára. Továbbá az olvasó mechanikus úton jusson a könyvhöz.

Az új londoni Egyetemi Könyvtár a legmodernebb elvek szerint készül. (R. A. RYE: The New University of London Library. LAR. 204.) A Bloomsbury Streeten épülő központi fekvésű épületen a domináns hangsúlyt a raktárhelyiségeket magába foglaló torony kapja, amelynek aljában van a főbejárat. A torony stack, amit magasságban növelni lehet majd és ezzel a férőhelynek, a könyvek elraktározásának főproblémája teljes megoldáshoz jutott.

A genfi Népszövetségi Könyvtár épületéről és modern berendezéséről részletes beszámolót ad T. P. SEVESMA (The League of Nations Library. LAR. 472, 521). A könyvtár építésére Rockefeller kétmillió dollárt ajánlott fel. Alapkövetéle 1929. szeptember 7-én volt. Főhomlokzata 48 méter széles. A könyvtár két részre tagozódik. A főépülethez kapcsolódó melléképület a könyvraktár, amely 10 emeletes stack. Az emeletek 224 cm. magasak. A könyveket zajtalan lifteken továbbítják.

D. HOIT (Ell-type desk and the trained Librarian. LJ. 631.) a californiai Public Library Pasadena berendezését ismerteti. A könyvtár minden osztályában az asztalok L-alakúak, a polcoktól nincsenek elválasztva, hanem azokkal párhuzamosan állanak. Ez nagyon megkönnyíti a könyvtáros helyzetét áttekinthetőségénél fogva, továbbá az olvasók a könyvtáros segítsége nélkül dolgozhatnak.

A könyvtár világításának problémáival F. B. LEE (Library Lighting. LJ. 721.) foglalkozik. Tekintve, hogy minden öt szempár közül három rossz, optikai korrekcióra van szükség. A jó világítás megoldása céljából szem- és idegrendszervizsgálatokat folytatnak. A világításnak kellemesnek kell lennie, s különböző helyiségek más-más erősségű világítást igényelnek. Helyes, ha a világítás alkalmazása nem külön fényforrásokként, hanem a belső berendezésbe beleépítve történik. Kisebb helyiségekbe függőlámpát, de a nagyobb termek számára beépített világítást ajánl.

J. H. LONGSHORE: Library floors. (LJ. 634. — Parafa-, linoleum-, gummi-, fa- és más padlóanyagokat ismerteti.)

S. ROBB: Library step-children: the bookstacks. (LJ. 273. — A könyvtár legfontosabb része, nagysága függ a könyvtár kiterjedésétől.)

A. D. DICKINSON: Brooklyn College Library Building. (LJ. 757. — 1930-ban alapították, 800.000 dollárba került az épület. 88.000 kötet, s az olvasóteremben 1100 olvasó számára van hely. Az emeleteken négy ivókút van.)

M. H. DOUGLASS: University of Oregon Library Building. (LJ. 940. — 1937-ben épült.)

J. A. LOWE: The Rochester Public Library. (LJ. 59.)

New buildings and equipment. (LJ. Állandó rovatban közli az új épületeket, berendezési tárgyakat stb.)

B. I.

(Következő számunkban folytatjuk.)

RÉSUMÉ. — INHALTSANGABE.

Zoltán Trócsányi: *Die Identifizierung ungarischer Bücher aus dem XVIII. Jahrhundert.* Der Verfasser stellt die Methoden zusammen, mittels deren ungarische Bücher ohne Orts- und Zeitangaben zu bestimmen sind. Die zwei Methoden sind: typographische Vergleichung und orthographische Untersuchung. Der Verfasser stellt fest, dass es in der ungarischen Orthographie des XVIII. Jahrhunderts zwei Richtungen geben, die protestantische und die katholische und es ist ausgeschlossen, dass eine protestantische Druckerei die katholische Orthographie benütze, oder umgekehrt. Also die Orthographie zeigt schon an und für sich, ob eine Drucksache in einer protestantischen oder katholischen Typographie hergestellt wurde. Die protestantische Orthographie war nämlich etymologisch, die katholische aber phonetisch. — Die Privat-Druckereien benützten beide, nach der Handschrift, oder vermischten sie beide im demselben Buch. — Zeitbestimmende Bedeutung soll man den Typen, ob alten, oder modernen, kaum aneignen, weil man in Büchern aus den ersten Jahrzehnten des XVIII. Jahrhunderts oft modernere Typen angewendet hat, als in den späteren Jahrzehnten. Es werden noch die altmodischen Ń, ũ, ő, ű, ó, ú, S, Sz neben den neueren ö, ő, ű, ũ, ò, ù s, sz benützt. Die älteren ê, e, è verschwinden schon in diesem Jahrhundert.

Endre Moravek: *Das 25-jährige Jubiläum der Deutschen Bücherei.* Der Verfasser würdigt die Tätigkeit der Deutschen Bücherei anlässlich des 25-jährigen Jubiläums und gibt eine Übersicht ihrer Entwicklung.

Károly Panka: *Über die Bibliothek von Franz v. Deák.* Franz Deák, der grosse ungarische Staatsmann, den man in Ungarn den „Weisen des Vaterlandes“ nannte, besass eine Bibliothek, deren wertvolleren Teil — 259 Bände — das Abgeordnetenhaus im Jahre 1914 für die Bibliothek des Reichstages ankaufte. Diese Bücher wurden im Jahre 1928 von der Bibliothek-Ausschuss des Abgeordnetenhauses dem Parlaments-Museum überlassen. Die Bücher Deák sind staatswissenschaftliche, staatsrechtliche, rechtsphilosophische geschichtliche, staatswirtschaftliche, philosophische und belletristische Werke meistens aus der deutschen Literatur und etliche sind mit interessanten Bemerkungen Deáks versehen.

László Makkai: *Bücher—Bibliophile—Bücherpreise.* — Eine Rundschau über den ungarischen Antiquariatsbüchermarkt. — Die ungarische Bibliophilie,

obwohl sie auf eine Vergangenheit von mehr wie ein halbes Jahrtausend zurückblicken kann, hat sich ihre entscheidenden Charakterzüge in den letzten Jahrzehnten des vorigen Jahrhunderts angeeignet. In dieser Zeit wurden die ersten grossen Bibliographien herausgegeben, die grossen Antiquariaten eröffnet, die Hierarchie der Bücherpreise befestigt und die Sammlungskreise ausgebildet. Eine lange Reihe der aristokratischen und bischöflichen Sammler, an der Spitze mit Georg Ráth, Graf Alexander Apponyi, Baron Gabriel Prónay, Graf Alexander Vigyázó und Julius Todoreszku haben sich durch riesige Zeit- und Geldopfer unschätzbare Privatsammlungen zusammengebracht und bildeten die erste wirkliche Bibliophilenschule, den Typus des grossherrlichen Sammlers aus. Die Sammler interessierten sich in erster Linie für Museumswerte, sie suchten und schätzten die alten und seltenen Stücke. Ihre soziale Stellung (sie waren nämlich meistens reiche Aristokraten, Bischöfe und Private), liess ihnen die weitgehendste Genugtuung dieser kostspieligen Leidenschaft zu. Aus Grossungarn strömten die Bücher nach dem Zentrum, nach Budapest und eine lange Reihe der grossen Antiquariaten vermittelten sie an die öffentlichen Bibliotheken, welche sich gerade in dieser Zeit vervollkommten, und an die vermögenden Privaten. Zwischen 1870 und 1890 starb die erste grosse Generation der ungarischen Wissenschaftler und Literaten aus und ihre Bibliotheken gelangten auf den Markt. Das sicherte ein ständiges Material für die Antiquariaten. Die vornehmen Sammlungskreise dieser Zeit waren: die ungarischen Bücher aus dem XV—XVII. Jahrhundert, Wiegendrucke, Handschriften, Ungarn betreffende alte Drucksachen, Rariora und Curiosa.

Zur Jahrhundertwende bestanden schon mehrere Hunderte solcher Privatbüchereien, die ein erstrangiges Material von musealem Wert besaßen. Mit dem Absterben der ersten grossen Sammlergeneration wurden die neuen Wege der ungarischen Bibliophile eingeschlagen. Die schönsten Sammlungen gerieten in öffentliche Büchereien und so entfielen sie dem Handelsverkehr. Auf dem Markte blieb nur zweitklassiges Material. Gleichzeitig meldeten sich auch soziale Verschiebungen. Die Rolle der Aristokratie und des oberen Klerus wurde allmählich von der Mittelklasse übernommen, mit natürlicherweise kleineren materiellen Möglichkeiten. So hat das Interesse, an alten, teuren, seltenen Werken abgenommen und wurde der *museale* Gesichtspunkt zurückgedrängt damit der *ästhetische* immer mehr an Geltung gewinne. Die Verschiebung der Sammlungskreise liess sich schon in den ersten Jahren dieses Jahrhunderts am Büchermarkte bemerken. An Stelle der alten ungarischen und Ungarn betreffenden Werke, der Wiegendrucke und Handschriften werden vielmehr die ersten Ausgaben der grossen ungarischen literarischen Schöpfungen des XVIII. u. XIX. Jhs. und die Bücher von ortsgeschichtlichen Beziehungen, besonders die Literatur der sich mächtig entwickelnden Hauptstadt, Budapest, gesucht. Da diese Bücher häufiger vorkommen und verhältnissmässig billiger sind, ist die Zahl der Sammler bedeutend gestiegen; die Bibliophile hat für sich immer weitere Schichten gewonnen.

Die derartige Ausbildung der typischen ungarischen Bibliophile des

XX. Jahrhunderts wurde auch von den politischen Verhältnissen unterstützt. Durch die Verstümmelung des Landes gingen gerade jene Gebiete (Siebenbürgen und Oberungarn) verloren, von denen der Markt das Buchmaterial musealen Wertes, nämlich das aus dem XV—XVII. Jh. erhielt. Die Sammler, könnten sie auch die hohen Preise bezahlen, kommen äusserst selten zu tatsächlich wertvollen alten ungarischen Werken. Dagegen entwickelten sich zu herrschenden Sammlungskreisen die ersten Ausgaben (*editio princeps*) und die Ortsgeschichten. Den festesten Zweig der ungarischen Bibliophilie bilden die Geschichte und die Sprachwissenschaft, diese waren in jeder Zeit und sind auch heute die blühendsten Sammlungskreise. Die Genealogie, die Ethnographie und die Rechtswissenschaft nahmen neuerdings einen Aufschwung, aber ihre vorkriegszeitliche Volkstümlichkeit haben jetzt die Sociologie, die Erdbeschreibung, die Reiseliteratur, die Naturwissenschaften und die Judaica verloren.

Was die Preise betrifft, war der ungarische Büchermarkt auch in den Kriegsjahren immer fest, und besass sogar eine steigende Richtlinie. Nur nach dem Jahre 1930, mit dem grossen wirtschaftlichen Zusammenbruch, folgte seine erste Krise; die Durchschnittspreise haben sich 50—60% verringert. Im Jahre 1934 fing die Pfandleihanstalt der ungarischen königlichen Postsparkasse an durch ihre Bücherversteigerungen am Bücherhandel teilzunehmen und ihre verhältnismässig niedrigen Preise beeinflussen natürlicherweise auch den antiquarischen Markt.

TARTALOM

	Lap
Trócsányi Zoltán: A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása	193
Moravék Endre: A Deutsche Bücherei 25 éves jubileuma	279
Panka Károly: Deák Ferenc könyvtára	288
Makkai László: Könyvek — Gyűjtők — Könyvárak	294
Kisebb közlemények: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Hírlaptári problémák. — KOZOCSA SÁNDOR: Adalékok a Gyöngyösi-kiadások történetéhez. — GÁRDONYI ALBERT: A lőcsei nyomda veszedelme 1717-ben. — TR. Z.: Javaslat a betűk egyszerűsítésére 1840-ből. — F. B.: Sine lege vagantur. — A műszaki forrás- és adattudakozó központ. — Dokumentációs szolgálat a newyorki magyar könyvtárban	313
Ismertetések: Lengyel könyvtárügy. (Ism. MAKKAI LÁSZLÓ.) — Bibliothèques. (Ism. DEZSÉNYI BÉLA.) — Az Országos Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár Szent István-emlékkiállításának katalógusa. (Ism. PALLÓS KORNÉL.) — Kálti Márk Képes Krónikája. (Ism. BERKOVITS ILONA.) — SCHRIDDE ÉVA: A magyar vezércikk első éve. (Ism. K. S.) — CRACIUN JOACHIM: Bibliographie de la Transylvanie roumaine. (Ism. MAKKAI LÁSZLÓ.) — Régi magyar könyvek új kiadása. (Ism. TR. Z.) — A Zalán futása első kidolgozásának kézírata. (Ism. TR. Z.)	325
Levélszekrény:	337
Folyóiratszemle: 1937. (B. I.)	339
Résumé — Inhaltsangabe:	349

A szerkesztésért és kiadásért felel: Trócsányi Zoltán.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1938. évi folyam * IV. füzet*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1938

ÚJ KÖNYVEK.

NEUERSCHEINUNGEN AUF DEM GEBIETE
DER BIBLIOGRAPHIE.

Magyar Könyvészet. Bibliographia Hungariae 1911—1920.

Barcza Imre címgyűjtésének felhasználásával szerkesztette az Országos Széchényi Könyvtár Bibliografiai Osztálya. — A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter támogatásával kiadja a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete. I. kötet. A—K. Sajtó alá rendezte **dr. Kozocsa Sándor**. 1938. IV+640 l. Ára P 50.— Sajtó alatt.

Az 1936. év Magyar Könyvészete.

I. A magyarországi könyvtermelés forrásai: a nyomda- és sokszorosítóvállalatok statisztikai jegyzéke. Összeállította: dr. Szollás Ella. — II. A Magyarországon megjelent könyvek jegyzéke. Összeállította: dr. Droszt Olga. — III. A Magyarországon megjelent hírlapok és folyóiratok jegyzéke. Összeállította: dr. Mokcsay Júlia.

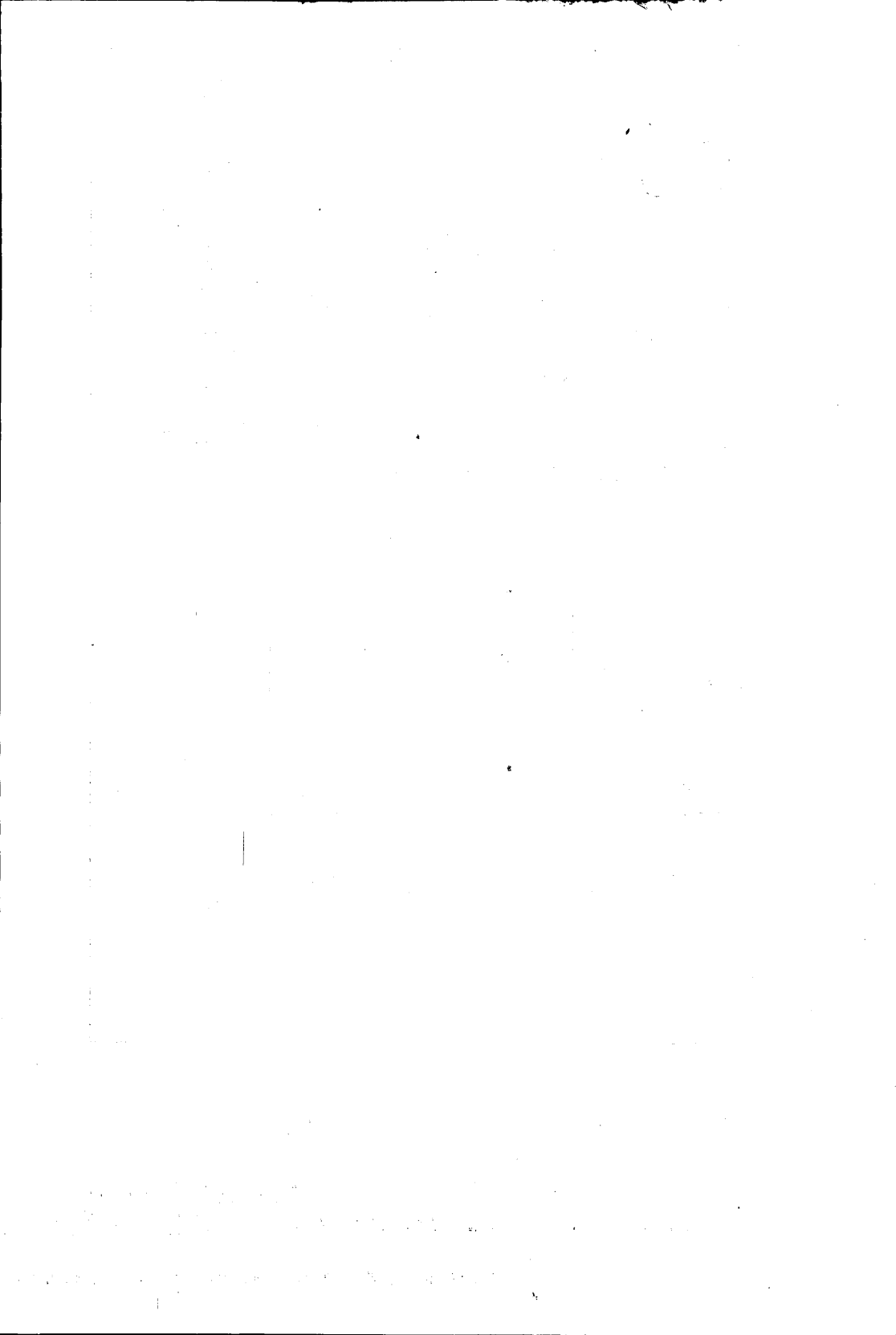
Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár. 1938. Kb. 600 lap.
Sajtó alatt. Megjelenik 1939 elején: Ára P 20.—

Hubay Ilona: Missalia Hungarica. — Régi magyar misekönyvek 1480—1537.

(Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai V.) 1938. 108 lap.
31 fametszettel, 33 vízjegyzajjal és 2 kolofonhasonmással.
Ára P 16.—

Dr. Trócsányi Zoltán: A XVIII. századbeli magyar köny- vek meghatározása.

(Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai VI.) 1938.
86 l. Ára P. 8.—

Dr. Schöffner Aladárné ravatalánál.

Elmondotta 1938. június 15-én
Fitz József
a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának
főigazgatója.

Tisztelt Gyászoló Közönség!

A halott, akitől búcsúzunk, Nemzeti Múzeumunk mecénása volt. 1919 decemberében, amikor a magyarság mindenből kifosztottan tengette életét, amikor nemzeti könyvtárunk, az Orsz. Széchényi Könyvtár az üres állampénztárból nem kaphatott javadalmat, amikor a magánkézen levő műkincseket és könyvritkaságokat összevásárolták gazdag amerikaiak, amikor nálunk az emberek eladták családi relikviáikat, elesetségünk e leggyászosabb idejében a most utolsó földi útjára induló nemeslelkű aszszony az örökségként rászállt páratlanul gazdag hungaricum-gyűjteményét, melynek megalapításában és rendezésében finom érzékkel és szerető fáradozással ő maga is résztvett, fejedelmi ajándékként odaadta a nemzetének.

Az Orsz. Széchényi Könyvtár egyik legértékesebb gyarapodását ekként éppen akkor kapta, amikor a legszegényebb és legreménytelenebb volt. Vagyonokat érő ősnymtatványok, remek hibátlan példányok, híres unikumok, a legkiválóbb mesterek és ötvösművészek kötésébe öltöztetett magyar ritkaságok voltak ebben az ajándékban. Oly egyedülálló gyűjtemény ez, hogy értékét összegszerűen nem is lehet kifejezni.

A múzeumok és könyvtárak a nemzetek kincstartói, mecénásaik nevét feljegyzik a kultúrtörténet s emléküik adig eleven, amíg az általuk nagyra tett intézmény él. A művelődés történetének mindig lesznek lapjai, amelyeken nevük; mint a hazafias és kulturális áldozatkészség nemes példája ragyogni fog. A nemzeti intézmények mecénásai halhatatlanok.

Dr. Schöffer Aladárné nemzedékek lelkében fog továbbélni, ott nagyszerű adományainak történeti ténye dicsfénnel fogja őt körülfontni s különösen ragyogni fog annak az emléke, hogy gesztusát nehéz időben tette meg, olyan időben, amikor az emberek nem igen adtak, hanem elsősorban önmagukra gondoltak. Szeretetét, mellyel a szép gyűjteményt az ajándékozás után is elhalmozta, midőn a Múzeumban méltó keretéről, helyisége finom ízlésű bebútorozásáról gondoskodott, szeretetét, mondom, még századokon át viszonzni fogják az olvasók, amikor az ő egykori könyveiből merítenek tudást és ihletet.

Ez olvasók nevében hajtom meg ravatala előtt az Orsz. Széchényi Könyvtár zászlaját s mondok örökké tartó hálát azért, amit a nemzetének adott.

*

Dr. Schöffer Aladárné szül. Horváth Aranka dr. Todoreszku Gyulának, a nagy magyar könyvgyűjtőnek volt az özvegye. Első férje halála után ennek nagyértékű régi magyar könyvtárát a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárának adományozta, s most, mint a halála után felbontott végrendeletből kiderült, vagyonának jelentékeny részét a „Dr. Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka“ nevet viselő régi magyar könyvtárra, illetőleg a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárára hagyományozta.

A KÖZÉPKORI KÉZIRATOK KORMEGHATÁROZÁSA.

A kódexek kormeghatározására kétféle módszer kínálkozik. A paleográfiai és a történeti (históriai) módszer. Az első az írás alapján igyekszik eldönteni a kort, mindamellert nem elégszik meg a minuszkuálák, kapitálok történeti fejlődésének vizsgálatával, hanem a kézirat külsejét is bevonja a datáció szolgálatába. Így a paleográfiai módszernek ki kell terjedni 1. a betűk, zenei jegyek, 2. pergament, papír, vízjegyek, 3. reclamantes, őrszavak, 4. iniciálék, miniatűrök, 5. bekötés, 6. ultraviolettsugarakkal való eljárás kérdésére. Nagy általánosságban a paleográfiai módszer semmi más, mint ismertről ismeretlenre való haladás. A kezemben levő és még meghatározatlan korú kéziratot összehasonlítom a fac-similés kiadásokkal, vagy más kétségen felül álló korú kézirattal, és ehhez szabom véleményem. Első látszatra bármiképen tetszetős is ezen eljárás, mégis kiszámíthatatlanul kétes és csalékony. A liturgikus kéziratok kalligrafikus nyugodtsága például ugyanaz a IX—XI. századig. A XV—XVI. század elején is meglepő e szélcsendnyi mozdulatlanág a betűk alakját a *littera formata*, a *lettre de forme*-ot illetőleg. Az alaposan gondos kiállítású kéziratoknál még a gyakorlott szem is félszázadot téved, ha kizárólagosan a külső alak, a paleográfiai sajátságok erejében bízik.

A paleográfiai módszernél biztosabb a történeti eljárás, amely a szövegben előforduló adatokra támaszkodik. Itt az írók, másolók nevei, az explicitek, különféle bejegyzések, a liturgikus kéziratok esetében egyes jellegzetes ünnepek, esküszövegek kínálkoznak az első tájékozódás irányt adó pontjaiul. Ez a módszer, amint mondtuk, kizárólag külső nyom után indul, s megbízhatóságában erősen kételkedni lehet. De a históriai módszer sem nyújt teljes biztonságot, és nem egy csapdát feszít ki a járatlanok előtt. Különösen az egyetemi eredetű kódexek intenek óvatosságára. A másolók

munkájuk terhében számtalanszor saját kényük-kedvük szerint jártak el, s nem egyszer magát az exemplar-t, a másolás alapjául szolgáló kéziratot datálták. Természetes, hogy a későbbi másolás folyamán ez a dátum szolgál és ellenvetés nélkül belekerült a sokszor száz évvel később készült kópiába is. Azért, ha több, de azonos pecia-beosztású kéziratban ugyanazon dátum kerül elő, bukkan fel, úgy ez nem a kezünkben lévő kézirat másolási évét jelenti, hanem az alapul szolgáló eredeti, hiteles kézirat exemplar-forgalomba hozatalának idejét. Így Paris, Bibl. Mazarine: Mss. 824, Reims, Mss. 482.

A kéziratok korának a meghatározásakor tehát e két módszernek: a paleográfiai és a történelmi eljárásnak karöltött alkalmazása kecsegtet eredménnyel, különösen, ha a kódexeket a *kodikográfia* szempontjából vesszük vizsgálat alá. Ez egy olyan áttekintés, amelyet az írás, díszítés, onciál, minuszkuła, filigrán, miniatűrök, tehát a kéziratban szerepet játszó valamennyi alkotó elemnek a fejlődés diakronisztikus vonalába való szimultán illesztése eredményez. Nem lehet tehát egyik tényezőnek sem, mondjuk akár az írásnak, akár a miniatűrának a kézirat kora meghatározásánál döntő szerepet tulajdonítani. Különösen óvakodni kell a miniatűraktól, ahol a legkönnyebben vagyunk tévedésnek kitéve. Az egyetemi eredetű kéziratoknál nem egyszer fordul elő, hogy a rubrikák, iniciálék, de főképp a miniatűrök helyét üresen hagyja a másoló. Néha a tulajdonosnak tanulmányai miatt sürgősen szüksége volt erre meg erre a kéziraatra, és nem volt ideje a teljes befejezést megvárni, máskor pedig a *cujus bursa nichil* tanulmányi segélyét elvesztett diáknak már nem volt elegendő pénze a díszítést megfizetni, így azután fehéren maradtak a tarka színek befogadására szánt lapok. Idők folyamán a kézirat kézről-kézre vándorolt, tulajdonosról-tulajdonosra szállt. Így történhetett, hogy egy XIII. században másolt kódexet csak a XIV. században illumináltak. Világos, hogy az írás és a miniatúra között egy évszázadnyi különbség jelentkezik.

A középkori könyv történetében két korszakot lehet megkülönböztetni. A monasztikus és a laikus kort. Amaz a XIII. századig terjed és virágzása a monostorokon belül levő scriptoriumokban zajlott le. A scriptoriákra vonatkozó bibliográfia most készül CH. SAMARANNAK, a párizsi École des Chartes tanárának

tollából. Nagy áttekintés található a H. DEGERING-émlékkönyvben *Mittelalterliche Handschriften: paläographische, kunsthistorische, literarische und bibliotheksgeschichtliche Untersuchungen. Festgabe zum 60. Geburtstag von H. Degering*, Leipzig 1926.

A kézirat meghatározásánál az első megindító mozzanat a paleográfiai ismeretek alapján meginduló írásvizsgálat. Az idevágó régibb irodalmat felsorolja M. PROU—A. DE BOÜARD: *Manuel de paléographie latine et française*. Paris, 1924. p. 289—302. Az alábbiakban egy-két újabban megjelent közleményre történik hivatkozás. H. DEGERING: *Die Schrift. Atlas der Schriftformen des Abendlandes vom Altertum bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts*. Berlin, 1929. Svájc területére való kéziratok tekintetében bő felvilágosítást ad A. BRUCKNER: *Scriptoria Medii Aevi Helvetica. Monuments de la paléographie suisse du Moyen Age*. Genève, 1934. Megemlítenő G. BATTELI: *Pont. scuola Vaticana di paleografia e diplomatica*. Città del Vaticano, 1936.

Spanyol vonatkozásban: GARCÍA VILLADA: *Paleografía española precedida de una introducción sobre la paleografía latina*. Madrid, 1923. Német kéziratokra pedig CHROUST ANTON: *Monumenta paleographica. Denkmäler der Schreibkunst des Mittelalters. Schrifttafeln in lateinischer und deutscher Sprache*. III. Reihe. L. XVIII. Leipzig, 1937. Kevésbé ismert ST. KRZYŻANOWSKI munkája: *Monumenta Poloniae paleographica*. Cracoviae, 1907—1910. Az írástörténetre vonatkozólag DELITSCH H.: *Geschichte der Abendländischen Schreibriftformen*. Leipzig, 1928.; P. LEHMANN: *Einteilung und Datierung (von Hss) nach Jahrhunderten*. (In Beitr. z. Gesch. d. Philos. u. Theol. d. Mittelalters. Suppl. 3. 1935.) A vizigót, lombard, méroving, insuláris írás sajátosságaira nálunk nehezen akad példa. Általános tájékozásul álljon itt pár sor. Minden század írásának megvannak a maga áruló jegyei, amelyek kis gyakorlat útján készségesen igazítanak útba a hozzávetőleges tájékozás első kapaszzkodásában.

A kilencedik század írásának képe tiszta, gondozott. A betűk alacsonyak, balról jobbra hajlók, az *a* onciális és kurzív alakja gyakori. A vertikális *d* is erősen tartja magát. A *g* alsó horga nyitva van. Az *a*, *b*, *d*, *h*, *l* minuszkulák között a kapitális *N* üti fel fejét. A kapcsolás a *c* és *t* között igen gyakori. A vonalozás puszta árral történik. (Pointe sèche.)

A tizedik században az írás mindinkább egyenes lesz. A betűk erősen vékonyodnak. A két tollvonással leírt kurzív *a* kezd eltűnni. Az onciális *d* is megjelenik. A *g* felső íve kezd bezáródni. Az *et* rövidítése az át nem húzott 7-es alakját veszi fel. A tizenegyedik század már kevésbé gondozott. A szép kézirat elég ritka. A század vége felé megjelenik a gótika előszele, a törés, meg a betűk egymáshoz tapadása. Az onciális *a* és *d* hatalmas méretben terjed el a *d* rovására. A *g* felső hurokja egészen bezárul. A betűk szárát nem vékonyítják többé. Még mindig a száraz vonalazás dívik, de már megkezdődik az ólomheggyel való sorbeosztás is. Az *ae* jel eltűnik, helyette cédille-el ellátott *ę* lép fel. Az *i*-t már kezdik ékezettel ellátni. E kor kódexeinek a meghatározásánál segíthet H. DELITSCH idézett munkája. Áttekinthető táblázatokban nemcsak átírásokat és paleográfiai mintákat ad, hanem az alfabetum fejlődését, a kapitál, onciál változásait, az iniciálé kialakulását is gondosan feltünteti. Használható ALOIS SCHARDT: *Das Initial. Phantasie und Buchstabenmalerei des frühen Mittelalters*. Berlin, 1938.

A gótikus írás első tünete a betűk szárának megtörésében jelentkezik. Egyes betűk, mint a *d* és *e* szívesen tapadnak egymáshoz. Az *r*-nek *p*-, *b*-, *d*-hez tört formában való símulása, a betűk függőleges irányban történő rövidülése zárja be a gótika előidézte változás legszembeötlőbb jelenségeit. E. CROUS—J. KIRCHNER: *Die gotischen Schriftarten*. Leipzig, 1928.

A zenei jegyek, a neumák paleográfiai sajátosságai nemcsak az eredet kérdését világítják meg (szentgalleni, olasz, angolszász, lombard stb.), hanem a kor kérdését is nagy mértékben tisztázzák. DOM A.—MOCQUEREAU—J. GAJARD: *Paléographie musicale. Facsimilés photographiques des principaux manuscrits de chant grégorien, ambrosien, mozarabe, gallican, publiés par les Bénédictins de l'abbaye de Solesmes*. Tome I—XIV. Solesmes, 1881; *The musical notation of the middle ages, exemplified by facsimiles of manuscripts written between the tenth and sixteenth centuries inclusive*. London, 1890.

Hozzávetőleges tájékozást nyújtanak a datálásban a kéziratokat alkotó füzetek (ternio, quaternio, quinternio) és az ezek jelzésére szolgáló *országok* is. Az egyetemek alapítása előtti, tehát az apátságok scriptorumaiban készült kéziratok pergamentje vas-

tag, ennek következtében egy-egy füzet többnyire 8 fólio. Az egyetemek virágzása idején és azután már 12 fóliót találunk, így Párizs, Oxford és Nápolyban, míg Bolognában 10 fóliót. A füzetekben a XII. századig csak *signaturát*, azaz az íveknek számokkal való jelölését találjuk. A XIII. században a signatura a füzetvégi őr-zavakkal (*reclamantes, custos*) vegyesen fordul elő. 1260 után csak nagy elvétve találjuk a füzeteknek számokkal való jelzését. 1306-ból ismerjük az utolsó *signaturát*. Mindezek kis részletek ugyan, de hozzávetőleges tájékozódást nyújtanak az első megindulás nehézségekkal teljes perceiben.

A XII. század pergamentje kemény tapintású, vastag és erősen sárgás színű. A XII. század vége felé már észrevehetően vékonyodik, különösen az egyetemi városokban, hajlékonyabb és nem annyira sárga. Lapozva, az egymásra fekvő két oldal hol világos, hol meg sötétebb árnyalatú, de mindig úgy, hogy két-két egymásra boruló lap színe általában ugyanaz. A papirosok vízjegye sem mellőzendő a kormeghatározásnál. C. M. BRIQUET: *Les Filigranes. Dictionnaire historique des Marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusq' en 1600*. T. I—IV. Leipzig, 1923.

A kormeghatározásnak kétségtől nagy segítségére vannak a paleográfiai és kodikográfiai adatok társaságában a miniatűrök. A régebbi korra vonatkoztatva hasznosak a következő munkák: E. LOWE: *Codices latini antiquiores*. Oxford, 1935; W. KÖHLER: *Die karolingischen Miniaturen*. Berlin, 1930; A. BOECKLER: *Abend-ländische Miniaturen bis zum Ausgang der Romanischen Zeit*, Berlin u. Leipzig, 1930; E. G. MILLAR: *English illuminated manuscripts from the tenth to the thirteenth century*. Paris, 1926. Szép kiállítási anyagon alapuló alábbi rövid kis munka is hasznos útbaigazítást adhat: É. VAN MOË: *Les plus beaux manuscrits français du VIIIe au XIVe siècle*. Paris, 1937. Ha az iniciálé s a miniatűr egyszínű alapon bontakozik ki, zöldön, kéken, bíboron, VI—XII. századbeli kézirat van a kezünkben. A XIII. század az aranyozott alapnak, mondjuk háttérnek kedvez és előszeretettel ábrázolja személyeit arkatura alatt. Szent Lajos uralkodásának a vége felé az aranyos alapszínezés uralkodik geometriai formákkal, harántcsíkos rombuszt alkotó vonalakkal, kacsaringós szárazakkal. Igyekszenek az ablaküvegek varázslatos hangulatát és szépségét a kódexekbe átjatszani. Megannyi aranykockákkal hintik

tele a miniatűr hátterét, hogy úgy tessenék, mintha napsugár járta volna át: en la verrière entre et revient arrière, Soleil et ne l'entame. (RUTEBEUF: *Téophile*.) A XIV. században a négyszöges alap mind gyakoribb lesz. Később ettől az ablaküveg-elképezelés-től kezdenek eltérni, a lapszélidíszítés nagy arányokat ölt, szőlőlevelek lepik el a pergamen fehéren hagyott részeit, 1416 körül megjelenik a *paysage*, a miniatűr keretein belül a *táj*. A margó lassankint mályva, eper virágoktól dús, benépesül csicsergő madarakkal és ez már a XV. sz. vége, XVI. elejének szembeötlő jele. Régi, de használható A. NIEDLING: *Bücherornamentik in Miniaturen, Initialen, usw. in historischer Darstellung vom 9—18. Jahrhundert*. 2. éd. Weimar 1897. GUILLOT E.: *Ornementation des manuscrits au moyen-âge*. Paris s. d. (1897). PH. LAUER: *La miniature romane*, Paris, 1926; u. a. *La miniature gothique*. Paris, 1927; A. BLUM—PH. LAUER: *Miniature française aux XVe et XVIe siècles*. Paris Bruxelles, 1930. A. LABORDE: *Principaux manuscrits à peintures conservés de l'ancienne Bibl. Imp^{ie} de St. Pétersbourg. Première partie*. Paris, 1936. A. W. BYWANCK: *La miniature dans les Pays-Bas septentrionaux, Paris, 1937*. HERMANN H. JULIUS: *Die Westeuropäischen Handschriften und Inkunabeln der Gotik und der Renaissance*, Leipzig, 1936. SWARZENSKY H.: *Die lateinischen illuminierten Handschriften des 13. Jahrhunderts in d. Ländern an Rhein, Main u. Donau*. 2. B. Berlin, 1936. C. GASPAR: *Bibliothèque Royale de Belgique. Le manuscrit à miniature. I. Du VIIIe siècle à 1350*. Bruxelles, 1937. — Hazai kérdésekben HOFFMANN EDITH és BERKOVITS ILONA alapos tanulmányai és közismert publikációi igazítanak el. A régibb 1931 előtti irodalmat felsorolja LOUIS JOHN PAETOW: *A Guide to the Study of Medieval History*. Revised edition. London, 1931. p. 527—529.

A miniatűrök mellett az iniciálé alakja és díszítése is árulója lehet egy-egy makacs kézirat korának a leleplezésében. A IX. és X. századot a fonatos díszítés jellemzi, a virágéktményes a XI. a girlandos a XII. századot, a keleti hatásra mutató motif à palmette-vel. A XIII. században vékony filigránok jelennek meg az iniciálé árnyékában. A század második felében függőleges helyzetben egymás alatt piros és kék színben váltakozó nagy *I* betűk tűnnek fel. 1310 körül érdekes három pontocskát találunk az iniciálé előtt. Ezekből három kacskaringós bajuszszerű fonat in-

dul ki. 1266 után a kapitálok geometriai környezetben jelennek meg. Ez a négyszög a század második felében már szarát ereszt. Félénken halad előre, a XIV. században már a lap alsó és felső szélét is elfoglalja és ebben az időben lombosodni kezd. Ágak, levelek, hajtanak ki a szár közepéből, szarvas, pisztrángot halászó majom kapaszkodik a száraakra, és a XIV. század hangulatában megszületett groteszk és bohókás jelenetek széles rétegben elterjedve a XV. századra köszöntenek rá.

Nemcsak a miniatürök, hanem egyes témák, jelenetek történeti fejlődése is hasznos eligazítást kínál egy-egy kézirat, legyen az missale, sacramentarium, pontificale szerzési idejének kutatásakor. A liturgikus kéziratokban a leggyakrabban megismétlődő jelenet a nagy sacrificium megindító ábrázolása, a *keresztrefeszítés*. A XI. századig Krisztust mintegy élve ábrázolják a kereszten. Tekintetének nyugodtságában, testének tartásában misem emlékeztet a fájdalom összeroppantó erejére, a szenvedés elenyészik, a halálon győzedelmeskedik Krisztus. Ez időtől kezdve, ahogyan V. LEROQUAIS megállapítja *Les sacramentaires et les missels manuscrits des bibliothèques publiques de France*. Paris, 1924. T. I. Intr. p. 25. Krisztust lezárt szemekkel, hálottként ábrázolják a szegény keresztjén. Feje keserves kín erejétől lehanyatlik. A töviskoszorú feltűnése a XIII. század sajátja. A XIV. században a keresztrefeszítés egy hatalmasan kibontakozó jelenet fenségességét ölti magára. Krisztus két oldalán immár a latrok fáí merevednek az égnek. A katona kíméletlen lándzsája sem hiányzik a tablóból, amelynek előterébe a köntösre sorsotvető katonák lépnek. XV. század: háttérben egy keleti város, Jeruzsálem bontakozik ki. Mária Magdolna kétségbeesve karolja át az Üdvözítő térdét. A kereszt elé a XV. század realizmusa az első emberpár csontjait szórta szét, az első emberpárét, akiknek sírján az Üdvösség fája virágzott ki.

Nemcsak az írás sajátossága, az iniciálék alakja, a miniatürök színes témái, hanem a kódex külső köntöse, bekötési táblája is megszilárdíthatja a kormeghatározó vizsgálat eddigiek alapján esetleg ingadozó megállapításait. Természetes, a legnagyobb óvatossággal kell eljárunk, mivel a kéziratok bekötése rendszerint nem egykorú magával a másolással. A XIII. századig az elefántcsont, a Limoges-i divat, a gyöngyös diszítések nem ritkák, ez az

egyházi könyvek kora. A XIII. század már az egyének, a gazdag bibliofilek kezdődő renaissancea. A fa mellett megjelenik a selyem, a bársony. A kapuvári inventárium tanúsága szerint nálunk sem volt ritka „az kápolnában egy régi könyv, kinek az deszkájára ezüsttel buretott crucifixum vagyon rajta aranyos“. A bekötésnek megannyi remekei voltak a szederjés, fekete, veres bársonnyal „buretott“, ezüst bogláros és aranyozott római pontificálék és breviáriumok. IVÁNYI B. *Könyvek, Könyvtárak, Könyvnyomdák Magyarországon* MKszemle. 1932—34. 29. l. Nagyobb rész magyar bibliográfiát sorol fel HUNYADY J. *A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig*. Bp. 1937. 59—109. l. Bő felvilágosítást kínáló újabb munkák HUSUNG MAX J. *Bucheinbände aus der Preussischen Staatsbibliothek zu Berlin*. 1925.; LOUBIER H. *Der Bucheinband von seinen Anfängen bis zum Ende des 18 Jh.* Leipzig, 1926. GOLDSCHMIDT E. PH. *Gothic et Renaissance Bookbindings*. 2. v. London, 1928. SCHREIBER H. *Einführung in die Einbandkunde*, Leipzig, 1932. FISCHER WOLFGANG, *Die Blütezeit der Einbandkunst. Studien über d. Stil d. 15—18 Jhdt.* Leipzig, 1935.

Láttuk, a paleográfiai módszer a szöveg tartalmától legtöbbször függetleníti magát, és kizárólag külső tényezők alapján igyekszik feladatát megközelíteni és elérni. A *historiai módszer* behatol a textus rejtekébe, és a sorok között meghúzódó egy-egy áruló szóból teszi bizonyossá azt, amit a paleográfia csak gyanítani vagy sejtetni engedett. Egy liturgikus kódexben *terminus a quo* lehet egy szent ünnepének előfordulása, de ez még nem jelenti a *kanonizáció terminus a quo*-ját, mert számolnunk kell avval, hogy a szenttéavatás nem jelentette azt, hogy a kérdéses szent tiszteletét azonnal be is vezették. Egy igen fontos tény az *adaptáció*, amikor valamely ünnepet egy szerzetesrend egyetemes káptalanja, vagy valamely püspökség a maga számára is megüldőnek ír elő. Így, ha a paleográfiai sajátságok megengedik is, valamely szent ünnepének előfordulásából nem lehet azt következtetni, hogy a kanonizációig vihető fel a kódex kora, hanem csak azt, hogy az ünnep bevezetése után készíthették.

Ha sikerül lerántani a leplet a másoló és a scriptor alakjáról, máris közel jutottunk a nehézség nyitjához. Legjobb tájékoztatók, legbeszédesebb sorok az *explicitek*, szövegzáró mondások, ahol a másoló egyénisége szinte akaratlanul is felszabadul, saját szája íze

szerint szólal meg — a feladat gépies, szolgálai elvégzése után. „Ennek jó áldomása volna jó helyen“ mondja egyik másolónk, a másik meg hosszú elmélkedések után magyaros közvetlenséggel sóhajt fel „Jaj, hogy fáradék borítlan.“

Ha az explicitben megnevezi magát a scriptor, bővebb felvilágosítással a közkézen forgó biográfiák szolgálnak. BRADLEY J. *A Dictionary of Miniaturists, Illuminators, Calligraphers, and Copyists*, 3. v. London, 1887—1889. Magyarországi másolókról, egy Magyar Gálról például, aki gyors pennáját 1460 körül nem a füle, hanem dús szemöldöke mellé tűzte, CSONTOSI JÁNOS: *Adalékok a magyarországi XIV—XV. századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez*. MKszemle, 1879, ad némi útbaigazítást. L. még A. LANGFORS: *A propos des explicit des mss. de la Bibl. de Bruges*, Neuphilologische Mitteilungen, 1936, I. A közismert szótárak, lexikonok mellett (H. HURTER: *Nomenclator literarius theologiae catholicae*, Oeniponte, 1895—1911; BALE J. POOLE, BATESON: *Index Britanniae Scriptorum*, Oxford, 1902, stb.) néha a jelmondatgyűjtemények is segítenek a kormeghatározásban. DIELITZ J.: *Die Wahl und Denksprüche*. Frankfurt a/M., 1888.

A kéziratok egyes fajainál, így a liturgikus munkáknál a gyakorlatilag korlátozott kutatónak nincs szüksége, hogy az első tájékozódás céljából az egész munkát átolvassa elejétől végig. Nagy könnyebbé válik a szolgál, ha valaki tudja, hogy a nagypénteki imádságokban néha névszerint megemlítik az akkor éppen uralkodó pápát, császárt, vagy királyt. A nagyszombati szertartás liturgikus szövege szinte kínálja az értékes adatokat. Az *Exultet* szárnyaló énekének a szövege a végén rendszeresen kiejti a pápa, püspök, vagy a király nevét. Mondani sem kell, hogy a pontificálék királykoronázási szövege, az eskü mintája milyen nagy mértékben lendíti elő a történeti módszer sikeres alkalmazását.

A kézirat korának meghatározásánál nem feledkezhetünk meg a mindig nagyobb és nagyobb szerepet játszó eljárásról, az ultraviolet sugaraknak a paleográfia terén való alkalmazásáról, ha kikopott, elmosódott és eltörlődött írással állunk szemben. A ki-elégítő eredmény azonban sok mértékben függ az írást tartalmazó papiros, illetőleg pergament anyagától.

Szükséges, hogy az elmosódott írás tintája metallikus elemet tartalmazzon, tehát ne kínai, szépiea vagy más a tipográfiában

használt minőséget, továbbá, hogy a pergament vagy a tinta a papiroست vagy pergamentet beitta lett legyen. Színes tintával írt rubrumok, iniciálék nem adnak nagy eredményt az ultraviolettsugarak hatása alatt. A csak ledörzsölt írások általában készségesen engedelmessé válnak az ultraviolettsugarak hívásának. Ha a kézirat írásának előhívására már valamilyen kémiai reagenst használtunk, akár acidum gallicumot, vagy ammóniák szulfidot, ez szinte gyökerében sikertelenít el minden ultraviolettsugárral való kísérletezést. CH. SAMARAN: *Application des rayons ultra-violets au déchiffrement des passagers grattés ou effacés dans les manuscrits*. Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 1925, p. 348. U. a.: *Les rayons ultra-violets et la paléographie*. Revue d'Actinologie, 1926 (II. année), 122—127. U. a.: *Lectures sous les rayons ultra-violets*. Romania, 1927, T. LIII. p. 289—300.

A kézirat fajának a meghatározása a pontos leírás alapja; az identifikálás, ez lesz a katalógusban a cím, a helymeghatározás (localisatio) a szülőföld termő ritmusát rögzíti meg, a kódex dátációja pedig az alkotó pillanatot eleveníti fel.

Mind e három meghatározásnak egy a célja: elevenné varázsolni a problémákba burkolt kódexet, s ilyenkor ugyanazt mondhatni, mint a viszontlátás örömeiben egymást üdvözlő régi spanyolok. Dichosos los ojos, boldogok a szemek.

GÁBRIEL ASZTRIK.

A MAGYARVONATKOZÁSÚ KÖNYVEK KÖNYVTÁRI PROBLÉMÁJA.

Az Országos Széchényi Könyvtár feladata: „a nemzeti szellem termékeit lehető teljes sorozatban összegyűjteni, megszerezni mindent, ami Magyarországra tartalmilag vagy alakilag, közvetlenül vagy közvetve vonatkozik, de e mellett az általános tudományosság haladását is figyelemmel kísérni“.¹ Más fogalmazásban az Országos Széchényi Könyvtár „gyűjti a magyarnyelvű, a magyarországi és a külföldi magyarvonatkozású irodalmat és az ennek tanulmányozásához szükséges külföldi segédműveket“.² Hármastagoltságú gyűjtőkörünk második feladata, a nemzeti vonatkozású külföldi irodalom gyűjtése, mely természetesen egy nemzeti könyvtár célkitűzéséből sem hiányozhatik, a nyomdai termelés egyre hatalmasabbá duzzadó méretei mellett mind súlyosabb problémák elé állítja az érdekelt könyvtárt. *Hol a nemzeti vonatkozás határa?* Mit szerezzen be és őrizzen meg a könyvtár, hogy megfeleljen a magyarvonatkozású külföldi irodalom gyűjtési feladatának? Gyűjtsön és megőrizzen anélkül, hogy a teljesség illúziójának kergetése közben haszontalan tömegekkel meg ne töltse a mind kevesebb, mind értékesebb férőhelyet, s még se hagyjon veszendőbe menni a jövő szempontjából hasznos adalékokat.

A magyarvonatkozású külföldi nyomtatványok gyűjtésében mutatkozó problémák homlokegyenest ellenkezőek a vásárolandó és az ajándékként felajánlott anyag esetében. A vásárolandó művek kiválogatásánál a legnehezebb kérdés, hogy aránylag szűkös anyagi lehetőségeink mellett a könyvpiac kitűnő, minden kétségen felül magyarvonatkozású, „mindenképen beszerzendő“ anyagából hogyan válasszuk ki a legszükségesebbet, milyen filléres megtakarí-

¹ A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. Bp. 1902. 4. 1.

² Fitz József: A könyvtár gyűjtőköre. Bp. 1937. 23 l.

tással, alkudozással, esetleges cserelehetőséggel szorítsunk ki még néhány darabbal többet a rendelkezésünkre álló pénzből. Az ajándéku felajánlott vagy szabad válogatásra ajándékozott nyomtatványok esetében viszont a könyvtáros problémái inkább a „*mit érdemes magyarvonatkozás szempontjából megőrizni?*“, „nem lesz-e a kérdéses anyagból soha nem használt raktártöltelék?“ kérdések körül csoportosulnak az esetek nagy hányadában. Meggondolásaiban a mult elpusztult értékei lebegnek szemei előtt, melyeket nem egyszer a kortársak gögös, tudálékos megvetése ítelt pusztulásra s nem mer sajátmagának — a kortársnak — ítéletében bízni a kiválasztás, az ajándék elfogadásának vagy visszautasításának keresztülvitelében.

Az eredmény a könyvtár külföldi újabbkori hungarikáinak gyűjtésében mutatkozó összevisszaság, kiegyenlítetlenség. Mert míg az egyik oldalon szűkös anyagi lehetőségeink miatt nem vásárolhatunk meg komoly, a magyarvonatkozás minden kritériumát kimerítő műveket, addig a másik oldalon megőrzünk nagytömegű felesleges anyagot, mely semmivel sem visz közelebb a könyvtár célkitűzéseisehez, hisz magyarvonatkozás címén nem egyszer találunk anyagunkban külföldi menetrendet, vagy Európa francia iskolai atlaszát.

A magyarvonatkozások megítélésére valami határozott, pontokba foglalható normát felállítani nem lehet. De a könyvtár gyűjtőkörének mindkét meghatározása megadja a követendő gyakorlat mértékét, a célkitűzés szellemét. Irodalomnak vagy szellemi terméknek kell lennie annak, amit lehető teljes sorozatban megőrizünk. Ebbe természetesen beleértünk mindent, ami újabb szellemi termékek forrásává lehet. A meghatározások tehát eleve *kizárnak* gyűjtési körünkől minden olyan munkát, melyek magyar szempontból közkeletű, *magyar nyomtatványokban jobban, részletesebben megtalálható ismeretek* közlései és ismétlései. Tehát nem gyűjtünk külföldi menetrendeket, mert vasúti közlekedésünk külföldi kapcsolatait sokkal kényelmesebben megtalálhatjuk a magyar menetrendkönyvben. *Nem gyűjthetjük össze teljes évfolyamsorozatokban a világ minden ujságát*, az azokba átvett, ma gyar lapokból és laptudósítókból kiollózott hírekért. De még a külföldi hírszolgálat magyarvonatkozású híreinek gyűjtése sem képezheti mindenesetben feladatunkat. Hogy a közelmultból em-

lítsünk egy példát: *A müncheni egyezmény kétségtelenül magyarvonatkozású*, de nem hiszem, hogy akadna valaki is, aki komolyan képviselhetné azt az álláspontot, hogy könyvtárunk magyarvonatkozású anyaga gyarapodnék azzal, ha a müncheni egyezmény szövegét közlő összes külföldi lapok számait megőriznők.

Egy-egy jelentős külföldi lap teljes példányának megőrzésével a könyvtár nagyobb szolgálatot tesz a jövő kutatójának, mint sok kisebb-nagyobb jelentőségű hírlap egyes évfolyamainak vagy számainak esetleges véletlen adakozásból eredő gyűjtésével.

A külföldi hírlap- és folyóiratirodalomnak *vannak kétségtelenül megőrzendő magyarvonatkozásai* is, de nem a lapok hírszolgálati anyagában. Értekező cikkek a napi politika, a szociális kérdések, a statisztika, néprajz stb. köréből, szépirodalmi fordítások, külföldi magyarok, magyarországi írók és tudósok külföldön elhelyezett cikkei. Ezek rendszeres gyűjtése, amennyiben tőlünk be nem szerzett hírlapokról és folyóiratokról van szó, valamely hírlap kivágat-gyűjtő iroda útján volna megoldható. De addig is, míg ez a kérdés anyagi és technikai szempontból könyvtárunkban vagy esetleg egy más magyarországi intézményben megvalósul, ajándékozónk megbecsülhetetlen szolgálatokat tesznek ilyen természetű anyag átadásával.

Könyvanyagunknál ugyanezen elvet kell alkalmaznunk. Magyarvonatkozás szempontjából nem tartandók meg az alapismerteket közvetítő, a magyar tudományos vagy népszerű ismeretterjesztő irodalomból átvett egyes, minden forrásértéket nélkülöző adatokat tartalmazó könyvek, hacsak mint kézikönyvek, vagy tudománytörténeti dokumentumok, a könyvtár harmadik feladatköre szempontjából nem jönnek figyelembe. Például egy lexikont nem magyar címszavaiért, hanem mint segédkönyvet tartunk meg, de ha mint segédkönyv nem jön tekintetbe, nem tartjuk meg magyartárgyú közléseiért. Vagy lehetetlen kívánság volna, hogy a könyvtár minden geofizikai kézikönyvet beszerezzen, melyben az Eötvös-inga ismertette van.

A magyarvonatkozás mértéke a különböző korokban természetesen más és más. Senki sem fog kételkedni, hogy a régebbi századokból meg kell szerezni minden könyvet, melynek nyomdása magyar vagy magyarországi származású, magyar vagy magyarországi mecénás költségén készült. De nem teszi hungarikummá

a HARTLEBEN Wien, Pest, Leipzig-impreszum a cég egyébként minden magyarvonatkozástól mentes, külföldi nyomdában készült kiadványait, vagy semmivel sem járulna a külföldi magyarvonatkozások gyarapításához, ha a PAUL ZSOLNAI Verlag minden kiadványát a kiadótulajdonos magyarországi származásáért összegyűjtenők és megőriznők.

Semmit sem veszít a könyvtár teljessége, ha az itt felsorolt tipikus esetek „magyarvonatkozásait“ kirekeszti megőrzendő anyagából. Ha ezekről egyszersmindenkorra le is mond, akkor is marad bőven elérhetetlen feladat: a gyaropodás nagy, soha teljessé nem váló lehetősége. A külföldi magyarvonatkozások gyűjtésére is áll az, ami minden könyvtári gyűjtőfeladat sorsa, hogy teljes sohasem lesz, legfeljebb gazdag. „*Die Bücherei trägt den Fluch Torso bleiben zu müssen*“¹ — minden könyvtáros átérzi LADEWIG mondásának igazságát, de tudnia kell azt is, hogy a könyvtár célkitűzéseinek meg nem felelő anyag gyűjtésével sem nem gazdagítja intézetét, sem a torzót teljesebbé nem teszi.

GORIUPP ALISZ.

¹ LADEWIG PAUL: *Politik der Bücherei*. 3. Aufl. Leipzig, 1934. 33. l.

LE GKISEBB RÉGI MAGYAR NYOMTAT- VÁNYOK A MAGYAR NEMZETI MŰZEUM ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYV- TÁRÁBAN.

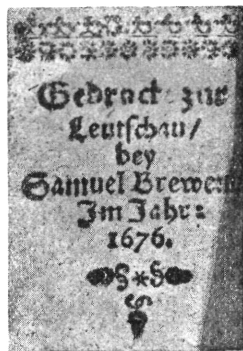
SCHÖNHERR GYULA 1900-ban egy tizenhetedik századbeli lőcsei nyomtatványt írt le: *Der Kleine Catechismus D. M. Luth.* — Leutschau, 1686. Leírása nemcsak abból a szempontból érdekelhette könyvtártudományunkat, hogy általa ismeretlen adatot kapott a Régi Magyar Könyvtár II. kötetéhez, hanem azért is, mert az ismertetett nyomtatvány az egyetlen úgynevezett *legkisebb (liliputi) hazai nyomdaterméket* jelentette.¹ SCHÖNHERR közlése óta az időről-időre napfényre kerülő, ismeretlen régi magyar nyomtatványok között előkerült az 1686-ból való lőcsei *Catechismuson* túl más olyan könyv is, amely a *legkisebb régi magyar nyomtatványok* csoportjába tartozik. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára legújabbban is gazdagodott egy vaskos *liliputi kolligátummal*, mely által a legkisebb régi magyar nyomtatványok bibliográfiája ismét bővült újabb ismeretlen nyomdatermékekkel. Az alábbiakban az Országos Széchényi-Könyvtár legújabbban megszerzett liliputi kolligátumát fogjuk ismertetni és vele kapcsolatban utalunk gyűjteményünk eddigi liliputi példányaira. Leírásunkkal a tudomásunk szerint ismert, összes legkisebb régi magyar nyomtatványok jegyzékét adjuk.

¹ V. ö. SCHÖNHERR GYULA: A legkisebb hazai régi nyomtatvány. (MKSzemle, 1900, 76—79. l.) — A legkisebb nyomtatványok kérdésével foglalkozik: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a Benedek Marcell szerkesztésében megjelent Irodalmi Lexikonban (Bp. 1927.), *Bibliofilia* címszó alatt, 125—128. l. és ugyanő, TR. Z. jelzéssel: A legnagyobb és legkisebb könyvek. (MKSzemle, 1938. 75. l.)

Az Országos Széchényi Könyvtárba, vásárlás útján került gyűjtőkötet három nyomtatványt tartalmaz. A jó állapotban lévő kolligátumot tizenkilencedik század eleji, finom aranyozással ellátott bőrkötés fedi. Egybekötéskor, sajnos, a könyvkötő erősen körülvágta a nyomtatványokat, úgyhogy eredeti, pontos méretük, magasságuk és szélességük nem állapítható meg. A gyűjtőkötetben egyetlen és pedig modern tulajdonosra utaló bejegyzést olvashatunk. E szerint, BALLAGI ALADÁR birtokában volt a példány. („Méltóságos Dr. Ballagi Aladár úrnak tisztelete jeléül, mint tanítványa Tóth Dezső.”) A gyűjtőkötetben szereplő nyomtatványok könyvészeti leírása a következő:

I.

Schöne / Andächtige Gebetlein / inn diesen be- / fährlichen
zeiten / sonderlich zu ge- / brauchen. 1677.

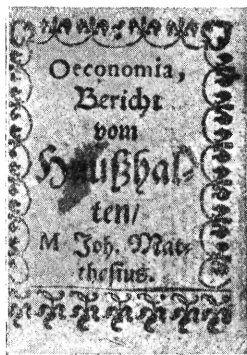
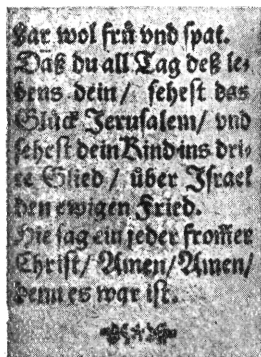

Kolophon szerint: Gedruckt zur / Leutschau / bey / Samuel Brewern / Im Jahre: / 1676. A 64-rétű nyomtatvány terjedelme: A—H₈=64 számozatlan lev. Hiányzik az E₁=33-ik számozatlan levél. A nyomtatvány lapjainak magassága 46, szélessége 35 milliméter. A könyvkötői körülvágás miatt — mint már említettük — az eredeti méret nem állapítható meg. A fametszetű, szerény címlapkeretdíszsel és szintén fametszetű fejlécekkel ellátott nyomtatvány egy-egy lapján, beleértve a custosokat és az ívjelzéseket is, 14—14 nyomtatott sor van és egy-egy sorban átlag 20 gót betű foglal helyet. Egy lap így 280 betűt tartalmaz. A tükör magassága 41 milliméter, szélessége 30 milliméter.

Ugyanennek a nyomtatványnak egy rongált példánya, modern bőrkötésben megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár *Todoreszku-gyűjteményében*. A *Todoreszku* példánynak A₁—3. és A₈ = 1—3. és 8-ik számozatlan levele hiányzik. Az A₁—3. = 1—3. számozatlan lev. facsimilével pótolva.

2.

(A kolligátum második darabja.)

Oeconomia, / Bericht / vom / Hauszhal / ten / M. Joh. Matthesius. /

64-rét. Terjedelme: A—H₈=64 számozatlan lev. Körűlvá- gott lapjainak magassága és szélessége azonos a fentivel. A famet- szetű címlapkeretdíszsel és nyomtatványzáró kis fametszetű dí- szítéssel ellátott nyomtatvány egy-egy lapján, beleértve a custosok- kat és ívjelzéseket is, 11 sor van és egy-egy sorban 19—20 gót betű. Egy lap így, átlagban 210 betűt tartalmaz. A tükör magas- sága 38, szélessége 30 milliméter.

A címlap a mű címén és szerzójén kívül más adattal nem rendelkezik. S mivel kolophonja sincs a nyomtatványnak, az impresszum adataira legfeljebb következtetnünk lehet. Az első szövegoldal alapján a szerző kilétére vonatkozólag kapjuk a nyomtatványból az egyedűli adatot: „Hauszhaltung Johan. Matthesii Predigers in Joachims Thal.“ De ezen kívül a nyomtat- vány szövege semmi adatot nem árul el. MATTHESIVS (vagy: Mathesius!), aki személyes tanítványa volt Luthernek, 1504-től 1565-ig élt. Több prédikációs kötete jelent meg, s a fenti művének

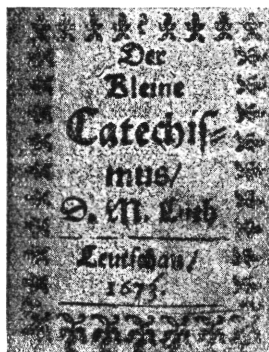
is van már életében kiadása.¹ Az itt leírt liliputi kiadás azonban kétségtelenül tizenhetedik századi nyomdatermék. Előállítási helyére és idejére vonatkozólag a gyűjtőkötet harmadik darabjával való összevetés alapján majdnem kétséget kizáróan megállapítható, hogy bár a mű szerzője szudétavidéki protestáns prédikátor, művének ez a kiadása a lőcsei BREWER-sajton készült, ahol 1665-től 1700-ig csaknem négyszáz magyar és idegennyelvű nyomtatvány került nyilvánosságra. Előállítási ideje pedig nem lehet más, mint a század 70-es éveinek első fele.

3.

(A kolligátum harmadik darabja.)

Der / Kleine / Catechis- / mus / D. M. Luth / Leutschau / 1673.

64-rét. Terjedelme: A—H₈=64 számozatlan lev. A nyomtatvány körülvágott lapjainak magassága és szélessége azonos a fentiekkel. A fametszetű címlapkeretdíszsel, fametszetű fejlécekkel és nyomtatványzáró díszítéssel ellátott kiadvány egy-egy lapján, beleértve a custosokat és az ívjelzéseket is, 11 sor van és egy-egy sorban 19—20 gótikus betű. Egy lap így átlagban 210 betűt tartalmaz. A tükör magassága 41 milliméter, szélessége 30 milliméter.

A fenti nyomtatvány tizenöt évvel előbbi, eddig ismeretlen kiadása annak a műnek, amelyet SCHÖNHERR GYULA 1900-ban,

¹ V. ö. Allgemeine Deutsche Biographie. (Leipzig, 1884.) 20. Band. 586—589. l. — CH. G. JÖCHER: Allgemeines Gelehrten Lexicon. (Leipzig, 1751.) III. Teil. 289—290. l.

a Széchényi Könyvtár egyetlen példánya alapján leírt. SCHÖNHERR, a nyomtatóműhely jelölése nélkül megjelent 1686-ban megjelent kiadásról megállapítja, hogy BREWER SÁMUEL műhelyében készült. Megállapítása átvihető a mi 1673-as kiadásunkra is, tekintettel arra, hogy a tizenhetedik század második felében a löcsei BREWER-cég látta el az egész Felvidéket protestáns egyházi nyomtatványokkal.

SCHÖNHERRnek az elsőül felfedezett régi magyar liliputi nyomtatványról szóló leírása a Széchényi Könyvtár egyetlen példánya alapján készült. Azóta ebből a kiadványból a Széchényi Könyvtár egy másik példánnyal is rendelkezik, még pedig a TODORESZKU—HORVÁTH gyűjteményben. A TODORESZKU-gyűjteményben őrzött példány teljes, de erősen körülvágott, díszes ezüstkötésbe van kötve. (Ugyanebből az 1686-i kiadásból TRÓCSÁNYI ZOLTÁNNak is van egy példánya, amelyből a H-ív összes levelei = 57—64. számozatlan lev. hiányoznak.)

*

A kolligátum mindhárom darabjának leírása után feltűnhetett, hogy a *lőcsei Catechismus* most először ismertetett 1673-as kiadásának tükörszélessége és a sorok betűfogadása azonos az 1. alatt leírt *Schöne Andächtige Gebetlein*... és a 2. alatt ismertetett *Oeconomia, Bericht vom Hauszhalten* adataival. Tűstént felvetődhetik a gondolat, hogy az impresszum nélküli MATTHESIUStól féle nyomtatvány talán szintén Lőcsén, BREWER SÁMUEL könyvsajtójában készült? A feltevést igazolja a 2. és 3. alatt leírt kiadvány könyvdíszjeinek hasonlósága és nem egyszer teljes azonossága, valamint a betűtípusok megfelelése. De legelső sorban a két utóbbi nyomtatvány papírjának mindenestől azonos volta. Ez utóbbi amellet is szól, hogy a MATTHESIUStól féle munka jelen kiadása ugyanebben az évben (1673) készült, mint a *Catechismus*, de feltétlenül a 70-es évek első felében.

*

Leírásaink után a *legkisebb régi magyar nyomtatványok* száma SCHÖNHERR közlése óta egyről négyre emelkedett. Időrendben legrégebb köztük a *lőcsei Catechismus* 1673. évi, eddig

ismert legrégebb kiadása,¹ ezt követi, vagy talán ennél is régebbi a MATTHESIUS-féle nyomtatvány, majd az 1677-ben megjelent *Schöne Andächtige Gebetlein* és végül, a lőcsei *Catechismus* 1686-ban nyomtatott kiadása.

A legkisebb régi magyar nyomtatványok négy adatot számoló Bibliográfiája, amely az idők folyamán bizonyára még bővülni fog, a tizenhatodik századi cezura után értékes tanúságtétel a tizenhetedik századi Magyarországon ismét beköszöntő bibliofil érdeklődésről. A liliputi nyomtatványok nem köznapi célokat szolgáltak, hanem — mindenütt, ahol készültek — a könyv vásárlóknak, a Bücherliebhabereknek voltak kedvelt darabjai. Magyar művelődési szempontból bizonyára annak is van valami jelentése, hogy ezek a nem mindennapi olvasóknak, hanem szinte kiválasztott, igényes könyvbarátoknak szánt nyomtatványok kivétel nélkül a Felvidéken jelentek meg. Ahol egy üzleti célokért dolgozó könyvnyomtatócég ilyenfajta kiadványokat hoz ki sajtója alól, azon a vidéken kétségtelenül olyan magasfokú bibliofilia volt, hogy vállalkozása tekintélyes haszonra számíthatott.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a bibliográfiai leírásban *ä-t*, *ö-t* a felette *e*, o, felette *e* helyett nyomdatechnikai okokból voltunk kénytelenek használni.

TOLNAI GÁBOR.

¹ Állítólag volt 1626-i kiadása is, amelynek azonban nem sikerült nyomára akadnom.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Miért nem jelentek meg szépirodalmi művek Magyarországon a XVIII. században? A nemzetietlen kornak nevezett XVIII. században BESSENYEI fellépéséig (1772. Agis tragédiája) új, világi tartalmú szépirodalmi művek magyar nyelven nem jelentek meg. A régiek közül újra kiadták GYÖNGYÖSIT, BENICZKYT, SZENT-MÁRTONY BODÓ JÁNOST, *Ponciánus históriáját*, *Salamon és Markalfot*, stb — új írók és költők azonban nem jelennek meg nyomtatásban. Ennek oka és magyarázata:

1. ILLYES ANDRÁS erdélyi püspök lefordítván RODERICIUS ALFONSIUS spanyol jezsuita háromkötetes hatalmas művét „A' Keresztyeni Jossagos Cselekedeteknek ... Gyakorlatossaga címen (Nagy-Szombat, 1688, 1701, 1708), ennek harmadik kötetében, mely a *Szerzetesi Tekélletességnek ... Gyakorlatosságá'*“-ról szól, lefordít egy latin verset is, („Boni libri sunt legendi“), a következőképen:

„Ha gazdag vagyis jó könyveket olvassad:

Ezekkel elmédet hasznoson táplállyad.

Könyvek olvasása lélek táplálása:

Ollyannak kell lenni, ne légyen ártása.

Minden gonoszt távoztasd minden időben:

Jó könyvek legyenek a' te kezeidben“.

2. 1745-ben Debrecenben megjelent OSTERWALD FRIDERICH JÁNOS (a' Neocomumi Helvet. Confessiön lévő Eklésiának lelki-pásztorja) egyik francia nyelvű munkájának magyarnyelvű fordítása, ily címen: „A' keresztyének között ez idő szerént uralkodo Romlottságnak Kútfejeiről valo elmélkedés“. Ebben a romlottságnak hetedik kútfeje a *Könyvek*. „A' Könyvek mind meg annyi közönséges *Kútfejek*, a' melyekből terjednek-el e' Világon számtalan sok *conceptusok* és értelmek, a' melyeket az emberek közönségesen bé -vésznek, és a' melyek szerént életeket intézik“ (271. lap). Nyolcvanhét oldalon át elmélkedik azokról a veszedelmekről, amelyeket a könyvek, „a' rossz Könyvek“ okozhatnak. Elmélkedésének túlnyomó része egyházi szempontból foglalkozik a rossz könyvekkel, amelyek „a' Keresztyén

Vallast és a' Kegyességet közönségesen ostromolják“, — „De vagynak. más rendbéli Könyvek is, mellyek a Hitnek fundamentomát nem érdeklik ugyan, de az *Erkölcökben-való feslett Szabadságot tanítják*“ (287. lap). Tizenkét oldalon keresztül foglalkozik az ily természetű könyvekkel s az ellenük védekezés módjaival. Ezeket „*tisztátalan könyveknek*“ nevezi (288. lap). És felsorolja a tisztátalan könyveket: 1. *A' Pogányok tisztátalan Könyveik*. Sokak... azt gondolják, hogy senki a' Deák és Görög nyelvet jól meg-nem értheti... ha tsak ezenn a két Nyelven írott minden undokságot meg-nem olvas. A'melly szintén olly oktolan gondolat, mint ha valaki azt állítaná, hogy a' ki a' *Frantzia* vagy más valamely mai Nyelvet meg-akar érteni, és azonn jól akar beszélni és írni, annak minden fajtalan Verseket és fertelmes Könyveket meg-kell olvasni, a' mellyek azonn a' Nyelven ebben a' *Seculumban* világosságra jöttek“ (288. lap). — 2. *A Keresztényekétől írott fajtalan könyvek*. „A' Világ el-borítottatott ezeknek sokságától... Bizonyára leg-nagyobb mértéke a' Szentelenségnek illyen fajtalan dolgokat írni... De nem tsak ezek a' tisztátalan könyvek. ... Vagynak más számtalan könyvek, a mellyek az embereknek kezek között forognak. Ugyan-is mire mutatnak azok a' sok Szerelemről (*Galanteriá-ról*) írott könyvek, az Olvasókat meg-vesztegető akár költött, akár pedig valóságos *Históriák*, annyi szerelemről tsináltt Énekek? Nem egyebek mind ezek, hanem a' mostan uralkodó tisztátalanságnak és feslett Szabadság' Lelkének fajzati“ (289—290. lap). — „A' Szerelem, a' mellyről annyi *Könyveket* irtak, valósággal nem egyéb, hanem az a' tisztátalan és rendezetlen indúlat, a' mellynek még tsak leg-első gerjedezését is, az Evangyéliom kívánja hogy meg-fojtsuk és el-óltuk. A' mit e' Világi emberek tsak tsupa tsintalan társalkodásnak (*Galanteriának*) mondanak, az gyakorta a' paráznságra vezető út.“ (293. lap).

Igy harcol OSTERWALD a tisztátalan, fajtalan, gáláns könyvek, költött históriák, szerelemről csinált énekek ellen tizenkét oldalon keresztül. OSTERWALD nagy tekintély volt a debreceni s bizonyára az összes magyar kálvinisták előtt, hiszen „Szent Históriaja“ huszonkét kiadásban, — ZOLTAI LAJOS kutatásai szerint (*Debrecen város könyvnyomdájának XVIII. századbeli működése, termékei*) 73.000 példányban jelent meg.

3. Óva inti a fiatal dámákat a szépirodalmi művek olvasásától a FALUDI FERENC fordításában megjelent *Nemes Asszony*. Azt írja, hogy: „Meg nem ízelítse a' fiatal Dáma a romantzia-írásokat; mert oda lesz miattuk. Hatalmas arsenicum méreg lakik ezekben a' könyvekben, már sok lelkeket ólt meg. A' játékos ékes beszéd, a' gerjesztő

puha igék, a' tengeri sok egybe veszett szerelem' játéki, tábori erővel viaskodnak az Isteni félelem és tisztaság ellen. Minél szebb a' könyv, annál jobban ajánlja magát' s többet árt. Nehéz a' szűzeknek az eme históriákban szűzen múlatni. Felkeveri a gondolatokat, gerjeszti az indulatokat, olly tüzet gyúlaszt, amellyet szív-fájdalom nélkül nem lehet óltani és halálos bűn nélkül nem szabad fenn tartani. Sőt... vigan fohászkodnak és danúlva kinlódnak magok károkön! Szinte úgy, mint Nero Tsászár aki a' hárfát pengette Róma' felgyúlásában. Egy szóval a' Romantzia noha gyilkos, de még is szerelmes ellensége a fiatal elméknek, minthogy kimondhatatlanképpen múlatja és ezernyi ezer szemfényvesztéssel ámitja őket. Ugy közli, addig írja gyönyörűséges festékekkel a' sohasem történt dolgokat fejébe, hogy el-végre a fabula históriára kerekedik és a' copia originálissá válik.

Mikor a' felserdült Dáma gyenge elmével, és még gyengébb szível magános létében olvasgatja Argirus' fekete városának tündér palotáit, smaragdál borított utszáit, arany haju népit, a beszélgető madarakat, a' vitéz Úrfiaknak diadalmait; a' hamarja-futás, az öklelés, a' lovaglás, vagy más egyéb pálya játékokban. Az egymást győző deliséget benne, a' tzifrák ritkaságát rajtok. Annak-utánna: az egymásért kerengő, szárazon, tengeren bujdosó szíveket, a' kegyesek' egyve létét s meg-meg fájdalmas el-szakadásokat s több efféle Phantasusteremtete gondolom bolondságot. Mondám mikor olvasgatja; nyúgahatatlan tenger birja elméjét, egymást verik a' gondolatok, reszket a' szíve, forró tseppekre olvadozik a' szeme, óhajt, sóhajt, kívánczozik, mosolyog, meg-meg el-keseredik. Egy szóval: a' mint fellyebb mondám, oda vagyon a' leányzó a' hitvány könyv miatt, (mert noha tsont-épitmény az Asszony-állat, de minden puha húsnál lágyabb szíve indulásira nézve), mérgesen irigykedik Philoclea és Cariclia ellen, hogy amannak Pirocles ennek Theogenes térden mentt cleibe a' pályaaajándékért... És így a' hazug fabulának élten igaz rabságát viseli. Ha ettől a' bolondságtól ment: dolog, ha himet nem keres magának. Hijában őrized azután Nagyságos Asszonyom, mert azon author, a' ki reá ingerlette, nyujt ezer mesterséget néki, hogy szándékához férhessen. Hogyha azért Nagyságod nem akarja, hogy históriákat mondjon, írjon a Világ egyetlen leányáról; a Fabulás könyveket oly magos polcra tegye, hogy el-ne érhesse a Kis-Asszony. (FALUDI FERENTZ: *Nemes asszony*, átdolgozás Dorell József munkája nyomán, Nagyszombat, 1748. Újabb kiadása Pozsony és Kassa, 1787., ennek 171—173. lapján.)

A világi (állami) cenzúra felől, amely elsősorban politikai (és részben egyházi) szempontból gyakorolta a cenzúrát, megjelenhetek

volna a gáláns könyvek, költött históriák, szerelemről csinált énekek, sőt — esetleg a tisztátalan, fajtalan könyvek is, legalább is a görög és deák írók tisztátalan és fajtalan műveinek a fordításai. A nagy nyomdák azonban az egyházak, iskolák kezében voltak, felügyeletük alatt állottak (Nagyszombat, Eger, Kassa, Kolozsvár, Pécs, Debrecen), cenzúrát gyakoroltak nyomdáik, kiadványai felett és nem engedtek át semmit, ami hitbeli, vagy erkölcsi tanításaikkal ellenkezett. Számos példát idézhetnénk a református „*Nil obstat*“-ra. Ez alkalommal csak kettőt említünk: RÁPÓTI MIHÁLY 1715-ben kiadja Debrecenben „*Dissertatio de natura vera Conjugii*“ című művét. ZOLTAI LAJOS szerint ez „azonos lehet „*De matrimonialibus causis*“ című munkácskával, amelynek praelum által evulgatiója iránt T. RÁPÓTI MIHÁLY úr instálván, és azt T. Püspök VERESEGYHÁZI THAMÁS úr is approbálván: megengedtetik, hogy azt Typographus Ur ki nyomassa“. Tanácsi jegyzőkönyv. 1715. nov. 13. 735. lap. (ZOLTAI: i. m. 31. lap). — A másik a GERHÁRD JÁNOS *Liliomok völgyé*-nek (1745, 1754, 1774 stb.) magyar fordítása, melynek szintén van approbatiója, de ez nem nyomtatásra való engedély, hanem a munkának és magyar fordításnak magasztaló dicsérete és legmelegebb ajánlása. Címe azonban „*Approbatio*“.

1772-ig, BESSENYEI *Agis tragédiájáig* eredeti, új magyar „széphistóriák“ nem jelentek meg. Még 1790-ben is panaszkodik egy magyar író novella-fordításai elé írott bevezetésében, hogy Magyarországon nem ismernek „széphistóriákat“.

„Az odahaza ülő Urfiaknak pedig többnyire, Puska, Pipa, jó kopó visla, kutya 's játék a' beszédjek: és ha azon kívül tovább nyájas beszédekre jön a' dolog, szép Históriák helett el-kezdenek igen semmisségeket beszélleni: melly-is ebből áll P. O. Hejj hol vólt, hol nem vólt heted hét Országon, még az Operentziális Tengereken-is túl vólt, egy vén Aszszony, a' ki úgy meg fejte az Ágast; hogy a' Jutka Majorosné Teheneit se fei meg külömben. Illy szép Históriákat hallottam sokak-túl, az Ország eleit nem-is tudgyák kitsoda 's mitsoda? az egy Vice-Ispány Urak, 's Szolga-Biráknál nem-is ismérnek nagyobb Urakat lenni szegények. — Ez vólt leg-főbb ösztönöm ezen Húszon-négy Históriáknak Magyarra való fordittásokra... (*Erkölcsei-Iskola*... Fordította magyarra FARKAS ANTAL. Kassán, FÜSTKÚTI LANDERER MIHÁLY bötüivel 1790. Esztendőben. Elöl Járó Beszéd.)

A közölt adatokból nyilvánvaló, hogy a szépirodalmi művek hiányának oka nálunk a XVIII. században az egyházak zord, puritán felfogása volt, amely útját állotta a világi „fajtalan“ könyvek megjelenésének.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Közkönyvtári kézírathasználat a XVIII. században. A budapesti egyetemi könyvtár tulajdonát képező HEVENESSI- és KAPRINAI-gyűjtemények anyagából ma már csupán az újabb kor történetére vonatkozó forrásanyag bír értékkel, a régi anyagot csaknem teljesen kiadta FEJÉR GYÖRGY a *Codex diplomaticus*ban s ennek következtében forrásszerű értékét elvesztette. Amíg ez a kiadás meg nem történt, természetszerűen nagy értékkel bírtak a nevezett gyűjteményekben foglalt oklevélmásolatok s a történetírók rengeteget merítettek innen. Az oklevélmásolatok értékét erősen emelte a levéltárak megközelíthetetlensége is s mindkét gyűjtemény hosszú időn át levéltári anyagot pótolta a történetbúvárok számára. Az eredeti oklevélananyag hozzáférhetőségének nehézségei okozták, hogy a XVIII. század folyamán a magyar történettudomány alig tudott fejlődni, diplomatikánk pedig a kezdet kezdetén állott.

Ilyen körülmények között teljesen érthetővé válik számunkra, hogy milyen jelentőségű volt a hazai történettudomány számára az az időpont, mikor a nevezett két gyűjtemény az akkori pesti egyetemi könyvtárba jutott, amikor mégis hozzáférhetővé vált a kutatók számára. Ámbár kezdetben ez nem ment akadályok nélkül s éppen ezekről az akadályokról kívánunk a következőkben beszámolni.

Mindkét gyűjtemény egyideig a kamarai levéltárban volt elhelyezve, ahol természetszerűen teljesen hozzáférhetetlen volt a kutatók számára. HEVENESSI kéziratái az 1773-ban eltörölt jezsuita rend irataival jutottak a kamarai levéltárba, KAPRINAI azonban jóval túlélte a jezsuita rend eltörlését s mint esztergomegyházmegyei papi Nagyszombatban élt évi 400 forint kegydíjából. 1786. december 26-án bekövetkezett halála után végrendelete értelmében könyveit és kéziratait a pannonhalmi bencések örökölték volna, ebben az időpontban azonban a magyarországi bencések rendje szintén el volt törölve s ezért kéziratái szintén a kamarai levéltárba kerültek.

Az egyetemi tanács megkeresésére a helytartótanács már 1787 július 12-én felhívta a kamarai levéltár igazgatóját, hogy KAPRINAI 148 kötetet kitevő kézíratos hagyatékát, amelyből addig csupán 83 kötet jutott az egyetemi könyvtárba, továbbá a körülbelül 100 kötetnyi HEVENESSI-gyűjteményt, melynek anyaga a hazai történettudomány számára rendkívül becses, adja ki a pesti egyetemi könyvtárnak. (Htanácsi lev. Dep. polit. litter, anni 1787.. fons 8 pos. 77.) Az ügy elintézése nem volt könnyű, mert a királyi jogügyigazgató 1789. május 13-án kelt véleménye szerint a KAPRINAI végrendelete azt követelte, hogy a kéziratait használók titoktartásra legyenek kötelezve (qui manuscriptis suis utentur, secretum servant) s kiadás ese-

tén hagyják ki a birtok- és határneveket (ex edendis instrumentis metas et jura possessionaria exmittant), amely feltételek betartása az egyetemi könyvtárban csupán az esetben tekinthető biztosítottak, ha erről a könyvtári tisztviselők kötelezvényt állítanak ki és másoknak is csupán a jelzett feltételek mellett engedik meg az anyag használatát. (Idézett helyen anni 1789. fons 18 pos. 156.) A másik nehézség az volt, hogy KAPRINAI könyveinek és kéziratainak átengedése ellenében 1000 mise bemutatását kötötte ki, amely feltétel teljesítése a magyarországi bencésrend eltörlése miatt nem volt teljesíthető. PRAY GYÖRGY ez ügyben 1789. május 24-én azt jelentette az egyetemi tanácsnak, hogy az egyetemi könyvtár hajlandó az 1000 mise megváltása fejében 500 forintot kifizetni s egyben azt is jelentette, hogy valószínűen lesznek papok, kik könyvek ellenében hajlandók misét mondani (vielleicht würde mancher Geistliche alte Bücher statt des Geldes annehmen), amire maga is vállalkoznék. (Idézett helyen anni 1789. fons. 18. pos. 92.) A HEVENESSI- és KAPRINAI-gyűjtemény megszerzését PRAY GYÖRGY már azért is sürgette, mert az Ungarische Staatsgeschichte című munka megírására kapott hivatalos megbízatást s az volt a meggyőződése, hogy ezt a munkát a jelzett kéziratok használata nélkül lehetetlen elvégezni. (Idézett helyen anni 1789. fons 18. pos. 211.) Véleménye szerint a HEVENESSI-gyűjtemény különben is az egyetem tulajdona (quorum proprietas semper ad universitatem pertinuit), a KAPRINAI-gyűjteményt pedig az uralkodó az egyetemi könyvtárnak ajándékozta. A helytartótanács 1790. február 8-án értesítette az egyetemi tanácsot, hogy a KAPRINAI-gyűjteményt 500 forint lefizetése ellenében megkaphatja, térítvényt köteles azonban kiállítani arról, hogy a könyvtár tisztviselői a gyűjtemény használatát csupán a kincstár és a magánosok érdekeinek sérelme nélkül engedik meg. (Idézett helyen anni 1790. fons 18 pos. 4.) A királyi jogügyigazgató még szigorúbb feltételeket kívánt szabni (idézett helyen anni 1790, fons 18. pos. 59.), nevezetesen, hogy a gyűjteménybe csupán könyvtári tisztviselő jelenlétében legyen szabad betekinteni (nemini secus quam in praesentia unius vel alterius individui curam bibliothecae habentis accessum admissuri) s nem fogják megengedni olyan adatok lemásolását, amelyek a kincstár vagy a magánosok érdekeit sérthetnék.

Alig jutottak a nevezett kéziratok a térítvények kiállítása ellenében az egyetemi könyvtárba, máris jelentkezett az első kutató KOVACHICH MÁRTON GYÖRGY személyében, kinek *Vestigia comitorum* című, sajtó alatt álló munkájához lett volna szüksége adatokra. 1790. április 9-én a helytartótanácsához intézett beadványában azzal érvelt (idézett helyen anni 1790. fons 18. pos. 48.), hogy a kéziratok

nyilvános könyvtárban vannak elhelyezve, használatuk tehát nem tiltható meg. A királyi jogügyigazgató ezzel szemben más véleményen volt s csupán az esetben volt hajlandó KOVACHICH számára a másolási engedélyt megadni, ha egyenként megjelöli a lemásolandó okleveleket. (Idézett helyen anni 1790. fons 18. pos. 80.), mert vannak ott olyan adatok, amelyek inkább elhallgatásra, mint közlésre alkalmasak. (Ita arcana sunt, ut sepelienda potius sint, quam propalanda.)

Hasonlóképen járt BATHYÁNY IGNÁC erdélyi püspök is, akit a helytartótanács 1790. július 30-án arról értesített, hogy a HEVENESSI-ÉS KAPRINAI-gyűjteményekből csupán az esetben adhat engedélyt oklevelek lemásolására, ha előzetesen egyenként megjelöli a lemásolandó darabokat. (Idézett helyen anni 1790. fons 18. pos. 84.) Ez meg is történt s a királyi jogügyigazgató 1790. augusztus 17-én kelt átiratában egyenként felsorolta a lemásolható darabokat, egyes daraboknál azonban megjegyezte, hogy azok csupán „exmissis bonorum nominibus et metis“ másolhatók le. (Idézett helyen anni 1790. fons. 18. pos. 89.)

Ez a két példa teljesen elegendő annak megvilágítására, hogy milyen nehéz volt a XVIII. század történetírójának hozzáférni a vonatkozó forrásanyaghoz. Ha BATHYÁNY IGNÁC erdélyi püspök kívánságának teljesítését is megnehezítette a királyi jogügyigazgató, el lehet képzelni, hogy milyen gondosan elzárták ezeket a gyűjteményeket az egyszerű kutatók elől. Ma már szinte elképzelhetetlen, hogy történetbúvárnak ilyen akadályokkal kelljen megküzdeni, a XVIII. században ez közönséges volt. Egyedül KOVACHICH MÁRTON merete vezetett beadványában kifejezésre juttatni azon meggyőződését, hogy könyve előszavában nem szívesen emlékeznék meg ezekről az akadályokról.

GÁRDONYI ALBERT.

Egy XVIII. századbéli hirdalmelléklet-kolligátum. HERÉNYI DR. GOTHARD ISTVÁN könyvtárából több becses régi könyv került ez év első felében a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárába, köztük egy kolligátum, amely a következő XVIII. századbéli magyar újságmellékletek egyes éveit, ill. lapjait tartalmazza: 1. Ujj Bétsi Magyar Múza 1793. 1—16 l. — 2. Magyar Múza 25—48, 57—64, 73—84 l. — 3. Múza 1—4 l. — 4. A Királyi Magyar Hajós-Társaságnak Privilégiuma és Contractussa 1—8 l. — 5. Méltóságos Gróf Kis-Rhédei Rhédei Ádám Urfi' Méltóságos Gróf Széki Teleki Mária Kis-Asszony', mint Vö-Legény és Meny-Asszony Ó Nagyságoknak alázatos tisztelettel ajánlja Sipos Pál MDCCLXXXV. Sz. Mihály Hav. 14. Napján. Bétsben. Találtatnak ezek a' Betük

Márkides Pulio Testvéreknél, N. Baumeister Ur Könyv-Nyomtató Műhelyében; mellyek metzsettettek Erdélyi-fi Bikfalvi Falka Sámuel Ur-által. 1—4 l. [A címlap betű-változatai: nagy betű, kis betű, kurzív, e leírásnál nem tüntettük fel.] — 6. Sándor Leopoldnak Austriai Fő-Hertzegnek Magyar Ország Nádor Ispánnának nevét örökösítő Emlékeztető-Irás. Melyet Eredetiképpen Deák Nyelvben Birkenstock Menyhárt Ts. K. Udv. Tanácsos Ur készített, E' Fordításban pedig Magyar Nyelvre által tenni próbált Iffj. G. Teleki Domokos. Bétsben 1796. 5 sztl. lap + 10—40-ig számozva. — 7. Magyar Ország. (A' meg-igértt ujj magyarság szerént irott levél.) 41—48 l. [Ez ívjelzésének és lapszámozásának tanulsága szerint — folytatása az előbbinek, azzal együtt, egy könyvben jelent meg.] — 8. A Bétsi Magyar Bibliotheca első esztendeje 1793. Nyomtatatik Bétsbenn. Oszve szedettetik Pántzél Dániel által. [Annyira körül van vágva, hogy lapszámozása nincs meg.] A lapok alján a 2., 3., 4. levélen kifordított zárójel után)(2,)(3,)(4 jelzet. A címlappal együtt 12 l. — 9. Az 1795-diki Magyar Merkurhoz tartozó Bibliotheca. Ki-adta Pántzél Dániel. Címl., utána 131—132 l. 129—130 l. 135—146 l. 1—12 l. 21—32 l. 13—20 l. 35—56 l. 59—66 l. 81—88 l. 75—80 l. 61—62, 67—74, 89—128 l.

Ez a kolligátum, amely a XVIII. század végének jellegzetes olcsó papírkötésében maradt fenn, összevisszahányva bekötött íveivel nehéz feladat elé állítja a könyvtárnokot, ha az egyes ívek hovatarozását meg akarja határozni, annál is inkább, mert a Bibliothecának, amely mint a bécsi Magyar Merkurius melléklapja 1793—1795 között jelent meg, eddig csak az 1795-i évfolyama ismeretes, az is nagyon csonkán (v. ö. MKSzemle 1937. 344 l.), annak ellenére, hogy a MKSzemle a mult év folyamán kérdést intézett a magyar könyvtárosokhoz és gyűjtőkhöz róla. (1937. 178. l.) — A most leírt kolligátum az 1793. és 1795-i évfolyam egyes lapjait kétségkívül tartalmazza s ezért nagyon valószínű, hogy a kolligátumban gazdátlanul levő ívek nagy része a Bibliothecához tartozik, de hogy melyik évfolyamához, az 1793, 1794, vagy 1795-höz, azt az összehasonlításához szükséges teljes példányok nélkül megállapítani nem tudjuk. Csupán az 1795-ös Bibliothecának a Széchényi Könyvtár Hírlaptárában levő csonka példánya áll rendelkezésünkre. Ennek alapján megállapítottuk, hogy a kolligátumnak az „1795-i ... Bibliotheca“ címlap után következő 1—12, 21—32, 13—20, 35—56, 59—66, 81—88, 75—80, 67—74, 89—128 lapjai kétségkívül az 1795-i Bibliothecához tartoznak.

A magyar hírlapok és mellékleteik a XVIII. században árkusenként, vagy félárkusenként jelentek meg. Ezért gyakori eset, hogy

bekötötetésükkor az egyes hírlapok árkusai egy kötetben belül összekeveredtek vagy áttévedtek más hírlapkötet árkusai közé.

XVIII. századbeli hírlapjaink becses könyvészeti emlékek, irodalom-, művelődés-, gazdaság-, politika-, társadalomtörténeti források. Könyvészeti meghatározásuk, kiegészítésük, gondozásuk fontos könyvtári feladat.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Címlap nélküli ismeretlen könyvek. A debreceni ref. kollégium könyvtárában végzett könyvészeti kutatásaim közben akadtam rá a következő, eddig nem ismert hungaricumokra (a már leírtakon kívül):

1. (*Jerusalem veszedelme.*) A—B ív, 8°. Az egész 32 számozott lapból állott. Hiányzik belőle az 1—4. és 13—26. l., tehát a címlap is, mely számot adhatna szerzőjéről meg nyomtatási helyéről és évről. Protestáns, valószínűleg református prédikáció a török hódoltság korából. Erre vallanak következő részletei: „S már végtére a kegyetlen török is annyira beütötte orrát, hogy jobb részét édes lakó földünknek elfoglalván s maga alá hódoltatván, csak a galléra akadott kezünk között, úgy hogy méltán állatta egy tudós jámbor, Magyarországnak e nagy pusztulásán óhajtozván, ezelőtt 50—60 esztendőekkel (hátha még mai állapotjában látná!), hogy váraskák is alig maradtak e nagy birodalomból annyik, mint amennyi országok régenten ehhez tartoztanak!“ (30. l.); „... a longobardusokat... kiűzték a magyarok... Majd ezeket is immár (ha Isten rajtok nem könyörül) kiűzik a törökök“ (32. l.).

2. (SZILVÁS-UJFALVI IMRE:) (*In exequiis defunctorum. Halotttemetésükorra való énekek...*) A MKSzemle 1882. évi 91. lapján s ennek nyomán SZTRIPSZKY Adalékai 264. lapján, 2134. sz. a. 1691-re tett, de helyes olvasás szerint 1692-ben megjelent kiadásnál szemmel láthatóan régebbi kiadás. Igen kis alakban, de 8° nyomtatott könyv, melyből hiányzik a címlap, megvan azonban az 1598-i kiadás ide is átvett előszavából két levélnyi az eredeti E. S. U. aláírással, továbbá a szövegből az 1—296. oldal, vagyis az ívjelzés szerint az A. 3-tól T. 8-ig terjedő mindenik levél.

3. *Énekeskönyv* (Református). 12-r. Kezdődik a 241—2. lapot magában foglaló rongyolt levéllel, mely után megvan még a 243—270. és a 279. (tévesen 179.)—403. lap, közben a 357—8. jelzésű levél szintén rongyolt. Ezután következik a Mutató-tábla 11 oldalon. Minden többi ismert énekeskönyvtől elütő kiadású, melyet bizvást merek Kolozsvártt 1705-ben megjelentnek tartani, mivel SZENCZI MOLNÁR ALBERT-nek a RMK. I. kötetében 1703. szám alatt leírt zsol-tárfordításával együtt maradt fenn, s miként általában minden alka-

lommel, úgy bizonyára ekkor is együtt és egyszerre nyomtatott ki a kettő.

Egy ilyen címlaptalan nyomtatványt említettem a MKSzemle 1929. évi 87. lapján, mely egy magyar szerzőtől valamelyik külföldi egyetemen tartott latin disszertáció, de hiányzik a címlapja. Azóta a múzeumi könyvtárban rátaláltam ennek egy teljes példányára, melyből meggyőződtem, hogy az illető disszertáció nem más, mint a RMK. III. kötetében 2299. szám alatt leírt munka, vagyis ESZÉKI ISTVÁN-nak „*Quae et quanta sit auctoritas Sacrae Scripturae in versionibus vulgaribus*“ című, Utrechtben, 1665-ben megjelent értekezése, melyből éppen a csonka példány tulajdonosának, a sárospataki kollégiumi könyvtárnak szintén van ép példánya is.

ZOVÁNYI JENŐ.

ISMERTETÉSEK.

Hóman Bálint Munkái. Magyar Középkor 676 + 2; Történetírás és forráskritika 792; Művelődéspolitikai 678. Budapest, 1938. Magyar Történelmi Társulat. Nagy 8°.

A Magyar Történelmi Társulat sajtó alá rendezte és kiadta HÓMAN BÁLINT történelmi és művelődéspolitikai értekezéseit, tanulmányait, cikkeit és parlamenti beszédeit abból az alkalomból, hogy 1938-ban tölti be történetírói munkásságának harmincadik esztendejét. Az előttünk fekvő három súlyos kötet (nyomdai kiállítása az Egyetemi Nyomda remeklése) egy nagy tudós szellem tudományos és művelődéspolitikai gondolatainak, megfigyeléseinek, adatgyűjtésének, reformjavaslatainak, rendszerező és szervező, közoktatást és tudományos intézeteket a kor szellemének megfelelően átalakító, a történetírást modernizáló elgondolásainak gazdag tárháza. Nem a mi hivatásunk, hogy HÓMAN BÁLINT hatalmas történetírói és művelődéspolitikai munkásságát méltassuk, értekezései, tanulmányai és parlamenti beszédei közül azonban a Magyar Könyvszemlést és a Magyar Nemzeti Múzeumot közelebbről érdeklik azok, amelyek könyvtári, könyvtörténeti, vagy múzeumi vonatkozásúak.

HÓMAN BÁLINT mint könyvtáros kezdte pályafutását és hivatali pályáját könyvtárakban töltötte el, mint tisztviselő, mint könyvtárigazgató, majd, mint a könyvtárak fölött is álló legfőbb öre és irányítója a magyar művelődés ügyének. Mint könyvtáros pozitívista részletkutatásokkal foglalkozott. A könyvtári cédulázás közben éles szeme számos könyvtári, katalogizálási és könyvtörténeti problémát látott meg, melyek közül a „*Libelli graduales*“, az 1800 előtti doktori disszertációk katalogizálási problémáját oldotta meg. Megállapítása szerint a libelli graduales egészen különálló, sajátos könyvfajta, s ezért könyvtári és bibliográfiai feldolgozásában is sajátos szabályok szerint kell eljárni. Katalogizálásánál az alkalmi mű cédulájának rendszava a praeses neve, utalással a címlapon feltüntetett jelöltre, vagy jelöltre; a doktorátus alkalmából kiadott mű alkalmi műnek tekin-

tendős az ezekre vonatkozó szabályok szerint címtározandó. Ha a szerző nevét meg tudjuk állapítani, azt szögletes zárójelben rendszóul alkalmazzuk, utalással a címre. (L. bővebben MKSzemle 1922. 64—71. l.). — Két másik értekezése a *Pálos breviáriumok és missalék*, melyben meghatározza és leírja a XV—XVI. századbeli magyar pálos breviáriumokat és missalékat (l. MKSzemle, 1914. 293—361. l.) és a „*Histoire des troubles de Hongrie*“ kiadásai (l. MKSzemle 1925. 134—140. l.), — mind a két értekezésben szakszerű megjegyzésekkel látva el a leírt műveket. A *Magyar Történeti Bibliográfia* tervezetét bírálja, az anyag beosztására adván szakszerű tanácsokat.

GRÓF APPONYI SÁNDOR nagyértékű *Hungarica*-könyvtárával kapcsolatban négy cikket találunk a II. kötetben: *Apponyi Sándor* (MKSzemle 1924. 1—8. l.), *Gróf Apponyi Sándor ravatalánál* (u. o. 1—2. l.), *Gróf Apponyi Sándor magyar könyvtára*, *Gróf Apponyi Sándorné ravatalánál* (u. o. 1930. 1—2. l.).

HÓMAN BÁLINT készítette elő parlamenti beszédeivel és szervezte meg a Magyar Nemzeti Múzeumot, az általa tervezett és kidolgozott 1934. VIII. t.-c.-kel. Ez a törvény nem ötletszerűen született. HÓMAN BÁLINT egész életét olyan kulturális környezetben töltötte el, ahonnan betekinthetett a múzeumok és könyvtárak legbelsőbb életébe, dologi kérdéseibe, személyi harcaiba és torzsalkodásaiba, a tisztviselők előmeneteli viszonyaiba, később alkalma volt az egészet belülről látnia, áttekintenie, majd irányításába befolytania. Nem előismeretek nélkül látott nagy átszervező munkájához, mint több előde, akiket a politikai pódiumon szerzett érdemeik jutalmazásául emeltek föl arra a legmagasabb kulturális pozícióba, ahonnan a magyar kulturális életet irányítani kell. HÓMAN BÁLINT nem a „mindenhez értő jogász“ elszánt gesztusaival oldotta meg a múzeumok és könyvtárak problémáit, hanem a kellő múzeumi előtanulmányokat a legnagyobb alaposággal elvégzett múzeumi és könyvtári szakember nyugodt, de határozott, lelkiismeretes és biztos intézkedéseivel. A Gyűjteményegyetem ülésein tartott előadásai és tudományos társaságokban sűrűn folytatott megbeszélései mintegy előkészítő tanulmányok voltak a Magyar Nemzeti Múzeum nagy egységének megszervezéséhez.

A Magyar Történelmi Társulatot elismerés illeti meg a kötetek sajtó alá rendezéséért, — elsősorban annak nagyérdemű alelnökét, DOMANOVSKY SÁNDORT, aki az első kötethez előszót írt, röviden és tömören méltatván HÓMAN BÁLINTnak és tanulmányainak jelentőségét a magyar tudományban és művelődésben. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Gerevich Tibor: *Magyarország Románkori Emlékei.* — Magyarország Emlékei I. Budapest, Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, 1938. 842 l. (132 szövegek közti kép, 264 tábla). 2°.

Az árpádkori magyar művészet emlékeit feldolgozó reprezentatív munkájában GEREVICH TIBOR külön fejezetben foglalkozik az egykorú hazai könyvfestéssel, s ezen belül természetesen a könyvkultúra kérdéseivel. Nagy munkájának tekintélyes része nem tartozik ugyan a Magyar Könyvszemle érdeklődési körébe, ez a fejezet azonban szempontjainak újszerűségével, és a benne feldolgozott anyag értelmezésével igen sok oldalról gazdagítja a mi kutatási területeinket is.

Könyvkultúránk és könyvművészetünk árpádkori századai nem gazdagok felkutatott emlékekben, dokumentumaink csak csekély számban ismeretesek. Az oklevelek és régi egyházi leltárak fennmaradt bőséges adatai azonban arra engednek következtetni, hogy úgy a magyar, mint a külföldi lelőhelyeken még minden bizonnyal felfedezhetőek lappangó hazai termékek. „Az anyagot nagyrészt fel kell még kutatni, meghatározni, feldolgozni. — Írja GEREVICH. — Ki tudja, hány Magyarországon írt és festett kódex visel idehaza s a külföldi könyvtárakban hamis idegen nevet és meghatározást, amint sok esetben a táblafestéssel, szobrászat, ötvösség terén történt és történik. A hazai miniatúrafestészet története szempontjából csak akkor juthatunk eredményre, ha a felkutatott emlékeknél nem fogunk különös módon — amint gyakran szokás — idegenkedni attól a magától értetődő gondolattól, hogy megvalljuk a magunkét, hogy elfogultság nélkül kimutatni igyekezzünk az itt készült miniatúrák helyi vonásait, hogy egyáltalán higgyünk a középkori magyar könyvkultúrában, amire számos biztos okmányi adat jogosít fel.“

Művészettörténeti elemzése előtt foglalkozik az árpádkori hazai könyv helyzetével, de kutatásainak súlypontja természetesen a művészettörténeti vizsgálatokon nyugszik. A magyarországi művészetnek ebből a háromszázados szakaszából eddig öt magyar származású festett kódex ismeretes: a *Habóti kódex*, a *Csatári biblia* (*Guthkeled biblia*), az *Anonymus krónikája*, az esztergomi *Expositiones in Cantica Canticatorum* és a *Pray kódex*. Négy festett kézirat pedig csupán hazai vonatkozásai révén érdekli a magyar kutatást: a *cividalei Szent Erzsébet* és *Gertrud Psalteriuma*, a hallei Egyetemi könyvtárban őrzött *Psalterium*, továbbá a kremsieri Érseki könyvtár egy *Bibliája*.

Ma még, az emlékek csekély száma halvány körvonalakban is alig sejteti az árpádkori magyar miniatúrafestészet kibontakozását és fejlődését. A kódexek stílusvizsgálata során GEREVICH TIBOR az eddigi részletkutatások feltevéseivel ellentétes megállapításokkal, új ered-

ményekkel biztos pontokat rögzít le és segíti előre a tudományos kutatást. A Magyar Könyvszemlében (1938. II. füzet) Kniewald Károly által ismertetett *Habóti kódexnek* — amely „nemcsak a magyar liturgiának, hanem a magyar miniatúrafestészetnek is legrégebb fennmaradt emléke“ (GEREVICH) — díszesebb iniciáléi francia hatást mutatnak. A *Csatári bibliáról* — amelyet eddigi ismertetői a salzburgi miniatúraiskola jelentős termékének könyveltek el, — stílusvizsgálata alapján megállapítja, hogy hazai termék. A pompás miniatúrák a román kori magyar művészet általános szellemében készültek; az osztrák miniatúrafestészeti expresszionista, torzító ábrázolásaival ellentétben, ezeket mozgalmasság, elevenség és bizonyos realiztikus törekvések jellemzik. Az esztergomi *Expositiones in Cantica Cantorum* iniciáléi egyszerűbb változatban az Európa-szerte jelentős hatással bíró montecassinói kódexfestő kolostoriskola termékeinek díszítő modorát követik. A *Pray kódex* rajzai az eddig hangoztatott salzburgi és regensburgi befolyással ellentétben, inkább karoling nyomokra utalnak s mesterük „már a csatári bibliában érvényesülő magyar stílushagyományt követi“.

Végül meg kell még említenünk GEREVICH TIBORNAK a magyar *Szent Koronára* vonatkozó érdekes megállapítását, amely szerint a II. SZILVESZTER pápa által küldött koronának apostolokat ábrázoló lemezei a VIII—X. századi ír miniatúrák stílusát követik. Az ír miniatúrafestészetben gyökerezik a montecassinói benedekrendi kolostoriskola stílusa: a kolostor könyvtárában még ma is közel háromszáz ír kódex található. Az ír könyvfestészet termékeit minden bizonnyal jól ismerték abban a benedekrendi ötvösműhelyben is, ahol a bencés SZILVESZTER pápa a koronát készítette. BERKOVITS ILONA.

Vass Klára: *A szellemtudományok magyar bibliográfiája*. A történeti vonatkozású irodalom. 1935. A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Szakbibliográfiai Kiadványai 1. Bp., 1938. Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. XIII, 225 l.

Az egyre gyarapodó bibliográfiai irodalom új hajtása az előttünk fekvő könyv. Van nemzeti könyvészetünk, vannak értékes időszakos repertóriumaink, de bizonyos korszakot felölelő szakbibliográfiánk aránylag kevés. Ezért kell örömmel fogadnunk minden olyan kísérletet, mely egy-egy tudományág eredményeinek megoldására, összegyűjtésére vállalkozik. Ilyen törekvésnek köszönhetjük az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ 1929-ben megindított sorozatát, *A Magyar Tudományos Irodalom Bibliográfiáját*, mely eddig az 1901. és 1925. év közti negyedszázad filozófiai, klasszika-

filológiai, matematikai, kémiai és növénytani irodalmának anyagát nyújtotta. Sajnos, a két legfontosabb tudomány, az irodalomtörténeti és a bibliográfiai irodalom bibliográfiája mindezekig nem jelenhetett meg. Ehhez hasonló elgondolás vezette VASS KLÁRÁT, amikor egy év szellemtudományi termését gyűjtötte össze és szakszerinti csoportosítással dolgozta föl. Bibliográfiáját FITZ JÓZSEF előszava vezeti be, melyben a magyar bibliográfiai irodalom történetének vázlatát mutatja be és rávilágít a fejlődés lehetőségeire. VASS KLÁRA bibliográfiájának legnagyobb értéke *aránylagos* teljessége: minden magyar nyelven és Magyarországon megjelent, magyar vonatkozású folyóiratot átnézett, azonban egy pár olyant kihagyott, melyeknek csak pár számát tudta fölkeresni. Ezt az elvet azonban nem helyeselhetjük. Ezzel kapcsolatban egy állandóan felszínen lévő bibliográfiai probléma megvilágítását tartjuk fontosnak. Mit tegyünk akkor, ha egy folyóiratnak mondjuk tíz számából csak négyet tudunk a legszorgosabb utánjárással is fölkeresni? Kihagyjuk-e az egész évfolyamot feldolgozásunk köréből, arra hivatkozva, hogy így csonkán csak zavart okozhatna, vagy tekintünk el ettől és a meglévő pár számot éppúgy állítjuk be bibliográfiánkba, mintha az egész lenne? Magam bibliográfiai gyakorlatában és tanácsaimban inkább ez utóbbi felé hajlok, már csak azért is, mert a tudomásulvétel szempontjából sokkal jobb, ha a meglévőt átadjuk a tudományos továbbkutatás számára, mintsem azért, mert technikai hiányok kényszerítenek rá, a meglévőt is kizárjuk a fejlődésből. VASS KLÁRA tájékoztatásában szűkszavú tanácsokat ad munkájának használatához. Ezután következik a szakszerinti csoportosítás táblázata, mely természetesen az anyag tartalmi elosztódásától van magától értetődően erősen befolyásolva. Emlékeztet a decimális beosztásra, csakhogy anyagát több csoportra parcellázta. A bibliográfia szakcsoportosítása egyébként helytálló s az újabb tudományos igényeket a legapróbb részleteiben is kielégítő. A munka előbb vázolt csoportosításából kifolyólag azonban nem elég áttekinthető, mert a beosztásban nem tartom szerencsésnek az írók születési kronológiájának a sorrendjét. Nehezen lehet tájékozódni az anyagban s a tárgymutatókat állandóan használni kell. További köteteknél változtatni kell ezen, ha másképp nem, legalább tipográfiaiilag. A bibliográfia anyagát a könyvek, az azokról írt bírálatok, ismertetések és a folyóiratcikkek alkotják. Nagy anyagot gyűjtött össze, hiszen amint a feldolgozott folyóiratok, évkönyvek stb. jegyzéke mutatja, több mint 200 ilyen jellegű munkát nézett át. A csoportosítás és az egyes cikkek megtalálásának nehézségeit pótolják a könyv végéhez csatolt indexek; a szerzők, az ismertető és a szerkesztők betűrendes jegyzékei, a

tárgyi, név-, helynév- és tárgymutatók. Ilyen szakbibliográfiáknál gyümölcsözőbbnek tartom egy nagyobb időköz (10—25 év) anyagát földolgozni, mert nagyobb anyag alapján jobban kibontakozik egy-egy tudományág szellemi életének képe, mint egy év túlságosan gyorsan lepörgő ideje alatt. A szorgalommal összeállított bibliográfiát haszonnal fogják az illető tudományszak kutatói mindenkor forgatni.

KOZOCSA SÁNDOR.

A pápai főiskolai nyomda száz éve. (TÓTH LAJOS: *A főiskolai nyomda keletkezése, története és munkája*. Megjelent a Dunántúli Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának 1937—1938. évi Értesítőjében. Kiadta TRÓCSÁNYI DEZSŐ teol. akadémiai és FEJES ZSIGMOND gimnáziumi igazgató. Pápa, 1938. 16—36 l.)

A pápai főiskola ebben az esztendőben ünnepli nyomdájának fennállásának századik évfordulóját. Száz év mindenképen nagy idő; de TÓTH LAJOS teológiai tanár, e nyomda felügyelőjének előttünk fekvő tanulmányából olyan művelődési intézmény képe bontakozik ki, mely a — gyakran — létét fenyegető történeti viharokat is állva, e nagy idő mellett különösebb visszaesések nélkül való fejlődést mutat napjainkig. Hogy ezt a fejlődést tisztán lássuk, ítéletünkben feltétlenül külön kell választanunk szellemieket és anyagiakat. Az utóbbi téren bizony akadnak törések, nehézségek a hosszú út alatt, — a nyomda kulturális életvonala azonban biztonságosan s az idők járásától talán csak előnyére megzavartatva, tör elé s juttatja ezt az üzemet mai sorsára: hogy a helyi szükségletek fedezésén túl is támasza legyen az egyetemes magyar művelődés ügyének.

Ilyen perspektíváról aligha álmodott TÓTH FERENC, az alapító. Életművével, egy a debreceni és sárospataki főiskolákéhoz hasonlatos könyvnyomtató műhelynek megteremtésével kézenfekvő, reális szükségletet pótol s el kell ismerni: elismerésreméltó erkölcsi erővel és szervező képességgel. A nyomda viszont aránylag rövid idő múlva meghaladta a létét biztosító alapokat s külső, az ország minden tájáról érkezett rendeléseknek is dolgozni kezdett. Itt jelent meg HORVÁTH MIHÁLY négykötetes Magyarország Története, itt a bakonybéli Apátnak Énekes és Imádságos Könyve s igen jelentős tett volt a Pápai Közhasznú Kalendárium kiadása még a nyomda indulásának évében. Ez a mű az akkori időkhöz viszonyított igen szép számot jelentő tizenkétezer példányban fogyott el. Ma már fontos közületeink egész sora dolgoztat a pápai nyomdánál.

Anyagi nehézségek, bár időközben is kísértettek, inkább a kezdeteken jelentkeznek. Újabb időkben, a természetes visszaesést jelentő háború után, Alma Mater és ez az intézménye — már nem adósa

egyik a másiknak: amit működése első félszázadában házi üzemére a főiskola ráfizetett, szépen megtérült a második 50 év folyamán. A nyomda működésének területéről s a működést fedező alapokról még a nyomda életrehevása előtt gondoskodás történt: ezeket a körülményeket körültekintő gonddal vette számba a győri tanulmányi főigazgatóság egykorú véleményes jelentése. A számításokat ugyan bizonyos fokig keresztül húzták a változó körülmények — így, az eredeti terv, egy katedra költségeinek a nyomda hozama által leendő fedezése, csak a hatvanas években ment teljeseésbe —, de ez időtől kezdve jól prosperált a nyomda egészen a világháború befejeztéig s némi törés után tovább gyarapodott napjainkig.

A fejlődésnek jó támasza volt a kor igényeivel a lehetőség szerint mindenkor számoló üzemi adminisztráció. A nyomda, illetve az ezt kormányzó főiskolai gazdasági tanács az üzem gyarapítására több-ízben eszközölt jelentős befektetéseket. A fáradozások eredményeképpen az üzem ma többek között önálló könyvkötésszettel és német rendszerű Typograph-szedőgéppel rendelkezik; az íves munkák évi átlagmennyisége pedig 200 ívre tehető.

A főiskolai nyomda nem elszigetelt és nem is gyökértelen jelenség Pápán. Pápa ma üzemképes öt nyomdája csupán hajtása a törzsnek, a nyomdakultúrának, mely mélyen gyökerezik a magyar századokban. Már a XVI. és XVII. században is működött itt nyomda, kettő is; s az alapítás időrendjében vett első, melyet a nyomdatörténet neves alakjának, HUSZÁR GÁLNak fia, HUSZÁR DÁVID pápai lelkipásztor hívott életre a XVI. század második felében — az apa-fiúi viszony személyi szálain meg hozzákapcsolódik egytetemes nyomdatörténetünk nagy időihez. TÓTH LAJOS egyébként is igen értékes tanulmányának kiváló érdeme szerintünk, hogy ezekről az előzményekről olyan kimerítő részletességgel szól. A kritikai irodalom, EÖTVÖS LAJOS, GULYÁS PÁL, MOKOS GYULA és a többiek idevonatkozó munkálatai mind helyet kaptak a tanulmányban. Történeti és praktikus jelentőségében egyaránt világosan állítja elénk a nyomdát, mely művelődésünk önálló szolgálata mellett még a kollektív magyar öntudat egyik legnagyobb multú munkásának, a pápai főiskolának is súlyt és díszet kölcsönöz.

SUPKA ERVIN.

Aurora, Hazai Almanach, 1822—1831. Összeállította és bevezetéssel ellátta: KENYERES IMRE. Officina Képeskönyv. 80 l.

Örvendetes jelenség, hogy kiadóink újabban egymást követve adnak ki olyan könyveket, amelyek az üzleti vállalkozás szempontjain túl, elsősorban a magyar könyvkultúra nézőpontját tartják szemük

előtt. Örvedetes ez a jelenség főként akkor, ha tudatában vagyunk annak, hogy a bibliofília az utóbbi években mennyire hanyatlóban van. A gyűjtők állandóan kevesbednek és szinte kihálóban van az a réteg, amelyre a bibliofil könyvek kiadója azelőtt biztosan számíthatott. Volt idő, amikor magasfokú gyűjtőszenvédely adott bátorságot kiadóinknak szép könyvek megjelentetésére. Ma egynémely kiadónk kockázattal járó vállalkozókedve kísérli meg újraéleszteni a hanyatlóban lévő gyűjtőkédvet. Könyvkiadó cégeink között, akik a magyar bibliofília történetének mélypontot jelentő időszakában is ápolják a szép könyv kultuszát, nem egy illusztrált könyv kiadásával vívott ki magának elismerést az Officina-könyvek kiadója.

A fenti Officina Képeskönyvet, mely KISFALUDY KÁROLY korának stílusát érzékeltető rózsaszín papírkötésben jelent meg, szépen megtervezett címlapján egykorú biedermeier metszettel, KENYERES IMRE rendezte sajtó alá. A kis kötet anyagát KENYERES nagy hozzáértéssel állította össze az Aurora évfolyamaiból. Gyűjteménye összeállításakor az Aurora kötetait nemcsak mint szöveget tartotta szem előtt, hanem a korszak stílusát jelképező egységként kezelte. Így a jól kiválasztott vers, novella, tanulmány és drámarészletek mellett bőségesen közöl a magyar biedermeier legnagyobb hatást tett almanachjából képeket, sőt kottamellékletet is. Kiadványa így egyformán nyújt ízelítőt a biedermeier magyar irodalmából éppúgy, mint könyvművészetéből, könyvillusztráló-ízléséből. Nagy kár azonban, hogy a képanyag reprodukálására nem fordított olyan gondot a kiadó, amilyent a kis könyv megérdemelt volna.

TOLNAI GÁBOR.

Dr. Csatkai Endre : *Könyvgyűjtők, régiséggyűjtők a régi Sopronban.* (Különlenyomat a Soproni Szemle II. évf. 3. számából.)

A szerző szorgos munkával összegyűjtötte azoknak a neveit, akik Sopronban könyvek és régiségek gyűjtésével foglalkoztak. Bibliofil elődeink munkálkodásának ma már, sajnos, csak nyomait találhatjuk; eredménye nagyrészt elkallódott, mert a nagy szeretettel gyűjtögetett könyvtárakból nagyon kevés maradt ránk. Első neves könyvgyűjtőnk ROGERIUS mester volt, a „Carmen miserabile“ írója. Hosszú sora követi a papoknak és polgároknak, akik a legnagyobb anyagi áldozattól sem riadtak vissza, hogy egy-egy értékes könyvet megszerezzenek. A fennmaradt végrendeletek számos kolostori és iskolai könyvtárról beszélnek; ez utóbbiak közül az 1666-ban alakult evangélikus líceumi könyvtár máig is fennáll. Az 1790-es évekből kölcsönkönyvtárak fennállására is találunk adatot, amelyek egyikének nyomtatott katalógusa is fennmaradt (1794-ből). A végrendeletek

kéziratgyűjtőkről is megemlékeznek. Külön említésre érdemesek a soproni polgárok krónikái, pl. a Ritter-, Csányi-krónika.

Kétségtelen, hogy a szerző lelkiismeretes munkájával a könyvtörténet ügyének nagy szolgálatot tett, amikor ezeket az értékes adatokat csokorba gyűjtötte. (Sopron) RADÓ I.

Kölcsey Antónia Naplója. Bevezetéssel kiadta KOZOCSA SÁNDOR. Budapest, Rózsavölgyi és Társa kiadása. 8°, 143 l.

Nagyérdekű irodalomtörténeti felfedezései során KOZOCSA SÁNDOR legújabbán egy eddig ismeretlen biedermeier egyéniségnek, KÖLCSEY FERENC unokahúgának, KÖLCSEY ANTÓNIA-nak naplóját rendezte sajtó alá. (A napló kéziratát a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltára őrizi 1929 óta, a KÖLCSEY-oklevéltár anyagában.) Nem lehet célunk ezen a helyen a napló irodalom- és művelődéstörténeti méltatása, mely pedig azon felül, hogy egyetlen ismert női naplónk a biedermeier korból (1838 májusától 1844 december 8-ig terjednek feljegyzései), a művelt író nő sokoldalú érdeklődése révén igen távoli területekre is rejteget tanulságokat. KÖLCSEY ANTÓNIA-nak — minden bizonnyal elsősorban íróbátyja révén —, noha az irodalmi központtól távoleső Csekén élt, tudomása volt a pesti irodalmi életről. Belekerülnek így naplójába olyan adatok is, amelyek a könyvkiadás és könyvtörténet kutatói számára is tanulságosak. Feljegyzéseket olvashatunk nála a korabeli könyvkiadásra vonatkozólag, de ezentúl ANTÓNIA-nak olvasmányairól szóló beszámolóiból értékes adatokat nyerünk a harmincas évek végi és negyvenes évek eleji vidéki magyar nemesi házak könyvállományáról. Bár az utóbbi adatokból óvatosan kell következtetnünk, hisz nem tudni, hogy ANTÓNIA olvasmányai közül mennyi könyv volt a maga családjáé és mennyi származott az írónagybácsinak, KÖLCSEY FERENC-nek, a vidéki nemes ember átlagánál szükség-szerűen nagyobb igényű könyvtárából. TOLNAI GÁBOR.

Kovács Imre: *Régi magyar kalendáriumaink 1711-ig.* Debrecen. Nyomatott Nagy András könyvnyomdájában [1938]. 8°, 62 + 2 l.

Hasznos áttekintése régi magyar kalendáriumainknak, melyben rövid történeti áttekintés után szerző könyvészeti és tartalmi szempontból ismerteti a magyar nyelvű kalendáriumokat 1711-ig, a nyomtatás helyei szerint és megjelenésük évrendjében. E két táblázat kiegészíti egymást és teljes bibliográfiát ad régi magyar kalendáriumainkról. Külön fejezetben foglalkozik a kalendáriumkészítőkkel, fordítókkal és nyomtatókkal, majd a régi magyar kalendáriumok tartalmi beosztásával. Doktori értekezésnek készült. Igen használható áttekintés. Könyvtáros, könyvész, irodalom- és művelődéstörténész nagy haszonnal és tanulsággal forgathatja. TR. Z.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Honnyi Levelek. (R. Z. úrnak.) A MKSzemle 1938. 155. lapján idézett Honnyi Levelek bibliográfiáinkban előfordul (l. Kereszty művét). Volt ilyen újság, ha nem is önállóan. A Honnyi Levelek a bécsi Magyar Kurirnak volt egyik *melléklete*. Nem melléklapja, mint a „Magyar Musa“, „Kedveskedő“ és a „Sokféle“, amelyek külön, önállóan, mintegy a lap ajándékképpen jelentek meg, hanem bent a Magyar Kurirban, ennek nagyságában, formátumában, tipografizálásában. A Széchényi Könyvtár Hírlaptárának 2093. jelzetű példányában az 1812. évi Magyar Kurir „IV. Fertály Esztendő“-jének a végén, hozzákötve a következő című nyomtatványt találjuk: „*Honnyi Levelek és Tudósítások*“. A lapszámozás eggyel kezdődik benne és fut 98-ig. (Közben a múzeumi példány csonka!) A 2378. jelzetű múzeumi másodpéldány 1813. évi második fertály-kötet végén újra megtaláljuk a „Honnai Levelek és Tudósítások“ mellékletet 1—33. számozással, 1-től 167-ig haladó lapszámozással. A 9. számtól kezdve címe: „*Honnai Levelek, Tudósítások, és Egyebek*“. (A múzeumi első példányból ez a rész hiányzik!) — Az újság alakja 1813. július 2-től kezdve megváltozik: eddig nyolcadrétű volt, most negyedréttűvé nő. A „Honnai Levelek...“ vele együtt változtatja alakját és most már külön számozást kap, ilyen módon: „Nro. 1. a' Magyar Kurir 2-dik darabjához“, ez után kötve, de új lapszámozással kezdődik. (A Magyar Kurir 2. számának utolsó lapja 12, az 1. számú Honnai Levelek lapszáma 1—2.)

1814-től kezdve szaporodnak a Magyar Kurir mellékletei: „*Rendkívül való Toldalék a' Magyar Kurir 29-ik darabjához*“ (az ápr. 12-i szám után), lapszámozása, a főlapétól külön: 1—4, — „*Különös Toldalék Nro. 2.*“ a 39-ik darabhoz; lapszámozása 5—8, — Nro. 3, a 40-ik darabhoz; lapszámozása 9—10. — Ugyanebben a kötetben a „Honnai Levelek“ is külön lapszámozással folyik, mindig az után a szám után kötve azonban, amelynek melléklete. Az 1815. évfolyamban van „*Rendkívül való Todalék*“, például az I. 31. és 32. darabhoz, — o — lapszámozással. Az 1816-ikiben „*Hazai és egyéb kiegészítő Todalékok*“ például a 31, 32, 33, 34 darabhoz, — o — lapszámozással. Az 1816. II. félévben „*Hazai Dolgok és egyéb Todalékok*“, egy-két-három oldalon, hol beleszámozva (gyakran eltévesztett lapszámozással, ami e régi hírlapokban is gyakori), hol — o — lapszámozással. — 1822-ben az összes mellékletek eltűnnek: a magyar eseményeket „*Magyarország*“ című rovatban közlik, mint a többi országok eseményeit.

Meg kell még említenem, hogy a bécsi Magyar Kurir 1829-től kezdve a következő kötetcímlapot adta a félesztendő kötetekhez: „*Bétsi Magyar Ujság. Ezen nevezet alatt: Magyar Kurir. 1829-dik Esztendőre...* Szerkeszteni és kiadja Márton Jó'sef... Bétsben, Nemes Haykul Antal' betűjivel.“ Ezt azért kell megemlítenem, mert a *Bétsi Magyar Ujság* hírlapbibliográfiánkban nincs fölvéve.

A főlap lapszámozásától eltérő, külön lapszámozású mellékletek kötetbe illesztése a különböző példányokban eltérő. — Pontos bibliográfiai leírásuk még nincsen. TR. Z.

Napilapok, folyóiratok filléreket érő egyes számai a gyűjtőkönyvtár szempontjából épp oly becsesek, mint a Codex Diplomaticus egyes kötetei, sőt bizonyos szempontból becsesebbek is: sokszor — mint tapasztaljuk, — már megjelenésük után néhány hónap múlva megsemmisülnek az utolsó példányig, míg a Codex Diplomatikus kötetei pótolhatók. A könyvtáresethika a napilap-számokkal és egyéb „bagatell“-értékekkel szemben éppen olyan felelősségre kötelez, mint a régi magyar könyvekkel, vagy a kódexekkel szemben. Ezért — amikor figyelmeztetéseket kapunk komoly kutatóktól, hogy egyik-másik vidéki napilapnak erre-meg erre az évfolyamára nagyon ügyeljünk, mert egyes leveleket ki akarnak tépni belőle, az első pillanatban megsértődünk, de aztán, meggondolva a Hírlaptár mai állapotát, széttagoltságát, megköszönjük a figyelmeztetést és az illető ujságot lezárt fiókban rejtjük el, amint ezt a mult héten is megtettük. Néhány évtizeddel ezelőtt megtörtént, hogy egy könyvtári alkalmazott ilyen „bagatell“-értékeket, ujságokat megcsönkített, és *állását vesztette*. Bármily jelentéktelen is a visszaélés, — még ha tizenhat fillér értékű is, — könyvtárban szigorúbb megtorlást kell, hogy vonjon maga után, mint másutt. TR. Z.

Liliputi régi magyar könyvek. Az Országos Széchényi Könyvtár anyagában található liliputi régi magyar nyomtatványainknak leírását jelen szám olvasója megtalálja Tolnai Gábor cikkében. Cikke magába foglalja a tudomásunk szerint ismert, összes régi magyar liliputi nyomtatványokat. A régi magyar liliputi nyomtatványoknak ez a kis bibliográfiája idővel bizonyára bővülni fog. Feltételezhető, hogy köz- és magánkönyvtáraink a Széchényi Könyvtár liliputi anyagán túl is rendelkeznek eddig nem ismertetett, legkisebb régi magyar nyomtatványokkal. Felkérjük ezért köz- és magánkönyvtárainkat, hogy a Tolnai cikkében nem szereplő liliputi nyomtatványainknak leírását közöljék a Magyar Könyvszemle szerkesztőségével, hogy a bibliográfiát kiegészíthessük.

FOLYÓIRATSZEMLE 1937.

(Rövidítések: *AB*: Archives et Bibliothèques, Paris, II. évf. (1936) 3-4. sz. — *ABI*: Accademie e Biblioteche d'Italia, Roma, 1937. — *ABM*: Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique, Bruxelles, XIV. évf. — *B*: La Bibliofilia, Firenze, XXXIX. évf. — *BB*: Bulletin du Bibliophile, Paris, XV. évf. — *BCb*: Bibliothèque de l'Ecole des Chartes, Paris, XCVIII. évf. — *BNy*: Bulletin of the New-York Public Library, XLI. évf. — *IDC*: Institut International de Documentation: Communications, Paris, IV. évf. — *LAR*: The Library Association Record, London, XXXIX. évf. — *LJ*: The Library Journal, New-York, LXII. évf. — *LQu*: The Library Quarterly, Chicago, VII. évf. — *MF*: Maso Finiguerra, Roma-Vatikán, I-II. évf. — *ZBW*: Zentralblatt für Bibliothekswesen, Leipzig, LIV. évf.

A beszámolóban a rövidítést követő szám az idézett cikk kezdő lap-számát jelzi.)

13. A személyzet. Státus és szolgálati beosztás.

E. I. HOBBS: Estimating the quality of the library staff. (*LAR*. 527. — A személyzet kiképzésére szükséges a könyvtárosképzés, de a teoretikus tudás nem elég. A könyvtáros intelligenciájának nem a vizsga a fokmérője, hanem a gyakorlat: mennyire gyorsan érti meg a könyvtáros az olvasó kíván-ságait, és hogy bizonytalan kérdésekre is biztos felvilágosítást tud-e adni. A könyvtárosnak minden irányban tájékozottnak kell lennie. Ismernie és emlékeznie kell az olvasóra. Kötelességtudónak, bátornak, megbízhatónak kell lennie, továbbá gyors elhatározó képességűnek. A könyvtárosi pályán gyors megítélésre, józanságra, kezdeményező, alkotóerőre van szükség és vezetőképesre. E legutóbbi főleg a fiókkönyvtárakban szükséges.)

W. C. SAYERS: Our current problems. (*LAR*. 344. — A jó könyvtári eredmények elérésére legfontosabb a könyvtáros fizetése. A férfiak és nők egyforma fizetést kapjanak.)

S. SMITH: The librarian and his public. (*LAR*. 336.)

R. G. ADAMS: Librarians as enemies of books. (*LQu*. 317.)

C. HARRISON: This staff problem. (*LAR*. 7, 352.)

Pension for the staff. (*BNY*. 612.)

VI-LIEN WONG: A study of Chinese college library personnel. (*LQu*. 401.)

14. Könyvtárosképzés.

I. D. COWLEY: The development of professional training for librarianship in Europe. (*LQu*. 169: Kitűnő áttekintést nyújt a modern könyvtáros-képzésről.)

L. R. WILSON: The American Library School today. (*LQu*. 211: Részletes ismertetés az amerikai könyvtárosképzésről, tanácsról.)

M. HUTCHINS: The Artist-teacher in the field of bibliography. An application of modern educational theories and techniques to the teaching of the first-year Library-School course in reference. (*LQu*. 99.)

- A. KILDAL: American influence on European librarianship. (LQu. 196.)
 C. DEBAIVE: Gand et l'étude des sciences bibliothéconomiques et bibliographiques. (ABM. 111.)
 F. REMY: I a-t-il lieu de modifier le programme de l'examen de candidat-bibliothécaire? (ABM. 48.)
 H. L[EMAITRE]: Enseignement [des bibliothécaires] Italie. (AB. 1936, 281.)
 H. W. KENT: Reminiscences of early days. (LJ. 146: Visszaemlékezés Dewey könyvtáros iskolájára és Deweyra.)
 D. WAPLES: Tomorrow's Library Schools. (LJ. 23.)
 L. E. FAY: Continuing education of the College Library staff. (LJ. 199.)
 Accredited library school histories. (LJ. 24: Huszonhat amerikai iskola története.)
 E. I. REXCE: Library school of the New-York Public Library. (LJ. 11.)
 I. I. WYER: The New-York State Library School (1887—1926). (LJ. 5.)
 CH. C. WILLIAMSON: Columbia University School of Library Service. (LJ. 14.)
 E. M. LLOYD: Examinations. (LAR. 25.)
 B. S. PAGE: Examinations. (LAR. 39.)
 R. M. STRATHDEE: Examinations. (LAR. 115.)
 Reports of Examiners. (LAR. 199.)
 R. A. HILL: Training of librarians in China. (LJ. 107.)
 O. GROJEAN: Le prix des Bibliothèques Publiques. 1936. (ABM. 105. — Belgiumban évente 2000—3000 frankkal jutalmazták a legjobb belgiumi könyvtártani művet. Az 1936. évi jutalmat P. Recht: Les bibliothèques publiques en Belgique. 2. kiad. Bruxelles, 1936, 136 l. nyerte el.)

15. Könyvtárosegyséletek.

- H. BIEHL: Der 33. Deutsche Bibliothekartag in Köln. (ZBW. 345.)
 W. JANICKI: L'Assemblée annuelle de l'Association des Bibliothécaires Suisses à Genève du 9 au 11 Octobre 1937. (IDC. IV. 7.)
 Association des Bibliothécaires Français, Assemblée à Bordeaux les 7 et 8 Juin 1936. (AB. 229.)

16. Könyvtártípusok.

G. O. ARLT—I. F. LUND: The University Library. (LJ. 766. — A nyilvános könyvtárak rohamos fejlődése befolyásolta az egyetemi könyvtárakat, miként a bibliofil könyvgyűjtő-tradíció is. Az egyetemi könyvtárak előszerezéssel vásároltak kuriózumokat, tulajdonképpen múzeumot csináltak a könyvtárból, amely lassanként elvesztette a függetlenségét és ma már korántsem az, aminek lennie kell. Az egyetemi könyvtárnak az egyetemhez, és nem a többi könyvtárhoz kell alkalmazkodnia. Nem lehet csupán a könyvgyűjtés és könyvmegőrzés a célja, hanem az egyetemi hallgatók igényeihez kell alkalmazkodnia, főleg tárgyismeretük szempontjából. Együtt kell működnie az egyetem egyes szakjaival.)

S. C. BRADFORD: The Science Library. (ZBW. 122.)

I. DE BISZTRAY: Les Bibliothèques populaires à l'étranger et en Hongrie. (AB. 219: és u. a. bővebben a Nouvelle Revue de Hongrie 1936. évfolyamában.)

17. Az egyes államok könyvtárügye.

W. v. BOTH: Die grossen deutschen Bibliotheken 1932—1935. (ZBW. 34: Részletes beszámoló, statisztikai kimutatásokkal a német könyvtárak három évéről.)

Erlass betreffend den Reichsbeirat für Bibliotheksangelegenheiten. (ZBW. 53.)

- R. F. ASHBY: The German Public Library. (LAR. 379.)
 R. TEICHL: Über die österreichischen Bibliotheken. (ZBW. 511.)
 O. PINTO: Le Biblioteche in Amerika. (ABI. 25.)
 H. LEMAITRE: Bibliothèques: France. (AB. 266.) — Allemagne. (AB. 272.) — Etats-Unis. (AB. 278.)
 I. MEXINE: Bibliothèques: URSS. (AB. 279.)
 H. M. CASHMORE: Libraries in Russia. (LAR. 298.)
 E. SCHIERLITZ: Das chinesische Bibliothekswesen der Gegenwart. (ZBW. 97.)
 I. D. COWLEY: The libraries of Central Europe: III. Switzerland. (LAR. 16.)
 E. APOLLONI: I corsi di preparazione per le Biblioteche popolari. (ABI. 39.)

18. Könyvtártörténet és egyes könyvtárak ismertetése.

P. LEGUAY: Bibliothèques et civilisation. (AB. 249. A könyvtártörténet vezető eszméi O. Thyregod „Die Kulturfunktion der Bibliothek“ [Haag, 1936] című műve alapján.)

C. WENDEL: Neues aus alten Bibliotheken. (ZBW. 585.)

G. DE GREGORI: Biblioteche dell'Antichità. (ABI. 9.)

W. A. OLDFATHER: The earliest recorded library regulation. (LQu. 437. Egy I—II. századi athéni könyvtár szabályzatából.)

D. FAVA: La nuova sede della Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze e la sua sistemazione. (ZBW. 178. A firenzei Nemzeti könyvtár 1935-ben költözött új helyére, az Uffiziból a Santa Croce mellé. 20.436 kötet kézirat, 3779 láda kézirat (1198 m. terjedelmű), 13.864 kötet ritka becsű könyv és nyomtatvány, továbbá 24.123 ládában (25.519 m. terjedelmű) egyéb tudományos művek, újságok, folyóiratok (kb. 2 millió) változtatott helyet.)

I. GIORDANI: The Vatican Library during recent years. (LQu. 1. Beszámol az új rendszerű könyvtár amerikai segítséggel reorganizált katalógizálásáról, továbbá a vatikáni könyvtárosképzésről, amely inkább praktikus, mint teoretikus kiképzést nyújt az egyházi könyvtárak jövő könyvtárosainak.)

R. A. RYE: The New University of London Library. (LAR. 204.)

A. PREDEEK: Panizzi and the British Museum Catalogue. (LAR. 515, 579, 622.)

T. P. SEVENSMA: The League of Nations Library. (LAR. 472, 521.)

H. W. MEIKLE: The National Library of Scotland. (LAR. 12.)

W. LL. DAVIES: The National Library of Wales. (LAR. 374.)

M. TYSON: The new Arts Library building Manchester University. (LAR. 425.)

I. TH. GEROULD: An early American essay on classification by Frederic Vinton. (LQu. 502.)

W. PIEPER: Über die Gründung einer wenig bekannten naturwissenschaftlichen Bibliothek. (Hannover, 1797.) (ZBW. 589.)

B. BRUCH: Die Entwicklung der deutschen Stadtbibliotheken vom Beginn des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart. (ZBW. 591.)

G. LEYH: Die Entwicklungslinie der Göttinger Bibliothek. (ZBW. 545.)

H. CORSTEN: Die Universitätsbibliothek Köln, Werden und Gestaltung. (ZBW. 413.)

H. UHLENDAHL: Mitteilungen aus der Deutschen Bücherei. (ZBW. 520.)

P. GEHRING: Washington-Gedächtnis Bücherei in Stuttgart. (ZBW. 522.)

H. KRUSE: Bücherei des Auslandsdeutschtums im Deutschen Ausland-Institut Stuttgart. (ZBW. 524.)

H. GOMOLL: Die Werkbücherei der Friedr. Krupp AG. in Essen. (ZBW. 191.)

R. FRAUENFELDER: Die Klosterbibliothek von Allerheiligen zu Schaffhausen. (ZBW. 217.)

- A. BRITSCH: Les bibliothèques à Paris avant 1789. (AB. 185.)
 A. MASSON: La bibliothèque de Bordeaux avant 1789. (AB. 192.)
 R. CAILLET: La Bibliothèque Inguimbertaine [à Carpentras]. (AB. 200.)
 A. JÜRGENS: Finnland. (ZBW. 647. A finn könyvtárviszonyokat ismerteti.)
 G. BATTELLI: La „Biblioteca Lusitana“ di Guido Vitaletti alla Biblioteca Nazionale di Firenze. (B. 290.)
 A. G. GALEAZZI: Di una biblioteca patrizia marchigiana e della sua dispersione. (ABI. 48.)
 A. BROGLIO: L'Accademia dei Concordi di Rovigo. (ABI. 56.)
 K. ESSELBORN: Herman Haupt. (ZBW. 44.)
 K. ESSELBORN: Adolf Schmidt. (ZBW. 334.)
 PH. LOSCH: Ernst Consentius. (ZBW. 610.)
 H. A. JOHNSON: John Cotton Dana. (LQu. 50.)

19. Kiállítások.

Rövidítések: *AK*: Állami Könyvtár, *EK*: Egyetemi Könyvtár, *KK*: Királyi Könyvtár, *NK*: Nemzeti Könyvtár, *NyK*: Nyilvános Közkönyvtár (Public Library), *OK*: Országos Könyvtár, *VK*: Városi Könyvtár.

A kiállítással, mint könyvtárosi feladattal P. SATTLER foglalkozik hosszabb tanulmányában. (Ausstellung als bibliothekarische Aufgabe. ZBW. 498.) Szerinte a kiállítás a könyvtárosi tevékenység körében mind nagyobb és nagyobb jelentőségre emelkedik. A könyvtárban összehalmozott műveltséget a könyvtári kiállítás juttatja el legközvetlenebb módon a közönség szélesebb rétegeihez. Régebben a könyvtár javaiból rendezett kiállítások a következő szempontok szerint tárták az anyagot a szemlélő elé: a könyv mint művészeti vagy technikai termék; kéziratok írásstílus vagy könyvdíszek szerint; nyomtatványok a nyomdahelyek szerint csoportosítva, vagy pedig a kötés szempontjából stb. Ezek a régebbi kiállítások rendszerint egy szakszerűleg képzett publikumnak készültek. — Ma azonban a könyvtári kiállítás szélesebb rétegekre is számít; a témáknak általánosabbakká kell válniuk, tekintettel arra, hogy a látogatás élénkebb és sokkal szélesebb közönségrétegekből tevődik össze. Ezzel a felfogásával nem akarja kizárólagosan azt az álláspontot képviselni, hogy a könyvtár most már egyedül a nagyközönség nevelését és irányítását szolgálja, de az a véleménye, hogy a régi típusú szakkiállítások a könyvtárosi kongresszusok és gyűlések alkalmával bírnak jelentőséggel. A porosz AK 1927 és 1936 között a következő kiállításokat rendezte, a közönségnek évről-évre fokozódó érdeklődése mellett: Beethoven (1927); Berliner Buchdruck (1929); Schöne Handschriften (1931); Ewiges Deutschland (1934); Wehrhaftes Deutschland (1935); Die deutschen Leibesübungen (1936); Das politische Deutschland (1936). — Mint érdekes történeti adalékot közli cikkében, hogy a lipcei VK már 1847-ben rendezett könyvtári kiállítást, igen nagy érdeklődés mellett. A könyvtári kiállítások történetében ez a dátum mindenesetre egyike a legrégebbieknek.

Az 1937. évi könyvtári kiállítások sorában első helyen magát a párizsi könyvtárkiállítást kell említenünk, amelyet a világhiállítás alkalmával rendeztek az új Trocaderóban. Nem a könyvtárak történeti fejlődését, hanem a technikai részét tárta modern felfogásban a néző elé. Külföldi és francia könyvtárakat mutattak be tervekben, majd a könyvtár felszerelését és gépezetét, a belső berendezést, bútorokat, stackot stb., végül a könyvtáros hivatásának módszereit, a könyvtár külső aktivitását, a bibliográfiát, katalógust szemléltették. Ezenfelül a könyv művészetét, technikáját, fejlődését stb. Részletes beszámoló ad a kiállításról: I. ODDON: The Library Exhibit of the Paris International Exhibition (LAR. 627.) és I. BABELON: Les Bibliothèques à l'exposition de 1937. (AB. 215.)

Különbéle jubilaris ünnepségekből a világ nagy könyvtárai is kivették a részüket. Nagy egyéniségek, intézmények stb. jubileuma alkalmából tartott ünnepségekre a könyvtárak emlékkiállításokkal kapcsolódtak be: A párizsi NK a Discours de la Méthode megjelenésének 300 éves évfordulójára Descartes-kiállítást rendez, a Cid-nek 300 éves jubileumára pedig Corneille s korának színháza szerepel. Kiállításban ünnepli továbbá Rotterdami Erasmus halálának 400 éves és Boileau születésének 300 éves évfordulóját. A newyorki NyK Puskin, Swinburne, Thomas Paine, James Macpherson emlékkiállításokat rendezett. A bordeauxi könyvtár főnnállásának 200 éves évfordulójának emlékére kéziratokat, ősnymtatványokat, szép könyveket állított ki. A göttingai EK a jubileáló egyetem történetét mutatta be. A lipcei VK a Szépművészeti Múzeum 100 éves főnnállásának évfordulójára „Régi művészeti és ritkasággyűjtemények Lipcsében” című kiállítást rendezett. Az oxfordi Bodleiana a koronázási ünnepségekkel kapcsolatosan kiállította a könyvtár legértékesebb szerzeményeit, az utolsó száz évben: kéziratokat, könyveket, térképeket, metszeteket. Ugyancsak a londoni koronázási ünnepségek alkalmából a londoni Victoria and Albert Museum koronázási szertartásokra vonatkozó könyvekből és metszetekből történeti kiállítást rendezett.

A tartalmi tárgykör szempontjából érdekes kiállítások voltak a következők:

New-York NyK: Királyok és királynők. Koronázási és ünnepi könyvek a Spencer-gyűjteményből; — Angol színház 1660—1860; — A bécsi színpad 1749—1809; Viselettörténet 1400—1600; Anatol France és más modern franciák; — Az Egyesült Államok alkotmánya; — A régi amerikai zene:

Firenze NK: Az olasz zene fejlődése (VIII—XVII. század);

Párizs AK: Turner akvarelljei és William Blake művei;

Amszterdam EK: Amszterdam város története;

Stockholm KK: A cseh és szlovák irodalom és kultúra fejlődése;

Berlin AK: Svédország és népe könyvben.

Jelentős bibliofil kiállítások voltak a következők:

Párizs AK: A legszebb francia kéziratok (a nemzetközi kiállítás alkalmából); — Musée du Jeu de Paume: Száz ősnymtatvány E. de Rothschild gyűjteményéből (André Blum rendezésében).

München AK: A német könyvfestészet.

New-York P. Morgan: Olasz kódex, ősnymtatvány és kéziratgyűjtemény; — NyK: Száz könyv és kézirat; — Száz év száz nyomtatványa; — Nyomtatvány a nyomtatványban; — Victoria-korabeli illusztrátorok. Az angol, francia és orosz könyvillusztráció.

20. A könyvtárak nevezetesebb gyarapodásai.

A British Museum Thomas James Wise ismert gyűjtő 500.000 fontra becsült kéziratokban és első kiadásokban gazdag könyvtárát, az úgynevezett „Ashley Library”-t örökölte.

A firenzei NK Prof. Guido Vitaletti örököseitől 1400 kötetből álló gyűjteményt kapott, amely értékes anyagát képviseli a portugál irodalomnak és történelemnek.

A párizsi NK egy árverésen megvette Madame de Staëlnek Fourcault de Payant párizsi ügyvédhez írott hatvanöt levelét.

A heidelbergi EK főnnállásának 550. évfordulóján értékes ajándékokkal gazdagodott. Többek között a Portheim Stiftungtól megkapta egyik legszebb kéziratukat, a braunschweigi herceg történetének kitűnő állapotban tartott példányát, amely Lohier és Maller költeményét is magában foglalja. Az eposzt Trierben, 1468-ban írta a Wormsból származó Johann fráter; a kézirat gazdag, művészi könyvdíszeket és illusztrációkat tartalmaz. A kézirat

azelőtt Ashburnham lord tulajdonában volt. — A. Leber professzor egy buginesiai (Holland-India) kéziratot ajándékozott, amely a buginesiaiak legősibb hőseposzát tartalmazza.

21. Érdekesebb hírek.

A legnagyobb angol magánkölcsönkönyvtár, az 1842-ben alapított Mudie's Library gazdasági nehézségek miatt megszűnt. A mintegy 750.000 kötetből álló könyvtár anyagának nagyrésztét a Harrod-cég bocsátotta árverésre.

A pozsonyi Comenius-Egyetem jogi fakultása új épületet kap, amelybe az Egyetemi könyvtárat is elhelyezik. Az Egyetemi könyvtár raktárhelyiségei egy 32 méteres toronyban lesznek.

1937. június 25-én volt az oxfordi Bodleiana új nagy épületének alapköltétele. A Broad-Street-en lesz az új raktárhelyiség és a főépülettel utca alatt vezető alagút köti majd össze. 1940-re tervezik a befejezést.

A lipcsei Deutsche Bücherei az 1923 óta lezárt térképgyűjteményét és térkép olvasótermet a nagyközönség részére újból megnyitotta.

A párizsi egyetemen sajtótudományi intézetet alapítottak.

ALBERT SCHRAMM, tübingai egyetemi tanár, ösnyomtatványkutató, a lipcsei Deutsche Buchmuseum volt igazgatója 58 éves korában meghalt. A 28 kötetre tervezett „Der Bilderschmuck der Frühdrucke“ című hatalmas kiadványnak volt a szervezője és szerkesztője. Közvetlenül a halála előtt készült el a sorozat 21. kötete.

22. Könyvtörténet, kódexismertetések.

CH. SAMARAN: Une Bibliographie de l'histoire de l'écriture. (BCh. 211. P. Sattler és G. v. Selle „Bibliographie zur Geschichte der Schrift bis in das Jahr 1930. Linz“ c. művét ismerteti.)

D. DIRINGER: La scrittura. (B. 169. Az írás kezdeteivel, fejlődésével, egyiptomi, proto-indián, krétai, hettita, kínai, pasquai, mayai, japán stb. írásokkal foglalkozik.)

B. BISCHOFF: Über Einritzungen in Handschriften des frühen Mittelalters. (ZBW. 173.)

P. LEHMANN: Auf der Suche nach alten Texten in nordischen Bibliotheken. (ZBW. 261.)

Magyar vonatkozású F. WITGENS: Francesco da Castello c. tanulmánya (B. 273.), amelyben Kálmáncsehi Dömonkos székesfehérvári prépost egyik kódexének, az úgynevezett Lambachi Breviáriumnak miniatúráját és művészetét ismerteti. (A kódex a lambachi bencés kolostorból újabban Eisemann lipcsei antikvárius tulajdonába került. A kódex az elmúlt évben a milánói Ambrosiana-nában volt, valószínűleg megvételre ajánlották fel a milánói származású miniatör e művét.)

A. M. ALARI: Codici miniati inediti dei secoli XI XIIe della Biblioteca Laurenziana. (B. 99.)

P. CARPARONI: Intorno ad una copia delle scene raffiguranti l'estrazione della Mandragora, che ornavano il codice così detto: „Discordie di Juliana Anicia“ da lungo tempo scomparse. (B. 152.)

E. B. TOESCA: Un Erbolario del '300. (B. 341.)

O. TUBY: I codici musicali italo-greci di Messina. (ABI. 65.)

A. MONDOLFO: Mostra bibliografica di musica italiana. (ABI. 555. A firenzei NK. kiállításának zenei kézíratait ismerteti többek között.)

K. HOLTER: Die islamischen Miniaturhandschriften vor 1350. (ZBW. 1.)

G. BOFFITO: Gli Armeni a Firenze e un oscuro passo dell' „Acerba“ interpretato. (B. 282.)

A. BOINET: Le Livre et les arts graphiques à l'exposition internationale de Paris. (B. 404.)

Érdekes nyomdatörténeti adalékokat közöl a Philobiblon 1936. évi melléklete „Die Drucke des Klosters Monsterrat von ab 1499 bis 1500“ címmel. A montserrati kolostor nyomdája két év alatt 17 ösnyomtatványt adott ki. Vezetője a német J. Luschnner, kit feleségével és fiával együtt a kolostorban szállásoltak el. Rajta kívül a személyzet 1 festékkeverőből, 2 szedőből, 2 nyomtatóból, 1 inasból és 1 betűöntőből, összesen tehát 8 személyből állt. Első, 392 lapos nyomtatványa (Hain 3556.) két hónappal a nyomda alapítása után jelent meg.

E. v. RATH: Buchdruck und Buchillustration des 15. und 16. Jahrhunderts in Köln. (ZBW. 421.)

K. SCHIFFMANN: Frühdrucke aus österreichischen und deutschen Klöstern in der Bibliothek des Priesterseminars in Linz. (ZBW. 378.)

A. SCHRAMM: Die Arche Noah in den Inkunabeldrucken. (MF. 1936. 38. A kölni biblia, Schedel-krónika és az 1489. velencei biblia Noé-bárkájának ábrázolásaival foglalkozik.)

A. KIBRE: Un esemplare sconosciuto del Defensorium inviolatae virginittatis Marie del 1471. (MF. 1937. II. 3. — Augsburg, Eysenhut. A vatikáni könyvtárban.)

M. SANDER: Un incunabulo illustrato di Aquila. (MF. 1937. 81. — La Storia di Sancto Grisedio Aquila, Eusanius de Stella, 1493.)

M. SANDER: Un incunabulo illustrato di Perugia. (MF. 1936. 93. Cornelius, Petrus Philippus: Lectura in Codicis. 1477. Gesamtkat. No. 7565.)

M. SANDER: Tre incunabuli illustrati sconosciuti. (MF. 1937. II. 5. — 1. Piramo e Tisbe [Roma, Joannes Besicken cca. 1498/1500]; 2. Il libro del Troiano Venezia. 1483—1528. Gesamtkat. no. 3748; 3. Lucano in volgare, Bologna [Bazalerius de Bazaleriis cca. 1493/95].)

I. SONNE: Un incunabulo ebraico spagnuolo del 1476 nella Biblioteca Capitolare di Verona. (B. 195.)

M. J. HUSUNG: Ein unbekanntes Signet: des Inkunabel-Druckers Michael Garaldus in Pavia. (MF. 1937. II. 89.)

G. ZEDLER: Mein Kampf um das Buch „Von Coster zu Gutenberg“. (ZBW. 223.)

Epistole: et evangelij volgari hystoriade. Venezia, Giugno 1512, Zuan Antonio e Fratelli Nicolini da Sabio per Nicolò e Domenico dal Jesu. (Essling, 195.) — (MF. 1936, 230.)

A. BRUCKNER: Verzeichnis der hinterlassenen Bücher Sebastian Francks. (ZBW. 286.)

I. DUHEM: La légende aéronautique dans les marques anciennes de librairies et des imprimeurs. (BB. 386.)

A. BLUM: La gravure sur métal dans l'Italie du Quattrocento. (MF. 1936, 9. — A párizsi Petit Palais olasz művészeti kiállításán bemutatott olasz metszeteken, Maso Finiguerra, A. Pollaiuolo, Fr. Francia, Leonardo da Vinci művein keresztül ismerteti a XV. századi olasz rézmetszetművészet kialakulását és fejlődését.)

L. DONATI: Iter Iconographicum. (MF. 1936, 15, 97, 161. — Az olasz könyvtárak, a perugiai és padovai Bibl. Civica, a ravennai Bibl. Classense, a firenzei Bibl. Riccardiana, a bolognai Bibl. Communale, a vatikáni könyvtár, továbbá a cesenai múzeum metszetanyagát tárgyalja az ikonográfiai ábrázolások ismertetése kapcsán.)

C. DODGSON: A pretended illustration of the Death of St. Thomas More. (MF. 1936, 44. — Ein glaubwürdige anzaygung des tods Herrn Thome Mori, 1536. címlapillusztrációjával foglalkozik.)

Z. AMEISENOWA: Ein unbekannter, früher Burgkmair-Holzschnitt in Krakau? (MF. 1936, 161.)

L. S. OLSCHKI: Livres inconnus des bibliographes. (B. 208, 294, 482.)

- E. BIER: Unbekannte Arbeiten des Domenico delle Greche. (MF. 1936, 207.)
- G. GEROLA: Un nuovo Calendario per analfabeti della Pusteria. (MF. 1936, 46.)
- R. FORRER: Un précurseur de la lithographie. Une eau-forte sur pierre de Kelheim de 1563. (MF. 1937, 94. lap.)
- G. FUMAGALLI: Paolo Fumagalli, calcografo, tipografo, editore a Firenze nell' Ottocento. (MF. 1937, II. 27.)
- G. FUMAGALLI: Incunabuli della litografia in Italia Milano o Roma? (MF. 1937, II. 99.)
- F. H. EMCKE: Die neue deutsche Buchillustration. (MF. 1936, 202. — I. Taschner, Th. Heine, O. Gulbranson, E. Preetorius, W. Schmidt, M. Slevogt, A. Kubin, K. Rössing, W. Harwerth stb. művészetét ismerteti.)
- E. BLUM: La xilografia moderna polacca. (MF. 1937, II. 57. — W. Skoczylas, St. Ostoja-Chrostowski, St. Mrozewski, T. Kulisiewicz, E. Bartolmiejczyk művészetét ismerteti.)
- R. W. P. DE VRES JR.: La xylographie hollandaise moderne. (MF. 1937, 129. — G. W. Dijsselhof, L. Cachet, G. Veldheer, W. O. Nieuwenkamp, D. Nijland, J. Weiland, Ten Klooster, Van der Stok, Essers stb. művészetét ismerteti.)

23. Bibliográfia.

- Hermes éléments d'une bibliothèque de culture générale (AB. 1936, 291. — A „legjobb könyvek“ jegyzéke. Körülbelül 500 címet tartalmaz. Ezek sorában 12 magyar regény, 1 magyar dráma (Madách, Az ember tragédiája), továbbá Sauvageot: Découverte de la Hongrie című munkája szerepel.)
- W. B. GAMBLE: History of aeronautics. (BNY. 49, 137, 335, 427, 487, 571, 583, 635, 703. — A repülőgépek fejlődés-bibliográfiájának közlését már az előző évfolyamban elkezdte s folytatta 1937-ben majd minden számban. Részletes indexe a szeptemberi füzetben ért véget.)
- W. J. BURKE: The literature of slang. (BNY. 19, 113, 313, 785, 9337. — A tolvajnyelv irodalma bibliográfiájának első része már az előző évfolyamban megjelent, számos folytatásokban való közlése átnyúlik 1938. évre.)
- J. E. GOURLEY: An Annotated List of Bibliographies of Cookery Books. (BNY. 696.)
- G. F. BLACK: Witchcraft in Scotland. 1510—1727. (BNY. 811, 917.)
- A Check List of Mazarinades in the New-York Public Library. (BNY. 29.)
- The Koran in Slavonic. (BNY. 95.)
- M. MONACO: La fortuna della Mandragola. (B. 113, 261. — Macchiavelli komédiájának kiadásai s idegennyelvű fordításai.)
- R. RIDOLFI: Giunte alla biografia e alla bibliografia del Bargeo. (B. 381.)
- R. OEHME: Die Ausgaben der zwölf Landtafeln des Johannes Stumpf. (ZBW. 380.)

24. Könyvismertetések.

Könyvtártan, könyvtárpolitika.

- C. B. JOECKEL: The Government of the American Public Library. Chicago, 1936: ABM. 157. (FR. SCHAUWERS.)
- M. GODET: Bibliothèques Américaines. Impression et réflexion. Bern, 1935: B. 371. (V. CAMERANI.)
- K. LARSEN: Danks Biblioteks fører. Udg. af Faelles representationen for den danske Bibliotekarstand. København: Nyt. Nordisk Forl. 1936. (Statens Bibliotekstilsyns Publikationer. 13.) ZBW. 572. (H. BONDE.)

- R. MUNN—E. R. PITT: Australian Libraries Melbourne, 1935. ZBW. 148. (A. PREDEEK.)
 E. H. LEHMANN: Einführung in die Zeitschriftenkunde. Leipzig, 1936: ZBW. 55. (I. KIRCHNER.)

Könyvtártörténet.

- J. VORSTIUS: Grundzüge der Bibliotheksgeschichte. 2. Aufl. Leipzig, 1936: ZBW. 68.
 O. THYREGOD: Die Kulturfunktion der Bibliothek. Haag, 1936: ZBW. 388. (G. ABB.)
 P. KIBRE: The Library of Pico della Mirandola. New-York, 1936: BCh. 386. (É. A. VAN MOË.)
 E. LEROY: Guide pratique des Bibliothèques de Paris. 1937: BCh. 391. (P. LE GENTILHOMME.)

Bibliografia.

- G. SCHNEIDER: Einführung in die Bibliographie. Leipzig, 1936: ZBW. 290. (G. LEYH.)
 Library Literature 1933—1935. An author and subject index-digest to current books, pamphlets and periodical literature relating to the library profession. Ed. by M. SHAW. New-York, 1936: ZBW. 294. (J. VORSTIUS); LQu. 278. (L. CARNOVSKY.)
 C. BRUNEL: Bibliographie des manuscrits littéraires en ancien provençal. Paris, 1935: ZBW. 394. (K. CHR'ST.)
 P. CARON—M. JARYC: Répertoire des périodiques de langue française philosophiques, historiques, philologiques et juridiques. Paris, 1935: ZBW. 352. (J. VORSTIUS.) — Alfabetikus sorrendben 1500 folyóirat.
 Bibliografický katalog Československé Republiky. Literární tvorba z roku 1934. vyjma díla periodická. Praha, 1935: ZBW. 353. (U. JOHANNSEN.)
 Der Buchdruck des 15. Jahrhunderts. Eine bibliographische Übersicht hrsg. von der Wiegendruck-Gesellschaft. Berlin, 1929—36. XLIV.: ZBW. 70. (L. ZOEPPF.)

Könyvtári katalógusok.

- A. BERTHOLD: Union catalogues. A selective bibliography with an introduction by E. C. RICHARDSON. Philadelphia, 1936: ZBW. 624. (R. MUMMENDEY.)
 Die Kataloge der grösseren Bibliotheken des deutschen Sprachgebiete. LQu. 291. (J. C. M. HANSON.)
 A. JÖRGENSEN: Calonius-Naumannska Samlingen i Helsingfors Universitetsbibliotek. Helsingfors, 1936: ZBW. 631. (A. JÜRGENS.)
 M. KUHLMANN: Bibliothèque Nationale et Universitaire de Strasbourg. Inventaire des Périodiques des Bibliothèques de Strasbourg. Strasbourg, 1937: ZBW. 571. (L. KLAIBER.)

Kézirat-katalógusok, kézirat-tan.

- I. DESTREZ: La pecia dans les manuscrits universitaires du XIIIe et du XIVe siècle. Paris, 1935: B. 210. (S. KUTTNER.)
 L. THORNDIKE—P. KIBRE: A Catalogue of Incipits of Mediaeval Scientific Writings in Latin. Cambridge (Mass.) 1937: BCh. 388. (É. A. VAN MOË.)
 J. MARTINI: A Catalogue of Manuscripts, early printed and other rare books. Lugano, 1937: B. 88. (i.—)
 D. K. COVENEY: A descriptive Catalogue of Manuscripts in the Library of University College, London, 1935: ZBW. 355. (G. A. GERHARD.)

S. DE RICCI—W. J. WILSON: Census of Medieval and Renaissance Manuscripts in the United States and Canada. 1. Alabama to Massachusetts. New York 1935: ZBW. 633. (H. GERSTINGER.)

C. A. DE LABORDE: Les principaux manuscrits à peintures conservés dans l'ancienne Bibliothèque impériale publique de Saint-Pétersbourg: B. 331. (A. BOINET.) A szerző még a világháború előtt tanulmányozta az anyagot, amelynek nagyrésze 1933-ban Luzernben Gilhofer et Ranschburghoz jutott eladásra.

Katalog der Handschriften der UB. zu Leipzig. IV. Die lateinischen und deutschen Handschriften. 1. Bd. R. HELSSIG: Die theologischen Handschriften. ZWB. 154. (J. KIRCHNER.)

Katalog der Handschriften der Universitätsbibliothek Erlangen. Neubearbeitung. Bd. 6. Erlangen 1936. 1. E. LUTZE: Die Bilderhandschriften. ZBW. 151. (A. BOECKLER), 2. É. KYRISS: Die Einbände der Handschriften. ZBW. 153. (H. SCHREIBER.)

Nyomdászattörténet, ősnymtatványkatalógus.

A. NICOLAI: Histoire des moulins à papier du Sud-Ouest de la France. 1300—1800. Bordeaux, 1935: B. 80. (A. BOINET); BCh. 168. (E. STEIN.)

H. LEHMANN—HAUPT: Das amerikanische Buchwesen. Leipzig, Hiersemann, 1937. ZBW. 636. (A. PREDEEK.)

M. AUDIN: Les Livrets typographiques des fonderies françaises créées avant 1800: B. 83. (A. BOINET.)

D. FAVA: I libri italiani a stampa del secolo XV. figure della Biblioteca Nazionale-Centrale di Firenze. Milano, 1936: MF. 1936. 260. (LAMBERTO DONATI.)

M. SANDER: Copertine italiane illustrate del Rinascimento. Milano, 1936: MF. 1937. II. 77. (LAMBERTO DONATI.)

Der Buchdruck des 15. Jahrhunderts. Berlin 1929—1936: ZBW. 70. (L. ZOEPPF.)

J. BENZING: Der Buchdruck des 16. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet. Leipzig. 1936: ZBW. 71. (W. PORT.)

R. HÁLA: Christoph Plantin. Aus der Blütezeit des Buchdrucks in Antwerpen. Wien. 1936: ZBW. 249. (W. MENN.)

Lexikonok.

The Catholic Encyclopedia. (Edited by E. A. PACE.) New York 1936: LQu. 283. (C. U. FAYE.)

W. STAMMLER: Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexicon. Bd. 1. 2. Berlin, Leipzig 1933—1936: ZBW. 566. (W. NICKEL.)

Könyvtárosképzés.

E. J. REECE: The Curriculum in Library Schools. New York 1936: LQu. 265. (E. M. FAIR.) B. I.

RÉSUMÉ. — INHALTSANGÄBE.

• **József Fitz:** *Ein Nekrolog über Frau Aladár Schöffler.* Frau Aladár Schöffler hat im Jahre 1919 die Hungarica-Bibliothek ihres Mannes, Julius Todoreszku, der Széchényi Landesbibliothek des Ungarischen National-Museums geschenkt. Am 14. Juni l. J. ist sie gestorben. Am Sarge hat der General-Direktor der Széchényi Landesbibliothek im Namen des Instituts von ihr letzten Abschied genommen, und würdigte die Bedeutung ihres grossartigen Geschenkes.

Asztrik Gábel: *Datierung mittelalterlicher Handschriften.* Zur Zeitbestimmung der mittelalterlichen Handschriften benützt man die paleographische und historische Methode. Der Verfasser beschäftigt sich mit den verschiedenen Schriftarten, mit den Neumen, Signaturen, Pergament, Miniaturen, usw., insofern diese zur Zeitbestimmung der mittelalterlichen Handschriften benützbar sind.

Alisz Goriupp: *Über die Sammlung der neuern, Ungarn betreffenden Auslandsliteratur.* Die Sammlung der Ungarn betreffenden Auslandsliteratur ist eine der schwierigsten Aufgaben der Landesbibliothek. Wo soll die Grenze der Sammlung gezogen werden, dass weder wertvolles vernachlässigt, noch unnützes aufgestapelt werde? Feste Normen können in dieser Frage nicht gegeben werden. Verfasserin versucht durch typische Beispiele einige Winke zur Beurteilung des Materials zu geben.

Gábor Tolnai: *Alte ungarische Miniatur-Druckwerke in der Széchényi-Landesbibliothek des Ungarischen Nationalmuseums.* Die Széchényi-Landesbibliothek des Ungarischen Nationalmuseums hat letzstens ein, aus drei Druckwerken bestehendes und vor 1711 gedrucktes Miniatur-Kolligat erworben. Der Artikel enthält die Besprechung des dreifachen Kolligats und publiziert anschliesslich auch die Beschreibung anderer in den Sammlungen der Széchényi-Landesbibliothek befindlichen Miniatur-Druckwerke. Bevor das Kolligat bekannt wurde, waren der ungarischen Bibliographie zwei altungarische (vor 1711 gedruckte) Miniatur-Druckwerke bekannt, und zwar: Gebetlein 1677, und Der Kleine Catechismus, D. M. Luth. 1686. Das jetzt erworbene Kolligat der Széchényi-Landesbibliothek enthält das obenerwähnte, erste

Druckwerk und ausserdem zwei bisher noch nicht Publiziertes. Das zweite Stück des Kolligats: Oeconomia. Das dritte Stück des Kolligats ist eine ältere Ausgabe des bekannten Luther-Cathechismus. Die angeführten vier Titel stellen die gesamte Bibliographie der bisher bekannten ungarischen Miniatur-Druckwerke dar. Alle diese sind in der Druckerei von Samuel Brewer in Leutschau verfertigt worden.

TARTALOM.

	Lap
Fitz József : Dr. Schöffler Aladárné ravatalánál	353
Gábrriel Asztrik : A középkori kéziratok kormeghatározása	355
Goriupp Alisz : A magyarvonatkozású könyvek könyvtári problémája	365
Tolnai Gábor : Legkisebb régi magyar nyomtatványok a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában	369
Kisebb közlemények : TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Miért nem jelentek meg szépirodalmi művek Magyarországon a XVIII. században? — GÁRDONYI ALBERT: Közkönyvtári kézírathasználat a XVIII. században. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Egy XVIII. századbeli hírlapmelléklet-kolligátum. — ZOVÁNYI JENŐ Címlap nélküli ismeretlen könyvek	375
Ismertetések : HÓMAN BÁLINT munkái. (Ism. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.) — GEREVICH TIBOR: Magyarország Románkori Emlékei. (Ism. BERKOVITS ILONA.) — VASS KLÁRA: A szellemtudományok magyar bibliográfiája. (Ism. KOZOCSA SÁNDOR.) — A pápai főiskolai nyomda száz éve. (Ism. SUPKA ERVIN.) — Aurora, Hazai Almanach 1822—1831. (Ism. TOLNAI GÁBOR.) — DR. CSATKAI ENDRE: Könyvgyűjtők és régiséggyűjtők a régi Sopronban. (Ism. RADÓ I.) — KÖLCSEY ANTÓNIA Naplója. (Ism. TOLNAI GÁBOR.) — KOVÁCS IMRE: Régi magyar kalendáriumaink 1711-ig. (Ism. TR. Z.)	385
Levélszekrény : (TR. Z.)	394
Folyóiratszeme : 1937. B. I.	396
Résumé—Inhaltsangabe :	406
Név- és tárgymutató :	409

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- (a.) Az Országos Széchényi Könyvtár
 januári kiállítása 81. — Hóman
 Bálint és Fitz József előadása a
 Nemzeti Múzeum közgyűlésén 81.
 A. M.: A második könyvtárosképző
 tanfolyam 82. — Szakosztályi hí-
 rek 81.
- Aachen 4.
 Áachs Mihály 159, 211, 232, 252.
 Abats János, idősb 78.
 Abrudbánya 55.
 Abrugi György 206.
 Acél-Testvérek 298.
 Ács Mihály 159, 211, 232, 252.
 Acsády 305.
 Adalbert, Szent — 108, 109.
 Adalékok a Gyöngyösi-kiadások tör-
 ténetéhez. Kozocsa Sándor 317.
 Admonti kódex 330.
 Adorján-Testvérek 298.
 Ady Árpád 51, 54. — Endre 302.
 Afra, Szent — 106.
 Afrika 138.
 Ágoston József 296.
 Ajánlások történetéhez. Trócsányi
 Zoltán 77.
 Akadémia, Magyar Tudományos —
 1, 76, 81, 198. — könyvtára 123.
 Albert, Szent — 102.
 Áldássy Antal 304, 310.
 Aldus 70, 299.
 Alföldi András 334.
 Almási Szalai János 218.
 Álmos herceg 99.
 Aloysius, Gonzága Szent — 237.
 Alsószilvás 55, 58.
 Alszeghy Zsolt 302.
 Alt 303, 309.
 Alvintzi Erzsébet, gróf Bethlen Já-
 nos özvegye — 78. — Péter 238,
 336, 337.
- Ambro Ferenc Ignác 247, 261.
 Amerika 184, 324.
 Amstelodam 203, 206, 249.
 Ancillon János Péter Frigyes 290.
 Ancona d', Paolo 10.
 András Sámuel 249, 308.
 András, Szent — 102, 106, 109, 110.
 — vértanú 111.
 Andrić, Nicola 69.
 Angyal Dávid 190, 334.
 Angyalos 50, 55, 58.
 Anonymus 330. — krónikája 387.
 Antikvárius könyvpiac szemléje 294.
 Apácai 298.
 Apafi Mihály I. 199, 299. — — II.
 199. — özvegye Betlen Kata 78.
 Apponyi Albert 52.
 — Sándor gróf 296, 297, 299, 308,
 386. — — Hungarica könyvtára
 386.
 Arad 65.
 Arany János 189.
 Aranyosrákosi Székely Sándor 32.
 Arnd János 78, 195, 277.
 Arrivabene, Georgius 152.
 Árverési Csarnok. Az — 311.
 Asztalos Miklós 305, 329, 350. — —
 Bajza József 67.
 Áts Mihály 159, 211, 232, 252.
 Audoenus, Szent — 107, 111.
 Augsburg 147.
 Augustinus 179.
 Aurora, Hazai Almanach 1822—1831.
 Összeállította és bevezetéssel ellátta
 Kenyeres Imre. Ism. Tolnai Gábor
 391.
 Ausztria 119, 160, 326.
 Ávéd Oszkár János 51.
 Avignoni Missale Romanum 9.

- B. I. Folyóiratszemele 1937. 339, 396.
 Baba Ferentz, Maros-Vásárhelyi 78, 216, 248.
 Bachó László 122.
 Badics Ferenc 307, 317.
 Bajza Jenő 87. — József 68, 69. — — Asztalos Miklós 67.
 Bakschay Abraham 171.
 Balassa Bálint, Gyarmati 158, 298, 307, 337.
 Balázsfalva 51, 56.
 Ballagi Aladár 174, 310, 318, 370. — Géza 296. — Mór 296. — -könyvtár 297.
 Balogh 306. — Elemér 310. — István 125.
 Balsac 179.
 Bánffy Dezső 53. — -levéltár 305.
 Bánffyhunyadi 55, 56, 58.
 Bánság 66.
 Barabás Gergely 51.
 Baranyi Pál, P. 240, 273, 275.
 Bárczay 303.
 Bárczy István 303, 306.
 Barót 50, 55, 57.
 Baróti Szabó Dávid 249, 308.
 Bartal 308.
 Bártfa 232.
 Bártfai Szabó László 113, 117.
 Bartha Miklós 46, 63, 64.
 Bartók Béla 334.
 Bartoniek Emma 82.
 Baskerville 299.
 Batsányi János 125.
 Batteli, G. 357.
 Batthorych Kornél 68.
 Batthyány Ignác erdélyi püspök 305, 381.
 Battignolles-könyvgyűjtemény, London 326.
 Battyani Lajos 198, 233.
 Bauer Károl Josef 234.
 Baumeister N. 382.
 Bay Sándor 302.
 Bayer 307.
 Beaumont Mária 220.
 Bebesy Ferentz, bebesi 121.
 Bécs (Béts) 1, 48, 74, 124, 127, 128, 153, 160, 161, 174, 198, 214, 232, 233, 250, 292, 368, 381, 382. —i
- Biblia Sacra 9. —i Nemzeti (Udvari) Könyvtár 1, 178.
 Bedő Mór 306.
 Beethoven 331.
 Bél Mátyás 78, 157, 195, 196, 277, 305, 309.
 Béla király 4.
 Belnay György Aloys 159, 259.
 Bendik Fr. S. 126, 127.
 Benedek, Szent — 102, 109. — vértanú 109, 111.
 Benedek Marcell 369.
 Beniczky 375.
 Benitzki M. 267. — Péter 159, 196, 199, 218, 222, 246, 262, 265, 266.
 Benyák Bernárd 225.
 Beöthy 307. — Pál 288, 289.
 Berei Soó Rezső 310.
 Berényi Erzsébet gr. Zichy Miklósné 156.
 Berkovits Ilona 360. — — A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniatűrái 1. — — Gerevich Tibor, Magyarország románkori emlékei 387. — — Kálti Márk Képes Krónikája 332.
 Berlin 131, 142, 290, 292. — i Staatsbibliothek 142, 178, 279.
 Bernárd Pál 255.
 Bernhardi 322.
 Beroaldus, Philippus 23, 26, 30, 31.
 Berzeviczy Gergely 308.
 Berzsenyi Dániel 189.
 Bessenyei György 258, 302, 375, 378. — Sándor 238.
 Beszterce 50, 51, 55, 56, 57.
 Bethlen község 56.
 Bethlen Ferenc 158, 199. — János gróf özvegye Alvintzi Erzsébet 78. — Kata II. Apafi Mihály özvegye 78, 199.
 Betleni Hari Péter 214.
 Bettelheim Mór 310.
 Betűtípusok a XVIII. századbéli magyar nyomdáknakban 200.
 Biblia, berlini Hamilton 10, 11. — Csatári 387. — Komjáthi 298. — Latina (1480. Velence) kiegészített budapesti példányáról. Mokcsay Júlia 150. — Sacra, bécsi 9.

- Bibliográfia 403, 404. — és szakkatalógus 313. — pisomnictva slovenského na spôsob slovníka od najstarších čias do konca r. 1900. Sárkány Oszkár 181.
- Bibliotheca scriptorum medii recentisque Aevorum. Ism. Trócsányi Zoltán 171.
- Bibliothèques. Organisation — Technique — Outillage. Dezsényi Béla 328.
- Bicsérdy-féle Képes Krónika-másolat 1, 333.
- Bielek László 78, 79.
- Bikfalvi Falka Sámuel 382.
- Birkenstock Menyhárt 382.
- Birly 309.
- Biró Márton, Padányi — 79, 195, 233, 239, 243, 251, 273, 274, 278. — Sándor 334.
- Bitay Árpád 334, 335.
- Blum, A. 360.
- Bod Péter 23, 228, 229, 307, 308.
- Bodó János, Szent-Mártony — 159.
- Bodoni 299.
- Boeckler, A. 359.
- Bochemeim, F. W. 85.
- Boer Mária, Lutzai Nemes László özvegye 78.
- Bogáti Fazekas Miklós 21.
- Bogdan-Duica, Gheorghe 335.
- Bogner Mihály 302, 311.
- Bohatta, Hanns: Bibliographie der Breviere. Kelényi B. Ottó 83.
- Bologna 7, 16, 359.
- Bólyai János 81.
- Bona János 224, 265.
- Bonaparte 33.
- Bonfini 157, 171.
- Bongarsius 305.
- Borbély Gergely, Tolnai — 162. — István 334.
- Bor Fortunát 334.
- Borosnyai Nagy Sigmond 249. — — házastársa, Baróti és N. Batzoni Pál Ilona 223.
- Bouiard, A. de — 357.
- Bölöni 309.
- Börsenverein 280, 281, 284.
- Brád 50, 55, 58.
- Bradley, J. 363.
- Brankovics György rác fejedelem 1. Brassó 50, 51, 55, 56, 58. 65.
- Braun Róbert 310.
- Brever János 222.
- Břevnov 97, 109.
- Brewer Sámuel 159, 210, 211, 370, 372, 373.
- Breyer, Mirkó 69.
- Briquet, Charles Moïse 151, 359.
- British Museum 152.
- Bruck Róbert 14.
- Bruckner, A. 357.
- Bruceys apát 225.
- „Bucureştibe küldik a közintézmények könyvtárában található régi könyveket.“ Y. 167.
- Buda 36, 128, 158, 159, 233, 234, 250, 251, 317.
- Budapest 46, 52, 59, 63, 76, 77, 167, 173, 174, 297, 303, 310, 335, 336. —i Egyetemi Könyvtár 82, 123, 151, 152, 173, 198. — Egyetemi Könyvtár Hevenessi-gyűjteménye 379. — Egyetemi Könyvtár Kaprinai-gyűjteménye 379.
- Buday Árpád 334.
- Budenz 308.
- Bujnák, Pavel 185.
- Bukarest 50, 65, 167.
- Bunián János 254.
- Burns 322.
- Bywanck, A. W. 360.
- Calasanctius Josef 224.
- Calepinus 308.
- Calmet 157.
- Capua 104.
- Cassetta Salvus domokos magister generalis 145.
- Chambord gróf 310.
- Chroust, Anton 357.
- Címlapnélküli ismeretlen könyvek. Zoványi Jenő 383.
- Ciuhandu, Gheorghe 335.
- Cividalei Szent Erzsébet Psaltériuma 387. — Szent Gertrud Psaltériuma 387.
- Clauser Mihály: Horváth Konstantin, Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások“ története. 1820—1824. 177.
- Cluny 108.

- Comaromi C. György 207, 211.
 Comenius 299.
 Copinger, W. A. 148, 150.
 Crăciun, Joachim: Bibliographie de la Transylvanie roumaine 1916—1936. Ism. Makkai László 333. 336.
 Crous, E. 358.
 Csáky 309. — -levéltár 305.
 Családtörténet, helytörténet 303.
 Csánky Dezső 334.
 Csaplovics 309.
 Csapo Josef 240.
 Csapodi Csaba 330. — — Három német könyvtár 1937-ben. Drezda, Lipsce, Berlin 131.
 Császár Elemér 73, 190, 336.
 Csatári-biblia 387.
 Csatkai Endre dr.: Könyvgyűjtők, régiséggyűjtők a régi Sopronban. Ism. Radó I. 392.
 Csehország 183, 184.
 Cseh-Morvaország 181.
 Cseke 393.
 Csekey István 308.
 Csekonics Endre gr. 311. — -könyvtár 301.
 Csernátfalva 55, 58.
 Csernáttoni Gyula 63.
 Cserneki De:őfi Ferencz 234.
 Csikesz Sándor 336.
 Csik-széki Szent-Györgyi István 275, 276.
 Csikszereda 50, 51, 52, 55, 65.
 Csokonai Mihály 154, 302.
 Csontos János 363.
 Csumogi Leó 51.
 Csutak Vilmos 334.
 Csuzy Zsigmond 242, 264.
 Csúry Bálint 334.
 Czako 200.
 Czanaki Mathe 206.
 Czartoriski-könyvtár, Krakko 326.
 Czobor 307.
 Czuczor Gergely 189, 308.
 Czvittinger Dávid 202, 307.
 Dániel Ernő, báró 47.
 Danielik 175.
 Dankó József püspök 97, 296, 297.
 Daróczy Aladár dr. 289. — Tamásné özv., szül. Szeniczey Stefánia 288, 289. — Zoltán 289.
 Darvas Lajos 293, 298. — Pál 298.
 Deák Farkas 337. — Ferenc 41. — — könyvtára. Panka Károly 288.
 Deákgyarmat 55.
 Deáki Filep József 268.
 Debrecen 23, 25, 36, 124, 159, 163, 175, 194, 207, 208, 214, 215, 265, 266, 268, 271, 272, 338, 375, 378. — i ref kollégium könyvtára 383.
 Debreczeni László 334.
 Debretzeni Kováts Sámuel 78, 223, 262.
 Decimálás, szakozás 344.
 Decsy, 306, 307.
 Degering, H. 357.
 Dél-Amerika 138.
 Delahaye francia tudós 15.
 Delitsch H. 357, 358.
 Déniel Géza 52.
 Dés 50, 55, 57, 65.
 Desericus 305.
 Desőfi Ferencz, Cserneki — 234.
 Desseffy Aurél 333.
 Désy Zoltán 51, 63.
 Deutsche Bücherei 25 éves jubileuma. A —. Moravek Endre 279.
 Déva 50, 55, 57, 58, 65.
 Dévay András 193, 195, 274.
 Dezsényi Béla: Bibliothèques 328. — Réz, Heinrich, Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918. 91. — Rôle et formation du bibliothécaire. Étude comparative sur la formation professionnelle du bibliothécaire 89.
 Dézsi Lajos 23, 25, 26.
 Dicsőszentmárton 50, 55, 56, 65.
 Didot 299.
 Dielitz J. 363.
 Diószegi K. István 194, 272.
 Dirsztay Béla báró 296. — — — ifjabb 300.
 Divéky József 129.
 Dobos István 159, 226.
 Dobrai Tsulak Sámuel 199.
 Dobrowsky Ágost 295.
 Dobsa Lajos 331.

- Doddrige 215.
 Dokumentáció, felvilágosító szolgálat 345.
 Dokumentációs szolgálat 313. — a newyorki magyar könyvtárban. 323.
 Dom, A. 358.
 Domanovszky Sándor 386.
 Dombi Mihály 235.
 Dorell József 258, 377.
 Doucha 183.
 Dömsödi Hajós Gergely 302.
 Drăganu, Nicolae 335.
 Dragomir, Silviu 335.
 Drescher Pál 302, 310.
 Drexelius Jeremiás 193, 274.
 Drezda 131, 140, 144. —i Landesbibliothek 13, 131.
 Dugonics András 154, 245, 302, 305, 308.
 Duh püspök 100, 104.
 Dunántúl 194.
 Dunavecse 34.
 Durandus: De Divinis Officiis, London 9.
 Dure, Didor 75.
 Duttenhofer 218.

 Eckhart Ferenc 305.
 Ecsedi István 338.
 Eder 308.
 Edvi Illés Aladár 296, 297.
 Eger 159, 234, 235, 273, 274, 378.
 Eggenberger 188.
 Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagia-jához. K. B. O. 70.
 Egy magyarországi görög könyvtára a XVIII. században. Horváth Endre 33.
 Egyed, Szent — 107.
 Egyes államok könyvtárügye, Az — 397.
 Eisler Mihály 300.
 Eitzenberger Ferencz Antal 224, 262. — -nyomda 265, 266.
 Éjszaki Károly 293. — -család 293.
 Elek, Szent — 102, 109.
 Elischer Boldizsár 296.
 Ellinger János 218, 238, 249, 261, 262.

 Első kiadások 301.
 Elzász 283.
 Elzevir 299.
 Emich Gusztáv 295, 296.
 Emilia 14.
 Endlicher 304, 330.
 Endrődi Sándor 129.
 Endter Márton 159.
 Engel 305, 306. — József János 257, 262.
 Ens Gaspar 331.
 Enyedi György 23, 25, 30, 31, 32. — Lukács 292.
 Enyvvári Jenő 172.
 Eöttevényi Olivér 334.
 Eötvös József báró 189. — Lajos 391.
 Erasmus: Adagia 70.
 Érdekesebb hírek 401.
 Erdély 42, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 53, 55, 60, 65, 66, 162, 194, 298, 334, 336. —i időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig 1867—1919), Az — Kristóf György 41. —i Múzeum 18.
 Erdélyi Aladár 308.
 Erdődy Kristóf gróf 171.
 Érdy-kódex 330.
 Erkel Ferenc 331.
 Ernst Lajos 293, 310.
 Erzsébet, Szent — Psalteriuma, Cividale 387. — anyakirályné 3, 4.
 Erzsébetváros 50, 55, 56.
 Eszéki István 384.
 Eszláry István 307.
 Esztergom 108. —i Expositiones in Cantica Cantorum 387.
 Eszterházy Móric gróf 301.
 Etédi S. Márton 251.
 Etimológikus helyesírás teljes gyűzelme a protestáns nyomdákból a XVIII. században. A — 211.
 Európa 106, 388.
 Extra Hungariam 312.

F B.: Sine lege vagantur 322.
 Fabó 305.
 Fabricius István, Szakmári — 22.
 Falka Sámuel, Bikfalvi — 382.
 Faludi Ferentz 217, 227, 249, 258, 376, 377.
 Fancev, Rr. zágrábi egyetemi tanár

- 97, 98.
 Faragó Zsigmond 298.
 Farcy, Charles 118.
 Farkas Antal 283, 378. — Ferentz, Farkasfalvi — 321.
 Fáy András 333. — -könyvtár, Tibolddaróci 22.
 Fazekas Mihály 123, 125, 129, 302. — Miklós, Bogáti — 21.
 Feger Theobald 86.
 Fejér 304. — Antal 51. — György 379.
 Fejérpataky László 297, 304.
 Fejes Zsigmond 390.
 Feleki Géza 310. — Károly könyvtára 324.
 Felső-őri Fülep Gábor 260.
 Felvidék 298, 373, 374.
 Felvilágosítások 337.
 Felvilágosító szolgálat, dokumentáció 345.
 Fényes 309.
 Fényképezés és mikrofilm 346.
 Ferenc, Xavier Szent — 238.
 Ferenczi Miklós 334. — Sándor 334.
 Fessler 305.
 Festetich György gróf 301. — Pál gróf 99.
 Fettich Nándor 334.
 Feyner Konrád 145.
 Fiacrius, Szent — 106, 107, 111, 112.
 Firtinger Károly 187.
 Fischer, Wolfgang 362.
 Fitz József 5, 81, 82, 365, 389. — — Dr. Schöffner Aladárné ravatalánál 353.
 Fleury 157.
 Fogaras 50, 55, 56.
 Fogarasi 308.
 Fögel József 171, 172.
 Folti Bálint özvegye Jósika Mária 78.
 Folyóiratszemle 1937. B. I. 339, 396.
 Fonetikus és etimológikus helyesírás keveredése. A — 248. — írás a XVIII. században a katolikus nyomdáknál 229.
 Fóris Ferenc, Otrókócsi — 307.
 Forray 309.
 Forster 307.
 Földrajz és természettudományok 309.
 Fővárosi Könyvtár 70, 82, 173, 174, 189. — — Évkönyve. Ism. Mátrai László 172. — — Szűry-gyűjteménye 123.
 Fraknói Vilmos 72, 175, 176.
 Franciaország 1, 107, 292.
 Francofurum 203, 216, 248.
 Frank 308.
 Franke, August. Hermannus 252. — cég, List és — 297.
 Frankenburg Adolf 114.
 Frauenheim János 237.
 Friedreich Endre 36.
 Frobenius 299.
 Fuchs Hermann 180. — Xavér Ferentz nyitrai püspök 78.
 Fugyivásárhely 67.
 Fuxhofer 99.
 Fülep Gábor, Felső-őri — 260.
 Fülöp Áron 289.
 Gaál Gaszton 310.
 Gaáll Friderik 240.
 Gábrriel Asztrik: A középkori kéziratok kormeghatározása 355.
 Gajard, J. 358.
 Gál Hugó 311. — Kelemen 334.
 Galamb Sándor 87.
 Gáldi László 336.
 Gánótzai Antal 241, 264, 275.
 Garab (Grabovo) 99.
 Gárdonyi Albert 200, 318. — — A lőcsei nyomda veszedelme 1717-ben 319. — — Közkönyvtárból kölcsönvett könyvek sürgetése a XVIII. század végén 70. — — Közkönyvtári kézírathasználat a XVIII. században 379. — — XVIII. századi magyar főúri könyvtár 156.
 Gaspar, C. 360.
 Gáspár 309.
 Geiger Peter J. N. 189.
 Geleji Katona István 205, 206, 207, 211, 229, 263, 264, 266.
 Gellért, Szent — 14, 15, 101, 104, 110.
 Genthon István 4.
 Gereó, Szent — 111.
 Gerevich Tibor 8, 14, 387, 388. —

- Magyarország középkori emic-
kei. Ism. Berkovits Ilona 387.
- Gerhard János 195, 221, 232, 277,
378.
- Gertrud, Szent — Psalteriuma, Civi-
dale 387.
- Gesta Hungarorum 330.
- Géza fejedelem 108, 109. — I. király
99. — herceg 12.
- Ghél János 233, 261.
- Ghibu, Onisifor 335.
- Gibbon Eduárd 291.
- Giotto 9.
- Girardin 122.
- Gismunda és Gisquardus Históriajá-
nak első kiadása. Varjas Béla 21.
- Gizella királyné 4, 19.
- Gockler Imre 331.
- Goldschmidt, E. Ph. 362.
- Goldzieher Ignác 296.
- Gombási István, Marosvásárhelyi
158.
- Gombocz Zoltán 308.
- Gomez, Madame — 157.
- Goriupp Alisz 69. — — A magyar
vonakozású könyvek könyvtári
problémája 365.
- Gorkij, Maxim 186.
- Gorove László 155.
- Gothard István, Herényi Dr. — 381.
- Gotthárd, Szent — 103, 111.
- Gottlieb Antal, Máramarosi 159, 160,
261.
- Göbwart 126.
- Görgey Arthur 322.
- Görög 309.
- Görögország 33.
- Grabován, Naum 39.
- Graf András 40.
- Grassi, Giovannino de' — 13.
- Gray 292.
- Gronovszky Iván 82.
- Grosecz István, P. 273.
- Grünfeld Ernő 306.
- Grünwald 305.
- Grycz, Joseph 325.
- Guillot, E. 360.
- Guiron-kódex, párizsi 13.
Gulyás Károly 21, 22. — Pál 82,
183, 391.
- Gustermann 308.
- Guthkeled-biblia 387.
- Guthrie 292.
- Gvadányi 302.
- Gyalakuti Lázár János báró 219.
- Gyárfás Elemér 334.
- Gyarmathy Sámuel 307.
- Gyergyóditró 55.
- Gyergyószentmiklós 50, 52, 55, 65.
- Gyöngyösi István 154, 157, 159, 196,
199, 271, 272, 298, 317, 318, 319,
375.
- Győr 23, 36, 79, 159, 187, 216, 217,
235, 236, 251, 273, 277.
- Győrffy Gyula 46.
- Győrfi József 226.
- György, Szent — 108, 109.
- György Jenő 310. — Lajos 65, 334.
- Gyula vezér 19.
- Gyulafehérvár (Gyula-Fejir-Vár) 42,
50, 55, 56, 65, 205. — i Batthya-
neum 49.
- Gyűjteményegyetem 386.
- Gyűjtő akklimatizálódása. A — 300.
- Gyűjtők 294.
- Haebler, K.** 151.
- Haeufler 303.
- Hagymásbodon 65.
- Hahót 100. — i kódex 387. — i kódex
(zágrábi MR 126. kézirat) jelentő-
sége a magyarországi liturgia szem-
pontjából. Kniewald Károly 97.
- Hain, Ludwig 145, 148, 149, 150.
- Hajdu Dezső dr. 52.
- Hajnóczy Iván 338.
- Hajós Gergely, Dömsödi — 302.
- Halas 128.
- Halle 159, 236, 252, 290. — i Egye-
temi Könyvtár 387.
- Haller Albert 260.
- Haller János 233, 244.
- Halmy Gyula 72.
- Hamilton Biblia, berlini 10, 11.
- Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr v.
116, 306.
- Hanke, német államtitkár 280.
- Haraszi Károly 187.
- Hari Péter, Betleni — 214.
- Három német könyvtár 1937-ben. —

- Drezda, Lipcse, Berlin. Csapodi Csaba 131.
- Harsányi András: Két űsnyomatványról. I. Petrus Nigri „Clipeus Thomistarum“-ának (1481.) változata 145.
- Hartleben 188, 368.
- Hartmann-Testvérek 298.
- Hartvik püspök 330. — -féle legenda 18.
- Harvard University 323.
- Hátszeg 50, 56, 58.
- Hattyufy Dezső dr. 293.
- Hatvany Lajos br. 302.
- Hauswald 290.
- Havas István 129.
- Haykul Antal 395.
- Haynald Lajos 49.
- Házi Jenő, vitéz: Kötelespéldányok kérdése a vidék szempontjából 76.
- Hebbel Friedrich 188, 189.
- Heckenast Dezső: Heckenast Gusztáv. Ism. Szemző Piroska 187. — Gusztáv 116, 187, 188, 189.
- Hegedüs Sándor 46, 47.
- Hegyessy Kálmán 291.
- Hegyi Zsigmond 51.
- Heinrich Gusztáv 31, 307.
- Hellebrant Árpád 386.
- Heltai Gáspár 22, 159, 161, 162, 199, 265. — Gáspárné 22, 27. — -krónika 298.
- Hely és nyomda megnevezése nélküli nyomtatványok 203.
- Helytörténet, családtörténet 303.
- Henrich Arnold 24, 25, 26, 28, 30.
- Henrik csukárdi plébános 10. — német király, római császár 97, 106.
- Henszlmann 307.
- Herényi dr. Gothard István 381.
- Hering 309.
- Hermann, Julius Hermann 4, 8, 9, 360. — Ottó 308.
- Hermolaus, P. 250.
- Herthul mester, királyi festő 7.
- Hétfalu 50, 56, 57.
- Hetzdörffer Mihály 247, 261.
- Hevenessi 379, 380. — -gyűjtemény 379—381.
- Hevesi Sándor 299.
- Heyinger András 232, 261.
- Hiányok 316.
- Hírlapolvasó 337.
- Hírlaptár 395. —i problémák. Trócsányi Zoltán 313.
- Hitler, Adolf 322.
- Hochmeister 262.
- Hodosiu román politikus 44.
- Hoffer Ferenc 310.
- Hoffhalter Raphael 265.
- Hoffmann Edith 2, 3, 8, 9—11, 360.
- Holl Jenő 310.
- Hollós Oszkár 303.
- Homa Gyula 173.
- Hóman Bálint 16, 81, 108, 171, 305, 385, 386. — — és Fitz József előadása a Nemzeti Múzeum közgyűlésén. (a.) 81. — — munkái. Ism. Trócsányi Zoltán 385.
- Honnyi levelek. Tr. Z. 394.
- Horánszky Lajos 303.
- Horatius 81.
- Hornig Károly püspök 296, 297.
- Horovitz Fülöp 295.
- Horvát Imre 234.
- Horváth Ádám 204. — Endre 338. — — Egy magyarországi görög könyvtára a XVIII. században 33. — György 216, 277. — Gyula 46. — Imre 247. — István 22. — János 177, 178. — Jenő 334. — József 241, 264, 275. — Konstantin 178. — — Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások“ története. 1820—1824. Ism. Clauser Mihály 177. — Magda 85. — Mihály 295, 305, 390. — Sámuel 217.
- Hosszúfalu 50, 56, 57, 58.
- Hozelitz Gyula 300.
- Hraschanky József 250.
- Hunfalvy 295, 303, 306, 309.
- Hungarian Reference Library, New-York 323.
- Hunt-Pázmán család 8.
- Hunyadi Ferentz 21, 159, 226, 261.
- Hunyady J. 362.
- Hurter, H. 363.
- Husung, Max J. 362.
- Huss Richárd 334.
- Huszár Dávid 391. — Gál 391.

- Huszka 308.
 Huszti György 268. — István 78,
 195, 196, 199, 277.
 Huszti Risko Sámuel 215.
 Hüttl Hümér 310.
- Ikonómu, Szevasztiánosz 39.
 Illés, Szent — 111.
 Illyes András 375.
 Illyés István, Csik-széki Szent Györ-
 gyi — 241, 275, 276.
 Ilona császárnő 107.
 Imre, Szent — 14, 15, 97, 101, 106,
 110.
 Incze Gábor 336.
 Inhaltsangabe 94, 190, 349, 406.
 Intzédi 277.
 Iparművészeti Múzeum 81.
 Ipolyi Arnold 308.
 Irodalomtörténet és nyelvészet 307.
 Ismeretlen Verseggy-kéziratok az Or-
 szágos Széchényi Könyvtárban.
 Jó Tibor 72.
 Ismertetések 83, 171, 325, 385.
 István király, Szent — 1, 8, 14, 15,
 17—20, 97, 101, 106, 108—111,
 329—332. — emlékkiállításának
 katalógusa. Az Országos Levéltár
 és az Országos Széchényi Könyv-
 tár, Szent —, Ism. Pallós Kornél
 329. — protomártír 17. — IV.
 király 8.
 Istvánffy 157.
 Istványi Géza 330.
 Itália 104.
 Ivancsics Zsigmond 311.
 Iványi Béla 146, 171, 200, 362.
- Jablonski Dániel 227, 253.
 Jacobeus Sztaniszló 161.
 Jakab, Szent — 106.
 Jakab Elek 32. — Ödön 63.
 Jakabffy Elemér 334.
 Jakubovich Emil 1—5, 7.
 Jamnitzky Lajos 295—297.
 Jancsó Benedek 306, 334, 335.
 Jankovich 161.
 Jánosi György 203.
 Japán 138.
 Jászay 305.
- Javaslat a betűk egyszerűsítésére
 1840-ből. Tr. Z. 321.
 Jékey Sándor, vitéz 300.
 Jelinek Wenczel 223, 262.
 Jéna 159, 203, 252.
 Jerney 309.
 Jeszenák Pál 198.
 Jog. Néprajz, szociográfia — 308.
 Jókai Mór 41, 129, 322.
 Joó Tibor: Ismeretlen Verseggy-kéz-
 iratok az Országos Széchényi
 Könyvtárban 72. — — Korszellem
 és könyvkötészet 165. — — Könyv-
 becslés a XVII. század elején 162.
 Jorga, Nicolae 167, 335.
 Jósika Mária, Folti Bálint özvegye 78.
 — Miklós 41, 189. József, II. 178,
 204. — főherceg 171.
 Jöcher, Ch. G. 372.
 Juhász L. 171.
 Julián, Szent — 112.
- K. B. O.:** Egy magyar humanista
 glosszái Erasmus Adagia-jához 70.
 K. S.: Schridde Éva, A magyar ve-
 zércikk első évei 333.
 Kaczián Géza 306.
 Kacsóh Pongrác 310.
 Kajali Klára 203.
 Káldi 229, 299. — -biblia 298.
 Kalló Antal 257.
 Kálmán király 330.
 Kalocsa 34.
 Kalonász, Gavriil 34, 39.
 Kálti Márk székesfehérvári őrkano-
 nok 1. — — Képes Krónikája,
 Ism. Berkovits Ilona 332.
 Kant 292.
 Kántor Lajos 334.
 Káplány Géza 81.
 Kaposi Sámuel 162.
 Kaprinai 305, 379, 380. — -gyűjte-
 mény 379—381.
 Kaprontzai Ádám 220.
 Karacs Ferenc 75, 338.
 Karácsonyi János 304, 334.
 Karadja Constantin I.: Despre edi-
 tiile din 1488 ale cronicei lui Jo-
 hannes de Thurocz. Makkai László
 85.
 Karamzin Mihajlovics Miklós 292.

- Karancsi György 207, 211.
 Karátsonyi-könyvtár 301, 311.
 Kardos Tibor 332.
 Karlsruhe 293.
 Kármán András 203.
 Karoli Antal gróf 256.
 Károli Gáspár 206.
 Károly, V. 1. — VII. francia király
 1. — román király 75.
 Károlyi Ferentz gróf 255. — József
 gróf 296. — Lőrinc 157. — Mi-
 hály gróf 311. — -aukción 299. —
 -család gróf 261. — -könyvtár 297,
 301. — -levéltár 305.
 Kassa 36, 159, 218, 237, 238, 245,
 249, 253, 260, 262, 377, 378.
 Kassai 308. — Pál 208.
 Kassel 290.
 Katalin, Alexandriai Szent — 2, 4, 5.
 — hercegnő, Nagy Lajos leánya
 2, 4, 5.
 Katalógizálás 342.
 Kathonay Domokos 51.
 Katona 304, 305. — István, Geleji
 — 205, 206, 207, 211, 229, 263,
 264, 266.
 Kattoviczi Pilsudski-könyvtár 326.
 Kaufmann Dávid 297.
 Kazinczi Ferenc 48, 123, 302.
 Kazy 305.
 Keán 19.
 Kéky Lajos 129.
 Kelemen pápa 93. — pápa VII. 83.
 Kelemen (jogtudós) 308.
 Kelényi B. Ottó 82, 173, 174. — —
 Bohatta Hanns, Bibliographie der
 Breviere 83.
 Kemény Gábor, báró 47. — Zsig-
 mond, báró 41, 333.
 Kempelen 304.
 Kénosi Tőzsér János 23—25, 32.
 Kenyeres Imre 392.
 Képes Krónika 1, 2, 5—20, 330, 332,
 — — és Szent István királyt ábr-
 rázó miniatúrái, Berkovits Ilona
 1.
 Kerekes Ferenc 123. — Sámuel 63.
 Kereszty István 91, 316.
 Kéri 306. — Ferenc 157. — Sámuel
 198.
 Kéry—Borghia 196.
 Két őnyomatványról. I. Petrus
 Nigri „Clipeus Thomistarum“-ának
 (1481.) változata. Harsányi András
 II. A Biblia Latina (1480. Velence)
 kiegészített budapesti példányáról.
 Mokcsay Júlia 145. — új biblio-
 gráfia. T. 190.
 Kézdivásárhely 50, 52, 56, 65.
 Kéziratkatalógusok, kéziratok 404.
 Kézirattan 404.
 Kiállítások 399.
 Kilián könyvtár 188, 225.
 Király-falvi Roth Tamásné, özvegy,
 Vatai Borbára 217.
 Kirchner J. 358.
 Kis Miklós, M. Tótfalusi 207, 210,
 211.
 Kisebb közlemények 67, 153, 313,
 375.
 Kisfaludy Károly 392. — Sándor
 189.
 Kiss Árpád 334. — János 154.
 Kisszántói Pethe Ferenc 155.
 Kistorony 51, 56.
 Kisviczay 308.
 Kitonich 308.
 Klein Dezső 300, 302, 306. — Imre
 298. — János Sámuel 76.
 Klimius Miklós 226.
 Knauz Nándor 111, 112, 295, 307.
 Kniewald Károly: A „Hahóti kódex“
 (zágrábi MR. 126. kézirat) jelentő-
 sége a magyarországi liturgia szem-
 pontjából 97.
 Koch Lajos 173.
 Kochberger Joannes Michael 172.
 Kócán László 302, 307.
 Kódexismertetések, könyvtörténet 401.
 Kohn Béla 298. — Emil 298.
 Kolbenheyer Móric 189.
 Kollányi Frigyes 310.
 Kollár József 308.
 Kollmann József Ferencz 220, 239.
 Kolozsvár 21, 25, 26, 36, 42, 44,
 50—52, 55, 56, 61, 63—65, 158,
 159, 194, 199, 206, 209, 210, 218—
 221, 239, 253, 254, 335, 378, 383.
 — megye 53. — i Heltai-nyomda
 ismeretlen termékei. A — Tolnai

- Kolozsvári-testvérek 15.
 Komárom 36, 159, 221, 240, 260, 262.
 — vármegye 162.
 Komáromi Csapkés György 207, 211.
 Komensky Egyetemi Könyvtár, Pozsony 185.
 Komjáthi-Biblia 298.
 Koncz József 162.
 Kondé Miklós püspök 71.
 Kónyi 308.
 Kopernik-múzeum, Thorn 326.
 Koppány vezér 18.
 Korabinszky 309.
 Kornfeld Móríc báró 296, 300.
 Korszellem és könyvkötészet, Joó Tibor 165.
 Kossányi Béla 329.
 Kossuth Lajos 41, 333.
 Kotromanic Erzsébet 3.
 Kotzebue 331.
 Kovachich Márton György 308, 380.
 Kovács Imre: Régi magyar kalendáriumaink 1711-ig. Ism. Tr. Z. 393.
 — István 334.
 Kováts Sámuel, Debretzeni — 78, 223, 262.
 Kozocsa Sándor 190, 336. — —: Adalékok a Gyöngyösi-kiadások történetéhez 317. — — A Lúdas Matyi-kiadások története 123. — —: Pintér Jenő, A magyar irodalom története 86. — — Vass Klára, A szellemtudományok magyar bibliográfiája 388.
 Köhler, W. 359.
 Kölcsey Antónia Naplója. Bevezetéssel kiadta: Kozocsa Sándor. Ism. Tolnai Gábor 393. — Ferenc 393. — oklevéltár 393.
 Kömlei János 225.
 Königsberg 292
 Könyv nagysága. A — 275. —árak 294. —becslés a XVII. század elején. Joó Tibor 162. —beszerzés 341. —ismertetések 403. —kikölcsönzés T. Z. 93. —kölcsonzés 344. —kölcsonzés kérdése. A. — Tr. Z. 167. —kötés 347. —történet, kódexismertetések 401.
 Könyvek—gyűjtők—könyvrak Mak-
 kai László 294. — díszítése, A. — 277.
 Könyvtár, Akadémia 123. —, Apponyi Sándor Hungarica 386. —, Ballagi 297. —, Bécsi National-Bibliothek 1, 178. —, Berliini Preussische Staatsbibliothek 142, 178, 180, 279. —, Budapesti Egyetemi 82, 123, 151, 152, 173, 198. —, Csekonics 301. —, Deák Ferenc 288. —, Drezdai ref. kollégium 383. —, Drezdai Sächsische Landesbibliothek 13, 131. —, Feleky Károly 324. —, Fővárosi 70, 82, 173, 174, 189. —, Hallei Egyetemi 387. —, Karátsonyi 301, 311. —, Kattovicz Pilsudski 326. —, Krakói akadémiai 326. —, Krakói Czartoryski 171. —, Krakói Egyetemi 325. —, Krakói Jagello 93, 326. —, Kremsieri Érseki 387. —, Lembergi Egyetemi 326. —, Lipcsei Deutsche Bücherei 137, 138, 279—287. —, Londoni British Múzeum 152. —, Lwówi Ossoliński 326. —, Marosvásárhelyi Teleki 21, 22, 48. —, Mezőgazdasági Múzeumi 82. —, Montecassinói Benedek-rendi kolostor 388. —, Münchener Bayerische Staatsbibliothek 178, 279. —, Nemzeti Színházi 82. —, New Yorki Hungarian Reference 323. —, New Yorki Public Library 329. —, Országos Közoktatásügyi Tanács 82. —, Oxfordi Bodleiana 2. —, Párizsi Mazarine 147, 148, 149, 356. —, Párizsi Bibliothèque Nationale 329. —, Pécsi Egyetemi 156, 325. —, Poseni Egyetemi 326. —, Poznani Raczyński 326. —, Pozsonyi Komensky Egyetemi 185. —, Prágai Nyilvános és Egyetemi 185, 186. —, Prónay 297. —, Ráday 318. —, Radvánszky 297. —, Schwarzauai Parma hercegi 84. —, Soproni Evangélikus Hittudományi kar 82. —, Soproni ev. liceumi 392. —, Soproni sz. kir. városi közkönyvtára 113, 114, 122. —, Statisztikai Hivatal 76. —, Széchényi 1, 21,

- 67, 68, 69, 72, 81, 82, 92, 93, 123, 124, 138, 150, 151, 161, 162, 167, 171, 184, 198, 293, 297, 311, 313—316, 321, 329, 337, 353, 354, 365, 369, 373, 381, 382, 394, 395. — Széchenyi István 113, 114, 115. — Szegedi Egyetemi 82. — Technológiai 323. — Tibolddaróci Fáy 22. — Todoreszku Gyula és neje Horváth Aranka 150, 354, 371, 373. — Varsói Egyetemi 326. — Varsói Krasinski 326. — Varsói Pilsudski 326. — Varsói Zamoyiski 326. — Velösy Lipót 338. — Wilnai Egyetemi 326. — Wilnói jezsuita 325. — Wilnói Wröblewski 326. — Zágrábi Érseki 98. — Zavirász-féle 35. — Zichy 301, 311. —épület, technikai berendezése, új találmányok 348. —politika 403. —propagandája 346. —tan, könyvtárpolitika 403. —típusok 397. —történet 404. —történet és egyes könyvtárak ismertetése 398. —i katalógusok 404.
- Könyvtárak együttműködése 346. — nevezetesebb gyarapodásai. A — 400.
- Könyvtáros egyesületek 397. —képzés 396, 405. —képző tanfolyam 82.
- Könyvtárosok és Levéltárosok egyesülete 67, 328, 388.
- Körmöcbánya 76.
- Körmönd 128.
- Kőrösi Csoma Sándor 306. — József 164.
- Kötelepéldányok a vidék szempontjából. Vitéz Házi Jenő 76. — beszolgáltatásának elmulasztása 313.
- Köttetés nehézségei. A — 313.
- Kövár 305.
- Középkori kéziratok kormeghatározása. A —, Gábriel Asztrik 355.
- Közönyvtárból kölcsönvett könyvek sürgetése a XVIII. század végén. Gárdonyi Albert 70.
- Közönyvtári kézírathasználat a XVIII. században. Gárdonyi Albert 379.
- Központi Címjegyzék 323.
- Krajner A. 113.
- Krakkó 161, 325. —i akadémia könyvtára 326. —i Czartoryski Könyvtár 171. —i Egyetemi Könyvtár 325. —i Jagello-könyvtár 93, 326.
- Krasiński-könyvtár Varsó 326.
- Kraszna 56, 57.
- Kraus Joannes Paulus 172.
- Krause, Jakob 136.
- Kremsieri Érseki könyvtár 387.
- Kresznerits Ferenc 155, 308.
- Kristóf György 334, 335. — — Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig. (1867—1919) 41.
- Kriza 308.
- Krucsay József 298.
- Krug Vilmos Traugott 292.
- Krzyzanowski, St. 357.
- Kubinyi 309.
- Kultsár István 73.
- Kun Dániel 295. — István özvegye Rédei Márai 78. — Sarolta 295.
- Kunszentmiklós 34.
- Kuntze, E. 327.
- Kühár Flóris 98, 101, 112.
- Lackhner 307.
- Ladewig, Paul 368.
- Lajos, Szent 359. — IX. francia király, Szent 2. toulousi püspök, Szent 2, 3. — Nagy 1—7, 9, 12, 14, 16, 325. —, orléáni herceg 2.
- Lamartine, A. de 118.
- Lámbrosz Szpiridon 40.
- Lancelot-kódex, párizsi 13.
- Lander (Landerné) Katalin, ld. Landerer.
- Landerer Ferenc Leopold, Fűskuti 159, 172, 233, 251. — János Sebestyén özvegye 319. — Katalin 159, 234, 251, 261, 262. — Lajos 187, 188. — Mihály, Fűskuti 156, 159, 227, 238, 244, 245, 253, 259, 260—262, 272, 319, 378. — család 318. — nyomda 129.
- Langer Mór 298.
- Langfors, A. 363.
- Lantos Adolf 294, 295, 298, 303,

- 310, 311.
 Lányi Ottó 82.
 Lapedatu, Alexandru 335.
 Laskai Osváth 299.
 László, Szent 8, 12, 16, 85, 99, 100, 101, 110, 331.
 László Ferenc 334. — Pál 237.
 Látzai József 160.
 Lauer, Ph. 360.
 Lázár János báró, Gyalakúti 219.
 Léderer István 298.
 Legendárium, Vatikáni, képes 14, 15.
 Legnagyobb és legkisebb könyvek. Tr. Z. 75.
 Lehmann, P. 357.
 Legkisebb régi magyar nyomtatványok a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában. Tolnai Gábor 369.
 Leipzig 131, 144, 203, 221, 281, 290, 291, 368.
 Lemberg 326. —i Egyetemi Könyvtár 326.
 Lengyel könyvtárügy, Makkai László 325.
 Lengyelország 326.
 Leó X. pápa 83.
 Lépes Bálint 159, 199, 234, 235, 277.
 Lepsény 160.
 Leroquais, V. abbé 9, 361.
 Lessing Gotthold Ephraim 293.
 Lethenyei János 257.
 Lévai József 334.
 Levélszekrény 93, 337, 394.
 Levéltár, Bánffy 305. —, Csáky 305. —, Károlyi 305. —, Országos 329. —, Sztáray 305. —, Zichy 305.
 Levéltárosok és könyvtárosok Egyesülete. Ld: Magyar —
 Lexikonok 405.
 Liliputi régi magyar könyvek 395.
 Linzbauer 309.
 Lipce 131, 144, 203, 221, 281, 290, 291, 368, —i Deutsche Bücherei 137, 279—287. —i Historia Alexandri Macedoniae regis 14.
 Lipót II. császár 71.
 Lipótfalvy H. István 51.
 Lipsia 131, 144, 203, 221, 281, 290, 291.
 Lipszky 309.
 List és Franke cég 297.
 Lodyński, Marian 325, 328.
 Loewe Antal 217, 227, 262.
 Lombardia 7, 14, 16.
 London 291, 292, 326. —i British Múzeum 152.
 Losonczi Zoltán 278.
 Loubier, H. 362.
 Lovász Imre 129.
 Lowe, E. 359.
 Lőcse (Lötse) 76, 158, 159, 210, 211, 222, 320, 370, 372, 373. —i nyomda veszedelme 1717-ben. A —, Gárdonyi Albert 319.
 Lúdas Matyi-kiadások története. Koczsa Sándor 123.
 Lukács Béla 47. — László 47.
 Lukács Pál 15.
 Lukinich Imre 334, 386.
 Lupas, Joan 335.
 Lupény 56, 58.
 Luskandl Vencel 291.
 Luth, D. M. 75.
 Lutzai Nemes László özvegye Boer Mária 78.
 Luxemburg 283.
 Lwów 326. —i Ossoliński könyvtár 326.
 Lyczei J. 200.
 Lysakowski, Adam 325, 327.
Madách Imre 68, 302.
 Magnus, Szent 104, 106.
 Magyar Gál 363. — Jenő 298. — László 309.
 Magyar könyvek papirosai. Trócsányi Zoltán 153. — könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete 67, 328, 388. — Nemzeti Múzeum 76, 81, 126, 170, 290, 317, 318, 323, 329, 353, 365, 386, 393. — Nemzeti Múzeum könyvtára, ld. Széchényi Könyvtár. — Nemzeti Múzeum Levéltára 393. — Történelmi Társulat 385, 386. — vonatkozású könyvek könyvtári problémája, A —. Goriupp Alisz 365.
 Magyar-nemegye 56, 58.
 Magyarország 34, 47, 48, 58, 66, 75, 76, 97, 107, 108, 119, 159, 160, 162, 182, 193, 298, 311, 323, 324, 330, 332, 375, 378, 382.

- Magyarországi Mihály 299.
 Mai Henrik 298.
 Majláth Béla 129.
 Makkai László: Crăciun, Joachim:
 Bibliographie de la Transylvanie
 roumaine 1916—1936. 333. — —
 Karadja Constantin I., Despre edi-
 tiile din 1488 ale cronicei lui Jo-
 hannes de Thurocz 85. — —
 Könyvek, Gyűjtők, Könyvtárak
 294. — — Lengyel könyvtárügy
 325.
 Makos Gyula 162.
 Málnási László 256.
 Malonyai Dezső 308.
 Mándi Sámuel, M. 227.
 Máramarosi Gottlieb Antal 159, 160,
 261.
 Marczali 305.
 Margalits 308.
 Margit, Szent 106. —, Kortonai,
 Szent 246.
 Margitai István 215. — János 214,
 272.
 Marikowzki Márton 256.
 Márki 305.
 Márkides Pulio testvérek 382.
 Markovics Sándor 126.
 Máramarossziget 65.
 Maroshévíz 56.
 Marosillye 56, 58.
 Marostorda 51.
 Marosújvár 50, 56.
 Marosvár 110.
 Marosvásárhely 21, 42, 50, 52, 54,
 55, 56, 61, 65. —i Teleki-könyv-
 tár 21, 22, 48. —i Baba Ferentz
 78, 216, 248. —i Gombási István
 158.
 Marosvölgy 51.
 Maróthi György 215.
 Martini, Simone 16.
 Martinovics Ignác 70—73, 306.
 Márton József 308, 395.
 Második könyvtárosképző tanfolyam
 A. M. 82.
 Máté Károly 77.
 Máthé József 51.
 Mátrai László: Fővárosi Könyvtár
 Évkönyve 172.
 Mátray Lajos 129.
 Matthesius, M. Joh. 371, 373, 374.
 Mátyás király 85, 145, 295, 325. —,
 Szent 106.
 Maurus, Szent 111.
 Medgyes 50, 51, 56, 57.
 Medgyesi Pál 336.
 Medicei 258.
 Medve Mihály 221, 263, 265, 267.
 Medvei Dezső 298.
 Meggyesi Miklós képi- és címfestő
 7, 8.
 Meier 159.
 Melianus Gnatereth 255.
 Melich János 69, 278, 308, 334, 336.
 Melius (Juhász) Péter 298, 336.
 Mendelssohn 322.
 Merényi 308.
 Merze Sinyei Kristoff 237.
 Mester Miklós 334.
 Mészáros Ignátz 220, 226.
 Meteş, Stefan 335.
 Metternich 290.
 Mezőgazdasági Múzeum Könyvtára
 82.
 Miaburg [Utrecht] 203, 255, 384.
 Miért nem jelentek meg szépirodalmi
 művek Magyarországon a XVIII.
 században? Trócsányi Zoltán 375.
 Migne 109.
 Mihály vajda 33.
 Mihályfi 101.
 Mikó Imre gróf 47, 49, 334.
 Mikrofilm 346.
 Mikszáth Kálmán 87.
 Mikulic püspök 98.
 Milánó 13.
 Miles 299.
 Milkau 90.
 Millar, E. G. 359.
 Milton 238.
 Milyen irányban haladnak a könyv-
 táruk 339.
 Miskei Ádám 221.
 Miskolczi Ferenc 268.
 Miskoltzi Sz. János 203.
 Missale Romanum, avignoni 9.
 Misztótfalusi Kis Miklós 207, 210,
 211.
 Mocquereau 358.
 Mócs 50, 52, 53, 55—57.
 Mokcsay Julia: Két ősnymtatvány-

- ról. II. A Biblia Latina (1480. Vence) kiegészített budapesti példányáról 150.
- Mokos Gyula 391.
- Molnár Antal 46. — Imre 298. — János 157, 245.
- Mónath Pét. Konr. 78.
- Monoszlai 299.
- Montecassinói Benedek-rendi kolostor könyvtára 388.
- Montesquieu Károly 290.
- Moravcsik Gyula 33, 40.
- Moravek Endre: A Deutsche Bücherei 25 éves jubileuma 279.
- Morin, Germain Dom 97, 98, 106, 109.
- Morvaország 183.
- Moulin Péter 196.
- Möbus Gertrud 180.
- Müller Dávid 298. — Ferenc 187. — Izidor 298.
- Murhard F. W. A. 290.
- Münchener Bayerische Stadtbibliothek 178, 279.
- Műszaki forrás- és adattudakozó központ. A — 322.
- Nádasdy-mauzoleum 298.
- Nádudvari Péter 247.
- Nagy 309. —, luteránus pap 159. — Béni 51. — Imre T. 51. — István 297. — Iván 304. — János, Zalonyi 319. — Miklós 47. — Sigmond, Borosnyai 249. — Zoltán: Varga Nándor Lajos, A rézkarc, Varga Nándor Lajos, Adattár a magyar művészeti grafikához 87.
- Nagy Pap István, Szatmári 256.
- Nagy Szőlősi Mihály 336.
- Nagy-Magyarország 295, 306.
- Nagyencik 113.
- Nagyenyed 50, 56, 65, 223.
- Nagyernye 50, 56, 58.
- Nagy Károly 51, 240, 255, 256.
- Nagysajó 56.
- Nagysármás 50, 56, 57, 58.
- Nagyszében 50, 51, 55, 56, 256.
- Nagyszombat 36, 176, 193, 194, 223, 230, 240, 241, 242, 265, 266, 272, 274, 275, 375, 377—379.
- Nagyvárad 48, 65.
- Napilapok, folyóiratok, Tr. Z. 395.
- Napoleon 178.
- Nápoly 16, 104, 359.
- Naszód 56.
- Nékám Lajos 309.
- Nemes 309. — László, lutzai özvegye Boer Mária 78.
- Német közkönyvtárak közös katalógusa. A — (Der Deutsche Gesamtkatalog). Szent-Iványi Béla 178.
- Németh Gyula 334. — László 334.
- Németi Mihály 215.
- Németi Mihály, Szatmár- 209.
- Németország 137, 138, 279, 281, 283, 306, 318, 323.
- Nemzeti Múzeum, lásd: Magyar —.
- Nemzeti Színház Könyvtára 82.
- „Nemzetietlen kor“ magyar könyvei. A — 193.
- Néprajz, szociográfia, jog 308.
- Neubart János 239, 240.
- New-York 323. —i Public Library 329.
- Newton 245.
- Nicolò di Giacomo da Bologna 14.
- Niedling, A. 360.
- Nigri, Petrus 146. — — „Clipeus Thomistarum“-ának (1481.) változata. Harsányi András 145.
- Nosovsky, Karel 184.
- Nottenstein János György 159, 274, 317—319. — (Nottensteinné) Veronika, özvegy 159, 233, 250, 261, 262, 319.
- Nyárádszereda 65.
- Nyáry 304.
- Nyelvészet. Irodalomtörténet és — 307.
- Nyireő István 81.
- Nyomdai betűk alakjának változása. A — 267.
- Nyomdászattörténet, űsnyomtatvány-katalógus 405.
- Olvasótermi használat 345.
- Okolicsányi és társa 124.
- Omar Khajam 75.
- Orbán 309.
- Orbán Balázs 51. — István 236, 261, 262.

- Orient Gyula 334.
 Ormis Ján V. 181.
 Ormós 80.
 Oroszlán Gábor 51.
 Oroszország 327.
 Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ 82, 323, 388. — Közoktatásügyi Tanács könyvtára 82. — Levéltár 329. — és az Országos Széchényi Könyvtár Szent István- emlékkiállításának katalógusa. Az —. Pallós Kornél 329. — Széchényi Könyvtár, lásd: Széchényi Könyvtár.
 Ortelius 309.
 Ortway 309.
 Ossoliński-könyvtár, Lwów 326.
 Osterwald Friderich János 158, 196, 214, 375, 376.
 Otrokócsi Főris Ferenc 307.
 Oxford 16, 359. —i Bodleiana 2, 75. —i Secretum Secretorum 2, 4, 16.
 Ósnyomtatványkatalógus 405.
 Östör József 113.
 Păcliseanu, Zenovie 335.
 Padányi Bíró Márton 79, 195, 233, 239, 243, 251, 273, 274, 278.
 Paetow, Louis John 360.
 Paks 289.
 Pál, III. pápa 83.
 Pál Ilona, Baróti és N. Batzoni —, Borosnyai N. Sigmund házastársa 223.
 Páldi István 254, 262.
 Pálffy Miklós 81, 322.
 Pálffy Mihály 51.
 Pallós Kornél: Az Országos Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár Szent István- emlékkiállításának katalógusa 329.
 Palma 305, 307.
 Pálóczi Edgár 293.
 Palugyay Imre, ifj. 116.
 Panaszok a könyvkiadók és az olvasók ellen a mult század elején. Tr. Z. 73.
 Panckoucke 299.
 Panka Károly: Deák Ferenc könyvtáráról 288.
 Pántzél Dániel 382.
 Pap Ferenc 336. — István 38, 240, 255, 336. — István, Szatmári Nagy — 256. — János, Szakmári 253. — Miklós K. 63. — Sámuel, Tegledi — 199, 218, 253, 262. — Sándor, Szatmári — 219.
 Pápa 391. —i főiskolai nyomda száz éve, A —. Supka Ervin 390.
 Pápai Páriz Ferenc 207, 210, 211, 228, 229, 253, 308. — — Imre 159, 199, 268, 271.
 Pápay 307.
 Papp Dávid 306. — György 39.
 Pardulfus, Szent 107, 111, 112.
 Páriz Pápai Ferentz 207, 210, 228, 229, 253, 308. — — Imre 159, 199, 268, 271.
 Párizs 13, 291, 326, 359. —, Bibliothèque Mazarine 147, 148, 149, 356. —i Bibliothèque Nationale 329. —i École des Chartes 356. —i Guiron-kódex 13. —i Lancelot-kódex 13. —i Statut du Saint-Esprit aux trois désirs 10, 11, 12.
 Parlamenti Múzeum 288, 290, 293.
 Parma hercegi könyvtár, Schwarzau 84.
 Pasteiner Iván 90.
 Pastinszky Miklós 234, 311, 312.
 Pásztor Mihály 303.
 Paszvanzoglu 33.
 Patai Sámuel 203.
 Pataki József, S. 219, 220.
 Patzkó Ferentz Ágoston 226, 258, 262.
 Pauler 305.
 Payr Sándor 336.
 Pázmány Péter 157, 159, 174—177, 199, 229, 235, 238, 241, 242, 263, 275, 277, 298, 299. — — ismeretlen magyar könyve. Varjas Béla 174.
 Pécs 77, 257, 378. —i Egyetemi Könyvtár 156, 325.
 Pécsváradi Péter 175, 176.
 Pelei Tamás 70.
 Pereszlényi Pál 230, 262, 263—266.
 Pest 36, 44, 71, 76, 120, 224—226, 245, 368.
 Pesti Gábor 201.

- Petelei István 63.
 Péter Ambrus 128. — András 14, 18.
 Pethe Ferenc, kisszántói 155.
 Pethő Sándor 305.
 Petőfi 31, 302.
 Petranu, Coriolan 335.
 Petrarcha Ferenc 237.
 Petrik Géza 123, 127, 129, 181—183,
 198, 295, 308, 317, 318.
 Petrozsény 50, 56, 58, 65.
 Pfeifer Manó 298.
 Piktét Benedek 260.
 Pintér Jenő 87, 307. — — A magyar
 irodalom története. Kozocsa Sán-
 dor 86.
 Piski 50, 56, 58, 65.
 Pius, V. pápa 83.
 Placette János 221.
 Plantin 299.
 Plutárkus 257.
 Podmaniczky Géza báró 296, 297.
 Polgári Gáspár 336.
 Politz K. H. Ludwig lipcsei egyetemi
 tanár 290.
 Polónyi Dezső 310.
 Pólya Jakab 292.
 Pongrácz Sándor 81.
 Pongrácz Nagy-Mihályi János öz-
 vege Széki Teleki Judit gr. 219.
 Poór Antal 51.
 Poroszország 142.
 Poseni Egyetemi Könyvtár 326.
 Pósta Béla 64.
 Poznań 326.
 Pozsony 36, 159, 171, 174, 175, 186,
 226—228, 242—246, 253, 258—
 260, 262, 272, 273, 290, 377. —
 Komenský Egyetemi Könyvtár 185.
 Pradt Dufour Domonkos báró 291.
 Prága 97, 159, 235. —i Nyilvános és
 Egyetemi Könyvtár 185, 186.
 Prantl 149.
 Pray György 157, 196, 304, 305, 380.
 — -kódex 102, 107, 109, 111, 112,
 387.
 Pražák Vilém 184.
 Priscus, Szent 104, 106.
 Procopius Béla 306.
 Proctor 147.
 Prohászka Ottokár 322, 330.
 Prónay Gábor báró 296, 301, 308. —
 György báró 300. — -könyvtár
 297.
 Prou, M. 357.
 Pulszky Ferenc 41, 307, 333.
 Puşcariu, Sextil 335.
 Ráckeve 34.
 Raczyński-könyvtár, Poznań 326.
 Ráday Pál 196, 203, 222. — -könyv-
 tár 318.
 Rádióközvetítés az Országos Széché-
 nyi Könyvtárból 93.
 Radisich 307.
 Radó István: Dr. Csatkai Endre,
 Könyvgyűjtők, régiséggyűjtők a
 régi Sopronban 392. — — Gróf
 Széchenyi István könyvtárának tö-
 redéke Sopron sz. kir. város köz-
 könyvtárában 113.
 Radvánszky Béla báró 296. —
 -könyvtár 297.
 Rajka László 335.
 Ranschburg Gusztáv 294, 295, 298,
 299, 310. — György 294.
 Rápoti Mihály, T. 378.
 Rappersville - könyvgyűjtemény, Pá-
 rizs 326.
 Ráth György 295—297, 300. — Má-
 tyás 217, 278.
 Ráth-Végh István 300.
 Ratdolt 85.
 Raynal Vilmos Tamás Ferenc 292.
 Raynaldus de Novimagio 145.
 Rédei Mária, Kun István özvege 78.
 Régi magyar könyvbarátok 295. — —
 könyvek új kiadása. Tr. Z. 336.
 Reims 356.
 Rennauer Filep János 245, 261.
 Renner, Franz 151.
 Résumé 94, 190, 349, 406.
 Réthi Lajos 63.
 Réthy 307.
 Révai 249. — Leó 295. — Miklós
 217, 227, 258, 262, 266. — -féle
 helyesírás 264.
 Révay József 319.
 Révész Imre 336, 337.
 Rewa, Petrus de — 307.
 Réz Henrik 92. —, Heinrich: Deut-
 sche Zeitungen und Zeitschriften

- in Ungarn von Beginn bis 1918.
 Dezsényi Béla 91.
 Rhédei Ádám, Gróf Kis-Rhédei —
 381. — Kristina 158, 199.
 Rimai János 158.
 Riskó Sámuel, Huszti 215.
 Rizner Lajos 181—184.
 Róbert Károly 8, 14.
 Rodericius Alfonsius 375.
 Rogerius mester 392.
 Rohbock 303.
 Rôle et formation du bibliothécaire.
 Étude comparative sur la forma-
 tion professionnelle du bibliothé-
 caire. Dezsényi Béla 89.
 Róma 83, 104, 106.
 Románia 66.
 Rómer Flóris 307.
 Rosenmüller György János 217.
 Roska Márton 335.
 Rosnai János 207.
 Rosthy 258.
 Rosti 309.
 Rotarides 307.
 Roth Tamásné, Királyfalvi — 217.
 Rotteck Károly 290.
 Rotterdamus, Erasmus 70.
 Royer Ferentz 225, 262. — János
 Pál 242, 243, 261, 273. — -nyomda
 264.
 Rufus, Szent 104, 106.
 Rupp 307, 309.
 Rutebeuf 360.
 Ruzitska Béla 298.
 Sággy Ferenc 73.
 Saint-Marc Girardin 118.
 Sajnovics 196, 307.
 Sajósolymos 56.
 Salamon király 12, 303, 305.
 Sallai István 175, 176, 177.
 Samaran, Ch. 356, 364.
 Sambucus-kódex 307, 330.
 Sámson, Szent 111, 112.
 Sándor, Nagy 14, 16.
 Sándor Leopold osztrák főherceg,
 nádorispán 382.
 Sándor István 23.
 Sárdi Sámuel 228, 251, 262.
 Sárkány Dávid 203. — Oszkár: Bib-
 liografia pisomnictva slovenského
 na spôsob slovníka od najstarších
 čias do konca r. 1900. 181. — —
 Újabb csehszlovák bibliográfiai
 munkák 183. — Zsigmond dr. 51.
 Sarolta fejedelemasszony 17.
 Schams 303.
 Schardt, Alois 358.
 Schedel 299.
 Schiller Rudolf 303.
 Schimkó Gyula 298.
 Schlauch Lőrinc 299, 310.
 Schleicher Aladár 303, 309.
 Schmidt József 310.
 Schmieder 160.
 Schmitt 306.
 Schoepf (Mérei), Ágost 120.
 Schöffler Aladárné, dr. szül. Horváth
 Aranka 354. — — ravatalánál.
 Fitz József 353.
 Schönherr Gyula 369, 372, 373.
 Schönwiesner István 156, 307.
 Schöpflin Aladár 319
 Schreiber, H. 362.
 Schridde Éva: A magyar vezércikk
 első évei. Ism. K. S. 333.
 Schröterné Stirwitz Anna 76.
 Schuender Károly János 78.
 Schwandtner 304.
 Schwartzner 309.
 Schwartz János 216, 248. — Péter
 145.
 Schwarzaui Parma hercegi könyvtár
 84.
 Schwarzenberg herceg 48.
 Sebe Mihály Ignatz 224.
 Sebők József 227, 253.
 Sebess Dénes 63.
 Sebestyén Gyula 72. — Jenő 51.
 Secretum Secretorum-kódex 2, 4, 16.
 Seelmann Keresztély 76. — helyett
 Urlsperger. Zoványi Jenő 76.
 Segesvár 50, 51, 65.
 Sennovitz Adolf 187.
 Sepsiszentgyörgy 50, 52, 56, 65.
 Sessius Pál 235.
 Shakespeare Vilmos 117, 292.
 Siebmacher 304.
 Siess József 159, 246, 261.
 Sieyès Emánuel József 291.
 Simonyi 307, 308.
 Simor János 296.

- Sine lege vagantur. F. B. 322.
 Sinkovics István 330.
 Sipos Pál 381.
 Sísic dr. 100.
 Smets, Hendrik 249, 262.
 Smith Ádám 292, 322.
 Sólyom-Fekete Ferenc 296.
 Somogyvár 99, 100, 101.
 Soó Rezső, Berei — 310.
 Soós Ferenc 218, 268, 275, 276.
 Sopron 76, 77, 159, 245, 246, 392.
 — sz. kir. város közkönyvtára 113,
 114, 122. —i Evangélikus Hittudo-
 mányi Kar könyvtára 82. —i ev.
 liceumi könyvtár 392.
 Sörös Pongrác 99.
 Spaiser Ferenc 159, 244, 246. — Ke-
 resztély 319.
 Stáhel József 225, 262.
 Statisztikai Hivatal Könyvtára 76.
 Státus és szolgálati beosztás 396.
 Statut du Saint-Esprit aux trois dé-
 sirs, párizsi 10, 11, 12.
 Steiner 306.
 Stemmer Ödön 298.
 Stirwitz Anna, Schröterné — 76.
 Streibig 278. — Gergely János 79,
 216, 235, 251, 261, 262, 273, 274,
 277. — József 159, 217, 262.
 Stripsky Hiador 174, 175, 176, 177,
 383.
 Stuttgart 291.
 Sulzer 306.
 Supka Ervin: A pápai főiskolai
 nyomda száz éve 390. — Géza 306.
 Svájc 283, 292, 357.
 Swáidli Mihál 236.
 Swarzensky, H. 360.
 Sylvester 201, 267. — -Biblia 198,
 298.
 Szabadszállás 34.
 Szabó Dávid, Baróti 249, 308. — Ist-
 ván, P. 245. — József 310. — Ká-
 roly 17, 21, 22, 23, 24, 84, 160,
 161, 177, 183, 202, 265, 308, 332,
 333. — László, Bárfai 113, 117. —
 T. Attila 335.
 Szádeczky Lajos 334.
 Szakkatalógus. Bibliográfia és — 313.
 Szakmári Fabricius István 22. — Pap
 János 253.
 Szakosztályi hírek. A. M. 81.
 Szakozás, decimálás 344.
 Szalai János, Almási 218.
 Szalay 305, 307. — József 310.
 Szamosújvár 50, 56.
 Szánthó Samu 51.
 Szarvas 308.
 Szász Albert 51. — Andor 302, 306.
 — Béla 63. — Menyhért 316. —
 Zsombor 334.
 Szászky 309.
 Szászország 281.
 Szászrégen 56.
 Szászsebes 50, 56.
 Szászváros 50, 51, 56, 65.
 Szathmár-Németi Mihály 209.
 Szathmári Mihály 219.
 Szathmári Pap Sándor 219.
 Szatmári Nagy Pap István 256.
 Szatmárnémeti 66.
 Szeben 228, 229, 247. —i Bruckental-
 múzeum 49.
 Szebenyei Ernő 51.
 Széchenyi Béla gróf 113, 114, 115,
 122. — Caroline 117. — Crescen-
 tia 116. — Emilia Karolina grófnő
 122. — Emily 117. — Ferenc gróf
 295. — István gróf 47, 48, 113,
 115—122, — — könyvtárának tö-
 redéke Sopron sz. kir. város köz-
 könyvtárában. Radó István 113.
 — Ödön 122. — Könyvtár 1, 21,
 67, 68, 69, 72, 81, 82, 92, 93, 123,
 124, 138, 150, 151, 161, 162, 167,
 171, 184, 198, 293, 297, 311, 313—
 316, 321, 329, 337, 353, 354, 365,
 369, 373, 381, 382, 394, 395.
 — — Apponyi-Gyűjteménye 145.
 — — Hírlaptára 395. — — To-
 doreszku-gyűjteménye 150, 354,
 371, 373. — — januári kiállítása.
 (a.) 81. — — Szent István-emlék-
 kiállításának katalógusa. Az Or-
 szágos Levéltár és az Országos —
 Pallós Kornél 329.
 Szécseny 121.
 Szegedi Egyetemi Könyvtár 82.
 Székely István 201. — Miklós 302.
 — Sándor, Aranyosrákosi 32. —
 Krónika 298.
 Székelykeresztúr 50, 52, 56, 65.

- Székelyudvarhely 50, 52, 56, 61, 65.
 Széki Teleki Mária gr. 381.
 Szekfű Gyula 16, 305, 334.
 Széll Farkas 296, 297.
 Személyzet, A — 396.
 Szemlér Lőrinc 311.
 Szemző Piroska 187—189. — --
 Heckenast Dezső; Heckenast Gusztáv 187.
 Szenczi A. Pál 207. — Molnár Albert 157, 205, 298, 383.
 Szendeffy Aladár 307.
 Szendrei 307, 309.
 Szendy Károly 303.
 Szeniczey Stefánia, lásd Daróczy Tamásné, özv.
 Szent Györgyi Illyés István, Csikszéki — 241.
 Szent-Iványi Béla: A német könyvtárak közös katalógusa (Der Deutsche Gesamtkatalog) 178.
 Szent Korona 388.
 Szent-Mártony Bodó János 159, 375.
 Szent-Simóni József 228.
 Szent-Peteri István 208.
 Szentgyörgyi Dénes 51.
 Szentpétervár 292, 326.
 Szentpétery 307.
 Szépművészeti Múzeum 82.
 Szerdahelyi József 125.
 Szerzői tulajdonjog és az alányomatók. A —. Trócsányi Zoltán 158.
 Sziátiszta (Makedónia) 34.
 Sziklay János dr. 316.
 Szikszai György 228.
 Szilády Áron 296.
 Szilágy Márton 260.
 Szilágycseh 56, 57.
 Szilágyi Sándor 189, 305.
 Szilágyosmlyó 50, 51, 56, 65.
 Szilasi Móric 310.
 Szilvás-Ujfalvi Imre 383.
 Szilveszter, Szent 102. — II. pápa 388.
 Szily 308.
 Szinnyi József 120, 123, 124, 126, 127, 182, 183, 308, 317, 318.
 Szirbik Nicolaus 319.
 Szirmay 308.
 Szivák Imre 296.
 Szkander bég 33.
 Szlávy Pál 157.
 Szociográfia, jog. Néprajz — 308.
 Szombathely 127.
 Szöllösi Zsigmond 298. — Mihály 336.
 Szőlösi Mihály, Nagy 336.
 Sztáray-levéltár 305.
 Szukováthy Imre 310.
 Szúcsi József 68.
 Szüry Dénes 296, 297.
 T.: Két új bibliográfia 190.
 Tamás, Szent 102.
 Tamás Lajos 334, 335.
 Tarnay János 310.
 Tasnád 56.
 Tatai Ferentz 215. — János 162, 163, 164, 165.
 Tatár Péter 129, 130.
 Technológiai Könyvtár 323.
 Téglás Géza 310.
 Telegdi Pap Sámuel 199, 218, 253, 262.
 Teleki 305, 309. — Domokos gr. 301. — Domokos, ifj. G. 382. — István gr. 301. — József gr. 35. — Judit, gr. Széki —, Pongrátz Nagy-Mihályi János özvegye 219. — László gróf özvegye Vaji Anna 78. — Mária, gróf Széki — 381. — Sámuel gr. 295. — -könyvtár, Marosvásárhely 21, 22. — -levéltár 305.
 Telkes László dr. 323.
 Temesvár 65.
 Temesvári Pelbárt 299.
 Tengenel Sebestyén 1.
 Természettudományok. Földrajz és — 309.
 Természetrajzi Múzeum 81.
 Teschedik Sámuel 308.
 Teubner-cég, Lipcse 171.
 Teusch 306.
 Thallóczy Lajos 68.
 Thaly Kálmán 174, 295, 337
 Thienemann Tivadar 189.
 Tholnay Mihály 336.
 Thorni Kopernik-Múzeum 326
 Thuróczi-krónika 85, 298.
 Tiálisz Fülöp 40.
 Tibolddaróci Fáy-könyvtár 22.

- Timlich 309.
 Timon 309. — Sámuel 196.
 Tinódi-krónika 298.
 Tipografiai összehasonlítás 204.
 Tissot 256.
 Tisza Kálmán 45, 46, 52, 53. —
 Lajos 47.
 Tittel Pál 121.
 Tizennyolcadik század etimológikus
 helyesírása. A. — 214. — — ma-
 gyar nyomtatványainak meghatá-
 rozása. A. — Trócsányi Zoltán
 193. — — nyomdái és a magyar
 helyesírás. A. — 201. — — hír-
 lapmelléklet-kolligátum. Egy —
 Trócsányi Zoltán 381. — — ma-
 gyar könyvek példányszámai 196.
 — — i magyar főúri könyvtár. Gár-
 donyi Albert 156.
 Tobolka, Zdeňek 183.
 Todoroszku Gyula 150, 296, 297, 354.
 — — dr. és neje Horváth Aranka
 könyvtár 150, 354, 371, 373.
 Toesca, Pietro 13.
 Toldy Ferenc 1, 17, 87, 123, 160,
 161, 189, 230.
 Tolnai Gábor 395. — — A kolozs-
 vári Heltai-nyomda ismeretlen ter-
 mékei 160. — — Aurora, Hazai
 Almanách, Összeállította Kenyeres
 Imre 391. — — Kölcsey Antónia
 naplója, Bevezetéssel kiadta Ko-
 zocsa Sándor 393. — — Legki-
 sebb régi magyar nyomtatványok
 a Magyar Nemzeti Múzeum Ország-
 os Széchényi Könyvtárában 369.
 — Borbély Gergely 162.
 Tomka 309.
 Tompa Mihály 189.
 Torda 50, 56, 65.
 Torkos András 211, 236,
 Tótfalusi Kis Miklós M. 207, 210,
 211.
 Tóth 308. — Dezső 370. — Ferenc
 390. — Lajos 390, 391. — Rezső
 129, 130. — Tihamér 330.
 Töltési István 239, 240, 262.
 Török Bertalan 63.
 Történeti irodalom. A. — 304.
 Történeti Múzeum 329.
 Tózsér János, Kénosi 23, 24, 25.
 Tr. Z.: A könyvkikölcsönzés 93. —
 A könyvkölcsönzés kérdése 167. —
 A legnagyobb és legkisebb köny-
 vek 75. — A Zalán futása 336. —
 Honnyi levelek 394. — Javaslát a
 betűk egyszerűsítésére 1840-ből
 321. — Kovács Imre, Régi ma-
 gyar kalendáriumaink 1711-ig 393.
 — Napilapok, folyóiratok 395. —
 Panaszok a könyvkiadók és az ol-
 vasók ellen a mult század elején
 73. — Régi magyar könyvek új
 kiadása 336.
 Trattner 159, 160. — Mátyás 226,
 262.
 Träger Ernő 310.
 Trianon 53.
 Trócsányi Dezső 390. — Zoltán 162,
 201, 265, 294, 369, 373. — — A
 szerzői tulajdonjog és az alányom-
 tatók 158. — — A XVIII. század
 magyar nyomtatványainak megha-
 tározása 193. — — Az ajánlások
 történetéhez 77. — — Bibliotheca
 scriptorum medii recentisque Aevo-
 rum 171. — — Egy XVIII. szá-
 zadbéli hírlapmelléklet-kolligátum
 381. — — Hírlaptári problémák
 313. — — Hóman Bálint munkái
 385. — — Magyar könyvek papi-
 rosai 153. — — Miért nem jelen-
 tek meg szépirodalmi művek Ma-
 gyarországon a XVIII. században?
 375.
 Tsernátoni W. János 223.
 Tsétsi János 211, 212, 229, 263—266.
 Tsulak Sámuel, Dobrai 199.
 Turóczy Mihály 159.
 Uhlendahl dr. 281, 282.
 Új bibliofil korszak születése 297.
 Új találmányok 348.
 Újabb csehszlovák bibliográfiai mun-
 kák. Sárkány Oszkár 183.
 Ujfalusi Jenő dr. 51.
 Ulászló 171.
 Ungár György 300.
 Uranius Nathaniel 255, 262.
 Urlsperger János 76.
 Utrecht 203, 255, 384.
 Vác 159, 247, 261, 262.

- Vahot 309.
 Vajdahunad 50, 51, 56, 58.
 Vaji Anna, Teleki László gróf özvegye 78.
 Vákár P. Arthur 51.
 Valentiny Antal 335.
 Válság évei. A nagy — 310.
 Valter somogyvári apát 99.
 Van Moé, É. 359.
 Váradai Antal 331.
 Varga Nándor Lajos 88, 89. — —
 A rézkarc. Adattár a magyar művészi grafikához. Nagy Zoltán 87.
 Varjas Béla 128. — — Gismunda és Gisquardus Históriajának első kiadása 21. — — Pázmány Péter ismeretlen magyar könyve 174. — János 196.
 Varju Elemér 296.
 Varró István 306.
 Varsó 325. —i Egyetemi Könyvtár 326. —i Krasinski-könyvtár 326. —i Nemzeti Könyvtár 325. —i Pilsudski-könyvtár 326. —i Zamoyski-könyvtár 326.
 Vasquez 303.
 Vatai Borbára özvegy Király-falvi Roth Tamásné 217.
 Vatikán 357. —i Képes Legendárium — 14, 15.
 Vass Klára: A szellemtudományok magyar bibliográfiája. Ism. Kozocsa Sándor 388.
 Vecelin 18.
 Velence 7, 16, 145, 149.
 Velósy Lipót könyvtára 338.
 Verancsics Antal 85.
 Verbőczy 265.
 Veresegyházi Thamás 378.
 Veresmarti V. Sámuel 203.
 Veresmarty Mihály 299.
 Veress Endre 305, 334, 335.
 Verestói György 254, 268.
 Verner József 292.
 Verseggy Ferenc 72, 73, 177, 178, 234.
 Versényi György 63.
 Veszely Tibor 311.
 Vetsei P. István 255.
 Viechter János báró 320.
 Vigyázó Sándor gróf 296, 297.
 Villada, Garcia 357.
 Villemain Abel Ferenc 291.
 Villermus apát 12.
 Vintze György 208.
 Virág 305. — János 310.
 Virozsil 308.
 Visconti, Gian Galeazzo 13.
 Viski Károly 334.
 Viszota 117, 120.
 Vitéz György 219. — János 295.
 Vitringa Campegius 78, 216, 248.
 Vizsolyi-biblia 298.
 Vlček Jaroslav 181.
 Waandza Mihály ifj. 155.
 Wachtler Bernard v. 117.
 Wagner 304.
 Wallaszky 307.
 Waltherr László 160, 161.
 Wandregisilius, Szent 111, 112.
 Warner G. J. 9.
 Wéber Simon Péter 159, 221, 228, 260, 262.
 Weisz Béla 164.
 Wellmann Imre 330.
 Wenzel 295.
 Werbőczy 154.
 Wertheimer Adolf 306.
 Wertner 304.
 Wesselényi Miklós 118, 333.
 Weszerle 307.
 Weszprémi 309.
 Wierczynski, St. 327.
 Wigand-féle könyvkereskedő és könyvkiadó-cég 187.
 Wildner, Ignaz 119.
 Wilnai jezsuita könyvtár 325.
 Wilnói Egyetemi Könyvtár 326. — Wróblewski-könyvtár 326.
 Witzmann Gyula 173.
 Wohl Aladár 300, 302, 307.
 Wróblewski-könyvtár, Wilnó 326.
 Wünsch Frigyes 316.
 Y. „Bucureşti-be küldik a közintézmények könyvtárában található régi könyveket 167.
 Zabira lásd: Zavrírás
 Zágoni A. György 268.
 Zágráb 97, 98, 101, 104, 108, 109, 111. —i érseki könyvtár 98.

- Zalán futása, A — Tr. Z. 336.
Zalatna 50, 56, 58.
Zalonyi Nagy János 319.
Zaluski lengyel püspök 325.
Zamoyski-könyvtár, Varsó 326
Zavirász György 34, 36, 38, 39, 339.
Závodszy 110. — Levente 101.
Zawadowski Alfréd 182.
Zichy 297. — grófné sz. Széchényi
grófnő 122. Ferenc gróf 122. —
Imre 122. — István gróf 6, 8. —
Jenő gróf 296. — Miklós gróf 157.
— Miklósné gr., gróf Berényi Er-
zsébet 156. — Zichy-könyvtár 301,
311. — -levéltár 305.
Zilah 50, 56, 65.
Zirnyi József 118.
Zoerard-András 109.
Zolnai Gyula 307, 308.
Zoltai Lajos 196, 197, 376, 378.
Zólyomi Bóldisár 232.
Zoványi Jenő 336. — — Címlap
nélküli ismeretlen könyvek 383. —
— Seelmann helyett Urlsperger 76.
Zöldi József 51.
Zrínyi 298. — Miklós gróf 295.
Zsák Wilfried 173.
Zsibó 56.
Zsigmond Szent 103, 106, 111. —
I. 325.
Zsinka Ferenc 1.
Zsitvay Tibor 290.
Zsolnay Paul Verlag 368.

A szerkesztésért és kiadásért felel: Trócsányi Zoltán.

29.581. — K. M. Egyetemi Nyomda Budapest. (F.: Thiering Richárd.)

A Magyar Könyvszemle bevételei 1938-ban:

Hozzájárulás a folyóirat költségeihez: Budapest: Vallás- és közoktatásügyi minisztérium a M. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára útján 1000 P. — A M. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtára 1500 P. — Egyetemi Könyvtár 250 P. — József Nádor Műszaki és Gazd. Tud. Egyetem Központi Könyvtára 100 P. — Képviselőházi Könyvtár 200 P. — Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 200 P. — Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára 100 P. — Pécsi Egyetemi Könyvtár 100 P. — Sopron: Műegyetemi Könyvtár 100 P. (befizetve 1937. dec. 21.) Szeged: Egyetemi Könyvtár 300 P.

Előfizetés: Budapest: Esterházy Levéltár 40 P. — Fővárosi Könyvtár 90 P. — (könyvkereskedő útján). — Fővárosi Paedagógiai Könyvtár 30 P. — (könyvkereskedő útján). Báró Kornfeld Móric 40 P. — M. Mérnöki és Építészegylet Könyvtára 40 P. — M. Ruggyanta gyár rt. Ranschburg Pál 40 P. — Mezőgazdasági Múzeum 40 P. — Műemlékek Orsz. Bizottsága 40 P. — Orsz. Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ 250 P. — Orsz. Szépművészeti Múzeum 40 P. — Puchász Károly r. tag 20 P. — (1937., 1938.) Ranschburg Gusztáv p. tag 10 P. — Szabadalmi bíróság 30 P. — (Könyvkereskedő útján) M. Kir. Technológiai Anyagvizsgáló Intézet Könyvtára 80 P. — Technológiai Könyvtár Barátainak Egyesülete 20 P. — Tiszti Kaszinó Könyvtára 30 P. — Znakovszky Emma r. tag 10 P. — Csorna: Premontrei prépostság Könyvtára 40 P. — Debrecen: Egyetemi Könyvtár 80 P. — Közművelődési Könyvtár 40 P. — Győr: Levéltár 40 P. — Nagykőrös: Ref. Főgimnázium 80 P. (1937., 1938.) — Pannonhalmi Apátsági Könyvtár 40 P. — Páris: C. Klincksieck Librairie 60 P. 40 fill. (1937., 1938.) — Zirc: Apátsági Könyvtár 40 P. — X. Y. r. tag 20 P. (1937., 1938.) Ranschburg Gusztáv bizományi elszámolása a régi Könyvszemle évfolyamokról és kiadványokról 289 P. 80 fill. Ranschburg G. elszámolása 1937. évf. Magyar Könyvszemléről 120 P. — Ganz és Társa befizetése 150 P. — Szerkesztő befizetése a kiadóhivatali bevételekből 20 P. — 40 P. — Közgyűjtemények Ismeretterjesztő Irodája 28 P. — Orsz. Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ könyvvásárlása 48 P.

Magyar Könyvszemle

a Magyar Közkönyvtárak Közlönye.

S z e r k e s z t ő :
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára.

A Harmadik Folyam évi előfizetési ára 40—P.

Gulyás Pál dr.:
Magyar Írók élete és munkái.

*Id. Szinnyei József hasonló című művének
kiegészítő sorozata.*

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magy. Tud. Akadémia és az Orsz. Széchényi Könyvtár támogatásával kiadja a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. I. kötet: A—Bac 640 lap. Sajtó alatt. Megjelenik 1939 elején. Előfizetési ára a kiadónál P 50.—

Vass Klára dr.: A szellemtudományok magyar bibliografiája: a történeti vonatkozású irodalom az 1935. évben.

Kiadja a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete (Szakbibliografiai Kiadványai I. kötet.) 1938. XIV+225 lap.
Ára P 12·50.

A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének Évkönyve.

II. köt. 1937—1938. Szerk. Bisztray Gyula dr. főtítkár. (Tart.: Rédey T.: Könyvtáros és közönség. — Iványi-Grünwald B.: Levéltár és közönség. — Trócsányi Gy.: Magyar nemzeti bibliografia. — Doromby I.: Írásbeli ügykezelés a hadrakélt seregnél. — Fitz I.: Elnöki megnyitó. — Bisztray Gy.: Főtítkári jelentés. — Asztalos M.: A II. könyvtárosképző tanfolyam.) 1938. 96 l. Ára P 8.—

Áldásy Antal dr.:
A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címeres levelei.

IV. 1657—1716. kötet. Sajtó alá rendezte dr. Czobor Alfréd. (A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzékei II. 4.) 1938. XII+512 l. 992 címeres levél. 93 címerrajzzal.

ÚJ KÖNYVEK.

NEUERSCHEINUNGEN AUF DEM GEBIETE
DER BIBLIOGRAPHIE.

Magyar Könyvészet. Bibliographia Hungariae 1911—1920.

Barcza Imre cinggyűjtésének felhasználásával szerkesztette az Országos Széchényi Könyvtár Bibliografiai Osztálya. — A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter támogatásával kiadja a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete. I. kötet. A—K. Sajtó alá rendezte dr. Kozocsa Sándor. 1938. IV+640 l. Ára P 50.— Sajtó alatt.

Az 1936. év Magyar Könyvészete.

I. A magyarországi könyvtermelés forrásai: a nyomda- és sokszorosítóvállalatok statisztikai jegyzéke. Összeállította: dr. Szollás Ella. — II. A Magyarországon megjelent könyvek jegyzéke. Összeállította: dr. Droszt Olga. — III. A Magyarországon megjelent hírlapok és folyóiratok jegyzéke. Összeállította: dr. Mokcsay Júlia.

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár. 1938. Kb. 600 lap. (Sajtó alatt. Megjelenik 1938 decemberében.) Ára P 20.—

Hubay Ilona: Missalia Hungarica. — Régi magyar miskönyvek 1480—1537.

(Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai V.) 1938. 108 lap. 31 fametszettel, 33 vízjegyzajjal és 2 kolofonhasonmással. Ára P 16.—

Dr. Trócsányi Zoltán: A XVIII. századbeli magyar köny- vek meghatározása.

(Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai VI.) 1938. 86 l. Ára P. 8.—

Gulyás Pál dr.:
Magyar Írók élete és munkái.

*Id. Szinnyei József hasonló című művének
kiegészítő sorozata.*

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magy. Tud. Akadémia és az Orsz. Széchényi Könyvtár támogatásával kiadja a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. I. kötet: A—Bac 640 lap. (Sajtó alatt. Megjelenik 1938 decemberében.) Előfizetési ára a kiadónál P 50.—

Vass Klára dr.: A szellemtudományok magyar bibliografiája: a történeti vonatkozású irodalom az 1935. évben.

Kiadja a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete (Szakbibliografiai Kiadványai I. kötet.) 1938. XIV + 225 lap.
Ára P 12·50.

**A Magyar Könyvtárosok
és Levéltárosok Egyesületének
Évkönyve.**

II. köt. 1937—1938. Szerk. Bisztray Gyula dr. főttkár. (Tart.: Rédey T.: Könyvtáros és közönség. — Iványi-Grünwald B.: Levéltár és közönség. — Trócsányi Gy.: Magyar nemzeti bibliografia. — Doromby I.: Írásbeli ügykezelés a hadrakélt seregnél. — Fitz I.: Elnöki megnyitó. — Bisztray Gy.: Főttkári jelentés. — Asztalos M.: A II. könyvtárosképző tanfolyam.) 1938. 96 l. Ára P 8.—

Áldásy Antal dr.:
**A Magyar Nemzeti Múzeum
Könyvtárának Címeres levelei.**

IV. 1657—1716. kötet. Sajtó alá rendezte dr. Czobor Alfréd. (A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzékai II. 4.) 1938. XII + 512 l. 992 címeres levél. 93 címerrajzzal.